

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMEI – 95

**Latvijas Universitātes
75. zinātniskās konferences
rakstu krājums**

Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 400 lpp.

The Constitution of the Republic of Latvia – 95. Papers of the 75th Scientific Conference of the University of Latvia. Riga: University of Latvia Press, 2017, 400 pages.

Redkolēģijas priekšsēdētājs: prof. *Dr. iur.* **Jānis Rozenfelds**

Redkolēģijas priekšsēdētāja vietniece: asoc. prof. *Dr. iur.* **Annija Kārklīņa**

Redkolēģijas locekļi:

Prof. *Dr. iur.* **Daiga Rezevska**

Prof. *Dr. iur.* **Jānis Lazdiņš**

Prof. *Dr. iur.* **Sanita Osipova**

Prof. *Dr. iur.* **Ilma Čepāne**

Prof. *Dr. iur.* **Ringolds Balodis**

Prof. *Dr. iur.* **Kalvis Torgāns**

Prof. *Dr. iur.* **Kaspars Balodis**

Prof. *Dr. iur.* **Kristīne Strada-Rozenberga**

Prof. *Dr. iur.* **Ārija Meikališa**

Prof. *Dr. habil. iur.* **Uldis Krastiņš**

Prof. *Dr. iur.* **Valentija Liholaja**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Anita Rodiņa**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Jānis Kārklīņš**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Jānis Neimanis**

Asoc. viesprof. *Dr. iur.* **Kristofs Šēve** (*Christoph Schewe*)

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kristīne Dupate**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Artūrs Kučs**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Irēna Kucina**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Inga Kačevska**

Latviešu valodas redaktore *Sandra Liniņa*

Maketu veidojusi *Andra Liepiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir anonīmi recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2017

ISBN 978-9934-18-246-4

SATURS

PRIEKŠVārds	9
PLENĀRSĒDE “LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMEI – 95”	11
Jānis Lazdiņš Viedokļu sadursmes Latvijas Republikas Satversmes tapšanas laikā <i>Collisions of Opinions During the Creation of the Constitution of the Republic of Latvia</i>	13
SEKCIJA “CIVILLIKUMA PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS”	21
Jānis Rozenfelds Dalītā īpašuma izbeigšanas koncepcija un tās realizācija <i>Concept of shared ownership termination and its realization</i>	23
Kalvis Torgāns Nekustamā īpašuma atsavināšanas darījumu forma (kāpēc nevar piekrist reformas pretiniekiem) <i>Immovable property alienation transaction form (why reform opponents cannot be agreed with)</i>	30
Jānis Kārkliņš Neuzmanības jēdziens saistību tiesībās <i>Negligence in obligation law</i>	43
Erlens Kalniņš Jēdziena “zaudējumi” izpratnes tālākas attīstīšanas nepieciešamība <i>The need to develop further comprehension of term “losses”</i>	54
Edijs Brants Regresa prasījumi Latvijas privāttiesībās <i>Recourse claims in Latvian private law</i>	62
Aleksandrs Fillers Civillikuma normu interpretācija par neapgrozāmu un svešu lietu pirkumu <i>Interpretation of the Civil Law of Latvia provisions on purchase of res extra commercium and property owned by a third person</i>	69
Jānis Kubilis Kompensācijas noteikšanas problēmas sakarā ar veselības aizskāruma rezultātā radīto mantisko kaitējumu <i>Issues related to determining the compensation for pecuniary harm in personal injury cases</i>	76

Daina Ose

Spriedumu motīvu daļas prasības brīvajā pierādījumu novērtēšanas kontekstā

The requirements for reasoned part of the judgment

in the context of free evaluation of evidence 84

SEKCIJA

“VIDES, PROCESUĀLO UN KOMERCĒTIESĪBU PROBLĒMAS” 91

Ilma Čepāne

Videi nodarītā kaitējuma novēršanas un atlīdzināšanas īpatnības

Particularities of environmental damage prevention and compensation 93

Gaidis Bērziņš

Tiesiskās aizsardzības procesa mērķis, tā sasniegšanas iespēju palielināšana Maksātnespējas likuma grozījumos

Purpose of the legal protection proceedings, increasing the possibility

of achieving thereof in the amendments to the Insolvency Law 100

Evija Novicāne

Jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” – no valdes

locekļa sagaidāmās rūpības mēraukla

Concept of “a prudent and diligent manager” as a measure

of care expected from a board member 108

Aivars Lošmanis

Akciju un akcionāru reģistru tiesiskā regulējuma reformas virzieni

Areas of reforming the legal framework concerning public company

shares and shareholders’ registers 116

Rihards Gulbis

Pienākums segt dzīvojamās mājas pārvaldīšanas izdevumus un norēķināties par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu: reālnastas tiesiskā regulējuma attiecināšana kā risinājums

Obligation to cover administration expenses of residential house and

to settle accounts for services related to the use of residential property:

Application of the legal framework of the real charges as solution 123

Martins Osis

Tiesas spriedumu un lēmumu pārsūdzēšanas regulējuma

pilnveide prasības tiesvedībā

The perfection of the regulation of court judgment and decision

appeal in the court proceedings by way of action 133

Linda Damane, Kristīne Zīle

Mantojuma masas būtība un sastāvs, tā izpratnes problēmjautājumi

Nature and composition of estate as a whole, issues of its understanding 140

SEKCIJA

“PROFESORA VASILIJA SINAISKA UN VIŅA LAIKABIEDRU PIENESUMS LATVIJAS JURISPRUDENCĒ”	147

Sanita Osipova

Vasilija Sinaiska ieguldījums latviešu juridiskās kultūras mantojuma izpētē <i>Contribution of Vasily Sinaisky to research in the field of Latvian legal cultural heritage</i>	149

Daiga Rezevska

Vasilijš Sinaiskis un juridiskā metode: vērtības, taisnīgums un interpretācija <i>Vasily Sinaisky and the legal method: values, justice and interpretation</i>	156

Diāna Apse

Profesora Vasilija Sinaiska zinātniskais mantojums juridisko metožu mācībā <i>Vasily Sinaisky's scientific heritage of legal method's doctrine</i>	163

Jānis Pleps

Profesors Vasilijš Sinaiskis un Satversmes iztulkošana <i>Professor Vasily Sinaisky and the interpretation of the Constitution</i>	170

Modrite Mazure-Vucāne

Pagasttiesu vēstures izpēte profesora Vasilija Sinaiska un viņa laikabiedru darbos Latvijas Republikā (1918–1940) <i>Study of the history of parish courts in works by Vasily Sinaisky and his contemporaries in the Republic of Latvia (1918–1940)</i>	178

SEKCIJA

“TIESĪBU ZINĀTNES NĀKOTNEI. JAUNĀKIE PĒTĪJUMI TIESĪBU TEORIJĀ, VĒSTURĒ UN FILOZOFIJĀ”	185

Anastasija Jumakova

Bērna tiesības būt informētam par adopcijas faktu – bērna tiesību uz identitāti pastāvēšanas priekšnosacījums <i>Child's right to be informed about fact of adoption: premise for existence of child's right to identity</i>	187

Ilze Ziemane

Latvijas Republikas Satversmes tiesas judikatūra attiecībā uz fiziskas personas pienākumiem <i>Obligations of natural person within case-law of the Constitutional Court of the Republic of Latvia</i>	193

SEKCIJA “STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS”	203

Aleksandrs Fillers

Atsevišķas piezīmes par kolīziju normu neitralitātes problēmjaudājumiem <i>Certain remarks on neutrality of conflict of laws</i>	205

Līga Stikāne

Musulmaņu laulība Eiropas Savienībā: izaicinājums ikvienas dalībvalsts nacionālajam un Eiropas Savienības tiesiskajam regulējumam <i>Muslim marriage in the European Union: A challenge to the national law of every member state and to the European Union law</i>	212

Arnis Buka

Iespējas ietekmēt Lielbritānijas izstāšanos no Eiropas Savienības tiesvedības ceļā <i>Prospects of influencing withdrawal of Great Britain from the European Union by legal action</i>	221

Elīna Muciņa

Vispārīgās datu aizsardzības regulas izaicinājumi <i>Challenges of General Data Protection Regulation</i>	227

Krista Bērziņa

Vai ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma pārdevuma līgumiem satur apstākļu izmaiņu principu <i>Whether UN Convention on international sale of goods contains a principle of fundamental change of circumstances</i>	233

SEKCIJA

“STARPTAUTISKO PUBLISKO TIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS”	241

Lolita Bērziņa

Tiesību tikt aizmirstam attīstība Eiropas Savienībā un citās valstīs <i>Development of right to be forgotten in the European Union and other countries</i>	243

SEKCIJA

“KRIMINĀLTIESĪBU UN KRIMINĀLPROCESA AKTUĀLĀS PROBLĒMAS”	251

Uldis Krastiņš

Darbība un bezdarbība Krimināllikuma 9. panta otrās daļas izpratnē <i>Act or failure to act in accordance with Section 9 of the Criminal Law</i>	253

Diāna Hamkova

Vērtējuma jēdzieni “smagas sekas”, “liels apmērs” un “ievērojams apmērs” kā nodarījuma sekas
Evaluation concepts “serious consequences”, “large and substantial scale” as the consequences of the offence 262

Valentija Liholaja

Dalības un līdzdalības kvalifikācijas problēmas
Participation and joint participation qualification problems 270

Evija Vīnkalna

Jēdziena “sagatavošanās noziegumam” izpratnes problemātiskie aspekti
Problematic aspects regarding understanding of preparation for a crime 282

Ilona Kronberga

Soda mērķa – atjaunot taisnīgumu – būtība nepilngadīgo noziedzības kontekstā
The restorative goals of criminal sanctions, imposed to juvenile offenders 289

Džena Andersone

Personas datu jēdziens un aizsardzības aspekti
Concept of personal data and protection aspects thereof 295

Ēriks Treļs

Apdraudētās sociālās grupas lietās par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu
Endangered social groups in cases of causing social hate and discord 305

Elīta Nīmande

Ieroča jēdziens kriminālistiskajā ieročzinībā
Concept of arms in criminalistic doctrine about arms 314

Kristīne Strada-Rozenberga

Krimināltiesību un kriminālprocesa normatīvā regulējuma saskaņotības nepieciešamība un aktuālā problemātika Latvijā
Necessity of criminal law and criminal procedure regulatory framework harmonisation and current problems in Latvia 320

Ārija Meikališa

Valsts budžeta līdzekļu taupīšana un Kriminālprocesa likuma grozījumi – lielās cerības un skarbā realitāte
Economy of state budget funds and Criminal Procedure Law amendments – great expectations and harsh reality 335

Jānis Maizītis

Resoriskā pārbaude un kriminālprocesa uzsākšanas pamats noziedzīgos nodarījumos tautsaimniecībā
Departmental inspection and the cause for starting criminal proceedings in relation to economic crime 344

Armands Smans

Tiesības iepazīties ar lietas materiāliem procesā par noziedzīgi iegūtu mantu

Rights to access to the case file in proceedings regarding criminally derived property 351

Juris Balodis-Bolužs

Elektroniskā pierādījuma iegūšanas kriminālprocesuālie aspekti

Procedural aspects in collection of electronic evidence 360

SEKCIJA

“VALSTSTIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS” 367

Edvīns Danovskis

Apstākļi, kas atbrīvo no administratīvās atbildības

Circumstances precluding administrative liability 369

Vadims Mantrovs

Patērētāju tiesību aizsardzības centra kompetence

patērētāju aizsardzības tiesību strīdu risināšanā

Competence of the Consumer Rights Protection Centre in resolution of disputes regarding consumer protection rights 376

Jānis Priekulis

Cēloņsakarības izpratne administratīvajā procesā: zaudējumi

Understanding of causal link in administrative proceedings: damages 390

PRIEKŠVārds

2017. gada sākumā jau 75. reizi Latvijas Universitātē, pulcinot vienkopus akadēmisko un zinātnes saimi, noritēja nozīmīgs akadēmisks un zinātnisks pasākums – gadskārtējā konference, kuras neatņemama sastāvdaļa ir Juridiskās fakultātes plenārsēde un sekciju sēdes.

Lai arī gadskārtēja, tomēr šī gada konference ir izceļama vairāku iemeslu dēļ.

2017. gads ir Latvijas Republikas Satversmes gads. Tieši pirms 95 gadiem – 1922. gada 15. februārī – tika pieņemts mūsu valsts pamatlikums. Lai arī kopš Satversmes pieņemšanas ir pagājis teju gadsimts un dzīve, sabiedrība ir attīstījusies, tomēr nemainīgas ir palikušas tās vērtības, kas aptvertas Satversmes burtā un garā. Satversme neattiecas un neskar tikai valststiesības. Kā pamatlikums tā caurvij jebkuru juridiskās zinātnes apakšnozari. Tādēļ tās pētniecība var būt un, kā rāda prakse, arī ir visaptveroša. Konstitūcijas, konstitucionālo vērtību pētniecību, kas tika aizsākta LU Juridiskās fakultātes VI starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā”, tika turpināta LU 75. konferences plenārsēdē un sekciju sēdēs.

Latvijas Universitātes 75. konferences norises ietvarā tika atvērtas jaunas grāmatas: profesora K. Dišlera pārizdotais izdevums ar redaktoru piezīmēm “Ievads Latvijas valststiesību zinātnē” un profesora U. Krastiņa pētījums “Tieša nodoma tvērums krimināltiesībās”.

Konferences norisēs aktīvi bija iespējams iesaistīties arī studējošiem un absolventiem, referējot sekciju sēdēs.

No sirds vēlos pateikties visiem kolēģiem, personālam, kas piedalījās plenārsēdes un sekciju sēžu organizēšanā. Paldies visiem sekciju sēžu vadītājiem, referentiem, mūsu viesiem, kuri gan kuplināja referentu loku, gan arī iesaistījās kā aktīvi norišu apmeklētāji.

Rakstu krājuma sagatavošana nebūtu iespējama bez atsaucīgiem un radošiem rakstu autoriem, recenzentiem, redkolēģijas un arī fakultātes atbalsta personāla.

Rakstu krājumā apkopoti jaunākie pētījumi, kas ir jau guvuši un arī turpmāk gūs novērtējumu praktiķu vidū, tie nenoliedzami būs labs palīgs studentiem studijās. Tāpat rakstos ietvertais var būt tālāku izpēti rosinošs materiāls. Katrā ziņā Juridiskās fakultātes mācībspēku veikums vienmēr ir bijis izcils un tā tas ir arī šajā reizē.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes dekāne
asociētā profesore Anita Rodiņa

PLENĀRSĒDE

“LATVIJAS REPUBLIKAS
SATVERSMEI – 95”

VIEDOKĻU SADURSMES LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES TAPŠANAS LAIKĀ

COLLISIONS OF OPINIONS DURING THE CREATION OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LATVIA

Jānis Lazdiņš, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesors

Summary

This paper analyses debates among members of the Constitutional Council about the institution of a national presidency, the authority of the courts, and rights of employees to strike freely during the discussion of the Constitution of the Republic of Latvia that was adopted on February 15, 1922. After the *de facto* establishment of the country's independence, there were still quarrels about the way in which to elect the president of the country, freedom to strike was not always understood in essence, and the authority of the courts lacked authority in the eyes of the public. The author argues that the “eternal return” to problems related to the drafting of the Constitution goes some way toward allowing us to understand the intentions of the “fathers of the Constitution” in enshrining the relevant normative regulations in the Constitution and making it easier to prepare the justified reforms to the Constitution. This speaks to the timeliness of this paper.

Atslēgvārdi: Latvijas Republikas Satversme, valsts prezidents, tiesu vara, tiesnešu neatkarība, streiku brīvība, brīvība

Keywords: Constitution of the Republic of Latvia, the President, judicial power, independence of judges, freedom to strike, freedom

Ievads

Šā gada 15. februārī aprit 95 gadi, kopš ir pieņemta Latvijas Republikas Satversme (turpmāk – Satversme).¹ Par pamatlikuma nozīmi jebkuras tautas vēsturē neaizmirstamus vārdus ir rakstījis no viens vācu klasiskās filozofijas pīlāriem prof. Imanuels Kants (*Immanuel Kant*). Viņa ieskatā satversme ir “[...] vispārējās gribas akts, pateicoties kam pūlis kļūst par tautu”.² Tāpēc satversme (*Verfassung, constitutio*) ir sabiedrības tiesisko attiecību pamats.³ Kā sabiedrisko attiecību pamats satversme atbilstoši satversmes vienotības principam⁴ “[...] ir

¹ Latvijas Republikas Satversme (15.02.1922.): LR likums. *Valdības Vēstnesis*, 1922, Nr. 141, 1.–2. lpp.

² Kant I. *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. Herausgegeben von Rudolf Malter*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2010, S. 13.

³ Kant I. *Die Metaphysik der Sitten. Mit einer Einleitung herausgegeben von Hans Ebeling*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2011, S. 167, § 43.

⁴ Pleps J. Satversmes vienotības princips. *Jurista Vārds*, 2007, Nr. 4 (457). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/151838-bsatversmes-vienotibas-princips/> [aplūkots 07.02.2017.].

vienots veselums, un tajā ietvertās normas ir tulkojamas sistēmiski”.⁵ “Satversmes kā vienota veseluma izpratne nozīmē arī to, ka starp Satversmes normām nepastāv pretrunas un visas Satversmes normas ir iespējams izkārtot harmoniskā un iekšējā sistēmā.”⁶ “Satversmes vienotības princips liedz atsevišķu konstitucionālo normu iztulkot atrauti no citām Satversmes normām, jo Satversme kā vienots dokuments ietekmē katras atsevišķas normas tvērumu un saturu.”⁷

Tiesiska demokrātija nav iedomājama bez cilvēka tiesībām uz vārda brīvību. Savukārt vārda brīvība cilvēku savstarpējās attiecībās bieži nozīmē – cik cilvēku, tik viedokļu. Tāpēc tikai diskusijā var dzimt patiesība, kā to jau Senajā Grieķijā mācīja Atēnu filozofs Sokrāts (469–399).⁸ Lai arī spēkā esošā Satversme ir apskatāma kā vienots veselums, tas nenozīmē, ka Satversmes pieņemšana Satversmes sapulcē notika klusējošā vienprātībā. Tieši otrādi. Ievērojams skaits Satversmes pantu to pieņemšanas laikā izsauca ievērojamas diskusijas un pretēju viedokļu sadursmes. No vienas puses, tas liecina par Satversmes pieņemšanas demokrātisko procesu, no otras puses, – norāda uz Satversmes vāajām vietām.

Par raksta mērķi tiek izvirzīta Satversmes sapulces deputātu prāta vētru kolīziju analīze atsevišķu Satversmes pantu pieņemšanas laikā. Ievērojot raksta ierobežoto apjomu, autors ierobežos Satversmes tapšanas analīzi ar trim aspektiem, kas arī mūsdienās nav zaudējuši savu aktualitāti, respektīvi:

- 1) par Valsts prezidenta institūtu;
- 2) par tiesu varu;
- 3) par streiku brīvību.

Satversmes pieņemšanas problemātikas izvērtēšana nav zaudējusi savu aktualitāti arī turpat pēc 100 gadiem, kopš Satversme ir stājusies spēkā.

1. Par Valsts prezidenta institūtu

Valsts prezidenta institūta apspriešanā šķēpi tika laužti par diviem jautājumiem. Pirmkārt, vai Valsts prezidenta institūts Latvijas valstij vispār ir nepieciešams un, otrkārt, ja tas ir nepieciešams, kam būtu tiesības ievēlēt Valsts prezidentu.

1. Sociāldemokrāti u. c. kreisie (turpmāk – kreisie) bija pārliecināti, ka atsevišķs Valsts prezidenta institūts Latvijas valstij ir lieks. Viņuprāt, Saeimas priekšsēdētājs var pildīt arī Valsts prezidenta pienākumus. Lai cik tas nešķistu dīvaini, kreisie tautas vēlētajā Valsts prezidentā ar tiesībām vienpersoniski atlaist Saeimu (parlamentu) saskatīja uz monarhijas principa balstītas valsts pārvaldes turpinātību.⁹ Neapšaubāmi, tas bija aplams pieņēmums. Tomēr zināms skaidrojums tam ir. Bailes no kādas personas tiesībām vienpersoniski atlaist likumdevēju sakņojās tikko kā pārdzīvotajā Krievijas impērijas valsts pārvaldes organizācijā

⁵ Latvijas Republikas Satversmes tiesas (turpmāk – LRST) 2002. gada 22. oktobra spriedums lietā Nr. 2002-04-03, secinājuma daļas 2. pkt. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2002-04-03_Spriedums.pdf [aplūkots 07.02.2017.].

⁶ Pleps J. Satversmes vienotības princips, 3. lpp.

⁷ LRST 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01, 16. pkt. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=146217> [aplūkots 07.02.2017.].

⁸ Böckenförde E.–W. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie. Antike und Mittelalter. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 63–64.

⁹ Šilde Ā. *Latvijas Vēsture. 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts.* Stockholma: Daugava, 1976, 354. lpp.

un kreiso cīņā pret to. Lai arī 1906. gada 23. aprīlī tika izsludināti “Visaugstāki apstiprinātie valsts pamatlukumi”¹⁰ jeb Krievijas impērijas konstitūcija, Nikolajs II Romanovs¹¹ laikposmā no 1906. līdz 1917. gadam bez redzama iemesla atlaida četrus Valsts domes (parlamenta apakšpalātas) sasaukumus.

Kreiso pārliecību stiprināja arī starpkaru Latvijā redzamākais valsts tiesībnieks prof. Kārlis Dišlers. Viņš Satversmes projektā paredzētajā tautas vēlēta Valsts prezidenta institūtā¹² saskatīja “neloģisku un bīstamu” valsts varas dalīšanas modeli,¹³ akcentējot monarhijas principa nesavienojamību ar tautas suverenitātes principa īstenošanu demokrātiskā valstī.¹⁴

Satversmes sapulcē šo viedokli pārstāvēja kreiso “štata runātājs” sociāldemokrāts Fēlikss Cielēns. Viņā ieskatā tautas vēlēts Valsts prezidents:

- 1) būs tikai “[k]ā tāds otrās palātas [augšpalātas] surogāts”, kurš tikai bremzēs likumdošanas procesu un stiprinās izpildu varas pozīcijas konflikta gadījumā ar parlamentu;¹⁵
- 2) nebūs atbildīgs nevienai šķirai vai to reprezentējošai partijai un nevarēs paust tautas gribu. Tāpēc F. Cielēns izteica bažas par iespējamām prezidenta valsts varas uzurpatoriskām tieksmēm.¹⁶

F. Cielēnam piebalsoja arī cits kreisais – sociāldemokrāts (mazinieks) Andrejs Petrevics:

“[...] Salīdzinot ar Amerikas prezidentu, mūsu Latvijas prezidents būs ļoti maza un niecīga persona. Es uzsvēru – ļoti maziņa un niecīga persona tiesību ziņā [un uzdeva retorisku jautājumu]. Vai priekš tam, lai prezidents izpildītu reprezentācijas funkcijas, ir vajadzīgs no tautas vēlēts prezidents, vai priekš tam ir vajadzīgs laist vaļā lielo vēlēšanas aparātu tautā?”¹⁷

Lai arī kreisie varēja atsaukties uz vēsturisko pieredzi un baudīja zināmu zinātnisku atbalstu, viņu priekšlikums – “Valsts prezidenta uzdevumus pilda Saeimas priekšsēdētājs” – Satversmes sapulcē tika noraidīts ar ievērojamu balsu vairākumu.¹⁸

2. Labējie pretēji kreisajiem tautas vēlēta Valsts prezidenta institūtā saskatīja konstitucionālu vērtību. Tautas vēlēts Valsts prezidents:

- 1) var novērst parlamenta diktatūru un vienlaicīgi aizstāvēt Saeimu pret izpildvaras patvaļu (Arveds Bergs, bezpartejisko grupa);¹⁹

¹⁰ *Высочайшие утвержденные основные государственные законы, см: Хрестоматия по истории отечественного государства и права (X век – 1917 год)*. Составитель: доктор юридических наук, профессор В. А. Томсинов. Москва: Зерцало-М, 2004, с. 317.

¹¹ *Николай II Александрович Романов*, 1868–1918, valdīšanas laiks: 1894–1917.

¹² Satversmes projekta izstrādes komisija Satversmes 35. pantu bija izteikusi šādā redakcijā: “Valsts prezidentu ievēl tauta uz pieciem gadiem vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās”. Sk.: *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas. Satversmes Sapulces isdevums*. (turpmāk – LSSS). Rīgā, 1921, 18. burtnīca (turpmāk – burtn.), 1703. lpp.

¹³ Dišlers K. *Dažas piezīmes pie LR Satversmes projekta. Raksti par LR Satversmi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1998, 25., 27.–29. lpp.

¹⁴ Dišlers K. *Konstitūcija un satversmes vara. Teesleetu Ministrijas Wehstnesis*, 1921, Nr. 1–3, 6. lpp.

¹⁵ LSSS, 1921, 15. burtn., 1387. lpp.

¹⁶ LSSS, 1921, 14. burtn., 1329. lpp.

¹⁷ LSSS, 1921, 18. burtn., 1709.–1710. lpp.

¹⁸ Trešajā Satversmes likumprojekta lasījumā par kreiso priekšlikumu nodoto balsu sadalījums: “par” 55 balsis, “pret” 85 balsis. Sk.: 1921, 18. burtn., 1720. lpp.

¹⁹ LSSS, 1921, 15. burtn., 1371. lpp.

- 2) būs “[.] nacionālās Latvijas valsts vienības politisks vienprātības simbols” (Jānis Purgals, kristīgo demokrātu apvienība);²⁰
- 3) labāk par citiem jutīs tautas noskaņojumu un spēs spert izšķirošu soli – atlaist Saeimu. Pretēji tam parlamenta vēlēts Valsts prezidents diez vai izšķirsies par Saeimas atlaišanu, jo “vai var kalps izdzīt saimnieku no mājām” (Jānis Goldmanis, “Zemnieku savienība”);²¹
- 4) spēs sargāt demokrātiju pret radikāļiem Saeimā. Ja “[.] valsts galvas tiesības ir iejaukties un atlaist parlamentu, tad līdz ar to viņam ir dotas tiesības sargāt demokrātisma principu” (Oto Nonācs, pie partijām nepiederošs deputāts).²²

Labējo priekšlikums – “Valsts prezidentu ievēl tauta uz pieciem gadiem vispārīgās, vienlīdzīgās, tiesās un aizklātās vēlēšanās”²³ – līdzīgi kreiso priekšlikumam neguva Satversmes sapulces locekļu vairākuma atbalstu.²⁴ Atšķirībā no kreisajiem labējiem pietrūka tikai divas balsis, lai tauta Latvijā vēlētu valsts galvu.²⁵

Tā kā nevienam no dominējošiem politiskiem spēkiem nebija vairākuma, visu noteica kompromiss.²⁶ Ar kompromisa priekšlikumu, lai cik tas nebūtu dīvaini, klajā nāca tas pats O. Nonācs, kurš tikai īsu brīdi pirms tam bija aizstāvējis tautas vēlēta Valsts prezidenta ideju. Tā Satversmes likumprojekta otrajā lasījumā par vēsturisku kļuva šāda Satversmes 35. panta redakcija – “Valsts prezidentu ievēl Saeima uz trim gadiem”.²⁷ Tā ir arī spēkā esošā Satversmes 35. panta redakcija tikai ar to atšķirību, ka mūsdienās Valsts prezidenta pilnvaru termiņš ir pagarināts uz četriem gadiem.²⁸

Saeimas tiesībai ievēlēt Valsts prezidentu tika atrasts arī zināms teorētisks pamatojums. Tas pats O. Nonācs izvirzīja tēzi par tautas vieglu pakļaušanos melīgiem apgalvojumiem, “[t]urpretim, ja prezidentu vēlē Saeima, tur demagoģijai un tumšai aģitācijai pie prezidenta vēlēšanām nevarēs būt vietas”.²⁹

Arī pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas *de facto* šim O. Nonāca apgalvojumam bija iedarbīgs spēks. Ar to varēja atrunāties, kāpēc Saeima, nevis

²⁰ LSSS, 1921, 15. burtn., 1426. lpp.

²¹ LSSS, 1921, 15. burtn., 1360. lpp.

²² LSSS, 1921, 14. burtn., 1350. lpp.

²³ LSSS, 1922, 4. burtn., 367. lpp.

²⁴ Labējo priekšlikums daudzējādā ziņā saskanēja ar Vācijas tā dēvētās Veimāras Republikas Satversmi (Weimarer Reichsverfassung / Die Verfassung des Deutschen Reiches) un Valsts prezidenta statusu. Sk.: Laufs, A. *Rechtsentwicklungen in Deutschland. 6., überarbeitete und erweiterte Auflage*. Berlin: De Gruyter Recht, 2006. ISBN-13: 978-389949-301-6. ISBN-10: 3-89949-301-X. – 354., 355. lpp; Frotscher W., Pieroth B. *Verfassungsgeschichte. 11., überarbeitete Auflage*. München: Verlag C. H. Beck, 2012. ISBN 978-3-406-63898-5, 264.–265. lpp. vai Die Verfassung des Deutschen Reiches (“Weimarer Reichsverfassung”). Pieejams: <http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19.htm> [aplūkots 24.02.2017.].

²⁵ Trešajā Satversmes likumprojekta lasījumā par labējo J. Goldmaņa un A. Berga priekšlikumu nodoto balsu sadalījums: “par” 67 balsis, “pret” 70 balsis. Sk.: LSSS, 1922, 4. burtn., 379. lpp.

Līdzīgu priekšlikumu J. Goldmanim un A. Bergam iesniedza Dr. G. Reinhardts un K. Irbe: “Valsts prezidentu ievēl: pirmo reizi Saeimā, bet turpmāk tauta vispārīgās, vienlīdzīgās, tiesās un aizklātās vēlēšanās, uz pieciem gadiem”. Priekšlikums tika noraidīts ar 64 balsīm “par” un 70 balsīm “pret”. Sk.: LSSS, 1922, 4. burtn., 379. lpp.

²⁶ Lazdiņš, J. Rechtsoilittische Besonderheiten bei der Entstehung des lettischen Staates und seiner Verfassung. *Journal Of The University Of Latvia. Law*, 2014, No. 7, p. 14.

²⁷ 72 balsis “par” un 67 balsis “pret”. Sk.: LSSS, 1921, 18. burtn., 1707. lpp.

²⁸ Atšķirībā no pamata redakcijas Valsts prezidenta pilnvaru termiņš ir pagarināts par vienu gadu, respektīvi: Saeimas Valsts prezidentu ievēl uz četriem gadiem. Sk.: Latvijas Republikas Satversme (15.02.1922.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [aplūkots 27.01.2017.].

²⁹ LSSS, 1921, 18. burtn., 1707. lpp.

tauta vēl Valsts prezidentu. Patiesība gan ir tikai viena – O. Nonāca tēze nav pierādāma. Neviens līdz šim nav izpētījis, kas vairāk pakļaujas demagoģijai – Saeima vai tauta. Tā kā tautas vēlētās Valsts prezidenta institūts tika noraidīts, Saeimas vēlētam Valsts prezidentam netika dota vienpersoniska tiesība atlaist likumdevēju. Kārtējo reizi pēc O. Nonāca priekšlikuma tika atbalstīta Valsts prezidenta tiesība tikai ierosināt Saeimas atlaišanu tautas nobalsošanā.³⁰

2. Par tiesu varu

“Valsts ir tiesiska kārtība”.³¹ Tiesiskas kārtības pastāvēšana demokrātiskā valstī nav iedomājama bez tiesu varas. Tiesnesim, protams, ir jābūt likuma kalpam, nevis likuma kungam. Tomēr ne vienmēr tas tā ir. It īpaši redzami tas kļūst likuma nepilnības gadījumā. Tiesnesis šādā situācijās bieži rīkojas kā likumdevēja aizvietošanās (*Ersatzgesetzgeber*).³² Ievērojot šo aspektu, Satversmes sapulcē ne visi ar tiesu varu saistīti panti baudīja vienbalsīgu atbalstu.³³ Apspriežot Satversmes likumprojekta VI nodaļu “Tiesa”, Satversmes 84. panta 1. teikums – “Tiesnešus apstiprina Saeima, un viņi ir neatceļami” – izsauca ievērojamas diskusijas.

Pret panta formulējumu kategoriski iebilda kreisie. Tā (kreisais) sociāldemokrāts Kārlis Dzelzītis tiesnešu ievēlēšanā uz mūžu saskatīja pretrunu ar demokrātiskas valsts principu, jo “[...] demokrātijas princips vispārīgi ir vēlētas tiesas”.³⁴ Viņaprāt, tiesneši būtu vējami tikai uz laiku – sešiem gadiem. Tas ļautu atbrīvoties no nekompetentiem vai kā citādi tiesneša amatam nederīgiem tiesu varas pārstāvjiem. Labi tiesneši tāpat tiktu pārvēlēti amatā visu mūžu.³⁵ Tāpēc sociāldemokrātu mazinieku vārdā arī A. Petrevics uzstājīgi aicināja Satversmes sapulci atteikties no domas par tiesnešu neatceļamības principa iekļaušanu Satversmē.³⁶

Šo viedokli argumentēti atspēkoja Kristīgi nacionālās savienības pārstāvis Jānis Purgals: “Mums ir nepieciešama neatkarīga tiesa. Tādēļ mums ir jāievēd tāda tiesnešu iecelšanas kārtība, kura šo neatkarību garantē. [...] Tanīs nedaudzās pilsētās un apgabalos Krievijā, kuros miertiesnešus ievēlēja, bija tādas parādības, ka miertiesneši bija katreiz atkarībā no tās vēlēšanu grupas, kas viņus vēlēja.”³⁷

Cik neviennozīmīgi tika vērtēta tiesnešu ievēlēšana amatā uz mūžu, liecina Satversmes projektu lasījumi. Piemēram, F. Cielēns un A. Petrevics kreiso vārdā vēl arī Satversmes likumprojekta trešajā lasījumā iesniedza priekšlikumu par tiesnešu ievēlēšanu amatā uz laiku – sešiem gadiem. Priekšlikums tika noraidīts ar 49 balsīm “par”, 45 “pret” un 8 balsīm “atturoties” (“pret” un “atturējušās” balsis

³⁰ LSSS, 1921, 19. burtn., 1750., 1757.–1758. lpp; LSSS, 1922, 4. burtn., 427.–432. lpp.

³¹ “Der Staat ist eine Rechtsordnung”. See: Kelsen H. *Reine Rechtslehre. Studienausgabe der 1. Auflage 1934.* Herausgegeben von Matthias Jestaedt. Tübingen: Mohr Siebeck, S. 118.

³² Rūthers B. *Das Ungerechte an der Gerechtigkeit. Fehldeutung eines Begriffs.* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, S. 122–123.

³³ Vienbalsīgi tika pieņemti Satversmes panti ar šādu saturu: “Likuma un tiesas priekšā visi pilsoņi ir vienlīdzīgi”, “Tiesu var spriest tikai tie orgāni, kuriem šis tiesības piešķir likums, un tikai likumā paredzētā kārtībā” un “Tiesneši ir neatkarīgi un vienīgi likumam padotī”. Sk.: LSSS, 1921, 20. burtn., 1875. lpp.

³⁴ LSSS, 1921, 20. burtn., 1876. lpp.

³⁵ LSSS, 1921, 20. burtn., 1876. lpp.

³⁶ LSSS, 1921, 20. burtn., 1875. lpp.

³⁷ LSSS, 1921, 20. burtn., 1876.–1877. lpp.

kopā bija 53).³⁸ Tātad tiesnešu apstiprināšana amatā uz mūžu vai uz likumā noteiktu termiņu tika izšķirta ar četru balsu vairākumu par labu tiešnešu ievēlēšanai amatā uz mūžu. Par laimi, kreisie bija palikuši mazākumā.³⁹ Tādējādi Satversmē tika ielikti stingri pamati tiesu varas neatkarībai. “Visefektīvākais līdzeklis, kas iestrādājams valsts iekārtā, lai nodrošinātu nelokāmu, taisnīgu un objektīvu likumu izpildi, ir tiesnešu neatceļamība, kamēr to uzvedība ir nevainojama. Tā ir vislabākā barjera pret vēlētu tautas priekšstāvju aizskārumiem un patvaļu.”⁴⁰

Satversmes pantu vidū īpašu vietu ieņem arī 85. pants Satversmes pamata redakcijā.⁴¹ Panta likteni nepārprotami komentē bijušais Latvijas Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētājs Gvido Zemribo⁴²: “Latvijas Republikas Satversmes 85. pants Satversmes pamata redakcijā paredzēja zvērinātu tiesu esamību Latvijā. Tas ir vienīgais pants Satversmē, kas tika uzrakstīts, pieņemts, bet neizpildīts.”⁴³

85. pants Satversmes pamata redakcijā otrajā lasījumā bez īpašām diskusijām tika pieņemts vienbalsīgi.⁴⁴ Satversmes projekta trešajā lasījumā par zvērināto tiesu lietderību netika diskutēts vispār. Pēc tik vienbalsīga atbalsta zvērināto tiesām var tikai pabrīnīties, ka zvērināto tiesas Latvijā tā arī netika ieviestas. Tam par iemeslu neapšaubāmi kļuva politiskās gribas trūkums.⁴⁵ Patiesos iemeslus zvērināto tiesu neieviešanā trāpīgi formulēja Rīgas apgabaltiesas viceprokurors L. Kalve: “Mūsu dienās un apstākļos būs grūti atrast tādas personas, kas bez materiāla atbalsta varētu uzpurēties vispārības labā, jo bagātu ļaužu Latvijā ir ļoti maz un ne ikkatrs no tiem varētu būt tiesenis.”⁴⁶

Lai arī zvērināto tiesas piesēdētāju korpusa formēšana Latvijā nebūtu viegla, autora ieskatā tautas kā zvērināto piesēdētāju līdzdalība tiesas spriešanā tomēr būtu lietderīga valstiski nozīmīgu lietu skatīšanā. Protams, tas nepaaugstinātu tiesu nolēmumu kvalitāti, bet leģitimētu tiesas darbību cilvēku acīs un pakāpeniski celtu tās prestižu.

3. Par streika brīvību

Līdzīgi kā iepriekš apskatītajos viedokļu kolīziju gadījumos arī streiku brīvības jautājumā sadūrās kreiso un labējo viedokļi.

Kreisie atbalstīja streika brīvību kā strādnieku cīņas līdzekli pret darba devējiem. Viņus gan neapmierināja Satversmes likumprojektā noteiktais šaurais streika

³⁸ LSSS, 1922, 4. burtn., 462. lpp.

³⁹ LSSS, 1921, 20. burtn., 1877.–1879. lpp.; LSSS, 1922, 4. burtn., 461.–463. lpp.

⁴⁰ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Papildināts un pārstrādāts izdevums. *Latvijas Vēstnesis*, 2014, 394. lpp.

⁴¹ “85. Latvijā pastāv zvērināto tiesas uz sevišķa likuma pamata.”

⁴² Gvido Zemribo bija pirmais pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas *de facto* Latvijas Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētājs.

⁴³ Intervija ar Gvido Zemribo. *Jāņa Lazdiņa personiskā arhīva materiāli*.

⁴⁴ LSSS, 1921, 1879. lpp.

⁴⁵ Vairāk par šo jautājumu sk.: Lazdiņš J. Continuity of the Juricial Power in the Republic of Latvia. Preconditions and Necessity. *Journal Of The University Of Latvia. Law*, 2014, No. 9, pp. 66–70. [or] Lazdiņš J. Tiesu varas pēctecība kā viens no valsts kontinuitātes pamatiem [Succession of the Juridical System as a Cornerstone of Latvia's Continuity]. *The 5th International Scientific Conference of the University of Latvia Dedicated to the 95th Anniversary of the Faculty of Law of the Faculty of Law of the University of Latvia. Jurisprudence and Culture: Past Lessons and Future Challenges. Riga 10–11 November, 2014*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, pp. 637.–642.

⁴⁶ Kalve L. Zvērināto, šefenu un tīrās valsts tiesas. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, 677. lpp.

brīvības tvērums: “Streiks ir likumīgs saimnieciskās cīņas līdzeklis.”⁴⁷ Atsauco- ties uz visu pilsoņu vienlīdzību likuma priekšā, sociāldemokrāts Ansis Rudēvics uzdeva Satversmes sapulcei jautājumu: “[.] vai mūsu likums grib ieviest tādu principu, ka privātpašniekiem un uzņēmējiem ir visas tiesības nodrošinātas eks- pluatēt strādnieku, cik tik viņš grib, bet strādniekam visas tiesības aizstāvēties ir ņemtas [?]”⁴⁸

Lai to nepieļautu, A. Rudēvics sociāldemokrātu frakcijas vārdā ierosināja šādu Satversmes 104. panta redakciju: “Streiks ir likumīgs cīņas līdzeklis.”⁴⁹ Tas nozīmētu, ka streiks ir kā saimnieciskās, tā politiskās cīņas līdzeklis. To atbalstīja arī neatkarīgais strādnieku pārstāvis Vilis Dermanis, jo “[.] modernā valstī, cik viņa arī nebūtu demokrātiska, valsts vara ar savu izpildu varu pa laikam nostājas ne vis strādniecības, bet darba devēju pusē, un tāpēc likumi, kuri ir demokrātiski, bieži vien tiek tulkoti par labu nevis strādniecībai, bet kaut kam citam.”⁵⁰

Turpretī labējiem bija noraidoša attieksme pret streika brīvības nostiprināšanu Satversmē. Īpaši spēcīga pretestība nāca no zemnieku partiju puses.⁵¹ Pēc autora dziļākās pārliecības, oriģinālākais viedoklis šajā ziņā pieder Francim Trasunam no “Latgales kristīgo zemnieku savienības”: “Mums jau pastāv brīvība strādāt un brīvība nestrādāt. [.] Nesaprotams ir tas, ka mēs gribam ieviest to mūsu konstitūcijā, lai mēs varētu uz likuma pamata piespiest nestrādāt tos, kuri grib strādāt. [.] Kas nu ir patiesībā streiks? [.] Tagad ņemsim, piemēram, politisko streiku. Kādā jaukā dienā viņi mūsu valsts ierēdņi iedomājas pasludināt streiku uz 2 līdz 3 nedēļām. Kas tad nu būtu? Tas būtu valsts sabrukums.”⁵²

Labējo nepatiku pret streika brīvības tiesībām atklāja J. Purgals: “Visas šīs brīvības, tiesības, visas politiskās prasības ir pa lielākai daļai pārņemtas no Vācijas konstitūcijas. [Tomēr] Vācijas konstitūcijā nav nekas teikts par to, ka Vācija atzīst streika brīvību.”⁵³ Kāpēc? Tāpēc, ka Vācijā komunisti ar neatkarīgo sociālistu palīdzību sarīkoja ievērojamu skaitu streiku ekonomisku prasību vārdā, bet ar mērķi sagrābt politisku varu. Sociāldemokrātu līderiem Valsts prezidentam Frīdriham Ebertam (*Friedrich Ebert*) un Ministru prezidentam Filipam Šeidemanim (*Philipp Scheidemann*) nācās vērsties pie strādniecības ar lūgumu nestreikot, lai “sarkanie” nenāktu pie varas. Tādējādi “[.] streiks ir vajadzīgs tikai tiem, kas streikus sarīko it kā ekonomiskā stāvokļa uzlabošanas labad, bet īstenībā grib sagrābt politisko diktatūru savās rokās.”⁵⁴ Kādi ir komunistu patiesie nolūki, var redzēt no Padomju Krievijas. “Tur nostādīja komunistu valdība visus strādniekus vergu stāvoklī.”⁵⁵

Redzot, ka vairākums Satversmes sapulces nevēlas atbalstīt streika brīvības ideju, daļa kreiso mikstināja savu pozīciju, atsakoties no prasības par streiku kā politisku cīņas līdzekli.⁵⁶ Šajā nostājā viņus atbalstīja arī atsevišķi labējo

⁴⁷ LSSS, 2. burtn., 95. lpp.

⁴⁸ LSSS, 1922, 2. burtn., 97. lpp.

⁴⁹ LSSS, 1922, 2. burtn., 97. lpp.

⁵⁰ LSSS, 1922, 2. burtn., 99. lpp.

⁵¹ Šilde A. *Latvijas vēsture*, 362. lpp.

⁵² LSSS, 1922, 2. burtn., 97.–98. lpp.

⁵³ LSSS, 1922, 2. burtn., 123. lpp.

⁵⁴ LSSS, 1922, 2. burtn., 123. lpp.

⁵⁵ LSSS, 1922, 2. burtn., 124. lpp.

⁵⁶ LSSS, 1922, 8. burtn., 1193. lpp.

partiju politiķi. Lai neatteiktos no streika brīvības kā cilvēka pamattiesības,⁵⁷ A. Bergs nāca klājā ar “galējās nepieciešamības” kompromisu: “Streiks ir likumīgs saimnieciskās cīņas līdzeklis. Streika brīvības ierobežošana var notikt uz sevišķa likuma pamata. Sabiedriski nepieciešamos uzņēmumos streiks ir sodāms.”⁵⁸

A. Berga priekšlikums diemžēl netika atbalstīts.⁵⁹ “Komunisma rēgs” bija padarījis savu darbu. Deputātu vairākums balsoja pret visu, kas kaut vai tikai nosacīti bija saistāms ar komunistiem.⁶⁰ Domājams, negatīvo balsojumu stiprināja arī A. Purgala secinājums, ka “[..] robežas novilkt starp saimniecisku un politisku streiku ir ārkārtīgi grūti”,⁶¹ un darba partijas biedra Mārtiņa Antona teiktais, ka “[..] labākais saimnieciskais stāvoklis nav sasniedzams ar politisku streiku, bet ar parlamentāru valdību, ar parlamenta vairākumu un likumdošanu”.⁶²

Kopsavilkums

1. Satversmē nostiprinātā Saeimas tiesība ievēlēt Valsts prezidentu ir politisks kompromiss. Kompromiss nozīmē, ka Valsts prezidenta institūts Satversmē tiek saglabāts, bet tautai tiek liegtas tiesības vēlēt valsts galvu.
2. Tiesnešu ievēlēšana uz mūžu, nevis uz sešiem gadiem izšķīrās tikai ar četru balsu vairākumu par labu tiesnešu ievēlēšanai uz mūžu. Lai arī nepārliciecināmi, tomēr ar nelielu balsu vairākumu tika ielikti stingri pamati tiesu varas neatkarībai Latvijas Republikā.
3. Satversmes pamata redakcijā bija paredzēta zvērināto tiesu esamību Latvijas Republikā. Tas ir vienīgais Satversmes pants, kas tika izstrādāts, pieņemts, bet neizpildīts.
4. Satversmes sapulces deputātu vairākuma negatīvā attieksme pret streika brīvības iekļaušanu Satversmē bija politiski motivēta, nevis juridiski pamatota. Pastāvēja bažas, ka streika brīvību savās interesēs varētu izmantot komunisti, lai nodibinātu komunistisku diktatūru.

⁵⁷ Kučs A. Protection of Fundamental Rights in the Constitution of the Republic of Latvia during the Interwar Period and after the Restoration of Independence. *Journal Of The University Of Latvia. Law*, 2014, No. 7, p. 54–60.

⁵⁸ LSSS, 1922, 8. burtn., 1195. lpp.

⁵⁹ Par A. Berga priekšlikumu tika nodotas tikai 23 balsis “par”. LSSS, 1922, 8. burtn., 1196. lpp.

⁶⁰ Sk.: LSSS, 1922, 2. burtn., 124.lpp.; LSSS, 1922, 8. burtn., 1195. lpp.

⁶¹ LSSS, 1922, 8. burtn., 1195. lpp.

⁶² LSSS, 1922, 2. burtn., 122. lpp.

SEKCIJA

“CIVILLIKUMA PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS”

DALĪTĀ ĪPAŠUMA IZBEIGŠANAS KONCEPCIJA UN TĀS REALIZĀCIJA

CONCEPT OF SHARED OWNERSHIP TERMINATION AND ITS REALIZATION

Jānis Rozenfelds, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The draft law “On termination of compulsory legal relations of the divided property in the privatised apartment houses”, adopted by the Parliament in the first reading, is a part of the conception to restructure the Civil Law. The aim of this law is to reform the established practice when a building is not recognised as a part of the land, but instead is perceived as an independent immovable property (the divided property). To achieve the goal of the law, there is a need for practical measures that will require both considerable resources and time.

Atslēgvārdi: apbūves tiesība, dzīvokļa īpašums, funkcionāli nepieciešamais zemes gabals

Keywords: construction right (*superficies*), residential property, plot of land functionally necessary

1. Dalītā īpašuma jēdziens

Dalītais īpašums izpaužas kā atkāpe no Civillikuma¹ (turpmāk – CL) 968. pantā paredzētā noteikuma, ka uz zemes uzcelta un cieši ar to savienota ēka atzīstama par tās daļu jeb *superficies solo cedit*. Dalītajam īpašumam raksturīga juridisko formu daudzveidība.² Pašreizējais tiesiskais regulējums Latvijā paredz arī atsevišķu īpašuma tiesību pastāvēšanu uz zemi un ēku. To pieņemts dēvēt par dalīto īpašumu. Atšķirībā no tādiem vēsturiski pazīstamiem dalītā īpašuma paveidiem kā apbūves vai mantojamās nomas tiesība pašreizējo sistēmu pareizāk būtu raksturot kā duālu.³

No citiem vēsturiski plašāk pazīstamiem dalītā īpašuma paveidiem duālā īpašuma sistēma atšķiras galvenokārt ar to, ka atzīst ēkas un zemes pastāvēšanu divu savstarpēji neatkarīgu nekustamo īpašumu formā, neraugoties uz to, ka

¹ Civillikums: LR likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937, 26. febr., Nr. 46.

² Rozenfelds J. *Superficies solo cedit* Latvijas tiesībās (*Superficies solo cedit* in Latvian Law). Latvijas Universitātes žurnāls. Juridiskā zinātne 3. sējums. Rīga: Latvijas Universitāte, galv. redaktors prof. J. Lazdiņš, 2012, 105.–119. lpp.

³ Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību. LR Tieslietu ministrija, 2008, 5. lpp. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2017. gada 11. janvārī]; Rozenfelds J. Entropy of Physical Unity of property (ad caelum) in the Latvian Law. International Scientific Conference “The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space”. 4–5 October, 2012. Rīga: University of Latvia Press, 2012, p. 615.–625.

realitātē ēka, kaut arī atzīta par atsevišķu īpašumu, nevar pastāvēt izolēti no zemes, bet zemes valdījuma un lietojuma iespējas ir attiecīgi ierobežotas, kā rezultātā īpašuma tiesības uz zemi reducējas uz atlīdzības saņemšanu par aizņemtās zemes platības lietošanu tā saucamās piespiedu nomas formā. Šī atšķirība juridiski izpaužas tādējādi, ka klasisko dalītā īpašuma tiesību ieraksta vienā un tai pašā zemesgrāmatu nodalījumā, turpretim pašlaik Latvijā pastāvošā duālā sistēma paredz, ka ēkai, kas atrodas uz citai personai piederošas zemes, tiek atvērts patstāvīgs nodalījums.⁴

Turpmāk šā raksta ietvaros ar dalīto īpašumu saprotams tieši Latvijā pastāvošais duālais īpašums, kas izriet no likuma "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību"⁵ 14. panta izņēmumiem.

2. Dalītā īpašuma izbeigšanas koncepcija: apbūves tiesības ieviešana un zemes izpirkšana

Īstenojot daļu no ierosinājumiem, kas paredzēja, ka "dalītā īpašuma situācijai raksturīgu institūtu (mantojamā noma, apbūves tiesības vai īpašumtiesīgs lietojums (VLK 942.–952. p.)) ieviešana ir viens no iespējamajiem veidiem, kā nodrošināt priekšnoteikumus dalītā īpašuma atrisināšanai ar tradicionāliem, plašakai internacionālai juristu sabiedrībai pazīstamiem paņēmieniem",⁶ "Koncepcijā par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju" paredzēta apbūves tiesības ieviešana.⁷ CL lietu tiesību daļas trešā A nodaļa "Apbūves tiesība" un šā likuma 14. panta pirmās daļas 5. punkta izslēgšana stājās spēkā 2017. gada 1. janvārī.

Apbūves tiesība, ko ievieša, pamatojoties uz diskusijā par dalītā īpašuma izbeigšanu izdarīto secinājumu bāzes, lai arī izrādījās ne pārāk veiksmīga, tomēr bija dalītā īpašuma izbeigšanas programmas vieglākā daļa. Diskusijā tika analizēti dalītā īpašuma rašanās cēloņi. "Vērtējot Civillikuma spēkā stāšanās likuma 14. panta pirmajā daļā ietverto tiesisko regulējumu, var nonākt pie secinājuma, ka dalītā īpašuma izveidošanās (no zemes gabala vai ēkas (būves) īpašnieka viedokļa) ir radusies divos veidos.

Pirmkārt, dalītais īpašums ir radies piespiedu kārtā, atjaunojot īpašuma tiesības uz zemes gabalu, uz kura atrodas jau citam piederošas ēkas vai būves [...]. Otrkārt, dalītais īpašums ir radies zemes gabala īpašniekam labprātīgi piekrirot ēkas būvniecībai uz viņa zemes, t. i., labprātīgā kārtā uz tiesiska darījuma pamata."⁸

Tālākais risinājums izrādījās pilnīgi atšķirīgs no prognozētā.

Acīmredzot balstoties uz pieņēmumu, ka nedzīvojamo ēku dalītā īpašuma problēma atrisināsies pati no sevis, pastāvošajām zemes nomas attiecībām

⁴ Rozenfelds J. Apbūves tiesība. *Jurista Vārds*, 2013, 3. dec., Nr. 49 (800).

⁵ Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību: LR likums. *Ziņotājs*, 1992, 30. jūl., Nr. 29/31.

⁶ Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību, LR Tieslietu ministrija, 2008, 5. lpp. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2017. gada 11. janvārī].

⁷ Par Konceptiju par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju: MK rīkojums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 13. sept., Nr. 541.

⁸ Diskusijas "Zeme un būve – kopā vai atsevišķi?" apkopojums. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/cits/diskusijas-zeme-un-buve-kopa-vai-atseviski-apkopojums> [aplūkots 2017. gada 12. janvārī].

transformējoties par apbūves tiesībām vai arī pēc zemes nomas līguma termiņa beigām apvienojot nekustamā īpašuma tiesības uz nedzīvojamo ēku ar zemes īpašuma tiesībām, uzmanība galvenokārt veltīta dzīvokļa īpašuma problēmas risināšanai. Kaut gan iecerēta kā viens no galvenajiem pastāvošā dalītā īpašuma sistēmas aizstājējiem, apbūves tiesība tās pašreizējā veidā labākajā gadījumā nodrošinās regulējumu tikai tiesībām uz nedzīvojamām ēkām. Apbūves tiesības tiesiskā regulējuma īpatnības jau aplūkotas iepriekš.⁹

3. Dalītā īpašuma tiesību regulējums attiecībā uz daudzdzīvokļu mājām un piespiedu nomas attiecības

Desmitā daļa jeb gandrīz 3700 daudzdzīvokļu māju Latvijā ar 111 000 dzīvokļu atrodas uz zemes, kas nepieder šo namu iedzīvotājiem.¹⁰

Par piespiedu nomas pieļaujamo maksimālo apmēru divreiz lēmusi Satversmes tiesa.¹¹

Šīs problēmas risināšanai veltīta dalītā īpašuma izbeigšanas koncepcija daļā, kas paredzēja novērst dalīto īpašumu izveidošanu turpmāk, kā arī noteikt piespiedu nomas tiesisko regulējumu.¹² Reforma realizēta ar virkni grozījumu, kas stājās spēkā no 2015. līdz 2017. gadam.¹³

Sagatavots Piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību privatizētajās daudzdzīvokļu mājās izbeigšanas likuma projekts (turpmāk – Likumprojekts vai PDIL).¹⁴

⁹ Rozenfelds J. Apbūves tiesības regulējums Latvijā – grozījumi Civillikumā. *Jurista Vārds*, 2016, 12. janv., Nr. 2 (905).

¹⁰ Mājai un zemei dažādi saimnieki – problēmai risinājumu sola pēc pieciem gadiem. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/majai-un-zemei-dazadi-saimnieki-problemai-risinajumu-sola-pec-pieciem-gadiem.a135531/> [aplūkots 2017. gada 12. janvārī].

¹¹ Par likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta otrās daļas vārdu “daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas” un pārejas noteikumu 7. punkta un likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta otrās daļas pirmā teikuma un pārejas noteikumu 40. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-36-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 21. apr., Nr. 60; Par likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” pārejas noteikumu 7. punkta, ciktāl tas attiecas uz zemi zem daudzdzīvokļu mājām, un likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” pārejas noteikumu 40. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-22-01, *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 1. febr., Nr. 17.

¹² Par Koncepciju par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju: MK rīkojums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 13. sept., Nr. 541: “4.1. līdz 2012. gada 1. augustam – normatīvo aktu projektus, kas nepieciešami koncepcijas kopsavilkumā ietvertā risinājuma 1. variantā īstenošanai attiecībā uz tiesiskā regulējuma noteikšanu, lai novērstu dalīto īpašumu izveidošanu turpmāk, kā arī noteiktu piespiedu nomas tiesisko regulējumu [...]”

¹³ Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību: LR likums. Ziņotājs, 1992, 30. jūl., 29/31 (24.04.1997. likuma redakcijā ar grozījumiem, kas izdarīti ar 05.03.2015. likumu, kas stājās spēkā 02.04.2015.); Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās: LR likums. Ziņotājs, 1991, 19. dec., Nr. 49/50 (31.03.1994. likuma redakcijā ar grozījumiem, kas izdarīti ar 30.10.2014. likumu, kas stājās spēkā 01.01.2015. Sk. pārejas noteikumu 16. punktu); Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995, 11. jūl., Nr. 103 (ar grozījumiem, kas izdarīti ar 19.06.2014. likumu, kas stājās spēkā 01.10.2014.) Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 19. jūn., Nr. 96 (ar grozījumiem, kas izdarīti ar 19.12.2013. likumu, kas stājās spēkā 15.01.2014.).

¹⁴ Paziņojums par līdzdalības iespējām likumprojekta “Piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību privatizētajās daudzdzīvokļu mājās izbeigšanas likums” izstrādes procesā 02.06.2015. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/cits/likumprojekts-piespiedu-dalita-ipasuma-tiesisko-attiecibu-privatizetajas-daudzdzivoklu-majas-izbeigs> [aplūkots 2017. gada 12. janvārī].

Likumprojektā paredzētais dalītā īpašuma izbeigšanas veids balstīts uz priekšlikumu dzīvokļu īpašniekiem izpirkt zemi zem daudzdzīvokļu dzīvojamām ēkām.

Paredzēts, ka nomas maksu nosaka katrai daudzdzīvokļu mājai atsevišķi, ņemot vērā daudzdzīvokļu mājas kopējās kadastrālās vērtības attiecību pret daudzdzīvokļu mājai noteiktā funkcionāli nepieciešamā zemes gabala kadastrālo vērtību (šajā gadījumā pusēm jāņem vērā ne tikai zemes kadastrālā vērtība, bet arī daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas kadastrālā vērtība. Katrai daudzdzīvokļu dzīvojamai mājai zemes piespiedu nomas maksa ir nosakāma atsevišķi, lai izvairītos no situācijas, kad tiek iekasēta pilna zemes piespiedu nomas maksa no vairākām uz viena zemesgabala esošām daudzdzīvokļu mājām).

Izmaksas, kas saistītas ar izpērkamās zemes platības noteikšanu, izpirkuma paziņojumu sagatavošanu, nosūtīšanu, izpērkamās zemes kadastrālo uzmērīšanu, kā arī izdevumi par zvērinātu tiesu izpildītāju darbībām un īpašuma tiesību reģistrēšanu zemesgrāmatās tiks segti no valsts budžeta līdzekļiem. Likumprojekta īstenošanā (2020–2026) valsts budžeta līdzekļus ir plānots ieguldīt aptuveni 14 milj. eiro apmērā. Savukārt pašvaldību atbalsts izpaudīsies tādejādi, ka saskaņā ar Likumprojektā ietvertajām iecerēm pašvaldības segs tos izdevumus, kas saistīti ar izpērkamo zemi veidojošo funkcionāli nepieciešamo zemes gabalu noteikšanu vai pārskatīšanu (kvartāla robežās).¹⁵

4. Zemes īpašuma tiesību izpirkšanas juridiskie priekšnoteikumi

Likumprojektā paredzētais dalītā īpašuma izbeigšanas mehānisms ir tik komplikēts, ka tam grūti atrast paralēles pat visai sarežģītajā Latvijas īpašuma reformas vēsturē.

Pēc tam, kad veikta funkcionāli nepieciešamā zemes gabala noteikšana un novērtēšana, zemes izpirkšana atbilstoši Likumprojekta iecerei var notikt pēc dzīvokļa īpašnieka iniciatīvas.

Lietu par piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību izbeigšanu ievēd zvērināts tiesu izpildītājs, pamatojoties uz vismaz viena piespiedu dalītā īpašuma ēkas dzīvokļa īpašnieka pieteikumu.

Lēmums par izpirkuma tiesību izmantošanu ir pieņemts, ja par izpērkamās zemes izpirkšanu nobalsojuši dzīvokļu īpašnieki, kam pieder vairāk nekā puse no visiem piespiedu dalītā īpašuma ēkā esošajiem dzīvokļiem.

Zvērināts tiesu izpildītājs piedalās dzīvokļu īpašnieku kopsapulcē un sastāda aktu par izpirkuma tiesības izmantošanu, kurā norāda kopsapulcē piedalījušos dzīvokļu īpašnieku vai to pilnvaroto personu vārdu, uzvārdu, personas kodu un dzīvesvietas adresi fiziskām personām vai nosaukumu, reģistrācijas numuru un juridisko adresi juridiskām personām.

Ja Likumprojektā norādītajā termiņā zvērināts tiesu izpildītājs nesaņem paziņojumu par dzīvokļu īpašnieku kopsapulces datumu, laiku un norises vietu, viņš pieņem lēmumu par lietas izbeigšanu.

Katram dzīvokļa īpašniekam ir pienākums triju mēnešu laikā no dienas, kad pieņemts dzīvokļu īpašnieku kopības lēmums par zemes izpirkšanu, iemaksāt

¹⁵ Mīti un patiesība par piespiedu dalītā īpašuma problēmas risinājumu. Tieslietu ministrija. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/zinas/267527-miti-un-patiesiba-par-piespiedu-dalita-ipasuma-problemas-risinajumu/> [aplūkots 2017. gada 12. janvārī].

zvērināta tiesu izpildītāja depozīta kontā izpirkuma cenas daļu apmērā, kas atbilst viņam piederošā dzīvokļa īpašuma sastāvā ietilpstošajai kopīpašuma domājamai daļai un kas norādīts paziņojumā, ko viņam nosūta zvērināts tiesu izpildītājs.

Izpirkuma tiesība ir izmantota, ja izpirkuma cenas daļu norādītajā apmērā un termiņā zvērināta tiesu izpildītāja depozīta kontā iemaksājuši vismaz tie dzīvokļu īpašnieki, kam pieder vairāk nekā puse no visiem piespiedu dalītā īpašuma ēkā esošajiem dzīvokļiem.

Ja izpirkuma tiesība ir izmantota, tad uz to dzīvokļa īpašumu, kura īpašnieks vai īpašnieki nav samaksājuši šajā likumā noteiktajā kārtībā viņiem noteikto izpirkuma cenas daļu, nodibina hipotēku par labu piespiedu dalītā īpašuma zemes gabala īpašniekam kā nodrošinājumu prasījumam nesamaksātās izpirkuma cenas daļas apmērā.

Likumprojekts paredz noteikt, ka, saņemot kaut vienu ierosinājumu par tādas dzīvojamās mājas funkcionāli nepieciešamā zemes gabala pārskatīšanu, kas atrodas vairāku dzīvojamo māju kvartālā, pašvaldībai būtu pienākums pārskatīt visu attiecīgā kvartāla robežās ietilpstošo dzīvojamo māju funkcionāli nepieciešamos zemes gabalus.

Likumprojekta mērķis ir nodrošināt iespēju izbeigt piespiedu dalītā īpašuma tiesiskās attiecības starp daudzdzīvokļu mājas dzīvokļa īpašnieku un zemes īpašnieku, dzīvokļu īpašnieku kopībai izmantojot izpirkuma tiesību uz zemes īpašniekam piederošo zemi. Likumprojekts ir attiecināms uz tādām daudzdzīvokļu mājām, kas privatizētas saskaņā ar likumu "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju" jeb tā dēvēto privatizācijas likumu, likumu "Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju" un likumu "Par kooperatīvo dzīvokļu privatizāciju".¹⁶

5. Reformas neskartie dalītā īpašuma izbeigšanas jautājumi

Ārpus reformas ietvariem paliek tās dzīvojamās mājas, kas, lai arī uzbūvētas uz citai personai piederoša zemes gabala, tomēr neatbilst Likumprojektā noteiktās daudzdzīvokļu mājas pazīmēm. Šādas ēkas nav iespējams pārvērst par apbūves tiesības objektu, jo apbūves tiesība attiecināma tikai uz nedzīvojamām ēkām.

Ārpus reformas paliek arī tās dzīvojamās un nedzīvojamās mājas, kas atrodas ostu teritorijās. Saskaņā ar Ventspils brīvostas likuma 4. pantu "Brīvostas pārvaldei saskaņā ar Likumu par ostām ir tiesības nodibināt personālservitūtu uz fiziskajām un juridiskajām personām piederošo zemi, kuru atbilstoši šim likumam aizņem Brīvosta. Brīvostas pārvaldei ir tiesības tās teritorijā esošo fiziskajām un juridiskajām personām piederošo zemi izmantot ostas vajadzībām, kā arī iznomāt to komersantiem, kas darbojas Brīvostas teritorijā. Brīvostas pārvaldes iznomāto zemi nodot tālāk apakšnomā drīkst vienīgi ar Brīvostas pārvaldes atļauju."

Saskaņā ar Rīgas brīvostas likuma 4. panta ceturto daļu "par labu Ostas pārvaldei tiek nodibināts personālservitūts uz fiziskajām un juridiskajām personām piederošo zemi, kuru atbilstoši šim likumam aizņem Brīvosta. Ostas pārvaldei ir tiesības tās teritorijā esošo fiziskajām un juridiskajām personām piederošo zemi izmantot ostas vajadzībām, kā arī iznomāt to komersantiem, kas darbojas Brīvostas

¹⁶ Miti un patiesība par piespiedu dalītā īpašuma problēmas risinājumu. Tieslietu ministrija. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/zinas/267527-miti-un-patiesiba-par-piespiedu-dalita-ipasuma-problemas-risinajumu/> [aplūkots 2017. gada 12. janvārī].

teritorijā. Ostas pārvaldes iznomāto zemi nodot tālāk apakšnomā drīkst vienīgi ar Ostas pārvaldes atļauju, kas savukārt vērtēts kā īpašuma tiesību ierobežojums¹⁷.

Ārpus reformas paliks arī tās daudzdzīvokļu ēkas, kas nav sadalītas dzīvokļa īpašumos, bet kuras turpina pastāvēt kā klasisks kopīpašums, ko parasti papildina vienošanās par kopīpašuma lietošanas kārtību, kas var būt, bet var arī nebūt ierakstīta zemesgrāmatā.

Arī klasifikācija dzīvojamās un nedzīvojamās ēkās var izraisīt problēmas minētā dalītā īpašuma izbeigšanā. Dzīvojamās mājas ir ēkas, no kuru platības vismaz puse tiek izmantota dzīvošanai. Ja dzīvošanai tiek izmantots mazāk par pusi no ēkas kopējās platības, tā tiek klasificēta kā nedzīvojamā ēka saskaņā ar tās projektā noteikto lietošanas veidu.¹⁸ Ēkas izmantošanas mērķi laika gaitā mainās. Līdz ar to mainīgs ir arī nedzīvojamās ēkas jēdziens, ar kuru likums saista dalītā īpašuma izbeigšanas mehānisma īpatnības.

Glūži kā sarežģītas militāras ofensīvas plāns PDIL ietvertā dalītā īpašuma izbeigšanas iecere balstīta uz pieņēmumu, ka, pirmkārt, visas iesaistītās vienības spēlēs katra savu partitūru atbilstoši Likumprojekta autoru iecerei un, otrkārt, pretinieks uzbruks tieši tajā laikā un vietā, kas paredzēta štāba plānos.

Kā zināms, neviens kaujas plāns nepārdzīvo pirmo saskarsmi ar pretinieku. Arī dalītā īpašuma izbeigšanas reformas iecere diez vai norisināsies atbilstoši plānam. Viens no indikatoriem, ka dalītā īpašuma izbeigšanas reforma var nenotikt atbilstoši iecerei, ir tas, ka PDIL projektu Tieslietu ministrijas darba grupā aktīvi atbalstīja tieši zemes īpašnieki, kaut gan viņu tiesībām pēc PDIL sekmīgas realizācijas būtu jāizbeidzas, jo dzīvokļa īpašnieki būtu izpirkuši zemi. Šāda attieksme varētu liecināt, ka zemes īpašnieki spēlē spēli, ko biržas spekulantu valodā dēvē par *shorting*, t. i., uz akciju kursa krišanos, citiem vārdiem – zemes īpašnieku pašreizējā pozīcija, atbalstot Likumprojektu, balstās uz pieņēmumu, ka Likumprojekta autoru paļaušanās uz dzīvokļu īpašnieku iniciatīvu ir nepamatota.

Izpirkuma tiesība ir izmantojama gada laikā no paziņojumā par izpirkuma tiesības izmantošanu norādītā termiņa sākuma dienas.

Ja dzīvokļu īpašnieku vairākums gada laikā neizmantos iespēju iegādāties zemi zem mājas, tad nākamais gājiens saskaņā ar kādu no PDIL projekta variantiem pieder zemes īpašniekiem. Iespējams, ka tieši šī scenārija dēļ zemes īpašniekiem projekts varēja šķist pievilcīgs.

Pirmkārt, izpirkuma tiesība par labu zemes īpašniekiem varētu būt perspektīva kā nodrošinājums ēku izpērkošajiem zemes īpašniekiem. Otrkārt, zemes īpašniekiem ir paredzams drošs kredīta atmaksāšanas avots – dzīvokļu īpašnieku piespiedu nomas maksa. Tādā gadījumā varētu izrādīties, ka dalītā īpašuma izbeigšanas procesu apmaksātu no dzīvokļu īpašnieku līdzekļiem, kuri turklāt šī procesa gaitā no dzīvokļu īpašniekiem atkal pārvērstos par īrniekiem.

Papildus tam Likumprojekta finansēšanai paredzētos valsts un pašvaldību līdzekļus, protams, segs nodokļu maksātāji.

¹⁷ Par likuma "Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās" 12. panta trešajā daļā un likuma "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju" 54. panta pirmajā un otrajā daļā lietotā vārda "noma" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. 2008-34-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 18. febr., Nr. 27.

¹⁸ Noteikumi par būvju klasifikāciju: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 30. dec., Nr. 1620.

Tā PDIL daļa, kas paredzēja izpirkuma tiesības zemes īpašniekiem, no pašreiz Saeimā iesniegtā projekta gan pazudusi.¹⁹

PDIL pašreizējā Saeimā starp pirmo un otro lasījumu iestrēgušajā redakcijā (priekšlikumu iesniegšanas termiņš bija 2016. gada 7. oktobris) paredzēts, ka, izbeidzoties izpirkuma tiesībai, dzīvokļu īpašnieku turpmākās attiecības ar zemes īpašniekiem apspriežamas atbilstoši CL noteikumiem par nomu. Tas nozīmē, ka, palaižot garām likumā noteikto viena gada termiņu zemes izpirkuma tiesību izmantošanai, esošās piespiedu nomas attiecības paliks spēkā.

6. *Quo vadis?*

Papildus iepriekš minētajiem apsvērumiem, kas liek pārdomāt divreiz, vai dalītā īpašuma izbeigšana PDIL iecerētajā stilā ir tik nepieciešama un vēlama, jāņem vērā arī tas, ka dalītā īpašuma izbeigšana, ja tā tiktu realizēta attiecībā uz daudzdzīvokļu mājās esošo dzīvokļu īpašniekiem, labākajā gadījumā novestu pie jaunas bišu stropa struktūras. Vienīgā atšķirība no pašreizējās situācijas, kad daudzi dzīvokļu īpašnieki atrodas uz relatīvi nedaudzām zemes īpašuma vienībām, pēc iecerētās reformas pabeigšanas katram dzīvokļa īpašniekam zem mājas piederētu savs zemes stūrītis, par kuru nebūtu jāmaksā nomas maksa, bet kas aplikams ar nekustamā īpašuma nodokli (kuru gan arī tagad sedz dzīvokļu īpašnieki).

Šie pretpoli izskaidro gan to, kādēļ PDIL projekts, kam veltīts tik daudz laika un diskusiju, šķiet tik bezcerīgi iestrēdzis, gan arī – paradoksāli – paša Likumprojekta virzību, neraugoties uz acīmredzamiem un šķietami gandrīz vai nepārvaramiem šķēršļiem. Šī pretruna atspoguļo plašāko pretrunu, kas aizvien pastāv starp ekonomisko liberālismu – *laissez fair*, no vienas puses, un tieksmi ekonomiskos procesus regulēt, – no otras.

Kopsavilkums

Ja PDIL iegūs likuma spēku, tas darbosies kā “ietvara likums”. Tā faktiskai realizācijai būs nepieciešami nozīmīgi praktiski priekšdarbi – zemes izpirkšanas priekšlikumu fiksēšana likumā noteiktajā kārtībā, funkcionāli nepieciešamā zemes gabala noteikšana katrai daudzdzīvokļu mājai, zemes izpircēju individuālo saistību nodrošinājumu nostiprināšana zemesgrāmatā utt. Pēc savas būtības šā likuma piemērošana būtu pielīdzināma nekustamā īpašuma tiesību reformai. Tā ir reforma ar atliekošu nosacījumu, kas iespējama tikai tad, ja dzīvokļa īpašnieks izrādīs iniciatīvu. Tāpēc, pat ja likums tiktu pieņemts, būtu neiespējami prognozēt tā īstenošanai nepieciešamo līdzekļu apjomu un reformas norises laiku.

¹⁹ Likumprojekts “Piespiedu dalītā īpašuma tiesisko attiecību privatizētajās daudzdzīvokļu mājās izbeigšanas likums” (pieņemts pirmajā lasījumā 2016. gada 17. martā). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/CD1A6440A69EB8BAC2257ED1003CBA2C?OpenDocument#a>. [aplūkots 2017. gada 30. janvārī].

NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA ATSAVINĀŠANAS DARĪJUMU FORMA (KĀPĒC NEVAR PIEKRIST REFORMAS PRETINIEKIEM)

IMMOVABLE PROPERTY ALIENATION TRANSACTION FORM (WHY REFORM OPPONENTS CANNOT BE AGREED WITH)

Kalvis Torgāns, *Dr. habil. iur*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors, LZA akadēmiķis

Summary

A working group of the Ministry of Justice in September 2016 returned a negative conclusion regarding the proposal to introduce a notarial form for transactions with immovable property. Many scholars and foreign experts object to such decision. It is, therefore, necessary to continue the analysis of the potential gains and losses. The reform, possibly with some reservations, is necessary. Some arguments in favour of the reform are provided in this article.

Atslēgvārdi: nekustamais īpašums, pirkums, notariāls akts, prettiesiski darījumi, līgumu brīvība, krāpšana

Keywords: real estate, sale, notarial act, illegal transactions, freedom of contracts, fraud

Ievads

Latvijas Valdības rīcības plānā un Valsts iestāžu darba plānā ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.–2020. gadā izvirzīts mērķis izvērtēt ieguvumus un riskus iespējai ieviest obligāto notariālo formu darījumos ar nekustamo īpašumu. Tieslietu ministrija izveidoja darba grupu, kuras virsmērķis bija panākt, lai piedāvātais risinājums sekmētu ēnu ekonomikas un krāpšanas ar nekustamo īpašumu apkarošanu, vairotu tiesiskumu, samazinātu administratīvo slogu, nepalielinātu izmaksas personām.¹ Zvērinātu notāru padome pamatoja obligātas notariālās formas ieviešanu,² Advokātu birojs *Glimstedt un partneri* publicēja izvērstu pētījumu par obligātas notariālas formas noteikšanas un citu jauninājumu ieviešanas sekām.³

¹ Kronbergs R. Par konceptuālo ziņojumu "Par darījumiem ar nekustamajiem īpašumiem". *Jurista Vārds*, 2016, 20. dec., Nr. 51 (954), 24.–25. lpp.

² Latvijas Zvērinātu notāru padome. Ko piedāvā zvērināti notāri. *Jurista Vārds*, 2016, 20. dec., Nr. 51 (954), 26.–27. lpp. Sk. arī: Torgāns K. Darījumu notariālas formas nepieciešamības pamatojumi. *Jurista Vārds*, 2016, 20. dec., Nr. 51 (954), 36.–39. lpp.

³ Advokātu biroja *Glimstedt un partneri* ziņojumi Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamerai, ārvalstu investoru padomei un Nacionālajai nekustamo īpašumu attīstītāju aliansei, datēti ar 29.04.2016. un 13.06.2016. Izplatīti Saeimas un Zvērinātu notāru padomes rīkotās starptautiskās konferences dalībniekiem.

2016. gada septembrī notika starptautiska konference, ko kopīgi rīkoja Saeima un Zvērinātu notāru padome. Taču plašās diskusijas beidzās ar niecīgu rezultātu, proti, tikt veikti nelieli pārkārtojumi notāru un zemesgrāmatu tiesnešu sadarbībā, ieviešot elektroniskās saziņas līdzekļu plašāku lietojumu, un šim nolūkam līdz 2017. gada 1. septembrim sagatavoti attiecīgi grozījumi likumos. Jautājums par nekustamo īpašumu darījumu notariālo formu nav uzskatāms par izsmeltu un gaida turpmāku apspriešanu gan teorētiskā plāksnē par līgumu brīvības ierobežojumiem, gan draudu identificēšanas un mazināšanas, gan izmaksu un iespējamās reformas praktisko pasākumu aspektā.

Civiltiesisks jautājums valsts politikas aspektā

Notariālās formas nepieciešamībai vai vēlamībai darījumos ar nekustamo īpašumu šauri civiltiesiskā aspektā nebūtu jāvelta atsevišķs raksts. Būtība ir pietiekami skaidra – no civiltiesisku darījumu noformēšanas viedokļa notariāla forma nav nepieciešama, bet ir vēlama, jo tā veicinātu tiesiskās kārtības nostiprināšanu valstī. Taču ir vērts rakstīt par šo tematu, lai uz jautājumu paraudzītos valstiski nozīmīgākā aspektā, proti, kā obligātas formas noteikšana ietekmētu cīņu pret krāpšanu un citām ļaunprātībām darījumos, kas neapšaubāmi ietekmē biznesa vides vērtējumu un smagākos gadījumos var būt saistīti ar nodokļu nemaksāšanu, prettiesiski iegūtas naudas atmazgāšanu un pat terorisma finansēšanu. Otrkārt, interesanti paraudzīties, kā pret sakarīgiem likumu pilnveidošanas priekšlikumiem izturas personas, kuras var skart iespējamie grozījumi, un valsts institūcijas, kuras piedalās likumdošanas procesos. Var teikt, ka darba grupas dalībnieki ar vislielāko centību ievēroja norādi neizvirzīt tādus priekšlikumus, kas mazinātu ieņēmumus valsts budžetā, un nevērtēja valsts nodevas samērīgumu. Turpretim zinātnieku, tostarp starptautiskās konferences ārzemju dalībnieku apsvērumi par notariālās formas noderīgumu un ieviešamību šo faktoru aplūkoja maz, atzīmējot gan, ka Latvijā valsts nodeva ir vairākas reizes augstāka nekā kaimiņos.

Varētu nosaukt ne mazums piemēru, kad zinātnieki vai ieinteresētas personas ir norādījušas uz iespējam pilnveidot likumus, bet nav sadzirdētas, kamēr iezīmētā problēma nav samilzusi līdz draudīgiem apmēriem. Minēsim kaut vai līgumsodu pārmērību problēmu. Atcerēsimies, cik dedzīgi cienījamās institūcijas prognozēja haosu un ekonomikas sabrukumu, ja tiks ierobežota brīvība noteikt augstus līgumsodus. Tagad, apspriežot projektu par notariālo formu darījumos ar nekustamo īpašumu, cienījamās institūcijas atkal norāda uz līgumu brīvības apdraudējumu, sagaidāmu dzīves dārdzības pieaugumu darījumu veicējiem, ļaunprātībām un notāru nespēju tās novērst.

Apdraudējumi, kuru mazināšanā savu ieguldījumu varētu dot notāri, nav pietiekami raksturoti un sistēmiski apkopoti. Advokātu biroja *Glimstedt un partneri* veiktajā lietpratīgajā pētījumā ne visai pārliecinoši konstatēts, ka sakarā ar krāpniecību nekustamo īpašumu darījumos ierosināto kriminālprocesu skaits proporcionāli ir tik neliels, ka nav pamata veikt sistēmas fundamentālas izmaiņas. Pēc pētījuma veicēju ieskatiem, vienīgais krāpšanas veids esot nostiprinājuma lūguma viltojums, ko var novērst vienkāršākā veidā, proti, padarot zemesgrāmatu tiesnešiem pieejamus tiešsaistē datus par notāru apliecinātajiem nostiprinājuma lūgumiem. Triju gadu laikā (2013.–2015.) notikuši tikai astoņi dokumentu izņemšanas gadījumi kriminālprocesos, kuros ir aizdomas par notāra apliecinājuma

viltojumu uz nostiprinājuma lūguma (pētījuma 4. lpp.), un 70 gadījumi, kad varētu būt viltotas pilnvaras (pētījuma 5. lpp.), kas veido 0,044 % no 182 760 nostiprinājuma lūgumiem. Paraugoties uz iespaidīgo (vairāk nekā 182 tūkstoši) nostiprinājuma lūgumu kopskaitu, tiešām rodas iespaids, ka nav vajadzības satraukties. Taču prettiesiskums izpaužas ne tikai minēto kriminālo nodarījumu veidā un ne tikai kriminālu nodarījumu veidā. Aizdomīgi un noziedzīga nodarījuma fakti parādās arī tiesās izskatītajās civillietās, un dažkārt ir pat ziņas par ierosinātiem kriminālprocesiem vai notiesātām personām.

Paraudzīsimies uz nekustamo īpašumu darījumu strīdiem no tiesu noslodzes viedokļa. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas (kas nu jau izbeigusi darbu) 2015. gadā izskatītās lietas, kurās ir strīds par nekustamā īpašuma tiesībām, veidoja lielāko lietu kategoriju – 42 % no visām lietām, tās ir 338 lietas. Šis skaitlis neaptver tos strīdus, kas izriet no līgumu saistību izpildes, kuros arī parādās neskaidrības par nekustamo īpašumu atsavināšanas līgumu saturu (287 lietas), sūdzību izskatīšanu par zemesgrāmatu nodaļu tiesnešu lēmumiem (22 lietas), kā arī lietas par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu (6 lietas)⁴. Turpmāk šādas lietas izskatīs citas tiesas. Augstākās tiesas Civillietu departamentā, kas izskata šāda rakstura lietas kasācijas kārtībā, minētie strīdi ir otrā lielākā kategorija un veido deviņus procentus no visām lietām. Pretēji atziņai, ka kriminālprocesuālajā jomā tiesiskuma pārkāpumu nav daudz, civiltiesiskajā jomā ir vērojams visai daudzveidīgs tiesisku aizskārumu spektrs, tostarp tādu, kuru sakarā ierosināti kriminālprocesi. Ir gadījumi, kad noziedzīgi grupējumi vai atsevišķi afēristi pierunā māju īpašniekus izdot pilnvaras mājas pārvaldīšanai, piemēram, ar tiesībām ieguldīt trastā vai saņemt kredītus, pēc tam māju vai nu pārdod, vai pazūd ar saņemto aizdevumu. Kriminālprocess nevirzās afēristu bēgulošanas dēļ. Civilstrīda izspriešanai būtu svarīgs spriedums krimināllietā, taču tiesa civillietā nevar gaidīt. Statistikā tādi gadījumi neparādās kā darījumu trūkumu kriminālās sekas, bet sekas vispār pastāv. Līdzīgi ir ar viltotām pilnvarām un darījumu kārtošanu ar nozagtu pasi. Tiesa, izskatot civillietu, var uzklaut puses paskaidrojumus par nozagtu pasi vai viltotu pilnvaru, bet vadās no uzdevuma izspriest mantisko strīdu un jautājumu par kriminālu nodarījumu atstāj atklātu. Kāda civillietā, kurā pase tiešām bija iegūta noziedzīgi, vainīgie pat bija notiesāti, ilga gadus piecus, jo tiesai bija jāizlemj, kam piederēs dzīvoklis, kas jau četras reizes bija secīgi atsavināts,⁵ bet kaut ko labot līgumu noslēgšanā vairs nevarēja. Ja līgumu slēgšanā būtu pieaicināts notārs, viņš droši vien pēc zemesgrāmatu izdrukas pamanītu, ka dzīvoklis isā laikā posmā tiek pārdots jau trešo vai ceturto reizi, un pievērstu pircēju uzmanību, ka ir vērts painteresēties, kāpēc tāda steiga. Tiesu praksē parādās gan fiktīvi un viltus iespaidā slēgti līgumi, gan iespējami ar atpakaļēju datumu taisīti līgumi, gan gadījumos, kad ieguvējs kavējas nostiprināt tiesības zemesgrāmatā, īpašums izrādās apgrūtināts ar hipotēku. Tātad apgalvojums, ka nekas krimināls neapdraud darījumu ar nekustamo īpašumu, nav pārliecinošs.

Protams, nevar apgalvot, ka visus tiesu lietās atklājušos līgumu defektus notārs būtu varējis novērst. No notāriem nevar prasīt, lai viņi novērstu jebkādas prettiesiskus vai pat tikai šaubīgus noteikumus nekustamo īpašumu darījumos. Taču

⁴ Publiskais pārskats par Latvijas Republikas Augstākās tiesas darbu 2015. gadā. *Augstākās Tiesas Biļetens*, 2016, apr., Nr. 12, 105. lpp.

⁵ Sk.: Torgāns K. Prettiesiski iegūtā īpašuma tālākpārdošanas sekas. *Jurista Vārds*, 2010, 7. dec., Nr. 49, 6.–11. lpp.

notāriem ir iespējas un lielā mērā pienākums izskaidrot līdzējiem, piemēram, ka atsavinājuma līgums pats par sevi rada tikai nākotnē izpildāmu saistību, nevis īpašuma tiesību pāreju, ka vilcināšanās nokārtot īpašuma tiesību pāreju zemesgrāmatās rada iespējas esošajam īpašniekam pārdot objektu atkārtoti citam ieguvējam vai apgrūtināt to ar hipotēku, ka līdzējiem vai vienam no viņiem obligāti jāmaksā ne tikai atlīdzība notāram, bet arī valsts nodeva⁶ par nostiprinājumu zemesgrāmatās, un pārdevējam attiecīgos gadījumos arī iedzīvotāju ienākumu nodoklis (kapitāla pieauguma nodoklis). Cilvēki, kas reti pārdod un pērk nekustamos īpašumus, to bieži vien nezina. Tāpat gadās, ka cilvēki nav padomājuši par citu personu pirmpirkuma tiesībām, laulātā tiesībām, dažādiem ierobežojumiem, kas var kavēt būvniecību vai zemes lietošanu. Tās notāra skatījumā ir elementāras kļūdas. Tāpat pārsteidzīgs ir advokātu biroja *Glimstedt un partneri* apgalvojums, ka darījumu veikšana notariāla akta formā nesamazinās viltotu pilnvaru risku (pētījuma 5. lpp.). Gadījumi, kad notārs atmasko svešas pases lietotāju vai pilnvaras viltojumu, ir retums, par ko notāriem piešķir īpašas balvas. Taču tādi gadījumi ir. Var gadīties, ka persona, kas nemaz neizskatās pēc miljonāra, pēkšņi formē pirkumu par milzīgu naudas summu. Notāram, taisot nostiprinājuma līgumu, ir pienākumu ziņot par aizdomīgiem darījumiem. Taču šis pienākums nav uzlikts attiecībā uz līgumu notariālu noslēgšanu, tāpēc ticamāk, ka viltus miljonārs izmantos pašreizējo brīvību neformēt notariālu līgumu. Ja pastāv iespēja paplašināt notāru iespējas atmaskot blēdības, kāpēc tās neizmanto? Obligātas notariālās formas noteikšana, kāda pastāv vairākās Eiropas valstīs, noteikti spiestu iet pie notāra arī tos, kas pašlaik vienā mierā kārtē netirus darījumus privātā kārtā.

Izteikts iebildums, ka dažu negodīgo dēļ nevar uzlikt papildu nastu pārējiem darījumu slēdzējiem. Jautājums būtībā ir par tiesiskuma garantiju stiprināšanu ilgtermiņā, par tādas juridiskās kultūras veidošanu, kas rada drošības sajūtu valstī neatkarīgi no tā, cik draudoši ir atklātie un neatklātie trūkumi darījumos ar nekustamajiem īpašumiem. Pašreizējo brīvību grib saglabāt galvenokārt tie, kam mīļas ēnu ekonomikas iespējas, nekontrolētība, kā arī daļa darījumu dalībnieku, visbiežāk pircēji, kam jānes darījumu slēgšanas izmaksas, tostarp maznodrošinātie. Īstermiņa skatījumā jautājums par notariāta pakalpojumu izmaksu uzlikšanu tiem, kas pašreizējā kārtībā var bez tiem iztikt, neliekas akūts. Taču vēlreiz jāuzsver, ka notariāta izmaksas nav lielākais bremsējošais faktors un reforma ilgtermiņā sekmētu tādu uzdevumu risināšanu kā valsts nodevas maksājumu kavēšana, tiesu noslogotības mazināšana, atsavināto īpašumu apgrūtināšana ar hipotēku, izmantojot to, ka atsavinātājs joprojām zemesgrāmatās ir īpašnieks. Jāatzīmē, ka trūcīgi pircēji bieži nepērk nekustamo īpašumu, tāpēc neveido lielu daļu no tiem, kam palielinātos izmaksas, ja reforma tiktu īstenota.

Līgumu brīvības princips neliedz noteikt izņēmumus

Kā pirmais no četriem galvenajiem reformas šķēršļiem, kas norādīti darba grupas ziņojumā, ir personu izvēles tiesību ierobežošana. Līgumu brīvība Eiropas Savienības dokumentos ir izcelta kā viena no svarīgākajām brīvībām, uz kuras balstās civiltiesisku attiecību regulējums. Privātajās attiecībās šī brīvība dominē un

⁶ Noteikumi par valsts nodevu par īpašuma tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā: MK noteikumi Nr. 1250. Pieņemti 27.10.2009. Stājas spēkā 05.11.2009. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=200087>.

izpaužas arī līguma formas izvēlē. Taču nav pamatots apgalvojums, ka grozījumi būtu pretrunā ar Eiropas Savienības dokumentos deklarēto līgumu brīvības principu. Brīvība nevar būt absolūta, un to var ierobežot, ja tas nepieciešams citu svarīgu interešu dēļ. Par to, cik bīstama ir neierobežota līgumu brīvība, jau esam pārliecinājušies privatizācijas procesā. Tagad Eiropā un citur pasaulē aizvien pieaug tendence mazināt liberālismu līgumu brīvības izpausmēs, piemēram, ierobežojot tā saukto ātro kredītu biznesu. Attiecībā uz darījumu ar nekustamo īpašumu formu Latvijas Civillikums jau zināmā mērā satur ierobežojumu, jo ir noteikts, ka īpašuma tiesību pārejai nepietiek ar tiesīgi noslēgtu līgumu un pirkuma objekta nodošanu, vajadzīgs arī nostiprinājuma akts. Prakse rāda, ka šo īpašas formas prasību var arī neievērot un dzīvot ar faktiski nepabeigtiem darījumiem, paļaujoties, ka draudošās briesmas neskars bezrūpīgos līdzējus, bet rūgti maldīties. Ieviešot jaunus ierobežojumus, tas ir, rakstveida līguma vietā prasot notariāli taisītu līgumu, protams, ir jāapsver samērīgums un iespēja panākt vajadzīgo tiesisko drošību ar citiem līdzekļiem. Taču ir pilnīgi skaidrs, ka ar valsts nodevas dubultošanu, ja puses kavējas nostiprināt īpašuma tiesības zemesgrāmatās, nevar panākt uzlabojumu, ja nenostiprināšanas galvenais iemesls ir naudas trūkums pat nepaliecinātai nodevai. Tas, protams, nav vienīgais pamatojums notariālās formas ieviešanai. Jau norādīts, ka 70 vai 80 kriminālprocesi gadā ar aizdomām par noziedzīgām darbībām, pat ja aizdomas ne vienmēr apstiprinās, ir pietiekami, lai neteiktu, ka tas ir sākums. Skatoties globālā mērogā, var teikt, ka privātā autonomija un līgumu brīvība sniedzas līdz robežai, kur rodas draudi par iespējamu netīras naudas atmazgāšanu, biežām noziedzīgām darbībām un noziedzīgu darbību finansēšanu.

Zvērināta advokāte *Deloitte Legal* partnere Ilze Znotiņa 2016. gada 4. jūlijā publicēja rakstu “Krāpšana un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija – NĪN realitāte”, kas tika plaši atreferēts vairākos medijos. Rakstā uzsvērts, ka nekustamo īpašumu nozarē dažādu veidu krāpniecība tiek konstatēta pastāvīgi. Turklāt krāpšana nekustamo īpašumu nozarē ir īpaši smaga tāpēc, ka nodarīto zaudējumu apmērs ir iespaidīgs. Organizācijas katru gadu krāpšanas dēļ zaudē aptuveni 5 % no ienākumiem. Vidēji tām tiek nodarīti zaudējumi 100 000 eiro apmērā. Turklāt krāpšana ir iemesls aptuveni 30 % maksātnespējas gadījumam. Tipiskās problēmas, kas nekustamo īpašumu nozari pakļauj riskam, ir privātu dokumentu viltošana un īpašumu izkrāpšana, fiktīvu darījumu slēgšana, darījumu slēgšana ar atpakaļejošu datumu, fiktīvas summas norādīšana darījuma dokumentos, skaidras naudas darījumi, kopīpašnieku un pirmpirkuma tiesību nerespektēšana. Tāpat risku nekustamo īpašumu jomā rada tas, ka pastāv iespēja īpašumtiesības neregistrēt vai registrēt zemesgrāmatā novēloti.⁷ Par šādu situāciju nevar nezināt Tirdzniecības un rūpniecības kamera un Nacionālā nekustamo īpašumu attīstītāju alianse, tāpēc savāda lietas šo institūciju noraidošā attieksme pret mēģinājumiem rast pretlīdzekļus.

Iebildumos pret notariālo formu izskanējis arī arguments, ka ir vairākas tirgus dalībnieku kategorijas, kurām notāru palīdzība darījuma nolasišanā un izskaidrošanā nav nepieciešama. Tādi esot komersanti, valsts un pašvaldību iestādes, attīstītāji, citas personas, kuras pašas pārzina juridiskos jautājumus. Tas daļēji ir pareizi, taču kaut kādus īpašus noteikumus, kas uztverami kā līgumu brīvības

⁷ Znotiņa I. Krāpšana un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija – NĪN realitāte. *Žurnāls Ir*, 2016, 4. jūl. Pieejams arī: <http://www.la.lv/advokate-krapsana-un-noziedzīgi-iegutu-lidzekļu-legalizācija-ni-nozares-realityte/>; http://www.city24.lv/lv/nekustama-ipasuma-zinas/NEWS_7396/deloitte-legal-krapsana-un-noziedzīgi-iegutu-lidzekļu-legalizācija-nekustamo-ipasumu-nozares-realityte [aplūkots 12.03.2017.].

aprobežojumi, nosaka ne jau vienīgi tāpēc, lai notārs vai kāds cits tos nolasītu un izskaidrotu. Tad jau var teikt, ka daudzi paši spēj iemācīties braukt ar automašīnu, noslēgt dzīvojamās telpas īres līgumu vai laulību, un tāpēc īpaša noformēšana no visiem nav prasāma. Ir citi apsvērumi, kāpēc nosaka līgumu brīvības ierobežojumus formas izvēles jomā. Un notariālās formas ieviešanas galvenais pamatojums nav izskaidrošana.

Kādus līgumus aptvertu reforma

Vispārīgi skatoties, Latvijā tiek noslēgti ļoti dažādi nekustamā īpašuma atsavinājuma līgumi – gan tādi, kas uzrakstāmi divās lapaspusēs, gan tādi, kas aptver 30 vai 50 lapaspuses. Reformas pretinieku šķietami svarīgs ir iebildums, ka ar lielu nekustamo īpašumu atsavinājuma līgumiem, ko gatavojas noslēgt komersanti, jau ilgstoši strādājuši šo komersantu juristi vai viņu piesaistīti advokātu biroji, tātad notāriem nāksies dublēt viņu darbu, turklāt īsā laikā. Tiek norādīts, ka radīsies sarežģījumi attiecībā uz priekšlīgumiem, nodomu protokoliem un citiem dokumentiem, kas vērsti uz atsavināšanu, bet dažkārt nenoved līdz galīgā pirkuma līguma noslēgšanai. Problēmas būšot ar kompleksiem darījumiem, kas ietver nomas attiecības, hipotēkas, galvojumus, apsaimniekošanas līgumus. Ne visi šādi apgalvojumi ir pamatoti.

Praksē patiešām ir līgumi, kas aptver vairāk par 30 lapaspusēm, turklāt tiem pievienoti arī dažādi pielikumi. Nekustamā īpašuma atsavinājuma darījumos citur pasaulē tiek izmantotas dažādas tiesisko attiecību kārtošanas formas. Tās gandrīz visas tiek izmantotas arī Latvijā. Bet tas nenozīmē, ka visu noformēšanu notariāla akta veidā paredz apspriežamā reforma. Notariālās formas īstenošana var kalpot vienam samērā šauram mērķim – panākt, lai zemesgrāmatās nonāktu īss un skaidrs dokuments, kurā pausta līdzēju saskaņota griba fiksēt īpašuma attiecību izmaiņas, tas ir, konkrēta īpašuma objekta pārdošanu, dāvināšanu vai citādu atsavināšanu jaunam ieguvējam par noteiktu cenu. Lai cik apjomīgs nebūtu par pirkuma līgumu nosaukts dokuments, kvintesence izpaužas skopās nostiprinājuma lūgumā izteiktās ziņās. Un, ja ar šādas esences izlobīšanu līdzēji tiek galā, pirms ienāk pa zemesgrāmatu nodaļas durvīm, tad pašlaik galvenā rūpe ir, lai vajadzīgo ierakstu teksts jau būtu noformulēts ar notāra kā tieslietu sistēmas amatpersonas līdzdalību, paturot prātā, ka notāram jābūt modram un jāpamana acīmredzamas nelikumības, bet nav jāizvērtē līguma pamatotība un jānovērš iekšēji defekti.

Kļūdaini, bet samērā viegli pārvarams ir priekšstats, ka notariāli jānoslēdz visi plašie līgumi, vienošanās, priekšlīgumi, kas tikai gatavo ceļu uz to galīgo (kā tas nodēvēts advokātu biroja *Glimstedt un partneri* 2. ziņojuma 11. lpp.) līgumu. Garie un plašie līgumi vairāk regulē citus saistību tiesību jautājumus, kas arī ir svarīgi, bet nav atsavināšanas līguma sastāvā. Prakses grozīšanai būtu jāizpaužas tā, ka komersanti bez notāra dalības turpina veikt visu nepieciešamo, lai nonāktu līdz gatavības pakāpei, kad ir pilnīgi skaidrs, kuru attiecīgi zemesgrāmatām vajadzīgo apzīmējumu vai apzīmējumus saturošu objektu nevis gatavojas atsavināt nākotnē, bet jau ir gatavi atsavināt (pirkt un pārdot) un par kādu cenu. Palūkosimies, kāda informācija vajadzīga nostiprinājuma lūgumā, uz kura pamata tiek veikts

nostiprinājums. Pēc nostiprinājuma lūguma⁸ pirmajām divām sadaļām, kurās sniedzamas ziņas par īpašnieku (nostiprinājuma lūdzēju) un personu, kuras labā veicams nostiprinājums, veidlapā ir šādas sadaļas:

3. Nekustamais īpašums

Nosaukums vai atrašanās vieta	
Zemesgrāmata	
Nodalījuma numurs	

4. Nostiprināmā tiesība

5. Papildu nosacījumi (piemēram, lietošanas kārtība, pilnvarojumi, laulāto mantisko attiecību regulējums, apliecinājumi, apstākļi, kas ietekmē nodevu apmēru, apliecinājums par komercsabiedrības pamatkapitāla piederību, apliecinājums par īpašumā vai tiesiskajā valdījumā esošās lauksaimniecības zemes platību darījuma noslēgšanas brīdī un pēc darījuma)

Redzams, ka nostiprinājuma lūgumā, tostarp 5. sadaļā, nav paredzēts sniegt ziņas par pušu saistību tiesiskajām (nevis lietu tiesību) attiecībām, kas nav nedz nostiprināmas zemesgrāmatās, nedz arī izbeigtos vai zaudētu spēku līdz ar atsavināmā objekta īpašnieka maiņu.

Nepareizs ir priekšstats, ka reforma attiektos arī uz dažādiem priekšlīgumiem, nodomu protokoliem, sadarbības līgumiem un tamlīdzīgi. Tie nav pirkuma līgumi, lai gan tajos var būt pausta griba nākotnē atsavināt kādu nekustamo īpašumu. Šādā sakarā jāpaskaidro pie visai izplatītas teorijas, kas aizgūta no angļu-amerikāņu tiesību sistēmas, ka pirkumu veido divi darījumi.

Jāmaina uzskats, ka pēc līguma parakstīšanas vajadzīgs vēl viens darījums, kas apliecina gribu nodot lietu pircēja īpašumā. Griba atsavināt nav jāpauž divas reizes. Uz nekustamā īpašuma pirkumu jāskatās kā uz monolītu darījumu – līgumu, kas pēc noslēgšanas jāizpilda. Pārdevējs jau ir izteicis gribu nodot lietu pircēja īpašumā. Kāpēc vajadzīga vēl otrreizēja gribas izteikšana? Pārdevējs taču nedrīkst pārdomāt. *Pacta sunt servanda!* ASV, Anglijā un daļēji pat Vācijā ir izplatītā teorija, ka darījumi par nekustamo īpašumu notiek divās stadijās – vispirms apņemšanās darījums, kam seko rīcības darījums – neatbilst Latvijas likumam. Pirkuma līgums ir apsoliņš nodot nekustamā īpašuma objektu ieguvējam. Lai sasniegtu iecerēto, darījums ir jānostiprina zemesgrāmatās (jākorborē). Civillikuma 1478. un 1479. pants nosaka – ja darījums nav korborēts, tas tādēļ nezaudē savu spēku, bet ieguvējs var celt personisku prasību par šo korborāciju.⁹ Taisnība gan, ka Latvijas

⁸ Noteikumi par zemesgrāmatu nostiprinājuma lūguma formām: MK noteikumi Nr. 898. Pieejami: <https://likumi.lv//ta/id/147523?&search=on>.

⁹ Civillikums: LR likums. Pieņemts 28.01.1937. Stājas spēkā 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis*, 41, 1937, 20. febr.

likumi nosaka¹⁰ – bez pirkuma līguma atsevišķi parakstāms arī nostiprinājuma lūgums zemesgrāmatām. Tas ir tehnisks veids, kā fiksēt izpildīšanu un radīt iecerēto rezultātu. Praksē tas izskatās kā jauns gribas izpaudums, darbība pēc pirkuma saistību uzņemšanās. Taču negribas piekrist, ka ar vienu līgumu nepietiek, lai mainītos īpašnieks. Ja katru gribas izpaudumu sauktu par atsevišķu darījumu, tad arī televizora pirkumā atsevišķus gribas izpaudumus varētu saukt par rīcības darījumiem: preces nodošana piegādei (te būtu pat divi, ja precī nodos pārvadātājam), preces pieņemšanas darījums, maksāšanas darījums. Tās visas ir izpildīšanas darbības.

Nekustamā īpašuma tiesību pārejai nekāda nodošanas ceremonija vai procedūra, kaut vai zemes saujas simboliska nodošana, praksē nenotiek un nav vajadzīga. Īpašuma tiesības mainās ar brīdi, kad tas tiek ierakstīts zemesgrāmatās, un pats ieraksts tikai nostiprina (korborē, padara publiski zināmu) līgumā pielīgto. Ja bijušais īpašnieks vēlāk liek šķēršļus, tad ieguvējs var prasīt tos novērst, ievest valdījumā u. tml. Strīdu novēršanai līdzēji var sastādīt objekta nodošanas un pieņemšanas aktu. Būtu visai loģiski pirkuma līgumu traktēt kā vienotu līgumu, kura izpildes procesā jāizdara viss, kas vajadzīgs, lai īpašuma maiņa notiktu un būtu pienācīgi noformēta.

Pirkuma līgumu slēdz tad, kad īpašuma objektu var nodot (paziņot par īpašumā pārgājušu) un ir zināma cena, kuras samaksas regulējums paliek līdzēju brīvā izvēlē tādos variantos, kādus nosaka Civillikums. Tas nozīmē, ka līgumā var būt paredzēts arī atlikts maksājums, kredīts, maksājums pa daļām. Saprātīgi līdzēji ārzemēs parasti neapmierinās ar pircēja solījumiem samaksāt, bet līguma slēgšanas brīdī pieprasa samaksāt vismaz kādu daļu (*avanss, down payment*) vai iekļauj hipotēkas nodibināšanu uz pārdodamo objektu. Galvenās izmaiņas Latvijas darījumu praksē būtu tādas, ka, neskarot citās vienošanās vai par pirkuma līgumu kļūdaini dēvētajā kompleksajā līgumā dibinātas saistību tiesības (piemēram, īres vai nomas attiecības, pienākumu nākotnē pabeigt vēl kādu piebūvi, norobežot enerģijas piegādes tīklu no kaimiņos esošās ēkas vai turpināt kopīgu ekspluatāciju), līdzējiem jāizdara vienkāršs darbiņš – jāformulē īss pirkuma līguma variants, kāds vajadzīgs jaunu īpašuma attiecību nostiprināšanai zemesgrāmatās, lai būtu pilnīgi skaidrs, kādi ir objekta apgrūtinājumi līguma slēgšanas brīdī un vai pircējs piekrist iegādāties objektu ar visiem apgrūtinājumiem. Zemesgrāmatas nodarbojas tikai ar lietu tiesību fiksēšanu ar nelielu likumā paredzēto izņēmumu – iespēju nostiprināt arī nomas un īres līgumus, kas rada saistību tiesības.

Nostiprinājuma saturu noteiktā apjomā ietekmē pievienotie pielikumi, bet tas nenozīmē, ka jāpievieno viss, kas saistīts ar tiem 30–50 lapaspušu līgumiem. Saistību tiesiskās apņemšanās nav pirkuma pielikumi. Nostiprinājuma lūguma veidlapā¹¹ tas atspoguļots šādi:

7. Pievienotie dokumenti (Tiesības apliecinājumiem dokumentiem norādīt dokumenta izdevēju, datumu, veidu un numuru. Ja dokumenti jau atrodas nekustamā īpašuma lietā, norāda zemesgrāmatu nodaļu, zemesgrāmatu, nekustamā

¹⁰ Zemesgrāmatu likums: LR likums. Pieņemts 22.12.1937. Stājās spēkā 05.04.1993. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=60460>.

¹¹ Noteikumi par zemesgrāmatu nostiprinājuma lūguma formām: MK noteikumi Nr. 898. Pieejami: <https://likumi.lv//ta/id/147523?&search=on>.

īpašuma lietu. Ja dokuments iesniegts attiecīgajā zemesgrāmatu nodaļā, norāda nekustamā īpašuma kadastra numuru, par kuru iesniegts nostiprinājuma lūgums vai zemesgrāmatu un zemesgrāmatas nodalījuma numuru.)

_____
Dokuments, kas apliecina nostiprināmās tiesības
_____
Pašvaldības pirkuma tiesību gadījumā – atteikums no pirkuma tiesībām vai kvīts, kas apliecina līguma iesniegšanu pašvaldībā
_____
Pašvaldības izziņa par tiesībām iegūt zemi
_____
Apliecinājums par personas piekrišanu, pret kuru vērsts nostiprinājums
_____
Apliecinājums par trešās personas piekrišanu
_____
Dokuments, kas apliecina pilnvarojumu vai pārstāvības tiesības
_____
Maksājumu apliecinājošs dokuments par kancelejas nodevas samaksu
_____
Maksājumu apliecinājošs dokuments par valsts nodevas samaksu
_____
Cits dokuments

Nostiprinājuma lūgums sastādīts ____ . ____ . _____.
(diena) (mēnesis) (gads)

Ar parakstu apliecinu(-ām), ka visa sniegtā informācija ir patiesa	
Nostiprinājuma lūdzēja paraksts	Zemesgrāmatu nodaļas atzīmes

Redzam, ka nav vajadzīgs 30–50 lapaspušu garš līgums un nav jāpievieno tādi teksti par sadarbību, apsaimniekošanu, kabeļu likšanu vai jumta remontu.

Pirkuma līguma spēkam pietiek ar vienu punktu līgumā, kurā pircējs apliecinā, ka ir iepazinies ar pirkuma objektu, neizvirza un nākotnē neizvirzīs tā sakarā nekādus prasījumus. Nedaudz citādi ir ar hipotēkas vai servitūtu spēku, jo minētie apgrūtinājumi tiešām gulstas uz lietu, nevis personu. Tādi var tikt nodibināti no jauna un tad ierakstāmi zemesgrāmatās uz attiecīgā līguma vai pirkuma līgumā ietvertas vienošanās pamata, vai arī jāpārlicinās, ka hipotēkas turētājs piekrit īpašnieka maiņai. Bet būtiski ir, lai zemesgrāmatu tiesnesis redzētu, ka pircējs ir informēts par objekta tiesisko statusu un vēlas kļūt par tāda īpašnieku.

Varētu jautāt, kāds labums no visiem pienākumiem, saistībām, solījumiem, kas fiksēti 30–50 lapaspusšu garajā dokumentā vai pielikumos. Puses varēs prasīt to izpildi un vajadzības gadījumā tiesāties, bet tas nemainīs ātru ceļu uz zemesgrāmatām un skaidrību publiskas ticamības līmenī par to, kam ir īpašuma tiesības. Reformas mērķis ir sekmēt noteiktību un skaidrību īpašuma attiecībās. Nepārspīlēsim ar optimismu. Ir ne mazums citu jautājumu, kuru atrisināšanu nevar uzskatīt par panākamu ar darījumu obligātas notariālas formas noteikšanu.

Vai varētu būt izņēmumi no notariālās formas obligātuma?

Viens no iecerētās reformas mērķiem ir aizstāvēt mazāk aizsargāto pusi, respektīvi, fiziskās personas. Nevar apgalvot, ka vienkāršu zemesgabala vai dzīvokļa pirkuma līgumu nespētu sagatavot daudzi māju vai dzīvokļu īpašnieki paši vai ar radu, draugu vai pieaicināta jurista palīdzību.¹² Viņiem gan nepieciešams ilgāks laiks, lai noskaidrotu, kur iegūstama un kāda informācija vajadzīga līgumā, kā risināms jautājums par pirmpirkuma tiesībām, nodokļiem, nodevām u. c. To visu ātri spēj veikt notāri, kas labi pārzina publiski pieejamos reģistrus, kontaktus ar pašvaldībām un to amatpersonām, pirmpirkuma jautājumus, kā arī datu iegūšanu par īpašuma kadastrālo vērtējumu un normas par obligāti maksājamo iedzīvotāju ienākuma nodokli no atsavinājumā konstatējamā kapitāla pieauguma. Darījuma notariāla kārtošana ir ērta, ātra un nav arī dārga. Maksājumi notāram veido pavisam nelielu daļu no kopējām izmaksām un vairumā gadījumu svārstās no 0,1 līdz 0,9 procentiem no darījuma summas. Šādu apsvērumu dēļ varētu apšaubīt obligātas notariālās formas nepieciešamību. Taču nekustamā īpašuma iegāde ir nozīmīgs notikums gan jaunajām ģimenēm, gan jebkuram cilvēkam. Iespējamo zemūdens akmeņu saraksts, kādus spēj sastādīt pieredzējuši juristi, ir visai garš. Dažas kļūdas parādās reti, un nevar paredzēt, kurā novadā vai pilsētā tādas atkārtosies. Taču risks, ka pirkums izrādīsies neveiksmīgs, pastāv. Līdz ar to cieš tiesiskā noteiktība un pašātvība. Ar to arī izskaidrojams zinātnieku aktīvais atbalsts pārkārtojumiem.

Apspriežams ir jautājums, vai izņēmums nebūtu nosakāms attiecībā uz valsts vai valsts un pašvaldību slēgtiem atsavinājuma līgumiem. Valsts, pēc autora ieskatiem, samērā labi organizē un uzrauga savas institūcijas, kas nodarbojas ar nekustamajiem īpašumiem. Jautājums par pašvaldību tiesībām būtu skatāms kopsakarā ar pirmpirkuma tiesību īstenošanu, kur pastāv patvaļas un nepamatotu šo tiesību

¹² Gailīte D. Kā garantēt nekustamā īpašuma darījumu drošību. *Jurista Vārds*, 2016, 20. dec. Nr. 51 (954), 21.–23. lpp. SKDS 2015. gada februāra aptauja rāda, ka tā rikojušies 38,6 % no 1002 aptaujātajiem, vēl 17,8 % aptaujāto uzticējušies pretējās puses sagatavotajam projektam.

izmantošanas risks apstākļos, kad pašvaldībai nav ne līdzekļu, ne konkrētu projektu kāda objekta lietošanai sabiedriskam labumam.

Droši vien diskusija turpināsies par to, ka arī uz komersantu savstarpējiem darījumiem varētu izņemt neattiecināt obligāto notariālo formu. Pirmais arguments jau izskanējis – komersantiem pašiem ir savi juristi. Otrs vēl gaidāms – komercietībās valsts mazāk jaucas, uzskatot, ka komersanti paši ir pietiekami gudri un saprātīgi. Trešais tiks pārņemts no ārzemēm, ka komersanti parasti norēķinus veic ar banku starpniecību, nevis skaidrā naudā un tāpēc krāpšanās ar cenu nav tik bieža kā fizisku personu darījumos. Nesen parādījās pavisam radikāls priekšlikums – noteikt, ka zemesgrāmatām pietiktu ar līdzēja drošu elektronisko parakstu, iztiekot pat bez notariāla nostiprinājuma lūguma, kas pilnībā izslēgtu kontroli pār nozīmīgo un naudas izteiksmē lielo civiltiesiskās apgrozības nozari. Attiecībā uz gudrajiem juristiem diemžēl nākas atgādināt par tiesu praksi, kas rāda, ka juristi nereti savu gudrību izlieto, lai izstrādātu likumiem formāli atbilstošus risinājumus darba devēju ne visai godīgo norādījumu īstenošanai.

Problēma ir skatāma plašāk, kā to formulējusi arī Tieslietu ministrija, uzsverot virsmērķi – mazināt ēnu ekonomiku un vairot tiesiskumu. Diemžēl nevaram būt droši, ka valstī, kur dažkārt automašīnās pārvadā pusmiljonu, nevar gadīties, ka paralēli bezskaidras naudas pārskaitījumiem parādās arī kāda automašīna ar piešprici par izdevīgu darījumu. Nav nekādas skaidrības, kur radusies nauda ārzonas firmai, kas kārtu starptautisku nekustamā īpašuma portfeļa pārdošanu vai pirkšanu. Notāra iespējas nav visai lielas, tāpēc blēžu atmaskošana būtu atkarīga arī no citām institūcijām, no kurām dažas bija pārstāvētas darba grupā. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas dienests darba grupā esot izvirzījis priekšlikumu notāriem pārbaudīt darījuma līdzekļu izcelsmi u. c. nosacījumus. Tas ir visai grūti veicams uzdevums, taču iespēja pieprasīt un saņemt maksātāja parakstītu apliecinājumu varētu būt nozīmīga citās nopietnākās pārbaudēs.

Līdz ar to darba grupai bija jālemj, vai tiešām labākais ceļš ir ļaut slēgt nekustamā īpašuma darījumus, kā nu katrs māk un saprot, bet, ja kaut kas noies greizi, gan jau tiesas tiks skaidrībā un kļūmes izlabos. Tas ir jautājums par to, kāpēc Latvijas biznesa vides vērtējuma reitings, kas ietver arī situācijas vērtējumu nekustamo īpašumu tirgū un tiesu darbības efektivitāti, ir zemāks par Igaunijas un Lietuvas reitingu. No ārvalstu investoriem ne reizi vien nācies dzirdēt: “Pasarg’, dievs, iekļūt tiesu procesos Latvijā. Pat tad, ja mums izrādīsies taisnība, tas noskaidrosies tikai pēc trim vai vairāk gadiem!”

Kāds rādītājs no nekustamā īpašuma tirgus raksturojuma visvairāk gremdē Latviju biznesa vides reitinga noteikšanā

Kā jau minēts, Igaunijas un Lietuvas reitings ir krietni labāks. Palūkosimies vērtējumu tabulā:¹³

- Lietuvā jāveic trīs darbības, kas aizņem 3,5 darbdienu, izdevumi pie notāra par darījuma notariālu apliecināšanu un zemesgrāmatas valsts nodeva kopā ir 0,8 % no darījuma vērtības;

¹³ Pieejams: <http://www.doingbusiness.org/rankings>; <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/latvia#registering-property>

- Igaunijā jāveic trīs darbības, kas aizņem 17,5 darbdienu, izdevumi pie notāra par darījuma notariālu apliecināšanu un zemesgrāmatas valsts nodeva kopā ir 0,5 % no darījuma vērtības;
- Latvijā jāveic četras darbības, kas aizņem 16,5 darbdienu, zemesgrāmatas valsts nodeva ir 2 % (īpašos gadījumos līdz pat 6 %).

Latvijā notāra izmaksas par nostiprinājuma lūguma apliecināšanu ir tik mazas, ka *Doing business* tās pat nav iekļāvis salīdzinājumā.

Latvija kā atsevišķu darbību uzrādījusi nepieciešamību saņemt pašvaldības atteikumu no pirmpirkuma tiesībām, kas prasot 5 dienas. Šādas darbības nodalīšana ir diskutējama gan no nepieciešamības viedokļa,¹⁴ gan arī pēc nozīmes kopsakarā ar citiem priekšdarbiem līguma noslēgšanai. Bet tā nav galvenā atšķirība. Latvijā nesalīdzināmi lielas ir valsts nodevas izmaksas. Piemēram, iegādājoties 100 000 eiro vērtu ģimenes māju, iedzīvotājiem Latvijā par īpašuma tiesību reģistrāciju zemesgrāmatā ir jāmaksā 18 reizes dārgāk nekā Igaunijā un 63 reizes dārgāk nekā Lietuvā. Protams, Eiropā ir arī valstis ar augstāku valsts nodevu, to ietekmē gan valstī esošo zemes platību izmantojums un perspektīvas, gan dzīves līmenis. Tomēr jāizšķiras, vai Latvijai jāsaņem tāda valsts nodeva, kas stipri kavē iedzīvotāju iespēju iegādāties mājokli un spiež regulēt dažādus izņēmumus, piemēram, jaunajām ģimenēm, pirmajam mājoklim. Taču pozīcija, ka vispār nav apspriežami priekšlikumi, kas var mazināt budžeta ienākumus, neliecina par tālredzīgu pieeju. Sliktis ir tāds valsts budžets, ko nevar sekmīgi izpildīt, ja autobraucēji ar ātruma pārsniegšanu neattaisno plānoto piecu miljonu sodu iekasēšanas prognozi, un arī tāds, kas paredz, ka bez valsts nodevas par nekustamo īpašumu reģistrāciju nepietiks naudas ierēdņu algu celšanai un citām vajadzībām. Atkal gribas jautāt, kā Igaunija pamanās savilkt galus.

Nobeigumā nedaudz par socioloģiju. Darba grupu veidošana ir laba un derīga lieta. Konkrētajā gadījumā gan zināma pārcentība izpaužas darba grupas sastāva atlasē. Šo grupu veido vairāki desmiti dalībnieku no dažādām institūcijām, tai skaitā no Latvijas Nekustamo īpašumu darījumu asociācijas, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras, Patērētāju tiesību aizsardzības centra, Valsts ieņēmumu dienesta, Latvijas Zvērinātu notāru padomes, Finanšu ministrijas, Latvijas Pašvaldību savienības, Latvijas Zvērinātu advokātu padomes, Latvijas Komerčbanku asociācijas, Ekonomikas ministrijas un Nacionālās nekustamo īpašumu attīstītāju alianses, Valsts zemes dienesta, Latvijas Darba devēju konfederācijas, Ārvalstu investoru padomes Latvijā, Latvijas Bāriņtiesu darbinieku asociācijas, Valsts policijas Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvaldes, Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas dienesta u. c.

Sociologi apgalvo – jo lielāka grupa, jo mazāk produktīvs esot tās darbs. Demokrātija nepalielinās proporcionāli kāda jautājuma lemsanā iesaistīto dalībnieku skaitam. Domājams, ka lasītājs, caurskatot darba grupas dalībnieku sarakstu, bez īpašas piepūles spēs pateikt, kuras augsti cienījamās institūcijas ir vairāk ieinteresētas esošās situācijas saglabāšanā, kuras ir neitrālas un kuras domās tikai par konkrētiem sev svarīgiem uzdevumiem. Tātad kāds ir balsu samērs šāda sastāva darba grupā? Parasti visskaļāk uzstājas tie, kuru mantiskās intereses var skart grozījumi. Lūk, kāpēc 71 % balsu bija par to, ka obligāta notariālā forma nav nepieciešama un pietiks ar zvērināta notāra elektronisku datu nodošanu zemesgrāmatām

¹⁴ Baltic Property Market Report Baltic States 2015. Pieejams: http://www.lanida.lv/images/2015.03.16_BMPR_2015_en.pdf.

par nostiprinājuma līgumu un pirkuma jautājumu risināšanu ar pašvaldībām elektroniskā veidā. Trūcīgo rezultātu nespēja ietekmēt arī Vācijas, Igaunijas, Lietuvas un pašmāju zinātnieku argumenti par notariāta lomas palielināšanu, kas izskanēja Saeimas un Zvērinātu notāru padomes rīkotajā konferencē. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes izdotais kalendārs 2016. gadam ik mēnesi atgādina seno romiešu teicienu *Argumenta ponderantur non numerantur* (Pierādījumi (argumenti) tiek svērti, nevis skaitīti). Šo gudrību gribas atgādināt arī šajā reizē, kad jautājums tika izlemts nevis ar argumentiem, bet ar balsu skaitu. Tāpēc domājams, ka pie problēmas nāksies atgriezties un varbūt noderēs arī kāds šajā rakstā izteikts apsvērums.

Kopsavilkums

1. Civiltiesiskais jautājums par līgumu formas izvēles brīvību un tās ierobežojumiem aplūkojams valsts īstenotās politikas aspektā, ja tas skar tādu nozīmīgu ekonomikas sastāvdaļu, kāda ir nekustamo īpašumu apgrozība (tirgus) un tiesiskums tajā.
2. Neliels konstatēto krāpšanas, viltošanas un citādu tiesību aizskārumu skaits nav uzskatāms par pietiekamu argumentu, lai nemeklētu ceļus šādu un citu iespējamu prettiesisku darījumu novēršanai. Ievērojamais civilstrīdu skaits par īpašuma tiesībām uz nekustamo īpašumu liecina par nepieciešamību stiprināt noteiktību un tiesiskumu darījumos un to nostiprināšanā zemesgrāmatās.
3. Privātā autonomija un līgumu brīvība sniedzas līdz robežai, kur rodas draudi par iespējamu netīras naudas atmazgāšanu, biežām noziedzīgām darbībām un noziedzīgu darbību finansēšanu.
4. Darba grupa nav izpildījusi Ministru kabineta plānā paredzēto uzdevumu, kas paredz vispusīgi izvērtēt ieguvumus un riskus iespējai ieviest obligāto notariālo formu darījumos ar nekustamo īpašumu.
5. Zemesgrāmatās nostiprināmas tikai īpašuma tiesības un to aprobežojumi, tātad lietu tiesības (ar izņēmumu – nomu un īri, kas ir saistību tiesības). Tāpēc nav nostiprināmas zemesgrāmatās tās tiesības un pienākumi, kas ir nevis lietu tiesības, bet gan saistību tiesības, un ietvertas tajos apjomīgajos līgumos, kas tiek noslēgti paralēli atsavinājuma līgumiem vai iekļauti tajos. Netiek ierosināts šādus līgumus atzīt par obligāti notariāli noformējamiem. Tie saista arī bez notariālā noformējuma un nav atzīstami par šķērsli noteiktības ieviešanai īpašuma darījumos, kas prasa nostiprinājumu zemesgrāmatās.
6. Latvijā no dažām citādas tiesību sistēmas valstīm pārņemtā teorētiskā koncepcija par to, ka īpašnieka maiņai vajadzīgi divi darījumi – vispirms apņemšanās darījums, pēc tam rīcības (nodošanas) darījums – sekmē kļūdainu priekšstatu par to, kādu līgumu vajadzētu obligāti taisīt notariāla akta formā. Tādā formā nav nepieciešami ne priekšlīgumi, ne līgumi par objekta sagatavošanu atsavināšanai, ne pastiprinājumiem rokasnaudas vai galvojuma veidā. Komersantiem jāiemācās atsavinājuma līgumos īsi un konkrēti formulēt tikai atsavināšanas noteikumus, bet ne saistību tiesiskos noteikumus.

NEUZMANĪBAS JĒDZIENS SAISTĪBU TIESĪBĀS

NEGLIGENCE IN OBLIGATION LAW

Jānis Kārklīšs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesību zinātņu katedras asociētais profesors

Summary

The article contains analysis of the term “negligence” and its content, as well as the meaning and the role of negligence in obligation law, and the criteria of its establishment. Negligence is analyzed both in contract and tort law. The examined questions are analyzed from the standpoint of theoretical sciences, therefore allowing other legal scholars to use the conclusions given in the article in their scientific work, as well. The article also contains the analysis of Latvian law in respect of negligence and legal consequences thereof, comparing Latvian legal framework of negligence with a framework of Draft of Common Frame of References and Principles of European Tort Law. The article contains several elements indicating when and how to establish the negligence in action of any subject, as well as it indicates several groups of subjects, to which one has to exercise a different approach in order to establish the negligence.

Atslēgvārdi: vainojamība, neuzmanība, neuzmanības elementi, civiltiesiskā atbildība, subjektu grupas

Keywords: fault, negligence, elements of negligence, civil liability, groups of subjects

Ievads

Neuzmanība saistību tiesībās ir viens no centrālajiem jēdzieniem, kas nošķir darbību, par kuras sekām iestājas civiltiesiskā atbildība, no darbībām, par kurām tiesisku seku nav. Lai arī neuzmanības jēdziens vairāk saistāms ar civiltiesiskās atbildības jautājumu, tomēr nav šaubu, ka šim jēdzienam ir ietekme arī uz citu civiltiesisko aizsardzības līdzekļu piemērošanas iespējamību.

Civillikums¹ (turpmāk – CL) paredz, ka atbildība iestājas neuzmanīgam cilvēkam jeb cilvēkam, kurš nav darbojies ar pietiekamu rūpību. Tomēr tas, vai kādam var pārņemt neuzmanību, ir atkarīgs no daudziem apstākļiem, jo ikdienas dzīvē katrs cilvēks ieņem noteiktu sociālu lomu – viens un tas pats cilvēks dienas laikā var būt automašīnas šoferis, profesionāls ārsts, sporta spēles dalībnieks utt. Katrā no šīm lomām ir izveidojies noteikts uzvedības standarts, kuru neievērojot personai var rasties civiltiesiskā atbildība. Katra no lomām prasa dažādas zināšanas un prasmes, lai citām personām netiktu nodarīts kaitējums. Ņemot vērā katras lomas atšķirīgos apstākļus, atšķiras arī prasības, kādas tiesību sistēma izvirza cilvēkam, lai tā darbības netiktu traktētas kā neuzmanīgas. Te rodas nozīmīgs jautājums – kādi kritēriji jāizmanto, lai noteiktu, kad persona rīkojas neuzmanīgi un tāpat neatbildīgi? Vai sist pa seju otram cilvēkam ir atļauts? Jā, ja to dara boksa mačā.

¹ Latvijas Civillikums. *Valdības Vēstnesis*, 41., 20.02.1937.

Šāda atbilde norāda, ka neuzmanība nav likumā definējams jēdziens, ko var lietot abstrakti un atrauti no apstākļiem, kādos persona atrodas kaitējuma nodarīšanas brīdī.

Vienlaikus jānorāda, ka ne visās saistību tiesību jomās neuzmanības jēdziens ir izšķirošs. Stingrās vai absolūtās atbildības modeļos neuzmanības jēdzienam tikai atsevišķos izņēmuma gadījumos ir juridiska nozīme. Saskaņā ar stingrās, kā arī absolūtās atbildības ideju persona atbildēs par sekām arī tad, ja tā savās darbībās būs ievērojusi nepieciešamo rūpību, tātad – nebūs pielaidusi neuzmanību. Šī atbildība rodas neatkarīgi no personas uzvedības, tā netiek analizēta, jo tas nav nepieciešamais priekšnoteikums atbildības piemērošanai.

Šā raksta ietvaros neuzmanības jēdziens tiks analizēts vispārējās atbildības modeļa jeb atbildības par vainu ietvaros, neskarot stingrās un absolūtās atbildības specifiku.

1. Neuzmanības legāļdefinīcija

CL apakšnodaļā “Neatļauta darbība un vainas pakāpes” ir regulēta neuzmanības nozīme atbildības kontekstā, tomēr tajā nav atrodama jēdziena “neuzmanība” legāļdefinīcija.

Lai arī CL 1640. pants jēdzienu “neuzmanība” cieši saista ar vainas pakāpēm, minētās apakšnodaļas tiesību normas nedod skaidru priekšstatu, kāds sakars ir starp jēdzieniem “neuzmanība” un “vaina”. Abi šie jēdzieni (vaina un neuzmanība) CL apakšnodaļā tiek lietoti kopā, bet tajā pašā laikā juceklīgi un pretrunīgi. CL 1640. pants norāda, ka jēdziens “neuzmanība” ir viena no vainas pakāpēm, citiem vārdiem sakot, varētu domāt, ka neuzmanība vienmēr izpaužas kā kāda vainas pakāpe un tātad vainojama rīcība. Tomēr CL 1644. pants to noliedz, jo tajā noteikts, ka tad, ja kāds nodara kaitējumu, par ko ir vainojams, tas pielaiž neuzmanību. No šā panta satura nepārprotami izriet, ka nevis neuzmanības konstatēšana ir priekšnoteikums vainas konstatēšanai, bet gan otrādi – vainojamas darbības esamība norāda uz neuzmanību (ja rīkojies vainojami – tātad pieļāvi neuzmanību). Vai neuzmanības jēdziens nemaz neietilpst vainojamas darbības jēdzienā, t. i., vai tas nav nepieciešamais priekšnoteikums vainas konstatēšanai? Šāda izpratne šķiet nepareiza, uz ko norāda arī CL 1647. pants, kurā noteikts, ka neuzmanība nav atzīstama par vainu zināmos gadījumos. Tātad saskaņā ar šo pantu neuzmanība ne vienmēr izpaužas kā vaina, līdz ar to nebūtu pamatoti teikt, ka neuzmanība ir viena no vainas pakāpēm vai, kā norāda CL 1644. pants, ka neuzmanību ir iespējams konstatēt tikai pēc tam, kad ir konstatēta vainojama rīcība. Neuzmanība ir priekšnoteikums vainojamas darbības konstatēšanai, nevis otrādi. Arī CL 1649. panta otrais teikums ietver šo pašu domu, jo paredz, ka “noteikumi par to, kāda neuzmanības pakāpe atzīstama par vainu [...] norādīti attiecīgās vietās”. Šī panta saturs norāda, ka ne katra neuzmanība atzīstama par vainu, kas nozīmē, ka starp jēdzieniem “neuzmanība” un “vainas pakāpe” nav liekama vienādības zīme. Turklāt likums nošķir gan vainas pakāpes (neuzmanība un nodoms), gan neuzmanības pakāpes (viegla un rupja).

Iepriekš minēto pantu formulējumi ir nepilnīgi, šķietami savstarpēji pretrunīgi, neskaidri, un par iemeslu tam, visticamāk, ir Baltijas Vietējo likumu kopojuma (BVLK) rašanās vēsture, jo kā zināms, to sastādītājs F. G. fon Bunge Baltijas Vietējo likumu kopojuma normu tapšanas gaitā balstījās uz romiešu digestām.

Turklāt jāņem vērā, ka šīs digestas ir dažādu romiešu juristu domas, kas radušās dažādos laikos un apstākļos. Teksta dažādība, domājams, izskaidrojama ar likuma izstrādāšanas veidu – Bungem bija jāsakopo pozitīvās tiesības, bet pantu redakciju viņš centās gandrīz burtiski patapināt no kāda autoritatīva darba, no kura burtiskā teksta viņš atkāpās tikai sevišķi svarīgos gadījumos. Tā kā šo darbu bija diezgan daudz, tad arī viegli varēja gadīties, ka terminoloģija nav tikusi konsekventi izturēta.² Otrkārt, kā norāda prof. K. Čakste, terminu atšķirība izpaudusies tādēļ, ka likuma teksts (BVKL) ticis tulkots no krievu valodas, kurā arī pastāv liela dažādība terminu piemērošanā.

Lai arī CL apakšnodaļā “Neatļauta darbība un vainas pakāpes” ietvertu pantu formulējumi nav precīzi no terminoloģijas viedokļa, tomēr no kopējās pantu sistēmas ir izsecināms, ka neuzmanība ir obligātais priekšnoteikums vainojamas darbības konstatēšanai.

2. Neuzmanība kā kritērijs vainojamības konstatēšanai

Kā iepriekš tika noskaidrots, neuzmanība un vaina nav sinonīmi, lai gan abi jēdzieni ir cieši saistīti. Neuzmanība ir personas darbības novērtējuma mēraukla (faktoloģiska kategorija), kas noteiktos gadījumos dod pamatu secināt, ka persona rīkojusies vainojami (juridiska kategorija). Tātad personas vainojamība nav atkarīga no tā, vai persona rīkojusies neuzmanīgi, bet gan no tā, vai šāda no faktoloģiskā viedokļa neuzmanīga rīcība ir atzīstama par vainojamu rīcību. Piemēram, saskaņā ar CL 1649. pantu ārpuslīgumisko attiecību gadījumā persona būs rīkojusies vainojami, ja tās rīcībā būs saskatāma vismaz viegla neuzmanība. Turpretim līgumtiesībās viegla neuzmanība, lai arī konstatēta, ne vienmēr ir atzīstama par vainojamu rīcību. Piemēram, CL 2022. pants nosaka, ka gadījumā, ja pircējs vilcinās pirktu lietu saņemt, pārdevējs atbild tikai par ļaunprātību un rupju neuzmanību. Saskaņā ar šo pantu, ja pārdevēja rīcībā no faktoloģiskā viedokļa varēs konstatēt vieglu neuzmanību, šāda rīcība nebūs uzskatāma par vainojamu darbību, kaut arī neuzmanības fakts ir bijis. Līdz ar to pats par sevi konstatējums, ka personas rīcībā ir saskatāma kāda no vainas pakāpēm, nedod pamatu secinājumam, ka personas rīcība ir vainojama. Lai personas rīcību atzītu par vainojamu, ir jākonstatē: a) vainas pakāpe un b) tas, ka šādu vainas pakāpi likums atzīst par nepieļaujamu. Ja ir konstatējami abi kritēriji, secināms, ka personas rīcībā ir saskatāma neuzmanība. Tādējādi nav pamatoti teikt, ka neuzmanība ir vainas pakāpe, jo ne vienmēr neuzmanības esamība ir vainojama rīcība. Pareizāk būtu teikt – neatļauta neuzmanība vai nodoms ir vainas pakāpe. No šīs tēzes var secināt, ka vainojama rīcība ir tad, ja personas rīcībā ir konstatējama neatļauta vainas pakāpe. Tas saskan ar tēzi, ka personas rīcībā var tikt konstatēta viegla neuzmanība, bet vienlaikus var iztrūkt vainojama darbība. Turklāt minētais secinājums attiecas arī uz vainas pakāpi “nodoms”. Personas rīcībā var konstatēt nodomu, bet ne vainojamu rīcību. Piemēram, saskaņā ar CL 1636. pantu atbildība neiestājas par atļautu pašaizstāvību, kas vienmēr ir ar nodomu veikta darbība. Bez CL 1636. pantā minētā atrodami arī citi gadījumi, kad nodoms radīt kaitējumu otrai personai nedod pamatu secināt, ka personas rīcība ir vainojama. Viens no šādiem gadījumiem ir *volenti non fit iniuria*

² Čakste K. Nejaušība un nepārvarama vara Latvijas Civillikumos. *Jurists*. 1937, 71/72.

gadījums jeb gadījums, kad persona labprātīgi uzņemas risku ciest kaitējumu (piemēram, ciņas sporta veidi).

Jēdziens “neuzmanība” tā vieglākajā izpausmē likumā tiek reducēts uz krietna un rūpīga saimnieka mērauklu. Tas, kas nerīkojas kā krietns un rūpīgs saimnieks, pieļauj neuzmanību. Tātad neuzmanība ir rūpības trūkums savukārt, lai konstatētu vainojamu rīcību, kā norādīts iepriekš, jākonstatē arī, ka šāds rūpības trūkums ir neatļauts, t. i., likums prasa ievērot noteiktu rūpības standartu. No šiem secinājumiem var attīstīt vainojamas rīcības definīciju – vainojama rīcība ir prasītās rūpības trūkums.³ Prasītās rūpības neesības konstatācija nozīmē tādas vainas pakāpes esamību, ko likums neatļauj. Neatļautu neuzmanību var apzīmēt kā kļūdainu rīcību, kas ir pamats atbildības piemērošanai, ja ir konstatējami pārējie priekšnoteikumi (kaitējums un cēloņsakarība).

Ņemot vērā neuzmanības jēdziena izpausmi un tā lomu atbildības piemērošanā kontekstā ar vainu, var izveidot vainojamas rīcības definīciju, proti, vainojama rīcība ir likumā neatļautas neuzmanības vai nodoma esamība. Tādējādi jēdziens “neuzmanība” ir cieši saistīts ar vainojamas rīcības jēdzienu, taču neuzmanīga rīcība pati par sevi automātiski nenozīmē vainojamu rīcību. Līdz ar to noteiktos gadījumos var tikt secināts, ka persona ir rīkojusies neuzmanīgi, bet tomēr tās rīcībā nav saskatāma vainojamība.

Tas liek izdarīt secinājumu, ka vainojama rīcība ir juridiska kategorija jeb secinājums (gala slēdziens), kas dod pamatu piemērot atbildību, kamēr neuzmanība vai nodoms ir objektīvs faktoloģisks rādītājs jeb uzvedības standarta mēraukla, kura pati par sevi vēl nenozīmē vainojamas darbības konstatāciju, bet ir viens no obligāti vērtējamiem kritērijiem.

Tā kā neuzmanība ir būtisks elements vainojamas darbības konstatēšanai, svarīgi ir precīzi izprast šī jēdziena saturu. CL apakšnodaļa “Neatļauta darbība un vainas pakāpes” neatklāj tā saturu, tomēr no kopējās pantu sistēmas ir izsecināms, ko ar jēdzienu “neuzmanība” saprot CL.

3. Jēdziena “neuzmanība” saturs

Lai arī neuzmanības konstatācija ir obligāts priekšnoteikums, lai vispārējās atbildības (uz vainas bāzētās atbildības) modeli runātu par vainojamu rīcību, tomēr tas nedod atbildi uz jautājumu – kad personas rīcība ir raksturojuma kā neuzmanīga un kad ne?

Kā jau minēts, CL nedod neuzmanības definīciju, bet gan norāda uz krietna un rūpīga saimnieka kritēriju (CL 1646. pants). Citu valstu civilt kodeksi ietver šādu definīciju, piemēram, Vācijā neuzmanība tiek definēta šādi: persona rīkojas neuzmanīgi, ja tā neievēro saprātīgu rūpību (BGB 276. panta otrais teikums).⁴ Lietuvas Civilt kodeksa 6.248. pantā noteikts, ka neuzmanība ir tad, ja persona neuzvedas ar

³ Civiltikumā atrodama dažāda terminoloģija un jēdziens “prasītā rūpība” tiek apzīmēts dažādi: vietām lietots jēdziens “pienācīgā rūpība” (1776. pants), “likumiskā rūpība” (CL 1955. pants), “taisnīgi prasītā rūpība” (CL 2128. pants), “vajadzīgā rūpība” (CL 2266. pants) “lielākā rūpība” (CL 2295. pants), “vislielākā rūpība” (CL 2333. pants).

⁴ BGB – *Bürgerliches Gesetzbuch*. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf>. [skatīts: 19.02.2017.].

nepieciešamo uzmanību un rūpību konkrētajos apstākļos.⁵ Līdzīgu saturu ietver Nīderlandes Civilkodeksa 6:162. pants, kas norāda uz atbilstošu sociālu uzvedību.⁶ Kopējā modelī (*Draft common frame of references*)⁷ neuzmanība tiek definēta plašāk, tādējādi vairāk atklājot šī jēdziena saturu (VI.3:102. pants) – persona rīkojas neuzmanīgi, ja tā neievēro attiecīgu rūpības standartu, kas paredzēts tiesību normās, vai neievēro rūpību, kāda būtu sagaidāma no saprātīgi rūpīgas personas konkrētos apstākļos. Kā redzams, Kopējā modelī neuzmanības jēdzieniskais saturs ir līdzīgs kā Latvijā un citās romāņu-ģermāņu tiesību sistēmas valstīs, proti, personas neuzmanības vērtējums tiek saistīts ar saprātīgas rūpības jēdzienu, kas vienlaikus norāda uz saprātīgas personas jēdzienu. Neapšaubāmi, šeit tiek lietots objektīvs tests, jo tiek vērtēts, vai konkrētā persona konkrētos apstākļos ir rīkojusies tā, kā rīkotos saprātīga persona. Tātad vērtēšanas pamatkritērijs ir objektīvi novērtējama saprātīga persona, tāpēc, vērtējot neuzmanību konkrētos apstākļos, tiek lietots objektīvs tests. Par objektīvo testu to dēvē tāpēc, ka tiek vērtētas nevis konkrētās personas zināšanas un spējas, kādas tai vajadzēja piemist, lai izvairītos no tiesību aizskāruma izdarīšanas, bet gan zināšanas un spējas, kādas piemīt vidusmēra saprātīgai personai, t. i., vai konkrētai personai bija tādas zināšanas un spējas, kādas būtu bijušas saprātīgai personai konkrētos apstākļos. Savukārt tādu subjektīvu elementu esamība kā sliktākas zināšanas, nogurums, nervozitāte, pacilātība vai nomāktība nevar tikt ņemtas vērā kā attaisnojums neuzmanībai.⁸ Lai arī daudzi ārvalstu civilkodeksi un Kopējais modelis lieto jēdzienu “saprātīga rūpība” vai “saprātīga persona”, saturiski tas ir tas pats jēdziens, kas CL – krietns un rūpīgs saimnieks jeb *bonus pater familia*. Mūsdienās ir tendence attiekties no jēdziena *bonus pater familia*, norādot, ka tas ir iepriekšējo paaudžu lietots jēdziens, un jaunākajā tiesību literatūrā tas tiek aizstāts ar jēdzienu “saprātīga persona”.⁹

Daudz plašāk un izvērstāk neuzmanības jēdzieniskais saturs atspoguļots Eiropas deliktu tiesību principos (turpmāk – EDTP). Minēto principu 4:102. pants raksturo prasītā uzvedības standarta saturu, lai tiesību piemērotājs, izmantojot tur norādītos elementus, varētu noteikt, vai konkrētos apstākļos persona rīkojusies atbilstoši prasītai rūpībai. Vērtējot, vai persona ir pieļāvusi neuzmanību, ir jāņem vērā šādi elementi:

- a) konkrētie lietas apstākļi, kādos persona atrodas;
- b) aizsargājamo interešu raksturs un vērtība;
- c) darbības bīstamība;
- d) iesaistītās personas kvalifikācija, lai novērtētu bīstamību;
- e) kaitējuma paredzamība;
- f) iesaistīto personu attiecību raksturs;
- g) piesardzības iespējas un to pieejamība.

⁵ *Lietuvas Civilkodekss*. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> [aplūkots 23.01.2017.].

⁶ *Nīderlandes Civilkodekss*. Pieejams: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook066.htm> [aplūkots 23.01.2017.].

⁷ Von Bar, C., Clive, E. (ed.). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 3274.

⁸ Van Dam C. *European Tort Law. Second Edition*. Oxford: University Press, 2013, p. 232.

⁹ Von Bar, C., Clive, E. (ed.). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 3275.

Šis EDTP uzskaitījums nav izsmelošs. No tiesu prakses un doktrīnas izriet, ka katru no šiem elementiem var sadalīt sīkāk. Piemēram, elements “darbības bīstamība” aptver arī riska izvērtējumu radīt kaitējumu, resp., jo lielāks risks, jo mazāk varēs atsaukties uz neparedzamu bīstamību (jo ātrāk personas pārvietojas ar automašīnu, jo lielāks risks izraisīt kaitējumu). Kā papildus vērtējams elements jāmin arī piederība noteiktai subjektu grupai, par ko sīkāk runāts nodaļā “Neuzmanības jēdziens delikttiesībās”. Savukārt neuzmanības elements “kaitējuma paredzamība” aptver arī izvērtējumu, vai šādu kaitējumu varēja novērst, kad neparedzamais gadījums iestājās. Piemēram, nepārvaramas varas gadījums nedos tiesības atsaukties uz kaitējuma neparedzamību, ja izrādīsies, ka pēc tās iestāšanās persona tomēr varēja izvairīties no kaitējuma radīšanas, ja būtu rīkojusies. Svarīgi neuzmanību veidojoši elementi ir arī paša cietušā griba vai arī pieļautā neuzmanība kaitējuma izraisīšanā. Visbeidzot, vērtējot neuzmanību, jāņem vērā arī pārkāptās normas mērķis un aizsargājamā interese.

Vērtējot šos elementus, vienmēr jāņem vērā, ka neuzmanība var būt tikai tad, ja ir konstatējama personas kontrolēta darbība (griba) vai tādi apstākļi, lai viņš šo darbību varētu vai viņam to vajadzētu varēt kontrolēt. Tāpēc kustības miegā, kas rada kaitējumu blakus gulētājam u. tml., parastos apstākļos nerada atbildību, jo rīcība nav kontrolēta,¹⁰ tāpat no tās nevar saprātīgi izvairīties un to novērst.

EDTP regulējums attiecas uz delikta tiesībām. Arī CL 1646. pants attiecas uz saistību tiesībām kopumā, nevis šauru saistību tiesību, tāpēc, piemērojot CL 1646. panta saturu, var, turklāt arī nepieciešams ņemt vērā EDTP nostiprinātos elementus neuzmanības konstatēšanai, it sevišķi tāpēc, ka EDTP, līdzīgi kā Kopējais modelis, satur jaunākās doktrinālās atziņas un šīs atziņas izriet no tās tiesisko vērtību sistēmas, kurā atrodas arī Latvija.

Saskaņā ar Kopējo modeli un EDTP, vērtējot, vai persona ir pieļāvusi neuzmanību, jāņem vērā arī normas mērķis, kuru pārkāpējs nav ievērojis, un šīs normas aizsargājamā interese. Vācijā šo metodi dēvē par normas aizsardzības mērķa noteikšanas metodi (*Schutzzweck der Norm*). Šīs metodes ideja, kas ir vispārātzīta,¹¹ paredz, ka vainojama rīcība (tiesību normas pārkāpums) var būt pamats tikai tāda kaitējuma atlīdzībai, kas pēc sava rakstura un izcelšanās veida ietilpst tieši tajā kaitējumā, kuru pārkāptās normas mērķis ir novērst.¹² Pat ja pārkāpums adekvāti ir novedis pie negatīvām sekām, bet pārkāptās tiesību normas mērķis nav bijis novērst konkrēto kaitējumu, tiek noliegts cēloniskais sakars un pienākums atlīdzināt zaudējumus.¹³ Ar tiesību normas aizsardzības mērķa palīdzību vērtē gan to, vai vispār ir iestājies atbildības pamats, gan arī to, vai konkrētais kaitējums ir tāds, kuru vispār var lūgt atlīdzināt, un tas attiecas uz visu kaitējumu atlīdzības prasību veidiem.¹⁴ Vācijas augstākā tiesa ir norādījusi: “Līdzšinējā pieeja – atbildību vērtēt tikai adekvātas cēloniskās sakarības kontekstā – nav vienmēr piemērota atbildības

¹⁰ Von Bar, C., Clive, E. (ed.). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 3274.

¹¹ Fuchs M. *Deliktsrecht. 6. Auflage*. Springer Verlag Berlin Heidelberg, S. 75.

¹² Grüneberg in Palandt, *Bürgerliches Gesetzbuch*, 72. Auflage, 2013, C. H. Beck, Vorb. V. § 249, Rn. 29.

¹³ Vieweg K in J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Eckpfeiler des Zivilrechts. Neubearbeitung 2008. Sellier – de Gruyter Berlin, 2008, S. 423; Fuchs M. *Deliktsrecht. 6. Auflage*. Springer Verlag Berlin Heidelberg, S. 75., 76.

¹⁴ Vieweg K in J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Eckpfeiler des Zivilrechts. Neubearbeitung 2008. Sellier – de Gruyter Berlin, 2008, S. 426.

norobežošanas problēmas risinājumam, [...] vispirms ir jānoskaidro, vai tie zaudējumi, kuru atlīdzību prasa, ietilpst normas aizsardzības sfērā, tas ir, vai runa ir par sekām, kuras ietilpst to briesmu lokā, kuru dēļ konkrētā tiesību norma ir izdota.”¹⁵ Arī Kopējā modeli norādīts, ka, vērtējot neuzmanību, vērā jāņem pārkaņptās normas mērķis.¹⁶ Šo mērķi nosaka, vadoties pēc normā iestrādātās aizsargājamās intereses, t. i., pret kādu kaitējuma novēršanu norma ir izdota. Piemēram, ja kuģošanas noteikumi paredz uz kuģa turēt dzīvniekus būrī un tie vētras laikā iekrīt jūrā tadēļ, ka nebija ievietoti būrī, nav konstatējama kuģa kapteiņa neuzmanība saistībā arī dzīvnieku bojāeju, pat ja tiktu pierādīts, ka, dzīvniekiem esot būrī, tie nebūtu gājuši bojā. Iemesls tam ir apstākļi, ka likuma mērķis turēt dzīvniekus būrī ir vērsti uz slimību izplatīšanās ierobežošanu, nevis uz vētras iespējamo seku novēršanu. Tāpēc jurisprudencē nošķir faktisko cēloņsakarību no juridiskās cēloņsakarības. Šādas atšķirības esamība tiek uzsvēta arī atzītā tiesību literatūrā.¹⁷ Tiesu praksē nereti gan Latvijā tiek likta vienādības zīme starp faktisko un juridisko cēloņsakarību, kas nav pareizi. Pirmskara Latvijā šādu atšķirību tiesas ņēma vērā¹⁸ un, domājams, arī Latvijā nākotnē arvien vairāk uzmanības tiks pievērsts šiem un citiem būtiskiem atbildību veidojošiem elementiem.

Iepriekš izklāstītie neuzmanības noteikšanas elementi nešaubīgi norāda uz to, ka neuzmanības konstatēšana nav viegls uzdevums. To nosakot, jāņem vērā daudzi faktiskie apstākļi, kas beigās noved pie juridiska nozīmīga secinājuma par personas atbildību. Ja kāds no elementiem ir nepareizi noteikts, nepareizs var būt viss secinājums. Vēl sarežģītāku neuzmanības noteikšanu padara apstākļi, ka tās elementi nedaudz atšķiras atkarībā no tā, vai neuzmanība tiek vērtēta līgumtiesībās vai delikta tiesībās.

4. Neuzmanības jēdziens līgumtiesībās

Vērtējot neuzmanības nozīmi saistību tiesībās, ir jānošķir, vai runa ir par līgumtiesībām vai deliktu tiesībām. Lai arī CL netiek piešķirta īpaša nozīme šai atšķirībai, tomēr gan tiesību teorija, gan arī atsevišķi CL panti norāda, ka vienlīdzības zīme te nav liekama. Atšķirības pamatā ir daudz kur pasaulē,¹⁹ un nu jau arī Latvijā izplatījies uzskats,²⁰ ka līgumtiesībās patiesībā ir atrodams stingrais atbildībai pielīdzināts modelis (kvazistingrā atbildība), t. i., vainai līgumtiesībās praktiski nav nekādas juridiskas nozīmes (lai gan lielāka nozīme nekā tīrajā stingrās atbildības modelī). Tas tiek pamatots ar apgalvojumu, ka civiltiesiskā atbildība par līguma pārkāpumu iestājas neatkarīgi no tā, vai līgums ticis pārkaņpts, pieļaujot

¹⁵ BGH Urt. v. 22.04.1958, Az.: VI ZR 65/57, Rn. 8. Pieejams: https://www.jurion.de/urteile/bgh/1958-04-22/vi-zr-65_57.

¹⁶ Von Bar C., Clive E. (ed.). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 3278.

¹⁷ *Digest of European Tort Law. Vol. I. Essential Cases on Natural Causation*. Winiger B., Koziol H., Koch B. A., Zimmermann R. (eds.). EST/ELT. Springer, Wien, New York, 2007, p. 96–97.

¹⁸ Sk., piemēram, *Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940), 11. sējums. Senāta civilās kasācijas departamenta spriedumi (1925). Kārtējo sēžu spriedumi*. Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, Rīga, 1997, 26. lpp.

¹⁹ Cohen G. M. *How Fault Shapes Contract Law. Fault in American Contract Law*. Edited by Omri-Shahar and Ariel Porat. Cambridge University Press, 2011, p. 53.

²⁰ Torgans K. *The Concept of Fault in Latvia Contract Law Requires Adjustment. Current Topics in Latvian Law. Humanities and Social Sciences*. Latvia: University of Latvia, 3 (40), 2003.

neuzmanību, nodomu vai, tieši pretēji, – rikojoties, ievērojot augstāko rūpības standartu. Subjektīvam iemeslam, kādēļ līgums ticis pārkāpts, nav nekādas nozīmes.²¹ Šādas tēzes pamatojums atrodams arī CL 1657. pantā, kas nosaka, ka “tiesa var parādnieku atsvabināt no viņam neizdevīgām nokavējuma sekām arī citos gadījumos, kad viņu nevar vainot ne uzmanības trūkumā, ne vispār vieglprātībā vai nolaidībā vai kad izpildīšana nav notikusi nepārvaramas varas dēļ”. Minētais pants attiecas uz līgumtiesiska pienākuma izpildes nokavējumu, un tas norāda, ka nokavējuma priekšnoteikums nav neuzmanība, t. i., neuzmanības neesamība dod tiesai tiesības samazināt negatīvās sekas, kas radušās sakarā ar līgumsaistību neizpildi, bet nav pamata secināt, ka līguma pārkāpums nav noticis.

Tomēr iepriekš minētais nenozīmē, ka neuzmanībai nav itin nekādas nozīmes līgumtiesībās. CL ir vairāki panti, kuri paredz atšķirīgas sekas līgumtiesībās atkarībā no tā, vai kāds no līdzējiem ir vai nav pieļāvis neuzmanību. Piemēram, CL 1442. pants paredz, ka faktiskā maldība darbības izdarītājam nekaitē, ja vien tā nav notikusi viņa paša neuzmanības dēļ. Tāpat neuzmanībai ir izšķiroša nozīme citos līgumtiesību regulējošos pantos – 1664., 1779.¹, 1917., 1957., 1966., 1972., 1987., 2022., 2135., 2333., 2335. Lai arī daļa no pantiem neattiecas uz civiltiesisko atbildību, bet gan uz citiem civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem, tomēr neuzmanības jēdziens līgumtiesībās arī atbildības nozīmē ir būtisks.

Otrkārt, vērtējot civiltiesisko atbildību par līguma pārkāpumu, viens no atbildību izslēdzošiem apstākļiem ir nejaušs notikums (*cas fortuit*). Priekšnoteikums šī atbildību izslēdzošā apstākļa piemērošanai ir secinājums, ka līgums nav ticis ievērots neparedzama un nepārvarama notikuma dēļ, ko līdzējs nevarēja ietekmēt. Vērtējot, vai līdzējs varēja vai nevarēja paredzēt un novērst šo notikumu, neapšaubāmi tiek vērtēts, vai līdzējs rikojies atbilstoši krietna un rūpīga saimnieka standartam, kas savukārt ir cieši saistīts ar neuzmanības jēdzienu. Tas pats ir attiecināms uz nepārvaramas varas gadījumu.

Neuzmanība līgumtiesībās var būt nozīmīga gadījumos, kad jāvērtē, vai cietusī persona bija veikusi visus pasākumus, kas attiecīgajos apstākļos ir saprātīgi. Ja cietušais, ievērojot pienācīgu rūpību (1646. p.), varēja zaudējumus novērst, tiesību aizskārējs var prasīt atlīdzināmo zaudējumu apmēra samazinājumu. Tāpat neuzmanības nozīme līgumtiesībās parādās CL 1779.¹ pantā, saskaņā ar kuru zaudējumu nodarītājs atlīdzina zaudējumus tādā apmērā, kādu varēja saprātīgi paredzēt darījuma noslēgšanas laikā kā neizpildīšanas sagaidāmās sekas. Saprātīgā paredzēšana tiek vērtēta, ņemot vērā objektīvo saprātīgās personas testu, tātad arī visus neuzmanības saturu veidojošos elementus.

Līdz ar to neuzmanības jēdziens ir svarīgs ne tikai deliktu tiesībās, bet arī līgumtiesībās. Tomēr būtiskā atšķirība ir tā, ka deliktu tiesībās (vispārējās vainas modelī) neuzmanības konstatēšana vienmēr ir obligāts priekšnoteikums atbildības piemērošanai, kamēr līgumtiesībās neuzmanība nav obligāti konstatējamais priekšnoteikums, ja vien likums speciāli neparedz, ka neuzmanības esamība vai neesamība maina tiesiskās sekas līdzēju starpā. To apstiprina arī CL 1649. panta otrais teikums: “Noteikumi par to, kāda neuzmanības pakāpe atzīstama par vainu no līguma izrietošās attiecībās [..], norādīti attiecīgās vietās.”

²¹ Cohen G. M. *How Fault Shapes Contract Law. Fault in American Contract Law*. Edited by Omri-Shahar and Ariel Porat. Cambridge University Press. 2011, p. 54.

5. Neuzmanības jēdziens delikttiesībās

Tā kā vispārējās civiltiesiskās atbildības ideja, kas ietver vainas principu, balstās uz krietna un rūpīga saimnieka (saprātīgas personas) standartu, tad vainas modelis neizbēgami ietver ideju, ka delikttiesiska atbildība var rasties tikai par tādu tiesību aizskārumu, ko nepieļautu krietns un rūpīgs saimnieks (izņēmums ir stingrā atbildība).

Jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” deliktu tiesībās nav izsmeltoši definējams, jo tā saturs jānosaka, vērtējot visus apstākļus un neuzmanību veidojošos elementus konkrētajā gadījumā, kā tas paredzēts arī EDTP 4:102. pantā. Tātad jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir ģenerālklausula, kas katrā konkrētā gadījumā tiesību normu piemērotājam jāpiepilda ar saturu. Šis jēdziens var mainīties atkarībā no laika, vietas un individuālajiem apstākļiem, kura izvērtēšana prasa lielu piesardzību, lai nenodotu tiesas rokās izvērtēšanas patvaļu.²² Pārāk plaša jēdziena piemērošana, ignorējot neuzmanību veidojošos elementus, var novest pie tā, ka vispārējā civiltiesiskā atbildība pietuvinās stingrās atbildības jomai, kas novestu pie cilvēku aktivitātes pazemināšanās, jo tie baidītos no pārāk lieliem riskiem atbildības piemērošanā.²³

Deliktu tiesībās, vērtējot personas darbību iepretim krietna un rūpīga saimnieka klausulai, būtisks neuzmanības elements ir pārkāpēja piederība noteiktam subjektu lokam. Analizējot Latvijas civiltiesību vispārējo un speciālo regulējumu, var secināt, ka rūpības trūkuma konstatēšanai, kas izpaužas neuzmanības formā, deliktu tiesībās pastāv trīs atšķirīgas grupas, kas identiskā uzvedības situācijā vienai personai rada atbildību, bet citai – ne. Šīs grupas atšķiras atkarībā no prasītās rūpības apmēra. Pirmā grupa ir tā, kurai tiek prasīts ievērot parasto rūpību. Šīs prasības attiecināmas uz ikvienu tiesību subjektu, ja tas atbilst vidusmēra sabiedrības loceklim un nepieder nevienai specifiskai grupai. Otrā grupa ir personas, pret kurām ir izvirzītas pazeminātas prasības. Šai grupai likums paredz zemākus obligātos uzvedības standartus, lai personas darbība netiktu atzīta par vainojamu. Pie šīs grupas pieder, piemēram, glabātājs, kurš apņēmis uzglabāt lietu bez atlīdzības (CL 1972. panta otrā daļa), pārdevējs, kura lietu pircējs vilcinās pieņemt (CL 2022. pants) u. c., kā arī specifiski subjekti, kuriem objektīvi nav iespējams darboties atbilstoši vidusmēra krietna un rūpīga saimnieka standartam, piemēram, bērni vecumā no 7 līdz 18 gadiem. Savukārt trešā grupa ir personas, no kurām prasa paaugstinātu rūpības standartu, lai šo personu darbība netiktu atzīta par vainojamu. Pie šīs grupas pieder noteiktas jomas profesionāļi jeb tiesību subjekti, kuriem objektīvi kādā jomā būtu jābūt augstākam zināšanu līmenim nekā vidusmēra sabiedrības loceklim, tādējādi arī spējai paredzēt tiesību aizskāruma iespējamību jābūt augstākai, piemēram, komersanti, ārsti u. tml. Pēdējās divas grupas atšķiras no vidusmēra saprātīgās personas, bet tas nenozīmē, ka, vērtējot neuzmanību šo personu darbībās, tiktu piemērots subjektīvais tests. Tiek lietots objektīvais tests, jo tiek salīdzināts, vai konkrētais ārsts, komersants vai bērns

²² Буковский В. (Сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II., содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1306.

²³ Von Bar C., Clive E. (ed.). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 3279.

noteiktos apstākļos rikojās tāpat, kā riktos vidusmēra saprātīgs ārsts, komersants vai bērns.

Neuzmanības noteikšana pārsvarā attiecas uz pārkāpēju, taču ir gadījumi, kad neuzmanība gan deliktu tiesībās, gan līgumtiesībās var būt abpusēja. Tas ir gadījumos, kad arī cietušā rīcībā ir saskatāma uzvedība, kas ir pretrunā krietna un rūpīga saimnieka standartam. No CL normām, it sevišķi no 1642., 1650. un 1776. panta, izriet abpusējās (jauktās) vainas jeb *culpa mixta* doktrīna (*contributory negligence*)²⁴, atbilstoši kurai, vērtējot tiesību aizskārēja iespējamo civiltiesisko atbildību, ir jāņem vērā arī paša cietušā vaina, kas, kā jau minēts, CL iestrādāta 1642., 1650. un 1776. pantā. Minēto tiesību normu sakarā ir būtiska šāda tiesību doktrīnas atziņa – cietušā vaina aptver ne tikai cietušā vainu sava kaitējuma radīšanā (CL 1635., 1642., 1650., 1779. pants), bet arī cietušā vainu kaitīgo seku mazināšanā pēc kaitējuma rašanās (CL 1776. pants).²⁵ Jānorāda, ka *culpa mixta* princips bija plaši lietots arī starpkaru perioda Latvijas Senāta judikatūrā, “sadalot pēc iespējas taisnīgi atbildības nastu starp partiem”.²⁶

Latvijas tiesību literatūrā un praksē maz analizēts krietna un rūpīga saimnieka uzvedības standarta saturs un elementi, kādi jāņem vērā, lai izanalizētu apstākļus un izdarītu secinājumus par neuzmanības esamību vai neesamību. Ārvalstu tiesu prakse un doktrīna ir veikusi daudz plašāku analīzi, ņemot vērā ilgstošāku un apjomīgāku pieredzi līgumu un deliktu tiesību jomā. Latvijai nav jākautrējas pārņemt tiesu praksē un doktrīnā tos secinājumus, kas izkristalizējušies vairāku dekāžu laikā citās romāņu-ģermāņu valstīs, un jāizmanto šīs atziņas, lai modernizētu CL noteikumu piemērošanu civiltiesiskās atbildības jomā.

Ņemot vērā neuzmanības konstatēšanas daudzos elementus, kas ir cieši saistīti ar konkrētā gadījuma apstākļiem, jāsecina, ka neuzmanības konstatēšana balstās principā *ius in causa positum* jeb tiesības meklējamās lietas apstākļos. Vērtējot, vai kāds ir pieļāvis neuzmanību savās darbībās, jāņem vērā visi neuzmanību veidojošie elementi, kuriem ir būtiska loma. Tie nav piemērojami fakultatīvi, bet gan imperatīvi. Ja tiesību normas piemērotājs tos ignorē, viņš var nonākt pie nepareiza secinājuma, kā rezultātā atbildība rodas personai, kura patiesībā nav juridiski vainojama kaitējuma nodarīšanā.

Kopsavilkums

1. Neuzmanība ir personas darbības novērtējuma mēraukla (faktoloģiska kategorija), kas noteiktos gadījumos dod pamatu secināt, ka persona rīkojusies vainojami (juridiska kategorija). Personas vainojamība nav atkarīga no tā, vai persona rīkojusies neuzmanīgi, bet gan no tā, vai šāda no faktoloģiskā viedokļa neuzmanīga rīcība ir atzīstama par vainojamu.
2. Neuzmanība ne vienmēr izpaužas kā vaina, un līdz ar to ir nepareizi apgalvot, ka neuzmanība ir viena no vainas pakāpēm. Neuzmanība ir priekšnoteikums vainojamas darbības konstatēšanai, nevis otrādi.

²⁴ Van Dam C. *European Tort Law. Second Edition*. Oxford: University Press, 2013, p. 376.

²⁵ More importantly, fault of the injured party is often taken to include not only his fault in the production of his hurt but also his failure to minimise its consequences after the harmful result has occurred. Markesinis B. S., Unberath H. *The German Law of Torts. A Comparative Treatise. Fourth Edition, Entirely Revised and Updated*. Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 110.

²⁶ Sinaiskis V. *Latvijas civiltiesību apskats*. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 142.–143. lpp.

3. Konstatējums, ka personas rīcībā ir saskatāma kāda no vainas pakāpēm, nedod pietiekamu pamatu apgalvot, ka personas rīcība ir vainojama. Lai personas rīcību atzītu par vainojamu, ir jākonstatē vainas pakāpe, kā arī tas, ka likums šādu vainas pakāpi atzīst par nepieļaujamu. Ja ir konstatējami abi kritēriji, secināms, ka persona rīkojusies neuzmanīgi.
4. Vainojama rīcība ir juridiska kategorija jeb secinājums (gala slēdziens), kas dod pamatu piemērot atbildību, bet neuzmanība vai nodoms ir objektīvs faktoloģisks rādītājs jeb uzvedības standarta mēraukla, kuras esamība pati par sevi vēl nenozīmē vainojamas darbības konstatāciju, bet ir viens no obligāti vērtējamiem kritērijiem.
5. Neuzmanības konstatēšanai, ir jāņem vērā šādi elementi:
 - a) konkrētie lietas apstākļi, kādos persona atrodas;
 - b) aizsargājamo interešu raksturs un vērtība;
 - c) darbības bīstamība jeb risks izraisīt kaitējumu;
 - d) iesaistītās personas kvalifikācija, lai novērtētu bīstamību;
 - e) piederība konkrētam subjektu lokam;
 - f) kaitējuma paredzamība un novēršamība;
 - g) iesaistīto personu attiecību raksturs;
 - h) piesardzības iespējas un to pieejamība;
 - i) pārkāptās normas mērķis un aizsargājamā interese;
 - j) paša cietušā neuzmanība.
6. Ja pārkāpums ir novedis pie negatīvām sekām, bet pārkāptās tiesību normas mērķis nav bijis novērst konkrēto kaitējumu, nav konstatējama vainojama rīcība un cēloniskais sakars, tādējādi atbildība neiestājas.
7. Deliktu tiesībās (vispārējās vainas modelī) neuzmanības konstatēšana vienmēr ir obligāts priekšnoteikums atbildības piemērošanai, kamēr līgumtiesībās neuzmanība nav obligāti konstatējama priekšnoteikums, ja vien likums speciāli neparedz, ka neuzmanības esamība vai neesamība maina tiesiskās sekas līdzēju starpā.

JĒDZIENA “ZAUDĒJUMI” IZPRATNES TĀLĀKAS ATTĪSTĪŠANAS NEPIECIEŠAMĪBA

THE NEED TO DEVELOP FURTHER COMPREHENSION OF TERM “LOSSES”

Erlens Kalniņš, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The article reflects upon the comprehension of the term “losses” according to the current judicial practice, particularly drawing attention to the conclusions expressed in the judgment of Department of Civil Cases of Supreme Court Republic of Latvia from June 7, 2016, Case No. SKC-7/2016. There are also considerations expressed in the article as to why legal approach, mentioned in this judgment, according to which remuneration of losses focused on “restitution of previous condition” of victim’s property, is not universal.

The author arrives at the conclusion that it is necessary to further develop the comprehension of the term “losses” reflected in the current judicial practice, on the basis of “difference theory” (in German called “Differenztheorie”) known in the law of Germany and Switzerland. According to this approach, “losses” are understood as difference between actual condition of victim’s property after committed unlawful conduct and expected (hypothetical) condition of his property, which would exist, if such conduct would not have been undertaken.

Atslēgvārdi: tagadējās mantas samazinājums, cietušā mantas pasīvu palielinājums, starpības teorija

Keywords: diminution of present property, increase in liabilities of victim’s property, difference theory

Tiesiskais regulējums un tiesu prakses atziņas

Kā noteikts Civillikuma 1770. pantā, “ar zaudējumu jāsaprot katrs mantiski novērtējams pametums”. Turklāt atbilstoši Civillikuma 1772. pantam “jau cēlies zaudējums var būt vai nu cietušā tagadējās mantas samazinājums, vai arī viņa sa-gaidāmās peļņas atrāvums”.

Skaidrojot šo normu izpratni, profesors Kalvis Torgāns gan Civillikuma saistī-bu tiesību daļas komentāros, gan vēlāk savā saistību tiesību mācību grāmatā ir iz-teicis divas nozīmīgas juridiskas atziņas, kuras laika gaitā guvušas apstiprinājumu arī LR Augstākās tiesas (Senāta) Civillietu departamenta pastāvīgā praksē. Pirmā no šīm atziņām veltīta zaudējumu atlīdzināšanas mērķim, otrā – Civillikumā lie-totā jēdziena “zaudējums” izpratnei.

Proti, raksturojot zaudējumu atlīdzināšanas būtību un mērķi, profesors K. Tor-gāns atzinis, ka zaudējumu atlīdzināšana ir galvenais civiltiesiskais līdzeklis tiesību

aizskāruma mantisko seku novēršanai,¹ un tās mērķis ir “nodrošināt pēc iespējas pilnīgāku tāda stāvokļa atjaunošanu, kāds būtu bijis tad, ja aizskārums nebūtu noticis”.² Šī atziņa par zaudējumu atlīdzināšanas mērķi ir tikusi citēta virknē LR Augstākās tiesas (Senāta) Civillietu departamenta spriedumu.³

Savukārt, skaidrojot Civillikuma 1770. pantā ietverto jēdziena “zaudējums” definīciju, profesors K. Torgāns norādījis, ka mūsdienu valodā ar jēdzienu “zaudējums” saprot “jebkādu mantas samazinājumu, zudumu vai bojājumu, kā arī peļņas atrāvumu, papildu izdevumus un citas mantiski novērtējamas tiesību aizskāruma sekas”.⁴ Arī šī atziņa ir tikusi citēta virknē LR Augstākās tiesas (Senāta) Civillietu departamenta spriedumu.⁵

Bez divām iepriekš minētajām atziņām līdzšinējā tiesu praksē ir attīstījusies un nostabilizējusies vēl viena būtiska atziņa jautājumā par Civillikuma 1770. un 1772. pantā definētā jēdziena “zaudējumi” izpratni. Proti, LR Augstākās tiesas (Senāta) Civillietu departaments virknē spriedumu ir konsekventi atzinis, ka tagadējās mantas samazinājums [cita starpā] rodas gadījumā, kad ķermeņiskai lietai tiek nodarīti bojājumi. Ķermeņiskās lietas īpašnieks tā rezultātā cieš zaudējumus, jo bojājumu dēļ attiecīgā lieta ir zaudējusi savas sākotnējās īpašības. Nepieciešamo līdzekļu apmērs, lai bojātā lieta atgūtu savu iepriekšējo stāvokli, ir kritērijs, pēc kura iespējams noteikt, kādā apmērā ir noticis esošās mantas samazinājums, citiem vārdiem, kādā apmērā lietas īpašniekam nodarīti zaudējumi tagadējās mantas samazinājuma veidā.⁶

¹ Sk.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 266. lpp.; Torgāns, K. *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 237. lpp.

² Sk.: Torgāns, K. *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 237. lpp.; Torgāns, K. *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 207. lpp.; sal.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 266. lpp.

³ Sk., piem., LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. SKC – 432/2013, [11] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 31. marta spriedums lietā Nr. SKC – 41/2016, [7.1] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 28. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 272/2016, [6.1] punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

⁴ Sk.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 267. lpp.; Torgāns, K. *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 238. lpp.; Torgāns, K. *Līgumu un deliktu tiesību problēmas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 212. lpp.; Torgāns, K. *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 208. lpp.

⁵ Sk., piem., LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 30. novembra spriedums lietā Nr. SKC – 2482/2015, [9] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 10. decembra spriedums lietā Nr. SKC – 255/2015, [7] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 18. marta spriedums lietā Nr. SKC – 32/2016, [7] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 28. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 272/2016, [6.1] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. SKC – 5/2017, [6] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 26. janvāra spriedums lietā Nr. SKC – 20/2017, [12.2] punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

⁶ Sk., piem., LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. SKC – 432/2013, [11] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC – 18/2014, [8] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 2. jūlija spriedums lietā Nr. SKC – 58/2015, [6.11] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 30. novembra spriedums lietā Nr. SKC – 2482/2015, [9] punkts; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 31. marta spriedums lietā Nr. SKC – 41/2016, [7.1] punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

2016. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 7/2016

Visas minētās atziņas ir guvušas atspoguļojumu arī salīdzinoši nesēn taisītajā LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedumā lietā Nr. SKC – 7/2016, kas publicēts LR Augstākās tiesas judikatūras nolēmumu arhīvā (ar norādi “judikatūras maiņa”).⁷ Turklāt šajā spriedumā visas iepriekš minētās atziņas ir tikušas attīstītas tālāk, izdarot vairākus būtiskus secinājumus, kuri veido nozīmīgu pienesumu jēdziena “zaudējumi” visaptverošas izpratnes veidošanā.

Pirmkārt, uz iepriekš minēto atziņu pamata šajā spriedumā izdarīts tālāks secinājums, ka “līdz ar to jebkurš civiltiesiskā pārkāpuma rezultātā radies mantiski novērtējams zudums ir uzskatāms ar zaudējumu Civillikuma 1770. panta izpratnē”.⁸

Otrkārt, šajā spriedumā ietverts izvērstāks un saturiski konkrētāks zaudējumu atlīdzināšanas mērķa traktējums. Proti, tā kā “zaudējumiem ir mantisks raksturs, savukārt to esība un apmērs, izšķirot strīdu, [ir] konkrēti nosakāms, zaudējumu atlīdzināšanas mērķis ir pēc iespējas pilnīgāk atjaunot tādu cietušās personas mantas stāvokli, kāds pastāvētu, ja tiesību aizskārums nebūtu noticis. Citiem vārdiem, zaudējumu pilnīgas atlīdzināšanas pamatuzdevums ir novērst (vismaz minimizēt) cietušā mantisko tiesību aizskāruma radītās negatīvās sekas, kas izpaužas kā mantas vērtības samazinājums, papildu izdevumi, peļņas (labumu) neiegūšana, vai nu atjaunojot tam piederošās mantas agrāko stāvokli, vai arī samaksājot atlīdzību par mantisko samazinājumu naudas izteiksmē”.⁹

Treškārt, attīstot tālāk līdzšinējā tiesu praksē nostiprinājušos atziņu par bojātas lietas iepriekšējā stāvokļa atjaunošanai nepieciešamo līdzekļu apmēru kā kritēriju cietušā tagadējās mantas samazinājuma apmēra noteikšanai, šajā spriedumā ietverts arī vispārēja rakstura secinājums par to, kāda juridiskā nozīme ir paša cietušā faktiski jau veiktajām vai vēl neveiktajām izmaksām (ieguldījumiem). Proti, spriedumā secināts, ka tam “apstāklim, vai norādītais [t. i., bojātas lietas iepriekšējais] stāvoklis reāli ticis atjaunots, cietušajam veicot attiecīgus mantiskus ieguldījumus, nav izšķirošas nozīmes, un tas nevar būt pamats tiesību aizskārēja atbrīvošanai no civiltiesiskās atbildības jeb zaudējumu atlīdzināšanas pienākuma”.¹⁰ Jāpiebilst, ka LR Augstākās tiesas līdzšinējā praksē šāda veida secinājums jau bija kalpojis kā sprieduma motīvs, taču līdz šim tas nebija ticis pietiekami vispārināts.¹¹

⁷ Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

⁸ Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 7/2016, [9] punkts. Sk. arī: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 26. janvāra spriedums lietā Nr. SKC – 20/2017, [12.2] punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

⁹ Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 7/2016, [9] punkts.

¹⁰ Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 7/2016, [11.2.2] punkts.

¹¹ Sk.: LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. SKC – 432/2013, [11] punkts (“šādu darbību veikšanai [t. i., iepriekšējā stāvokļa atjaunošanai] nepieciešami naudas līdzekļi, kādēļ arī prasība ir celta”) un LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC – 18/2014, [8] punkts (“Civillietu departaments nepiekrīt apelācijas instances tiesas norādījumam, ka atlīdzināmi tikai tādi zaudējumi, saskaņā ar kuriem izmaksas jau veiktas”). Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

Ceturtkārt, spriedumā atzīts, ka atbilstoši zaudējumu atlīdzināšanas mērķim ar “tagadējās mantas samazinājumu” ir saprotams ne tikai cietušā mantas aktīvu samazinājums, bet arī tiesību aizskārums rezultātā iestājies cietušā saistību jeb viņa mantas pasīvu palielinājums, jo, pieaugot saistībām, cietušā “tīrā” manta (t. i., aktīvi, kas paliek pāri pēc saistību segšanas) nenoliedzami samazinās.¹² Ar šo secinājumu ir tikusi akceptēta līdzšinējā juridiskajā literatūrā paustā atziņa par cietušā mantas pasīvu palielināšanos kā vienu no “jau cēlušos zaudējumu” jeb “tagadējās mantas samazinājuma” izpausmēm,¹³ kas atbilst analogiskai nostājai Vācijas un Šveices tiesībās.¹⁴

Rezumējot visu iepriekš minēto, jāsecina, ka atbilstoši šā brīža tiesu praksei jau cēlies zaudējums ir tiesību aizskārums rezultātā radušās jebkādas negatīvas izmaiņas cietušā mantas stāvoklī jeb viņa mantas (vērtības) samazinājums, kas var izpausties vai nu kā cietušā tagadējās mantas samazinājums, vai arī kā viņa sagaidāmās peļņas atrāvums. Savukārt tagadējās mantas samazinājums var izpausties ne tikai kā cietušā mantas aktīvu samazinājums, bet arī kā viņa mantas pasīvu jeb saistību palielinājums. Turklāt gadījumā, ja tiesību aizskārums izraisījis cietušā mantas pasīvu palielinājumu, nav nepieciešams, lai cietušais pats no saviem līdzekļiem jau būtu faktiski izpildījis attiecīgās papildu saistības (t. sk. faktiski sedzis attiecīgos papildu izdevumus).

Kā trāpīgi secināts tiesu praksē, ja aizskārēja prettiesiskās rīcības dēļ ticis piesārņots cietušajam piederošs zemes gabals, tad viņam nodarītos zaudējumus veido nepieciešamo reaktivācijas darbu izmaksas (kuras konkrētajā gadījumā bija aprēķinājis kompetents speciālists). Šajā ziņā nav nozīmes aizskārēja iebildumam, ka reaktivācijas projekts vēl nav izstrādāts un pati reaktivācija vēl nav veikta, jo šādu darbību veikšanai nepieciešami naudas līdzekļi, kādēļ arī ir tikusi celta prasība par zaudējumu atlīdzības piedziņu.¹⁵

Iepriekšējā stāvokļa atjaunošana un šādas pieejas trūkumi

Vienlaikus LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedumā lietā Nr. SKC – 7/2016, raksturojot jau cēlušos zaudējumu, kas atbilstoši Civillikuma 1772. pantam var būt vai nu cietušā tagadējās mantas samazinājums, vai arī viņa sagaidāmās peļņas atrāvums, secināts, ka “abos gadījumos ir runa par interesi, saprotot ar to starpību starp cietušā iepriekšējo un vēlāko mantas stāvokli,

¹² Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 7/2016, [11.2.3] punkts.

¹³ Sk.: Буковский, В. (сост.) *Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ)*. Т. II. *Право требований*. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1388, 1390; Kalniņš, E. *Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 31. lpp.; Novičāne, E. Valdes locekļa atbildība par savlaicīgu maksātnespējas procesa pieteikuma neiesniegšanu. *Jurista Vārds*, 2014, 28. janvāris, Nr. 4 (806); Rudāns, S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. *Jurista Vārds*, 2013, 15. janvāris, Nr. 2 (753).

¹⁴ Sk., piem., Larenz, K., Wolf, M. *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*. 8. Aufl. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997, § 21, Rn. 17; Schwenger, I. *Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006, N 14.03, 14.13.

¹⁵ Sk.: LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. SKC – 432/2013, [7.10] un [11] punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

ja tas izriet no parādnieka darbības vai bezdarbības neizpildīšanas”,¹⁶ vārds vārdā citējot attiecīgo profesora Vasilija Sinaiska atziņu.¹⁷

Šajā ziņā arī jaunākajā juridiskajā literatūrā cita starpā uzsvērts, ka “zaudējumu atlīdzība primāri pilda kompensācijas funkciju, tāpēc jārunā par kompensāciju naudā vai citā mantiskā vērtībā un mantisko labumu atjaunošanu pēc iespējas iepriekšējā stāvoklī”.¹⁸ Citiem vārdiem, “zaudējumu atlīdzības primārā funkcija ir atjaunot pēc iespējas pilnīgi pirms pārkāpuma bijušo mantisko stāvokli (kompensācijas funkcija)”.¹⁹

No vienas puses, minētā pieeja, kura orientēta uz iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu un atbilstoši kurai zaudējumi nosakāmi, salīdzinot cietušā mantas iepriekšējo un vēlāko stāvokli, ir piemērota, ja aizskārēja rīcības rezultātā tikusi bojāta vai gājusi bojā cietušajam piederoša ķermeniska lieta un ja cietušais nemaz nepretendē uz atrautās peļņas atlīdzināšanu. Šādā situācijā atlīdzināmo zaudējumu apmēru arī veido starpība starp cietušā iepriekšējo un vēlāko mantas stāvokli, jo tad, ja lieta tikusi bojāta, minēto starpību veido to izdevumu (izmaksu) apmērs, kuri nepieciešami lietas iepriekšējā stāvokļa atjaunošanai, savukārt tad, ja lieta gājusi bojā, minēto starpību veido pati šīs lietas vērtība.

Tajā pašā laikā, no otras puses, minētā pieeja nav universāla un acīmredzami nav piemērota sagaidāmās peļņas atrāvuma noteikšanai. Kā atzīts LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta praksē, par sagaidāmās peļņas atrāvumu ir runa gadījumā, kad ar aizskārēja prettiesisku rīcību cietušajam liegta iespēja iegūt sagaidāmu mantas vērtības pieaugumu.²⁰ Proti, šādā gadījumā tiek aizskarts nākotnē gūstams mantisks labums, kas tiktu saņemts, ja tiesību aizskāruma rezultātā nebūtu traucēta tiesisko attiecību normāla attīstība.²¹ Tāpēc, lai noteiktu sagaidāmas peļņas atrāvumu, ir jāanalizē nevis cietušā realizētā saimnieciskā darbība, bet gan plānotā, taču nenotikusi saimnieciskā darbība, ņemto vērā dažādus faktoros, kas var ietekmēt peļņu.²²

No minētā izriet, ka atrautā peļņa ir visi tie mantiskie labumi, kuri zaudējumus izraisījušās prettiesiskās rīcības izdarīšanas brīdī vēl neatradās cietušā mantā, taču tur nonāktu, ja šāda rīcība nebūtu izdarīta.²³ Līdz ar to sagaidāmās peļņas

¹⁶ Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 7/2016, [9] punkts.

¹⁷ Sk.: Sinaiskis, V. *Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 141. lpp.

¹⁸ Sk.: Torgāns, K. *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 237. lpp. un nedaudz modificēti: Torgāns, K. *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 207. lpp.

¹⁹ Sk.: Torgāns, K. *Līgumu un deliktu tiesību problēmas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 212. lpp.

²⁰ Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 15. janvāra spriedums lietā Nr. SKC – 12/2014, [7.2] punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī]; LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 22. oktobra spriedums lietā Nr. SKC – 131/2015, [6.3] punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

²¹ Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 28. jūnija spriedums lietā Nr. SKC – 272/2016, [6.1] punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

²² Sk.: LR Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 22. oktobra spriedums lietā Nr. SKC – 131/2015, [6.3] punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [aplūkots 2017. gada 17. februārī].

²³ Sal.: Krüger, W. (Red.) *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 2. Schuldrecht – Allgemeiner Teil. 7. Aufl.* München: C. H. Beck, 2016, § 252, Rn. 4; Schulze, R. (Schriftleitung) *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 4. Aufl.* Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, § 252, Rn. 2; Schwenger, I. *Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 4. Aufl.* Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006, N 14.13.

atrāvuma atlīdzināšana ir vērsta nevis uz kāda iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, bet gan uz to, lai cietušais tiktu nostādīts tādā mantiskā stāvoklī, kāds pastāvētu, ja zaudējumus izraisījuši prettiesiskā rīcība nebūtu izdarīta.

Turklāt iepriekš raksturotā pieeja, kura orientēta uz iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, principā nav piemērota arī tāda tagadējās mantas samazinājuma noteikšanai, kas radies kreditoram parādnieka pieļauta līgumpārkāpuma, respektīvi, līguma neizpildīšanas vai nepienācīgas izpildīšanas rezultātā.

Pēc vispārīgā principa “tiesīgi noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsolīto” (sk. Civillikuma 1587. p.). Līdz ar to ikviens kreditors principā ir tiesīgs rēķināties ar to, ka noslēgto līgumu parādnieks izpildīs pienācīgi un pilnībā, kā rezultātā tiks sasniegts paredzētais saimnieciskais rezultāts. Savukārt tad, ja parādnieks neizpilda līgumu vai to izpilda nepienācīgi, kreditors parasti ir ieinteresēts nevis tajā, lai, piemēram, tiktu atjaunots iepriekšējais stāvoklis, bet gan tajā, lai sākotnēji paredzētais saimnieciskais rezultāts gala beigās tomēr tiktu sasniegts.

Piemēram, ja uzņēmējs, pieļaujot neattaisnotu līgumpārkāpumu, nepabeidz nolīgto pasūtījumu, kura priekšmets ir esošas lietas pārveidošana vai jaunas lietas izgatavošana (piemēram, esošas ēkas pārbūve vai jaunas būvniecība), pasūtītājs ir ieinteresēts tajā, lai sākotnēji paredzētais saimnieciskais rezultāts tomēr tiktu sasniegts. Proti, pasūtītājs ir ieinteresēts pabeigt iesāktu pasūtījumu, kā rezultātā viņš ir spiests piesaistīt citu uzņēmēju. Turklāt cita uzņēmēja piesaistīšana, lai pabeigtu iepriekšējā uzņēmēja iesāktos darbus, parasti izraisa sākotnēji plānoto izmaksu palielinājumu. Visbeidzot, starplaikā līdz darbu atsākšanai pasūtītajam ir jāveic saprātīgi pasākumi, lai novērstu vai pēc iespējas mazinātu esošos zaudējumus, kā arī lai neiestātos papildu zaudējumi (sk. Civillikuma 1776. p. 1. d.), kas arī ir saistīts ar papildu izdevumiem. Visas šīs negatīvās mantiskās sekas neiestātos, ja uzņēmējs būtu pienācīgi un pilnībā izpildījis līgumu.

Tādējādi arī līguma neizpildīšanas vai nepienācīgas izpildīšanas dēļ radušos zaudējumu atlīdzināšana principā ir vērsta nevis uz kāda iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, bet gan uz to, lai kreditors tiktu nostādīts tādā mantiskā stāvoklī, kāds pastāvētu, ja parādnieks būtu pienācīgi un pilnībā izpildījis līgumu.

Starpības teorija

Visi šie secinājumi nav nekas jauns vai nebijis. Gluži otrādi, jau romiešu tiesībās ar zaudējumiem saprata “interesi” (*inter est*) jeb starpību starp 1) to paredzamo kreditora mantas stāvokli, kāds būtu bijis, ja līgumisko saistību parādnieks būtu izpildījis vai ja delikts nebūtu izdarīts, un 2) to faktisko mantas stāvokli, kāds radies līguma neizpildīšanas vai delikta izdarīšanas dēļ (kā rezultātā “interese” bieži vien, piemēram, pārsniedz lietas vērtību).²⁴

Tāpat arī atbilstoši mūsdienu Vācijas un Šveices tiesībās valdošajai t. s. starpības teorijai (*Differenztheorie*) ar zaudējumiem saprot starpību starp diviem cietušā mantas stāvokļiem, t. i., starpību starp 1) cietušā mantas faktisko stāvokli pēc zaudējumus izraisījušās prettiesiskās rīcības izdarīšanas un 2) to viņa mantas paredzamo (hipotētisko) stāvokli, kāds būtu bijis tad, ja šāda rīcība netiktu izdarīta.²⁵

²⁴ Sk.: Новицкий, И. Б., Петерский И. С. (ред.) *Римское частное право*. Москва: Юристъ, 1999, с. 357 (§ 126, пункт 425).

²⁵ Sk.: Palandt, O. (Begr.) *Bürgerliches Gesetzbuch*. 65. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2006, vor § 249, Rn. 8; Jaurnig, O. (Hrsg.) *Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar*. 11. Aufl. München: Verlag C. H. Beck,

Proti, nosakot, vai vispār cietušajam ir radušies zaudējumi un kāds ir to apmērs, cietušā tagadējais (faktiskais) mantas stāvoklis, kāds izveidojies aizskārēja prettiesiskās rīcības rezultātā, jāsalīdzina ar to cietušā mantas hipotētisko stāvokli, kāds būtu bijis, neesot šādai rīcībai.²⁶

Atbilstoši šādai pieejai kreditors, kuram ir prasījums par līguma neizpildīšanas vai nepienācīgas (sliktas) izpildīšanas dēļ radušos zaudējumu atlīdzināšanu, ir tiesīgs prasīt, lai viņš no ekonomiskā viedokļa tiktu nostādīts tādā mantiskā stāvoklī, kādā viņš būtu bijis, ja parādnieks pienācīgi un pilnībā būtu izpildījis līgumu. Nosakot šo zaudējumu apmēru, kreditora tagadējais (faktiskais) mantas stāvoklis, kāds izveidojies līguma neizpildīšanas vai nepienācīgas izpildīšanas rezultātā, jāsalīdzina ar to viņa mantas stāvokli, kāds pastāvētu tad, ja parādnieks nebūtu pieļāvis attiecīgo līgumpārkāpumu, respektīvi, ja parādnieks būtu pienācīgi un pilnībā izpildījis līgumu.²⁷

Skaidrības labad jāpiebilst, ka tiesisko darījumu jomā līdzās iepriekš raksturotajiem t. s. neizpildīšanas zaudējumiem, kuri radušies kreditoram tāpēc, ka parādnieks nav izpildījis līgumu atbilstoši noligtajam, tiek izšķirti arī t. s. uzticības zaudējumi, kuri radušies nevis tāpēc, ka nav ticis izpildīts līgums, bet gan tāpēc, ka otrs līdzējs (cietušais) ir uzticējies absolūti spēkā neesoša līguma spēkā esībai. Piemēram, saskaņā ar Civillikuma 1518. pantu otrs līdzējs, kurš pamatoti uzticējies līguma spēkā esībai (un cita starpā taisījis izdevumus līguma noslēgšanai vai tā izpildīšanas sagatavošanai), ir tiesīgs vērst zaudējumu atlīdzības prasījumu pret vietnieku, kurš, slēdzot līgumu citas personas vārdā, ir pārkāpis viņam piešķirto pārstāvības varu vai kuram vispār nav bijusi pārstāvības vara. Šādā gadījumā otrs līdzējs (cietušais) ir tiesīgs prasīt, lai zaudējumu atlīdzināšanas ceļā viņš tiktu nostādīts tādā mantiskā stāvoklī, kāds pastāvētu, ja viņš nebūtu uzticējies vietniekam un iesaistījies līguma slēgšanā (uzticības zaudējumi parasti ir mazāki nekā neizpildīšanas zaudējumi).²⁸

Nemot vērā iepriekš minēto, arī Latvijas tiesu praksē, vadoties no starpības teorijas, būtu nepieciešams nostiprināt pietiekami universālu un vienlaikus satursiski ietilpīgu jēdziena “zaudējumi” skaidrojumu, kas atspoguļotu nupat raksturoto jēdziena “zaudējumi” izpratni. Turklāt šāds skaidrojums pilnībā atbilstu tiesu praksē jau nostiprinātajai atziņai par to, ka zaudējumu atlīdzināšanas mērķis ir

2004, vor § 249 – 253, Rn. 5; Guhl, Th., Koller, A., Schnyder, A. K., Druey, J. N. *Das Schweizerische Obligationenrecht (mit Einschluss des Handels- und Wertpapierrechts)*. 9. Aufl. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2000, § 10, N 18.

²⁶ Sk.: Krüger, W. (Red.) *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 2. Schuldrecht – Allgemeiner Teil*. 7. Aufl. München: C. H. Beck, 2016, § 249, Rn. 18; Schulze, R. (Schriftleitung) *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, vor § 249–253, Rn. 6; Schwenger, I. *Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006, N 14.03.

²⁷ Sk.: Palandt, O. (Begr.) *Bürgerliches Gesetzbuch*. 65. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2006, § 281, Rn. 17; Schulze, R. (Schriftleitung) *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, § 281, Rn. 11; Schwenger, I. *Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006, N 64.22, 66.27, 68.06.

²⁸ Sk.: Balodis, K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 283.–284. lpp.; *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 586.–587. lpp.; sal.: Palandt, O. (Begr.) *Bürgerliches Gesetzbuch*. 65. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2006, vor § 249, Rn. 16 f; Schulze, R. (Schriftleitung) *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, vor § 249–253, Rn. 12; Schwenger, I. *Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006, N 14.29 f.

pēc iespējas pilnīgāk nodrošināt tādu cietušās personas mantas stāvokli, kāds pastāvētu, ja tiesību aizskārums nebūtu noticis.

Kopsavilkums

1. Atbilstoši šā brīža tiesu praksei ar jēdzienu “zaudējumi” tiek saprastas jebkādas negatīvas izmaiņas cietušā mantas stāvoklī, kuras radušās tiesību aizskāruma rezultātā. Savukārt tagadējās mantas samazinājums var izpausties ne tikai kā cietušā mantas aktīvu samazinājums, bet arī kā viņa mantas pasīvu palielinājums, turklāt šajā ziņā nav nepieciešams, lai cietušais pats no saviem līdzekļiem jau būtu faktiski izpildījis attiecīgās papildu saistības, kuras viņš bijis spiests uzņemties vai ciest tiesību aizskāruma dēļ.
2. Juridiskā pieeja, atbilstoši kurai zaudējumu atlīdzināšana vērsta uz iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, nav universāla un vispār nav piemērota sagaidāmās peļņas atrāvuma noteikšanai, kā arī principā nav piemērota tāda tagadējās mantas samazinājuma noteikšanai, kuru izraisījusi līguma neizpildīšana vai nepienācīga izpildīšana.
3. Latvijas tiesu praksē nepieciešams nostiprināt pietiekami universālu un vienlaikus saturiski ietilpīgu jēdziena “zaudējumi” skaidrojumu, atbilstoši kuram zaudējumi pēc vispārīgā principa saprotami kā starpība starp 1) cietušā mantas faktisko stāvokli pēc zaudējumu izraisījušās prettiesiskās rīcības izdarīšanas un 2) to viņa mantas paredzamo (hipotētisko) stāvokli, kāds pastāvētu tad, ja šāda rīcība netiktu izdarīta, t. i., ja konkrētais ārpuslīgumiskais aizskārums (delikts) nebūtu izdarīts vai arī ja parādnieks būtu pienācīgi un pilnībā izpildījis līgumu, respektīvi, nebūtu pieļāvis konkrēto līgumpārkāpumu.

REGRESA PRASĪJUMI LATVIJAS PRIVĀTTIESĪBĀS

RECOURSE CLAIMS IN LATVIAN PRIVATE LAW

Edijs Brants, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

In this paper the author has derived a conclusion that a recourse claim is a new legal obligation and it should be separated from the concept of assignment, despite the fact that from a historical point of view a recourse claim has developed in conjunction with the legal institute of assignment. Also, the author has made a conclusion that within the context of recourse claims the principle of *numerus clausus* should not be applied, since it is impossible to prescribe every recourse interest and the main task of a recourse claim is to prevent unjustified enrichment.

Atslēgvārdi: regresa prasība, likumiskā cesija, netaisna iedzīvošanās, zaudējumi, vainojamība

Keywords: recourse claim, statutory assignment, unjustified enrichment, damages, culpability

Nav šaubu, ka Latvijas civiltiesību sistēma pazīst regresa prasības institūtu, un to varētu apstiprināt ikviens Latvijas jurists – šāda veida civiltiesiska prasība itin bieži sastopama galvojuma un solidāru parādnieku attiecībās, apdrošināšanas tiesībās, kā arī vērtspapīru tirgū. Taču mūsdienu tiesību zinātnē nav atrodamu mēģinājumi skaidrot vai vismaz definēt minēto tiesību figūru vai tās lomu privāttiesību sistēmā. Iespējams, minēto fenomenu varētu skaidrot ar regresa prasības institūta neorganisko izvietojumu normatīvajos aktos, piemēram, kaut vai raugoties no Civillikuma (turpmāk – CL) perspektīvas vai aplūkojot regresa prasības saistību ar likumiskās cesijas vēsturisko attīstību.

Pēdējo aspektu pētījis pazīstamais starpkaru perioda tiesību zinātnieks Nikolajs Vīnzarājs rakstā “Jautājumā par piespiestu cesiju”,¹ aplūkojot piespiestās cesijas (*cessio necessaria*) kā regresa līdzekļa ģenēzi un evolūciju, par izejas pozīciju ņemot klasiskās romiešu tiesības. Kā norādījis N. Vīnzarājs, sākotnēji pastāvēja t. s. pilnvarojuma posms – iestājoties attiecīgajam juridiskam faktam, cedentam nodibinājās pienākums piešķirt pilnvarojumu cesionāram prasības celšanai pret parādnieku, attiecīgi cesionārs varēja celt atbilstošu prasību pret cedentu par prasījuma nodošanu.² Piemēram, kreditoram, kas saņēmis saistības izpildījumu no galvinieka, ir pienākums cedēt pēdējam savu prasījumu pret galveno parādnieku.³

¹ Vīnzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 245.–256. lpp.

² Vīnzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 248. lpp.

³ Juliāns, D 46, 1, 17. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D46_Scott.htm [aplūkots 2017. gada 28. februārī]. Ja sveša persona izpilda saistību parādnieka vietā, regresa vajadzībai pirms samaksas ar kreditoru bija jānoslēdz pirkuma līgums par prasījuma pāreju pret parādnieku. Modestins,

Šo posmu nomainīja t. s. *utilis* režīms – *utilis* rašanās brīdis sakrita ar prasījuma pārejas (cesijas) brīdi, respektīvi, cesijas pamats (likums vai līgums) ir konstitutīvs pašai cesijai, līdz ar to piespiestā cesija šeit kļuva par cesiju *ipso iure*.⁴

Kā redzams, regresa prasībai ir cieša vēsturiskā saikne ar cesijas institūtu. Šeit gan jāatzīmē, ka raksta noslēgumā N. Vinzarājs izteicās visai kritiski, analizējot piespiestās cesijas noteikumu attiecināšanu uz regresa prasības institūtu tā laika privāttiesību sistēmā, kuras pamatā bija Baltijas Vietējo likumu kopojums (turpmāk – BVLK): “[...] cedētais prasījums principā nav piemērots cesionāra intereses (regresa intereses) aizsardzībai. Sakarā ar šī prasījuma attiecināšanu uz citu interesi (regresa interesi), rodas sarežģītas normatīvas problēmas [...]. Piespiesta cesija un tās progresīvais veidojums – cesija *ipso iure* ir īpatnēji konstruktīvi paņēmieni, kas nepieciešami Justiniāna nolikumā (*corpus iuris*), bet ne modernās civiltiesībās.”⁵ Jāpiebilst, ka šis vēsturiskais ekskurss par piespiesto cesiju ir nepieciešams, lai pēc iespējas pilnīgāk varētu izprast autora tālāk aprakstītos tiesību jautājumus, kuri bieži vien mijas ar cesijas regulējumu.

Aplūkojot regresa prasības ideju, norādāms, ka regresa tiesības nepieciešamība atrodama tādās situācijās, kurās starp kreditoru un parādnieku vai nu vispār nav juridisku attiecību, vai arī tās ir tādas dabas, kurās kreditora prasījums nav pietiekošā mērā aizsargāts.⁶ Šajā saistībā N. Vinzarājs atsaucas uz romiešu jurista Ulpiāna digestu D 21, 2, 38, atbilstoši kurai kreditoram, kas pārdevis ķīlu, ir pienākums cedēt pircējam savu ķīlas prasījumu pret parādnieku, ja pircējam ķīla tikusi attiesāta. “Starp ķīlas pircēju un parādnieku nav nekādas juridiskas attiecības, turpretim starp galvnieku un parādnieku gan pastāv juridiska attiecība, bet galvnieka prasījums ir dažkārt vājāki aizsargāts nekā kreditora prasījums, piemēram, kreditora prasījums ir nodrošināts ar ķīlu. [...] parādnieks netaisnā kārtā iedzīvojas sakarā ar cesionāra zaudējumiem. Piemēram, pircējs zaudē nopirkto ķīlu attiesājuma rezultātā, turpretim parādnieks paguvus izlietot svešu lietu kredīta iegūšanai [...]. Lieki runāt par sakaru starp parādnieka mantas pieaugumu un galvnieka zaudējumiem.”⁷ Līdzīgi arī starpkaru perioda Latvijas Senāts atzina, ka regresa tiesība var būt saistāma ar gadījumiem, kad regresa tiesīgais izpilda “[...] vainīgā (atbildētāja) pienākumu atlīdzināt zaudējumus cietušam, it kā vainīgā vietā, kā vainīgā *negotiorum gestor*”.⁸

D 46, 3, 76. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D46_Scott.htm [aplūkots 2017. gada 28. februārī]. Vēlāk samaksas aktu fikcijas ceļā pielīdzināja pirkuma līgumam. Paulus, D 46, 1, 36. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D46_Scott.htm [aplūkots 2017. gada 28. februārī]. N. Vinzarājs minēto pieeju dēvēja par grūtības novēršanu ar fikcijas un mākslīgas juridiskas konstrukcijas palīdzību, norādot, ka pēc būtības nevar cedēt neesošu prasījumu (jo ar samaksu saistība ir izpildīta). “Interesanti atzīmēt, ka mūsu civillikumi nav recipējuši vēlāko – progresīvo – viedokli. [...] Pilnīgi pareizi saka Erdmans, ka šādā konstrukcijā saskatāms piespiestās cesijas noliegums”. Vinzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 256. lpp. Vēl interesantāks ir fakts, ka N. Vinzarāja minētais “progresīvais viedoklis” nav iestrādāts arī mūsdienu CL 1797. pantā: “Kas apmierina kreditoru parādnieka vietā, tam pirms apmierinājuma vai apmierinājuma laikā jāpielīgst, lai kreditors viņam cedē prasījumu, un, ja tas izdarīts, tad prasījums pats par sevi uzskatāms par cedētu viņam apmierinājuma brīdī.”

⁴ Vinzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 248. lpp.; Тютрюмов И. Гражданское право. Второе, исправленное и значительно дополненное издание. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927, с. 360.

⁵ Vinzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 256. lpp.

⁶ Turpat, 252. lpp.

⁷ Turpat.

⁸ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1936. gada 25. novembra spriedums lietā Nr. 913, Finanšu ministrijas prasībā pret Joniņu. *Grām.: XIII Izvilkiņi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta*

Līdz ar to secināms, ka regresa tiesība ir juridisks instruments, ar kura palīdzību var, no vienas puses, novērst personas mantas nepamatotu samazinājumu, no otras puses, novērst trešās personas mantas nepamatotu pieaugumu. Tādējādi regresa tiesība būtībā iemieso restitūcijas ideju.

Neskatoties uz N. Vinzarāja pausto kritiku cesijas noteikumu attiecināšanai uz regresa tiesības institūtu,⁹ tiesību literatūrā atrodamas atziņas, atbilstoši kurām atsevišķi CL noteiktie regresa prasības gadījumi ir tieši saistāmi ar iepriekš aplūkoto likumisko cesiju. Piemēram, pie CL 1704. panta (galvinieka regresa prasība) zinātniskā komentāra norādīts, ka “Prof. V. Sinaiskis minēto prasījumu tiesību pāreju nosaucis “par likumisko cesiju” [..]. Šāds viedoklis atbilst CL 1793. panta noteikumiem, saskaņā ar kuriem prasījumi var pāriet no agrākā kreditora uz jaunu ar cesiju, kura notiek pēc likuma, bez agrākā kreditora gribas izteikuma”.¹⁰ Bez N. Vinzarāja norādītajiem apsvērumiem saistībā ar cedētā prasījuma pakļaušanu to tiesību normu regulācijai, kuras uz šo prasījumu bija attiecināmas pirms cesijas,¹¹ autors uzskata par nepieciešamu uzsvērt vēl atsevišķus aspektus, ja, piemēram, uzskatītu par pareizu viedokli, ka attiecībā uz regresa tiesībām subsidiāri būtu piemērojami noteikumi par cesiju.

Šajā kontekstā aplūkosim minēto galvinieka regresa prasības tiesību pret galveno parādnieku. Ja uzskatītu, ka galvinieka veiktā samaksa galvenā parādnieka vietā nodibina cesiju, būtu arī jāuzskata, ka prasījuma iegūšanas brīdī netiek pārtraukts sākotnējā noilguma tecējums, ievērojot, ka cesija *per se* to nepārtrauc. Secīgi, atbalstot šādu pieeju, kreditoram iepretim galviniekam būtu arī jāatbild par parāda īstumu un tā drošību, kā to noteic CL 1810. pants. Turklāt regresa prasība nebūs iespējama, ja galvinieks būs galvojis par līgumsoda samaksu (CL 1694. pants), ievērojot, ka blakus prasījumi bez pamata saistības nav atsevišķi cedējami.¹² Savukārt, ja no regresa tiesīgā piedzīts morālā kaitējuma atlīdzinājums, tad regresa prasība nebūs iespējama arī šeit, ievērojot, ka šāds prasījums nav cedējams (CL 1799. pants).

Tādējādi secināms, ka būtiski ir nošķirt likumisko cesiju no regresa tiesības kā jaunas saistību tiesības.¹³ Šāda izpratne sniedz arī skaidras atbildes uz iepriekšējā rindkopā norādītajiem aspektiem:

- 1) ar regresa tiesības rašanās brīdī sāk tecēt jauns noilguma termiņš;
- 2) kreditors neatbild galviniekam par parāda īstumu vai tā drošību;

spriedumiem. Sastādījuši: Senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Tieslietu Ministrijas Vēstneša Pielikums. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1936/1937, Nr. 1, 216.–218. lpp.

⁹ Arī starpkaru perioda Latvijas Senāts strikti nodalīja cesijas un regresa tiesības institūtus. Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1935. gada 12. aprīļa spriedums Nr. 19. *Grām.: XI Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. X Turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju*. Sastādījuši: Senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1934, 542.–544. lpp.

¹⁰ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 208. lpp.

¹¹ Vinzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 255. lpp.

¹² Akcesorās tiesības nav patstāvīgi realizējamas. Schmidt R. Schuldrecht. *Allgemeiner Teil*. 10. Auflage. Grasberg bei Bremen: Dr. Rolf Schmidt GmbH, 2015, S.86. Akcesoriskas tiesības “stāv un krīt” ar pamata prasījumu, un tāpēc šīs tiesības viena no otras nav šķiramas. Medicus D., Lorenz S. Schuldrecht I. *Allgemeiner Teil*. Ein Studienbuch. 21., neu bearbeitete Auflage. München: C. H. BECK, 2015, S. 369.

¹³ “Pēc vispārējiem noteikumiem galvotājs iegūst patstāvīgas tiesības piedzīt no parādnieka zaudējumus. Tāpēc subrogācija, kā saistības pārgrozījums, jāatšķir no regresa tiesībām, kā jaunas saistības.” Sinaiskis V. Saistību tiesību juridiskais raksturs. *Jurists*, 1936, Nr. 01-02, 8. lpp.; Sk. arī: Синайский В. И. *Основы гражданского права в связи с частью III свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии*.

- 3) galvniekam ir regresa tiesība arī tad, ja tas ir izpildījis galvenā parādnieka pienākumu maksāt tikai līgumsodu (akcesoru saistību);
- 4) regresa tiesīgajam (regredientam) ir regresa tiesība arī tad, ja no viņa piedzīts morālā kaitējuma atlīdzinājums, jo regresa tiesība kā jauna saistību tiesība ir transformējusies no morālā kaitējuma atlīdzināšanas prasības uz zaudējumu atlīdzināšanas prasību.

Pakavējoties pie pēdējā aspekta, iespējams, ka tieši regresa tiesības nenošķiršana no likumiskās cesijas izskaidro atsevišķu juristu viedokli, atbilstoši kuram morālā kaitējuma atlīdzības piedziņa izslēdz jebkādu iespēju vērsties ar regresa prasību.

Vienlaikus jāatzīmē, ka nevar arī pārmest vēlmi uz regresa tiesībām attiecināt noteikumus par cesiju. Piemēram, cesijas gadījumā parādnieks var celt pret cesionāru arī tās ierunas, kas viņam bijušas pirms cesijas pret cedentu. Līdzīgi arī regresātam (regresa atbildīgajam) pret regredientu (regresa tiesīgo) būtu jāpiemīt tām pašām ierunu tiesībām, kuras regresātam piemita pret kreditoru pirms, piemēram, attiecīgās saistības labprātīgās izpildes no regredienta puses. Zīmīgi, ka arī šāds apsvērums nelika starpkaru perioda Latvijas Senātam mainīt uzskatu par cesijas un regresa tiesības nošķiršanas nepieciešamību: “Cesijas gadījumā *debitor cessus*, runā esošā gadījumā atbildētāji var celt pret cesionāru (prasītāju) tās pašas ierunas, kādas *debitor cessus* var celt pret cedentu [...]. Tas pats sakāms arī par regresa prasījumu, jo ar regresa prasījumu regredients (prasītāja) var prasīt no regresāta tikai to un uz tā pamata, ko varētu no regresāta prasīt paši kreditori preču īpašnieki, kurus uz atsevišķa līguma pamata regredients (prasītāja) bija iepriekš apmierinājis”.¹⁴ Turklāt CL 1708. pants noteic: “Ja galvnieks, neizlietodams viņam zināmus iebildumus un ierunas, labprātīgi samaksājis parādu bez galvenā parādnieka piekrišanas, tad tos iebildumus, kurus galvnieks varējis celt pret kreditoru, galvenais parādnieks var celt pret galvnieka regresa prasību.” Citētajā tiesību normā ietvertā pieeja ir loģiska un tikai atbalstāma, jo regresātam nebūtu civiltiesiski jāatbild par ikkatru regredienta labprātīgi izpildītu saistību vai no regredienta ar tiesas spriedumu piedzītu parādu, it īpaši, ja pēdējais varēja pienācīgi aizstāvēties pret sākotnējo kreditora prasību. Šāds koncepts ir iestrādāts arī citos CL pantos (piemēram, sk. CL 1601. panta trešo daļu).

Apskatot regresa institūtu CL, šajā likumā ir atrodami vairāki gadījumi, kad personai rodas regresa prasības tiesība: ieguvēja tiesība vērsties pret lietas pārdevēju attiesājuma gadījumā (CL 1605. pants); koppelādnieka tiesība vērsties pret solidāri līdzatbildīgo (CL 1686. pants); jau minētā galvnieka tiesība vērsties pret galveno parādnieku (CL 1704. pants); kreditora tiesība vērsties pret agrāko parādnieku pārjaunojuma gadījumā (CL 1877. pants); dzīvokļa vai ēkas ieņēmēja tiesības vērsties pret patiesi vainīgo (CL 2360. pants). Šeit rodas jautājums, vai CL izsmēloši regulē iespējamās regresa prasības veidus. Kā norādījis N. Vīnzarājs, “[...] doma par tiesību aizsargātu prasību aprobežotu skaitu nav izdzīvota modernās civiltiesībās”.¹⁵ Turklāt laikā, kad spēkā esošs bija BVLK, N. Vīnzarājs

Выпуск II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право. Рига: Валтерс и Рапа, 1926, с. 140.

¹⁴ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1935. gada 12. aprīļa spriedums Nr. 19. *XI Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā Kasācijas departamenta spriedumiem. X Turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju*. Sastādījuši: Senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1934, 544. lpp.

¹⁵ Vīnzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 254. lpp.

rakstija, ka “[.] modernās civiltiesības var iztikt bez sarežģītām konstrukcijām jaunas intereses aizsardzībai ar veciem līdzekļiem. Tas ir tādēļ, ka mūsu dienās gaužam atvieglots jaunu normu radišanas process. Likumdošanas ceļā regresa institūts viegli papildināms ar attiecīgām speciālām normām. Tad regredientam būs sava leģitīmācija, un nebūs vairs vajadzības cedēt prasījumā. Ja dažkārt rastos vajadzība pastiprināt regresa prasījumu ar tiem drošības līdzekļiem, kas ir kreditora rīcībā, tad nebūtu šķēršļu speciālas normas radišanai, kas paredzētu minēto drošības līdzekļu attiecināšanu arī uz regredienta prasījumu”.¹⁶

Salīdzinot ar BVLK, CL nav iestrādāti jauni regresa prasības pamati, bet minētais apstāklis vienlaikus nenozīmē to, ka civiltiesiskās apgrozības attīstība nav radījusi nepieciešamību pēc jaunu regresa interešu aizsardzības, ko apliecina jau starpkaru perioda Latvijas Senāta prakse un tiesību literatūrā paustās atziņas. Piemēram, ja “[.] atsavinātā lieta izraisījusi sprādzienu vai ugunsgrēku, pret atsavinātāju var celt regresa prasību sakarā ar zaudējumu atlīdzību, kas piedzīta no ieguvēja”.¹⁷ Patērētāju tiesību aizsardzības jomā šāda regresa tiesība nostiprināta Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 33. panta otrajā daļā: “Pārdevējam vai pakalpojumu sniedzējam, kas atlīdzinājis patērētājam nodarīto zaudējumu vai atmaksājis par precī vai pakalpojumu samaksāto naudas summu, ir regresa prasījuma tiesības pret personu, no kuras iegādāta prece vai materiāli.” Tāpat pie CL 188. panta (kas noteic bērnu pienākumu uzturēt vecākus samērā ar viņu spējām) priekšteča – BVLK 209. panta – komentāra prof. Vladimirs Bukovskis norādīja, ka tad, ja šo saistību izpilda tikai viens bērns, viņam piemīt regresa tiesība pret pārējiem brāļiem un māsām,¹⁸ lai gan minētā panta tekstā šāda regresa tiesība nav norādīta. Savukārt starpkaru perioda Latvijas Senāts ir atzinis subgalvinieka (galvinieks, kurš galvo par galvenā galvinieka saistību izpildi) regresa tiesības pret galveno galvinieku.¹⁹ Pēc autora ieskatiem, analogiski būtu aizsargājama arī ķīlas devēja regresa interese attiecībā pret parādnieku, kura saistību izpildes nodrošināšanai minētā ķīla tika dota. Ne velti prof. V. Bukovskis pie CL 1306. panta priekšteča – BVLK 1387. panta – komentāra ir norādījis, ka šāda veida ķīlai, kas nodrošina svešu saistību, piemīt galvojuma raksturs.²⁰ Jāpiebilst, ka starpkaru perioda Latvijas Senāta praksē atrodami arī vēl citi piemēri, kas apliecina regresa tiesības izpausmju dažādību.²¹

¹⁶ Vīnzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. *Jurists*, 1932, Nr. 9, 254. lpp.

¹⁷ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. *Latvijas Republikas Civiltiesiskā komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 136.–137. lpp.

¹⁸ Буковский В. (Сост.) *Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. I., содержащий Введение, Право семейственное, Право вещное и Право наследования*. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 137.

¹⁹ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1934. gada 22. novembra spriedums Nr. 1099, Liepājas savstarpējās kredītbiedrības prasībā pret Kargastu u. c. *Grām.: XI Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. X Turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju*. Sastādījuši: Senātors F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1934, 211.–213. lpp.

²⁰ Kā norādījis prof. V. Bukovskis, tiesību literatūrā šādu ķīlu sauc arī par galvojuma ķīlu (залога поручительного – krievu val.). Буковский В. (Сост.) *Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. I., содержащий Введение, Право семейственное, Право вещное и Право наследования*. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 563.

²¹ Sk., piem., Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1924. gada 30. aprīļa spriedumu. *Grām.: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 8. sējums. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1924). Kārtējo sēžu spriedumi*. Rīga: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997,

Ievērojot minēto, secināms, ka regresa tiesību jomā nav atbalstāms *numerus clausus* princips.²² Arī vācu tiesību doktrīnā atzīts, ka nav iespējams normatīvi noregulēt visas aizsargājamās regresa intereses. Attiecīgi šādu likuma neregulētu situāciju vācu tiesībās risina ar restitūcijas palīdzību, piemērojot jau aplūkotajā N. Vinzarāja rakstā piesauktos noteikumus par netaisnu iedzīvošanos (Vācijas Civilkodeksa 812. pants), ko vācieši dēvē pat par patstāvīgu “regresa tehniku”.²³ Iepriekš minētais saskan ar tēzi, ka saistību tiesībām nav raksturīgs t. s. noslēgtības princips.²⁴ Līdz ar to, tiesā ceļot likumā neregulētu regresa prasību, regresdientam jāpierāda no tiesību normām (piemēram, CL 1635., 1779. pants) izrietoša regresa interese, kas var tikt pamatota ar nepieciešamību pēc netaisnas iedzīvošanās novēršanas.

Tāpat jānorāda, ka potenciālās regresa tiesības apjomu un prasību kā tādu var ietekmēt kā uz regresdientu, tā arī uz regresātu attiecināmās vainas pakāpes. Kā vispārēji noteikumi, kas regulē regresdienta un regresāta savstarpējās attiecības, minami *culpa mixta*²⁵ (CL 1650. pants) un *ex turpi*²⁶ (CL 1642. pants) princips, taču CL pantos un tiesību doktrīnā atrodami arī speciāli noteikumi pie konkrētām regresa tiesībām. Piemēram, CL 1686. panta otrā daļa noteic, ka tāds samaksājušais kopparādnieks, kurš darbojies ļaunā nolūkā, zaudē savu regresa tiesību pret pārējiem kopparādniekiem, piemēram, izpildot strīdīgu solidāro saistību nolūkā kaitēt saviem līdzparādniekiem.²⁷ Prof. V. Bukovskis un prof. K. Erdmans šo noteikumu attiecināja arī uz ekspromisorisku galvinieku,²⁸ ievērojot, ka tolaik ekspromisoriska galvinieka un galvenā parādnieka savstarpējās attiecības pielīdzināja solidārām attiecībām.²⁹ Savukārt atbilstoši CL 1601. panta trešajai daļai attiesājuma gadījumā

2962.–2968. lpp.; Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1935. gada 30. augusta spriedums Nr. 958, Kļaviņa prasībā pret Hincenbergu u. c. *XII Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā Kasācijas departamenta spriedumiem. XI Turpinājums. Ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju.* Sastādījuši: Senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935/1936, 19. lpp.

²² Iepretim likumiskajai cesijai, kura darbojas tikai likumā noteiktajos gadījumos.

²³ Meier S. *Gesamtsschulden. Entstehung und Regress in historischer und vergleichender Perspektive.* Tubingen: Mohr Siebeck, 2010, S. 599.

²⁴ “Saistību tiesības ir ļoti bagātas pēc sava satura, tāpēc ka viņas vērstas uz visdažādākām personu darbībām. Tāpēc tās sastāda attiecību sfēru, kas vienmēr izveidojas, pretēji lietu tiesībām, ar viņu noslēgto lietištesko titulu sistēmu. Saistību tiesības nepazīst kādu noslēgtu līgumu tipu, loku, vienmēr tās atrodas pastāvīgā izveidošanās stāvoklī: pastāvīgā uz priekšu iešanā [...]” Sinaiskis V. Saistību tiesību juridiskais raksturs. *Jurists*, 1935, Nr. 06-07, 143. lpp.

²⁵ *Culpa mixta* princips bija plaši pielietots arī starpkaru perioda Latvijas Senāta judikatūrā, “sadalot pēc iespējas taisnīgi atbildības nastu starp partiem”. Sinaiskis V. *Latvijas civiltiesību apskats.* Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 142.–143. lpp.

²⁶ “[...] *the ex turpi causa defence is recognised in LATVIA* [...]” von Bar C., Clive E. (ed.). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR).* Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 3502.

²⁷ Эрмман К. *Обязательственное право губерний Прибалтийских: (Из курса проф. Эрммана).* Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 73.

²⁸ Буковский В. (Сост.) *Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II., содержащий Право требований.* Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1335.; Эрмман К. *Обязательственное право губерний Прибалтийских: (Из курса проф. Эрммана).* Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 73.–74.

²⁹ Pretējās domās ir mūsdienu Civillietu departaments. Sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2013. gada 14. jūnija spriedumu lietā Nr. SKC-161/2013. Nav publicēts.; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments 2012. gada 7. marta spriedumu lietā Nr. SKC-115/2012. Pieejams:

ieguvējam ir regresa tiesība pret pārdevēju tikai tad, ja pirmais nav vedis prāvu nolaidīgi.³⁰ Prof. K. Erdmans nolaidīgu prāvas vešanu kā regresa prasības zaudēšanas pamatu attiecina arī uz galvnieku, kurš aizstāvas pret kreditora celto prasību.³¹ Minētais saskan ar jau iepriekš izvirzīto tēzi, ka regresātam nebūtu civiltiesiski jāatbild par ikkatru regredienta labprātīgi izpildītu saistību vai no regredienta ar tiesas spriedumu piedzītu parādu.

Šajā kontekstā jāpiebilst, ka regresātam, aizstāvoties pret regredienta celto prasību, attiecīgos apstākļos ir tiesības atsaukties arī uz CL 1776. un 1779.¹ panta noteikumiem, ievērojot, ka regresa prasība visbiežāk izpaužas tieši zaudējumu atlīdzināšanas prasības formā.

Kopsavilkums

1. Regresa tiesība ir juridisks instruments, ar kura palīdzību var, no vienas puses, novērst personas mantas nepamatotu samazinājumu, no otras puses, novērst trešās personas mantas netaisnu pieaugumu. Tā ir jauna saistību tiesība, kura ietver regresa tiesīgā jeb regredienta saistībtiesisku prasījumu pret regresa atbildīgo jeb regresātu, pamatojoties uz attiecīgu regresa interesi, un kuru nodibina, piemēram, spēkā stāties tiesas nolēmums pret regredientu vai arī regredienta sniegts attiecīgās saistības izpildījums. Regresa tiesība būtībā iemieso restitūcijas ideju.
2. Būtiski ir nošķirt likumisko cesiju no regresa tiesības kā jaunas saistību tiesības. Attiecībā uz regresa tiesību nebūtu attiecināmi noteikumi par cesiju, neskatoties uz apstākli, ka regresa tiesība vēsturiski ir cēlusies tieši ar cesijas institūta starpniecību.
3. Nav atbalstāma *numerus clausus* principa piemērošana regresa tiesību jomā (pretēji likumiskajai cesijai), kas atbilst saistību tiesību atvērtības principam un radniecīgajās Vācijas tiesībās paustajās atziņām.
4. Attiecīgi, tiesā ceļot likumā neregulētu regresa prasību, regredientam jāpierāda no tiesību normām (piemēram, CL 1635., 1779. pants) izrietoša regresa interese, kas tostarp var tikt pamatota ar nepieciešamību pēc netaisnas iedzīvošanās novēršanas.
5. Potenciālās regresa tiesības apjomu un prasību kā tādu var ietekmēt kā uz regredientu, tā arī uz regresātu attiecināmās vainas pakāpes, ko pamatā regulē *culpa mixta un ex turpi* princips.

http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/ [aplūkots 2017. gada 2. martā].

³⁰ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1923. gada 24. marta spriedums, Suniša prasībā pret Kaufmani. *Grām.: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 7. sējums. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1923). Kārtējo sēžu spriedumi.* Rīga: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 2672.–2677. lpp.

³¹ Piemēram, galvnieks nokavējis procesuālos termiņus, tādējādi zaudējot likumīgos aizsardzības līdzekļus. Эрджман К. *Обязательственное право губерний Прибалтийских: (Из курса проф. Эрджмана)*. Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 549.–550.

CIVILLIKUMA NORMU INTERPRETĀCIJA PAR NEAPGROZĀMU UN SVEŠU LIETU PIRKUMU

INTERPRETATION OF THE CIVIL LAW OF LATVIA PROVISIONS ON PURCHASE OF *RES EXTRA COMMERCIIUM* AND PROPERTY OWNED BY A THIRD PERSON

Aleksandrs Fillers, LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants,
Antverpenes Universitātes pētnieks

Summary

The Civil Law of Latvia provides that the purchase of *res extra commercium* is invalid, when both parties were not aware of the fact. The law does not explicitly state whether the same rule applies to the purchase of property owned by a third person. Some authors have argued that both situations must be treated alike. The author of this paper, however, considers that within the system of Latvian Civil Law, the purchase of *res extra commercium* is deemed to be a special case of an objectively impossible obligation and, therefore, is invalid. On the contrary, the purchase of property owned by a third person is considered to be a case of subjective impossibility that does not render an obligation invalid. For this reason, the purchase of property owned by a third person must be valid, provided that both parties are unaware of the fact that the seller lacks the title.

Atslēgvārdi: saistības izpildīšanas neiespējamība, svešas lietas pirkums

Keywords: impossible obligations, purchase of property owned by a third person

Ievads

Latvijas Civillikuma (turpmāk – CL) 2010. panta pirmajā daļā (turpmāk – 2010(1). pants) ir paredzēts: “Ja, pārdodot svešu lietu bez tās īpašnieka ziņas un piekrišanas, abas puses to zinājušas, tad līgums nav spēkā. Turpretim, ja pircējs nav zinājis, ka pārdevējam nav bijis tiesību lietu atsavināt, tad viņš var prasīt no tā zaudējumu atlīdzību. Beidzot, ja to zinājis tikai pircējs, tad pārdevējam pret viņu nav nekādu pienākumu.”

Šī raksta uzdevums ir pierādīt, ka saskaņā ar minēto normu pirkuma līgums paliek spēkā gadījumā, ja abas tā puses nav zinājušas, ka atsavināmā lieta nepieder pārdevējam. Šo uzdevumu var izpildīt, ja tiek pierādīta šāda hipotēze – līgums par svešas lietas atsavināšanu ir subjektīvi neiespējams līgums, proti, attiecīgā saistība nav izpildāma tikai konkrētajam parādniekam. Šim gadījumam ir pretstatāms pirkuma līgums par neapgrozāmu lietu. Šāds līgums ir objektīvi neiespējams un tādēļ tas nav spēkā, ja neviena no pusēm nezina, ka līguma objekts nav apgrozāms.

Šāds pretnostatījums ļauj noraidīt tiesību doktrīnā izteikto apgalvojumu, ka svešas lietas atsavināšana būtu regulējama pēc analogijas ar neapgrozāmas lietas atsavināšanu.

1. Daži apsvērumi par CL 2006. panta saturu un tā saistību ar CL 2010(1). pantu

Saskaņā ar CL 1544. panta pirmo teikumu līgums par neapgrozāmu lietu nav spēkā, bet, ja tas, kam šī lieta bijusi apsolīta, nav zinājis par lietas īpašību, viņš var prasīt no pretinieka zaudējumu atlīdzību. Sekojot romiešu tiesību tradīcijai, neapgrozāmas lietas tiek definētas kā tādas, kuras “(vai nu savu dabisko īpašību dēļ, vai arī saskaņā ar spēkā esošo tiesību noteikumiem) nevar atrasties privātu personu īpašumā un kuras līdz ar to uzskatāmas par izņemtām no privāttiesiskās apgrozības”.¹

Savukārt CL 2006. pantā ir paredzēts, ka, ja abām pusēm vai kaut arī vienīgi pircējam bijis zināms, ka pārdoto lietu nav bijis atļauts atsavināt, tad līgums nav spēkā. Bet, ja tas bijis zināms tikai pārdevējam, tad līgums paliek spēkā un pārdevējam jāatlīdzina pircējam zaudējumi. Beidzot, ja tas nav bijis zināms nevienai pusei, tad līgums nav spēkā.

Kas ir jāsaprot ar lietām, kuras nav ļauts atsavināt, jeb neatsavināmām lietām? Raksta kontekstā nav nepieciešams sniegt vispusīgu šā jēdziena analīzi, bet vienīgi pierādīt, ka CL 2006. pants aptver arī neapgrozāmas lietas un tā regulējumam būtu jāsakrīt ar CL 1544. panta regulējumu. To pierāda vismaz trīs apsvērumi. Pirmkārt, CL 1544. un 2006. pantam analogiskām Baltijas vietējo likumu kopojuma (BVLK) normām (3143. un 3834. pants) bija četri identiski romiešu tiesību avoti² un viens kopīgs bruņinieku tiesību avots.³ Šajos romiešu tiesību avotos ir runa par brīvcilvēku, kulta un publisko vietu atsavināšanu.⁴ Romiešu tiesībās šīs lietas nepārprotami bija atzītas par neapgrozāmām.⁵

Otrkārt, par BVLK 3834. panta tekstuālo avotu kalpo kāds fragments no Glikas sacerējuma,⁶ kurā tiek apspriesta brīvcilvēku atsavināšana.⁷ Tomēr Glikas nelieto

¹ Grūtups A., Kalniņš E. *Civillikuma komentāri. Trešā daļa: Lietu tiesības. Īpašums*. Rīga: TNA, 2002, 28. lpp. CL 1544. panta otrais teikums attiecas nevis uz neapgrozāmām lietām, bet gan lietām, kuru apgrozībai ir noteikti zināmi ierobežojumi.

² Sk.: Нолькен А. М. *Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ (Часть III)*. Издание 2-ое. Петроградъ: Право, 1915, с. 592 un 737 (turpmāk – “Нолькен”). Šie kopīgie avoti ir: The Enactments of Justinian. The Institutes. Book III, Title 23, Institute 5. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/just3_Scott.gr.htm#XXV [aplūkots 03.03.2017.] (turpmāk – “Justinian Institutes: III, 23, 5”); The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XVIII, Title 1, Digest No. 70. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D18_Scott.htm [aplūkots 03.03.2017.] (turpmāk – “Justinian Digest: XVIII, 1, 70”); The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XVIII, Title 1, Digest No. 4. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D18_Scott.htm [aplūkots 03.03.2017.]; The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XVIII, Title 1, Digest No. 62 §1. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D18_Scott.htm [aplūkots 03.03.2017.] (turpmāk – “Justinian Digest: XVIII, 1, 62 §1”).

³ Sk.: Нолькен, с. 592 un 737. Tātad šīm normām bija pieci kopīgi avoti.

⁴ Piem., Justinian Digest: XVIII, 1, 70; Justinian Digest: XVIII, 1, 62 §1.

⁵ Zimmermann R. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town: Juta & Co, Ltd, 1992, p. 241.

⁶ Нольде А. Е. *Очерки по истории кодификации местных гражданских законов*. С.-Петербург: Сенатская типография, 1914, с. 615 (turpmāk – Нольде).

⁷ Glück C. F. von. *Versuch einer ausführlichen Erläuterung der Pandecten nach Hellfeld ein Commentar für meine Zuhörer. Band 16(1)*. Erlangen: J. J. Palm, 1814, S. 48–49 (turpmāk – Glück).

terminu “neapgrozāma lieta”, jo ar neatsavināmām lietām saprot arī citas lietas, kuras likums zināmos gadījumos aizliedz atsavināt, proti, viņa izklāstā šis jēdziens ir plašāks.⁸ Taču Glikas uzskaitījumā vairākums no neatsavināmām lietām ir neapgrozāmas lietas,⁹ tādēļ regulējumiem, ko paredz CL 1544. un 2006. pants ir jābūt identiskiem. Treškārt, saskaņā ar Krievijas Impērijas tiesu praksi BVLK 3834. pants nebija attiecināms uz situāciju, kad pircēja tiesiskais stāvoklis neļāva lietu iegūt īpašumā. Tas attiecās tikai uz gadījumiem, kad pati lieta pēc savas dabas nebija atsavināma.¹⁰ Šāda interpretācija aptver neapgrozāmas lietas saskaņā ar iepriekš sniegto definīciju.

Kad ir noskaidrots, ka CL 1544. un 2006. pants regulē līgumus par neapgrozāmas lietas atsavināšanu, jāpaskaidro, kādēļ CL 2006. pants ir svarīgs šā raksta kontekstā. CL 2006. un 2010(1). panta formulējums ir līdzīgs, tomēr nav identisks. CL 2006. pantā ir aprakstītas četras situācijas. Ja abas puses vai pircējs zina, ka lietu nav atļauts atsavināt, vai arī neviena no pusēm to nezina, līgums nav spēkā. Vienīgi tad, ja tikai pārdevējs zina, ka lietu nevar atsavināt, līgums ir spēkā. Savukārt CL 2010(1). pantā ir tieši minētas tikai trīs situācijas. Proti, ja abas puses vai pircējs zina, ka tiek pārdota sveša lieta, līgums nav spēkā. Ja pircējs to nav zinājis, līgums ir spēkā.

CL 2010(1). pantā nav dota skaidra atbilde, vai līgums ir spēkā tikai tad, ja vienīgi pircējs nezina, ka tiek atsavināta sveša lieta, vai arī tad, ja abas puses to nezina. Erdmans un Bukovskis ir norādījuši, ka CL 2010(1). pants neregulē situāciju, kad abas puses nezina, ka lieta nepieder pārdevējam.¹¹ Pēc viņu domām, šādai situācijai pēc analogijas piemērojams CL 2006. panta risinājums, proti, šāds līgums nav spēkā.¹² Lai secinātu, vai šāda analogija ir pieļaujama, jāiztulko vairākas CL normas to kopsakarā, ņemot vērā to vēsturisko izcelsmi.

2. CL 2010(1). pantam radniecīgās normas

Kā norādīts iepriekš, CL 1544. un 2006. panta regulējums pārklājas. Taču šīs normas ir radniecīgas arī ar CL 2010(1). pantu. Tās ir cieši saistītas, jo tajās tiek regulēti CL 1543. panta pirmās daļas īpaši gadījumi. Šā iemesla dēļ ir vērts apskatīt šīs normas to kopsakarā.

CL 1543. panta pirmajā teikumā ir noteikts, ka “līgumi par kaut ko neiespējamu nav spēkā; bet, kad izpildīšana ir neiespējama nevis vispārīgi, bet tikai

⁸ Cita starpā Glikas te pieskaita arī lietas, kas nav atsavināmas tādēļ, ka tām ir īpašs sakars ar kādu personu. Piem., tēvs nevar atsavināt mantu (*bona adventitia*), uz kuru īpašas tiesības ir dēlam. Glück, S. 43. Šī lietu kategorija nevar tikt ietverta CL 2006. panta tvērumā. Pirmkārt, šādu lietu neatsavināmība ir subjektīvā neiespējamība, kas pastāv konkrētajam parādniekam. Otrkārt, šādas lietas varētu atbilst arī CL 1544. panta otrajā teikumā minētajām lietām. Treškārt, Erdmans norāda, ka lietas, kuru atsavināšana aizliegta ar mērķi aizsargāt konkrētas personas, nav iekļautas CL 2006. panta tvērumā. Sk.: Эрдман К. *Обязательственное Право Губерний Прибалтийскихъ*. Рига: Издание почетного мирового судьи Ф. Э. Камкина, 1908, с. 342 (1. piezīme) (turpmāk – Эрдман). Turklāt būtiski ir ņemt vērā, ka CL 2006. panta romiešu tiesību avoti attiecas tieši uz neapgrozāmu lietu atsavināšanu.

⁹ Glück, S. 41–43.

¹⁰ Буковский В. *Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтийскихъ. Томъ II*. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко., с. 1632 (turpmāk – Буковский).

¹¹ Эрдман, с. 343; Буковский, с. 1633.

¹² Эрдман, с. 343 (3. piezīme); Буковский, с. 1633. Šajā gadījumā pircējs nevarētu prasīt zaudējumu atlīdzību no pārdevēja, ja pēdējais nebūtu jau nodevis lietu. Ja lieta jau būtu nodota pircējam, tad, iespējams, šādas tiesības pircējam rastos, pamatojoties uz CL normām par attiesājumu. Taču arī šeit rastos risks, ka pārdevējs mēģinātu apgalvot, ka pirkuma līgums ir spēkā neesošs un ka tādēļ nevar piemērot arī normas par attiesājumu, jo nav noticis lietas atsavinājums.

apsolitājam, [...] tad viņam jāatlīdzina zaudējumi tam, kam viņš devis apsolījumu”. Šajā normā tiek nošķirtas divas situācijas. Viena ir sākotnējā objektīvā neiespējamība, proti, situācija, kad neviena persona nevar izpildīt attiecīgo saistību. Otra – subjektīvā neiespējamība, kad saistību nevar izpildīt tieši parādnieks.

Saskaņā ar CL 1543. pantu sākotnēji objektīvi neiespējama saistība vispār nav spēkā. Subjektīvā neiespējamība arī ietekmē saistības spēku, proti, kreditors nevar prasīt tās izpildīšanu, taču kreditoram paliek tiesības prasīt pilnu zaudējumu atlīdzināšanu. Vienlaikus ir jānorāda, ka tiesību doktrīnā tiek uzsvērts, ka arī objektīvā neiespējamība var radīt zināmas tiesības un pienākumus. Tā Erdmans norāda, ka solījuma saņēmējs, kas ir atvainojami maldījies vai arī ticis maldināts par saistības izpildījuma iespējamību, var prasīt to zaudējumu atlīdzību, kas radušies, paļaujoties uz līguma spēkā esamību (negatīvo interesi).¹³

CL 1543. pantam seko jau minētais CL 1544. pants. Rūpīgāks skats uz CL 1544. panta romiešu tiesību avotiem rāda, ka to mērķis nebija viennozīmīgs. Dažos avotos tiek atzīts, ka, lai arī neapgrozāmas lietas pirkums nav spēkā, tomēr solījuma saņēmējam rodas prasījuma tiesības, kuru mērķis ir aizsargāt solījuma saņēmēju pret viltu.¹⁴ Citā digestā tiek atzīts: “[...] ja puses slēdz līgumu par vergu, nezinot, ka viņš ir brīvs, tad līgums ir spēkā. Tas attiecas arī uz gadījumu, ja zina vienīgi pārdevējs.”¹⁵

Tad kā ir jāsaprot CL 1544. pants? Manā skatījumā ir jāvērs uzmanība uz kādu CL 1543. panta romiešu tiesību avotu. Tā ir digesta, kurā Gajs norāda, ka tad, ja “līgums slēgts par kaut ko dabā neiespējamu, piemēram, brīva cilvēka, miruša verga vai nodegušas ēkas pirkumu, un to dara puses, kas nezināja, ka cilvēks ir brīvs, vergs miris vai ēka nodegusi, tad līgums nav spēkā. Tas pats attiecas uz līgumu par kulta vietām”.¹⁶ Tātad šeit līgums par neapgrozāmu lietu tiek pielīdzināts līgumam par objektīvi neiespējamu darbību.¹⁷ Arī Kohs, kura sacerējums ir kalpojis par pamatu CL 1544. panta tekstam,¹⁸ analizē līgumu par neapgrozāmu lietu kā vienu no objektīvās neiespējamības gadījumiem.¹⁹ Šāda analīze ir pareiza, jo, ja lieta ir izņemta no apgrozības, tad attiecīgi neviens šo saistību nevar izpildīt. Solījuma saņēmējam šeit ir tikai prasība par zaudējumu atlīdzību, kas neizriet no līguma, bet gan viltus vai maldības. Līdz ar to, ņemot vērā, ka CL 1543., 1544. un 2006. pants regulē objektīvās neiespējamības gadījumus, to regulējumiem būtu jābūt identiskiem.

Tomēr šeit pastāv divas pretrunas. Pirmkārt, CL 2006. pants tomēr nosaka, ka līgums par neatsavināmu lietu var būt spēkā, ja tikai pircējs nezina, ka lietu nevar atsavināt. Šeit ir jāatzīst, ka CL 2006. pants ir vienkārši neprecīzi formulēts. Kā norāda Erdmans, arī tad, ja tikai pārdevējs zina, ka lieta ir neapgrozāma, pirkuma

¹³ Эрдман, с. 159. Sk. arī: Буковский, с. 1233–1234.

¹⁴ Justinian Institutes: III, 23, 5; Justinian Digest: XVIII, 1, 62 §1.

¹⁵ Justinian Digest: XVIII, 1, 70.

¹⁶ The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XLIV, Title 7, Digest No. 1 § 9. Pieejams: http://droitomain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D44_Scott.htm#VII [aplūkots 03.03.2017.].

¹⁷ Arī Justiniana Institūcijās līguma par neapgrozāmām lietām regulējums tiek pielīdzināts objektīvi neiespējama līguma regulējumam. Piem., The Enactments of Justinian. The Institutes. Book III, Title 19, Institutes 1 and 2. Pieejams: http://droitomain.upmf-grenoble.fr/Anglica/just3_Scott.gr.htm#XXV [aplūkots 03.03.2017.].

¹⁸ Sk.: Нольде, с. 604.

¹⁹ Koch C. F. *Das Recht der Forderungen nach gemeinem und nach preußischem Rechte. Band 2.* Berlin: J. Guttentag, 1859, S. 339. Sk. arī: Виндшейд Б. *Об обязательствах по римскому праву.* С.-Петербург: Типография Д. Думашевского, 1875, с. 152–153 (5. piezīme) (turpmāk – “Виндшейд”).

līgums kā tāds nemaz nav spēkā, bet pircējam tiek sniegts īpašs aizsardzības mehānisms pret viltu – viņš var prasīt negatīvās intereses atlīdzināšanu.²⁰ Tas atbilst vispārīgajam principam, ka līgums par neiespējamu darbību nekad nav spēkā, bet solījuma saņēmējam tas var radīt zināmas tiesības. To apstiprina arī tas, ka Gliks, pirms analizēt pircēja tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību, norāda, ka līgums par neatsavināmu lietu nav spēkā.²¹ Tātad likumdevējs ir neprecīzi izteicis savu domu, pielīdzinot pircēja tiesības uz zaudējumu atlīdzināšanu līguma spēkā esamībai.

Otrkārt, pastāv būtiskāka problēma, ko nemēģināšu šeit risināt, bet vienīgi iezīmēšu iespējamus risinājumus. Ja CL 2006. pants tiktu attiecināts uz visiem objektīvās neiespējamības gadījumiem, tad vajadzētu secināt, ka solījuma saņēmējs var prasīt atlīdzību tikai par viltu. No CL 1544. panta teksta tas neizriet, jo šeit varētu būt prasība arī no maldības. Viedokli, ka, pastāvot objektīvai neiespējamībai, var tikt celta prasība gan no viltus, gan maldības, aizstāvēja Erdmans.²²

Šo pretrunu var risināt vairākos veidos:

- 1) atzīstot, ka pircēja tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību pastāv arī tad, ja abas puses nav zinājušas, ka lietu nav bijis atļauts atsavināt. Faktiski CL 2006. pants tiktu iztulkots CL 1544. panta gaismā;
- 2) pārvēršot CL 2006. pantu par vispārīgu normu un attiecinot to uz citiem darījumiem par neapgrozāmām lietām vai pat visiem objektīvās neiespējamības gadījumiem;
- 3) samierinoties ar likuma pretrunīgumu un attiecinot CL 2006. panta risinājumu tikai uz pirkuma līgumiem.

Beidzot ir jāvērs lasītāju uzmanība uz CL 1545. pantu, kurā ir noteikts, ka līgums par svešu lietu nodibina spēkā esošu prasījuma tiesību, izņemot gadījumu, kad līgums attiecas uz noziedzīga nodarījuma ceļā iegūtu lietu un persona, kurai dots apsoliņums, to zina. Izpētot CL 1545. un CL 2010(1). panta avotus, var secināt, ka tie attiecas uz vienu un to pašu situāciju. Abas normas ir pamatotas ar Paula digestu, kurā viņš norāda: “[.] ja abas puses zina, ka lieta ir zagta, nevienai nav saistību; ja zina tikai pircējs, tad pārdevējs nav saistīts, bet viņam nav arī prasījumu, ja vien viņš labprātīgi nenodod lietu; ja zina pārdevējs, bet pircējs ne, tad abi ir saistīti.”²³ Šī digesta gandrīz *verbatim* tiek atkārtota CL 2010(1). pantā, tomēr tur tā tiek attiecināta uz visām svešām lietām, kamēr CL 1545. pantā tiek saglabāta norāde uz noziedzīgā ceļā iegūtu lietu.²⁴

Kāpēc tomēr saskaņā ar CL 1545. pantu līgums par svešu lietu ir spēkā? Manā skatījumā atbilde ir vienkārša. Šajā normā ir runa par subjektīvu neiespējamību. Proti, lietas īpašnieks var slēgt līgumus par šo lietu, bet citas personas to nevar, jo tām nav tiesību rīkoties ar attiecīgo lietu. Līdz ar to pastāv subjektīvā neiespējamība, kas nepadara saistību par spēkā neesošu, bet vienīgi laupa kreditoram iespēju prasīt tās reālu izpildījumu, atstājot vien tiesību prasīt pilnīgu zaudējumu

²⁰ Эрдман, с. 342 (2. piezīme). Буковский, с. 1632.

²¹ Glück, S. 48.

²² Эрдман, с. 159. Tāpat domāja arī Vindšheids, vienlaikus atzīstot romiešu tiesību avotu pretrunību. Sk.: Виндшейд, с. 153 (7. piezīme).

²³ The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XVIII, Title 1, Digest No. 34 § 3. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D18_Scott.htm [aplūkots 03.03.2017.].

²⁴ Буковский, с. 1234–1235.

atlīdzināšanu. Viedokli, ka svešas lietas atsavināšana ir pieskaitāma pie subjektīvās neiespējamības, apstiprina arī pandektu tiesību autori.²⁵

Šāda analīze atbilst arī CL normu struktūrai. CL 1543. panta sākumā ir runa par objektīvo neiespējamību, bet pēc tam par subjektīvo neiespējamību. CL 1544. pants satur regulējumu attiecībā uz vienu konkrētu objektīvās neiespējamības veidu. Savukārt CL 1545. pants jau skaidro kādu konkrētu subjektīvās neiespējamības gadījumu, kad solījuma devējam nav tiesību atsavināt lietu, lai arī tās īstais īpašnieks to noteikti varētu darīt.

3. CL 2006. un 2010(1). pantu interpretācija

CL 1545. un 2010(1). pants regulē identisku situāciju, savukārt CL 1544. un 2006. panta tvērumš pārklājas. Kā jau iepriekš noskaidrojām, saskaņā ar CL 1544. un 2006. pantu līgums par neapgrozāmu lietu nav spēkā. Taču situācija ir acīmredzami citāda, ja puses slēdz līgumu par svešu lietu.

Saskaņā ar CL 1545. pantu šāds līgums principā ir spēkā. Taču tad, ja abas puses zina vai vismaz solījuma saņēmējs zina, ka tiek atsavināta sveša lieta, solījuma saņēmējs rīkojas ļaunprātīgi un jebkurai viņa prasībai pretī būs ceļama ieruna par ļaunprātību.²⁶ Tas atbilst vispārīgam principam, ka subjektīvā neiespējamība nepadara saistību par spēkā neesošu. Ja arī līgums par svešas lietas atsavināšanu var nebūt spēkā, tad tas saistīts ar solījuma saņēmēja ļaunprātību. Turpretim, ja tikai pārdevējs ir zinājis vai abas puses nav zinājušas, ka tiek atsavināta sveša lieta, tad līgums ir spēkā un pārdevējam būs jāatlīdzina pircējam radītie zaudējumi. Abos minētajos gadījumos pircējs nav rīkojies ļaunprātīgi, tāpēc pārdevējs nevar celt ierunu par ļaunprātību.

Abos gadījumos, ja attiecīgā lieta ir nodota pircējam un vēlāk pret pircēju tiek vērsta lietas īpašnieka prasība, pircēja tiesības regulē CL normas par attiesājumu. Savukārt, ja pārdevējs nav nodevis lietu un ir zināms, ka tā nepieder pārdevējam, tad, pēc manām domām, pircējs nevarētu izprasīt šādas lietas nodošanu, bet pircējs varētu prasīt tikai pilnīgu zaudējumu atlīdzību, jo te pastāv subjektīvā neiespējamība.

Jānorāda, ka šādu pieeju attaisno ne tikai sistēmiskas un vēsturiskas interpretācijas metodes. Jau pirmskara Senāts ir norādījis, ka saskaņā ar CL 2010(1). pantu pirkuma līgums, kurā abas puses nav zinājušas, ka pārdevējam trūkst īpašuma tiesību, ir spēkā.²⁷ Tiesa gan, Senāts balstījās vienīgi uz gramatisku interpretāciju – CL 2010(1). panta otrajā teikumā esot norādīts tikai uz pircēja nezinašanu, bet nav nekā minēts par to, vai pārdevējs zinājis par īpašuma tiesību trūkumu. Tātad līgums esot spēkā visos gadījumos, kad pircējs nav zinājis par īpašuma tiesību trūkumu, bet pārdevēja zināšanām neesot nozīmes.

²⁵ Sk.: Виндшейд, c. 152 (3. piezīme). Īpaši vēlos vērst lasītāju uzmanību uz to, ka Erdmans pielīdzina svešas lietas pirkumu tādas lietas pirkumam, kura ir gājusi bojā pirms līguma noslēgšanas. Sk.: Эрман, c. 343. Šāda argumentācija nav korekta, jo otrajā gadījumā ir runa par objektīvu sākotnēju neiespējamību – individualizētu lietu, kas ir gājusi bojā, nav iespējams nodot pircējam.

²⁶ Buenger J. *Commentar zu dem Vierten Buch Des Liv-, Est-, und Curlandischen Privatrechts*. Rīga: Commissions-Verlag von Nikolai Kymmel, 1889, S. 105. Sk. arī: Буковский, c. 1234. Šeit ir īpaši jānorāda, ka situācija ir atšķirīga, ja puses nevēlas atsavināt svešu lietu, bet pārdevējs aņņemas lietu iegūt no tās īpašnieka un tikai tad nodot pircējam. Sk.: Эрман, c. 343 (4. piezīme). Šeit tiek slēgts nosacīts līgums, kurš stājas spēkā tikai tad, kad pārdevējs lietu iegūs īpašumā (CL 2011. pants).

²⁷ Konradi F., Walter A. *Izvilumi no Latvijas Senāta Cīvilā kasācijas departamenta spriedumiem. 12. sēj.* Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935/1936, 88. lpp.

Kopsavilkums

Raksta uzdevums bija rast atbildi uz jautājumu, vai līgums par svešas lietas pirkumu ir spēkā, ja neviena no pusēm nezina, ka pārdevējam nav īpašuma tiesību uz pirkuma objektu. Pirmskara tiesību literatūrā izteikts viedoklis, ka šāds līgums nav spēkā, pamatojoties uz analogiju ar CL 2006. pantu. Šāda analogija nav pamatota. CL 2006. pants ir objektīvās neiespējamības īpašs gadījums. Savukārt CL 2010(1). pants attiecas uz subjektīvu neiespējamību. Līgums starp personām, kas nezina, ka līguma priekšmets ir subjektīvi neiespējama darbība, ir spēkā un ļauj prasīt zaudējumu atlīdzību no parādnieka. Šādu viedokli apstiprina virkne vēsturisku avotu, ar kuriem ir pamatots CL 2010(1). pants un ar to saistītās normas.

KOMPENSĀCIJAS NOTEIKŠANAS PROBLĒMAS SAKARĀ AR VESELĪBAS AIZSKĀRUMA REZULTĀTĀ RADĪTO MANTISKO KAITĒJUMU

ISSUES RELATED TO DETERMINING THE COMPENSATION FOR PECUNIARY HARM IN PERSONAL INJURY CASES

Jānis Kubilis, *Dr. iur. cand.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktora zinātniskā grāda pretendents

Summary

According to the Civil Law of Latvia in cases of unlawful infringement of another's rights, the victim may incur pecuniary and non-pecuniary damage. The article focuses on the issues related to compensation for lost earnings in personal injury cases. Art. 2347 (1) and Art. 2348 of the Civil Law does not, *inter alia*, clearly indicate the differences between compensation for lost earnings and compensation for economic loss in tort law in general, nor does the articles set a clear scope of protected interests thereunder, methodology and criteria for determining the amount of compensation. The article aims to indicate the issues concerning interpretation and application of the aforementioned norms, and provide efficient and yet proportional propositions on how the identified issues could be resolved.

Atslēgvārdi: deliktu tiesības, veselības aizskārums, negūtie ienākumi, darbības zudums, noteikta summa un periodiski maksājumi

Keywords: tort law, personal injury, lost earnings, loss of working capacity, lump sum and periodical payments

Ievads

Personas prettiesiska tiesību, tiesisko interešu un labumu aizskārums gadījumā tai var tikt nodarīts mantisks un nemantisks kaitējums, līdz ar to šai personai var rasties tiesības prasīt no atbildīgās personas nodarītā kaitējuma kompensāciju. Ja nodarīts kaitējums veselībai, tad papildus nemantiskā kaitējuma kompensācijai personai var rasties tiesības uz ārstēšanās izdevumu kompensāciju, kā arī atlīdzību par negūto peļņu vai zaudēto darbību atbilstoši Civillikuma 2347. panta pirmajai daļai un 2348. pantam. Uzturdevēja darbības zuduma gadījumā Civillikuma 2348. panta noteikumi pieļauj uztura tiesīgajai personai celt prasību par uzturam nepieciešamo līdzekļu piedziņu no atbildīgās personas. Šajā rakstā tiks apskatītas atsevišķas problēmas saistībā ar vienu no mantiskā kaitējuma veidiem personas veselības aizskārums gadījumā, proti, ja persona zaudējusi ienākumus un spēju gūt ienākumus. Rakstā tiks analizētas prasījumu atšķirības saistībā ar darbības ierobežojumiem, kaitējuma vērtēšanas un kompensācijas noteikšanas

metodoloģija, kompensācijas noteikšanas kritēriji, kā arī kompensācijas veida noteikšanas iespējas, ja veselības aizskāruma gadījumā nodarīts mantisks kaitējums.

Prasījumi saistībā ar darbspējas ierobežojumiem

Miesas bojājuma rezultātā personai var rasties sagaidāmās peļņas atrāvums, ja nodarīto miesas bojājumu dēļ tā vairs nevar strādāt profesijā, kurā persona ir strādājusi, pirms noticis tiesību aizskārums, vai arī persona vairs nevar, piemēram, izpildīt atsevišķus darba pienākumus, strādāt virsstundas, veikt papildu darba pienākumus utt., kas savukārt var būtiski ietekmēt cietušā iepriekšējo ienākumu līmeni. Sakarā ar šādu kaitējumu cietušajam ir tiesības uz kaitējuma kompensāciju, ko Civillikums apzīmē ar jēdzienu “atrautā peļņa”. Vietējo likumu kopojuuma III daļas 4552. pantā, kas tika pārņemts Civillikuma 2347. panta pirmajā daļā, lietots formulējums “atlīdzība, pēc tiesas ieskata, par zaudēto peļņu”, bet Vietējo likumu kopojuuma III daļas 4553. pantā, kas tika pārņemts Civillikuma 2348. pantā, – “peļņa, kura atkrīt turpmāk”.¹

Civillikumā ir nošķirti gadījumi, kad radītais miesas bojājums padara cietušo uz visiem laikiem nespējīgu turpināt savu amatu un laupa viņam iespēju kā citādi pelnīties, saistībā ar ko cietušais var prasīt kompensāciju atbilstoši Civillikuma 2348. pantam, un kad cietušajam rodas varbūtēja atrautā peļņa, kas, ņemot vērā Civillikuma 2347. pantā ietvertu regulējumu, būtu attiecināma uz gadījumiem, kad personai radīts pārejošs darbspējas zudums. Tiesības uz kompensāciju sakarā ar darbspēju zudumu regulē arī speciālās normas, kurās darbspējas zudums definēts kā pārejošs vai nepārejošs, ar vecuma pārmaiņām nesaisītais fizisko vai psihisko spēju ierobežojums.²

Iespējami normatīvā regulējuma precizējumi norādītajās Civillikuma normās ir saistīti ar termina “peļņa” izmantojumu normu tekstā. Jānorāda, ka saimnieciskās darbības ietvaros ir relatīvi vieglāk paredzēt noteikta ekonomiska rezultāta sasniegšanai veicamo izdevumu un sagaidāmo ieņēmumu starpību, piemēram, vērtējot vidējos peļņas rādītājus iepriekšējo periodu salīdzināmu tiesisku darījumu kontekstā. Tomēr Latvijas tiesu praksē parasti sakarā ar darbspējas un ienākumu gūšanas iespējas zaudēšanu miesas bojājuma rezultātā prasības tiek celtas par kompensācijas piedziņu saistībā ar darba algas zaudēšanu vai samazinājumu sakarā ar pilnīgu vai daļēju nespēju veikt līdzšinējos darba pienākumus, ciktāl kaitējums netiek kompensēts sociālās apdrošināšanas ietvaros.³ Darba tiesisko attiecību ietvaros precīzāk būtu runāt par negūtiem ienākumiem vai negūto darba samaksu.⁴ Ja fiziska persona veikusi saimniecisko darbību, bet miesas bojājuma dēļ tā vairs nespēj šādi gūt ienākumus, tiesai, nosakot kompensāciju, jāņem vērā ne tikai saimnieciskās darbības rezultātā gūtie ienākumi, bet arī apstākļi, kuri varētu paredzamo ienākumu un izdevumu attiecību ietekmēt nākotnē. Tādējādi, nosakot

¹ *Vietējo likumu kopojuuma III daļa*. Neoficiāls izdevums Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 525. lpp.

² Likuma “Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām” 1. panta 7. punkts. Likums “Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995, 17. nov., Nr. 179 (462).

³ Torgāns K. *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 213. lpp.

⁴ Darba likuma 17. nodaļa. Darba likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 6. jūl., Nr. 105 (2492).

kaitējuma kompensāciju, būtu jāvērtē personas negūtie ienākumi, paredzamie izdevumi un peļņa, ja to var noteikt un ciktāl to var noteikt.

Izvērtējot Civillikuma 2347. panta pirmajā daļā un 2348. pantā ietverto regulējumu, var secināt, ka likumdevējs ir noteicis atšķirīgus zaudēto ienākumu kompensācijas prasījumus atbilstoši radītā kaitējuma smagumam un tā ietekmei uz personas darbspēju. No minētajām normām izriet, ka pastāv būtiska atšķirība starp personas neatgriezenisku ienākumu un darbspējas zudumu un ienākumu samazināšanos sakarā ar miesas bojājumiem, kad negūtie ienākumi aprēķināmi no tiesību aizskāruma brīža līdz brīdim, kad persona objektīvi atguvusi⁵ vai tā, ievērojot tās veselības stāvokli, būtu varējusi atgūt tādu ienākumu līmeni, kāds tai bijis pirms tiesību aizskāruma. Lai arī atšķirīgi vērtējamās ir situācijas, kurās persona nodarīto miesas bojājumu dēļ zaudējusi ienākumus noteiktu tiesisko attiecību ietvaros, no tādām, kurās personai tiek kopumā liegta iespēja pilnīgi vai daļēji gūt ienākumus līdzšinējā vai citā veidā, Civillikuma 2347. panta pirmās daļas un 2348. panta noteikumi nebūtu interpretējami tādējādi, ka cietušajam veselības aizskāruma gadījumā tiktu konceptuāli izslēgtas tiesības uz kompensāciju sakarā ar jebkādā tiesiskā un pieļaujamā veidā vai periodā izraisītu ienākumu samazināšanos vai zaudētu ienākumu gūšanas iespēju citas personas prettiesiskas rīcības rezultātā. Tādēļ Civillikuma 2348. panta pirmajā teikumā ietvertā norma būtu interpretējama tādējādi, ka tās tiesiskais sastāvs, “ja tāds miesas bojājums padara cietušo uz visiem laikiem nespējīgu turpināt savu amatu un laupa viņam iespēju kā citādi pelnīties”, norāda nevis uz kumulatīviem, bet gan uz alternatīviem normas tiesisko seku piemērošanas priekšnoteikumiem un gadījumiem.

Civillikuma 2348. pants nepiešķir tiesības uz atrautās peļņas atlīdzināšanu papildus varbūtējai atrautai peļņai Civillikuma 2347. panta pirmās daļas kontekstā sakarā ar nespēju turpināt gūt ienākumus attiecīgajā profesijā un nespēju gūt ienākumus citā veidā, jo minētās normas ir vērstas uz radītā kaitējuma kompensēšanu sakarā ar negūtajiem ienākumiem atšķirīgos gadījumos un par atšķirīgiem laika periodiem. Proti, Civillikuma 2348. pants, nosakot tiesības uz kompensāciju sakarā ar personas nākotnē negūstamajiem ienākumiem, sašaurina Civillikuma 2347. panta pirmās daļas piemērošanas gadījumu loku uz tādiem, kad persona jau ir pilnībā vai daļēji zaudējusi tiesības uz ienākumiem prettiesiska tās veselības aizskāruma rezultātā noteiktā vai konkrētākā laika posmā vai arī konkrētu tiesisko attiecību kontekstā. Līdz ar to, lai arī atsevišķos gadījumos var nebūt iespējams skaidri noteikt robežu starp Civillikuma 2347. panta pirmajā daļā un 2348. pantā noteiktajiem prasījumiem, par pamatotāku būtu atzīstama tiesību aizsardzība atbilstoši Civillikuma 2348. panta noteikumiem, ja veselības aizskāruma gadījumā radītās sekas liedz personai turpināt gūt ienākumus līdzšinējā veidā vai liedz gūt ienākumus vispār, savukārt, runājot par konkrētāk identificējamu tiesisko attiecību ietvaros un noteiktā laika periodā radītu ienākumu zudumu, cietušā tiesības būtu aizsargājamās, ievērojot Civillikuma 2347. panta pirmo daļu.

Prasījumi par kompensācijas piedziņu saistībā ar cietušā negūtajiem ienākumiem miesas bojājumu dēļ ir nošķirami no prasījuma par atrautās peļņas atlīdzināšanu Civillikuma 1786., 1787. panta un citu normu kontekstā, kuras attiecas uz mantai radītu kaitējumu, jo, pirmkārt, miesas bojājumu rezultātā negūtās peļņas gadījumā tiesības uz atlīdzinājumu persona var iegūt vēl pirms ienākumu gūšanas tiesiskā pamata un pirms radusies noteikta iespēja tos gūt, otrkārt,

⁵ Talsu rajona tiesas 2011. gada 8. decembra spriedums lietā Nr. C36071011.

kompensācijas apmēru minētajā gadījumā cietušās personas individuālo un relatīvi neparedzamo dzīves apstākļu dēļ, kas ietekmē ienākumu gūšanas iespēju, apmēru, riskus un citus aspektus, negūto ienākumu apmēru var nebūt iespējams pierādīt, kā rezultātā negūtās peļņas apmēra noteikšanai ir piemērojams tiesas ieskats.⁶ Tas, ka negūtās peļņas precīzu apmēru miesas bojājumu nodarīšanas gadījumā var nebūt iespējams pierādīt un ka kompensāciju sakarā ar zaudētajiem ienākumiem var noteikt pēc tiesas ieskata, padara minētās kompensācijas noteikšanas mehānismu par būtiski atšķirīgu, salīdzinot ar Civillikuma 1787. pantā atspoguļoto.⁷ Tādēļ atrautā peļņa, ja nodarīts kaitējums personas mantai, ir pēc būtības atšķirīga, salīdzinot ar personas negūtajiem ienākumiem miesas bojājuma nodarīšanas gadījumā.⁸ Līdz ar to kritiski būtu vērtējama vispārējā regulējuma piemērošana par atrautās peļņas atlīdzināšanu negūtajai peļņai miesas bojājumu nodarīšanas gadījumā.⁹

Kaitējuma izvērtēšana un kompensācijas noteikšana

Negūtās peļņas gadījumā kompensācijas apmēru tiesa var noteikt pēc sava ieskata, no kā izriet, ka atbilstoši attiecīgā gadījuma faktiskajiem apstākļiem ir iespējams atšķirīgs kompensācijas apmērs no prasītā, spriežot pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem atbilstoši Civillikuma 5. pantam. No Civillikuma 2347. panta pirmās daļas izriet, ka cietušajam var būt atlīdzināma arī varbūtēja atrautā peļņa. Doktrīnā norādīts, ka Civillikuma 2347. panta pirmajā daļā tādējādi ir akcentēta varbūtības nozīme (ar minēto atkāpi no pierādīšanas pienākuma negūtās peļņas kontekstā).¹⁰ Doktrīnā uzsvērts, ka kompensācijas piedziņai sakarā ar negūtajiem ienākumiem, ja nodarīts kaitējums mantai, nepieciešama augstāka pierādījumu ticamības pakāpe attiecībā uz negūto peļņu un tās apmēru nekā personiska kaitējuma gadījumā.¹¹ Līdz ar to minētais regulējums var būt attaisnojams ar cietušā interešu aizsardzības nepieciešamību miesas bojājumu nodarīšanas gadījumā. Tādējādi Latvijas likumdevējs ir noteicis kārtību, kādā nosakāms kompensācijas apmērs par personas negūto peļņu, kas konceptuāli atbilst Eiropas deliktu tiesību principu 2:105. pantam, kas pieļauj iespēju atkāpties no vispārējās zaudējumu apmēra pierādīšanas noteikumiem, piešķirot tiesai tiesības noteikt kaitējuma kompensācijas apmēru, ja tā precīza pierādīšana varētu pārmērīgi apgrūtināt cietušo.¹² Šādi noteikumi izstrādāti, vadoties pēc Vācijas, Austrijas, Beļģijas, Anglijas, Francijas, Grieķijas, Itālijas, Nīderlandes un citu valstu normatīvā regulējuma, kas atsevišķos gadījumos paredz, ka mantiskā kaitējuma kompensācijas

⁶ Bitāns A. Tiesas ieskats un svarīgi iemesli civiltiesisku strīdu izskatīšanā. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004, 111. lpp., Grudulis M. Tiesas ieskats kā tiesību metode. *Jurista Vārds*, 2005, 22. febr., Nr. 7 (362).

⁷ Torgāns K. *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 212. lpp.

⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2011. gada 20. oktobra spriedums lietā Nr. PAC-0298.

⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2011. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. PAC-0153.

¹⁰ Torgāns K. *Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 411. lpp.

¹¹ Jones M. A., Dugdale A. M., eds. *Clerk & Lindsell. On Torts. 20th edition*. London: Thomson Reuters Limited, 2010, p. 164.

¹² *Art. 2:105. Principles of European Tort Law*. Pieejams: <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf> [skatīts 21.02.2017.].

apmēru var noteikt tiesa.¹³ Šādos gadījumos, neskatoties uz minēto, kā norādīts doktrīnā, cietušajam ir jānorāda uz apstākļiem, kuri varētu palīdzēt tiesai izvērtēt personas tiesību aizskārums kaitīgās sekas un noteikt atbilstošu kompensāciju.¹⁴

Personas tiesības uz ienākumiem nākotnē un attiecīgi prasījums par kompensācijas piedziņu saistībā ar ienākumiem, kurus tā negūs nodarīto miesas bojājumu rezultātā, var būt samērā nenoteikts, un kompensāciju par miesas bojājumiem, kas liedz gūt ienākumus nākotnē, var būt tiesīga saņemt arī persona, kura dažādu iemeslu dēļ nav nodarbināta vai negūst ienākumus. Līdz ar to ienākumu gūšana līdz miesas bojājumu nodarīšanas brīdim nav priekšnoteikums kompensācijas noteikšanai saistībā ar paliekošu darbības zudumu un ienākumu gūšanas nespēju. Tiesības uz kompensācijas saņemšanu pamatojamas ar veselībai nodarītā kaitējuma raksturu, smagumu un sekām, kas objektīvi liedz personai gūt ienākumus nākotnē.

Ja personas darbība ir neatgriezeniski zudusi, atbilstoši lietas faktiskajiem apstākļiem kompensācija var būt nosakāma, piemēram, ņemot vērā darbības procentuālo samazinājumu un vidējos darba samaksas rādītājus pilsētās vai reģionos.¹⁵ Lai arī šāda informācija var kalpot tikai par vadlīniju, nosakot kompensācijas apmēru, un tiesai jāņem vērā visi lietas faktiskie apstākļi, kritiski būtu vērtējama tiesu prakse, atbilstoši kurai darbības neatgriezeniska zuduma gadījumā prasība par kompensācijas piedziņu tiek noraidīta ienākumu gūšanas pierādījumu trūkuma dēļ,¹⁶ kas ir pretrunā ar Civillikuma 2348. panta noteikumiem un to mērķi, kā arī ar tiesas ieskatu kā tiesību metodes uzdevumu kompensācijas noteikšanā. Iespējams, minēto apsvērumu dēļ būtu lietderīgi normatīvo regulējumu precizēt, norādot, ka Civillikuma 2348. pantā noteiktās kompensācijas priekšnoteikums saistībā ar paliekošu darbības vai spējas gūt ienākumus zaudēšanu ir vienīgi paliekošs darbības un iespējas gūt ienākumus zudums, par ko ir atbildīga cita persona. Līdzīga pieeja izriet arī no Eiropas deliktu tiesību principu 10:202. panta, kurā norādīts, ka uz kompensāciju personai ir tiesības gan ienākumu zuduma gadījumā, gan darbības zuduma gadījumā.¹⁷ Doktrīnā saistībā ar minētajiem noteikumiem apstiprināts, ka pēdējā gadījumā kompensācijas samaksas un saņemšanas priekšnoteikums nav personas faktiska ienākumu gūšana, pirms ticis nodarīts kaitējums veselībai.¹⁸

Civillikuma 2347. panta pirmajā daļā lietotais formulējums “varbūtēja atrautā peļņa” norāda uz to, ka tiesas noteiktās kompensācijas apmērs sakarā ar negūtajiem ienākumiem miesas bojājumu gadījumā var nebūt ekvivalents tiem ienākumiem, ko persona faktiski būtu varējusi gūt, ja aizskārums nebūtu noticis un miesas bojājumi nebūtu nodarīti. Kaut arī nav iespējams precīzi paredzēt personas ienākumus, kādus tā būtu guvusi nākotnē, ja miesas bojājumi tai nebūtu tikuši nodarīti, tomēr tiesai, nosakot kompensācijas apmēru, ir jācenšas ņemt vērā visi

¹³ *European Group on Tort Law. Principles of European Tort Law. Text and Commentary.* Vienna: Springer-Verlag, 2005, p. 39–41.

¹⁴ Autoru kolektīvs. Prof. K.Torgāna zinātniskajā redakcijā. *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa).* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 333.–334. lpp.

¹⁵ *Darba samaksa – Galvenie rādītāji.* Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/darba-samaksa-galvenie-raditaji-30270.html> [skatīts 12.03.2017.].

¹⁶ Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. C32145608, Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 6. jūnija spriedums lietā Nr. C29372007.

¹⁷ *Art. 10:202. Principles of European Tort Law.* Pieejams: <http://civil.udg.edu/php/biblioteka/items/283/PETL.pdf> [skatīts 21.02.2017.].

¹⁸ *European Group on Tort Law. Principles of European Tort Law. Text and Commentary.* Vienna: Springer-Verlag, 2005, p. 166–167.

apstākļi, kas to varētu ietekmēt. Doktrīnā norādīts, ka šādi apstākļi var būt miesas bojājumu raksturs, iespējamais personas dzīves ilgums, fiziskā un garīgā veselība kopumā, kā arī sagaidāmā veselības stāvokļa uzlabošanās vai pasliktināšanās.¹⁹ Tiesu praksē tiesas nereti cenšas noteikt konkrētu laika periodu, par kuru piešķirt kompensāciju sakarā ar ienākumu zudumu. Piemēram, kādā lietā norādīts, ka “Civillietu tiesu palāta prasītājam atrauto peļņu aprēķina par laika periodu [...] līdz 2013. gada 10. februārim, kad prasītājam beidzas trešās grupas invaliditāte [...]”, lai arī prasība tikusi celta, aprēķinot kompensāciju par negūtajiem ienākumiem par 60 gadu periodā un lūdzot piedzīt kompensāciju LVL 576 000 apmērā.²⁰ Arī tiesību doktrīnā norādīts, ka kompensācija sakarā ar zaudētajiem ienākumiem var tikt aprēķināta par periodu, uz kādu ir noteikta attiecīga invaliditātes grupa.²¹ Tas neizslēdz prasības celšanu vēlāk arī par turpmāko periodu, ja darbspēja un spēja gūt ienākumus nav atgūta.

Ja personai veselības aizskārums rezultātā nav iespējams turpināt darbu savā profesijā vai gūt ienākumus vispār, kompensācija būtu nosakāma, pirmkārt, ņemot vērā ienākumus ietekmējošos faktoros, piemēram, darbspēju paredzamo ilgumu un līdzšinējos ienākumus, otrkārt, personas spēju gūt ienākumus, pārkvalificējoties un gūstot ienākumus citā veidā, treškārt, citus maksājumus, kas vērsti uz negūstamo ienākumu kompensēšanu, ko persona neatkarīgi no citu personu civiltiesiskās atbildības saņem vai ir tiesīga saņemt sakarā ar nodarīto kaitējumu veselībai, piemēram, apdrošināšanas atlīdzības vai sociālās apdrošināšanas maksājumus, kā arī citus apsvērumus. Tiesību piemērotājam, nosakot kaitējuma kompensācijas apmēru, būtu jāņem vērā, piemēram, tādi apsvērumi kā radītā kaitējuma raksturs un sekas, darbspējas procentuālais zudums, cietušās personas līdzšinējā nodarbošanās, ienākumi un peļņa, spējas, prasmes, kvalifikācija, pieredze, izglītība, vecums, nodibinātās tiesiskās attiecības un to ietvaros sagaidāmā peļņa un tās izmaiņas, kā arī citi objektīvi konstatējami faktori, kas var ietekmēt cietušās personas ienākumus attiecīgajos apstākļos.

Situācijā, kurā persona vairs nav spējīga pilnībā vai daļēji gūt ienākumus nākotnē, kompensācijas noteikšana var būt daudz komplicētāka nekā tad, ja prasība celta par negūto ienākumu kompensācijas piedziņu par noteiktu periodu pagātnē. Augstākās tiesas judikatūrā atzīts, ka nepārejošas darbnespējas gadījumā, kā rezultātā personai zūd iespēja turpināt savu darbu vai nodarbošanos vai kā citādi samazinās vai tiek apgrūtināta iespēja nodrošināt iztiku, atbildīgajai personai jākompensē starpība, kas veidojas starp cietušā ienākumiem pirms kaitējuma nodarīšanas un pēc tās.²² Lai arī paliekoša darbspējas zuduma gadījumā var būt nepieciešams vērtēt laika periodu nākotnē, kas var būt arī vairākus desmitus gadu ilgs, taču būtu jāņem vērā, ka atbildīgajai personai nebūtu jāatbild par cietušā ienākumu gūšanas iespēju zaudēšanu ilgāk, kā tas ir objektīvi nepieciešams ienākumu gūšanas uzsākšanai citā profesijā, amatā vai veidā, tomēr kompensējot starpību, ja minētajā veidā nav iespējams sasniegt ienākumu līmeni, kāds cietušajai personai ir bijis pirms miesas bojājumu nodarīšanas. Jāņem vērā arī tas, ka cietušajam, it īpaši gadījumos, kad tiesību aizskārums nav nodarīts ļaunā nolūkā,

¹⁹ Van Dam C. *European Tort Law. Second edition*. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 360–361.

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2011. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. PAC-0153.

²¹ Torgāns K. *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 213. lpp.

²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 26. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-319/2011.

ir pienākums veikt visus saprātīgi iespējamus pasākumus mantiskā kaitējuma samazināšanai vai novēršanai. Līdz ar to, nosakot kompensāciju sakarā ar personas zaudēto darbību un spēju gūt ienākumus miesas bojājuma nodarīšanas rezultātā, jāņem vērā arī cietušā iespējas atsākt gūt ienākumus atbilstoši tā veselības stāvoklim.

Kaitējuma kompensācijas veida izvēle

Attiecībā uz to, vai kompensācija sakarā ar darbības zudumu un zaudēto spēju gūt ienākumus ir nosakāma konkrēta kompensācijas maksājuma veidā vai arī periodisku kompensācijas maksājumu veidā, tieša norāde Civillikuma regulējumā nav ietverta. Lai arī nav izslēgtas tiesības lūgt kompensāciju noteikt jebkurā no minētajiem veidiem, tomēr atbilstoši Latvijas tiesu praksei biežāk sakarā ar minēto kaitējumu tiek prasīta kompensācija noteiktā summā, kuras apmēru nosaka tiesa, vienreizēja maksājuma veidā. Eiropas valstu tiesu prakse šajā jautājumā ir atšķirīga. Piemēram, Anglijā saistībā ar ienākumu un darbības zudumu nākotnē tiesas galvenokārt piedzen kompensāciju noteiktas summas veidā, savukārt Francijā tiesām ir plašāka iespēja izvēlēties atkarībā no katra gadījuma faktiskajiem apstākļiem starp kompensāciju noteiktas summas veidā vai periodiskiem maksājumiem.²³ Vācijā tiesas atbilstoši "Bürgerliches Gesetzbuch" 843. paragrāfa pirmās daļas regulējumam galvenokārt piešķir kompensāciju periodisku maksājumu veidā, ja vien nav īpaša iemesla (vācu val. *Grund vorliegt*) kompensācijas noteiktā summā piedziņai atbilstoši 843. paragrāfa trešajai daļai.²⁴ Eiropas deliktu tiesību principu noteikumi pieļauj tiesību piemērotājam izvēlēties kompensācijas veidu atkarībā no apstākļiem, īpaši ņemot vērā cietušā intereses,²⁵ savukārt Kopējā modeļa Sestās grāmatas noteikumi paredz piedzīt kompensāciju noteiktā summā, ja vien pamatoti iemesli nenorāda uz periodisku maksājumu nepieciešamību.²⁶

Latvijas tiesību kontekstā tikai viena kompensācijas noteikšanas veida pieļaušana, iespējams, nebūtu attaisnojama. Jāņem vērā, ka tiesai var nebūt iespējams paredzēt visus apstākļus, kas varētu nākotnē ietekmēt piespriedes kompensācijas apmēra taisnīgumu un samērīgumu.²⁷ Taču, lai arī kompensācijas summas konkrētā apmērā noteikšana var būt apgrūtinoša, šādā gadījumā kompensācijas samaksai ir galēja noregulējuma raksturs tiesiskajās attiecībās starp cietušo un atbildīgo personu. Atsevišķos gadījumos tomēr gan cietušā, gan atbildīgās personas interesēm atbilstošāks kaitējuma kompensēšanas veids būtu noteiktā periodā vai līdz noteiktam brīdim veicami maksājumi, jo šādā veidā tiktu pieļauta plašāka kompensācijas summas pielāgošana darbības ierobežojumiem un samazināts risks, ka apstākļi, kuri kompensācijas noteikšanas brīdī nav paredzami vai atbilstoši novērtējami, var padarīt piespriedes kompensācijas summu neadekvātu

²³ Van Dam C. *European Tort Law. Second edition.* Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 361.

²⁴ *Geldrente Schadensersatz zu leisten. Bürgerliches Gesetzbuch § 843.* Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html> [skatīts 02.03.2017.].

²⁵ Art. 10:102. *Principles of European Tort Law.* Pieejams: <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf> [skatīts 21.02.2017.].

²⁶ VI.-6:203. *Book VI of Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition.* Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf [skatīts 21.02.2017.].

²⁷ Van Dam C. *European Tort Law. Second edition.* Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 362.

radītajam kaitējumam.²⁸ To varētu pamatot ar cietušā un atbildīgās personas interešu līdzsvarošanas nepieciešamību attiecīgajos faktiskajos apstākļos, saglabājot iespēju pārskatīt kompensācijas apmēru vai periodu, kurā noteikts kompensācijas maksāšanas pienākums, ja mainās cietušā veselības stāvoklis un iespējas gūt ienākumus.

Kopsavilkums

1. Civillikuma 2347. panta pirmās daļas un 2348. panta noteikumi kopsakarā būtu interpretējami tādējādi, ka tie aizsargā cietušā tiesības saņemt kompensāciju, ja citas personas prettiesiskas rīcības rezultātā jebkādā tiesiskā un iespējamā veidā vai periodā cietušajam ir samazinājušies ienākumi vai zaudēta ienākumu gūšanas iespēja. Kompensācijas apmērs abu minēto normu gadījumā būtu noteicams pēc tiesas ieskata, kas, aizsargājot cietušā tiesības un tiesiskās intereses, nemantisko labumu aizskāruma gadījumā pieļauj un attaisno atkāpes no kaitējuma apmēra pierādīšanas pienākuma personas mantas bojājumu un citu mantisko interešu aizskāruma gadījumā.
2. Lai arī regulāru ienākumu gūšana, pirms nodarīts prettiesisks personas veselības aizskārums, nav priekšnoteikums kompensācijas piedziņai un kompensācija būtu noteicama neatkarīgi no ienākumu gūšanas iespējām tiesību aizskāruma brīdī, tiesību piemērotājam, pēc iespējas objektīvāk un precīzāk nosakot kompensāciju saistībā ar personas negūtajiem ienākumiem un nespēju gūt ienākumus, ir jānodrošina arī atbildīgās personas interešu aizsardzība. Līdz ar to galvenokārt vērtējami tie apstākļi, kas ir ietekmējuši, ietekmē vai varētu ietekmēt cietušās personas ienākumu gūšanu noteiktā veidā vai apmērā, kā arī dažādi paredzami šķēršļi ienākumu gūšanā, kas nav saistāmi ar vainojamās personas rīcību, to novēršamība, laika periods, kurā cietusi persona varētu būt guvusi ienākumus, veselības stāvokļa paredzamās izmaiņas, tā uzlabošanās iespējas un cietušās personas spēja gūt ienākumus citā veidā.
3. Latvijas tiesību kontekstā nebūtu attaisnojama tiesību piemērotāja izvēles ierobežošana noteikt attiecīgajos faktiskajos apstākļos adekvātāko un cietušā un atbildīgās personas interesēm atbilstošāko kompensācijas noteikšanas veidu, uz ko nereti var norādīt radītā kaitējuma smagums un sekas. Ja cietušajam miesas bojājumu rezultātā izraisīts ienākumu samazinājums vai zudums relatīvi noteiktu tiesisko attiecību ietvaros vai arī ja cietušā darbību zudums un nespēja gūt ienākumus ir pārejoša, iespējams objektīvāk un precīzāk izvērtēt radīto kaitējumu un piedzīt noteiktu kompensāciju par labu cietušajam. Taču tad, ja personas spēja gūt ienākumus ir ierobežota vai zudusi uz ilgāku un nekonkrētizējamu laika periodu un nav paredzams, kad būs sagaidāmas būtiskas cietušā veselības stāvokļa izmaiņas vai radīsies iespēja gūt ienākumus citos veidos, kā arī ja pastāv citi objektīvi faktori, kas liedz noteikt relatīvi precīzu kaitējuma apmēru, par atbildīgās personas un cietušā interesēm atbilstošāku būtu uzskatāma kaitējuma kompensācijas noteikšana periodisku un pārskatāmu maksājumu veidā.

²⁸ Koziol H. *Basic Questions of Tort Law from a Germanic Perspective*. Vienna: Sramek Verlag Kg, 2012, p. 301.

SPRIEDUMU MOTĪVU DAĻAS PRASĪBAS BRĪVAJĀ PIERĀDĪJUMU NOVĒRTĒŠANAS KONTEKSTĀ

THE REQUIREMENTS FOR REASONED PART OF THE JUDGMENT IN THE CONTEXT OF FREE EVALUATION OF EVIDENCE

Daina Ose, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

Court's work can be measured by its result – a judgement, which is evaluated by the parties in deciding whether to appeal it to the court of appeal or court of cassation, and scrutinised by the entire public. In evaluation of evidence in civil proceedings, the method of free evaluation of evidence is used and the judge is not tied to specific considerations, which may be present in either application or in the defendant's explanation, however, judge's discretion is limited by the subject of application and clarification of the related facts. The court must look at all the submitted evidence as critically as possible, maintaining its objectivity and neutrality, at the same time justifying and arguing its own conclusions. The court cannot be arbitrary in its conclusions and arguments, and those conclusions and arguments must be based on the evidence in the respective case and relevant to the case.

Atslēgvārdi: tiesas spriedums, motīvu daļa, brīvā pierādījumu novērtēšana

Keywords: court judgment, grounds of the judgment, free evaluation of evidence

Diskusijas par tiesas spriedumu kvalitāti juristu un tiesībzinātnieku vidū savu aktualitāti nezaudē. Tas ir arī saprotams, jo, no vienas puses, procesuālās ekonomijas princips un saistību ātrāka nodošana izpildei pieprasa tiesu darba optimizēšanu jautājumos, kas skar tiesas spriešanas ātrumu, ieviešot rakstveida procesus, vienkāršotās tiesvedības un pārsūdzības kārtību atsevišķu kategoriju lietās, no otras puses, civilprocesā iedibinātā formālā lietu vešanas kārtība un procedūru ievērošana prasa gan no tiesas, gan lietas dalībniekiem pietiekamus pierādījumus par strīda apstākļiem un argumentētu un pamatotu pierādījumu novērtēšanu.

Tiesas spriedums ir tiesas darba mēraukla, kuru vērtē gan paši lietas dalībnieki, pieņemot lēmumu pārsūdzēt spriedumu apelācijas vai kasācijas kārtībā, gan sabiedrība kopumā. Sekojot līdzī tiesas nolēmumos ietvertajam apstākļu vērtējumam un attiecīgo tiesību normu interpretācijai, sabiedrībā var pieaugt izpratne par iespējām risināt konfliktsituācijas ar ārpus tiesas strīdu risināšanas metodēm, mazinot tiesu noslogotību. Tādējādi pamatots juristu vidū ir secinājums, ka "tiesu darbības subjektivizācijas līmenis izslēdz iespēju sabiedrībai īstenot sociālo

kontroli pār tiesu darbu un pakļaut tiesu nolēmumus saprātīgai kritikai. Rodas nopietnas bažas, ka šādos apstākļos sabiedrībai vispār nav iespēju pārliecināties, vai tiesas rīcība, izlemjot sabiedrībai nozīmīgus jautājumus, nav bijusi nepareiza”.¹ Ar anonimizēto nolēmumu datubāzes ieviešanu sabiedrības kontrole pār tiesas spriedumu kvalitāti ir pastiprinājusies, atklājot vājos punktus, starp kuriem kā vienu no būtiskākajiem var minēt pamatojumu tiesas spriedumu motīvu daļā, izvērtējot lietā esošos pierādījumus un taisot attiecīgus secinājumus vai izsakot noteiktus argumentus. Nereti motīvu daļā ir ietverts tiesas konstatējums bez atbilstoša pamatojuma, kas lietas dalībniekiem rada neskaidrību par sprieduma tiesiskumu un veicina vēlmi pārsūdzēt spriedumu. Taču anonimizēto nolēmumu datubāzē ir pieejami tikai tādi tiesu nolēmumi, kuri ir stājušies spēkā, bet pārsūdzību gadījumā pieejams ir tikai galējais nolēmums. Līdz ar to konkrētā lietā taisīto nolēmumu pēctecība nav izsekojama, kas dotu sabiedrībai iespēju izsekot tiesas spriedumos ietverto secinājumu un argumentu pamatotībai, salīdzinot dažādu tiesu instanču secinājumus un argumentus par vieniem un tiem pašiem apstākļiem, it īpaši, ja tie ir atšķirīgi.

Juridiskajās diskusijās par sprieduma kvalitāti ir norādīts, ka “pēc būtības nolēmuma kvalitāte ir tā saturs. Kvalitatīvs nolēmums ir pamatots un homogēns. Homogēnums veidojas kopsakarā, vērtējot faktu izklāstu, argumentāciju un secinājumus”.² Tas nozīmē, ka spriedums kā procesuāls dokuments, kas sastāv no vairākām daļām, pēc savas struktūras veido loģisku un pamatotu elementu kopumu, sniedzot argumentētas atbildes par civiltiesiskā strīda būtību, tā apstākļiem un tiesas noteikto risinājumu. Līdzīgu viedokli pauž arī tiesneši, norādot, ka, ja lietā “nolēmums nav vispār vai nav pietiekami pamatots, tas var būt par pamatu nolēmuma atcelšanai augstākas instances tiesā”.³ Tādējādi gan praktizējoši juristi, gan tiesīzbiznātnieki, gan tiesneši pēc būtības norāda uz vienām un tām pašām problēmām sprieduma kvalitātē, bet tas savukārt liecina, ka nepieciešams noskaidrot iespējamus iemeslus, kuru ietekmē rodas vai var rasties nepienācīgas kvalitātes spriedums.

Latvijas civilprocesā tiek izmantota brīvā pierādījumu novērtēšanas metode, kura, no vienas puses, ļauj tiesai salīdzinoši brīvi pamatot savus apsvērumus, formulējot sprieduma motīvu daļu, jo tiesnesis nav piesaistīts noteiktiem prasības pieņemšanai vai atbildētāja paskaidrojumā norādītiem apsvērumiem. No otras puses, tiesneša rīcības brīvība ir ierobežota ar celtās prasības priekšmetu un meklējamo faktu noskaidrošanu, kurus ievērojot tiesnesim nav pieļaujams pārkāpt prasījuma robežas, respektējot prasītāja personīgo autonomiju un nosakot, kādā apjomā strīds ir nodots tiesas izvērtēšanai. Aplūkojot Vācijas civilprocesa regulējumu par brīvo pierādījumu novērtēšanu, jānorāda, ka Vācijas Civilprocesa likuma (ZPO) 286. § ir norādīts, ka tiesai jāņem vērā visu tiesas sēžu saturs un pierādījumu iegūšanas rezultāti un, vadoties pēc iekšējās pārlicības, jānosaka, vai faktiskie apgalvojumi ir patiesi vai nepatiesi. Tiesas sprieduma pamatojumā ir jānorāda tiesas

¹ Bērtaitis S. Tiesu darbības kritika: vai tiesa vispār var kļūdīties. *Jurista Vārds*, 2014, 29. apr., Nr. 17 (819), 28.–29. lpp.

² Zikmane A., Nolēmumu kvalitāte ir būtisks tiesu varas prestiža kritērijs. *Jurista Vārds*, 2016, 23. febr., Nr. 8 (911), 10. lpp.

³ Kasakovska A. Nolēmumu kvalitāte ir būtisks tiesu varas prestiža kritērijs. *Jurista Vārds*, 2016, 23. febr., Nr. 8 (911), 12. lpp.

apsvērumi.⁴ Tādējādi, izmantojot pierādījumu brīvo novērtēšanu, īpaši nozīmīgs ir strīda pušu realizētais pierādīšanas process tiesā, kuram atšķirībā no vispārzinātniskās pierādīšanas raksturīgi, ka ar zināmo informāciju, kuru iegūst no pierādījumiem, tiek taisīti secinājumi par pagātnes notikumiem, kuriem ir nozīme civiltiesiskā strīda atrisināšanai vai noteiktu pagātnes apstākļu konstatēšanai.⁵ Latvijas Civilprocesa likumā (turpmāk arī – CPL) brīvās pierādījumu novērtēšanas vispārīgie standarti ietverti 97. pantā, nosakot, ka tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārliecības, kas pamatota uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, vadoties pēc tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un dzīvē gūtiem novērojumiem.⁶ Pēc savas būtības gan Latvijas CPL, gan Vācijas Civilprocesa likums nosaka līdzīgus pierādījumu vērtēšanas kritērijus, paredzot tiesas pienākumu novērtēt tiesas sēdē iegūtās ziņas un lietā iesniegtos pierādījumus (vai lietā iesniegtos materiālus un pušu sniegtos paskaidrojumus, ja lieta tiek skatīta rakstveida procesā), noskaidrojot strīda patiesos apstākļus un vadoties pēc savas iekšējās pārliecības. Šādas tiesneša darbības ir pieļaujamas tikai pierādīšanas procesa noslēgumā, kad puses ir iesniegušas visus viņu rīcībā esošos pierādījumus un izteikušas savus apsvērumus un argumentus par labu vienam vai otram apstāklim, kuram ir nozīme lietas izskatīšanā. To, ka tiesneša iekšējā pārliecība var veidoties tikai lietas izskatīšanas noslēguma posmā, kad tiesnesim ir jāizlemj jautājums par celto prasību un jātaisā spriedums, ir uzsvērts vairāku autoru darbos.⁷ Savukārt visus pieteiktos pierādījumus tiesa pārbauda, skatot lietu pēc būtības lietas izskatīšanas stadijā pirms tiesas debatēm, kurās puses pauž savus viedokļus un argumentus par pierādījumiem un strīda apstākļiem. Līdz ar to, novērtējot lietā iesniegtos pierādījumus, tiesnesim ir jāveic to atļase, nošķirot lietā iesniegtos materiālus, kuriem nav saistības ar strīda apstākļiem vai arī tā ir nosacīta, no pierādījumiem, kuriem ir nozīme strīda izšķiršanā. Diemžēl Latvijas CPL nav ietverta skaidra termina “lietas materiāli” norobežošana no termina “pierādījumi”, kas praksē var radīt lietas dalībnieku neizpratni par to, ka ne visi viņu iesniegtie rakstveida pierādījumi, liecinieku liecības un citos pierādīšanas līdzekļos ietvertās ziņas ir ņemtas vērā un vērtētas tiesas sprieduma motīvu daļā. Šāds apstāklis var būt par iemeslu tiesas spriedumu pārsūdzībai, taču tā sekas ir novēršamas vai mazināmas ar tiesas sprieduma motīvu daļā ietverto tiesneša argumentācijas pamatojumu un atbilstošiem secinājumiem. Tādējādi atkārtoti uzsverama nepieciešamība pēc iespējas kvalitatīvāk izstrādāt sprieduma motīvu daļu, kas radītu lietas dalībniekiem lielāku skaidrību un pārliecību, ka tiesas spriešana lietā nav bijusi formāla.

“Brīvā pierādījumu novērtēšana piešķir tiesai tiesību nerēķināties ar prāvnieku domām un slēdzieniem; viņa var no iesniegtiem pierādījumiem taisīt tādu patstāvīgu slēdzienu, kādu pat neviena no pusēm nav taisījusi.”⁸ Jautājums par pierādījumu novērtēšanu savu aktualitāti uztur, ņemot vērā, ka jebkurā civiltiesiskā strīdā, kurš nonāk izskatīšanai tiesā, pusēm sacīkstes principa ietvaros ir jāiesniedz attiecīgie pierādījumi, lai pamatotu savus apgalvojumus vai

⁴ Zivilprozessordnung, 286.§, Ausfertigungsdatum: 12.09.1950. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> [aplūkots 2017. gada 14. februārī].

⁵ Ose D. *Pierādījumi un pierādīšana civilprocesā*. Promocijas darbs, R., 2012. Pieejams: <https://dspace.lu.lv> [aplūkots 2017. gada 19. februārī].

⁶ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 97. pants.

⁷ Līcis A. *Prasības tiesvedībā un pierādījumi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 78. lpp.

⁸ Bukovskis V. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 350. lpp.

pretargumentus. Lai cik ilga būtu tiesvedība strīdā, lai kā būtu pamatoti pušu argumenti, skatot lietu pēc būtības, vai lietā iesniegto pierādījumu apjoms, redzot tiesas sprieduma rezolutīvo daļu un tiesas nolemto, rodas jautājums par sprieduma pamatojumu šādi izlemtam strīdam. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 193. panta piekto daļu sprieduma motīvu daļā tiesa norāda lietā konstatētos faktus, pierādījumus, uz kuriem pamatoti tiesas secinājumi, un argumentus, ar kuriem noraidīti tie vai citi pierādījumi. Tātad arī tiesību normā tiek likts uzsvars uz tiesas sprieduma motīvu daļā ietvertajiem tiesas secinājumiem un argumentiem, analizējot lietā iesniegtos pierādījumus un to nozīmīgumu taisnīgā tiesas spriešanā. Iepazīstoties ar tiesas sprieduma motīvu daļu, personai jāiegūst pārliecība, ka tiesa lietā esošos pierādījumus ir vērtējusi vispusīgi, pilnīgi un objektīvi. Tikai tādā gadījumā var apgalvot, ka tiesas spriedums lietā ir taisnīgs un objektīvs.

V. Bukovska secinājums par pierādījumu brīvo novērtēšanu un tiesneša tiesībām neņemt vērā prāvnieku domas un slēdzienus ir saistīts ar pierādīšanu kā procesu, kuru realizē lietas dalībnieki – personas, kas tieši vai netieši ir ieinteresētas lietas iznākumā un ar visiem atļautajiem procesuālajiem līdzekļiem mēģina pārliecināt tiesu par noteiktu apstākļu pastāvēšanu, kuri ir saistīti ar strīdu un no kuru esamības vai neesamības ir atkarīgs tiesas nolēmums lietā. Tādējādi tiesai uz jebkuriem pušu apgalvojumiem un secinājumiem par iesniegtajiem pierādījumiem jāraugās pēc iespējas kritiskāk, saglabājot objektivitāti un neitralitāti, bet sprieduma motīvu daļā atbilstoši pamatojot un argumentējot savus secinājumus. Arī juridiskajā literatūrā ir pausta atziņa, ka Civilprocesa likuma normas uzliek tiesai pienākumu spriedumā motivēt savu rīcību pierādījumu novērtēšanā.⁹ Tas nozīmē, ka tiesa nevar būt patvaļīga savos secinājumos un argumentos, bet tiem ir jāizriet no pierādījumiem lietā un jābūt saistībā ar prasības priekšmetu. Savukārt iesniegtajiem materiāliem lietā jāatbilst visām Civilprocesa likumā ietvertajām pierādījuma prasībām gan pēc attiecināmības, gan pieļaujamības kritērijiem, lai tiesai būtu tiesības tos vērtēt un atzīt par pierādījumiem.

Tiesas pārliecībai par pierādījuma ticamību ir jābūt pietiekamai, līdz ar to šāda pārliecība nevar būt balstīta uz šaubām par to, ka pierādījuma patiesīgums ir tikai iespējams. Tiesa nedrīkst taisīt pieņēmumus, pamatojoties uz varbūtību, jo tiesas konstatējums vai secinājums, kurš ietverts sprieduma motīvu daļā, ir ar juridiska fakta sekām. Tādējādi nepatīss secinājums vai konstatējums var novest pie nelikumības sprieduma taisīšanā, jo, spriedumam stājoties spēkā, neesošs apstāklis iegūst juridiska fakta statusu. Šādi gadījumi būtu strikti jānorobežo no likumā noteiktajām prezumpcijām – gan tām, kas ietvertas materiālajās normās, gan tām, kuras izriet no civilprocesa tiesvedības noregulējuma. Tiesai ir tiesības izmantot prezumpcijas, lai pamatotu sprieduma motīvu daļu, ja pierādījumi lietā nav iesniegti vai nav iesniegti pietiekamā apmērā, lai tiesa varētu taisīt secinājumu par prezumpcijas apstākļu neesamību konkrētajā strīdā. Kā piemēru var minēt prezumpciju par pretējās puses atbrīvošanu no pierādīšanas. Lai arī atsaucēs uz procesuālo prezumpciju lielā mērā atvieglo nolēmuma pamatošanu, tomēr visai uzmanīgi jāizturas pret tiesas spriedumos redzamo konstatējumu, ka “saskaņā ar Civilprocesa likuma 96. panta piekto daļu pusei nav jāpierāda fakti, kurus

⁹ *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums.* Prof. K. Torgāna zinātniskajā red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 349. lpp.

šajā likumā noteiktajā kārtībā nav apstrīdējusi otra puse”.¹⁰ Tiesai, izmantojot šo procesuālo prezumpciju, ir jāiegūst pārliecība, ka viena puse ir iesniegusi pietiekamā apjoma pierādījumus, kas ļauj tiesai secināt par apstākļiem, kurus pieprasa materiālās normas hipotēze, un taisīt noteikta satura spriedumu. Piemēram, kādā citā spriedumā tiesa ir norādījusi, ka “ar lietā iesniegtajiem rakstveida pierādījumiem /I.I.11.–24./ apliecināti prasības pieteikumā norādītie apstākļi par līguma noslēgšanu starp pusēm, tā noteikumiem, atbildētāja līgumsaistību nepildīšanu norādītā laikā un apmērā, ko /pers. A/ nav apstrīdējis. Saskaņā ar CPL 96. p. 5. d. pusei nav jāpierāda fakti, kurus likumā noteiktā kārtībā nav apstrīdējusi otra puse. Savukārt tiesa saskaņā ar CPL 97. p. 1. d. novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārliecības, kas pamatota uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un dzīvē gūtiem novērojumiem”.¹¹

No piemēriem redzams, ka tiesa var izvēlēties dažādas pieejas, lai paustu savu viedokli par līdzīgiem apstākļiem, taču jebkurā gadījumā, iepazīstoties ar tiesas spriedumu, ir jāiegūst pārliecība, ka tiesa ir izvērtējusi lietā iesniegtos pierādījumus un tās secinājumi izriet no šiem pierādījumiem.

Judikatūrā ir atzīts, ka, “lai arī saskaņā ar Civilprocesa likuma 97. panta pirmo un otro daļu tiesa ir brīva vērtēšanas kritēriju izvēlē (brīvās pierādījumu novērtēšanas princips), tomēr tas nenozīmē, ka tiesa ir brīva pierādījumu atlasē izvēlē, t. i., tiesa nav tiesīga izvēlēties, kurus pierādījumus vērtēt un kurus atstāt bez vērtēšanas”.¹² Tādējādi pamatots ir apgalvojums, ka “izejot no brīvās pierādījumu novērtēšanas principa, gadījumos, kad viens iesniegtais pierādījums runā pretim otram, tiesa var piešķirt priekšroku vienam no šiem pierādījumiem”.¹³ Taču sprieduma motīvu daļā atbilstoši Civilprocesa likuma 97. panta trešajai daļai tiesai jānorāda, kādēļ tā vienam pierādījumam devusi priekšroku salīdzinājumā ar citu pierādījumu un atzinusi vienus faktus par pierādītiem, bet citus – par nepierādītiem. Vērtējot tiesas spriedumu motīvu daļās ietvertos secinājumus un argumentus, jāatzīst, ka tiesas spriedumu kvalitāte joprojām ir viens no iemesliem, kas veicina tiesas spriedumu pārsūdzību. Gan civilprocesa doktrīnā, gan arī judikatūrā ir nostiprinājusies atziņa, ka tiesai jānoskaidro lietas apstākļi, kuri ietilpst pierādīšanas priekšmetā – prasības pamata fakti un atbildētāja iebildumu pamata fakti (meklējami fakti). Meklējamos faktus norāda puses, bet faktu sastāvu, kas jāpierāda lietā, galīgi nosaka tiesa saskaņā ar tām materiālo tiesību normām, kuru hipotēzēs ir norādīti fakti, kas nosaka pušu apstrīdētās un aizskartās tiesības un tām atbilstošus pienākumus.¹⁴ Vadoties pēc šīs atziņas, tiesas uzdevums ir noskaidrot lietā tos apstākļus, kuri nepieciešami, lai piepildītu ar saturu materiālās normas hipotēzi.

Kādā no civillietām kasācijas instances tiesa secināja: “Atzīstams, ka tiesa pienākumu argumentēt, kāpēc attiecīgā secinājuma izdarīšanā vienam

¹⁰ Piemēram sk. Valkas rajona tiesas 2016. gada 16. februāra tiesas spriedumu lietā Nr. C29476116. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 14.03.2017.].

¹¹ Liepājas tiesas 2017. gada 16. februāra spriedums lietā Nr. C20 2895 16. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 14.03.2017.].

¹² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 31. maija spriedums lietā Nr. SKC-1563/2013. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 12.02.2017.].

¹³ Bukovskis V. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 349. lpp.

¹⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 21. marta spriedums lietā Nr. SKC-98/2012. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 12.02.2017.].

pierādījumam tā devusi priekšroku pār citu pierādījumu, izpildījusi formāli.”¹⁵ Ja tiesa neiedziļinās pierādījumu izvērtēšanā, bet formāli taisa secinājumus par strīda apstākļiem, praksē var rasties situācija, kad ar tiesas spriedumā iekļautajiem formālajiem secinājumiem pēc šāda sprieduma spēkā stāšanās neesoši apstākļi iegūst juridiska fakta ticamību. Šāds secinājums izriet arī no Civilprocesa likuma 203. panta piektajā daļā noteiktā, ka spriedumam, kas stājies likumīgā spēkā, ir likuma spēks.

V. Bukovskis ir norādījis, ka, no vienas puses, brīvā pierādījumu novērtēšana neierobežo tiesu pierādījumu vērtēšanā, bet, no otras puses, uzliek tiesai pienākumu sīki iedziļināties katra pierādījuma būtībā, salīdzinot to ar citiem pierādījumiem, un piešķirt tam to nozīmi, kādu tas pelna pēc savas iekšējās vērtības.¹⁶ Kādā no civillietām Augstākā tiesa atzina, ka atbilstoši Civilprocesa likuma 97. panta noteikumiem lietā sniegtās liecības ir jānovērtē un spriedumā jānorāda secinājumi par to, kādus lietā nozīmīgus apstākļus tās pierāda, bet, ja tiesa secinās, ka pierādījumi nepierāda lietā nozīmīgus apstākļus, tai ir jānorāda argumenti, kāpēc tā nākusi pie šāda secinājuma.¹⁷ Tādējādi tiesneša rīcība nevar būt formāla, bet, no otras puses, tiesnesis var vērtēt tikai tos pierādījumus, kurus lietas dalībnieki ir iesnieguši lietā. Līdz ar to īpašu nozīmi likumīga un taisnīga sprieduma taisīšanā iegūst CPL 93. panta ceturtā daļa, kura noteic tiesneša pienākumu norādīt pusēm uz nepieciešamību iesniegt pierādījumus par faktiem, uz kuriem pamatoti puses prasījumi vai iebildumi, bet nav iesniegti pierādījumi. Tas nozīmē, ka pusei, kura nav iesniegusi pierādījumus, ir jāņem vērā, ka tiesa vērtē un pamato spriedumu ar jau lietā esošajiem pierādījumiem. Lai arī Civilprocesa likumā sākotnēji ir noteikts tiesneša pienākums norādīt uz pierādījumu nepietiekamību par kādu no faktiem, uz kuriem pamatoti puses prasījumi vai iebildumi, šā pienākuma ievērošana ir aktualizējusies beidzamajos gados, vērtējot tiesas spriedumu kvalitāti. Ir salīdzinoši maz gadījumu, kad tiesa sprieduma motīvu daļā norādījusi, ka ir paziņojusi attiecīgajai strīda pusei par nepieciešamību iesniegt pierādījumus par faktiem, uz kuriem pamatoti puses prasījumi vai iebildumi, bet, ja attiecīgās strīda puses pierādījumi nav iesniegti, tiesai ir tiesības izšķirt strīdu uz lietā esošo pierādījumu pamata. Piemēram, kādā spriedumā tiesa norāda, ka “puses, tostarp prasītājs, rakstveidā informēts par procesuālajām tiesībām un pienākumiem. CPL 93. p. 4. d. kārtībā /pers. A/ informēts par pierādījumu trūkumu faktiem, uz ko norādīts atbildētāja pārstāves sniegtajā rakstiskajā paskaidrojumā, nosakot termiņu pierādījumu iesniegšanai tiesā saistībā ar atbildētāja pārstāves izteiktajiem iebildumiem. [...] Pārbaudījusi un novērtējusi lietā iesniegtos rakstveida pierādījumus, izvērtējot atbildētāja pārstāves rakstiskajā paskaidrojumā norādītos apstākļus, tiesa atzīst, ka atbildētāja izteiktie iebildumi prasībai ir pamatoti, /pers. A/ lietā iesniegtie pierādījumi nav pietiekami, lai prasību atzītu par pamatotu, tādēļ tā noraidāma”.¹⁸ Taisot spriedumu un tajā atspoguļojot veiktās darbības pierādījumu iegūšanā, tiesa vienlaikus ir ievērojusi tādu civilprocesa principus kā sacīkstes principu un līdztiesības principu, nodrošinot iespēju iesniegt nepieciešamos pierādījumus, lai tiesa

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 31. maija spriedums lietā Nr. SKC-1563/2013. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 12.02.2017.].

¹⁶ Bukovskis V. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 349. lpp.

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-386. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 12.02.2017.].

¹⁸ Liepājas tiesas 2017. gada 17. marta spriedums lietā Nr. C20 2816 16. Pieejams: www.manas.tiesas.lv [aplūkots 20.04.2017.].

nonāktu līdz taisnīgam rezultātam. Taisot secinājumus, tiesa respektē attiecīgās puses dispozitivitāti, t. i., rīcības brīvību pierādījumu iesniegšanā, un taisa spriedumu, vērtējot lietā esošos pierādījumus. No aplūkotā piemēra ir redzams, ka tiesa ir veikusi visas nepieciešamās procesuālās darbības, lai taisītu pamatotu un taisnīgu spriedumu.

Tādējādi var secināt, ka brīvajā pierādījumu vērtēšanā ar sprieduma motīvu daļā ietvertajiem secinājumiem un argumentiem tiesai ir jāpārliecina strīda puses un sabiedrība kopumā, ka spriedums ir loģisks un patiess, ka nav pārkāptas celtās prasības un norādītās prasības priekšmeta robežas un respektēti civilprocesa principi.

Kopsavilkums

Civilprocesa likuma 97. pantā ir ietverti pierādījumu novērtēšanas vispārīgie kritēriji, kuri pieļauj salīdzinoši lielu tiesneša rīcības brīvību lietā iesniegto pierādījumu vērtēšanā. Tomēr, lai sasniegtu sprieduma motīvu daļai izvirzītās prasības un mazinātu spriedumu pārsūdzību, tiesai ir jāņem vērā arī citas Civilprocesa likumā noregulētās prasības. Kā būtiskākās var norādīt šādas prasības:

- 1) tiesai uz jebkuriem pušu apgalvojumiem un secinājumiem par iesniegtajiem pierādījumiem jāraugās pēc iespējas kritiskāk, saglabājot objektivitāti un neitralitāti, bet pamatojot un argumentējot savus secinājumus. Nepietiekama argumentācija strīda pusi motivē pārsūdzēt tiesas spriedumu nākamajā instancē, lai iegūtu atbildes uz neskaidrajiem jautājumiem spriedumā;
- 2) tiesa nevar būt patvaļīga savos secinājumos un argumentos, bet tiem jāizriet no pierādījumiem lietā un saistībā ar prasības priekšmetu. Attiecīgo pierādījumu neiesniegšana ļauj tiesai taisīt spriedumu uz jau lietā iesniegto pierādījumu bāzes arī tad, ja tie ir nepietiekami, lai pamatotu visus nozīmīgos apstākļus lietā. Šādos gadījumos tiesai sprieduma motīvu daļā ir jānorāda uz strīda pušu rīcības procesuālajām sekām;
- 3) iesniegtajiem pierādījumiem jāatbilst visām Civilprocesa likumā ietvertajām prasībām gan pēc attiecināmības, gan pieļaujamības kritērijiem, lai tiesai būtu tiesības tos vērtēt. Tiesas spriedums nevar būt likumīgs, ja lietā nozīmīgas ziņas iegūtas neatbilstošā procesuālā kārtībā, kaut gan to nozīmīgums ir izvērtēts sprieduma motīvu daļā ar atbilstošiem tiesas secinājumiem;
- 4) tiesneša rīcība nevar būt formāla procesuālo tiesību ievērošanā, bet, no otras puses, tiesnesis var vērtēt tikai tos pierādījumus, kurus lietas dalībnieki ir iesnieguši lietā, aprobežojoties ar procesuālo principu respektēšanu.

SEKCIJA

**“VIDES, PROCESUĀLO UN
KOMERCTIESĪBU PROBLĒMAS”**

VIDEI NODARĪTĀ KAITĒJUMA NOVĒRŠANAS UN ATLĪDZINĀŠANAS ĪPATNĪBAS

PARTICULARITIES OF ENVIRONMENTAL DAMAGE PREVENTION AND COMPENSATION

Ilma Čepāne, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

It has been 10 years since the entry into force of a new legal framework in Latvia, which significantly amended the recovery of damages for the harm caused to the environment. New methods were introduced for recovery of damages, which were aimed mainly at restoring the destroyed natural resources or creation of equivalent values for them. Recovery of damages as an award of money in many cases is provided only if it is not possible to restore the previous state.

The paper will look at the following issues: preconditions for ensuring strict liability for causing the environmental harm, an action in case of threat of the harm to the environment and in case when harm has been done to the environment, as well as procedural arrangements for recovery of damages.

Atslēgvārdi: kaitējums videi, stingrā atbildība, kaitējuma atlīdzināšanas procesuālā kārtība

Keywords: harm to the environment, strict liability, procedural arrangements for recovery of damages

Ir pagājuši 10 gadi kopš Latvijā stājās spēkā jauns tiesiskais regulējums, kas būtiski grozīja zaudējumu atlīdzināšanu par videi nodarīto kaitējumu. Tika ieviestas jaunas kaitējuma atlīdzināšanas metodes, kuru mērķis galvenokārt ir atjaunot iznīcinātos dabas resursus vai radīt tiem līdzvērtīgus. Nodarīto zaudējumu kompensēšana naudā daudzos gadījumos tiek paredzēta tikai tad, ja iepriekšējo stāvokli nav iespējams atjaunot.

Rakstā tiks aplūkoti stingrās atbildības priekšnosacījumi par videi nodarīto kaitējumu, rīcība kaitējuma draudu un kaitējuma iestāšanās gadījumā, kā arī kaitējuma atlīdzināšanas procesuālā kārtība.

Tiesiskā regulējuma grozīšanas nepieciešamības vispārīgs raksturojums

Pagājušā gadsimta beigās, palielinoties vides piesārņošanai un izzūdot bioloģiskajai daudzveidībai, vairākās Eiropas Savienības valstīs tiesību zinātnieki bija nonākuši pie secinājuma, ka pastāvošais tiesiskais regulējums videi nodarītā

kaitējuma atlīdzināšanā ir neefektīvs. Tika uzsvērts, ka tradicionālais civiltiesiskais regulējums šajā jomā ir nepilnīgs turpmāk minēto iemeslu dēļ.¹

Pirmkārt, dabas resursu izmantošanai piemīt ne tikai privāta, bet arī publiska interese, jo nodarītais kaitējums videi neattiecas uz kādu konkrētu personu, bet uz visu sabiedrību. Dabas resursiem ir ne tikai ekonomiska, bet arī ekoloģiska vērtība. Tomēr daudzos gadījumos tiem nav tirgus vērtības, līdz ar to ir problemātiski aprēķināt kaitējuma apmēru.

Otrkārt, attiecībā uz īpašumā neesošiem dabas objektiem (piemēram, atmosfēras gaiss, bioloģiskā daudzveidība) pastāvēja problēmas pierādīt tiesiskas intereses esamību, lai vērstos pret vainīgajiem, kas izdarījuši kaitējumu šiem dabas objektiem. Grūti bija atrast subjektu, kuram kaitējums nodarīts, jo cietušais ir pati daba.

Treškārt, nebija tiesiskā regulējuma, kā piespiest dabas resursu īpašniekus atjaunot bojātos dabas resursus, jo ne valstij, ne sabiedrības pārstāvjiem nebija tiesību prasīt novērst kaitējumu personas privātajā īpašumā, īpaši gadījumos, ja vides piesārņojums tika nodarīts no vairākiem avotiem, vai arī tad, ja kaitējums videi parādījās tikai pēc ilgāka laikposma.

Līdz ar to tika atzīts, ka zaudējumu apmēra noteikšanai par videi nodarīto kaitējumu ir nepieciešams izstrādāt specifiskas metodes, kas būtiski atšķirtos no tradicionālajiem civiltiesībās nostiprinātiem zaudējumu atlīdzināšanas modeļiem.

Tiesiskais regulējums, kas noteica atbildību par videi nodarīto kaitējumu, tika būtiski grozīts, vadoties pēc 2004. gada 21. aprīlī pieņemtās Eiropas Savienības direktīvas 2004/35/EK par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atlīdzināšanu (turpmāk – Direktīva).²

Latvijā Direktīvas prasības tika transponētas 2006. gada 2. novembrī pieņemtajā Vides aizsardzības likuma (turpmāk – VAL) VI nodaļā, kas saskaņā ar šā likuma pārejas noteikumiem stājās spēkā 2007. gada 30. aprīlī.³ Eiropas Komisijas ziņojumā par Direktīvas ieviešanas un piemērošanas efektivitāti norādīts, ka tikai četras dalībvalstis, tostarp Latvija, Direktīvu transponēja noteiktā laikā. Tāpēc Komisija bija spiesta uzsākt pārkāpuma procedūru pret 23 dalībvalstīm.⁴

Stingrās atbildības jēdziens un priekšnoteikumi

Direktīva paredz t. s. stingro atbildību vai atbildību neatkarīgi no vainas (*strict liability* – angl.), un tās pamatā ir princips – piesārņotājs maksā. Saskaņā ar šo principu piesārņotājs, kas ir izraisījis kaitējumu videi, ir atbildīgs par nepieciešamo pasākumu veikšanu, lai atjaunotu tādu vides stāvokli, kāds tas bijis pirms kaitējuma nodarīšanas. Balstoties uz šo principu, lai iestātos atbildība par videi nodarīto kaitējumu vai kaitējuma draudiem, vainojama rīcība (darbība vai bezdarbība) nav

¹ Sk.: Brans, Edward H. P. *Liability for Damage to Public Natural Resources: Standing, Damage and Damage Assessment*. Kluwer Law International, 2001, p. 15.; Wild M. *Civil Liability for Environmental Damage. Comparative Analysis of Law and Policy in Europe and the US. Second Edition*. Wolters Kluwer Law & Business, 2013, p. 214.

² Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0035> [aplūkots 2017. gada 10. februārī].

³ Vides aizsardzības likums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=147917> [aplūkots 2017. gada 10. februārī].

⁴ Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0581&from=EN> [aplūkots 2017. gada 5. februārī].

nepieciešama. Direktīvas mērķis ir gan kaitējuma novēršanas prevencija, gan nodarītā kaitējuma efektīva novēršana.

Jāņem vērā, ka Direktīva neparedz kaitējuma atlīdzināšanu miesas bojājumu gadījumos, kā arī tad, ja kaitējums nodarīts privātpašumam. Ar Direktīvā paredzētā atbildības mehānisma starpniecību nevar atlīdzināt visu veidu kaitējumu videi. Lai šis mehānisms būtu efektīvs, ir jābūt vienam vai vairākiem identificējamiem piesārņotājiem, kaitējumam jābūt konkrētam un aprēķināmam un jānosaka cēloņsakarība starp kaitējumu un identificēto piesārņotāju vai piesārņotājiem.⁵

Kā pamatoti norāda L. Rozenberga, Direktīva kaitējuma videi jēdzienu ierobežo ar trim faktoriem: tā attiecas uz noteiktiem dabas resursiem un noteiktām darbībām un atbildību paredz tikai par būtiskām negatīvām izmaiņām vidē.⁶ Arī VAL noteiktajai stingrajai atbildībai par videi nodarīto kaitējumu piemīt līdzīgas iezīmes. Pirmā – stingro atbildību attiecina uz kaitējumu, kas nodarīts **konkrētiem dabas resursiem** (šeit un turpmāk autore izcēlums) – aizsargājamām dabas teritorijām, mikroliegumiem, īpaši aizsargājamām sugām un biotopiem, ūdeņiem, augsnei un zemes dziļēm. Salīdzinot ar Direktīvu, VAL noteikto dabas objektu loks ir plašāks, iekļaujot ne tikai konkrētus resursus, bet arī teritorijas.

Stingrā atbildība nesargā mežu, medijamos dzīvniekus un zivis. Attiecībā uz tiem pastāv atšķirīgs tiesiskais regulējums, kad atbildība iestājas tikai par vairojamu rīcību (darbību vai bezdarbību), un zaudējumus par nodarīto kaitējumu aprēķina, vadoties pēc īpašām taksēm/likmēm, kas paredzētas Ministru kabineta noteikumos.⁷ Raksta ierobežotā apjoma dēļ sīkāk šīs takses/likmis netiks aplūkotas. Vienlaikus jānorāda, ka naudas izteiksmē tās ir ievērojamas.

Otra iezīme – lai iestātos stingrā atbildība, nepieciešams konstatēt nodarītā kaitējuma ietekmes **būtiskumu**, kuru novērtē salīdzinājumā ar pamatstāvokli, ņemot vērā Ministru kabineta noteiktos kritērijus.⁸ Stingrā atbildība ir paredzēta tikai tad, ja iepriekš minētos dabas resursus ir skārušas negatīvas izmaiņas, kas būtiski var apdraudēt vidi un cilvēku veselību. Līdz ar to, lai noteiktu iespējamo zaudējumu apmēru, svarīgi ir noskaidrot vides sākotnējo stāvokli vai pamatstāvokli (*baseline* – angl.). VAL 1. panta 11. punkts noteic, ka “pamatstāvoklis ir tāds stāvoklis sabiedrības vai cita resursa labā dabas resursam vai ar dabas resursu saistītajai funkcijai nodarītā kaitējuma laikā, kāds šis stāvoklis ir bijis, ja kaitējums videi nebūtu nodarīts. Pamatstāvokli nosaka, pamatojoties uz pieejamo informāciju”. Kā redzams, šis jēdziens, pārņemot Direktīvu, diemžēl ir izteikts ļoti sarežģītā redakcijā. Dažkārt vides pamatstāvokli ir grūti noteikt, īpaši gadījumos,

⁵ Sk. Direktīvas preambulas 14. punktu.

⁶ Sīkāk sk.: Rozenberga L. Videi nodarītā kaitējuma tiesiskā regulējuma izmaiņas Eiropas Savienības tiesību ietekmē. Juridiskā zinātne. *Tiesību Zinātnes Nākotnei. Latvijas Universitātes žurnāls*, Nr. 2, 2011, 149.–151. lpp.

⁷ Sk.: Makšķerēšanas, vēžošanas un zemūdens medību noteikumi: MK 2015. gada 22. decembra noteikumi Nr. 800. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/279205-makskeršanas-vezosanas-un-zemudens-medibu-noteikumi> [aplūkots 2017. gada 15. janvārī]; Mežam nodarīto zaudējumu noteikšanas kārtība: MK 2003. gada 29. aprīļa noteikumi Nr. 228. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=74476> [aplūkots 2017. gada 15. janvārī]; Medības reglamentējošo normatīvo aktu pārskatīšanu radīto zaudējumu un nelikumīgi iegūtās medību produkcijas vērtības atlīdzināšanas noteikumi MK 2013. gada 17. decembra noteikumi Nr. 1482. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/263242> [aplūkots 2017. gada 15. janvārī]; Noteikumi par rūpniecisko zveju iekšējos ūdeņos MK 2007. gada 2. maija noteikumi Nr. 29. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=156708> [aplūkots 2017. gada 15. janvārī].

⁸ Piemēram, sk. Noteikumi par kritērijiem, kurus izmanto novērtējot īpaši aizsargājamām sugām vai īpaši aizsargājamiem biotopiem nodarītā kaitējuma būtiskumu: MK 2007. gada 27. marta noteikumi Nr. 213. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=155223> [aplūkots 2017. gada 5. janvārī].

ja iepriekš tas nav bijis fiksēts.⁹ Būtiskums ir atklāts jēdziens, kas normas piemērotājam jāpiepilda ar noteiktu saturu. Kā norādīts Eiropas Komisijas komentāros par Direktīvas piemērošanu, kaitējums videi tiek uzskatīts par būtisku, ja tas būtiski ietekmē cilvēka veselību vai vidi. Ja videi radītais kaitējums ir mazāks par tipiskām dabiskajām pārmaiņām (piemēram, attiecībā uz sugas populācijas lielumu) vai ja dabas resurss spēj pilnībā atjaunoties isā laikposmā, kaitējums netiek uzskatīts par būtisku.¹⁰

Trešā iezīme – stingrā atbildība ir attiecināma tikai uz noteikta veida specifiskām **profesionālām darbībām**. VAL 25. panta ceturtajā daļā minētas 10 profesionālās darbības, kad operatoram (uzņēmējam)¹¹ neatkarīgi no vainas jāatlīdzina videi nodarītais kaitējums, piemēram, ja operators veic darbības, kurām nepieciešama A vai B kategorijas piesārņojošo darbību vai atkritumu apsaimniekošanas atļauja, vai ja operators nodarbojas ar bīstamo vai piesārņojošo kravu pārvadāšanu u. c. Jāņem vērā, ka Direktīva pieļauj dalībvalstīm plašu rīcības brīvību noteikt vēl papildu gadījumus, kad iestājas stingrā atbildība. Piemēram, Latvijā profesionālo darbību skaitā ir ietverta arī ķīmisko vielu vai maisījumu transportēšana pa cauruļvadiem (VAL 25. panta ceturtais daļas 6. punkts).

Papildus VAL jāpiemin arī Dzelzceļa pārvadājumu likums.¹² Šā likuma 52. panta 3. punktā noteikts, ka bīstamo kravu pārvadātājam ir pienākums atlīdzināt nodarīto kaitējumu cilvēka dzīvībai, veselībai vai videi, kā arī zaudējumus personas mantai. Tādējādi bīstamo kravu pārvadātājam (dzelzceļam) neatkarīgi no vainas jāatlīdzina ne tikai kaitējums videi, bet arī personas dzīvībai, veselībai un īpašumam. Līdzīgs tiesiskais regulējums būtu jāattiecinā arī uz citām VAL 25. panta ceturtajā daļā minētajām profesionālajām darbībām, ja to rezultātā kaitējums tiek nodarīts arī īpašumam. Stingrās atbildības regulējums Civillikumā (2347. panta otrā daļa)¹³ ir nepietiekams, jo tas attiecas tikai uz personisku aizskārumu (miesas bojājumu), bet neskar personas īpašuma aizskārumu.

Stingrajai atbildībai paredzēti arī **izņēmumi** (attaisnojumi), kad operators no atbildības var tikt atbrīvots. Pirmkārt, operators nav atbildīgs par kaitējumu, ja to ir izraisījis bruņots konflikts, karadarbība, pilsoņu karš vai sacelšanās, neparasta (ārkārtēja, neatvairāma un nenovēršama) dabas parādība, darbības, kas veiktas saistībā ar valsts aizsardzības vai starptautiskās drošības garantēšanu vai aizsardzību pret dabas katastrofām (VAL 35. pants). Otrkārt, saskaņā ar VAL 25. panta piekto daļu atbildība neiestājas arī par nenosakāmām darbībām, piemēram, izklieģētā piesārņojuma gadījumā, ja nav iespējams noteikt cēloņsakarību starp darbību un kaitējumu. Treškārt, VAL 26. pants noteic, ka stingrā atbildība nav piemērojama, ja operatora atbildību paredz Latvijai saistošās starptautiskās konvencijas, piemēram, attiecībā uz naftas piesārņojumu jūrā, bīstamu preču pārvadāšanu, ar kodolenerģiju saistītām darbībām u. c.

⁹ Sikāk sk.: Bergkamp I., Goldsmith B. J. The Environmental Liability Directive. A. Commentary. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 55.

¹⁰ Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/factsheet/ELD%20factsheet_LV.pdf [aplūkots 2017. gada 15. februārī].

¹¹ *Operatora jēdziens noteikts VAL 1. panta 11. punktā.*

¹² Dzelzceļa pārvadājumu likums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=1192> [aplūkots 2017. gada 16. janvārī].

¹³ Civillikums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=90220> [aplūkots 2017. gada 17. janvārī].

Kaitējuma novēršanas un atļidzināšanas procesuālā kārtība

Kaitējuma novēršanas un atļidzināšanas procesuālā kārtība ir ļoti sarežģīta, tāpēc tā ne vienmēr sasniedz galveno mērķi – atjaunot vides stāvokli, kāds tas būtu bijis pirms kaitējuma nodarīšanas. Atšķirībā no zaudējumu atļidzināšanas tiesiskā regulējuma civiltiesībās zaudējumu kompensēšana naudā par nodarīto kaitējumu videi tiek paredzēta tikai kā galējais līdzeklis, ja iepriekšējo stāvokli nav iespējams atjaunot.

Likums paredz gan operatora rīcību (preventīvos pasākumus) tiešu kaitējumu draudu gadījumā (VAL 27. pants), gan rīcību situācijā, ja kaitējums jau nodarīts (28. pants). Atsevišķos gadījumos, ja operators nav noskaidrots, tas jādara valsts institūcijai – Valsts vides dienestam. Ja kaitējums nodarīts, operatoram, kura profesionālā darbība to izraisījusi vai varētu būt izraisījusi, nekavējoties jāveic neatliekamie un sanācijas pasākumi. Kārtību, kādā tiek organizēti sanācijas un neatliekamie pasākumi, noteic Ministru kabineta 2007. gada 24. aprīļa noteikumi Nr. 281 “Noteikumi par preventīvajiem un sanācijas pasākumiem un kārtību, kādā novērtējams kaitējums videi un aprēķināmas preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksas” (turpmāk – Noteikumi Nr. 281).¹⁴

Noteikumi Nr. 281 paredz vairākas secīgas sanācijas metodes.

1. **Primārā sanācija** ir pasākumu kopums, kura mērķis ir atjaunot izpostītos dabas resursus vai pasliktinājušās ar dabas resursiem saistītās funkcijas līdz pamatstāvoklim vai tuvojoties tam.
2. Ja izpostītie dabas resursi un/vai pakalpojumi nav atjaunoti līdz pamatstāvoklim, jāveic **papildu sanācija**, kuras mērķis ir kompensēt primārajā sanācijā pilnīgi neatjaunotos izpostītos dabas resursus vai ar dabas resursiem saistītās funkcijas. Ja ar papildu sanāciju nav iespējams veikt atjaunošanu izpostītajā teritorijā, tiek pieņemts lēmums veikt atjaunošanu **alternatīvajā** teritorijā. Tas gan ir iespējams tikai tad, ja alternatīvās teritorijas zeme pieder operatoram vai operators ir panācis vienošanos ar zemes īpašnieku.
3. **Kompensējošā** sanācija ir darbība, kuru veic, lai kompensētu dabas resursu vai ar dabas resursiem saistīto funkciju iekšējos zudumus, kas veidojušies no kaitējuma rašanās līdz brīdim, kad primārā sanācija ir pilnībā iedarbojusies.

Saskaņā ar principu “piesārņotājs maksā” operators, kas radījis kaitējuma draudus vai izraisījis kaitējumu videi, visos gadījumos sedz preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksas. Taču VAL 31. panta sestā, septītā, astotā un devītā daļa paredz gadījumus, kad operators ir tiesīgs atgūt viņa segtās preventīvo un neatliekamo pasākumu, kā arī sanācijas pasākumu izmaksas. Piemēram, ja viņš pierāda, ka pats ir ievērojis visus drošības pasākumus, bet kaitējumu videi vai tiešus kaitējuma draudus ir izraisījusi trešā persona. Šādā gadījumā veikto preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksas operators ir tiesīgs atgūt no trešās personas, kas izraisījusi kaitējumu videi vai tiešus kaitējuma draudus. Ja valsts institūcija izsniegusi atļauju veikt attiecīgo darbību un operators visus priekšrakstus ir izpildījis, tad darbojas t. s. atļaujas aizsardzība, kad tiek prezumēts, ka operators ir darbojies saskaņā ar labākajiem tehniskajiem un zinātniskajiem standartiem. Tādā gadījumā sanācijas pasākumu izmaksas sedz valsts. Vienlaikus, paredzot

¹⁴ Noteikumi par preventīvajiem un sanācijas pasākumiem un kārtību, kādā novērtējams kaitējums videi un aprēķināmas preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksas: MK 2007. gada 24. aprīļa noteikumi Nr. 281. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=157197> [aplūkots 2017. gada 1. februārī].

atļaujas aizsardzību, jābūt pārlicībai, ka valsts pārvalde ir pietiekami kompetenta, lai būtu spējīga paredzēt vides riskus un noteikt stingras vides aizsardzības prasības.

Analizējot iepriekš minēto zaudējumu atlīdzināšanas procesuālo kārtību, jāsecina, ka tā ir neefektīva. VAL 31. pants preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu piedziņai nepamatoti paredz gan administratīvo, gan civilprocesuālo ceļu atkarībā no brīža, kad konstatēts operators. Zaudējumu pieprasīšanas procesuālai kārtībai jābūt vienādei neatkarīgi no tā, vai operators atklāts pirms vai pēc kaitējuma nodarīšanas.

Neievērojot Direktīvā noteikto, ka kaitējuma videi atlīdzināšanas mehānismam ir jānodrošina izpostīto dabas resursu atjaunošana, Noteikumu Nr. 281 33.1. apakšpunkts un 38. punkts paredz, ka samaksa par videi nodarīto zaudējumu tiek ieskaitīta valsts budžetā vispārējos ieņēmumos. Līdz ar to nav iespējams izsekot, vai valsts budžetā ieskaitītie līdzekļi tiek izlietoti konkrētā nodarītā kaitējuma kompensējošo pasākumu finansēšanai. Šīs nauda summas var būt ievērojamas. Piemēram, par pirmās grupas īpaši aizsargājamo individu iznīcināšanu jāatlīdzina 40 minimālo mēnešalgu apmērā par katru individu. Ja kaitējums izdarīts dabas rezervātā, dabas liegumā, nacionālā parka vai biosfēras dabas lieguma zonā, kā arī mikrolieguma vai īpaši aizsargājamā meža iecirkņa teritorijā, zaudējumi ir atlīdzināmi trīskāršā apmērā. Piemēram, ja nelikumīgi ir nogalināts melnais stārķis vai zaļā vārna, iepriekš minētajā situācijā zaudējumu apmērs var sasniegt pat 45 600 eiro par katru individu.¹⁵

Noteikumu Nr. 281 37. punkts noteic, ka, lai konstatētu, vai operators kaitējumu videi ir novērsis atbilstoši Valsts vides dienesta pieņemtajam lēmumam, dienestam, pieaicinot ekspertus, jāveic pārbaude. Pārbaudes aktā norāda konstatētos faktus, kā arī nosaka operatoram veicamo vides monitoringu. Tomēr, kā secinājusi Valsts kontrole, tikai 52 % izpētīto gadījumu šādas pārbaudes tiek veiktas. Pārējos gadījumos Valsts vides dienests paļaujas uz operatora sniegto informāciju. Tāpēc jāpiekrīt Valsts kontrolei, ka Valsts vides dienestam jāpilnveido iekšējās pārbaudes sistēma, bet Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai – mehānisms, kas ļautu izsekot saiknei starp valsts budžetā iekasētajiem zaudējumiem par videi nodarīto kaitējumu un veiktajiem pasākumiem vides atjaunošanai.¹⁶

Valsts vides dienestā ir apkopota informācija par zaudējumiem, kad sanācijas metodes nav izmantojamas, taču nav apkopota statistika par sanācijas pasākumiem. Zaudējumi galvenokārt tiek piedzīti par dabas pieminekļu, īpaši aizsargājamo sugu un biotopu iznīcināšanu vai bojāšanu. Laikā no 2015. līdz 2016. gadam par šo objektu iznīcināšanu piedzīti zaudējumi 66 580 eiro apmērā.¹⁷

VAL atšķirībā no Direktīvas blakus stingrajai atbildībai paredz arī atbildību par kaitējumu videi vai tiešiem kaitējuma draudiem, ko izraisījusi **persona, kas nav uzskatāma par operatoru**. Atbildība iestājas par tīšu vai aiz neuzmanības veiktu darbību vai bezdarbību, ar kuru pārkāptas vides normatīvo aktu prasības (25. panta trešā daļa). Taču likums nenoteic procesuālo kārtību, kādā šajos gadījumos jāsedz preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksas. Praksē tiek

¹⁵ Sk. Noteikumu Nr. 281 VI sadaļu.

¹⁶ Valsts kontroles 2010. gada 26. novembra Revīzijas ziņojums Nr. 5.1-2-6/2010 "Videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas administrēšanas atbilstība normatīvo aktu prasībām un nodarīto zaudējumu kompensēšanas efektivitāte", 16.–17. lpp. Pieejams: http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2010/5.1-2-6_2010/zin_vidm_26nov2010.pdf [aplūkots 2016. gada 10. janvārī].

¹⁷ Valsts vides dienesta nublicēts materiāls.

piemērota analogija, kad iepriekš minētie preventīvie un sanācijas pasākumi, kā arī to izmaksu piedziņa, tiek veikti līdzīgā procesuālā ceļā kā attiecībā uz stingro atbildību. Taču tas būtu jāparedz likumā.

Izpētot Vides aizsardzības un reģionālās ministrijas sistēmā ietilpstošo institūciju praksi, redzams, ka videi nodarītā kaitējuma novēršanas procesā tiek pieļauta vides aizsardzības iestāžu funkciju dublēšanās, netiek noteikti termiņi, kādos būtu jāveic nodarītā kaitējuma aprēķini, dažkārt vērojama nekoordinēta šo institūciju sadarbība. Prakse liecina, ka lēmumi tiek pieņemti novēloti, kas rada grūtības pierādīt videi nodarīto kaitējumu.

Piemēram, 2015. gada nogalē tika atklāta patvaļīga atpūtas kompleksa būvniecība Jelgavas novada Līvberzes pagastā. Īpaši aizsargājamā dabas teritorijā Svētes upes aizsargjoslā privātpersona S. savā īpašumā **patvaļīgi** bija uzbūvējusi vairākas atpūtas rindu mājas, pirtis, kūtis, noliktavas, lapenes, paviljonu, estrādi, citas palīgēkas, kā arī ierīkojusi slēgto baseinu, izrakusi diķi un kanālu. Vispirms pārbaudi veica Valsts vides dienesta Jelgavas reģionālā vides pārvalde. Pēc tam pārbaudes rezultāti tika nosūtīti Dabas aizsardzības pārvaldes Pierīgas reģionālajai administrācijai, kas, veicot šajā vietā atkārtotu pārbaudi, ierosināja administratīvā pārkāpuma lietvedību. Administrācija secināja, ka 18 339 kvadrātmetru platībā ticis iznīcināts īpaši aizsargājams biotops, un lūdza Valsts vides dienestam novērtēt nodarīto kaitējumu un lemt par operatora konstatēšanu. Valsts vides dienests to izdarīja un uzdeva vainīgajai personai iesniegt reģionālajā vides pārvaldē sanācijas pasākumu plānu, kurā norādīti pasākumi, lai novērstu kaitējumu videi.¹⁸

Lai efektīvi novērstu videi nodarīto kaitējumu, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai būtu rūpīgāk jāizvērtē Vides valsts dienesta un Dabas aizsardzības pārvaldes funkcijas šajā jomā.

Kopsavilkums

1. Vides aizsardzības likums par videi nodarīto kaitējumu paredz gan stingro atbildību, gan atbildību par prettiesisku (vainojamu) rīcību.
2. Stingro atbildību piemēro, ja būtisks kaitējums nodarīts konkrētiem dabas objektiem noteiktu profesionālu darbību rezultātā.
3. Zaudējumu noteikšanā par videi nodarīto kaitējumu pastāv īpaša kārtība un metodes, kas galvenokārt balstās uz administratīvi tiesiskām metodēm ar atsevišķām civiltiesiskām iezīmēm.
4. Nodarītā kaitējuma atlīdzināšana naudas izteiksmē tiek piemērota kā galējais līdzeklis, ja iepriekšējo stāvokli nevar atjaunot vai nav iespējams radīt līdzvērtīgus vai alternatīvus dabas objektus.
5. Izdarot grozījumus Vides aizsardzības likumā, stigrā atbildība būtu jāattiecinā arī uz gadījumiem, kad ar operatora profesionālo darbību kaitējums tiek nodarīts indivīda veselībai un īpašumam.
6. Zaudējumu atlīdzināšanas procesuālai kārtībai jābūt vienādai neatkarīgi no tā, vai operators atklāts pirms vai pēc kaitējuma nodarīšanas.
7. Piedzītie naudas līdzekļi par videi nodarīto kaitējumu galvenokārt jāizmanto pasākumiem vides atjaunošanai, nevis citu vajadzību finansēšanai.

¹⁸ Valsts vides dienesta nepublicēts materiāls.

TIESISKĀS AIZSARDZĪBAS PROCESA MĒRĶIS, TĀ SASNIEGŠANAS IESPĒJU PALIELINĀŠANA MAKSĀTNESPĒJAS LIKUMA GROZĪJUMOS

PURPOSE OF THE LEGAL PROTECTION PROCEEDINGS, INCREASING THE POSSIBILITY OF ACHIEVING THEREOF IN THE AMENDMENTS TO THE INSOLVENCY LAW

Gaidis Bērziņš, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

In this paper, the author assesses the current amendments to the framework of the legal protection proceedings, including the objectives set by these amendments and the legislative process. The paper reviews the purpose of the legal protection proceedings, possibility of achieving thereof, as well as potential issues. The research also contains several conclusions.

Atslēgvārdi: tiesiskās aizsardzības process, tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāns, tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošā persona

Keywords: legal protection proceedings, plan of measures of the legal protection proceedings, person supervising the legal protection proceedings

Saeimā ir pieņemti apjomīgi grozījumi Maksātnespējas likumā.¹ Cita starpā grozījumi paredz būtiskas izmaiņas tiesiskās aizsardzības procesa regulējumā, kas stājas spēkā 2017. gada 1. jūlijā.² Likumprojekta anotācijā³ nav iespējams atrast precīzi definētu šo grozījumu mērķi. Likumā iekļautais tiesiskās aizsardzības procesa regulējums ir sagatavots, lai nodrošinātu Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras, Ārvalstu investoru padomes Latvijā, Latvijas Darba devēju konfederācijas, kā arī partijas “Vienotība” Saeimas deputātu frakcijas priekšlikumu ieviešanu.⁴ Kā būtiskākie trūkumi pašreizējā regulējumā un tā piemērošanā tiek minēti nepietiekamā informācija par tiesiskās aizsardzības procesa nosacījumiem un termiņiem, komersantu nepietiekamā izpratne par savlaicīgu finanšu problēmu risināšanu, kā arī nepieciešamība precizēt kreditoru un maksātnespējas administratoru lomu

¹ Grozījumi Maksātnespējas likumā. Likumprojekts Nr. 753/Lp12. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=753/Lp12> [aplūkots 19.12.2016.].

² Autors šajā rakstā atsevišķi nevērtē tiesiskās aizsardzības un ārpus tiesiskās aizsardzības procesu regulējumu.

³ Likumprojekta “Grozījumi Maksātnespējas likumā” anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/46F0710633B835A1C22580650038AEF9?OpenDocument> [aplūkota 01.12.2016.].

⁴ Turpat.

tiesiskās aizsardzības procesa plāna izstrādē, apstiprināšanā un uzraudzībā.⁵ Var secināt, ka konstatētās problēmas pamatā ir saistītas ar nepietiekamo informāciju, izpratnes trūkumu, kā arī precīzākas un plašākas kreditoru un maksātnespējas administratora lomas noteikšanu. Tāpat netieši var izdarīt secinājumus, ka attiecīgi grozījumi ir izstrādāti, lai novērstu vismaz daļu no norādītajiem trūkumiem.

Autors šajā rakstā, izklāstot jauno regulējumu, mēģinās rast atbildi uz jautājumu, vai likuma grozījumi novērsīs minētos trūkumus.

Jānorāda, ka kopš 2008. gada 1. janvāra, kad stājās spēkā Maksātnespējas likuma grozījumi, ar kuriem tika ieviests tiesiskās aizsardzības procesa regulējums, līdz raksta nodošanai publicēšanai ir uzsākts 931 tiesiskās aizsardzības process un 404 ārpusstiesas tiesiskās aizsardzības procesi,⁶ savukārt, izpildot tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu, kopā pabeigti ir tikai 30 procesi.⁷

Tiesiskās aizsardzības procesa mērķis nav būtiski mainījies kopš 2008. gada 1. janvāra, kad šis tiesību institūts aizstāja sanāciju kā maksātnespējas stāvokļa risinājumu. Maksātnespējas likums nosaka, ka tiesiskās aizsardzības process ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura mērķis ir atjaunot parādnieka spēju nokārtot savas saistības, ja parādnieks nonācis finansiālās grūtībās vai uzskata, ka tajās nonāks.⁸ To var dēvēt par sava veida otro iespēju. Mērķa sasniegšana ir iespējama tikai tad, ja parādnieks vienojas ar Maksātnespējas likumā noteikto kreditoru vairākumu⁹ un godprātīgi pilda tiesiskās aizsardzības procesa plānu.¹⁰ Šāda vienošanās tiek uzskatīta par civiltiesisku darījumu. Savukārt tiesisks darījums ir atļautā kārtā izdarīta darbība tiesisku attiecību nodibināšanai, pārgrozīšanai vai izbeigšanai.¹¹ Vienošanās par tiesiskās aizsardzības procesa plānu, kas satur likumā noteiktās būtiskās sastāvdaļas, ietver darījuma elementus. Līgumslēdzējpusēs, kas šajā gadījumā ir parādnieks un kreditoru vairākums, paužot savu gribu, ir tiesīgas slēgt šādu vienošanos. Tiesiskās aizsardzības procesa plānu var atbalstīt arī visi kreditori. Ja kreditoru vairākums tādu gribu nepauž, darījums nav uzskatāms par noslēgtu. Pusēm ir jāvienojas par metodēm, to piemērošanas kārtību, termiņiem, kā arī par tiesiskās aizsardzības procesa uzrauga kandidatūru.¹² Ir saprotams, ka valsts nevar tieši ietekmēt šāda darījuma noslēgšanu. Netiešs izņēmums ir vienīgi tad, ja valsts vai pašvaldība kā nodokļu administrācija piedalās tiesiskās aizsardzības procesā kā kreditors.¹³ Šeit gan jānorāda, ka tad, ja netiek panākta vienošanās par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas kandidātu, tiesai tiek piešķirtas tiesības izvēlēties no tiem kandidātiem, kurus izvirzījis likumā

⁵ Ministru kabineta 2016. gada 21. septembra rīkojums Nr. 527 "Par Maksātnespējas politikas attīstības pamatnostādnes 2016.–2020. gadam un to īstenošanas plānu". *Latvijas Vēstnesis*, 2016, 26. sept., Nr. 186.

⁶ Sk. Kopējais ierosināto MNP, TAP un ATAP lietu skaits. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra Maksātnespējas reģistrs. Pieejams: https://ws.ur.gov.lv/urpubl?act=MNR_STAT&stat_id=532 [aplūkots 02.01.2017.].

⁷ Sk. Kopējais izbeigto MNP un TAP lietu skaits pēc izbeigšanas pamatojuma. Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra Maksātnespējas reģistrs. Pieejams: https://ws.ur.gov.lv/urpubl?act=MNR_STAT&stat_id=549 [aplūkots 02.01.2017.].

⁸ Maksātnespējas likums, 3. panta pirmā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316).

⁹ Turpat, 42. pants.

¹⁰ Turpat, 51. panta ceturtdā daļa.

¹¹ Civillikums, 1403. pants. *Valdības Vēstnesis*, 41, 1937, 20. febr.

¹² Līdz šim spēkā esošais regulējums paredzēja, ka šādās situācijā administratora amata kandidātu tiesai ieteica Maksātnespējas administrācija.

¹³ Kārtību, kādā nodokļu administrācija nodokļu maksātājam tiesiskās aizsardzības procesā sniedz piekrišanu tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna īstenošanai, regulē likuma "Par nodokļiem un nodevām" 24.¹ un 24.² pants.

noteiktais kreditoru vairākums.¹⁴ Līdz šim gan Saeimā nav pieņemts Civilprocesa likuma¹⁵ regulējums, kas noteiktu šādas izvēles kritērijus.

Ja likumā noteiktais kreditoru vairākums nav izvirzījis nevienu kandidātu, tiesiskās aizsardzības procesa lieta ir izbeidzama, noraidot tiesiskās aizsardzības procesa pieteikumu. Diskusijās tika pausts viedoklis, ka šādos gadījumos būtu jānosaka Maksātnespējas administrācijas tiesības ieteikt tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas kandidātu no t. s. administratoru rindas. Tas tika pamatots ar nepieciešamību dot iespēju parādniekam sasniegt tiesiskās aizsardzības procesa mērķi. Taču šāds priekšlikums netika atbalstīts, par argumentu minot to, ka tiesiskās aizsardzības process ir balstīts uz iepriekš minēto vienošanos starp parādnieku un attiecīgo kreditoru vairākumu. Tādējādi var secināt, ka ir samazinājies arī valsts netiešā iespēja ietekmēt to, vai parādniekam izdosies sasniegt tiesiskās aizsardzības procesa mērķi, ja kaut kādu iemeslu dēļ tas neiegūs kreditoru vairākuma piekrišanu attiecīgajam kandidātam.

Papildus jānorāda, ka, izstrādājot tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu, parādniekam ir tiesības sasaukt kreditoru sapulci.¹⁶ Likumā nav noteikta kārtība, kādā sapulce tiek sasaukta, tāpat kā nav paredzēta kāda īpaša kreditoru prasījumu pamatotības pārbaude, tāpēc šo normu var uzskatīt par deklaratīvu. Tomēr nav izslēgts, ka šādas tiesības izmantošana varētu sekmēt kreditoru vairākuma viedokļa formulēšanu.

Valstij ir tiesības un reizē arī pienākums informēt gan par tiesiskās aizsardzības procesa iespējām, gan piemērošanas kārtību. Maksātnespējas likuma grozījumi neparedz kādu īpašu veidu, kā nodrošināt komersantus ar ziņām par tiesiskās aizsardzības procesa piemērošanas priekšnoteikumiem, kārtību un sekām. Jānorāda, ka šādu informāciju var sniegt, piemēram, izstrādājot tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna modeļus, kas sevī ietver parādnieka restrukturizācijas vadlinijas. Tāpat ir iespējams izstrādāt praktisku informāciju, kā procesa pieteicējs var izmantot šos modeļus.¹⁷ Nekas no autora minētā šajos grozījumos nav iestrādāts, līdz ar to var izdarīt secinājumu, ka informācijas par tiesiskās aizsardzības procesa nosacījumiem un termiņiem nekļūs vairāk, tāpat netiks veicināta komersantu izpratne par nepieciešamību risināt finanšu problēmas savlaicīgi. Protams, ka komersantu informēšana var notikt arī bez likumā noteiktā uzdevuma. Taču vismaz pagaidām šā raksta autoram nav ziņu par to, ka būtu plānota kāda īpaša kampaņa.

Ja tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu atbalsta kreditoru vairākums, ir nepieciešami kreditoru mazākuma tiesiskās aizsardzības līdzekļi. Šādi līdzekļi ir vajadzīgi, piemēram, tādiem gadījumiem, kad parādnieks nepilda savas tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānā noteiktās saistības pret konkrēto kreditoru. Likumdevējs ir noteicis, ka tad, ja parādnieks ilgāk nekā 30 dienas nepilda tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu (nepilda maksāšanas saistības),

¹⁴ Maksātnespējas likums, 35.1 panta piektā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316) (spēkā no 01.07.2017.).

¹⁵ Civilprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 3. nov., Nr. 326/330 (1387/1391).

¹⁶ Maksātnespējas likums, 40.1 panta 1.1 daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316) (spēkā no 01.07.2017.).

¹⁷ European Commissions Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on preventive restructuring frameworks, second chance and measures to increase the efficiency of restructuring, insolvency and discharge procedures and amending Directive 2012/30/EU. Pieejama: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-48/proposal_40046.pdf [aplūkota 20.12.2016.].

kreditoram ir tiesības griezties tiesā ar pieteikumu par tiesiskās aizsardzības procesa izbeigšanu.¹⁸

Atbilstoši līdz šim spēkā esošajam regulējumam administratoru tiesiskās aizsardzības procesā iecel tiesa pēc parādnieka vai Maksātnespējas administrācijas ieteikuma.¹⁹

Ar grozījumiem Maksātnespējas likumā tiek palielināta kreditoru loma tiesiskās aizsardzības procesā, paredzot iespēju brīvi izvēlēties fizisku personu, kas uzraudzīs tiesiskās aizsardzības procesa pasākumus.²⁰ Šāda regulējuma pieņemšana tika balstīta uz nepieciešamību ieviest t. s. brīvā tirgus principu, līdz ar to atceļot iepriekš spēkā esošo kārtību, kas paredzēja, ka tiesiskās aizsardzības procesu uzraudzīt ir tiesības tikai administratoram – personai ar atbilstošu kvalifikāciju.

Turpmāk par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošo personu varēs būt jebkura rīcībspējīga fiziskā persona, kurai ir tiesības uzturēties un būt nodarbinātai Latvijā visu tiesiskās aizsardzības procesa norises laiku un uz kuru neattiecas likumā noteiktie ierobežojumi.²¹

Persona, kas piedalījies parādnieka tiesiskās aizsardzības procesa plāna izstrādē, nevar būt par uzraugošo personu konkrētā tiesiskās aizsardzības procesā. Šāds ierobežojums ir saistīts ar to, ka tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošajai personai ir jāsniedz atzinums par tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu.

Tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošajai personai ir pienākums reģistrēties Valsts ieņēmumu dienestā kā saimnieciskās darbības veicējam nodokļu jomu regulējošajos normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā, Valsts ieņēmumu dienestā deklarēt prakses vietu Latvijā un paziņot par to Maksātnespējas administrācijai. Tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošajai personai ir pienākums nodrošināt dokumentu kārtošānu un saziņu ar tiesiskās aizsardzības procesā iesaistītajām personām valsts valodā.²²

Tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošā persona atbild par zaudējumiem, kas viņas vainas dēļ nodarīti valstij, parādniekam, kreditoriem vai citām personām. Izskatot likumprojektu pirmajā lasījumā, tika paredzēts, ka uzraugošajai personai obligāti jāapdrošina sava civiltiesiskā atbildība.²³ Savukārt, izskatot likumprojektu Saeimas Juridiskajā komisijā otrajam lasījumam, Latvijas Komerčbanku asociācijas un citu organizāciju pārstāvji izteica apsvērumu, ka obligāta civiltiesiskās atbildības institūta ieviešana nesasnies mērķi, tādēļ komisija lēma no tā atteikties, atstājot to kā tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas brīvprātīgu izvēli. Tika minēti šādi būtiskākie pretargumenti:

- 1) tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas tiesības ir ierobežotas, proti, šīs personas seko līdzī plāna izpildei un komersanta saimnieciskajai darbībai;
- 2) tiesiskās aizsardzības procesu apmaksā kreditori, kas nozīmētu, ka arī apdrošināšanu apmaksās kreditori;

¹⁸ Maksātnespējas likums, 51. panta otrās daļas 2. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316).

¹⁹ Maksātnespējas likums, 35. panta pirmā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316).

²⁰ Maksātnespējas likums, 8.1 pants. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316) (spēkā no 01.07.2017.).

²¹ Turpat, 12.³ pants.

²² Turpat, 12.⁵ panta pirmā un otrā daļa.

²³ Grozījumi Maksātnespējas likumā. Likumprojekts Nr. 753/Lp12. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=753/Lp12> [aplūkots 19.12.2016.].

- 3) apdrošināšanu maksās tie kreditori, kas piekrituši tiesiskās aizsardzības procesa plānam, savukārt saistību izpildi saņems visi kreditori, tajā skaitā arī tie, kas nepiekrita plānam;
- 4) jebkāda tiesiskās aizsardzības procesa piemērošanas priekšnosacījuma noteikšana samazinās procesu skaitu, kas tāpat ir mazs.²⁴

Jānorāda, ka kreditoru vairākums varēs jebkurā brīdī mainīt tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošo personu. Lūgums par uzraugošās personas maiņu var tikt pamatots tikai ar attiecīgo kreditoru vairākuma gribu.²⁵ Tam nav jābūt obligāti pamatotam ar kādu uzraugošās personas izdarītu likumpārkāpumu.

Papildus jānorāda, ka tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošo personu tiesa var atcelt arī pēc savas iniciatīvas Civilprocesa likumā noteiktajos gadījumos. To var darīt arī, pamatojoties uz uzraugošās personas pieteikumu, ja attiecīgā persona ir atkāpusies no konkrēta tiesiskās aizsardzības procesa vai, pamatojoties uz Maksātnespējas administrācijas pieteikumu, ja ir konstatēti likumā noteiktie ierobežojumi. Arī Maksātnespējas administrācijas direktoram ir piešķirtas vienpersoniskas tiesības iesniegt šāda veida pieteikumu.²⁶

Lai disciplinētu tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas, kad tās pilda likumā noteiktos pienākumus un īsteno tiesības, likums tām noteic disciplinārbildību, kāda ir noteikta arī administratoriem.²⁷ Disciplinārlietu pret tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošo personu var ierosināt Maksātnespējas administrācijas direktors pēc tiesneša, prokurora vai Administratoru asociācijas priekšlikuma, kā arī pēc savas iniciatīvas.²⁸ Ja disciplinārlietas izskatīšanas gaitā disciplinārlietu komisija konstatē, ka pārkāpums, par kura pazīmēm tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas darbībā ir ierosināta disciplinārlieta, nav savienojams ar uzraugošās personas pienākumu pildīšanu, disciplinārlietu komisija var lūgt Maksātnespējas administrācijas direktoru iesniegt tiesā pieteikumu par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas atcelšanu no noteikta tiesiskās aizsardzības procesa vai visiem tiesiskās aizsardzības procesiem, kuros tā ir iecelta.²⁹ Maksātnespējas administrācijai, uzraugot attiecīgo procesu, turpmāk būs tiesības ierasties tiesiskās aizsardzības procesa uzrauga prakses vietā, lai iegūtu nepieciešamās ziņas.

Tiesiskās aizsardzības procesa uzraudzības mehānismam jānodrošina, ka netiek pieļauta uzraugošo personu pretlikumīga rīcība (piemēram, sadarbība ar fiktīvu kreditoru), kas aizskartu citu kreditoru intereses. Tomēr ieviestais mehānisms var izrādīties neefektīvs, ja par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošo personu tiek iecelts kādas citas valsts pilsonis, kuru šādam amatam izvēlas kreditoru vairākums, iespējams, prettiesisku darbību veikšanai.

Administratoru, zvērinātu advokātu, zvērinātu tiesu izpildītāju, zvērinātu revidentu un citu par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošo personu iecelto

²⁴ Saeimas Juridiskās komisijas 2016. gada 16. novembra sēdes protokols Nr. 176. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/D2870677EBCB4E3EC225806B004386C0?OpenDocument&srcv=dt> [aplūkots 19.12.2016.].

²⁵ Maksātnespējas likums, 35.1 panta ceturrtā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316) (spēkā no 01.07.2017.).

²⁶ Turpat, 12.⁴ pants.

²⁷ Likumprojekta "Grozījumi Maksātnespējas likumā" anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=753/Lp12> [aplūkota 01.12.2016.].

²⁸ Maksātnespējas likums, 31.1 panta pirmā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316) (spēkā no 01.07.2017.).

²⁹ Turpat, 31.² pants.

reglamentēto profesiju pārstāvju darbību, tiesības un pienākumus konkrētā tiesiskās aizsardzības procesā regulē tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas darbību reglamentējošās normas. Administratoriem, zvērinātiem advokātiem, zvērinātiem tiesu izpildītājiem, zvērinātiem revidentiem un citiem reglamentēto profesiju pārstāvjiem, pildot tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas pienākumus, nav tiesību izmantot attiecīgajos savu profesionālo darbību regulējošos normatīvajos aktos noteiktās speciālās tiesības un priekšrocības, kuras paredz vai garantē attiecīgie normatīvie akti.³⁰

Lai veicinātu kreditoru interešu aizsardzību tiesiskās aizsardzības procesā un sekmētu tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanu, nodrošinot iespēju izvēlēties labāko uzraugošo personu, kā arī informētu sabiedrību par Maksātnespējas administrācijas darbības rezultātiem, Maksātnespējas administrācija savā tīmekļvietnē par uzraugošo personu, kā arī par tiesiskās aizsardzības procesu publicēs šādu informāciju:

- 1) tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas vārds, uzvārds un kontaktinformācija, kā arī tās izglītība un kvalifikācija. Ņemot vērā, ka tiesiskās aizsardzības procesu var uzraudzīt faktiski jebkura fiziska persona, ir svarīgi iegūt ziņas par šīs personas izglītību un kvalifikāciju, ko tad arī nodrošinās attiecīgās informācijas publicēšana;
- 2) ziņas par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas pārkāpumiem, kas izdarīti, pildot maksātnespējas jomu regulējošos normatīvajos aktos noteiktos pienākumus un īstenojot tiesības, un kas konstatēti ar Maksātnespējas administrācijas un disciplinārlietu komisijas lēmumu, kurš kļuvis nepārsūdzams;
- 3) ziņas par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas uzraudzīto tiesiskās aizsardzības procesu skaitu;
- 4) ziņas par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas uzraudzītajiem tiesiskās aizsardzības procesiem, kas izbeigti, pasludinot juridiskās personas maksātnespējas procesu;
- 5) ziņas par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas uzraudzītajiem tiesiskās aizsardzības procesiem, kas izbeigti saistībā ar tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna izpildi. Ja tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāns ir izpildīts, atjaunojas parādnieka maksātpēja. Līdz ar to no šīs informācijas būs redzams, cik gadījumos tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošajai personai ir izdevies sasniegt likuma mērķi;
- 6) ziņas par praktizēšanas laiku tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas statusā.

Šāda informācija sniegtu priekšstatu par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas pieredzi.

Par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas atlīdzības apmēru un atlīdzības segšanas kārtību tiesiskās aizsardzības procesā vai ārpusstiesas tiesiskās aizsardzības procesā likumā noteiktais kreditoru vairākums rakstveidā vienojas ar uzraugošo personu un norāda to tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānā. Atlīdzību par pienākumu veikšanu tiesiskās aizsardzības procesā maksā likumā noteiktais kreditoru vairākums, kas ir atbalstījis tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu, proporcionāli katra kreditora prasījuma apmēram, ja vien starp

³⁰ Maksātnespējas likums, 12.3 panta ceturtdā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316) (spēkā no 01.07.2017.).

kreditoriem nav panākta cita vienošanās. Minētais princips nav piemērojams attiecībā uz nodokļu administrāciju.³¹ Līdz šim kreditoru vairākums varēja vienoties ar parādnieku, paredzot, ka atlīdzība tiks segta no parādnieka līdzekļiem. Pēc grozījumu stāšanās spēkā atlīdzību maksās kreditori, kuri atbalstījuši tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu, no saviem līdzekļiem. Ņemot vērā, ka viena no tiesiskās aizsardzības procesa metodēm ir prasījuma summas samazināšana, pastāv šaubas, ka kreditori vēl papildus vēlēties no saviem līdzekļiem segt atlīdzību. Līdz ar to šāda atlīdzības maksāšanas kārtība varētu nesekmēt tiesiskās aizsardzības procesu skaita pieaugumu.

Izskatot Maksātnespējas likuma grozījumus pirms trešā lasījuma, tika vērtēts arī priekšlikums uzdot Ministru kabinetam izstrādāt administratora darbības amata atlīdzības taksas. Priekšlikums tika noraidīts. Kā vienu no argumentiem šā raksta autors minēja apstākli, ka tad, ja tiesiskās aizsardzības procesā par amata darbībām būs noteiktas konkrētas summas, tas ierobežos administratora iespēju vienoties ar kreditoriem par atlīdzības apmēru pretēji citu pretendentu tiesībām to darīt.³²

Lai stiprinātu kreditoru interešu aizsardzību, likumā tika paredzēts, ka gadījumā, ja tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna saskaņošanas procesā netiek ņemti vērā kādi kreditoru iebildumi, atzinumu par šiem iebildumiem sniedz procesā neiesaistīts zvērināts revidents. Zvērināta revidenta darbību apmaksā kreditori, kuru iebildumi ir bijuši par pamatu noteikto darbību uzsākšanai. Vienlaikus atzinumu par tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu likumā noteiktajā apmērā sniedz arī tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošā persona. Pēc tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas pasludināšanas tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošā persona uzrauga tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna izpildi un informē par to kreditorus.³³

Likums paredz, ka regulējums attiecībā uz izmaiņām tiesiskās aizsardzības procesa noteikumos, tajā skaitā uz tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas noteikšanu, ir piemērojams tiesiskās aizsardzības procesiem, kas ierosināti pēc 2017. gada 1. jūlija. Minētais pārejas noteikumu regulējums nepieciešams, lai kompetentā institūcija, kas kārtu maksātnespējas reģistru, varētu tehniski sagatavoties attiecīgā regulējuma ieviešanai un šajā likumā noteikto ziņu ierakstīšanai maksātnespējas reģistrā.³⁴

Kopsavilkums

Ņemot vērā iepriekš norādītos trūkumus tiesiskās aizsardzības procesa regulējumā un/vai īstenošanā un pieņemtos grozījumus Maksātnespējas likumā, kuri atbilstoši to iniciatoru izteiktajiem apsvērumiem varētu daļēji novērst trūkumus

³¹ Maksātnespējas likums, 166. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 6. aug., Nr. 124 (4316) (spēkā no 01.07.2017.).

³² Saeimas Juridiskās komisijas 2016. gada 14. decembra sēdes protokols Nr. 183. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/921010E18AA21F00C22580830037F890?OpenDocument&srcv=dt> [aplūkots 21.12.2016.].

³³ Likumprojekta "Grozījumi Maksātnespējas likumā" anotācija. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/46F0710633B835A1C22580650038AEF9?OpenDocument> [aplūkots: 01.12.2016.].

³⁴ Turpat.

un sekmēt tiesiskās aizsardzības procesa mērķa sasniegšanu, autors izsaka šādus secinājumus:

- 1) pieņemtie grozījumi visdrīzāk pilnībā nenasniegs savu mērķi. Kā galveno argumentu šāda viedokļa pamatojumam autors norāda to, ka tiesiskās aizsardzības process balstās uz kreditoru vairākuma un parādnieka vienošanos, kuras noslēgšanu valsts nevar tieši ietekmēt;
- 2) tiesiskās aizsardzības procesa mērķa sasniegšanu neveicinās arī likumā noteiktais regulējums, kas paredz, ka atbildību tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošajai personai maksās kreditori, kuri atbalstījuši tiesiskās aizsardzības procesa pasākuma plānu, no saviem līdzekļiem;
- 3) brīvā tirgus principa ieviešana attiecībā uz to personu loku, kurām ir tiesības kļūt par tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošajām personām, rada risku, ka valstij nebūs iespējams īstenot šo personu efektīvu uzraudzību, tādējādi var rasties problēmas ar tiesiskās aizsardzības procesa likumīgu norisi;³⁵
- 4) likumdošanas procesā netika vērtēta iespēja brīvā tirgus principa ieviešanu aprobežot ar tā piemērošanu tikai attiecībā uz reglamentēto profesiju pārstāvjiem, kas, iespējams, mazinātu iepriekš norādītos riskus.

³⁵ Autors kā Saeimas Juridiskās komisijas loceklis izteiktos secinājumus ir paudis attiecīgo Maksātnespējas likuma grozījumu priekšlikumu iniciatoriem.

JĒDZIENS “KRIETNS UN RŪPĪGS SAIMNIEKS” – NO VALDES LOCEKĻA SAGAIĀMĀS RŪPĪBAS MĒRAUKLA

CONCEPT OF “A PRUDENT AND DILIGENT MANAGER” AS A MEASURE OF CARE EXPECTED FROM A BOARD MEMBER

Evija Novicāne, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article contains the analysis of criteria that might affect the level of care expected from a board member: type and size of the company, the risks of intended actions, position in the board, distribution of responsibilities, remuneration, etc. The author applies the methods of juridical interpretation, as well as analyses the court practice and the legal doctrine to discuss the concept of “a prudent and diligent manager” in the context of the level of care expected from a board member and concludes that the most typical signs of due care include reasonable (economically sound and consistent with the commercial practice) and competent actions, conscientious and careful management of the company, as well as acting on an informed basis.

Atslēgvārdi: valdes locekļa atbildība, jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks”, pienācīga rūpība

Keywords: liability of a board member, approach to acting as a prudent and diligent manager, due care

Ievads

Atbilstoši Komerclikuma¹ 169. panta pirmās daļas noteikumiem valdes loceklim savi pienākumi jāpilda kā krietnam un rūpīgam saimniekam. Minētajā tiesību normā lietotajam jēdzienam “krietns un rūpīgs saimnieks” ir augsta abstrakcijas pakāpe, kas, no vienas puses, nodrošina valdes atbildības tiesiskā regulējuma efektivitāti, no otras puses, Komerclikuma 169. panta piemērošanas prakse liecina, ka jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” parasti tiek saistīts ar valdes locekļa pienākumu atbildēt arī par vieglu neuzmanību. Lai arī šāda atziņa ir pareiza, tā tomēr nesniedz atbildi uz jautājumu, kāda rūpība no valdes locekļa ir sagaidāma, vērtējot to pēc krietna un rūpīga saimnieka mērauklas. Tādējādi pētījuma mērķis ir iztīrīt jēdziena “krietns un rūpīgs saimnieks” saturu no valdes locekļa sagaidāmās rūpības konteksta.

¹ Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 4. maijs, Nr. 158/160 (2069/2071).

Jēdziena “krietns un rūpīgs saimnieks” funkcionālā nozīme Komerclikuma 169. panta pirmajā daļā

Lai arī jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir ierasts Latvijas civiltiesībās (tas ir izmantots arī Civillikuma² 1646., 2250. pantā), tā lietojums Komerclikuma 169. panta pirmajā daļā var radīt maldīgu priekšstatu par šā jēdziena funkcionālo un saturisko nozīmi. Proti, vispārējās civiltiesībās jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir lietots, lai noteiktu no tiesību subjekta sagaidāmās rūpības kritēriju, kura neievērošana var būt pamats tiesību subjekta vainas konstatācijai. Savukārt Komerclikuma 169. panta pirmajā daļā jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” vispirms ir valdes locekļa amata pienākumu avots.³ Tas ļauj konstatēt, vai valdes loceklis ir izpildījis savus amata pienākumus un nav pieļāvis pārkāpumu (tiesību aizskārumu). Ar šādu funkcionālu nozīmi jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” netiek lietots vispārējās civiltiesībās.⁴

Vienlaikus jāatzīmē, ka Komerclikuma 169. panta pirmajā daļā jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir lietots arī ar vispārējām civiltiesībām raksturīgu funkcionālo nozīmi, tas ir, kā sagaidāmās rūpības kritērijs. Respektīvi, atbilstoši Komerclikuma 169. panta pirmajai daļai valdes loceklim jāievēro tāda rūpība, ar kādu savus pienākumus pilda krietns un rūpīgs saimnieks. Tādējādi jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir izmantojams arīdzan kā mēraukla rūpībai, kāda no valdes locekļa ir sagaidāma amata pienākumu izpildē, tas ir, kā valdes locekļa vainas robežšķirtne.⁵

Tomēr būtiski ņemt vērā, ka komerciesībās jēdzienam “krietns un rūpīgs saimnieks” kā sagaidāmās rūpības kritērijam ir niansēta izpratne, kas atsevišķos aspektos atšķiras no lietojuma vispārējās civiltiesībās. No vienas puses, līdzīgi kā vispārējās civiltiesībās, arī komerciesībās krietna un rūpīga saimnieka rīcības mēraukla ir objektīvi abstraktie kritēriji, nevis subjektīvās spējas vai uztvere. Tas nozīmē, ka valdes locekļa individuālās rakstura iezīmes, pieredzes trūkums, nezināšana vai citi subjektīvi kritēriji nevar būt nepienācīgas rūpības attaisnojums.⁶ Taču, no otras puses, nevar atstāt bez ievērības to, ka valdes loceklis darbojas komerciesiskajā vidē, tādēļ viņa rūpības mēraukla nevar būt rūpība vispār vai vidusmēra cilvēka rūpība. Valdes loceklim jāievēro tā dēvētais paaugstinātas rūpības pienākums,⁷ tas ir, tāda rūpība, kāda attiecīgajā situācijā un apstākļos ir saprātīgi sagaidāma no personas, kas vada pēc apjoma un darbības veida līdzīgu sabiedrību.

² Civillikums: LR likums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.

³ Sal.: *Fleischer in: Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung - GmbHG*. Band 2: §§ 35–52. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 43, Rn. 10; Haas/Ziemons in: *Beckscher Online-Kommentar GmbHG*. 29. Edition, Stand: 01.06.2016, § 43, Rn.41.

⁴ Līdzīgi: Rudāns S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. *Komerctiesību aktuālie jautājumi Latvijā un Eiropā. Komerccdarījumi. Atbildība. Komerccstrīdi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 186. lpp.

⁵ Sal.: *Fleischer in: Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung - GmbHG*. Band 2: §§ 35–52. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 43, Rn. 255.

⁶ Sk.: Zöllner/Noack in: *Baumbach/Hueck. GmbHG*. 21. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2017, § 43, Rn. 11.

⁷ Sk. plašāk par rūpības gradāciju: Kārklīšs J. Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās. *Juridiskā Zinātne/Law*, No. 8, 2015, pp. 157–159.

Faktori, kas ietekmē no valdes locekļa sagaidāmo rūpību

Komerclikumā nav tiešas tiesību normas, kas regulētu jautājumu par valdes locekļa rūpības pienākuma diversifikāciju atkarībā no tādiem faktoriem kā sabiedrības lielums vai darbības veids, iecerētās rīcības risks, amats (valdes priekšsēdētājs, valdes loceklis), kompetenču sadale, atalgojums u. tml. Atbilstoši Komerclikuma 169. panta pirmajai daļai ikvienam valdes loceklim savi pienākumi jāpilda kā krietnam un rūpīgam saimniekam. Tomēr tas nenozīmē, ka visiem valdes locekļiem ikvienā situācijā ir jāievēro vienāda rūpība.

Pirmkārt, no valdes locekļa sagaidāmās rūpības kritēriji izriet no principa – līdzīgas prasības līdzīgās situācijās. Citiem vārdiem, valdes loceklim jāievēro tāda rūpība, kādu saprātīga persona, kas ieņem līdzvērtīgu amatu, ievērotu attiecīgajā situācijā un apstākļos. Tādējādi no valdes locekļa sagaidāmā rūpība primāri ir pakārtota tam, cik lielu un kāda darbības veida sabiedrību viņš vada.⁸ Piemēram, no bankas valdes locekļa objektīvi ir sagaidāma lielāka rūpība nekā no neliela ģimenes uzņēmuma valdes locekļa. Turklāt sagaidāmo rūpību ietekmē arī veicamā uzdevuma raksturs un risks (zaudējumu varbūtība). Īstenojot darbības, kas var būtiski ietekmēt sabiedrības finansiālo situāciju, valdes loceklim jārikojas rūpīgāk (jāiegūst vairāk informācijas par darījuma partneri un darījuma iespējamajiem riskiem, rūpīgi jāizvērtē darījuma atbilstība sabiedrības interesēm u. c.), nekā slēdzot salīdzinoši vienkāršus ikdienas darījumus. Faktiski var teikt – jo lielāks ir iecerētās rīcības risks, jo apdomīgāk un rūpīgāk valdes loceklim jārikojas.⁹

Princips – līdzīgas prasības līdzīgās situācijās – nozīmē arī to, ka no valdes locekļa sagaidāmo rūpību var ietekmēt tādi objektīvi apstākļi kā sabiedrības finansiālais stāvoklis, citādas rīcības iespējas un izmaksas.¹⁰ Respektīvi, novērtējot valdes locekļa rūpību, nevar ignorēt apstākli, ka zaudējumu novēršanas pasākumi (piemēram, darījuma iespējamo risku skrupuloza izvērtēšana) prasa laiku, izmaksas vai citus resursus, kas ne vienmēr ir pieejami.¹¹ Tomēr vienlaikus jāņem vērā, ka valdes loceklis nevar attaisnot nepienācīgu rūpību ar sabiedrības faktisku maksātnespēju, jo komercdarbības turpināšana faktiskās maksātnespējas stāvoklī nav savienojama ar pienākumu rīkoties kā krietnam un rūpīgam saimniekam.

Diskutabls ir jautājums, vai no valdes locekļa sagaidāmo rūpību ietekmē ieņemamais amats valdē, respektīvi, vai sabiedrības valdes priekšsēdētājam un valdes loceklim jāievēro vienāds rūpības standarts. Atbilstoši Komerclikuma noteikumiem valdes priekšsēdētājs organizē valdes darbu (Komerclikuma 221. p. 7. d.),¹² paraksta dalībnieku/akcionāru reģistra nodalījumus (Komerclikuma 187. p. 9. d., 234. p. 2. d.) un vada dalībnieku sapulci (Komerclikuma 212. p. 4. d.). Tādējādi ir secināms, ka, lai arī valdes priekšsēdētājam ir papildu pienākumi, būtībā viņš tāpat kā visi pārējie valdes locekļi kopīgi vada sabiedrību (Komerclikuma 222. p., 302. p.). Līdz ar to nav pamata uzskatīt, ka valdes priekšsēdētāja amats

⁸ Sal.: *Fleischer in: Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung - GmbHG*. Band 2: §§ 35–52. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 43, Rn. 48.

⁹ Sal.: C. van Dam. *European Tort Law. Second Edition*. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 235.

¹⁰ Līdzīgi: *Fleischer in: Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung - GmbHG*. Band 2: §§ 35–52. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 43, Rn. 48.

¹¹ Sal.: C. van Dam. *European Tort Law. Second Edition*. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 242–243.

¹² Minētā tiesību norma attiecas uz sabiedrības ar ierobežotu atbildību valdes priekšsēdētāju, un tai līdzvērtīgs tiešs regulējums nav noteikts attiecībā uz akciju sabiedrības valdes priekšsēdētāju. Tomēr, sistēmiski iztulkojot Komerclikuma regulējumu par akciju sabiedrības valdi, ir secināms, ka arī akciju sabiedrības valdes priekšsēdētājs organizē valdes darbu.

pats par sevi paaugstina sagaidāmās rūpības prasības. Lielāku rūpību no valdes priekšsēdētāja varētu sagaidīt, ja viņam amata pienākumu izpildē objektīvi būtu vairāk resursu (plašāka informācija, kontroles vai ieviešanas iespējas u. tml.) nekā pārējiem valdes locekļiem.¹³ Piemēram, augstākas rūpības prasības uz valdes priekšsēdētāju būtu attiecināmas, ja sabiedrības statūtos ir noteikts, ka valdes priekšsēdētājam ir izšķirošā balss valdes lēmumu pieņemšanā (Komerclikuma 310. p. 2. d.).

Ņemot vērā, ka nereti valdes locekļu kompetences tiek sadalītas, rodas jautājums, kā tas ietekmē no valdes locekļa sagaidāmo rūpību. Šajā ziņā jāatzīmē, ka no valdes locekļa sagaidāmo rūpību var ietekmēt tikai tiesiski noteikta kompetenču sadale.¹⁴ Turklāt pat tad, ja kompetenču sadale ir tiesiska, tā neatceļ valdes locekļa rūpības pienākumu, bet maina rūpības fokusu. Proti, kompetenču sadale nekādā ziņā nepiešķir valdes loceklim tiesības koncentrēties tikai uz savu kompetenci, neinteresējoties par pārējo valdes locekļu darbu. Valdes loceklim jebkurā gadījumā saglabājas pienākums pārraudzīt pārējo valdes locekļu darbu, kā arī iesaistīties, ja, saprātīgi raugoties, ir pamats aizdomām par iespējamu sabiedrības interešu aizskārumu.¹⁵ Tādējādi tiesiski īstenotas kompetenču sadales gadījumā valdes loceklim, pirmkārt, jāievēro pienācīga rūpība savas kompetences un kopīgo kompetenču īstenošanā, otrkārt, – pārējo valdes locekļu pārraudzībā. Piemēram, valdes loceklim jāveic nepieciešamie pasākumi, lai iegūtu informāciju par citu valdes locekļu darbu, un, ja viņš to nav darījis, ir atzīstams, ka valdes loceklis nav ievērojis pietiekamu rūpību amata pienākumu izpildē.¹⁶

Interesanti atzīmēt, ka atšķirīgs ir tiesību zinātnieku un tiesību piemērotāju viedoklis attiecībā uz to, vai no valdes locekļa sagaidāmā rūpība ir atkarīga no valdes locekļa atalgojuma apmēra. Piemēram, Latvijas tiesību literatūrā, atsaucoties uz valdes locekļa amata izteikto uzticības raksturu un Civillikuma 2295. pantu, ir pausts viedoklis, ka atlīdzības apmērs neietekmē valdes locekļa atbildību.¹⁷ Pretēja atziņa ir nostiprinājusies Lielbritānijas un Īrijas tiesu praksē. Savukārt, piemēram, Luksemburgas un Beļģijas tiesu praksē ir atzīts, ka sagaidāmās rūpības standarts atšķiras atkarībā no tā, vai valdes loceklis strādā bez atlīdzības saņemšanas, vai ir atalgots.¹⁸

Autoresprāt, neskatoties uz to, ka valdes locekļa amatam ir raksturīgs izteikts uzticības raksturs, valdes locekļa atlīdzība ir viens no faktoriem, kas ietekmē rūpību, kāda no valdes locekļa ir saprātīgi sagaidāma. Proti, ņemot vērā to, ka valdes locekļa atlīdzības apmēru ietekmē arī pienākumu apjoms, sarežģītība un eventuāli

¹³ Līdzīgi: Seyfarth G. *Vorstandsrecht*. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2016, § 23, Rn. 60.

¹⁴ Sk. plašāk par ierobežojumiem un priekšnoteikumiem tiesiskai valdes locekļu kompetenču sadalei. Novičāne E. Valdes locekļa atbrīvošana no atbildības. *Jurista Vārds*, 2017, 28. febr., Nr. 9 (963), 27. lpp.

¹⁵ Sk. LR AT Civillietu departamenta 2014. gada 12. novembra spriedums lietā SKC-676/2014. Pieejams anonimizēto nolēmumu datubāzē: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 2017. gada 31. janvārī].

¹⁶ Līdzīgi: Rauter, Ratka in: Ratka/Rauter (Hg). *Handbuch Geschäftsführerhaftung mit Vorstandshaftung*. 2. Auflage. Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels, 2011, Rn. 2/303.

¹⁷ Rudāns S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. *Komerctiesību aktuālie jautājumi Latvijā un Eiropā. Komerctarijumi. Atbildība. Komerctrīdi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 205. lpp.

¹⁸ Sk.: Study on Director's Duties and Liability prepared for the European Commission DG Markt. London, April 2013, p. 101. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/board/2013-study-analysis_en.pdf [aplūkots 2017. gada 2. februārī].

iespējamais valdes locekļa atbildības apmērs,¹⁹ ir tikai loģiski, ka no valdes locekļa ar augstāku atbildību saprātīgi sagaidāma arī lielāka rūpība amata pienākumu izpildē. Tomēr vienlaikus būtiski uzvērt, ka pat tad, ja valdes loceklis amata pienākumus pilda bez atbildības vai par salīdzinoši zemu samaksu, viņam jāievēro tāda rūpība, kādu līdzīgā situācijā un apstākļos būtu saprātīgi sagaidīt no cita valdes locekļa.

Rūpības kritēriju atklāšana ar iztulkošanas metodēm

Tā kā Komerclikuma 169. pantā lietotais jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir ģenerālklausula, tā satura atklāšana ir nodota tiesību zinātnes un tiesu prakses rokās. Jāteic, ka šī jēdziena saturs Latvijas tiesību literatūrā un tiesu praksē pagaidām nav pietiekami konkretizēts, jo lielākoties jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” tiek saistīts ar valdes locekļa pienākumu atbildēt arī par vieglu neuzmanību. Ņemot vērā Civillikuma 1646. panta regulējumu, šāda atziņa ir pareiza, tomēr neatklāj to, kāda rūpība valdes loceklim jāievēro.

Lai noteiktu, kāda rūpība no valdes locekļa ir saprātīgi sagaidāma, vispirms jāatklāj jēdziena “krietns un rūpīgs saimnieks” saturu, veicot šā jēdziena gramatisko, sistēmisko, vēsturisko un teleoloģisko izpēti. Turklāt, tā kā šis jēdziens ir ģenerālklausula, ļoti būtiska nozīme ir tieši teleoloģiskajai iztulkošanas metodei.²⁰ Respektīvi, no valdes locekļa sagaidāmās rūpības kritēriji, pirmkārt, izriet no valdes atbildības institūta mērķa un jēgas – aizsargāt sabiedrības dalībnieku (akcionāru) un kreditoru intereses. Tādējādi, novērtējot valdes locekļa rūpību, būtiski ņemt vērā, ka valdes atbildības institūts ne vien aizsargā sabiedrības dalībnieku (akcionāru) intereses saglabāt un vairojot viņu ieguldījumus, bet arī līdzsvaro tā dēvēto nošķirtās atbildības principu (Komerclikuma 137. p.), aizsargājot kreditoru intereses saņemot prasījuma apmierinājumu no sabiedrības mantas.²¹ Līdz ar to, pildot amata pienākumus, valdes loceklim jārikojas tik rūpīgi, cik tas nepieciešams sabiedrības labklājībai, ņemot vērā sabiedrības dalībnieku (akcionāru) un kreditoru intereses.²² No šāda aspekta raugoties, runa faktiski ir par ekonomiski pamatotu un saprātīgai komerciālajai praksei atbilstošu rīcību.

Jāatzīmē, ka atšķirībā no citām ģenerālklausulām jēdziena “krietns un rūpīgs saimnieks” satura izzināšanā lieti noder arī gramatiskā iztulkošanas metode, tas ir, vārdu “krietns” un “rūpīgs” semantiskās nozīmes noskaidrošana. Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca skaidro, ka krietns ir tāds, kam piemīt pozitīvas morālās īpašības, kas labi, apzinīgi veic savu darbu, izpilda savu pienākumu; godīgs. Savukārt rūpīgs ir tāds, kas gādā par kādu, ir kārtīgs, precīzs, ar apzinīgu attieksmi pret darbu, pienākumiem.²³ Tādējādi no vārdu “krietns” un “rūpīgs” semantiskās nozīmes izriet, ka raksturīgākās krietna un rūpīga saimnieka iezīmes ir apzinīgums un

¹⁹ Sk.: Dauner-Lieb in: Henssler/Strohn. *Gesellschaftsrecht*. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2014, AktG § 87 Rn. 15.

²⁰ Sal.: Meļķis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. *Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti. Rakstu krājums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 219. lpp.

²¹ Sk.: Novičāne E. Valdes locekļa atbrīvošana no atbildības. *Jurista Vārds*, 2017, 28. febr., Nr. 9 (963), 28.–29. lpp.

²² Līdzīgi: Rauter, Ratka in: Ratka / Rauter (Hg). *Handbuch Geschäftsführerhaftung mit Vorstandshaftung*. 2. Auflage. Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels, 2011, Rn. 9/67.

²³ Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejama: <http://www.tezaurs.lv/llvv/> [aplūkots 2017. gada 3. februārī].

uzcītība. Respektīvi, pienācīga rūpība ir cieši saistīta ar prasību apzinīgi (atbildīgi) un uzcītīgi (veltot pietiekamu laiku, pūles un centību) pildīt amata pienākumus.

Iztulkojot jēdzienu “krietns un rūpīgs saimnieks” ar vēsturiskās metodes palīdzību, jāņem vērā, ka krietna un rūpīga saimnieka kritērija koncepts Latvijas tiesībās tika pārņemts no romiešu tiesībām, konkrēti no romiešu tiesību *bonus pater familias*²⁴ un *diligens pater familias*.²⁵ Romiešu tiesībās ar “*bonus pater familias*” saprata vidusmēra godīgu, apdomīgu un centīgu vīru (ģimenes tēvu), kura uzvedības modelis savstarpējās pilsoņu attiecībās kalpo par paraugu tam, kā jārikojas krietnam vīram. Tādēļ tika uzskatīts, ka šāda rīcība var tikt pieprasīta no ikviena cita, bet rīcība pretēji tam, kā būtu rīkojies *bonus pater familias*, varēja kalpot par pamatu personas vainas un atbildības noteikšanai.²⁶ Līdzīga nozīme romiešu tiesībās bija arī jēdzienam *diligens pater familias*, ar kuru saprata rūpīgu ģimenes galvu, un uzskatīja, ka veids, kā rīkojas *diligens pater familias*, kalpo par piesardzības un apdomības paraugu.²⁷

Secināms, ka romiešu tiesībās *bonus pater familias* un *diligens pater familias* bija paraugs un mēraukla tam, kā jārikojas ikvienam vīram savstarpējās pilsoņu attiecībās. Raugoties no jēdziena “krietns un rūpīgs saimnieks” vēsturiskās izpratnes prizmas, būtiski ir izvērtēt, vai valdes locekļa rīcība varētu kalpot par paraugu citiem valdes locekļiem, kas vada pēc lieluma un darbības veida līdzīgu kapitālsabiedrību. Ja atbilde ir noliedzīga, tas ir būtisks indikators valdes locekļa nepienācīgai rūpībai.

Pienācīgas rūpības pazīmes

Sistematizējot tiesu prakses un tiesību doktrīnas atziņas, var identificēt vairākas pazīmes, kas liecina, ka valdes loceklis amata pienākumu izpildē ir ievērojis pienācīgu rūpību:

- 1) **saprātīga rīcība** – pienācīga rūpība ir cieši saistīta ar saprātīgas rīcības kritēriju. Respektīvi, valdes loceklim, pildot amata pienākumus kā krietnam un rūpīgam saimniekam, ir jāapsver sekas, ko sabiedrībai var radīt iecerētā rīcība, un jāatturas no rīcības, kas nav ekonomiski mērķtiecīga vai neatbilst saprātīgai komerciālās apgrozības praksei.²⁸ Piemēram, pienācīga rūpība nav savienojama ar ekonomiski nepamatotu darījumu slēgšanu vai tādu darījumu slēgšanu, kas nesniedz sabiedrībai adekvātu finansiālu labumu;²⁹

²⁴ Sk.: Kārklīņš J. Nejaus notikums, vainojamība un civiltiesiskā atbildība. *Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga, 2014. gada 10.–11. novembris, 506. lpp.

²⁵ Sal.: Pletter A. *Verschulden als Grundlage der Haftung. Ein historisches Vergleich*. Norderstadt: GRIN Verlag, 2013, S. 9 ff.

²⁶ Berger A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Volume 43. Part 2*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991, p. 377.

²⁷ Ibid, p. 437.

²⁸ Sk.: LR AT Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-25/2012; LR AT Civillietu departamenta 2014. gada 27. maija spriedums lietā Nr. SKC-102/2014. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 2017. gada 3. februārī]; LR AT Civillietu departamenta 2015. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKC-207/2015. Pieejams anonimizēto nolēmumu datubāzē: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 2017. gada 3. februārī]; LR AT Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 21. decembra spriedums SKC-2382/2012. Spriedums nav publicēts.

²⁹ Sk.: LR AT Civillietu departamenta 2015. gada 30. novembra spriedums lietā SKC-0183-15. Pieejams anonimizēto nolēmumu datubāzē: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 2017. gada

- 2) **kompetence** – otrs būtisks pienācīgas rūpības indikators ir kompetenta (profesionāla) valdes locekļa rīcība.³⁰ Proti, ir sagaidāms, ka valdes loceklim ir atbilstošas zināšanas un spējas, lai pienācīgi izpildītu amata pienākumus. Tādējādi valdes loceklis nepienācīgu rūpību nevar attaisnot ar kompetences trūkumu. Turklāt sagaidāms, ka valdes loceklis pilnībā izmantos savas zināšanas un pieredzi sabiedrības labumam. Tas nozīmē, ja valdes loceklim ir kādas īpašas zināšanas vai pieredze (kas parasti nepiemīt citiem valdes locekļiem, kas vada pēc lieluma un darbības veida līdzīgu sabiedrību), viņam ir pienākums tās izmantot sabiedrības labumam. Respektīvi, šādā gadījumā valdes loceklim ir jāievēro augstāks rūpības standarts nekā citiem valdes locekļiem, kuriem nav šādu īpašu zināšanu vai pieredzes;³¹
- 3) **apzinīgums** – pildot amata pienākumus kā krietnam un rūpīgam saimniekam, valdes loceklim jārikojas atbildīgi, tas ir, jāizmanto visi tiesiskie līdzekļi, kas sabiedrībai pieejami, lai vairotu sabiedrības labklājību, kā arī savlaicīgi jāveic pasākumi draudošu zaudējumu novēršanai vai samazināšanai;³²
- 4) **uzcītība** – ir sagaidāms, ka valdes loceklis amata pienākumu izpildei veltīs pietiekamu laiku, pūles un centību,³³ tas ir, kārtīgi un rūpīgi pildīs savus amata pienākumus;
- 5) **informētība** – viens no pienācīgas rūpības priekšnoteikumiem ir arī valdes locekļa pietiekama informētība kā par sabiedrības iekšējām lietām, tā par tirgus norisēm un tendencēm. Jo īpaši tas attiecināms uz valdes locekļa pienākumu būt informētam par sabiedrības finansiālo stāvokli (likviditāti, rentabilitāti un maksātspēju), lai finansiālo grūtību gadījumā varētu nodrošināt sabiedrības aktīvu saglabāšanu,³⁴ bet faktiskās maksātspējas gadījumā – savlaicīgi iesniegt maksātspējas procesa pieteikumu.³⁵ Būtiska nozīme informētībai ir, pieņemot biznesa lēmumus, respektīvi, valdes loceklim jāsavāc pēc iespējas plašāka informācija, lai pilnvērtīgi izanalizētu visus ar nodomāto rīcību saistītos riskus.³⁶

Jāatzīst, ka no valdes locekļa sagaidāmās rūpības prasības ir cieši saistītas ar pienākumiem, kas valdes loceklim jāpilda, vadot sabiedrību (pienākums ievērot

3. februārī]; LR AT Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 6. decembra spriedums lietā SKC-241/2013. Pieejams: <http://www.l2d.lv/v.php?i=83372> [aplūkots 2017. gada 3. februārī]; LR AT Senāta 2012. gada 7. marta spriedums lietā SKC-113/2012. Spriedums nav publicēts.

³⁰ Sk.: Fleischer in: *Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung - GmbHG*. Band 2: §§ 35–52. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 43, Rn. 48.

³¹ Līdzīgi: Rudāns S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. *Komerctiesību aktuālie jautājumi Latvijā un Eiropā. Komercdarījumi. Atbildība. Komerctrīdi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 205. lpp.

³² Sal.: Rauter, Ratka in: Ratka/Rauter (Hg). *Handbuch Geschäftsführerhaftung mit Vorstandshaftung*. 2. Auflage. Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels, 2011, Rn. 9/144.

³³ Sk.: Study on Director's Duties and Liability prepared for the European Commission DG Markt. London, April 2013, p. 74. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/board/2013-study-analysis_en.pdf [aplūkots 2017. gada 2. februārī].

³⁴ LR AT Civillietu departamenta 2015. gada 23. marta spriedums lietā SKC-20/2015. Pieejams anonimizēto nolēmumu datubāzē: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 2017. gada 3. februārī].

³⁵ LR AT Civillietu departamenta 2016. gada 7. jūnija spriedums lietā SKC-214/2016, [7.4] rindk. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2017. gada 31. janvārī]; Novičāne E. Valdes locekļa atbildība par savlaicīgu maksātspējas procesa pieteikuma neiesniegšanu. *Komerctiesību aktuālie jautājumi Latvijā un Eiropā. Komercdarījumi. Atbildība. Komerctrīdi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 235.–237. lpp.

³⁶ Sk. plašāk: Kļaviņa Z., Novičāne E. Valdes locekļu atbildība par biznesa lēmumiem. Vai Komerclikumā jāievieš business judgment rule? *Jurista Vārds*, 2012, 18. sept., Nr. 38 (737), 7.–8. lpp.

likumu, būt lojālam pret sabiedrību, rīkoties sabiedrības interesēs u. c.). Tādējādi ir samērā grūti noteikt, vai runa ir par amata pienākumu neizpildes (tiesību aizskāruma) konstatējumu vai valdes locekļa rūpības (vainojamības) vērtējumu. Vienlaikus jāatzīst, ka šādas robežas noteikšanai nav praktiskas nozīmes, jo valdes locekļa rūpība ir novērtējama pēc objektīviem kritērijiem. Tādējādi tikai izņēmuma gadījumos ir iespējama situācija, ka valdes loceklis nav izpildījis kādu no saviem amata pienākumiem, tomēr ir bijis pietiekami rūpīgs (nav vainojams par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem).³⁷ Piemēram, Vācijas tiesību doktrīnā ir atzīts, ka šāds izņēmuma gadījums varētu būt tad, ja valdes loceklis pieļāvis atvainojumu maldību vai pamatoti paļāvis uz speciālista padomu.³⁸

Kopsavilkums

1. Komerclikuma 169. panta pirmajā daļā jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir lietots ar divējādu funkcionālu nozīmi, tas ir, no tā ir izsecināms:
 - kas valdes loceklim jā dara;
 - cik rūpīgi jā dara.Citiem vārdiem, jēdziens “krietns un rūpīgs saimnieks” ir gan valdes locekļa amata pienākumu avots, gan arī no valdes locekļa sagaidāmās rūpības mēraukla (vainas robežšķirtne).
2. Valdes loceklim jāievēro tāda rūpība, kādu saprātīga persona, kas ieņem līdzvērtīgu amatu, ievērotu attiecīgajā situācijā un apstākļos. Tādējādi no valdes locekļa sagaidāmo rūpību ietekmē tādi kritēriji kā sabiedrības lielums un darbības joma, iecerētās rīcības ietekme uz sabiedrību un risks, sabiedrības finansialais stāvoklis un citi objektīvi abstraktie kritēriji. Savukārt amats (valdes priekšsēdētājs vai valdes loceklis) un tiesiski noteikta valdes locekļu kompetenču sadale parasti maina sagaidāmās rūpības fokusu, bet ne rūpības standartu pašu par sevi.
3. Raksturīgākās pazīmes, kas liecina, ka valdes loceklis ir ievērojis pienācīgu rūpību (nav vainojams par nodarītajiem zaudējumiem), ir saprātīga (ekonomiski pamatota un komerciālās apgrozības praksei atbilstoša) un kompetenta rīcība, apzinīga un uzcītīga amata pienākumu izpilde, kā arī pietiekama informētība par sabiedrības iekšējām lietām un tirgus norisēm.

³⁷ Sk.: Hölters in: Hölters/Bearbeiter, Aktiengesetz: AktG. Kommentar. München: Verlag C. H. Beck/Verlag Franz Vahlen, 2014, § 93, Rn. 248.

³⁸ Sk.: Fleischer in: *Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung - GmbHG*. Band 2: §§ 35–52. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 43, Rn. 255.

AKCIJU UN AKCIONĀRU REĢISTRU TIESISKĀ REGULĒJUMA REFORMAS VIRZIENI

AREAS OF REFORMING THE LEGAL FRAMEWORK CONCERNING PUBLIC COMPANY SHARES AND SHAREHOLDERS' REGISTERS

Aivars Lošmanis, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The article addresses issues related to the legal framework of Commercial Law concerning the form of shares and shareholder's register of public companies. It is concluded that the new legislation must be introduced concerning shares and shareholder's register that would be based on the legal framework of Estonia, where under only dematerialized shares are permitted, which are registered in the Central Securities Depository. In Latvia, all of the shares of joint stock companies ought to be registered in Latvian Central Depository that would be in charge of managing the shareholders' register, recording the entries reflecting the changes in shareholders' composition. The proposed changes would improve the business environment, making it more attractive for foreign investments.

Atslēgvārdi: vārda akcija, akciju papīra forma, akciju dematerializēta forma, akcionāru reģistrs, Latvijas Centrālais depozitārijs

Keywords: registered share, paper form of share, dematerialized form of share, shareholders' register, Latvian Central Depository

Ievads

2011. gada 22. novembrī žurnāls "Jurista Vārds" publicēja ekspertu viedokļus par nepieciešamību grozīt Komerclikumā (turpmāk – KCL)¹ noteikto sabiedrības ar ierobežotu atbildību (turpmāk – SIA) dalībnieku un akcionāru reģistra vešanas kārtību.² Minētājās publikācijās tika skarti jautājumi par SIA dalībnieku

¹ Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 4. maijs, Nr. 158/160.

² Dalībnieku un akcionāru reģistru vešana: problēmas un risinājumi. *Jurista Vārds*, 2011, 22. nov., Nr. 47(694). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/239726-dalibnieku-un-akcionaru-registra-vesana-problemas-un-risinajumi/#komentari> [aplūkots 2017. gada 15. februārī]; Lošmanis A. Tiesību jaunrade šoreiz ir lieka. *Jurista Vārds*, 2011, 22. nov., Nr. 47 (694). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/239727-tiesibu-junrade-soreiz-ir-lieka/> [aplūkots 2017. gada 15. februārī]; Šadinovs V. Par dalībnieku vai akcionāru reģistra vešanu. *Jurista Vārds*, 2011, 22. nov., Nr. 47 (694). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/autori/4118-viktors-adinovs/> [aplūkots 2017. gada 15. februārī]; Paegle A. Par drošu un mūsdienīgu dalībnieku un akcionāru reģistru. *Jurista Vārds*, 2011, 22. nov., Nr. 47 (694). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/239729-par-drosu-un-musdienigu-dalibnieku-un-akcionaru-registru/> [aplūkots 2017. gada 15. februārī]; Lielkalns A. Dalībnieku un akcionāru reģistri – problēmas un risinājumi. *Jurista Vārds*, 2012, 7. aug., Nr. 32 (731). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/250671-bdalibnieku-un-akcionaru-registris-problemas-bunb-risinajumi/> [aplūkots 2017. gada 15. februārī].

un akcionāru reģistra vešanas funkciju nodošanu citām personām, publiskās ticamības piešķiršanu šajos reģistros ietvertajām ziņām, kā arī akciju un kapitāla daļu pārejas sasaisti ar ierakstu izdarišanu minētajos reģistros. 2013. gada 1. jūlijā stājās spēkā Grozījumi Komerclikumā,³ kuri ievieša būtiskas izmaiņas SIA tiesiskajā regulējumā un ir uzskatāmi par nozīmīgāko sabiedrību tiesību reformu Latvijā kopš KCL spēkā stāšanās, jo likumdevējs ievieša ne vien stingras prasības SIA kapitāla daļu uzskaitē dalībnieku reģistros, bet arī tiesiskus līdzekļus un mehānismus, kas palielināja kapitāla daļu aprites drošību.⁴ Tādējādi varēja uzskatīt, ka diskusija par SIA kapitāla daļu pāreju un dalībnieku reģistra vešanas kārtību ir noslēgusies ar izmaiņām KCL regulējumā.

Cita situācija ir ar akciju sabiedrību tiesisko regulējumu. 2008. gada 24. aprīlī Saeima pieņēma KCL grozījumus, kuri citstarp paredzēja, ka uzrādītāja akcijas var būt tikai dematerializētā formā, papildus tam uzliekot akciju sabiedrības valdei pienākumu nodrošināt uzrādītāja akciju ieņēmamošanu Latvijas Centrālajā depozitārijā saskaņā ar Finanšu instrumentu tirgus likuma noteikumiem.⁵ Turpretī vārda akciju un akcionāru reģistra tiesiskais regulējums ir palicis nemainīgs kopš KCL spēkā stāšanās brīža. Tomēr jau pieminētās diskusijas gaitā izskanējuši priekšlikumi reformēt akciju un akcionāru reģistru tiesisko regulējumu, kas uzlabotu investīciju vidi Latvijā, padarot akciju apriti tiesiski drošāku un investoriem draudzīgāku un saprotamāku.

Šā raksta mērķis ir apskatīt iespējamās akciju un akcionāru reģistra tiesiskā regulējuma reformas virzienus un ieskicēt svarīgākos problēmjautājumus.

1. Vārda akciju tiesiskā regulējuma problemātika Komerclikumā

1.1. Tā saucamās bezformas vārda akcijas

Saskaņā ar KCL 228. panta pirmo daļu akcija var būt vārda akcija vai uzrādītāja akcija, savukārt panta otrā daļa noteic, ka no vārda akcijas izrietošās tiesības ir personai, kura kā akcionārs ierakstīta akcionāru reģistrā. Atbilstoši KCL 229. panta pirmajai daļai vārda akcijas var būt papīra formā vai dematerializētas. No pirmā acu uzmetiena šāds regulējums liekas vienkāršs un saprotams. Akciju sabiedrībai saskaņā ar KCL ir izvēles iespējas, kādā formā akcijas emitēt – papīra vai dematerializētā. Ja akciju sabiedrībai ir vārda akcijas, sabiedrībai ir pienākums vest akcionāru reģistru, kura funkcija ir vārda akciju un to turētāju uzskaitē (sk. KCL 234. panta pirmo daļu). Nevar nepamanīt, ka KCL regulējumā pamatā ietvertas klasiskās vērtspapīru teorijas atziņas: pirmkārt, par dalības tiesībām tiek izgatavots dokuments, otrkārt, vārda akcijas pāreja notiek, veicot indosamenta vai cesijas uzrakstu uz šā dokumenta, treškārt, lai vārda akcijas ieguvējs būtu uzskatāms par

³ Grozījumi Komerclikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2013, 22. maijs, Nr. 97 (4903).

⁴ Lošmanis A. SIA kapitāla daļu atsavinājums: atsevišķi problēmjautājumi saistībā ar 2013. gada grozījumiem Komerclikumā. *Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Latvijas Universitātes 5. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai, 2014. gada 10.–11. novembris. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 551. lpp.

⁵ Grozījumi Komerclikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 14. maijs, Nr. 74 (3858).

akcionāru iepretim sabiedrībai, “par akcijas pāreju ir jāatzīmē akciju grāmatā”.⁶ Tomēr mūsdienu tehnoloģiju attīstība ir ieviesusi būtiskas korekcijas akciju apgrozības tiesiskajā regulējumā, ievērojot to, ka akcijas vairs neizgatavo papīra formā kā dokumentu, tās eksistē dematerializētā formā kā iegrāmatojums vērtspapīru (finanšu instrumentu) kontos. Atkarībā no izvēlētas akciju formas KCL 238. panta trešā daļa paredz divus akciju pārejas modeļus – ar indosamenta uzrakstu uz dokumenta vai ar pārskaitījumu uz finanšu instrumentu kontu.

Tomēr praksē jēdziens “akciju dematerializēta forma” tiek interpretēts nepareizi. Kā pamatoti norādīts tiesību literatūrā, no KCL 236.¹ un 238. panta nepārprotami izriet, ka gan dematerializētas vārda akcijas, gan dematerializētas uzrādītāja akcijas ir iegrāmatojamas akciju turētāja finanšu instrumentu kontā.⁷ Tomēr praksē novērojams, ka tad, ja sabiedrības statūtos paredzēts, ka “sabiedrības vārda akcijas ir dematerializētas”, sabiedrība bieži vien izsniedz rakstiskas akciju “apliecības” vai arī akcionārs saņem izziņu no sabiedrības valdes par akciju piederību, pamatojoties uz ierakstiem akcionāru reģistrā. Šajā gadījumā sabiedrības akcijas fiziski neeksistē nedz kā dokumenti, nedz kā iegrāmatojums finanšu instrumentu kontā. Citiem vārdiem, akcijas nepastāv nekādā formā, kas ir pretrunā ar akcijas kā vērtspapīra būtību (sk. KCL 226. panta pirmo daļu). Ja akcija nav dokuments (papīra formā) vai tā nav iegrāmatota finanšu instrumentu kontā, būtībā tā ne ar ko neatšķiras no SIA kapitāla daļas, kuras, kā zināms, nav vērtspapīri,⁸ tādējādi šajā gadījumā vairs nav piemērojama vērtspapīru tiesību doktrīnas viena no pamattatziņām, ka “rīcība par tiesību (*Recht aus dem Papier*) saistīta ar rīcību par dokumentu (papīru) un atkarīga no rīcības tiesības par dokumentu (*Recht am Papier*)”.⁹

Protams, situācija, kad sabiedrības akcijas nepastāv nedz kā dokumenti, nedz kā iegrāmatojumi finanšu instrumentu kontos, rada grūtības šādu akciju atsavināšanas gadījumā. No vienas puses, KCL regulējums šķiet pietiekami skaidrs un nepārprotams: ja akcijas ir papīra formā, vārda akciju piederība mainās ar akcijas indosēšanu par labu ieguvējam, ja akcijas ir dematerializētā formā, – ar to pārskaitījumu no atsavinātāja finanšu instrumentu konta uz ieguvēja kontu. Taču, no otras puses, KCL 238. panta piektā daļa paredz, ka, paziņojot par dematerializētas vārda akcijas iegūšanu, pievienojams atsavinātāja un ieguvēja kopīgs pieteikums vai darījuma akts, nevis, piemēram, izraksts no finanšu instrumentu konta, kas liktu domāt, ka likumdevējs tomēr pieļāvis šādu bezformas akciju pastāvēšanu. Augstākā tiesa, atsaucoties uz jau minēto ne sevišķi veiksmīgo KCL 238. panta piektās daļas regulējumu, spriedumā kādā lietā ir norādījusi: “Lai arī tas likumā nav pietiekami precīzi formulēts, dematerializētu vārda akciju īpašuma tiesības pāriet, iesniedzot akciju sabiedrības valdei akciju atsavinātāja un ieguvēja kopīgu pieteikumu vai darījuma aktu. Līdz ar to secināms, ka dematerializētu vārda

⁶ Loebers A. *Tirdzniecības tiesību pārskats*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sabiedrības izdevums, 1927, 129. lpp.; sk. arī 1937. gada 22. decembra likuma “Par akciju un paju sabiedrībām” (*Valdības Vēstnesis*, 1937, 29. dec., Nr. 295) 45. pantu, kurš paredzēja, ka “akcijas un kuponu loksnes iespiežamas Valstspapīru spiestuvē”, kā arī 46. pantu: “vārda akcijas, kā arī pagaidu apliecības var pāriet citas personas īpašumā ar attiecīgu vārda pārvedes uzrakstu, piemērojot Vekseļu nolikuma (1932. g. izd.) 18. un 20. panta un 23. panta 1. un 2. teikuma noteikumus. Šādas akcijas līdz ar cedenta paziņojumu iesniedzamas sabiedrības valdei, lai tā atzīmētu īpašnieku maiņu akcionāru grāmatā.”

⁷ Lielkalns A. *Dalībnieku un akcionāru reģistri – problēmas un risinājumi*.

⁸ Strupišs. A. *Komerclikuma komentāri III*. Rīga: A. Strupiša juridiskais birojs SIA, 2003, § 8.1., 22. lpp.

⁹ Loebers A. *Tirdzniecības tiesību pārskats*, 254. lpp.

akciju atsavināšana un nodošana notiek, veicot ierakstu par akciju pāreju akcionāru reģistrā.”¹⁰

Ši judikatūras atziņa vērtējama kritiski. Nav šaubu, ka šādi bezformas akciju atsavināšanai likums neparedz skaidru risinājumu, jo nav saprotams, kā atsavināt akcijas, kas nav nedz papīra formā, nedz iegrāmatotas finanšu instrumentu kontos. Tādēļ praksē konstatējama tendence strīdus gadījumā šādu akciju piederības noskaidrošanai izmantot akcionāru reģistra ierakstus. Šāda pieeja gan nerod pamatojumu KCL regulējumā. Sabiedrības valde akcionāru reģistrā vienīgi uzskaita vārda akcijas un to turētājus (KCL 234. panta pirmā daļa), tādējādi akcionāru reģistrā ierakstītās ziņas nerada akciju piederības (īpašuma tiesību) prezumpciju. Šāda prezumpcija būtībā nemaz nav nepieciešama, jo saskaņā ar KCL vārda akcijas piederības maiņas pamatā ir viegli noskaidrojami juridiski fakti – attiecīga indosamenta vai iegrāmatojuma veikšana ieguvēja finanšu instrumentu kontā. Jau pirmskara tiesību doktrīnā norādīts, ka “akcijas transferts akciju sabiedrības grāmatās (ar to domāta akciju grāmata jeb akcionāru reģistrs mūsdienā izpratnē – A. L.) neaizskar materiālo īpašuma tiesību uz akciju, bet nodibina tikai akcionāra (lēģitīmācijas) tiesības pret akciju sabiedrību”. Šī atziņa ir iemiesota KCL 228. panta otrās daļas noteikumā. Arī Vācijas tiesību doktrīnā ir norādīts, ka akcijas iegūšanas priekšnoteikums nav ieraksts akcionāru reģistrā, un tās pāreja notiek “ārpus akcionāra reģistra”.¹¹

No vienas puses, likumdevējs ar KCL grozījumiem varētu šādas bezformas akcijas pielīdzināt SIA kapitāla daļām, nosakot līdzīgu atsavināšanas kārtību un paredzot vārda akciju piederības prezumpciju, ja attiecīgā persona ir bijusi ierakstīta sabiedrības akcionāru reģistrā, tādējādi aizsargājot labticīgus akciju ieguvējus.¹² Taču, no otras puses, šāda pastāvošās situācijas legalizācija diezin vai būtu akceptējama no tiesībpolitiskā viedokļa, jo tādā gadījumā aizvien nemanāmāka kļūtu robežšķirtne starp SIA un tādām slēgtajām akciju sabiedrībām, kuru akcijas nav paredzēts laist publiskajā apgrozībā.

1.2. Vārda akciju papīra forma un dematerializēta forma

Latvijā akciju sabiedrības praktiski neizmanto KCL paredzēto iespēju akcijas emitēt papīra formā, pirmkārt, augsto izmaksu dēļ, otrkārt, KCL vispār neregulē, kādam ir jābūt dokumentam, lai varētu uzskatīt, ka papīra forma KCL 229. panta pirmās daļas izpratnē ir ievērota. Tādējādi papīra formas izvēles gadījumā sabiedrībām būtu jāsaucas ar praktiskām grūtībām, jo nav regulēts, kādi rekvizīti akcijā kā dokumentā ir jāiekļauj. KCL regulējums savā ziņā ir nepabeigts, atstājot pārāk plašas iespējas dažādām interpretācijām praksē. Jāpiezīmē, ka citāda tiesiskā situācija bija pirms Komerclikuma spēkā stāšanās. Tā likuma “Par akciju sabiedrībām” 25. panta otrā, trešā un ceturtā daļa noteica, kādas ziņas jānorāda akcijā un akciju apliecībās, savukārt pašas akcijas bija izgatavojamas Ministru Padomes noteiktajā kārtībā.¹³

¹⁰ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 29. aprīļa sprieduma lietā Nr. SKC-62/2016 12.5. punkts.

¹¹ Hüffer U. *Aktiengesetz. 8. Auflage.* München: Verlag C. H. Beck, 2008, § 67, Rn. 11.

¹² Sīkāk par labticīgu SIA kapitāla daļu ieguvēju aizsardzību sk.: Lošmanis A. SIA kapitāla daļu atsavinājums: atsevišķi problēmjautājumi saistībā ar 2013. gada grozījumiem Komerclikumā, 552. lpp.

¹³ Likums “Par akciju sabiedrībām”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 15. jūn., Nr. 38.

Protams, varētu šķist, ka tiesiskā regulējuma pilnveidošanas nolūkā būtu pārņemamas minētās likuma "Par akciju sabiedrībām" normas. Tomēr neatbildēts paliek jautājums, kādā veidā valsts institūcijas kontrolēs šo prasību izpildi praksē. Arī no tiesībpolitiskā viedokļa papīra formas akciju tiesiskā regulējuma papildināšana būtu apšaubāma, jo nebūtu pareizi, ka likumdevējs pievēršas akciju formas regulējuma uzlabošanai, kas mūsdienā apstākļos ir ekonomiski neizdevīga, novecojusi un praktiski netiek izmantota.

Arī dematerializētu vārda akciju regulējums KCL dažos aspektos izrādīties problemātisks. KCL 236.¹ panta pirmā daļa noteic, ka valde nodrošina uzrādītāja akciju iegārāšanu Latvijas Centrālajā depozitārijā saskaņā ar Finanšu instrumentu tirgus likuma noteikumiem, savukārt akcionāram ir tiesības pārvest Latvijas Centrālajā depozitārijā (turpmāk – depozitārijs) iegārātajās uzrādītāja akcijas uz savu finanšu instrumentu kontu. Šāds pienākums nav noteikts attiecībā uz dematerializētām vārda akcijām. Šajā sakarā tiesību literatūrā ir pamatoti norādīts uz paradoksālu situāciju, kad uzrādītāja akcijas saskaņā ar KCL tiek atzītas par pilnvērtīgiem finanšu instrumentiem, kam tiek piešķirti visi finanšu instrumentu rekvizīti un ko ir iespējams pārvest starp finanšu instrumentu kontu turētāju kontiem, savukārt vārda akciju gadījumā tiek radīts īpatnējs "finanšu instrumentu hibrīds, kam nav eksistences ārpus konkrētā finanšu instrumentu kontu turētāja sistēmas" un kas tikai nosacīti būtu atzīstams par dematerializētu vērtspapīru, jo šādas akcijas atšķirībā no uzrādītāja akcijām netiek iegārātas depozitārijā.¹⁴ Praktiskā atšķirība starp abiem akciju veidiem ir tā, ka dematerializētu vārda akciju pārvedumi ir iespējami tikai viena finanšu instrumentu konta turētāja – pakalpojuma sniedzēja – ietvaros.¹⁵

Izvērtējot publiski pieejamo informāciju par depozitārija darbību pēdējā laikā, konstatējams, ka tas jau tagad piedāvā akciju sabiedrībām iegārātas dematerializētas vārda akcijas depozitārijā un vest akcionāru reģistrus. Kā norādīts informatīvajos materiālos, šajā gadījumā akcionāri var veikt darījumus ar akcijām ārpus biržas, tos reģistrējot depozitārijā, vārda akcijas netiek glabātas vērtspapīru kontos, savukārt to īpašuma tiesības apliecina ieraksts akcionāru reģistrā, kuru ved depozitārijs.¹⁶ Protams, šāds modelis novērš jau pieminēto atšķirību starp dematerializētām vārda un uzrādītāja akcijām, tomēr rada pretrunu ar depozitārija regulējumu – akciju piederība tiek noskaidrota ar ierakstiem finanšu instrumentu kontos, nevis ar ierakstiem akcionāru reģistrā, jo, kā jau iepriekš minēts, no KCL regulējuma neizriet, ka ieraksts akcionāru reģistrā prezumētu vārda akciju piederību vai, vēl jo vairāk, ieraksts par akcionāru maiņu pats par sevi radītu liettiesiskas akciju piederības izmaiņas.

2. Tiesiskā regulējuma reforma: visu akciju dematerializēta forma un akcionāru reģistra vešanas funkciju nodošana depozitārijā

Nenoliedzami, iepriekš aprakstītās problēmas ir pietiekami būtiskas un tām būtu jāmeklē risinājumi likumdevēja līmenī. Kā iepriekš minēts, depozitārijs jau piedāvā risinājumus, kas pēc būtības ir liels solis uz priekšu akciju aprites

¹⁴ Lielkalns A. *Dalībnieku un akcionāru reģistri – problēmas un risinājumi*.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Sk.: Conexus Baltic Grid akcijas. Pieejams: <http://www.nasdaqbaltic.com/lv/csds/pakalpojumi/akcionaru-registru-kartosana/musu-klienti-4/conexus-baltic-grid/> [aplūkots 2017. gada 15. februārī].

modernizācijā. Tas ir signāls likumdevējam par akciju un akcionāru reģistra tiesiskā regulējuma reformas nepieciešamību. Viens no iespējamiem šādas reformas virzieniem ir atteikšanās no akciju papīra formas, nosakot, ka akcijas var būt tikai dematerializētas un tās ir iegrāmatojamas vienotā vērtspapīru reģistrā, kuru ved tam ar likumu pilnvarota institūcija, kura arī ved akciju sabiedrību akcionāru reģistrus. Šāds regulējums ir Igaunijā. Jāpiebilst, ka jau KCL projektā bija paredzēts, ka “akcijas izlaiž dematerializētā formā saskaņā ar Centrālā depozitārija noteikumiem”.¹⁷ Tomēr KCL pieņemšanas gaitā likumdevējs atkāpās no šīs nostādes, paredzot arī akciju papīra formu.

Igaunijas Komerclikums paredz, ka akciju sabiedrības reģistrē (iegrāmato) savas akcijas Centrālajā vērtspapīru reģistrā (depozitārijā), turklāt, ierakstot akciju sabiedrību komercreģistrā, komercreģistra iestādei iesniedzami pierādījumi par akciju iegrāmatošanu depozitārijā (Igaunijas Komerclikuma 228. panta pirmā daļa).¹⁸ Katrai akciju sabiedrībai Igaunijas Centrālais vērtspapīru reģistrs ved akciju reģistru (*share register*), kurš satur ziņas par akcionāru, viņam piederošajām akcijām, to kategorijām, u. tml. (Igaunijas Komerclikuma 233. pants). Savukārt atbilstoši Igaunijas likumam par Centrālo vērtspapīru reģistru (15. pants) vērtspapīru pāreja notiek ar pārskaitījumu no viena vērtspapīru konta uz otru.¹⁹ Tādējādi akciju reģistrā pēc spoguļattēla principa parādās ziņas par veiktajiem darījumiem ar vērtspapīriem, proti, akcijām, līdz ar to nerodas šaubas par akciju piederību un attiecīgi akcionāra statusu.

Ja šādu regulējumu pārņemtu Latvijas tiesībās, tad būtu ieviešamas būtiskas korekcijas akciju un akcionāru reģistru tiesiskajā regulējumā. Pirmkārt, lieks būtu dalījums vārda un uzrādītāja akcijās. Visas akcijas būtībā ir vārda akcijas, jo akcionāri ir konkrēti zināmas personas, kuras savas akcijas tur vērtspapīru kontos un ir ierakstīti akciju (akcionāru) reģistrā. Otrkārt, akcionāru reģistru vestu nevis pati akciju sabiedrība, bet trešā persona – institūcija, kurā akcijas ir reģistrētas (iegrāmatotas). Treškārt, nebūtu neskaidrību par akciju piederību un akcionāra statusu, jo tam par pierādījumu var kalpot gan izziņa no vērtspapīru konta, gan ieraksti akciju (akcionāru) reģistrā. Ievērojot spoguļattēla principu, abi šie pierādījumi saturiski neatšķiras.

Izvērtējot šāda regulējuma priekšrocības, tiesību literatūrā pausts pamatots viedoklis, ka finanšu instrumentu kontu, akciju pārvedumu un akcionāru reģistra vešanas funkciju apvienošana un šo funkciju nodošana depozitārijam, ieviešot Igaunijas regulējumu, ļautu izvairīties no nevajadzīgas informācijas un dokumentu aprites starp akciju sabiedrību un finanšu instrumentu kontu turētāju, nodrošinātu akciju piederības un akcionāru tiesību vienlaicīgu pāreju, ļautu nostiprināt un saglabāt ķīlas tiesības uz akcijām, risinātu dažādu amatpersonu un institūciju noteikto liegumu un ierobežojumu izpildes problēmas.²⁰ Nevar noliegt, ka elektroniska reģistra vešana pieļauj ne tikai ātrāku informācijas aktualizēšanu, bet arī lielāku drošības pakāpi, līdz ar to tā ir ērtāka gan lietotājiem, gan personām, kuras

¹⁷ Komerclikums (projekts). *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 20. maijs, Nr. 163/166 (1623/1626).

¹⁸ Commercial Code. Passed 15.02.1995, RT I 1995, 26, 355; entry into force 01.09.1995. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504042014002/consolide> [aplūkots 2017. gada 10. martā].

¹⁹ Estonian Central Register of Securities Act. Passed 14.06.2000, RT I 2000, 57, 373; entry into force 01.01.2001. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/514012015003/consolide> [aplūkots 2017. gada 10. martā].

²⁰ Lielkalns A. *Dalībnieku un akcionāru reģistri – problēmas un risinājumi*.

veic darījumus ar akcijām.²¹ Turklāt, kā redzams no Igaunijas regulējuma, akciju iegārāšana centrālā reģistrā (depozitārijā) nebūt nenozīmē, ka šādu akciju pārdošanas gadījumā nebūtu iespējams piemērot statūtos noteiktās pirmpirkuma tiesības. Tādējādi nav apdraudēta t. s. slēgtas emisijas akciju pastāvēšana (sk. Igaunijas Komerclikuma 229. panta otro, 2.¹ un 2.² daļu), kuras Latvijā ir izplatītas.

Nenoliedzami, ka šāda reforma saskartos ar ievērojamiem izaicinājumiem, kā arī problēmām, kas saistītas ar pašreiz spēkā esošo tiesisko finanšu instrumentu regulējumu. Ieviešot Igaunijas regulējumu un paplašinot depozitārija funkciju loku, noteikti jāņem vērā, ka Igaunijā vienota vērtspapīru reģistra uzturēšana ir publiska funkcija, kura nodota privātai sabiedrībai – Igaunijas Centrālajam vērtspapīru depozitārijam (*Estonian Central Securities Depository*), līdz ar to šīs institūcijas cenrāžus apstiprina finanšu ministrs.²² Tādējādi šā pakalpojuma izmaksas akciju sabiedrībām regulē valsts. Papildus tam Igaunijas modeļa ieviešana neizbēgami liks izvērtēt izmaiņu nepieciešamību finanšu instrumentu tiesiskajā regulējumā, ciktāl tas ir attiecināms uz akcijām, kā arī depozitārija statusu un funkcijas. Tam ir būtiska nozīme, piemēram, jautājumā par komercķīlas vai finanšu nodrošinājuma tiesiskā regulējuma piemērošanu. Tomēr šādas problēmas un izaicinājumi nav uzskatāmi par šķērslī mūsdienīgas, tiesiski drošas un investoriem draudzīgas akciju aprites kārtības ieviešanai.

Kopsavilkums

1. Lai atrisinātu praksē vērojamas pretrunas ar KCL regulējumu, var paredzēt t. s. bezformas akciju regulējumu, kas līdzinātos SIA kapitāla daļu regulējumam, vienlaikus tajā ietverot SIA kapitāla daļu ieguvēju aizsardzības mehānismu, kā arī paredzot kapitāla daļu piederības prezumpciju, ja persona ir reģistrēts kā akcionārs. Tomēr šāds risinājums nav atbilstošs akcijas kā vērtspapīra būtībai.
2. KCL regulējumā varētu ieviest noteiktas prasības papīra formas akcijai kā dokumentam, pārņemot tiesisko regulējumu, kāds tas bija pirms KCL spēkā stāšanās. Tomēr šāds risinājums ir nelietderīgs, jo akciju papīra forma mūsdienā apstākļos ir ekonomiski neizdevīga, novecojusi un praktiski netiek izmantota.
3. Ievērojot iepriekš minēto, likumdevējam būtu jāizšķiras par radikālāku akciju un akcionāru reģistra tiesiskā regulējuma reformu, ieviešot investoriem draudzīgu un tiesiski stabilu sistēmu, kura garantē drošu darījumu ar akcijām un akcionāru tiesību ievērošanu. Šādas reformas pamatā būtu Igaunijas tiesiskā regulējuma konceptuāla pārņemšana, atbilstoši kuram visu akciju sabiedrību akcijas ir dematerializētā formā un tās ir iegārātas centrālā vērtspapīru reģistrā, kura vešanu varētu uzticēt depozitārijam (līdzīgi, kā tas ir patlaban ar uzrādītāja akcijām). Vienlaikus depozitārijs arī nodrošinātu katras akciju sabiedrības akcionāru reģistra vešanu, kurā tiktu atspoguļota juridiski droša un ticama informācija par akcionāru un akciju piederību. Tai pašā laikā jāsaprot, ka šāds risinājums ieviešams tikai tad, ja valstiski tiks regulētas šā pakalpojuma cenas. Papildus tam izvērtējama izmaiņu nepieciešamība esošajā finanšu instrumentu tiesiskajā regulējumā, ciktāl tas ir attiecināms uz akcijām, kā arī uz depozitārija statusu un funkcijām.

²¹ Lielkalns A. *Dalībnieku un akcionāru reģistri – problēmas un risinājumi*.

²² Eesti Väärtpaberikeskus. Price list. Pieejams: <https://www.e-register.ee/index.php?id=11005> [aplūkots 2017. gada 10. martā].

PIENĀKUMS SEGT DZĪVOJAMĀS MĀJAS PĀRVALDĪŠANAS IZDEVUMUS UN NORĒĶINĀTIES PAR PAKALPOJUMIEM, KAS SAISTĪTI AR DZĪVOKĻA ĪPAŠUMA LIETOŠANU: REĀLNASTAS TIESISKĀ REGULĒJUMA ATTIECINĀŠANA KĀ RISINĀJUMS

OBLIGATION TO COVER ADMINISTRATION EXPENSES OF RESIDENTIAL HOUSE AND TO SETTLE ACCOUNTS FOR SERVICES RELATED TO THE USE OF RESIDENTIAL PROPERTY: APPLICATION OF THE LEGAL FRAMEWORK OF THE REAL CHARGES AS SOLUTION

Rihards Gulbis, *Dr. iur.*

Augstākās tiesas Civillietu departamenta
zinātniski analītiskais padomnieks

Summary

This article explores, whether the amendments to the Law on Residential Properties, which entered into force on the 1st of January of this year, will improve protection of interests of the apartment owner community in case of debts caused by non-compliance of any member of the community with the obligation to cover administration expenses of residential house and expenses for the services related to use of residential property. Further, author executes a thorough analysis of the legal framework relevant to the real charges with a view to possible application of the said framework to obligation of an apartment owner to cover the aforementioned expenses. The author comes to a conclusion that the amendments to the Law on Residential Properties does not achieve the set target and that adjustment and application of the legal framework of the real charges to the abovementioned obligation would be a more appropriate solution.

Atslēgvārdi: pārvaldīšanas izdevumi, dzīvokļa īpašums, reālnastas

Keywords: administration expenses, residential property, real charges

2017. gada 1. janvārī stājās spēkā Dzīvokļa īpašuma likuma grozījumi,¹ kuriem atbilstoši sākotnējai likumprojekta izstrādātāju iecerei bija jānodrošina, lai dzīvokļa īpašuma atsavināšanas rezultātā nepalielinātos dzīvojamās mājas parāds par pakalpojumiem, ar šādu parādu saprotot saistības par pārvaldīšanas izdevumiem, pakalpojumiem, kas ir saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu, kā arī zemes

¹ Sk. Grozījumi Dzīvokļa īpašuma likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2016, 8. dec., Nr. 239 (5811).

lietošanu, ja dzīvojamā māja atrodas uz citai personai piederošas zemes.² Šajā rakstā izvērtēta gan iepriekš minētā likumprojekta un tā pieņemtās redakcijas atbilstība likumprojekta anotācijā noteiktajam mērķim, gan iespēja attiecināt reālnastas tiesisko regulējumu pārvaldīšanas izdevumu un ar dzīvokļa īpašuma lietošanu saistīto pakalpojumu izmaksu segšanas pienākuma nodrošināšanai dzīvokļa īpašuma atsavināšanas gadījumā.³

I. Faktiskais un tiesiskais stāvoklis pirms normatīvā regulējuma grozījumiem

Likumprojekta “Grozījumi Dzīvokļa īpašuma likumā” anotācijā secināts, ka, “tā kā bieži izveidojas situācija, ka dzīvokļa īpašuma atsavinātājs nesedz parād-saistības, kuras tas izveidojis pirms dzīvokļa īpašuma atsavināšanas, piemēram, par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu, tad palielinās dzīvojamās mājas parāds par pakalpojumiem, kas palielina risku, ka dzīvojamajai mājai var tikt atslēgts kāds no pakalpojumiem, tādējādi ciešot pārējiem dzīvokļu īpašniekiem, kam nav izveidojušies parādi”⁴. Parādu problēmas apjomu apliecina, piemēram, dati par kopējo parādu par siltumenerģijas pakalpojumiem, kas sniegti republikas nozīmes pilsētās. 2015. gada 1. septembrī šis parāds veidoja 17,7 miljonus *euro* (Rīgā – 4,3 miljonus *euro*; par parādu apjomu Ventspilī un Jelgavā nav datu).⁵

Ar dzīvokļa īpašuma lietošanu saistīto pakalpojumu (vai plašāk – dzīvojamās mājas uzturēšanai nepieciešamo pakalpojumu) sniegšanas iespējamā pārtraukšana ir būtisks risks, taču ne vienīgais, ar kuru parādnieka ricības (bezdarbības) rezultātā saskaras dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašnieku kopība. Atbilstoši Dzīvokļa īpašuma likuma 10. pantam dzīvokļa īpašniekam ir pienākums piedalīties dzīvojamās mājas pārvaldīšanā, tostarp sedzot ar pārvaldīšanu saistītos izdevumus, pildīt dzīvokļu īpašnieku kopības lēmumus, tai skaitā lēmumus par tādu pārvaldīšanas darbību veikšanu, kas nepieciešamas dzīvojamās mājas uzlabošanai un attīstīšanai.⁶ Dzīvokļa īpašniekam pienācīgi nesedzot dzīvojamās mājas pārvaldīšanas izdevumus, var tikt traucēta dzīvojamās mājas uzturēšanas vai uzlabošanas darbību veikšana, kas savukārt nozīmē, ka tiek pasliktināta dzīvokļu īpašnieku dzīves vides kvalitāte.

² Sk. likumprojekta “Grozījumi Dzīvokļa īpašuma likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojuma (anotācijas) I sadaļas 4. punkta (Tiesiskā regulējuma mērķis un būtība) 4. apakšpunktu un likumprojekta 4. pantu. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/C03FF5CA5C9C05F1C2257BD4002772C5?OpenDocument>.

³ Rakstā netiek analizēta reālnastas tiesiskā regulējuma iespējamā attiecināšana uz dzīvokļa īpašnieka pienākumu segt zemes nomas maksu, ja dzīvojamā māja atrodas uz citai personai piederošas zemes. Tāpat rakstā netiek padziļināti izvērtēti, vai reālnastas regulējuma attiecināšana būtu ierobežojama tikai uz tādiem pakalpojumiem, kuri saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu un no kuriem dzīvokļa īpašnieks nevar atteikties.

⁴ Sk. likumprojekta “Grozījumi Dzīvokļa īpašuma likumā» sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojuma (anotācijas) I sadaļas 2. punkta (Pašreizējā situācija un problēmas) 4. apakšpunktu. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/C03FF5CA5C9C05F1C2257BD4002772C5?OpenDocument>.

⁵ Sk. Ekonomikas ministrijas Informatīvā ziņojuma par situāciju saistībā ar siltumapgādes pakalpojumiem 2015. gadā 1.1. punktu. Pieejams: https://www.em.gov.lv/lv/nozares_politika/majokli/informativie_zinojumi/.

⁶ Sk. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 5. panta pirmo daļu un 6. panta trešo daļu.

Katra atsevišķa dzīvokļa īpašnieka un dzīvokļu īpašnieku kopības savstarpējo tiesību un pienākumu regulējums Dzīvokļa īpašuma likumā un Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā norāda, ka pēc būtības tas ir speciāls kopīpašuma institūts, neraugoties uz to, ka atbilstoši Dzīvokļa īpašuma likuma 2. panta pirmajai daļai dzīvokļa īpašums ir dzīvojamā mājā tiesiski nodalīts patstāvīgs nekustamais īpašums un kopīpašumā tradicionālā izpratnē ietilpst tikai noteikti attiecīgā nekustamā īpašuma elementi.⁷ Arī Dzīvokļa īpašuma likuma 2. panta trešajā daļā ietvertā norāde, ka Civillikuma 927. panta noteikumi uz dzīvokļa īpašumu attiecināmi ar minētajā likumā paredzētajiem ierobežojumiem, apliecina, ka dzīvokļa īpašums ir īpašums ar aprobežojumiem par labu dzīvokļu īpašnieku kopībai. Vācijas Dzīvokļa īpašuma likuma (*Wohnungseigentumsgesetz*) 18. paragrāfā minētais aprobežojums izpaužas arī kā pārējo dzīvokļu īpašnieku tiesības prasīt dzīvokļa īpašniekam atsavināt savu dzīvokļa īpašumu, ja viņš tik būtiski pārkāpis pret pārējiem dzīvokļu īpašniekiem pastāvošos pienākumus, ka nevar sagaidīt, ka pārējie dzīvokļu īpašnieki turpinās ar viņu atrasties vienā dzīvokļu īpašnieku kopībā. Minētais priekšnosacījums noteikti ir izpildīts, ja dzīvokļa īpašnieks, neraugoties uz brīdinājumu, atkārtoti rupji pārkāpj viņam likumā noteiktos pienākumus vai arī dzīvokļa īpašnieks vairāk nekā trīs mēnešus kavē pārvaldīšanas izdevumu samaksu apmērā, kas pārsniedz 3/100 viņa īpašuma vērtības.⁸ Salīdzināms regulējums ietverts Dzīvokļa īpašuma likuma 14. panta trešajā un ceturtajā daļā. Atbilstoši tam ikviens dzīvokļa īpašnieks var celt prasību par cita īpašnieka dzīvokļa īpašuma atsavināšanu, ja dzīvokļa īpašnieks, viņa ģimenes loceklis vai cita dzīvokļa īpašumā iemitinātā persona pārkāpj normatīvo aktu prasības, kas attiecas uz dzīvokļa īpašuma izmantošanu, tai skaitā sanitārās un ugunsdrošības normas, un tādējādi rada aizskārumu citu cilvēku drošībai un veselībai, apkārtējās vides kvalitātei. Tātad aprobežojums par labu dzīvokļu īpašnieku kopībai var izpausties arī kā dzīvokļa īpašuma piespiedu atsavināšana, ja dzīvokļa īpašnieks būtiski pārkāpis dzīvokļu īpašnieku kopības likumiskās intereses. Tomēr atšķirībā no Vācijas normatīvā regulējuma Latvijas Dzīvokļa īpašuma likuma 14. panta trešajā daļā ir tieši noteikts, ka tā ir piemērojama tikai gadījumos, kad nodarīts aizskārums “citu cilvēku drošībai un veselībai, apkārtējās vides kvalitātei”. Kā norādīts iepriekš, pārvaldīšanas izdevumu nesegšana var negatīvi ietekmēt citu dzīvokļu īpašnieku dzīves vides kvalitāti, un tādējādi arī šāda pienākuma neizpilde varētu būt pamats iepriekš minētās prasības celšanai. Vienlaikus tās pamatotības pierādīšana tiktu ievērojami atvieglota, ja Dzīvokļa īpašuma likumā būtu tieši norādīts, ka dzīvokļu īpašniekiem ir tiesības prasīt dzīvokļa īpašuma atsavināšanu, dzīvokļa īpašnieka parādam sasniedzot noteiktu apmēru vai arī attiecīgo saistību neizpilde būtu notikusi ilgāku periodu, piemēram, trīs mēnešus.

Dzīvokļu īpašnieku kopība iepriekš minēto apsvērumu dēļ ir ieinteresēta dzīvokļa īpašnieka ar mājas pārvaldīšanu saistīto parādsaistību iespējami ātrā un pilnīgā dzēšanā. Dzīvokļu īpašnieku kopības (pārvaldnieka) centieni panākt parādnieka saistību tiesiskā pienākuma izpildi, tostarp tiesas ceļā, tomēr nereti nevainagojas panākumiem, jo parādniekam nav mantas, uz kuru vērst piedziņu, bet attiecīgais dzīvokļa īpašums primāri kalpo hipotekāro kreditoru prasījumu apmierināšanai, nepalikot pāri finanšu līdzekļiem, lai segtu parādsaistības, kas saistītas

⁷ Sk. Dzīvokļa īpašuma likuma 4. pantu.

⁸ Sk. Gesetz über das Wohnungseigentum und das Dauerwohnrecht (Wohnungseigentumsgesetz), § 18 Entziehung des Wohnungseigentums. Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/woeigg/___18.html.

ar mājas pārvaldīšanas izdevumiem un mājas uzturēšanai nepieciešamo, kā arī ar dzīvokļa īpašuma lietošanu saistīto pakalpojumu saņemšanu.

Brīdis, kad parādnieks atsavina savu dzīvokļa īpašumu vai arī tas tiek atsavināts, veicot labprātīgu pārdošanu izsolē tiesas ceļā vai piespiedu pārdošanu izsolē, ir piemērots dzīvokļu īpašnieku kopības interešu efektīvākai aizsardzībai, taču līdzšinējais normatīvais regulējums atbilstošu tiesisko mehānismu dzīvokļa īpašnieka parādsaistību dzēšanai neparedzēja.

II. Priekšlikums normatīvā regulējuma grozījumiem un likumdevēja izvēlētais risinājums

Ekonomikas ministrijas izstrādātais un valdības apstiprinātais parādsaistību dzēšanas problēmas risinājuma priekšlikums paredzēja vairāku grozījumu veikšanu Dzīvokļa īpašuma likumā.⁹ Galvenais likumprojektā ietvertais priekšlikums bija papildināt Dzīvokļa īpašuma likumu ar 12.¹ pantu. Tas paredzēja, ka ar dzīvokļa īpašuma atsavināšanas brīdi dzīvokļa īpašuma ieguvējs “iestājas dzīvokļa īpašuma atsavinātāja vietā saistībās” par pārvaldīšanas izdevumiem, pakalpojumiem, kas ir saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu un zemes lietošanu, ja dzīvojamā māja atrodas uz citai personai piederošas zemes. Uz dzīvokļa īpašuma ieguvēju pārietu arī blakus prasījumi, kas saistīti ar iepriekš minētajiem prasījumiem. Jāatzīmē, ka prasījumu apjoms, kas pārietu uz dzīvokļa īpašuma ieguvēju, tika ierobežots ar summu, kas būtu jānorāda aktā, kuru parakstītu prasījumu tiesīgās personas, dzīvokļa īpašuma atsavinātājs un dzīvokļa īpašuma ieguvējs. Šajā summā nebūtu iekļaujamas saistības, par kuru izpildi pastāvētu strīds, kas tiek izskatīts tiesā Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā, ja vien dzīvokļa īpašuma ieguvējs tās nebūtu īpaši uzņēmis. Visbeidzot, piedāvātais regulējums nebūtu attiecināms uz dzīvokļa īpašumu, kas atsavināts tiesas nolēmuma izpildes rezultātā.

Likumprojekta anotācija neatklāj, vai likumprojekta autoru mērķis bija piešķirt iepriekš minētajām saistībām liettiesisku raksturu. Iestāšanās saistībās, ar kurām likumprojektā tika saprastas tikai parādsaistības, drīzāk būtu uztverama kā parāda pārvede uz likuma pamata. Turklāt tā tika saistīta ar nosacījumu par prasījumu apmēru konkrētizejoša akta parakstīšanu. Kādas būtu sekas, ja kāds no vairākiem akta parakstītājiem to atteiktos parakstīt, likumprojekts nenoteica. Ar “blakus prasījumu pāreju uz dzīvokļa īpašuma ieguvēju” likumprojektā acīmredzami domāta pienākuma pāreja šādus prasījumus apmierināt. Jāatzīmē, ka piedāvātais regulējums nerisināja parādsaistību problēmu tajos gadījumos, kad dzīvokļa īpašums tiku atsavināts tiesas nolēmuma izpildes rezultātā. Šāds regulējums nav pamatots, raugoties no dzīvokļa īpašnieku kopības interesēm, kuru nodrošināšanas nepieciešamība izriet no šā raksta sākumā konstatētā dzīvokļa īpašnieka un dzīvokļu īpašnieku kopības savstarpējo attiecību tiesiskās dabas un no tām izrietošām katreizējā dzīvokļa īpašnieka īpašuma tiesību aprobežojuma.

Līdz ar to secināms, ka priekšlikums papildināt Dzīvokļa īpašuma likumu ar 12.¹ pantu sākotnējā redakcijā nepietiekami ņēma vērā dzīvokļa īpašnieku kopības intereses, un tā praktiska piemērošana būtu apgrūtināta ar nosacījumu par prasījumu apmēru konstatējoša akta parakstīšanu.

⁹ Sk. likumprojektu un tā anotāciju. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/C03FF5CA5C9C05F1C2257BD4002772C5?OpenDocument>.

Iepriekš minētais priekšlikums Saeimā neguva atbalstu un tika aizstāts ar vairākiem informēšanas pienākumiem. Dzīvokļa īpašuma likuma 10. pantā ietvertais dzīvokļa īpašnieka pienākumu uzskaitījums tika papildināts ar pienākumu, atsavinot dzīvokļa īpašumu, informēt dzīvokļa īpašuma ieguvēju par tām dzīvokļa īpašnieka neizpildītajām saistībām, kuras attiecas uz dzīvokļa īpašuma lietošanu, kā arī tika noteikts, ka dzīvokļa īpašuma atsavināšanas gadījumā darījuma dalībnieki nekavējoties rakstveidā paziņo dzīvojamās mājas pārvaldniekam par dzīvokļa īpašnieka maiņu. Savukārt dzīvokļa īpašuma ieguvējam pēc darījuma noslēgšanas ir pienākums iesniegt īpašuma tiesības apliecināšu dokumentu dzīvojamās mājas pārvaldniekam vai personai, kura atbilstoši pārvaldīšanas līguma noteikumiem kārto mājas lietu.

Dzīvokļa īpašnieka – atsavinātāja pienākums informēt dzīvokļa īpašuma ieguvēju par parādsaistību apjomu netika saistīts ar ieguvēja pienākumu tās segt. Tāpat likums neparedz nekāda veida nelabvēlīgas tiesiskas sekas par minētā pienākuma neizpildi. Arī formulējumu “saistības, kuras attiecas uz dzīvokļa īpašuma lietošanu” nevar atzīt par pietiekami precīzu, jo to var saprast gan kā saistības, kas rodas, nenorēķinoties par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu, gan plašāk – aptverot arī pārvaldīšanas izdevumus un, iespējams, maksājumus par zemes lietošanu, ja dzīvojamā māja atrodas uz citai personai piederošas zemes. Dzīvokļa īpašniekam noteikto pienākumu “pēc darījuma noslēgšanas” iesniegt dzīvojamās mājas pārvaldniekam vai personai, kura atbilstoši pārvaldīšanas līguma noteikumiem kārto mājas lietu, “īpašuma tiesības apliecināšu dokumentu” arī nevar atzīt par precīzi noformulētu, jo īpašuma tiesību apliecināšu dokumentu dzīvokļa īpašuma ieguvējs varēs saņemt tikai pēc īpašuma tiesību pārejas ierakstīšanas zemesgrāmatā. Šis apstāklis ir nozīmīgs praksē, jo dzīvojamo māju pārvaldnieki par īpašuma tiesību pārejas brīdi nepamatoti mēdz uzskatīt atsavināšanas līguma noslēgšanas brīdi, neņemot vērā Civillikuma 994. panta un Dzīvokļa īpašuma likuma 8. panta pirmās daļas noteikumus.¹⁰

Ņemot vērā, ka iepriekš minētie informēšanas pienākumi nenodrošina dzīvokļa īpašnieka (atsavinātāja) parādsaistību efektīvāku dzēšanu, turklāt tie nav pastiprināti ar piespiedu mehānismu, secināms, ka Dzīvokļa īpašuma likuma grozījumi nerasniegs mērķi nepalielināt dzīvojamās mājas parādu par pakalpojumiem vai, vēl jo vairāk, – to samazināt. Tādējādi apsverami citi risinājumi, kas varētu nodrošināt dzīvokļu īpašnieku kopības interešu labāku aizsardzību atsevišķa dzīvokļa īpašnieka parādsaistību gadījumā.

III. Reālnastas tiesiskā regulējuma iespējamā attiecināšana

Pirmšķietami reālnastas tiesiskais regulējums varētu sniegt risinājumu iepriekš aprakstītajai dzīvokļa īpašnieka parādsaistību problēmai dzīvokļa īpašuma

¹⁰ Praksē tiek nepamatoti piemērota Dzīvokļa īpašuma likuma 8. panta otrā daļa, kas arī pirms likuma grozījumu veikšanas attiecās tikai uz gadījumiem, kad dzīvokļa īpašums tika pirmreizēji reģistrēts zemesgrāmatā (par to liecināja arī likuma normā izmantotā gramatiskā izteiksme “Līdz dzīvokļa īpašuma reģistrēšanai zemesgrāmatā [..]”, jo īpašuma tiesību pārejas gadījumā netiek veikta dzīvokļa īpašuma, bet gan tiesību pārejas reģistrēšana zemesgrāmatā. Sk. arī: likumprojekta “Grozījumi Dzīvokļa īpašuma likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojuma (anotācijas) I sadaļas 2. punkta (Pašreizējā situācija un problēmas) 2. apakšpunktu. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/C03FF5CA5C9C05F1C2257BD4002772C5?OpenDocument>.

atsavināšanas gadījumā. Turpmāk sniegts izvērtējums par šāda risinājuma izmantošanas konceptuālu iespējamību Dzīvokļa īpašuma likumā.

Atbilstoši Civillikuma 1260. pantam reālnasta ir uz nekustamu īpašumu gulošs pastāvīgs pienākums atkārtoti dot noteiktus izpildījumus naudā, graudā vai kļausās. Citiem vārdiem sakot, tā ir nekustamā īpašuma liettiesisks apgrūtinājums, ko raksturo nekustamā īpašuma katreizējā īpašnieka pienākums atkārtoti dot noteiktus izpildījumus tiesīgajai personai.¹¹ Reālnasta ir vācu tiesību institūts, kas nebija pazīstams romiešu tiesībās.¹² Šajā sakarā starpkaru juridiskajā literatūrā tiek norādīts, ka “vācu organizācija raksturojama ar to pamatojumu, ka tur dzīve auga un attīstījās sociālos, sabiedriskos un kopības rāmjos,” un secināts, ka reālnasta savā vēsturiskā attīstībā pamatojas uz “sociālo, objektīvo jeb normatīvo principu”.¹³ Šāds tiesību institūta būtības skaidrojums pieļauj iespēju, ka tas varētu kalpot arī dzīvokļu īpašnieku kopības interesēm. Tas nenonāk pretrunā arī ar šā tiesību institūta feodālo izcelsmi, kad viduslaikos nodevas, kļausās un maksājumus bija ērtāk un izdevīgāk piesaistīt nekustamam īpašumam, nevis kādai personai.¹⁴ Neraugoties uz atšķirīgajām tiesiskajām attiecībām, arī šobrīd ir izdarāms līdzīgs secinājums – maksājumus, kuru veikšanā ir ieinteresēts ne tikai dzīvokļa īpašnieks un tiesīgā persona, bet gan visa dzīvokļu īpašnieku kopība, no faktiskā izpildījuma viedokļa būtu izdevīgāk piesaistīt dzīvokļa īpašumam, nevis tā īpašniekam. Ar piesaistīšanu šeit saprotams Civillikuma 1268. pantā noteiktais, ka par reālnastas parādiem atbild nekustamais īpašums, un tādēļ katram tā jaunam īpašniekam jānomaksā šie sava priekšgājēja parādi, bet ne vairāk kā par trim gadiem pirms tā pārejas.

Raksturojot reālnastas tiesību institūta būtiskos (esenciālos) elementus, starpkaru juridiskajā literatūrā tiek piedāvāta šāda klasifikācija:

- a) subjekta pozitīvs pienākums;
- b) uz nekustamo īpašumu gulošs pastāvīgs pienākums;
- c) atkārtotība;
- d) noteikti izpildījumi;
- e) pienākuma priekšmets naudā, graudā vai kļausās.¹⁵

Ievērojot iepriekš minēto klasifikāciju, turpmāk sniegts katra atsevišķā būtiskā elementa raksturojums kopsakarā ar izvērtējumu par tā piemērotību tiesiskajām attiecībām, kas izriet no Dzīvokļa īpašuma likuma un Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma.

Subjekta pozitīvs pienākums

Reālnasta pretstatā servitūtam ir tāds nekustamā īpašuma apgrūtinājums, kas īpašniekam uzliek aktīvu pienākumu veikt noteiktu izpildījumu. Protams, šāda aktīva pienākuma veicējs nevar būt nekustamais īpašums, jo aktīvu darbību var

¹¹ Višņakova G., Balodis K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu īpašumu*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 148. lpp.

¹² Turpat; sk. arī: Čakste K. *Civiltiesības. Lekcijas. Raksti*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 122. lpp.

¹³ Sinaiskis V. Servitūtu tiesības savā uzbūvē un pamatprincipos atšķirībā no reālnastām. *Jurists*. 1935, Nr. 3/4 (64/65), 69.–70. lpp.

¹⁴ Višņakova G., Balodis K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu īpašumu*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 148. lpp.; Sk. arī: Rozenfelds J. *Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 161. lpp.

¹⁵ Sinaiskis V. *Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 85. lpp.

veikt tikai subjekts, nevis objekts. Šā iemesla dēļ juridiskajā literatūrā jau vēsturiski ir bijusi polemika par reālnastas atzīšanu par lietu tiesību institūtu, jo aktīva pienākuma veikšana raksturīga saistību tiesībām.¹⁶

Reālnastas gadījumā precīzāk būtu runāt par liettiesiska rakstura piešķiršanu (*verdinglichen* – vācu val.) saistībai, izveidojot īpaša veida (*sui generis* – lat. val.) saistību.¹⁷ Tieši šādi saistības transformācijai ir praktiska nozīme ar dzīvojamās mājas pārvaldīšanu un dzīvokļa īpašuma lietošanu saistītu pienākumu gadījumā. Uzliekot par pienākumu norēķināties par parādiem, kas saistīti ar konkrēto nekustamo īpašumu (dzīvokļa īpašumu), katrreizējam tā īpašniekam, tiek nodrošināts, ka parādi un attiecīgi dzīvokļu īpašnieku kopības likumisko interešu aizsākums tiek novērsts dzīvokļa īpašuma atsavināšanas brīdī.

Uz nekustamo īpašumu gulošs pastāvīgs pienākums

Reālnasta kā pienākums veikt noteiktu izpildījumu ir saistīts ar konkrētu nekustamo īpašumu. Dzīvokļa īpašuma gadījumā reālnasta saistāma ar dzīvokļa īpašumu kā lietu kopību – šāds risinājums tieši atzīts Vācijas tiesību doktrīnā,¹⁸ un tam nav šķēršļu arī Latvijas tiesību sistēmā, jo atbilstoši Dzīvokļa īpašuma likuma 2. panta otrajai daļai dzīvokļa īpašuma sastāvā ietilpstošais atsevišķais īpašums un kopīpašuma domājamā daļa tiesiski nav atdalāmi.

Reālnastas saikne ar konkrētu nekustamo īpašumu tiek nostiprināta vai nu zemesgrāmatā, vai likumā, piešķirot tai absolūti tiesisku raksturu. Pastāvot šādam absolūtam raksturam, konkrētais saistību apjoms nav jānorāda dzīvokļa īpašuma atsavinātāja, ieguvēja un attiecīgo maksājumu saņēmēju parakstītā aktā, kā tas tika piedāvāts iepriekš minētajā likumprojektā, bet parādsaistību apjoma paziņošanas pienākums, kā to paredz Dzīvokļa īpašuma likuma 10. panta pirmās daļas 10. punkts, reālnastas regulējuma piemērošanas gadījumā var iegūt praktisku un tiesisku nozīmi, jo šā dzīvokļa īpašuma atsavinātāja pienākuma neizpilde būtu saistāma ar dzīvokļa īpašuma ieguvēja tiesībām attiecīgo parādu atgūt no atsavinātāja regresa kārtībā, kas tradicionāli reālnastas gadījumā nav tiesiski iespējams.

Reālnastas izpildījuma pastāvīgais raksturs uzsvērts jau Vietējo likumu kopojuma 1297. pantā, kur lietots formulējums “[...] pienākums mūžam atkārtoti dot zināmus izpildījumus [...]”.¹⁹ Attiecīgi panta komentārā norādīts, ka “kodifikācija neatzīst laika ziņā aprobežotu reālnastu”.²⁰ Minētais secinājums mūsdienu

¹⁶ Sk. Rozenfelds J. *Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 161. lpp.

¹⁷ N. Vinzarājs lieto arī apzīmējumu “reālsaistība” (*obligationes propter rem*). Sk. Vinzarājs N. *Civiltiesību problēmas. Raksti (1932.–1939.)*. Sast. Kalniņš E., Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 55. lpp.

¹⁸ Palandt / Bassenge. *Bürgerliches Gesetzbuch mit Nebengesetzen*. 74., neubearbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2015, S. 2969, WEG 6, Rn. 9.

¹⁹ *Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa)*. Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. gada 1. janvārim, ar dažiem paskaidrojumiem. Sast. Būmanis A. u. c. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izd., 1935, 182. lpp. Jāatzīmē, ka Tieslietu ministrijas sevišķās komisijas sagatavotajā tulkojumā termina “mūžam” vietā lietots termins “pastāvīgi”, kas atbilst arī Civillikuma 1260. pantā lietotajam terminam. Sk. *Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa)*. Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. gada 31. decembrim, un ar dažiem paskaidrojumiem. Tieslietu ministrijas sevišķās komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izd., 1928, 156. lpp.

²⁰ Konradi F., Valters A. *Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības*. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 287. lpp.

juridiskajā literatūrā attiecināts arī uz atbilstošo Civillikuma normu.²¹ Līdz ar to pamatots varētu būt secinājums, ka reālnastu nevar nodibināt uz laiku, jo tas nonāktu pretrunā tās pastāvīgajam raksturam. Starpkaru periodā Senāta Civilkasācijas departaments kādā lietā secināja, ka “Tiesu palāta gan nepareizi apzīmē šādu alimentu devumu, apgrūtinājumu par reālnastu. Alimentācijas pienākums izbeidzas ar alimentu saņēmēja nāvi, bet reālnasta neizbeidzas ar tās personas nāvi, kurai ir tiesība uz reālnastu, jo reālnasta ir uz nekustamu mantu gulošs pienākums pastāvīgi nest zināmus pildījumus naudā, dabā vai klaušās”.²² Turpretim mūsdienu Latvijas un arī Vācijas juridiskajā literatūrā tiek atzīta iespēja nodibināt reālnastu, lai nodrošinātu uzturu.²³ Līdz ar to secināms, ka arī terminētas saistības var būt par reālnastas priekšmetu, tostarp terminēts pienākums segt pārvaldīšanas izdevumus, kas saistīti ar noteiktiem dzīvojamās mājas uzlabojumiem.

Atkārtotība

Reālnastas izpildījumiem jābūt atkārtotiem, taču tiem nav jāatkārtojas regulāri.²⁴ Arī nepārtraukti izpildījumi, piemēram, elektrības vai ūdens piegāde vai dzīvokļa nodošana lietošanā, tiek atzīti par atkārtotiem izpildījumiem.²⁵ Dzīvojamās mājas pārvaldīšanas izdevumiem un norēķiniem par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu, ir raksturīga noteikta regularitāte.

Noteikti izpildījumi

Starpkaru perioda juridiskajā literatūrā tika atzīts, ka, ja reālnastas “pienākums tiek grozīts apmēra vai summas ziņā, tad tas vienmēr uzskatāms kā jaunas reālnastas nodibināšana vai arī kā zināmas reālnastas izbeigšanās pa daļai vai pilnīgi”.²⁶ Ņemot vērā, ka dzīvojamās mājas pārvaldīšanas izdevumi un izdevumi par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu, parasti ir mainīgi, iepriekš minētais secinājums šķietami liedz tos noteikt reālnastas veidā. Tomēr jāatzīmē, ka, lai arī statistiska reālnastas pienākuma izpratne var būt vēsturiski pamatota, civiltiesiskās apgrozības drošībai nozīmīga ir katrreizējā kalpojošā īpašuma īpašnieka iespēja noteikt reālnastas konkrēto apmēru.

²¹ Rozenfelds J. *Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 161. lpp.; Višņakova G., Balodis K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu īpašumu*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 150. lpp.

²² Senāta Civilkasācijas departamenta 1937. g. 29. oktobra spriedums Nr. 37 (īstais Nr.: 1142). *Izvilki no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem*. Sast. Konradi F., Valters A. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums, 1938, Nr. 2, 67. lpp.

²³ Sk. Višņakova G., Balodis K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu īpašumu*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 149. lpp.; Wolf / Wellenhofer. *Sachenrecht*. 29. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2014, S. 423–424, Rn. 41.

²⁴ Baur / Stürner. *Sachenrecht*. 18. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2009, S. 430, Rn. 3.

²⁵ Sk. Višņakova G., Balodis K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu īpašumu*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 151. lpp.; Palandt / Bassenge. *Bürgerliches Gesetzbuch mit Nebengesetzen*. 74., nebearbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2015, S. 1640, § 1105, Rn. 3. Jāatzīmē, ka Tieslietu ministrijas sevišķās komisijas sagatavotajā 1297. panta tulkojumā atkārtotības kritērijs netiek minēts. Sk. *Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tulkojums ar pārگrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. gada 31. decembrim, un ar dažiem paskaidrojumiem*. Tieslietu ministrijas sevišķās komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izd., 1928, 156. lpp.

²⁶ Konradi F., Valters A. *Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības*. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 287. lpp.

Vācijas Civilkodeksa 1105. paragrāfa pirmajā punktā ir noteikts, ka attiecībā uz reālnastu var vienoties, ka to veidojošie izpildījumi pielāgojas mainīgām attiecībām, ja, pamatojoties uz nosacijumiem, par kuriem panākta vienošanās, var tikt noteikts nekustamā īpašuma aprūtinājuma veids un apmērs.²⁷ Vācijas Federālā tiesa (*Bundesgerichtshof*) saistībā ar minēto reālnastas saturisko aspektu ir skaidrojusi, ka atbilstoši minētajai likuma normai ir pietiekami, ja, pamatojoties uz objektīviem apstākļiem, var noteikt izpildījuma veidu, priekšmetu un apmēru. Šādi apstākļi var nebūt norādīti zemesgrāmatā, ja vien tie ir pārbaudāmi un izriet vismaz no zemesgrāmatas reģistrācijas apstiprinājuma.²⁸ Trešajām personām jābūt iespējai noteikt maksimālo iespējamo reālnastas apmēru.²⁹ Savukārt Federālās zemes Augstākā tiesa Diseldorfā (*Oberlandesgericht Düsseldorf*) ir atzinusi, ka ēkas uzturēšanas pienākums var tikt nostiprināts zemesgrāmatā kā reālnasta.³⁰ Turklāt reālnastas maksimālajam apmēram nav jābūt izteiktam noteiktā summā, bet gan ir pietiekami, ka var aprēķināt maksimālos izdevumus nelabvēlīgākajā gadījumā (*im ungünstigsten Fall*), kas konkrētajā gadījumā nozīmē visu iespējamo izdevumu, kuri aptverti ar uzturēšanas jēdzienu, summu.³¹

Vācijas normatīvā regulējuma un tiesu prakses piemēri norāda, ka reālnasta šā tiesību institūta izcelsmes vietā ir attīstījusies līdzīgu laikam, likumdevējam un tiesām atzīstot, ka par tās priekšmetu var būt arī pienākums ar mainīgu apmēru, tostarp pienākums segt ēku uzturēšanas izdevumus. Civillikuma 1260. panta redakcija šādam iztulkojumam nav šķērslis. Turklāt tāds šā tiesību institūta iztulkojums atbilst civiltiesiskās apgrozības drošības un efektivitātes prasībām.

Pienākuma priekšmets naudā, graudā vai kļaušās

Civillikuma 1260. pantā izmantotais nedaudz vecmodīgais formulējums, ka reālnastu var noteikt naudā, graudā vai kļaušās, nozīmē, ka par reālnastas priekšmetu var būt naudas maksājumi, dažādu lietu devumi un darba veikšana tiesīgās personas labā.³² Izpildījumam nav jābūt saistītam ar aprūtināto (kalpojošo) nekustamo īpašumu. Dzīvokļa īpašuma gadījumā izpildījums ir naudas maksājumi, ar kuriem tiek segti pārvaldīšanas izdevumi un izdevumi par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu.

Kopsavilkums

1. Dzīvokļa īpašuma likums arī pēc tā grozījumiem, kas stājās spēkā 2017. gada 1. janvārī, nenodrošina dzīvokļu īpašnieku kopības interešu pietiekamu aizsardzību gadījumā, kad atsevišķam dzīvokļa īpašniekam ir izveidojušās

²⁷ Sk. Vācijas Civilkodeksa (Bürgerliches Gesetzbuch) 1105. paragrāfa pirmo punktu. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_1105.html.

²⁸ Vācijas Federālās tiesas (BGH) 1995. gada 13. jūlija spriedums lietā Nr. V ZB 43/94, 14. rindkopa. Pieejams: https://www.jurion.de/urteile/bgh/1995-07-13/v-zb-43_94/.

²⁹ Turpat.

³⁰ Sk. Federālās zemes Augstākās tiesa Diseldorfā (OLG Düsseldorf) 2004. gada 20. janvāra lēmumu lietā Nr. I-3 Wx 262/03, 29. rindkopa. Pieejams: <https://openjur.de/u/103222.html>.

³¹ Turpat, 28.–29. rindkopa.

³² Sk. Višņakova G., Balodis K. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu īpašumu*. Rīga: Mans īpašums, 1998, 151. lpp.

parādsaistības, neveicot pārvaldīšanas izdevumu un ar dzīvokļa īpašuma lietošanu saistītu pakalpojumu apmaksu.

2. Reālnastas tiesiskais regulējums var tikt attiecināts uz dzīvokļa īpašnieka pienākumu segt dzīvojamās mājas pārvaldīšanas izdevumus un norēķināties par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu. Šāds leģislatīvais risinājums, kas būtu ietverams Dzīvokļa īpašuma likumā, nodrošinātu ievērojami efektīvāku dzīvokļu īpašnieku kopības interešu aizsardzību atsevišķa dzīvokļa īpašnieka parādsaistību gadījumā.
3. Tiesiskās noteiktības un civiltiesiskās apgrozības interesēs Civillikuma 1260. pantā jānosaka, ka par reālnastas priekšmetu var būt arī terminēti un mainīga apmēra izpildījumi.
4. Piešķirot pienākumam segt pārvaldīšanas izdevumus un norēķināties par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu, liettiesisku raksturu, praktisku un tiesisku nozīmi iegūst Dzīvokļa īpašuma likuma dzīvokļa īpašuma atsavinātājam noteiktais pienākums informēt dzīvokļa īpašuma ieguvēju par "tām dzīvokļa īpašnieka neizpildītajām saistībām, kuras attiecas uz dzīvokļa īpašuma lietošanu". Minētais informēšanas pienākums ir precizējams, nosakot, ka tas attiecināms gan uz parādsaistībām, kas izriet no pārvaldīšanas izdevumu nesegšanas, gan nenorēķināšanās par pakalpojumiem, kas saistīti ar dzīvokļa īpašuma lietošanu.

TIESAS SPRIEDUMU UN LĒMUMU PĀRSŪDZĒŠANAS REGULĒJUMA PILNVEIDE PRASĪBAS TIESVEDĪBĀ¹

THE PERFECTION OF THE REGULATION OF COURT JUDGMENT AND DECISION APPEAL IN THE COURT PROCEEDINGS BY WAY OF ACTION

Martins Osis, *Dr. iur. cand.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktora zinātniskā grāda pretendents

Summary

This article is devoted to legal aspects of the perfection of the regulation of appeal of court judgments and decisions in the court proceedings by way of action. Court practice, nature of these institutes, currently existing regulation and impact to the procedural economy are the main reasons to initiate discussion about the usefulness of the counter appeal and cross complaint of the cassation complaint in modern civil procedure. Certainly, unreasoned actions to eliminate historically formed and used institutes is not permissible, but there is no doubt that utility of counter appeal and cross complaint of the cassation complaint is at least debatable. Perfection of regulation in this article is examined broader – regarding correction of errors in court judgments, decisions etc.

Atslēgvārdi: tiesas spriedumu un lēmumu pārsūdzēšana, pretapelācijas sūdzība, kasācijas pretsūdzība, prasības tiesvedība

Keywords: appeal of court judgments and decisions, counter appeal, cross complaint of the cassation complaint, proceedings by way of action

Ievads

Satversmes tiesa ir norādījusi, ka Civilprocesa likumā² (turpmāk – CPL) nav pieļaujamas “[...] tādas iekšējas pretrunas, kas tiesības uz taisnīgu tiesu varētu padarīt par neefektīvām”.³ Protams, ne tikai likuma kvalitāte nodrošina tiesības uz taisnīgu tiesu, taču nav noliedzama likuma kvalitātes nozīme. Tiesas spriedumu un lēmumu pārsūdzības regulējuma piemērošana ir komplicēts uzdevums, kuru nekādi neatvieglo iespējamās nepilnības regulējumā. Šajā rakstā tiek ieskicētas tiesas spriedumu un lēmumu pārsūdzēšanas regulējuma pilnveides iespējas. Autors, ievērojot raksta ierobežoto apjomu, aplūko pretapelācijas sūdzības un kasācijas pretsūdzības lietderības aspektus, vērš uzmanību uz regulējuma dublēšanos un atsevišķām nepilnībām tajā. Kopsavilkumā ietvertas norādes uz iespējamiem risinājumiem, lai novērstu konstatētās nepilnības.

¹ Šis raksts tiek publicēts autora promocijas darba satura aprobācijas nolūkos un atspoguļo autora subjektīvo viedokli, kas nesaista nevienu organizāciju vai subjektu.

² Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 3. nov., Nr. 326/330.

³ Par Civilprocesa likuma 434. un 464. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 82., 86. un 92. pantam. Satversmes tiesas 2008. gada 2. jūnija spriedums lietā Nr. 2007-22-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 10. jūn., Nr. 89, 16.2. pkt.

Tiesas spriedumu un lēmumu pārsūdzības izpratne un nozīme

Tiesības uz taisnīgu tiesu ietver virkni būtisku elementu, kuri ir cieši saistīti. Šo elementu vidū ir “[..] tiesības uz motivētu tiesas spriedumu, kā arī tiesības uz pārsūdzību [..]”.⁴ Ikviens civillietas dalībnieks pamatoti sagaida no tiesas, ka tās nolēmumi būs tiesiski, taisnīgi un likumīgi. To apliecina kā CPL regulējums (piem., 189. p. 3. d., 190. p. 1. d., 193. p. 5. d.), tā arī tiesu prakses atziņas, jo par vispārpieņemtu tiek atzīta nepieciešamība pienācīgi pamatot tiesas nolējumus. Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) ir norādījusi, ka tiesai ir pienākums nolēmumos ietvert pietiekamu pamatojumu,⁵ kas gan nenozīmē pienākumu detalizēti atbildēt uz katru pušu argumentu, bet tiesai ir jāapskata un jāformulē attieksme pret skaidri izteiktiem un formulētiem pušu argumentiem.⁶ ECT ir secinājusi, ka ar pietiekamu pamatojumu jāsaprot tas, ka no nolēmuma satura var pārlicināties, ka tajā tiesa ir izvērtējusi izskatāmā jautājuma izšķiršanas rezultātu noteicošus aspektus.⁷ Tiesības uz pārsūdzību, ievērojot iepriekš minēto, kalpo arī par garantiju, ka tiks ievērotas tiesības uz motivētu tiesas nolēmumu. Nav šaubu, ka ne katru tiesību jautājumu jāizskata tiesā, ne katram tiesību jautājumam jāparedz pārsūdzības iespējas, taču tajos apstākļos, kad nacionālo valstu tiesību sistēmās ir paredzētas tiesības uz pieeju tiesai vienā vai vairākās tiesu instancēs, šīs tiesības jānodrošina pienācīgi un procesuāli taisnīgi.⁸ Tātad var secināt, ka pārsūdzības tiesības kalpo, lai garantētu tiesības uz taisnīgu tiesu, taču tās ne vienmēr tiek izlietotas atbilstoši šim mērķim. Civillietas dalībnieki vēlas no tiesas sagaidīt ne tikai pamatotus, taisnīgus un motivētus, bet arī sev labvēlīgus nolējumus. Tomēr nolēmumi nevar būt labvēlīgi visiem civillietas dalībniekiem. Tas ir pamats secinājumam, ka pārsūdzība ir civillietas dalībnieka neapmierinātība ar pārsūdzēto nolēmumu. Jāuzsver, ka subjekta neapmierinātības iemesliem nav tiesiskas nozīmes brīdī, kad pārsūdzības tiesības tiek izlietotas. Proti, likums pārsūdzības tiesību izlietošanas iespēju nedara atkarīgu no tā, vai subjekta neapmierinātība par nolēmumu ir pamatota vai iedomāta. Protams, ka minētais attiecas tikai uz pašu pārsūdzības tiesību izlietošanu, bet ne tālāko procesa virzību, jo tajā sūdzības pamatotībai ir izšķiroša nozīme. Pārsūdzība ir civillietas dalībnieka neapmierinātība ar tiesas nolēmumu, kas ārēji izpaudusies procesuālo tiesību izlietošanā civilprocesu regulējošo tiesību normu noteiktajā kārtībā. Šie apsvērumi ir pamats tam, lai rūpīgi tiktu analizēta spēkā esošajā regulējumā ietvertu institūtu lietderība, regulējuma konsekvence, dublēšanās un citas pazīmes, kas ietekmē CPL kvalitāti.

Atsevišķu prasības tiesvedības institūtu lietderības analīze

Pretapelācijas sūdzības skaidrojums CPL tieši nav minēts, taču 424. panta pirmā daļa paredz tiesības pusei iesniegt pretapelācijas sūdzību. Šādu tiesību izmantošana ir iespējama pēc tam, kad pusei ir izsniegts iesniegtās apelācijas sūdzības noraksts. Līdzīga tiesiskā ideja attiecībā uz pretapelācijas sūdzības iesniegšanas

⁴ Par Civilprocesa likuma 363.20 panta piektās daļas (redakcijā, kas bija spēkā līdz 2010. gada 31. oktobrim), ciktāl tā liedz parādniekam pārsūdzēt tiesas lēmumu, ar kuru izbeigts maksātnespējas process, neatbrīvojot parādnieku no atlikušajām parādsaistībām, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam. Satversmes tiesas 2016. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. 2016-01-01, *Latvijas Vēstnesis*, 2016. 30. sept., Nr. 190, 9. pkt.

⁵ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu: *Ruiz Torija v. Spain*; *Hiro Balani v. Spain*.

⁶ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu: *Van de Hurk v. the Netherlands*.

⁷ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu: *Boldea v. Romania*.

⁸ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu *Dombo Beheer B. V. v. the Netherlands*.

tiesībām ir ietverta CPL 440.¹⁰ panta regulējumā attiecībā uz spriedumu pārsūdzību apelācijas kārtībā maza apmēra prasības lietās. Juridiskajā literatūrā norādīts, ka pretapelācijas sūdzība “[...] nodrošina līdztiesības un sacikstes principu realizēšanu tiesas procesā. Lietas dalībnieki, pret kuriem vērsta apelācijas sūdzība, ir tiesīgi iesniegt rakstveida paskaidrojumu par apelācijas sūdzību vai iesniegt pretapelācijas sūdzību”.⁹ Šādam skaidrojumam nevar pievienoties, jo apelācijas sūdzība nav vērsta pret lietas dalībnieku, bet ar tās palīdzību tiek pārsūdzēts pirmās instances tiesas spriedums (CPL 431. p. 1. d.). Prof. Bukovskis savulaik norādījis, ka ar pretapelāciju var tikt saprasti paskaidrojumi uz jau iesniegto apelācijas sūdzību, kuros pretapelācijas sūdzības iesniedzējs ir ietvēris patstāvīgus pretprasījumus.¹⁰ Pretapelācijas sūdzības iesniegšana nav iespējama, ja par pirmās instances tiesas spriedumu jau nav iesniegta apelācijas sūdzība. Būtiski, ka juridiskajā literatūrā un tiesu praksē notikušo diskusiju rezultātā ir secināts, ka apelācijas sūdzības liktenis pēc iesniegšanas neietekmē saņemtās pretapelācijas sūdzības izskatīšanu.¹¹ Pretapelācijas sūdzības institūta pastāvēšana tiesu praksē ir tikusi pamatota ar taisnīguma un līdztiesības apsvērumiem, proti: “Netaisni būtu ļaut vienam pārsūdzēt tiesas spriedumu tai daļā, ar kuru viņš nav apmierināts, bet otram, kurš spriedumu nav pārsūdzējis, neļaut to tikai tādēļ, ka viņš apmierinātos ar spriedumu, ja arī pretējā puse to nepārsūdzētu. Šādos gadījumos izlīdzinošo taisnību var atrast pretapelācijā, ja spriedums pārsūdzams apelācijas kārtībā.”¹² Šāds skaidrojums ir vismaz kritizējams. Minēto pamato tas, ka pretapelācijas sūdzība ir institūts, kas formāli ir paredzēts kā viens no veidiem, lai lietas dalībnieks varētu reaģēt uz jau iesniegto apelācijas sūdzību, bet ar vienu būtisku niansi –pretapelācijas sūdzībā tiek ietverti patstāvīgi prasījumi, kurus CPL nepieļauj ietvert paskaidrojumos uz apelācijas sūdzību vai paziņojumā par pievienošanos jau iesniegtajai apelācijas sūdzībai. Tātad secināms, ka, pirmkārt, pretapelācija (kontrapelācija)¹³ ir reakcija uz apelācijas sūdzību, bet ne spriedumu. Šādu atziņu pamato tas, ka pretapelācijas sūdzības iesniedzējs, saņemot pirmās instances tiesas sprieduma norakstu, bet vēl nesaņemot apelācijas sūdzības norakstu, nekādu interesi par sprieduma pārsūdzību nav izrādījis. Arī tiesu praksē ir atzīts, ka pretapelācijas sūdzība ir atbildētāja tiesības, kas pastāv paralēli rakstveida paskaidrojumiem uz apelācijas sūdzību vai tā paziņojumu par pievienošanos jau iesniegtajai apelācijas sūdzībai.¹⁴ Viss iepriekš minētais tiešā veidā attiecināms arī uz pretapelācijas protesta iesniegšanu (sk. CPL 413. p. 2. d.). Tātad pretapelācijas institūts ir vairāk vērsts uz iebildumu izteikšanu pret iesniegto apelācijas sūdzību (protams, ietverot noteiktus prasījumus), nevis uz iebildumu izteikšanu par pirmās instances tiesas spriedumu.

Pretapelācijas iesniegšanas procesuālā kārtība ir līdzīga tai, kādu likumdevējs ir paredzējis apelācijas sūdzībai. Protams, ka pretapelācijas sūdzībā un protestā ir jāievēro CPL 418. pantā ietvertie noteikumi par aizliegumu grozīt prasības

⁹ *Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa)*. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 712. lpp.

¹⁰ Bukovskis V. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 1933, 455. lpp.

¹¹ Konradi F., Valters A. Izvilumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. *Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums*. 1938, Nr. 8, 472. lpp.

¹² Senāta Civilā kasācijas departamenta 1938. gada 25. februāra lēmums lietā Nr. 149. *Valdības Vēstneša pielikums*, 1938, 29. aug., Nr. 194, 17.–18. lpp.

¹³ Senāta Civilā kasācijas departamenta 1928. gada 31. maija spriedums Aleksandra Devenisa prasības lietā pret Zofiju Janson. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1934, Nr. 11/12, 186. lpp.

¹⁴ Senāta Civilā kasācijas departamenta 1928. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. 217. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1934, Nr. 7/8, 66.–67. lpp.

priekšmetu vai pamatu,¹⁵ kā arī ietvert pirmās instances tiesā neizskatītus prasījumus. Jāuzsver, ka pretapelācijas sūdzības saturs netiek ierobežots ar apelācijas sūdzībā norādīto. Proti, tiesu praksē ir atzīts, ka pretapelācijas sūdzībai nav jābūt apelācijas sūdzības robežās.¹⁶ Tiesību zinātnē šāda pieeja pastāv jau vēsturiski, jo ir norādīts, ka pretapelācijas saturs var attiekties uz visiem pirmās instances tiesas sprieduma aspektiem.¹⁷ Tātad, ja neskaita nelōģiskas atšķirības procesuālajā termiņā, kas noteikts pretapelācijas sūdzības un protesta iesniegšanai,¹⁸ 424. panta noteikumi attiecībā uz pretapelācijas iesniegšanu neatšķiras no apelācijas sūdzības iesniegšanai noteiktās procesuālās kārtības.

Pretapelācijas institūta ietekme uz procesuālo ekonomiju nekādā veidā nav vērtējama pozitīvi, jo tiek paildzināts lietas izskatīšanas laiks. Protams, ka nelabvēlīgā ietekme uz procesuālo ekonomiju pati par sevi vēl nenozīmē, ka šāds institūts būtu lieks modernā prasības tiesvedības regulējumā. Pretapelācijas institūta lietderība gan ir būtisks apsvērums, lai izvērtētu šāda institūta nepieciešamību. Pretapelācijas institūta izpratne, procesuālais regulējums attiecībā uz pretapelācijas sūdzības vai protesta iesniegšanas kārtību, kā arī tā izplatība tiesu praksē var būt pamats secinājumam, ka par šāda institūta pastāvēšanu ir pietiekams pamats šaubīties. To pamato vairāki apsvērumi. Pirmkārt, CPL precīzi noteic tiesības uz apelācijas sūdzības iesniegšanu par pārsūdzamiem pirmās instances tiesas spriedumiem. Apelācijas sūdzības iesniegšana ir patstāvīgas tiesības, kuru izlietošana nav atkarīga no procesuālo oponentu rīcības vai procesuālo tiesību izlietošanas. Otrkārt, apelācijas tiesvedībai būtu jābūt vērstai uz pirmās instances tiesas iespējami pieļauto nepilnību novēršanu. Tas nozīmē, ka vērtējamās apelācijas instances tiesā būtu saistāma nevis ar reakciju uz procesuālā oponenta izlietotajām tiesībām, bet gan ar vēlmi panākt lietas izskatīšanu pēc būtības apelācijas instances tiesā, jo pirmās instances tiesas spriedumā ir saskatāmas nepilnības.

Kasācijas pretsūdzības skaidrojums civilprocesuālajā regulējumā nav sastopams. CPL 463. panta pirmā daļa paredz tiesības civillietas dalībniekiem iesniegt kasācijas pretsūdzību Augstākajai tiesai. No šī regulējuma var secināt, ka šādas procesuālās tiesības atšķirībā no pretapelācijas sūdzības iesniegšanas tiesībām tiešā veidā ir piešķirtas civillietas dalībniekiem, bet ne tikai pusēm.¹⁹ Tiesību zinātnē kasācijas pretsūdzība pamatoti skaidrota kā civillietas dalībnieka reakcija uz procesuālā oponenta iesniegto kasācijas sūdzību, kas izpaužas apelācijas instances tiesas sprieduma pārsūdzībā ar kasācijas pretsūdzības palīdzību. Kā norādīts juridiskajā literatūrā, tad pretsūdzības iesniegšana ir tā civillietas dalībnieka pretreakcija uz otras puses iesniegto kasācijas sūdzību, kurš sākotnēji nav vēlējis iesniegt kasācijas sūdzību. No CPL 463. panta satura un tajā noteiktās pretsūdzības iesniegšanas kārtības, kā arī minētās tiesību zinātnes atziņas ir secināms, ka pretsūdzība:

- 1) pēc būtības ir patstāvīga kasācijas sūdzība;
- 2) ir civillietas dalībnieka pretreakcija uz cita civillietas dalībnieka iesniegto kasācijas sūdzību.

¹⁵ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2014. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. C33318313. Pieejams: www.tiesas.lv [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

¹⁶ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2014. gada 13. oktobra spriedums lietā Nr. PAC-0393/2014. Pieejams: www.tiesas.lv [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

¹⁷ Тютрюмов И. *Гражданский процесс*. Юрьев: Изд-во Книж. Магазина Я. Раудсеп, 1925, с. 459.–460.

¹⁸ Pretapelācijas sūdzība iesniedzama 30 dienu laikā no dienas, kad nosūtīts apelācijas sūdzības noraksts, bet lietās, kas skar bērnu – 15 dienu laikā (sk. CPL 423. p.).

¹⁹ Protams, ka sistēmiskās interpretācijas rezultātā (sk. CPL 79. p. 2. d., 80. d.) var secināt, ka tiesības iesniegt pretapelācijas sūdzību ir arī trešajām personām.

Kasācijas pretsūdzības iesniegšanas procesuālā kārtība ir līdzīga kasācijas sūdzības iesniegšanas procesuālajai kārtībai. CPL 463. panta otrā daļa noteic, ka kasācijas pretsūdzības saturam jāatbilst CPL 453. pantā noteiktajām prasībām, kas izvirzītas kasācijas sūdzībai. Apelācijas instances tiesas pieļautās materiālo un procesuālo tiesību normu piemērošanas kļūdas atspoguļojamas kasācijas pretsūdzībā CPL 451. un 452. pantā noteiktajā kārtībā. Protams, ka kasācijas pretsūdzības iesniegšana, ievērojot CPL 463. panta otrās daļas saturu, ir saistīta ar pienākumu iemaksāt drošības naudu. Tiesu praksē savulaik ir ticis norādīts, ka “[...] pretkasācija iespējama vispār vienīgi tad, ja pamatkasācija vēršas pret pretkasācijas iesniedzēja interesēm (CKD 39/64)”.²⁰ Šāda pieeja atšķiras no pretapelācijas sūdzības vēsturiskās izpratnes, jo senatora O. Ozoliņa kasācijas instances tiesu prakses apkopojumā norādītais tiešā veidā sasaista kasācijas pretsūdzības iesniedzēja tiesības uz šādas pretsūdzības iesniegšanu ar sākotnējās kasācijas sūdzības saturu. Pretsūdzības institūta lietderība un nepieciešamība modernā prasības tiesvedības regulējumā ir diskutabla. CPL 450. panta regulējums piešķir katram civillietas dalībniekam patstāvīgas tiesības uz kasācijas sūdzības iesniegšanu. Protams, ka šādu tiesību izmantošana ir katra civillietas dalībnieka brīva izvēle. Kasācijas sūdzības parasti iesniedz tie civillietas dalībnieki, kuriem apelācijas instances tiesas nolēmums pilnībā vai daļēji nav bijis labvēlīgs, bet kasācijas sūdzības iesniegšanā parasti nav ieinteresēti tie civillietas dalībnieki, kuriem apelācijas instances tiesas nolēmums ir bijis labvēlīgs. Arī uz CPL 75. pantā noteiktajiem civilprocesuālās līdzdalības gadījumiem ir attiecināmi šie secinājumi. Tātad regulējums, kas paredz iespēju iesniegt kasācijas sūdzību tikai tādēļ, ka kasācijas sūdzību ir iesniedzis cits lietas dalībnieks, nav vērsts uz procesuālās ekonomijas veicināšanu, kā arī rada šaubas par tā lietderību. Minēto apliecina vairāki apsvērumi. Pirmkārt, CPL 450. pants noteic kasācijas sūdzības iesniegšanas tiesības visiem civillietas dalībniekiem, turklāt neatkarīgi vienam no otra un bez nekādas savstarpējas pakārtotības vai saistības. Otrkārt, civillietas dalībnieku sākotnējā neizlēmība, nezināšana vai nogaidīšanas taktika nav pamats tam, lai būtiski palielinātu to laika periodu, kas nepieciešams, lai kasācijas instance varētu izskatīt civillietu. Minētais izriet no tā, ka CPL 463. panta pirmās un trešās daļas noteikumi noteic, ka pretsūdzību var iesniegt 30 dienu laikā no kasācijas sūdzības noraksta izsniegšanas dienas, bet pārējiem procesa dalībniekiem ir tiesības 30 dienu laikā no pretsūdzības noraksta nosūtīšanas dienas iesniegt paskaidrojumus sakarā ar pretsūdzību. Tātad secināms, ka CPL 463. pantā noteiktais pretsūdzības institūts paildzina prasības tiesvedību, turklāt ar diskutējamu pamatojumu. Būtiski ir norādīt, ka ne tikai uz sākotnējās kasācijas sūdzības, bet arī uz pretsūdzības iesniegšanu attiecas tādi civilprocesuālie aspekti kā atsaukšana vai atstāšana bez virzības, ja kasācijas sūdzība vai kasācijas pretsūdzība iesniegta ar trūkumiem. Protams, ka šo procesuālo normu piemērošana pretsūdzības institūta kontekstā arī neveicina procesuālo ekonomiju.

Atsevišķas regulējuma nepilnības prasības tiesvedībā

CPL saturs, ja salīdzina regulējumu sistēmiski, rada pamatu uzskatam, ka vismaz atsevišķās vietās regulējums dublējas, kā arī noteiktu normu izvietojums likumā redakcionāli varētu būt veiksmīgāks. Minēto pamato vairāki apsvērumi un piemēri.

²⁰ Ozoliņš O. Senāta Civildepartamenta prakse 1939. gadā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1940, Nr. 2, 235. lpp.

Pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu labošana tiesas spriedumos ar līdzīgu (analogu)²¹ saturu ir noteikta divās vietās,²² lai gan tiesu instances ir trīs. Nav šaubu, ka gan pirmās, gan apelācijas instances tiesas spriedumos var ieviesties pārrakstīšanās vai matemātiskā aprēķina kļūdas, kas ir pamats attiecīga regulējuma nepieciešamībai. Bet arī kasācijas instances tiesas spriedumos var gadīties misēkļi. Aplūkots piemērs izgaismo līdz galam neieturētu likumdevēja pieeju pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu labošanas regulējumā. Saturiski šis regulējums netiek attiecināts uz pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu labošanas iespēju tiesu lēmumos, bet, protams, šādu nepilnību iespējamību tiesu lēmumos nevar izslēgt. Par vismaz diskutablu aspektu ir jāatzīst likumdevēja atšķirīgā pieeja attiecībā uz lietas dalībnieku tiesībām tikt uzklaušītiem pārrakstīšanās vai matemātiskā aprēķina kļūdas labošanas gadījumā. Gan CPL 200. panta pirmā daļa, gan 435. panta otrā daļa noteic, ka tad, ja kļūdas tiek labotas pēc lietas dalībnieku iniciatīvas, pieteikums tiek nosūtīts citiem dalībniekiem. Bet, ja kļūdas tiek labotas pēc tiesas iniciatīvas, tad CPL neparedz nepieciešamību uzklaušīt lietas dalībniekus. Domājams, ka lietas dalībnieku uzklaušīšana visos gadījumos būtu piemērotāks risinājums. Tātad saturiski un redakcionāli spēkā esošais regulējums varētu tikt pilnveidots. Domājams, ka būtu apsverama iespēja regulējumu attiecībā uz pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu labošanu tiesu nolēmumos ietvert likuma A daļā, kas veltīta civilprocesa vispārīgajiem noteikumiem.

Tiesas nolēmumu izskaidrošana CPL paredzēta attiecībā uz pirmās un apelācijas instances tiesas spriedumiem. CPL 202. panta pirmā daļa noteic, ka tiesa ir tiesīga izskaidrot tās taisīto spriedumu, ja šādu lūgumu pieteikumā izteicis civillietas dalībnieks. Minētais regulējums paredz, ka tiesa izskaidro spriedumu ar lēmumu, taču sprieduma saturs nevar tikt grozīts. CPL 202. panta otrajā daļā noteikts, ka tiesa ir tiesīga izskaidrot spriedumu tikai līdz brīdim, kamēr tas nav ticis izpildīts vai nav notecējis termiņš tā piespiedu izpildei. Identisks regulējums ietverts CPL 437. panta saturā, kas nosaka apelācijas instances tiesas tiesības izskaidrot apelācijas instances tiesas spriedumu. Jāšaubās, vai prasības tiesvedības regulējumā ir nepieciešams identisks regulējums divās vietās, taču nevar apšaubīt, ka tiesas sprieduma izskaidrošanas tiesības tiesai ir jāparedz. Jānorāda, ka arī citi normatīvie akti paredz tiesas spriedumu izskaidrošanu. Piemēram, Administratīvā procesa likuma 262. pants paredz tiesības tiesai izskaidrot sprieduma saturu, ja radušās grūtības šā sprieduma izpildē un sprieduma izskaidrošanu lūdz administratīvā procesa dalībnieks. Apelācijas instances tiesas spriedums izskaidrojams atbilstoši minētā panta regulējumam (sk. 312. p. 1. d.). Sprieduma izskaidrošana paredzēta arī šķīrējtiesu likuma²³ 55. panta otrajā daļā, kurā noteikts, ka pusei ir tiesības lūgt šķīrējtiesnesim izskaidrot šķīrējtiesas spriedumu 30 dienu laikā no sprieduma noraksta nosūtīšanas dienas vai brīža, kad spriedums saņemts personiski. Izpildāmo tiesas nolēmumu izskaidrošana paredzēta CPL 553. panta saturā, kas noteic, ka tiesu izpildītājs ir tiesīgs lūgt tiesu izskaidrot izpildāmu tiesas nolēmumu, ja tā saturs nav skaidrs. Kā redzams, tad likumdevējs ir piešķīris tiesības tiesu izpildītājam, pildot savus tiešos amata pienākumus, noskaidrot izpildāmā tiesas nolēmuma saturu, ja tas ir neskaidrs un šīs neskaidrības sarežģī šāda nolēmuma izpildi

²¹ *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums.* Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 542. lpp.

²² CPL 200. p. ("Pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu labošana"), 435. p. ("Pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu izlabošana apelācijas instances tiesas spriedumā").

²³ Šķīrējtiesu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2014, 1. okt., Nr. 194.

piespiedu kārtā. Aplūkotais regulējums, protams, pieļauj tiesu izpildītājam lūgt tiesu izskaidrot arī tiesas lēmumu, jo CPL 553. pants paredz ikviena izpildāma tiesas nolēmuma izskaidrošanas iespējamību.

Nepieciešamība paredzēt tiesas lēmumu izskaidrošanas iespējamību balstās uz to, ka arī šiem tiesas nolēmumiem ir saistošs raksturs, bet to saturs mēdz būt komplicēts. CPL nav ietvertas lietas dalībnieku tiesības lūgt tiesu izskaidrot pieņemtos lēmumus. Šāda likumdevēja nekoncekvence nav uzskatāma par pieņemamu, jo arī attiecībā uz tiesas nolēmumiem, ar kuriem civillieta netiek izskatīta pēc būtības, ir attiecināmas civillietas dalībnieku tiesības zināt savu tiesību vai pienākumu saturu un apmēru. Jānorāda, ka Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments, analizējot Administratīvā procesa likuma 262. panta saturu par sprieduma izskaidrošanu, savulaik ir nonācis pie secinājuma, ka likumā tiesas lēmuma izskaidrošana nav tikusi paredzēta. Proti, šāda regulējuma trūkums ir ticis atzīts par atklātu un neapzinātu likuma robu, “[...] ko tiesa var aizpildīt, piemērojot analogiju un izskaidrojot lēmumu, ja ir konstatējama tādu priekšnoteikumu iestāšanās, kas ir nepieciešami sprieduma izskaidrošanai.”²⁴ Tātad arī Administratīvā procesa likuma tiesas lēmuma izskaidrošanas iespēja tiešā veidā nav tikusi noteikta, taču kasācijas instances tiesa ir piemērojusi analogiju un aizpildījusi likuma robu. Protams, ka tāda regulējuma neesamība, kas paredz tiesas tiesības izskaidrot lēmumus prasības tiesvedībā, pieļauj analogijas izmantošanu, lai novērstu likuma nepilnību, taču CPL pilnveide atvieglotu tā piemērošanu.

Kopsavilkums

1. Pārsūdzība ir civillietas dalībnieka neapmierinātība ar tiesas nolēmumu, kas ārēji izpaudusies procesuālo tiesību izlietošanā civilprocesu regulējošo tiesību normu noteiktajā kārtībā.
2. Pretapelācijas un kasācijas pretsūdzības institūtu saturs, mērķis, piemērošanas biežums, lietderība, ietekme uz procesuālo ekonomiju ir pamats tam, lai diskutētu par šo institūtu nepieciešamību regulējumā. Minēto sūdzību būtība slēpjas reakcijā uz procesuālā oponenta iesniegtajām sūdzībām, bet ne reakcijā uz pārsūdzamo nolēmumu. Tas liecina par nepieciešamību rūpīgi vētīt šo institūtu lietderību.
3. Pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu novēršanas regulējums ir attiecināts uz pirmās un apelācijas instances tiesas spriedumiem, lai gan tiesu instances ir trīs. Lēmumu nepilnību novēršanai likumdevējs pārrakstīšanās un matemātiskā aprēķina kļūdu novēršanas iespēju tiešā veidā nav paredzējis. Pastāv pietiekams pamats apsvērt nepieciešamību pilnveidot esošo regulējumu, lai novērstu šīs nepilnības.
4. Tiesas nolēmumu izskaidrošanu likumdevējs ir attiecinājis tikai uz tiesu spriedumiem, kas, ievērojot Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta atziņas Administratīvā procesa likuma piemērošanā attiecībā uz tiesu lēmumu izskaidrošanu, ir likuma robs, kas būtu novēršams likumdošanas ceļā.

²⁴ Pagaidu tiesas aizsardzības līdzekļu piemērošana administratīvajā procesā. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta un Judikatūras nodaļas tiesību prakses apkopojums. 2008. gada 19. decembris. *Jurista Vārds*, 2009, 10. febr., Nr. 6(549), 22.–31. lpp. (sk. 28. lpp.).

MANTOJUMA MASAS BŪTĪBA UN SASTĀVS, TĀ IZPRATNES PROBLĒMJAUTĀJUMI

NATURE AND COMPOSITION OF ESTATE AS A WHOLE, ISSUES OF ITS UNDERSTANDING

Linda Damane, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Kristīne Zīle, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore, zvērināta advokāte

Summary

An estate is the whole, which comprises all the immovable and movable property, as well as transferable rights and obligations, which may be transferred to others and which, at the actual or legally presumed time of death, were owned by the deceased or a person legally presumed dead. Therefore, when the inheritance certificate is issued by notary public, it certifies inheritance rights of the heir but it does not certify the ownership of specific assets by the deceased and does not grant the title to specific assets to the heir. It only serves to confirm inheritance rights of the heir and to indicate whether the heir inherits the whole estate or a certain portion thereof. Whereas the estate is an aggregate, it can be accepted only as an aggregate rather than as any part thereof. The actions for the acceptance of the inheritance, which have been undertaken in one country, shall be deemed as undertaken in respect of the estate as a whole, regardless of location. Furthermore, the representative of the estate appointed in accordance with foreign law is entitled to represent the estate as a legal entity also in Latvia.

Atslēgvārdi: mantojums kā kopība, inventāra saraksts, mantojuma apliecība, juridiska persona

Keywords: an estate as the whole, the inventory, an inheritance certificate, a legal entity

Mantojuma legālā definīcija ir sniegta Civillikuma (turpmāk – CL) 382. pantā, nosakot, ka “mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mirušam vai par mirušu izsludinātam piederējušas viņa patiesās vai tiesiski pieņemamās nāves laikā”.¹ Pat manta, kas mantojuma atklāšanās brīdī mantojuma pieņemšanas termiņa laikā vēl neietilpa mantojuma masā, pieder mantojumu pieņēmēšajiem mantiniekiem,² jo viņi, būdami universālsukcesori, it kā turpina mirušo personu. Universālā sukcesija ir

¹ Civillikums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [aplūkots 2017. gada 6. martā].

² LR AT 1995. gada 27. marta Plēnuma lēmums Nr. 1 “Par likumu piemērošanu mantojuma lietās”. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990–1995*. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 73. lpp.

romiešu tiesību princips, kas nozīmē mantinieku iestāšanos mantojuma atstājēja tiesību un pienākumu kopumā vienā veselā,³ t. i., mantinieki iegūst gan mantojuma aktīvus, gan pasīvus.⁴ Tādēļ praksē par pārgalvīgiem tiek uzskatīti tie mantinieki, kuri, nenoskaidrojot mantojuma masu, pieņem mantojumu vai atraida to. Pirmie, iespējams, pārņem mantojuma atstājēja parādus, kas pārsniedz mantojuma masas vērtību, tā radot sev finansiālus zaudējumus. Savukārt otrajiem pastāv varbūtība vēlāk lēmumu nožēlot, jo mantojums būtu bijis viņiem finansiāli izdevīgs.

Jautājums par mantojuma masas būtību un sastāvu tika aktualizēts 2016. gadā, kad izraisījās diskusija, vai zvērināta notāra mantojuma apliecība ir mantojuma masā ietilpstošās kustamās un nekustamās mantas, tiesību un saistību izsmēlošs uzskaitījums, kā arī vai tā ir īpašuma tiesību pierādošs dokuments? Proti, vai mantojuma apliecība ir tas dokuments, kuram ir publiska ticamība attiecībā uz mantojuma masas sastāvu. Apsteidzot šī jautājuma izklāstu, uz to viennozīmīgi ir jāatbild noraidīši.

Kopš 2003. gada 1. janvāra mantojuma lietas Latvijas Republikā ved zvērināti notāri.⁵ Normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos šādu lietu uzsākšana ir obligāta. Piemēram, ja mantinieks vēlas izmantot inventāra tiesības, viņam saskaņā ar CL 709. pantu jāvēršas pie zvērināta notāra ar lūgumu uzdot sastādīt inventāru tiesu izpildītājam vai likumā norādītajos gadījumos – bāriņtiesai. Kā savulaik atzina Rīgas apgabaltiesas tiesnesis J. Drande: “[n]okārtot savas mantojuma lietas numurs prasa saimnieciskas un tīri praktiskas dabas jautājumi. Valsts saimnieciskā dzīve [...] ir padota valsts uzraudzībai un gādībai. Uzraudzība pastāv iekš tā, lai vienmērīgi sadalītu nastas, kas pilsoņiem jānes vispārības labā (ceļu klaušas, šķūtis, nodokļi); gādība atkal pastāv plānveidīgā pabalstu izsniegšanā, kad apstākļi to prasa.”⁶ Mantojuma lieta ir uzsākama arī tad, ja likumdevējs to nav paredzējis kā obligātu. Uz to norāda Ministru kabineta 2008. gada 4. augusta noteikumu Nr. 618 “Par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu”⁷ 99.4. apakšpunkta regulējums – zvērināts notārs apstiprina mantinieku mantojuma tiesībās, ja mantinieks lūdzis to darīt, arī tad, ja nav konstatēta mantojuma atstājējam piederoša manta.

Ja mantošanas iesniegums atzīts par pamatotu, zvērināts notārs taīsa notariālo aktu – mantojuma apliecību, kurā norāda mantojamo mantu.

Pirmkārt, zvērināta notāra izsniegtā mantojuma apliecība apliecina tikai mantinieka mantošanas tiesības, bet ne īpašuma piederību mantojuma atstājējam.⁸ Mantojuma apliecībā ir norādāms mantojamās mantas sastāvs saskaņā ar mantinieka iesniegto mantas sarakstu, un tas nepieciešams tikai zvērināta notāra amata atlīdzības aprēķināšanai.⁹ Kā savulaik atzina Latvijas Universitātes un zvērinātu notāru pārstāvji, identificējot problēmjautājumus mantojuma tiesību regulējumā,¹⁰

³ Gencs Z. *Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 15. lpp.

⁴ Kalniņš V. *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne, 1977, 173. lpp.

⁵ Grozījumi Notariāta likumā: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/68312-grozijumi-notariata-likuma> [aplūkots 2017. gada 6. martā].

⁶ Drande J. *Mantojuma lietu kārtošana*. Rīga: Rota, 1937, 4. lpp.

⁷ Noteikumi par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu: MK 2008. gada 4. augusta noteikumi Nr. 618. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=180087> [aplūkots 2017. gada 6. martā].

⁸ Noteikumi par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu: MK 2008. gada 4. augusta noteikumu Nr. 618. 107. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=180087> [aplūkots 2017. gada 6. martā].

⁹ Noteikumi par zvērinātu notāru atlīdzības taksēm un to noteikšanas kārtību: MK 2013. gada 3. septembra noteikumi Nr. 737. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=259604> [aplūkots 2017. gada 7. martā].

¹⁰ Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2017. gada 7. martā].

mantojuma process Latvijā nekad nav bijis izmeklēšanas process.¹¹ Zvērināts notārs mantošanas procesā rēķinās tikai ar savas intereses pieteikušiem mantiniekiem, ar mantojuma lietā iesniegtajiem privātiem pēdējās gribas rīkojumiem, ar pretenzijas iesniegušiem kreditoriem un neatņemamās daļas tiesīgajiem mantiniekiem. Identiska kārtība ir attiecināma uz mantojamās mantas atspoguļojumu mantinieku iesniegtajā mantas sarakstā.

Otrkārt, saskaņā ar universālsukcesijas principu uz mantinieku pāriet visi mantojuma aktīvi un pasīvi. Proti, iegūstot mantojumu, viss tiesību un saistību kopums pāriet uz mantinieku. Tātad, neskatoties uz to, ka manta nav norādīta mantojuma apliecībā, tas nedod pamatu apgalvojumam, ka mantinieks kā universālsukcesors nav to ieguvis mantojuma pieņemšanas rezultātā. Acīmredzams piemērs ir neregistrējama kustama manta, kas tradicionāli netiek pieminēta mantinieku iesniegtajos mantas sarakstos, tātad arī mantojuma apliecībās. Minēto ir atzinis arī Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments 2008. gada 15. oktobra spriedumā lietā Nr. SKC-338/2008: “[k]onstatējot, ka mantinieks ir apstiprinājies mantojuma tiesībās, atzīstams, ka mantinieks ir uzņēmies arī pilnā apjomā saistības.”¹²

Sasaistot pirmo un otro pamatojumu, uzmanība ir jāpievērš arī tam, ka mantojuma apliecībā tiek norādīti tikai mantojuma aktīvi, t. i., manta un tiesības, bet ne mantojuma pasīvi – mantojuma atstājēja saistības. Skaidrojums minētajam ir tāds, ka nodeva par saistību mantošanu nav iekasējama, tādējādi pasīvu norādei nav pamatojuma. Vēl jo vairāk – zvērināts notārs, realizējot tā saukto pastkastītes funkciju, tikai iepazīstina mantiniekus ar mantojuma parādiem, nepārbaudot prasījumu pamatotību. Rezultātā zvērināts notārs kreditoriem izsniedz lietvedības kārtībā apliecinātu mantojuma apliecības kopiju. Amatpersonas funkcija starpnieka statusā ir saņemt prasību, iepazīstināt ar to mantinieku un pārsūtīt kreditoram mantojuma apliecības kopiju par apstiprināšanu mantojuma tiesībās. Amatpersona neveic apliecināšanu un nepārbauda prasības pamatotību (Ministru kabineta 2008. gada 4. augusta noteikumu Nr. 618 “Noteikumi par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu” 85. punkts). Tā Augstākās tiesas Civillietu departaments 2016. gada 28. aprīļa lēmumā lietā Nr. C06001416 SKC-1840/2016 atzina: “[t]as, ka kreditors savu pretenziju mantojuma lietā iesniedz zvērināta notāra sludinājumā par mantojuma atklāšanos noteiktajā termiņā, uzskatāms par pietiekamu.”¹³

Šāds process un principi nav raksturīgi tikai bezstrīdus, t. i., notariālajam, procesam. Proti, procesuāli mantojuma lietu vešana bija identiska līdz 2003. gada 1. janvārim, kad mantojuma lietas veda tiesas. Šai sakarā ir vērts aplūkot nu jau izslēgtās Civilprocesa likuma (turpmāk arī – CPL) normas,¹⁴ kuras līdz 2011. gada 31. decembrim regulēja mantojuma lietu izskatīšanu sevišķās tiesāšanās kārtībā

¹¹ Sk. arī: Bundurs Ž. *Mantošanas tiesības. Mantinieku apstiprināšana un mantojuma sadalīšana; testamentu, līgumu un lūgumu paraugi*. Daugavpils: Pašpalīdzība, 1932, 48. lpp.

¹² LR AT Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 15. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-338/2008. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2008/ [aplūkots 2017. gada 7. martā].

¹³ LR AT Civillietu departamenta 2016. gada 28. aprīļa lēmums lietā Nr. C06001416 SKC-1840/2016. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2016/ [aplūkots 2017. gada 7. martā].

¹⁴ Saskaņā ar Civilprocesa likuma pārejas noteikumu 12. punktu, grozījumi Civilprocesa likumā par 34. panta otrās daļas 1. un 2. punkta un trešās daļas pirmā teikuma, 39. panta 8. punkta, 43. panta 9. punkta, par 40., 41., 42., 43., 44. nodaļas un 566. panta otrās daļas izslēgšanu stājas spēkā 2012. gada 1. janvārī. Civilprocesa likums: LR likums. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2017. gada 17. martā].

tiesā. CPL 334. panta pirmā daļa¹⁵ paredzēja, ka “atzīstot pieteikumu par pamatu, tiesa taisa spriedumu par pieteicēja apstiprināšanu mantojuma tiesībās uz visu mantojumu vai uz noteiktu tā domājamo daļu”. Tādējādi tiesa spriedumā noteica, vai ieguvējs ieguvis visu mantojumu kā vienīgais mantinieks vai tikai kā līdzmantinieks zināmu tā daļu un konkrēti, kādu daļu. Turklāt tiesa neizšķir jautājumu par kāda priekšmeta piederību pie mantojuma masas un neapstiprina mantinieka tiesības uz noteiktiem priekšmetiem, bet gan izšķir jautājumu, vai mantiniekiem, kas savas tiesības uz mantojumu pieteikuši, vispār tādas ir.¹⁶ Arī tiesu praksē ir atzīts, ka mantinieku apstiprināšana mantojuma tiesībās un noteiktu mantu būtībā ir atzīstama jau par mantojuma faktisko sadali,¹⁷ nevis apstiprināšanu mantojuma tiesībās. Turklāt mantojuma dalīšana nevar notikt vienlaikus ar apstiprināšanu mantojuma tiesībās pēc likuma, testamenta vai mantojuma līguma.¹⁸

Ir redzams, ka arī laikā, kad mantojuma lietas skatīja tiesa saskaņā ar Civilprocesa likuma normām, apstiprinot mantiniekus mantojuma tiesībās, tiesa nelēma par konkrētu priekšmetu piederību mantojuma masai un mantinieku apstiprināšanu mantojuma tiesībās uz konkrētiem priekšmetiem. Saskaņā ar šobrīd izslēgtā CPL 331. panta trešo daļu pieteikumā par apstiprināšanu mantojuma tiesībās bija jānorāda visas lietā ieinteresētās personas, mantojamo mantu un tās vērtību, un pieteikumam jāpievieno pierādījumi, kas apstiprina pieteicēja tiesību mantot.¹⁹ Kā juridiskajā literatūrā, tā arī tiesu praksē tika atzīts, ka pieteikumam bija nepieciešams pievienot mantojuma atstājēja miršanas apliecību, pierādījumus par mantojuma atstājēja pēdējo dzīves vietu, dokumentus, kas pierāda mantinieka radniecību ar mantojuma atstājēju, mantojamās mantas sarakstu ar novērtējumu valsts nodevas aprēķināšanai (ja mantojamās mantas sarakstā ir nekustams īpašums, tad jāpievieno dokumenti, kas apliecina tā piederību mantojuma atstājējam).²⁰ Norādāms, ka mantojamās mantas saraksts nav inventāra saraksts, ko sastādījis zvērināts tiesu izpildītājs, mantojuma saraksts ir paša mantinieka sastādīts mantojumā ietilpstošās mantas saraksts, tam nav tiesiskas nozīmes inventāra tiesības realizēšanā, un tas neatbrīvo viņu no atbildības par mantojuma atstājēja parādiem ar savu pašu mantu.²¹ Līdz ar to ir secināms, ka gan tiesas spriedumam par mantinieku apstiprināšanu mantojuma tiesībās, gan arī mantojuma apliecībai bija un ir viens mērķis – apliecināt mantinieka mantojuma tiesības un noteikt, vai mantinieks manto visu mantojumu vai tā daļu. Kas konkrēti ietilpst mantojuma masā un kā

¹⁵ Civilprocesa likums: LR likums (redakcijā uz 2011. gada 31. decembri). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2017. gada 17. martā].

¹⁶ *Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums*. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga, TNA, 2006. 494. lpp.

¹⁷ LR AT Senāta Civillietu departamenta 1999. gada 28. decembra spriedums lietā Nr. SPC-80. LR AT Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1999. Rīga, Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000. 580. lpp.

¹⁸ LR AT Plēnuma 1995. gada 27. marta lēmums Nr. 1 “Par likumu piemērošanu mantojuma lietās” 48. punkts. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990–1995*. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 89. lpp.

¹⁹ Civilprocesa likums: LR likums (redakcijā uz 2011. gada 31. decembri). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2017. gada 17. martā].

²⁰ *Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums*. Autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga, TNA, 2006. 492. lpp. Sk. arī LR AT Plēnuma 1995. gada 27. marta lēmums Nr. 1 “Par likumu piemērošanu mantojuma lietās” 7. punkts. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990–1995*. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 74., 75. lpp.

²¹ Krauze R., Gencs Z. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.)*. Rīga. Mans īpašums, 1997. 275. lpp.

šie priekšmeti reāli tiks sadalīti dabā starp mantiniekiem, tiks noteikts mantojuma masas reālās sadales procesā jeb mantojuma dalīšanā, ko regulē CL Mantojuma tiesību Septītā nodaļa “Lidzmantinieku savstarpējās attiecības un mantojuma dalīšana” (715.–765. pants).

Viens no mantojuma tiesību pamatjautājumiem ir mantojuma pieņemšana, turklāt vienmēr ir jāpatur prātā, ka mantojuma pieņemšanas sekas ir neatgriezeniskas – “kad aicinātais mantojumu jau pieņēmis, viņš to vairs nevar atraidīt [...]”.²² Mantojuma pieņemšanai ir jābūt izdarītai normatīvajos aktos paredzētajā termiņā un kārtībā, jo “[...] mantojuma tiesībās apstiprina mantiniekus, kuri noteiktajā termiņā un kārtībā izteikuši gribu pieņemt mantojumu un pierādījuši savas mantojuma tiesības”.²³

Jau vairākkārt juridiskajā literatūrā²⁴ ir analizēts CL 691. pants, kurš paredz, ka “gribu pieņemt mantojumu var izsacīt vai nu noteikti, mutiski vai rakstiski, vai arī klusējot, ar tādu darbību, kuru attiecīgos apstākļos var iztulkot vienīgi tā, ka zināma persona atzīst sevi par mantinieku”.²⁵ Domājams, nav strīdu par mutisku vai rakstisku gribas izpaudumu mantojuma pieņemšanai, taču nedz normatīvie akti, nedz tiesu prakse un juridiskā literatūra nedod skaidrojumu darbībai, “kuru attiecīgos apstākļos var iztulkot vienīgi tā, ka zināma persona atzīst sevi par mantinieku”. Attiecīgi secināms, ka katrā individuālā gadījumā viena un tā pati darbība var tikt uzlūkota dažādi. Saskaņā ar CL 699. pantu²⁶ gribas izteikumam par mantojuma pieņemšanu jābūt bez gribas defektiem, jāattiecas uz visu mantot aicinātajam piekritušo mantojumu un, neapšaubāmi, jābūt tādām, kas nepieļauj šaubas par mantot aicinātā nodomu mantojumu pieņemt. Iespējams, dažādos gadījumos viena un tā pati darbība tiks vērtēta atšķirīgi vai pat pilnīgi pretēji, bet, vērtējot katru gadījumu atsevišķi, ir svarīgi secināt, ka konkrētā gadījumā mantot aicinātais kādu darbību nebūtu izdarījis, ja nevēlētos mantojumu pieņemt.²⁷ Ir atzīts, ka “darbībai, kas uzskatāma par klusējot izdarītu gribas izteikumu, jābūt tādai, lai no tās varētu droši secināt tādas gribas esamību. Tikai tādu darbību var uzskatīt par mantojuma pieņemšanu, kas ar loģisku nepieciešamību ved pie slēdziena, ka konkrētā gadījumā mantot aicinātais to nebūtu darījis, ja nebūtu gribējis pieņemt mantojumu”.²⁸ Tiesu praksē ir atzīts, ka “[...] tādas mantot aicinātā darbības, kuras viņš nebūtu izdarījis, ja nevēlētos mantojumu pieņemt, ir pietiekams pamats tās kvalificēt kā klusējot izteiktu gribas pieņemt mantojumu izpaudumu”.²⁹

²² Civillikums: LR likums. 781. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

²³ Noteikumi par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu: MK 2008. gada 4. augusta noteikumu Nr. 618 102. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=180087> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

²⁴ Briedis V. Mantojuma pieņemšana un atraidīšana. Rīga: [b. i.], 1940. Krauze R., Gencs Z. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.)*. Rīga: Mans īpašums, 1997. Zile K. Acceptance of Inheritance. Publicēts: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space, starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Latvijas Universitāte, 2012.

²⁵ Civillikums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

²⁶ CL 699. pants paredz, ka gribas izteikumam par mantojuma pieņemšanu jāatbilst visiem spēkā esošā gribas izteikuma noteikumiem: tam jābūt izsacītam noteikti un bez nosacījumiem un jāattiecas uz visu piekritušo mantojumu, bet ne tikai uz kādu tā daļu. Ja šie noteikumi nav ievēroti, gribas izteikums uzskatāms par nenotikušu.

²⁷ Briedis V. *Mantojuma pieņemšana un atraidīšana*. Rīga: [b. i.], 1940. 6. lpp., 22. lpp.

²⁸ Briedis V. *Mantojuma pieņemšana un atraidīšana*. Rīga: [b. i.], 1940. 22. lpp., Krauze R., Gencs Z. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.)*. Rīga: Mans īpašums, 1997. 245. lpp.

²⁹ LR AT Civillietu departamenta 2014. gada 31. marta spriedums lietā Nr. SKC-115/2014. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2014/ [aplūkots 2017. gada 16. martā].

Saskaņā ar CL 16. pantu “[m]antojuma tiesības uz mantojumu, kas atrodas Latvijā, apspriežamas pēc Latvijas likuma”. Savukārt saskaņā ar CL 691. pantu “[g]ribu pieņemt mantojumu var izsacīt vai nu noteikti, mutiski vai rakstiski, vai arī klusējot, ar tādu darbību, kuru attiecīgos apstākļos var iztulkot vienīgi tā, ka zināma persona atzīst sevi par mantinieku”. Vai tas nozīmē, ka tad, ja mantojums atrodas vairākās valstīs, tai skaitā Latvijā, darbībām, kas liecinātu par vēlmi pieņemt mantojumu, ir obligāti jābūt izdarītām Latvijā? Vai, piemēram, darbības, kas vērstas uz ASV esoša mantojuma pieņemšanu, var arī tulkot kā šim pašam mantojumam piekritīgas Latvijā esošas mantas pieņemšanu? Vai par vēlmi pieņemt Latvijā esošu mantojumu liecina tikai darbības, kas izdarītas Latvijā?

Lai atbildētu uz šo jautājumu, vēlreiz jāatgriežas pie mantojuma masas kā nedalītas kopības. Kā jau minēts, mantojums ir mirušajam vai par mirušu izsludinātajam piederējušās mantas, tiesību un saistību kopums. CL 382. pants nemin, ka mantojuma masai var piederēt tikai vienā konkrētā valstī esoša manta. Attiecīgi secināms, ka mantojuma masas kā kopības definēšanai nav nozīmes, vai manta atrodas vienā vai vairākās valstīs, visur un jebkur esoša mirušajam piederējusi manta, tiesības un saistības pieder viņa mantojuma masai kā kopībai. Attiecīgi secināms, ka saskaņā ar CL 699. pantu izdarīts gribas izteikums par mantojuma pieņemšanu attiecas uz pilnīgi visu mantojuma masu neatkarīgi no tās atrašanās vietas. Piemēram, persona A nomirst ASV, un tur dzīvojošie mantinieki gada laikā pēc personas nāves pieņem mantojumu ar tādām darbībām, kas nedod pamatu šaubīties, ka mantinieki gribējuši pieņemt mantojumu. Pēc gada un trim mēnešiem šīs personas uzzina, ka mantojuma atstājējam ir bijusi manta arī Latvijā. Ierodoties Latvijā kārtot mantojuma lietu, tiek secināts, ka mantinieki ir nokavējuši CL 693. pantā minēto viena gada termiņu. Vai var teikt, ka, veicot darbības ASV esošā mantojuma pieņemšanai, mantinieki vienlaicīgi ir arī izteikuši gribu mantot Latvijā? Ņemot vērā iepriekš minēto par mantojumu kā nedalītu kopību neatkarīgi no tās atrašanās vietas, ir pamats apgalvot, ka mantinieki, pieņemot mantojumu ASV, vienlaikus ir arī pauduši gribu pieņemt mantojumu, kas atrodas Latvijā, jo veikuši Civillikumā paredzētās darbības Civillikumā paredzētajā termiņā.³⁰ Protams, ja normatīvie akti prasītu veikt kādas izteikti specifiskas darbības mantojuma pieņemšanai, piemēram, konkrēti nosakot, ka šīs darbības ir veicamas tajā vietā, kur atrodas mantojuma masas daļa, tad nebūtu iespējams pieņemt mantojumu bez šo darbību veikšanas konkrētajā vietā. Taču likums neprasa speciālas un noteiktas darbības, galvenais ir konstatēt šo darbību mērķi – mantot acinātie bija vēlējušies pieņemt mantojumu. Tādējādi ir redzams, ka CL 16. pants uzliek par pienākumu nokārtot mantojuma lietu saskaņā ar Latvijas likumu, ja mantojuma kopībā ietilpstošā manta atrodas arī Latvijā, vienlaicīgi piemērojot arī CL 382. un 699. pantu un citas normas par mantojuma pieņemšanu. Minētais ļauj secināt, ka vienā valstī izdarītās mantojuma pieņemšanas darbības ir attiecināmas arī uz Latvijā esoša mantojuma pieņemšanu.

Ārvalstīs dibināta juridiskā persona ir tiesīga piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā arī Latvijā, protams, darbojoties caur savu pārstāvi, kura tiesības apliecina ārvalstīs izdots un atbilstoši normatīvo aktu prasībām noformēts dokuments.³¹ Pēc mantojuma atstājēja nāves mantojums saskaņā ar CL 383. pantu kļūst par

³⁰ Sk.: LR AT Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 14. decembra spriedumu lietā Nr. SKC-317 [nepublicēts].

³¹ Sk.: LR AT Civillietu departamenta 2016. gada 29. decembra lēmums lietā Nr. SPC-13/2016 [nepublicēts].

juridisku personu. “Ar mantojuma atstājēja nāvi mantas kopība [...] nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā (privātajā) apgrozībā. Mantojums kā tiesību subjekts (juridiska persona) kļūst mantojuma atstājēja nāves brīdī un turpina pastāvēt kā tāds līdz pat laikam, kad mantinieki pieņem un iegūst mantojumu, likumā paredzētajos gadījumos apstiprinās mantojuma tiesībās un faktiski kļūst par mantas īpašniekiem, iegūst atbilstošas prasījuma tiesības personiski vai iegūst saistības kā savas – personiskās. Tiesas lietās mantojums uzstājas kā prasītājs vai atbildētājs”.³² Nenoliedzami, mantojuma masai kā juridiskai personai ir nepieciešams pārstāvis, un pārstāvja funkcijas var veikt mantojuma aizgādnieks, kuru iecel CL 660. panta kārtībā un kurš savas funkcijas veic saskaņā ar CL 661.–666. panta noteikumiem.³³ Tomēr nav izslēgts, ka tad, ja mantojuma atstājējam manta atrodas vairākās valstīs, mantojuma masas pārstāvis (piemēram, administrators) var būt iecelts saskaņā ar kādas citas valsts normatīvajiem aktiem. Tam, kā pārstāvis tiek nosauks, ir sekundāra nozīme, primāra nozīme ir pārstāvja tiesībām rīkoties mantojuma masas vārdā, un šīm tiesībām jābūt apliecinātām ar atbilstoši noformētiem dokumentiem.

Kopsavilkums

1. Kā tiesas spriedumam par mantinieku apstiprināšanu mantojuma tiesībās, tā arī mantojuma apliecībai bija un ir viens mērķis – apliecināt mantinieka mantojuma tiesības un noteikt, vai mantinieks manto visu mantojumu vai tā daļu.
2. Iegūstot mantojumu, viss tiesību un saistību kopums pāriet uz mantinieku. Neskatoties uz to, ka manta nav norādīta mantojuma apliecībā, mantinieks kā universālsukcesors to iegūst mantojuma pieņemšanas rezultātā. Turklāt zvērināta notāra izsniegtā mantojuma apliecība apliecina tikai mantinieka mantošanas tiesības, bet neaplicina īpašuma piederību mantojuma atstājējam.
3. CL 16. pants uzliek par pienākumu nokārtot mantojuma lietu saskaņā ar Latvijas likumu, ja mantojuma kopībā ietilpstošā manta atrodas arī Latvijā, un vienlaicīgi arī piemērot citas normas, tai skaitā CL 382. un 699. pantu. Tas nozīmē, ka mantojums ir kopība neatkarīgi no tā, kur atrodas tā daļas, un mantojuma pieņemšanas darbības, kas izdarītas vienā valstī, ir attiecināmas uz visu mantojumu kopumā, jo CL 699. pants neļauj pieņemt vienu mantojuma daļu, bet otru – atraidīt.
4. Mantojums kā kopība ir juridiska persona uz likuma pamata, un tas apstākļi, ka mantojuma masas pārstāvis ir iecelts citā valstī, jo arī tur ir mantojuma masas daļa, nevar būt par šķērslī, lai mantojuma masas pārstāvis realizētu mantojuma masas kā juridiskas personas tiesības arī Latvijā, jo arī ārvalstīs dibināta juridiskā persona ir tiesīga piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā Latvijā, protams, darbojoties caur savu pārstāvi, kura tiesības apliecina ārvalstīs izdots un atbilstoši normatīvo aktu prasībām noformēts dokuments.

³² *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.).* Sastādījuši Krauze R., Gencs Z. Rīga: Mans īpašums, 1997, 16. lpp.

³³ Drande J. *Mantojuma lietu kārtošana.* Rīga, 1937. 9. lpp.

SEKCIJA

**“PROFESORA VASILIJA SINAISKA
UN VIŅA LAIKABIEDRU PIENESUMS
LATVIJAS JURISPRUDENCĒ”**

VASILIJA SINAISKA IEGULDĪJUMS LATVIEŠU JURIDISKĀS KULTŪRAS MANTOJUMA IZPĒTĒ

CONTRIBUTION OF VASILY SINAISKY TO RESEARCH IN THE FIELD OF LATVIAN LEGAL CULTURAL HERITAGE

Sanita Osipova, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

Summary

Vasily Sinaisky was one of the first persons of other nationalities researching Latvian folklore as a heritage of Latvian legal culture at the beginning of the 20th century after proclamation of the Republic of Latvia. The objective of his research differed from the approach of Latvian scientists: V. Sinaisky took into account not only national but also the universally human meaning of Latvian folklore. Latvian scientists found unity and independence of the Latvian nation through research of Latvian folklore. Meanwhile, V. Sinaisky emphasized the supranational value of Latvian legal culture, thus placing Latvian people as an equivalent culture nation among other nations.

Atslēgvārdi: Vasilijš Sinaiskis, latviešu juridiskā kultūra, dainas

Keywords: Vasily Sinaisky, Latvian legal culture, folk songs

Laiks pēc Latvijas Republikas dibināšanas bija ļoti nozīmīgs latviešu nācijas attīstībā un nacionālās pašapziņas stiprināšanā. Līdz ar folkloras, etnogrāfijas, vēstures un valodas pētījumiem, kas bija vērsti uz latviešu kultūras vēsturiskā mantojuma pētīšanu, liela nozīme šajos procesos bija arī tiesību vēstures pētījumiem. Jāapzinās, ka XX gs. sākumā tiesību vēstures loma jurisprudencē nav vērtējama tikai pagātnes apzināšanas kontekstā. Atbilstoši vēsturiskās tiesību skolas izpratnei, kuras ietekme bija nozīmīga arī Latvijas jurisprudencē,¹ tieši nacionālās tiesību vēstures pētījumi sniedza atbildes uz jautājumiem par tautas mentalitāti, nacionāliem tiesību avotiem un tradicionālo juridisko kultūru, kurai atbilstoši būtu jāveido arī jaunizveidotās nacionālās valsts tiesību sistēma.

Lielāko ieguldījumu nacionālās tiesību vēstures radīšanā deva Arveds Švābe (1888–1959),² kurš latviešu tiesību vēstures pētījumus bija izvirzījis par savu galveno zinātnisko uzdevumu, jo “[...] latviešu tiesību vēsturniekam vispirms jātiecas uz latviešiem kā tautu un zemniekiem kā kārtu”.³ Šo pētījumu mērķis arī bija skaidrs.

¹ Plašāk sk. Lazdiņš J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti*. Juridiskā Zinātne, 2006, 703. sēj., 21.–43. lpp.

² Birziņa L. *Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 155. lpp.

³ Švābe A. *Latvju tiesību vēsture. Latviešu konversācijas vārdnīca. XI sēj.* Rīga: A. Gulbja apg., 1934–1935, 22114. sl.

A. Švābe uzskatīja, ka pēc Latvijas valstiskuma dibināšanas latviešiem tiesībās ir jāiestrādā sava nacionālā juridiskā kultūra. Šādas iespējas latviešiem iepriekš nav bijis, jo “Nevienā citā garīgās dzīves laukā latvieši nebija tik ilgi un pilnīgi atstumti no katra radoša darba kā taisni jurisprudencē”.⁴

Latviešu tiesību vēstures avotus kā nacionālās juridiskās kultūras mantojumu lielākoties pētīja tādi latviešu zinātnieki kā Jānis Straubergs (1886–1952),⁵ kurš interesējās par Rīgas pilsētas tiesību vēsturi,⁶ Benno Ābers (1909–1990), kurš padziļināti pētīja latviešu zemnieku tiesības XIX gs.,⁷ Tālvāldis Jānis Zemzaris (1902–1996), kurš aplūkoja raganu prāvu vēsturi,⁸ u. c.

Vēl XIX gs. Latvijas teritorijā bija izveidojusies baltvāciešu tiesību vēstures skola, kura vietējo tiesību vēsturi uzskatīja par daļu no vācu tiesību vēstures. XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā tika publicēti arī krievu zinātnieku pētījumi,⁹ kuros vietējā (Baltijas) tiesību vēsture tika aplūkota kā daļa no Krievijas impērijas tiesību vēstures ar provinciālām tiesību īpatnībām, piemēram, baltvāciešu privilēģijām.¹⁰ J. Straubergs raksturoja situāciju, ar kuru XX gs. starpkaru posmā saskārās latviešu tiesību vēsturnieki: “Katram lielākam darbam latviešu vēsturē jāsaduras ar zināmām vācu vēsturnieku ieaudzinātām tradīcijām un ar skepticismu, ar kādu uzņem atkāpšanos no šīm tradīcijām [...]”¹¹

Gan iepriekš, gan arī mūsdienās tiesību vēstures atziņas bieži tiek izmantotas kā arguments strīdos par nācijas identitāti, radniecību ar citām nācijām, akulturāciju vai savietojamību ar kādu citu tautu un tās kultūru. Tieši pagātnē tiek meklēts pamatojums tam, kuras varētu būt brāļu tautas kopīgas vēstures un kultūru radniecības dēļ un tādēļ varētu tikt apvienotas vienotā tiesību sistēmā, proti, vienā valstī vai ciešā starpvalstu sadarbībā ar kopīgu tiesību regulējumu atsevišķās jomās.¹² Piemēram, Eiropas Savienības veidošanās procesi ietekmēja Eiropas tiesību vēstures ģenēzi un evolūciju, kurā tika meklētas Eiropas tautu kopīgās juridiskās vērtības un tradīcijas.¹³

⁴ Švābe A. Jaunais civillikums latvju tiesību vēstures gaismā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1937, 1. apr., Nr. 2., 326. lpp.

⁵ Jānis Straubergs, Datubāze “Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam” Pieejams: <http://lgdb.lnb.lv/index/person/2569/> [aplūkots 17.01.2017.].

⁶ Osipova S. Voldemāra Kalniņa ieguldījums Latvijas pilsētu tiesību zinātniskajā pētniecībā. *Likums un Tiesības*, 2008, 1. sēj., Nr. 6 (106), 166. lpp.

⁷ Ābers B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis XIX gs. pirmajā pusē*. Rīga: A. Gulbja apg., 1936, arī Ābers B. Vidzemes zemnieku putna brīvība pēc 1819. gada likuma. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1935, Nr. 11., 462.–487. lpp., Ābers B. Klaušu sistēma Kurzemē vēlinajos dzimtlaikos. *Senatne un Māksla*, 1935, Nr. I, 5.–11. lpp. u. c.

⁸ Piemēram, Zemzaris T. Z. Vilkaču prāvas Vidzemē. Latviešu vēsturnieku veltījums prof. Robertam Viperam. Rīga: A. Gulbja apg., 1939, 115.–141. lpp.

⁹ Piemēram, Пахман С. В. *История кодификации гражданского права*. Москва: Зерцало, 2004, c. 716.

¹⁰ Plašāk sk. Osipova S. Entwicklung der Rechtsgeschichte als Wissenschaftlicher Disziplin in Lettland im 20. Jahrhundert. In *Buch: Nationalismus und Rechtsgeschichte im Ostseeraum nach 1800*. Hrsg. Ditlev Tamm, Helle Vogt. Jurist-og Ökonombundets Forlag, 2010. S. 172–183.

¹¹ Straubergs J. *Rīgas vēsture*. Rīga: Grāmatu draugs, b. g., 5. lpp.

¹² Plašāk sk. Osipova S. Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā. *Jurista Vārds*, 2009, 17. nov., Nr. 46. (589.), 5.–9. lpp.

¹³ Viena no pirmajām grāmatām, kas skatīja Eiropas valstu kopīgās juridiskās kultūras pamatus bija Koschaker P. *Europa und das Römische Recht*. München, Berlin: Biederstein, 1947. Interesanti, ka dažus gadus vēlāk – 1950. gadā – valstis, kas, uzsākot Eiropas vienotības procesus, dibināja Eiropas Ogļu un tērauda kopienas, bija Beļģija, Francija, Itālija, Luksemburga, Nīderlande un Vācija, kuras saskaņā ar Paula Košakeras pētījumiem vieno kopīga tiesību vēsture un juridiskā kultūra, kas veidojusies romiešu tiesību recepcijas gaitā.

Latviešu juridiskās kultūras mantojumu XX gs. sākumā pamatā pētīja tikai latviešu tiesību vēsturnieki, lai pierādītu latviešu kā kultūras tautas patību un vērtību. Taču bija viens spilgts izņēmums – no padomju Ukrainas 1922. gadā emigrējušais Vasilijis Sinaiskis (1876–1949),¹⁴ kurš jau tajā pašā gadā, kad ieradās Latvijā, uzsāka darbu Latvijas Universitātē un tika ievēlēts par civiltiesību profesoru uz pieciem gadiem.¹⁵

V. Sinaiskim bija nepieciešamā zinātniskā specializācija, lai pētītu juridiskās kultūras mantojumu, jo pirms ierašanās Rīgā viņš savā zinātniskajā un pedagoģiskajā darbā bija pētījis romiešu tiesību vēsturi, civiltiesības, juridisko zinātņu metodoloģiju un socioloģiju.¹⁶ Tieši tiesību vēsture un socioloģija faktoloģiski un metodoloģiski ir zinātnes, kuru apvienojums ir labs pamats juridiskās kultūras pētījumiem.¹⁷

Galvenais pētījumu objekts V. Sinaiska darbos bija “[.] tautas kultūra, kas izaugusi ļoti garā laikā un satur sevī, izsakoties tēlaini, tautas dvēseles pamatpazīmi”.¹⁸ Tātad, lai raksturotu latviešu tautas juridisko kultūru, tika pētīta tās vēsture un “tautas dvēsele”. Pēdējā jēdziena lietojums¹⁹ līdz ar vēsturisko sakņu pētīšanu, lai raksturotu pastāvošo stāvokli, t. sk. spēkā esošo tiesību tvērumu, vērojams visos V. Sinaiska pētījumos neatkarīgi no to tēmas un norāda uz viņa piederību vēsturiskai tiesību skolai.

Tieši folklorā kā tautas gudrības avots bija galvenais pētījumu objekts, caur kuru V. Sinaiskis analizēja tautas juridisko kultūru. Viņš uzsvēra, ka “tas, ko mēs tagad saucam par folkloru, daudzējādā ziņā ir tautas uzkrātā tradīcija kā patiesas zināšanas par pasauli”.²⁰ “Pateicoties juridiskās folkloras pētīšanai, ir iespējams konstatēt pirmatnējo jēdzienu par tiesībām kā ceļu, patiesību, likumu – viņa negrozāmības nozīmē.”²¹ V. Sinaiska interesi par folkloru izceļ vairāki viņa zinātniskā mantojuma pētnieki. Īpaši atzīmējami Svetlana Kovaļčuka²² un Boriss Infantjevs.²³

V. Sinaiskis skatīja folkloru kā pārpasaulīgas dievišķas gudrības krātuvi, kas nosaka sabiedrības vērtības, kuras savukārt ir liekamas tiesību pamatā. Jebkura folklorā, pēc viņa uzskatiem, satur vērtības un ir juridiska. Jau uzreiz pēc ierašanās Latvijā viņš uzsāka pētīt latviešu folkloru. Vēl nemākot latviešu valodu, viņš studiju procesa ietveros uzdeva latviešu folkloru pētīt studentiem,²⁴ bet jau

¹⁴ Birziņa L. *Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 96. lpp.

¹⁵ [b.a.] Skolas un kursi. Latvijas Universitāte. *Latvijas Vēstnesis*, 1922, 6. okt., Nr. 225, 3. lpp.

¹⁶ Prof. Dr. iur. Vasilija Sinaiska 60 mūža un 30 akadēmiskā darba gadi. *Jurists*, 1936, 1. apr., Nr. 3/4, 42. lpp.

¹⁷ Nelken, D. Using the concept of legal culture. Pieejams: https://www.law.berkeley.edu/files/Nelken_-_Using_the_Concept_of_Legal_Culture.pdf [aplūkots 19.02.2017.].

¹⁸ Sinaiskis V. Latvietis pie spoguļa. *Daugava*, 1936, 1 apr., Nr. 4, 319. lpp.

¹⁹ Jurisprudencē jēdzieni “tautas dvēsele”, “tautas gars”, “mentalitāte” raksturo vēsturiskās tiesību skolas autoru darbus. Plašāk latviski var lasīt: Lazdiņš J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti*. Juridiskā Zinātne, 2006, 703. sēj., 21.–43. lpp.

²⁰ Sinaiskis V. Juridiskā folklorā. *Jurists*, 1931, 1. sept., Nr. 06–07, 162. sl.

²¹ Sinaiskis V. Juridiskā folklorā. *Jurists*, 1931, 1. nov., Nr. 08–09, 197, 198 sl.

²² Svetlana Kovaļčuka ir daudzu zinātnisku publikāciju autore par krievu juristiem Latvijas Republikā XX gs. starpkaru posmā, piemēram, Kovaļčuka S. Tiesību filosofija Latvijā XX. gs. 20.–30. gados: A. Lēbers, V. Sinaiskis, M. Lazersons, L. Šulcs. *Filosofiskās idejas Latvijā, Eiropas vērtības un latviskā identitāte. Letonikas otrais kongress, raksti*. Rīga, LU FSI, 2008, 297.–308. lpp.

²³ Инфантьев Б. Василий Синайский – фольклорист. Pieejams: <http://seminariumhumanitatis.positiv.lv/19%20almanax/sinaiskij.htm> [aplūkots 12.02.2017.].

²⁴ Kamēr V. Sinaiskis pats vēl neprata latviešu valodu pietiekami labi, viņš latviešu folkloras pētījumus uzdeva veikt studentiem kā semināra uzdevumus, piemēram, Sūna, J. Dēlu un meitu mantošanas sistēmas pēc Latvju Daiņām un senkrievu tiesību kodeksa. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. 1923, 1. maijs, Nr. 1, 18.–28. lpp.

1923. gadā sāka publicēt arī savus pētījumus.²⁵ Tā kā lekcijas latviski viņš uzsāka docēt tikai 1932. gadā,²⁶ tad vismaz sākotnēji viņa raksti latviski ir tikuši tulkoti.

V. Sinaiskis bija poliglots. Viņš aizrāvās ar valodu pētniecību, skatot valodu kā katras tautas kultūras pamatu.²⁷ Jau pirms ierašanās Latvijā viņš bez dzimtās krievu valodas prata vēl vairākas valodas. Savus rakstus, t. sk. rakstus par latviešu folkloru,²⁸ V. Sinaiskis publicēja ne tikai krievu un latviešu valodā, bet arī juridiskajos izdevumos franču, itāļu, vācu un angļu valodā.²⁹ 1928. gadā viņš nodibināja laikrakstu "Jurists" – pirmo juridiski zinātnisko laikrakstu latviešu valodā.³⁰

Juridiskās kultūras pētniecības jomā V. Sinaiskis, dzīvojot Latvijā, darbojās vairākās jomās:

- 1) folklorā saglabātā tradicionālās juridiskās kultūras (arī latviešu juridiskās kultūras)³¹ mantojuma izpēte salīdzināmajā diskursā.³² Te minams 1928. gadā publicētais darbs "Sērdieņu daiņas. To juridiskā nozīme sadzīves iztulkojumam",³³ 1931. gadā publicētais "Folklore juridique"³⁴ un 1938. gadā publicētais "Latviešu senā sabiedriskā iekārta tautas dziesmu spoguļi".³⁵ Mūsdienās varētu teikt, ka V. Sinaiskis, pētot juridisko folkloru, darbojās ar salīdzināmo tiesību metodēm.
- 2) XX gs. starpkaru laika sabiedrības juridiskās kultūras analīze. Interesants piemērs ir 1936. gadā publicētais apcerējums "Latvietis pie spoguļa",³⁶ kuru V. Sinaiskim līdz ar citiem cittautiešiem, bija lūguši uzrakstīt literārā žurnāla "Daugava" līdzstrādnieki. Kāds tad bija sveštautieša skatījums uz latviešiem? V. Sinaiskis uzsvēra, ka latviešus visupirms raksturo tēlaina pasaules uztvere. "Tāpēc nav, ko brīnīties, ka savas valstiskās patstāvības laikā latviešu tauta ir parādījusi organizatora dāvanas. Tādā kārtā sintēzes pārsvars pār analīzi arī šai ziņā ir parādījies visā pilnībā."³⁷
- 3) ētikas mācības izstrādāšana, lai tā kalpotu par tiesību pamatu,³⁸ vērtību un ideālu definēšana tautas audzināšanai un tās juridiskās kultūras

²⁵ Sinaiskis V. Zinātniskā darbība Augstskolā. Vīra tiesības vai vara? *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1923, 1. maijs, Nr. 1, 43., 44. lpp.

²⁶ LU Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes valsts valodas termiņu mācībspēkiem-sveštautiešiem. LVVA, Fonds 74276. Lieta 197. Dokuments Nr. 124.; Latvijas Universitātes mācībspēki, kas ievēlēti uz termiņu vai ar valodas klauzulu. Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, Fonds 74276. Lieta 197. Dokuments Nr. 150.

²⁷ Piemēram, Sinaiskis V. Latvietis pie spoguļa. *Daugava*, 1936, 1. apr., Nr. 4, 319.–321. lpp.

²⁸ Piemēram, Sinaiskis V. *Quelques coutumes agraires chez les paysans lettons*. Firenze: Coppini, 1936.

²⁹ Kovaļčuka S., Eļtazarova K. Bez kultūras nav tiesību, bez tiesībām nav īstas dzīves. *Jurista Vārds*, 2009, 29. sept., Nr. 39. (582), 12., 13. lpp.

³⁰ Pilns laikraksta nosaukums ir *Jurists. Sabiedrisko un tiesību zinātņu žurnāls Latvijas universitātes profesora Dr. jur. V. Sinaiska vadībā*. Žurnāla moto: "Bez tiesībām nav kultūras, bez kultūras nav īstas dzīves."

³¹ Viens no pirmajiem pētījumiem – Sinaiskis V. Latviešu poētiskie dabas vērojumi. *Latviju dainas*. zin. red. J. Endzelīns, Rīga: Literatūra, 1928.

³² Savus folkloras pētījumus V. Sinaiskis veltīja arī krievu folkloras un tradīciju pētījumiem ar salīdzināmo analīzi, piemēram, Синайский В. *К календарному смыслу древних русских обрядов*. Рига: Саламандра, 1929.

³³ Sinaiskis V. *Sērdieņu daiņas. To juridiskā nozīme sadzīves iztulkojumam*. Rīga: Literatūra, 1928.

³⁴ Sinaiskis V. *Folklore juridique*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1931.

³⁵ Sinaiskis V. *Latviešu senā sabiedriskā iekārta tautas dziesmu spoguļi*. Rīga: A. Gulbja apg., 1938.

³⁶ Sinaiskis V. Latvietis pie spoguļa. *Daugava*, 1936, 1. apr., Nr. 4, 319.–321. lpp.

³⁷ Turpat, 320. lpp.

³⁸ Sinaiskis V. *Dzīve un cilvēks*. Rīga: A. Gulbja apg., 1937, 71.–79. lpp.

pilnveidošanai.³⁹ “Kas jādara jurisprudenci kopējā kultūras glābšanas darbā? Acīmredzot viņai jāpalīdz pabalstīt sabiedrības tikumiskie spēki, nostiprinot tos, pastiprinot kodeksu tikumiskos pamatus un paceļot tikumisko disciplīnu savā vidū,⁴⁰ rakstīja V. Sinaiskis.

Būtiski uzsvērt, ka Sinaiskis bija dziļi ticīgs cilvēks, kurš turējās pie tradicionālas izpratnes par attiecībām sabiedrībā un nemainīgām pārpasaulīgām vērtībām. Tas izskaidro arī folkloras kā tradicionālās sabiedrības dzīvesziņas avota pētījumus. Autore atļausies izvirzīt tēzi, ka V. Sinaiska zinātniskos pētījumus ir ietekmējusi Ļeva Tolstoja (1828–1910) mācība.⁴¹ Proti, Ļ. Tolstojs savā mācībā uzsvāru lika uz cilvēku saprātīgumu un vērtībām, kuras viņš sintezēja, salīdzinot kristietību ar citām reliģijām, lai iegūtu pamatvērtības, kas palīdz nošķirt labu no ļauna.⁴² Arī V. Sinaiskis savās publikācijās analizē citas reliģijas un filozofiskās mācības un paūzskaidru atbalstu universālām pamatvērtībām, piemēram, analizē sievietes un vīrieša dziļāko būtību kontekstā ar to tradicionālajām lomām sabiedrībā un ģimenē.⁴³

Šī raksta tēma ierobežo V. Sinaiska juridiskās kultūras pētījumu analīzi ar latviešu folkloru. No plašā folkloras klāsta viņš izvēlējās dainas, savu interesi par tām raksturojot šādiem vārdiem: “[...] viņu [dainu] pamatkodols ir kultisks, un tāpēc dainās atklājas vilinošs avots ne vien seno latviešu kultūras pētīšanai, bet vispār avots cilvēku kultūras pētīšanai [...]”⁴⁴ V. Sinaiskis strādāja ar salīdzinošo metodi, skatot latviešu folklorā veidoto sabiedrības uzbūves un tiesiskās kārtības modeli salīdzinājumā ar citām kultūrām. Tieši salīdzinošā metode un plašais starpkultūru diskurss, kurā V. Sinaiskis aplūkoja dainas (salīdzinot ar krievu, romiešu, lietuviešu, vācu u. c. tautu veidotiem modeļiem),⁴⁵ būtiski atšķīra viņa pētījumus no latviešu autoru darbiem, kuri vairāk pētīja atšķirības starp dažādu Latvijas novadu folkloras materiāliem, uzsverot latviešu kultūras vienotību un patību.⁴⁶ Šīs paaudzes latviešu pētnieki uzsvēra latviešu juridiskās kultūras unikalitāti, nepētot vai pat noliedzot svešu varu atstāto ietekmi uz latviešu juridisko kultūru. Viņu darbi caur dainām definēja latvisko dzīvesziņu un tradīcijas.⁴⁷ Tostarp V. Sinaiskis,

³⁹ Sinaiskis V. Tiesības un audzināšana. *Jurists*, 1929, 1. dec., Nr. 9., 258.–264.; Sinaiskis V. Tiesības viņu attiecībās pret kultūru un civilizāciju. *Jurists*, 1929, 5. janv., Nr. 1 (8), 2.–3.lpp.

⁴⁰ Sinaiskis V. *Par tiesību isto sapratni*. Rīga: Sabiedrība Zinātņu Veicināšanai biedrība “Aequitas”, 1928, 23. lpp.

⁴¹ Svetlana Kovaļčuka, raksturojot XX gs. sākuma krievu juristu izpratni par tiesībām, līdz ar Ļ. Tolstoja ietekmi min arī F. Dostojevski, L. Petražicki, P. Novgorodcevu u. c., kuru mācības veidoja V. Sinaiska laikabiedru priekšstatus par tiesībām. Sk.: Ковальчук С. 22 года из жизни ученого: цивилист Василий Синайский в Латвии. Pieejams: <http://seminariumhumanitatis.positiv.lv/21%20almanax/21alm%20kovalsuk%20sinaiskij.htm> [aplūkots 13.02.2017.].

⁴² Мень А. Мировая духовная культура. Христианство, Церковь. Беседы и лекции. Pieejams: http://www.alexandrmen.ru/books/mdc/mdc4_04.html [aplūkots 19.01.2017.].

⁴³ Sinaiskis V. Sievietiskais un vīrietiskais. *Daugava*, 1935, 1. dec., Nr. 12. V. Sinaiska rakstā pausto viedokli par nepieņemamu uzskatīja sieviešu līdztiesības aktivistes. Atbildes raksts Palēviča M. Polārais un seksuāli neitrālais. *Daugava*, 1936, 1. jūn., Nr. 6, 544. lpp.

⁴⁴ Sinaiskis V. *Latviešu senā sabiedriskā iekārta tautas dziesmu spoguļi*. Rīga: A. Gulbis, 1938, 127. lpp.

⁴⁵ Sinaiskis, V. Sērdiņu daiņas (to juridiskā nozīme sadzīves iztulkojumam). Rīga: Literatūra, 1928, 10.–17. lpp.

⁴⁶ Piemēram, Švābe A. *Latvju kultūras vēsture. II. daļa*. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1922.; *Latvju kultūra*. Zin. red. Arveds Švābe. [b. v.] A. Klāvsona apgāds, 1948.

⁴⁷ Īpaši spilgti uzdevums pētīt latvisko izpaudās pēc 1934. gada K. Ulmaņa apvērsuma. “[...] mēs apzinīgi izvairāmies arī no visa, kas mums līdzinātos jaunāko laiku svešo mācību verdziskai atdarināšanai, kas pēc mūsu dziļākās pārliecības nav piemērota mūsu patstāvīgai valsts dzīvei un sabiedriskai dzīvei.” Ulmanis K. Runa Tautas vienības svētku aktā nacionālā operā 1936. gada 15. maijā. Latvju radošā gara atdzimšana. Rīga: LETAs izdevums, 1936, 7. lpp.

darbojoties kopā ar latviešu kolēģiem pie Latvju tautas dainu sējumiem, secināja, ka “arī latviešu tautas dziesmu pētītājam būtu pirmajā rindā jānošķir universālie momenti – kosmoloģiskie, tas ir, psiholoģiskie jeb panideālistiskie – no nacionālajiem momentiem. Šāds darbs tomēr nav vēl pa spēkam latviešu mītologam”.⁴⁸

Arī V. Sinaiskis latviešu dainās meklēja latvisko dzīvesziņu un tikumību, taču vienlaikus atrada arī pasaules elpu. Turklāt viņš meklēja tautasdziesmās iešifrēto pār pasaulīgo gudrību. Viņš aplūkoja dainu materiālu kā atslēgu uz universālām zināšanām, uzsverot, ka “liels kavēklis, kas kavēja tautas dziesmu pētītājus atminēt daudz dziesmu noslēpumu [...], ir aizraušānās ar socioloģiskajiem un vispār materiālistiskajiem pasaules uzskatiem [...]. Nereti tautas tradīcijas rauga saprast vai nu vienīgi pēc sadzīves, praktiskās dzīves faktoriem un tīri nacionāla raktera, pavisam aizmirstot cilvēcīgās kultūras vienību un cilvēka dvēseli, kas universālos motīvus pārdarīna par nacionāliem”.⁴⁹ Viņš izdalīja folklorā apkopotajā informācijā divus līmeņus: vispirms universālo vispārcilvēcisko gudrību, tad nacionālo, tautas dvēseli atspoguļojošo pasaules uzskatu un tikumību. V. Sinaiska pētījumos ideāltips vai atskaites modelis, ar ko tika salīdzināta jebkura viņa pētītā sabiedrība un tās institūti, arī tiesības, bija romiešu kvirītu jeb karavīru sabiedrība.⁵⁰ V. Sinaiskis uzsvēra, ka apzināti ir atturējies publicēt savus pētījumus par latviešu tautasdziesmām (neraugoties uz zinātnieka lielo interesi par latviešu folkloru, publicēti ir tikai daži pētījumi), jo viņa metodoloģija atšķīrās no latviešu pētnieku tradicionāli lietotās. Tāpēc viņš uzskatīja, ka korekti būtu vispirms publicēt zinātnisku darbu par folkloras izpēti metodoloģiju un tikai tad pašus pētījumus. 1938. gadā publicētā pētījuma “Latviešu senā sabiedriskā iekārta tautas dziesmu spogulī” noslēgumā viņš uzsvēra: “Es tomēr izšķīros uzrakstīt šo īso apcerējumu [...] tikai aiz dziļas cieņas pret savu bijušo skolnieku profesoru A. Švābi. Viņam par godu es gribēju dot tādu rakstu, kas interesētu latviešu tautu, apgaismojot viņas dziļo vēsturi, kā arī ierosinātu latviešu zinātniekus pārspriest šeit aizskartos jautājumus, lai atvieglinātu sev turpmāko darbu šai novadā, sevišķi sakarā ar latviešu tautas tiesībām.”⁵¹

Kopsavilkums

1. V. Sinaiskis bija viens no pirmajiem svešautiešiem, kas XX gs. sākumā pēc Latvijas Republikas dibināšanas pētīja dainas kā latviešu juridiskās kultūras mantojumu. Viņa pētījumi atšķīrās no latviešu zinātnieku paveiktā ar izvirzītajiem uzdevumiem, jo viņš aplūkoja latviešu folkloru ne tikai tās nacionālajā, bet arī vispārcilvēciskajā nozīmē. Ja latviešu zinātnieki ar folkloras pētījumiem atklāja latviešu tautas vienotību un patību, tad V. Sinaiskis uzsvēra latviešu juridiskās kultūras pārnacionālo vērtību, tādējādi nostādot latviešu tautu kā līdzvērtīgu kultūras tautu citu tautu vidū.
2. Savus pētījumus par dainām viņš publicēja ne tikai latviešu, bet arī svešvalodās, tā iepazīstinot ar latviešu tradicionālo juridisko kultūru interesentus arī aiz Latvijas robežām. Ar šīm publikācijām V. Sinaiska cieņa un pietāte pret

⁴⁸ Sinaiskis V. *Latviešu poētiskie dabas vērojumi. (Saulē, Mēness, Vējš, Pasaule vispār.)* Rīga: Literatūra, [b. g.], 2. lpp.

⁴⁹ Turpat, 1. lpp.

⁵⁰ Dainās V. Sinaiskis analizēja bāliņu sabiedrību. Sk., piemēram, Sinaiskis V. *Latviešu senā sabiedriskā iekārta tautas dziesmu spogulī.* Rīga: A. Gulbis, 1938, 115.–119. lpp.

⁵¹ Sinaiskis V. *Latviešu senā sabiedriskā iekārta tautas dziesmu spogulī.* Rīga: A. Gulbis, 1938, 128., 129. lpp.

latviešu juridiskās kultūras mantojumu tika nodota tālāk. Viņa darbos dainas tiek aplūkotas kā pārnacionāla vērtība. Dainas V. Sinaiska skatījumā ir unikāla zināšanu krātuve – tās ietver gan kosmisko pasaules kārtību, gan latvisko tikumības izpratni un latviešu tautas garu.

3. V. Sinaiskis dainu pētījumos ievieš jaunu, Latvijā līdz tam vēl neizmantotu izpētes metodoloģiju. Pamatā tā ir juridiskā metodoloģija. Viņš strādā ar salīdzinošo tiesību metodēm un gramatisko teksta interpretāciju, pētījumos analizējot vārdu nozīmi konkrētās valodas lietojumā (mūsdienās to sauktu par diskursa analīzi). Vienlaikus bez striktām juridiskām metodēm, kas ļauj atklāt dainu sociālo un tiesisko tvērumu, viņš cenšas atklāt dainu ezotērisko jeb kultisko saturu, meklējot tajās vērtības un sakrālas zināšanas. Tas sasaucas ar V. Sinaiska izpratni par tiesībām kā universālās un stabilās vērtības balstītām normām, kas “kalpo cilvēces morāles spēkam”.⁵²

⁵² Sinaiskis V. *Par tiesību īsto sapratni*. Rīga: Sabiedrība Zinātņu Veicināšanai biedrība “Aequitas”, 1928, 25. lpp.

VASILIJS SINAISKIS UN JURIDISKĀ METODE: VĒRTĪBAS, TAISNĪGUMS UN INTERPRETĀCIJA

VASILY SINAISKY AND THE LEGAL METHOD: VALUES, JUSTICE AND INTERPRETATION

Daiga Rezevska, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātnes katedras profesore

Summary

The article focuses on the legal issues researched by Professor Vasily Sinaisky in the first third of the last century connected with legal method – values, notion of justice and interpretation. His understanding of law is contemporary in its nature, and reflects the basic values of the democratic state based on the rule of law – acknowledging a person as the highest value and his/her role in the protection of the culture and good morals. Conclusions made by Professor in the field of further development of law and its preconditions are contemporary, as well – he emphasizes that judge applying evaluative subsumption finds, not makes, the just and reasonable legal norm in the legal system. Professor defends objective theory of the aim of legal interpretation, which was modern at that time, rejecting the determinative role of the legislative aim in the application of legal norms.

Atslēgvārdi: juridiskā metode, vērtības, taisnīgums, interpretācija

Keywords: legal method, values, justice, interpretation

1. Ievads

Profesora Vasilija Sinaiska darbi šā raksta autori ir pavadījuši kopš juridisko studiju uzsākšanas. Pārsvarā tie attiecās uz tiesību teorijas pamatjautājumu analīzi, galvenokārt uz objektīvā taisnīguma principa izpratnes noskaidrošanu. Šajā rakstā autore apskatīs arī citus profesora pētījumu virzienus un ar juridisko metodi saistītus jautājumus – vērtības, tiesību normas izpratni un interpretāciju.

Raksta mērķis ir ar salīdzinošo zinātniski pētniecisko metodi pierādīt, cik daudz līdzību ir Vasilija Sinaiska tiesību teorijas atziņās ar modernas mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas pamatnostādņēm. Īpaši nozīmīgs ir profesora skatījums uz jurista – tiesību normu piemērotāja – lomu taisnīguma nodrošināšanā, kā arī viņa uzskati par taisnīgas tiesību normas atrašanu tiesību sistēmā, kas tur jau pastāv civiltiesiskās sabiedrības attīstības rezultātā un atrisina esošo gadījumu saprātīgā un taisnīgā veidā. Analizējot profesora Sinaiska darbus, nevar nepamanīt, ka Latvijas tiesību zinātne daudz jautājumu risināšanu pēc neatkarības atgūšanas atsāk un turpina no tā punkta, kur profesors kādreiz jau bijis – aptvēris, sapratis un izanalizējis.

2. Vērtības

Profesors Vasilijš Sinaiskis aizrautīgi pētīja, kā tautas kultūra ietekmē tās vērtības. “Katrai tautai ir tādas vai citādas pozitīvas vai negatīvas rakstura īpašības, ar kuru kopību tā atšķiras no citām tautām. Šo īpašību atklāšanai nepietiek ne vienkāršu novērojumu, kas vienmēr ir vairāk vai mazāk subjektīvi un norobežoti personīgos apstākļos, nedz arī jau nodibinātu uzskatu. Par drošāko kritēriju šai ziņā noder **pati tautas kultūra** [autores izcēlums], kas izaugusi ļoti garā laikā un satur sevī, izsakoties tēlaini, tautas dvēseles pamatpazīmes.” Kā pirmo kultūras pieminekli profesors V. Sinaiskis min **valodu**. Viņš akcentē latviešu valodas īpatnību – pirmās zilbes uzsvēršanu un vārda saknes nedalīšanu – un secina, ka šādas tautas pasauli uztver sintētiski, kamēr tāda tauta, kas valodā akcentē pēdējo zilbi (piemēram, francūži), pasauli uztver galvenokārt analītiski. Tomēr tas nenozīmē, ka latviešiem nebūtu analītisko spēju, bet tikai to, ka pārsvarā ir sintēze. Latviešu tautas **pamatīpašība ir tēlainība**, bet tēlainība liecina par emocionalitāti. Tāpēc, neraugoties uz ārējo atturību, kas dažkārt sniedz nepareizu priekšstatu par noslēgtību, latviešu tautai ir plasticitātes un radīšanas spējas, jo tieši emocijas, nevis jēdzieni ir radīšanas galvenais avots. Tēlainā pasaules uztvere prezumē veselu organizāciju, ko savas valstiskās patstāvības laikā latviešu tauta ir pierādījusi savu organizatora dāvanu formā.¹

Profesors V. Sinaiskis secina, ka latviešu tautas emocionalitāte ir apvaldīta, reālistiska, t. i., praktiska, arī romantisms latviešu tautā ir praktisks. Latviešu inteliģenci, tai skaitā studentus, vispārīgie pasaules jautājumi, abstraktā domāšana vai teorija vispār aizraujot maz, tie pamatā interesējas par to, kas ir praktisks un kas var noderēt profesionālajā darbā. Sintētiski emocionālā pasaules uztvere ir pamats tam, ka latviešu tauta dod cilvēces kultūrai daudz savdabīgu vērtību – tā ir dziedātāju, rakstnieku, dzejnieku, gleznotāju, skulptoru utt. tauta. Savukārt latviešu domāšanai ir raksturīga plasticitāte, piemēram, filozofijai.²

Profesors V. Sinaiskis savos darbos uzsver tikumisko spēku un morālās varas nozīmi tiesiskās sistēmas pareizas funkcionēšanas nodrošināšanā. Demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā pareizu rezultātu var sniegt tikai tāda tiesību norma piemērošana, kas balstīta uz tikumības un morāles vērtībām. Cik mūsdienīgi viņš raksta: “Lai neviens likums netiek izdots, iekams tas nav apspriests no cilvēces morālo spēku uzturēšanas viedokļa. Lai neviens praktiķis, piemērojot vienu vai otru likumu, neaizmirst, ka viņš kalpo cilvēces morāles spēkam un ka starp šiem emocionāliem morāles spēkiem tiesību spēks ir viens no svarīgākajiem.”³ Profesors nerimst atgādināt, cik nozīmīgs ir katrs jurists, katrs indivīds tautas kultūras un vērtību saglabāšanā: “Lai atsevišķs jurists nedomā, ka viņa spēki ir niecīgi. [...] Lai katrs cilvēks atsevišķi un visi kopā, katrs valsts darbinieks un katra privātpersona savā darbā vadās vienmēr no lozunga – visu [...] kultūras aizsardzībai, stiprinot katra atsevišķa cilvēka un visas sabiedrības morāles spēkus.”⁴ Bet, lai sabiedrībā darbotos tikumiskie spēki, “[...] juristu starpā ir jābūt vadoņiem un ceļa rādītājiem, cilvēkiem ar lieliem piedzīvojumiem un lielu tikumisku spēku. Ja viņu nav, tad tie jāatrod, un ja viņus meklēs, tad tie atradīsies.”⁵ Lai piemērotu tiesību normas

¹ Sinaiskis V. Latvietis pie spoguļa. *Daugava*, 1936, Nr. 4, 319. lpp.

² Turpat, 320.–321. lpp.

³ Sinaiskis V. *Raksti*. Rīga: Sabiedrisko zinātņu veicināšanas biedrība “Aequitas”, 1928, 25. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 24. lpp.

atbilstoši pamatnormai un vispārējiem tiesību principiem, tiesību normu piemērotājam ir jābūt drosmei nostāties pret netaisnīgu likumu lai, izmantojot juridiskās metodes, nonāktu pie tiesiska risinājuma.

3. Taisnīgums

Taisnīguma izpratne ir viens no centrālajiem profesora pētījumu smagumpunktiem. Viņa pētījumi taisnīguma principa izpratnes noskaidrošanai un objektīvā taisnīguma nošķiršanai bija pamats veselai juristu paaudzei pēc Latvijas neatkarības atgūšanas pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados tiesību izpratnes transformācijas veidošanā.⁶

Raksturojot pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu situāciju tiesību teorijas pamatjautājumu izpratnē, profesors kā vienu no svarīgākajām problēmām min tiesību normas izpratnes deficītu. Turklāt viņš ar patiesām bažām runā par to, ka blakus tam, ka nepareizi saprot tiesību normas dabu, vēl nepareizāks priekšstats ir par *aequitas*, kas smagi atsauca uz likumu iztulkošanu. Kā tiesību apziņas pamata elements taisnīgums jeb *aequitas* izteicas tiesību normās kazuālas juridiskas radišanas ceļā. No tā redzams, cik liela ir šā principa loma tiesībās, sevišķi tiesību radišanā, iztulkojot spēkā esošās tiesības (domātas rakstītās tiesību normas, kas arvien paliek iepakāļ dzīvei).⁷

Profesors uzsver, ka katra valsts šādā vai tādā kārtā piemēro taisnīguma principu, kaut arī apslēptā veidā, visbiežāk ar likuma vai tiesību analogijas nosaukumu. Jau tā laika Latvijas civillikumos, sevišķi Vietējo civillikumu kopojumā, taisnīguma princips tieši atzīts par spēkā esošu pamatnoteikumu, vismaz iztulkojot tiesiskus aktus (darījumus) (sk., piemēram, Ievada XVIII pantu). Savukārt Krievijas senāts esot atzinis taisnīgumu gan tiesību vispārēja principa un vispārēja mērķa nozīmē, gan kā taisnīguma principa ievērošanu attiecībā uz konkrētu gadījumu. Profesors uzsver, ka juridiskajā literatūrā jautājumu par taisnīgumu kā spēkā esošu tiesību principu tā laika radikālākā (brīvo tiesību) skola attīstījusi pat tālāk par likumu iztulkošanu, atzīstot to par **patstāvīgu tiesību avotu**.⁸ Šeit profesors tālāk vairs neattīsta uzskatu, kas atbilstu mūsdienīgai tiesību teorijai par taisnīgumu kā vienu no vispārējiem tiesību principiem un patstāvīgu tiesību avotu,⁹ tomēr tas ir saprotami un atbilstoši tā laika valdošajai izpratnei par tiesībām.

Joprojām aktuāli ir profesora V. Sinaiska uzskati par objektīvo taisnīgumu. Viņš ļoti skaidri un precīzi nošķir subjektīvo taisnīgumu. Profesors uzstāj, ka taisnīgumu nedrīkst saprast kā subjektīvu principu. Tas nozīmētu, ka tiesnesis vai tiesa (zemākā vai augstākā instancē) var rīkoties pēc sava brīva ieskata. Viņiem taisnīgums ir tāds, kā viņi to iedomājas pēc savas pārliecības. Tādu taisnīguma izpratni parasti varot sastapt starp daudziem juristiem un praktiķiem. Protams, ka

⁶ Sk. vairāk par prof. V. Sinaiska darbu ietekmi uz Latvijas tiesiskās sistēmas transformāciju no sociālistisko tiesību uz kontinentālās Eiropas tiesību saimi: Торганс К. Вклад профессора Василия Синайского в формировании правовой системы независимой Латвийской Республики. In: *Ефективність норм права*. Пархоменко Н. М., Шумил М. М., Изарова І.О. (ред.) Київ: Ніка-Центр, 2016, с. 39–43.

⁷ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 235.–254. lpp.; Sinaiskis V. Taisnības princips Latvijas civiltiesībās. *Jurists*, 1937, Nr. 7/8.

⁸ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 250. lpp.

⁹ Sk.: Rezevska D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. 2. atk. un papild. izd. Rīga: D. Rezevska izd., 2015.

šo subjektīvo taisnīgumu tiesnesis uzskata par tādu, kurš jāatzīst katram juristam un pilsonim, ja tie ir saprātīgi un spējīgi izjust patiesās dzīves vajadzības. Tāpēc ir saprotams, ka tiesneša subjektīvais priekšstats šai nozīmē nav patvaļīgs (burtiskā nozīmē brīvs ieskaits), bet tikai viņa subjektīvais priekšstats par taisnīgumu, ko viņš uzskata par objektīvu taisnīgumu, t. i., ko citi uztver tāpat kā viņš, tiesnesis.¹⁰ Pret šādu taisnīguma principa jēdzienu esot jāceļ iebildumi.

Savukārt tiesnesim vajag objektīvu taisnīguma pamatu. Taisnīgumam arvien jābūt objektīvam, un šai nozīmē tas ir gatavs tiesību avots, no kura tiesnesis smēļ visu, kas viņam nepieciešams likumu pareizai iztulkošanai. Tiesnesis, kas rada taisnīgumu, domādams, ka tas ir taisnīgums citu ļaužu acīs, pats rada tiesību avotu (subjektīvā tiesību radīšana). Turpretī tas tiesnesis, kas iztulko tiesības, pamatojoties uz objektīvo taisnīgumu, nekā **nerada**, viņš tikai izlieto to, kas ir un kas šai ziņā ir gatavs **nerakstītu tiesību avots**, bet ko tomēr dod pati **civiltiesiskā sabiedrība**. Objektīvais taisnīgums ir tādēļ, ka civiltiesiskajā sabiedrībā jau veidojas jaunas tiesības. Objektīvs ir tāds taisnīgums, ko dod jauna civiltiesiskās sabiedrības iekārta ar tās jaunajām tiesībām, no kurām tiesnesis smēļ savu tiesību radīšanas spēku. Taisnīgums minētajā objektīvajā nozīmē nav kaut kas tāds, kas dots reizi par visām reizēm (vienāda arvien ir tikai pati cilvēka spēja sajust taisnīgumu), taisnīgums kā objektīvas tiesības savā saturā ir dažāds.¹¹ Taisnīgums mūsdienu izpratnē nesaskan ar taisnīgumu agrākos laikos un otrādi. Piemēram, Platona dialogs par taisnīgu atzīst noteikumu, lai indivīdi neņem to, kas pieder citiem, un lai citi neatņem to, kas pieder viņiem. Senatnē bija netaisnīgi uzsākt citu nodarbošanos un izlauzt sev ceļu no vienas šķiras uz otru, turpretī tagad tāds uzskats ir acīmredzami aplams. Kāpēc gan spējīgs cilvēks nevarētu pārkāpt kārtas, šķiras vai aroda robežas? Būtu netaisnīgi atņemt cilvēkam iespēju būt tur, kur viņš pēc savām spējām varētu būt un kur viņš varētu izdarīt daudz vairāk laba sev un sabiedrībai. Tagadējās objektīvā taisnīguma tiesības nesakrīt ar objektīvā taisnīguma tiesībām senatnē, kad uzskatīja, ka grupu kārtība ir augstāko spēku noteikta. Cilvēks, kas izgāja no savas kastas vai no sava grupējuma, ne vien pārkāpa dabas likumus, bet arī vājināja savu grupu, to pamezdam. Tādā kārtā grupu un dabiskais viedoklis ņēma virsroku pār individuālo, moderno. Turpretī mūsdienās civiltiesības kā civiltiesiskās sabiedrības sistēma pamatojas uz brīvas personības atziņu, kas brīvi pārkāpj visas sociālās šķērssienu.¹²

Šīs tēzes uzskatāmi sasaucas ar mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas atziņām tiesību tālākveidošanas metodes izpratnē un izmantošanas priekšnoteikumos. Tiesnesis, lietojot vērtējošo subsumciju un taisot trešo premisu, nerada jaunu tiesību normu, bet **atrod** tiesību sistēmā jau pastāvošu nerakstītu tiesību normu, kas taisnīgi atrisina esošo gadījumu.¹³ Šī nerakstītā tiesību norma ir vispārējais tiesību princips, kas atvasināts no suverēna pasludinātās

¹⁰ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 251. lpp.

¹¹ Sinaiskis V. Taisnības princips Latvijas civiltiesībās. *Jurists*, 1937, Nr. 7/8.

¹² Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 253. lpp.

¹³ Plašāk sk.: Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrinā. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2013.

pamatnormas – demokrātiska tiesiska valsts – un kas savā saturā nemitīgi un nepārtraukti attīstās līdzī suverēna locekļu tiesisko attiecību dinamikai.¹⁴

Izejot no taisnīguma objektīvās izpratnes, lai atrisinātu lietu, vispirms vajag iepazīt struktūru (attiecīgās civiltiesiskās sabiedrības statiku un dinamiku) un tikai pēc tam piemērot taisnīgumu, ko dod vienas vai otras sabiedrības uzbūve. Profesors V. Sinaiskis uzskata, ka ne katrs tiesnesis var to izdarīt, jo civiltiesiskās sabiedrības uzbūves analīzei ir nepieciešams pazīt šo sabiedrību, tās pamatus un tendences. Bet no tā, ka tiesnesim grūtāk izlietot objektīvā nekā subjektīvā taisnīguma principu, vēl neizriet, ka tiesnesim jāiet pa to ceļu, kurš viņam vieglāks. Taisnīgums nav ne vairākuma, ne mazākuma un pat ne atsevišķi ņemta cilvēka subjektīvisms. **“Taisnīgums ir tiesības, kas apslēptas pašā sabiedrībā un kas tur glabājas kā apslēpts dārgums, no kura tiesnesis ņem to, kas attiecīgai sabiedrībai rādāms.”**¹⁵

4. Interpretācija

Profesors V. Sinaiskis ir daudz pētījis juridiskās metodes jautājumus, īpaši saistībā ar civiltiesību piemērošanu. Piemēram, analizējot civillikumu iztulkošanu, viņš akcentējis, ka, likumu iztulkošanā lietojot tiesību zinātņi, ir iespējami divējādi trūkumi:

- 1) tiek piemērotas romiešu tiesību aksiomas, it kā tās būtu devusi pati loģika un it kā bez tām tiesības nevarētu pastāvēt;
- 2) netiek ņemtas vērā attiecīgās civiltiesiskās sabiedrības tiesības, proti, tiesnesis piemēro romiešu tiesību principus pretēji savas tiesību sistēmas pamata principiem, nostādot sevi komiskā, bet lietā iesaistītās personas – traģiskā stāvoklī.¹⁶

Profesors norāda, ka pastāv divi iztulkošanas veidi: 1) doktrinārā – iztulkošana no zinātnes puses un 2) legālā – iztulkošana no varas orgānu puses. Tomēr viņš atzīst, ka tiesību zinātne var būt arī pietuvināta legālās iztulkošanas veidam, ja tā ir noteikta ar likumu (piemēram, romiešu tiesībās, Šveices kodekss, Ķīna). Viņš progresīvi un mūsdienu tiesību tālākveidošanas teorijai atbilstoši secina, ka doktrinārā iztulkošana kā tīri zinātniska, tiecas pāriet legālā iztulkošanā, izmantojot galvenokārt tiesu, un šai ziņā tā izrādās par **netiešu tiesību radīšanas avotu likumu iztulkošanas nozīmē**.¹⁷ Mūsdienās tiesu veikto iztulkošanu gan dēvē par kazuālo – oficiālo, tomēr ne vispāršaistošo – iztulkošanas veidu, kamēr legālā iztulkošana ir oficiālās vispāršaistošās iztulkošanas veids, kad kāda institūcija ir pilnvarota iztulkot citas valsts institūcijas pieņemtās vai izdotās tiesību normas. Profesors arī akcentē lielo civiltiesību sistēmas izpratnes nozīmi, kad tiek iztulkotas civiltiesiskās normas.

¹⁴ Plašāk sk.: Rezevska D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. 2. atk. un papild. izd. Rīga: D. Rezevska izd., 2015, 42.-46. lpp.

¹⁵ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 253.-254. lpp.

¹⁶ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 248. lpp.

¹⁷ Turpat, 245. lpp. Sal. ar: Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrinā. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2013.

Profesors V. Sinaiskis ļoti mūsdienīgā veidā norāda uz trūkumiem tiesību normas izpratnē tās būtībā. Tas noved pie tā, ka ir tik daudz nepareizu spriedumu. Viņš kritizē subjektīvo tiesību normu interpretācijas mērķa teoriju, pie kuras turas “vecie juristi”, t. i., ka likumu iztulkot nozīmējot noskaidrot “likumdevēja īsto gribu”. Tāda likumu iztulkošanas izpratne, pēc V. Sinaiska domām, pamatojas uz subjektīvu jēdzienu par tiesībām un sevišķi par likumu. Īstenībā tiesību norma pieder **objektīvām tiesībām**. Tiklīdz likums ir kļuvis par likumu, tā iztulkošajam jāaizmirst, kādi motīvi bijuši likumdevējam. Viņam savs iztulkojums jātibina vienīgi uz paša likuma saturu, lai arī tas, kas likumā izteikts, neatbilstu tam, ko likumdevējs gribējis teikt un kas palicis neizteikts šādu vai tādu kaut arī nejašu iemeslu dēļ. Tiesību norma pastāv pati par sevi neatkarīgi no likumdevēja gribas. Tiesību norma arvien ir objektīva, un tikai pati par sevi tā ir iztulkošanas priekšmets savā saturā. Profesors uzstāj, ka jāiztulko **paša likuma, bet ne likumdevēja griba**.¹⁸

Šeit atkal uzskatāmā veidā parādās tā laika valdošā tiesību izpratne un objektīvā interpretācijas mērķa teorija, kura bija nomainījusi līdz tam populāro subjektīvo mērķa teoriju, ko savā darbā arī kritizē profesors V. Sinaiskis. Proti, ar tiesību normu iztulkošanu saprotama tiesību normas tiesiski vadošās (autoritatīvās) jēgas noskaidrošana. Ko nozīmē noskaidrot tiesību normas tiesiski vadošo (autoritatīvo) jēgu? Atbilde atkarīga no tā, kas tiesiskajā sistēmā attiecīgajā laika periodā ir atzīts par iztulkošanas mērķi.¹⁹

Tiesību normas tiesiski vadošo (autoritatīvo) jēgu var noskaidrot:

- 1) vadoties pēc likumdevēja vārdiem un viņa gribas (**subjektīvā** tiesību normu iztulkošanas mērķa teorija);
- 2) vadoties pēc **mērķiem**, kas ir *ārpus* likumdevēja gribas un ar šo gribu saistītās vārdu nozīmes (**objektīvā** tiesību normu iztulkošanas mērķa teorija).

Tāču **mūsdienu demokrātiskās** tiesiskās valsts tiesiskajā sistēmā tiesību normas tiesiski vadošā **jēga jānoskaidro** objektīvā nozīmē, kā to piedāvāja profesors V. Sinaiskis, tomēr arī ņemot vērā likumdevēja gribu, ciktāl tā atklājama no likuma teksta (**jauktā** jeb subjektīvi objektīvā tiesību normu iztulkošanas mērķa teorija). Jauktā tiesību normu iztulkošanas mērķa teorija noteic, ka, pamatojoties uz likumdevēja vēsturisko gribu, nepieciešams noskaidrot, kāda jēga var būt likumam šodien tā saprātīgā izpratnē, pieņemot, ka likumam sevi jāietver saprātīgs, lietderīgs un taisnīgs jebkura tiesību jautājuma regulējums.²⁰ Tieši šī tiesību normu iztulkošanas mērķa teorija, kas secīgi kļuva aktuāla pēc subjektīvās un objektīvās interpretācijas mērķa teoriju nozīmes mazināšanās, novērs pretišķību starp abām minētajām teorijām un ir vadošā mūsdienu iztulkošanas mērķa teorija.²¹ **Tāpēc tiesību normu piemērotājam, pārbaudot iztulkošanas rezultātu, jāpārbauda, vai tas atbilst tieši jauktās iztulkošanas mērķa teorijas**

¹⁸ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 249. lpp.

¹⁹ Rezevska D. 17. pants. Tiesību normu interpretācija un analogija. *Administratīvā procesa likuma komentāri*. Briede J. (Zin. red.) Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013; Zippelius R. *Juristische Methodenlehre*. 6. Aufl. München, 1994, S. 39; Brox H. *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Gesetzbuchs*. 20. verbesserte Aufl. München, 1996, S. 35.

²⁰ Wank R. *Die Auslegung von Gesetzen*. München, 1997, S. 33 -34

²¹ Sal.: Palandt. *Bürgerliches Gesetzbuch (Beck'sche Kurz-Kommentare)*. 56. neubearbeitete Auflage. München, 1997, S. 6; Wank R. *Die Auslegung von Gesetzen*. München, 1997, S. 38-39.

postulātam – pamatojoties uz likumdevēja vēsturisko gribu, nepieciešams noskaidrot, kāda jēga var būt likumam šodien tā saprātīgā izpratnē.

Kopsavilkums

1. Profesora Vasilija Sinaiska tiesību izpratne ir ļoti mūsdienīga, tā atklāj modernas demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas pamatvērtības – atzīst atsevišķu indivīdu kā lielāko vērtību un vienlaikus uzsver tā lomu kultūras un vērtību saglabāšanā.
2. Profesora tēzes uzskatāmi sasaucas ar mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas atziņām tiesību tālākveidošanas metodes izpratnē un lietošanas priekšnoteikumos, īpaši jautājumā par to, ka tiesnesis, izmantojot vērtējošo subsumciju un taisot trešo premisu, nerada jaunu tiesību normu, bet atrod tiesību sistēmā jau pastāvošu nerakstītu tiesību normu, kas atbilstoši civiltiesiskās sabiedrības attīstībai taisnīgi atrisina esošo gadījumu.
3. Profesora Vasilija Sinaiska tiesību normas jēdziena un interpretācijas mērķa analīze atbilst pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu tiesību teorijas pamatnostādņem par objektīvās tiesību normu interpretācijas mērķa teorijas prevalējošo nozīmi, pilnīgi izslēdzot no interpretācijas lauka likumdevēja mērķu nozīmi – tiesību norma pastāv pati par sevi neatkarīgi no likumdevēja gribas, tiesību norma arvien ir objektīva un tikai pati par sevi tā ir iztulkošanas priekšmets savā saturā, jāiztulko paša likuma, bet ne likumdevēja griba. Mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā prevalējoša tomēr ir jauktā interpretācijas mērķa teorija.

PROFESORA VASILIJA SINAISKA ZINĀTNISKAIS MANTOJUMS JURIDISKO METOŽU MĀCĪBĀ

VASILY SINAISKY'S SCIENTIFIC HERITAGE OF LEGAL METHOD'S DOCTRINE

Diāna Apse, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

Professor Vasily Sinaisky's cognitions and the revealed content of legal methods can still be used in studies, research and practice. Legal method is the third in his range of scientific interest during the period of scientific activity (the richest in creativity) in Latvia. The written word of Professor V. Sinaisky is a high-quality synthesis and a historical evidence of the most important legal cognitions of its century. In the interwar period, the course of legal science methodology was a rarity in the universities of Western Europe. The book "Legal methodology technique in relation to general doctrine about methodology" is a serious reminder of Latvia's legal system's affiliation to continental Europe's legal system and remains a useful learning tool in legal method doctrine and legal science methodology. It would be particularly important to translate this book into Latvian.

Atslēgvārdi: juridiskās metodes, juridiskā metodoloģija, tiesību zinātne

Keywords: legal methods, legal methodology, legal science

*Tiesības no jurista prasa taisnīgumu,
skaidrību un dvēseles tīrību.*

(V. Sinaiskis)

Izcilas personības un viņu darbi ir jācildina atkal un atkal.

Visbiežāk esam raduši distancēti palūkoties uz tiesībnieku personībām un viņu piemesumu tiesību zinātnē viņu jubileju reizēs. Taču, lai saprastu personības un tās radošā mantojuma dziļāko nozīmi, nepieciešams biežāk pieminēt tiesībnieku darbus, īpaši svarīga ir viņu darbu turpināšana un zinātniska komentēšana.

Šā raksta mērķis ir aplūkot atsevišķus profesora Vasilija Sinaiska zinātnisko pētījumu pamatvirzienus tiesību zinātnē, īpaši juridiskajā metodoloģijā, atklājot jēdzieniskos, salīdzinošos, kultūrvēsturiskos aspektus un prognozētās svarīgākās attīstības tendences šajā jomā, kas atrodamas viņa darbā "Juridiskās metodoloģijas tehnika saistībā ar vispārējo mācību par metodoloģiju". Pētījumā izmantotas analītiskās, induktīvās, deduktīvās, salīdzinošās un vēsturiskās zinātniski pētnieciskās metodes.

Kā rodas dižas personības

Iesākumā cilvēkam jāatrod viņa īstais fiziskais ceļš, jo tas atraisa garīgo ceļu.

Profesora biogrāfijas fakti vēsta, ka viņš dzimis garīdznieka ģimenē Tambovas guberņā. Pēc Jurjevas (Tartu) universitātes Juridiskās fakultātes beigšanas 1904. gadā aicināts sagatavoties profesora amatam Romiešu tiesību vēstures un dogmas katedrā.¹ Sevī atrastais un atraisītais garīgais ceļš – domas par tiesībām un kultūru – profesoram ļāva radīt paliekošas vērtības: zinātniskus darbus, praktiskus atzinumus, docētāja piensumu studentiem. Dieva dotajam talantam un svētībai profesors pats pielicis lielu darbu un mērķtiecību.

V. Sinaiskis (1876–1949), Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes profesors no 1922. gada, devies trimdā 1944. gadā, miris Briselē, Beļģijā 1949. gada 2. septembrī.²

Profesora personība, inteliģence, sabiedriskā darbība, publikācijas un pētījumi ievērojami ietekmējuši tiesiskās domas attīstību Latvijā un Eiropā, bagātinot un papildinot to. V. Sinaiska tiesiskais mantojums ir plašs satura ziņā. Tiesību zinātne prasa vērīgu prātu. Un šāds vērīgums profesoram dzīvē bija. Tas vairākkārt (1922. gadā un 1944. gadā) palīdzēja izglābties no varas vajāšanām gan viņam, gan viņa ģimenei. Mūža pēdējā cēlienā profesora radošā aktivitāte nemazinās. Par to liecina vairāki viņa darbi, kas izdoti jau pēc V. Sinaiska nāves. To vidū ir pētījums par valodas terminoloģijas problēmām Psalmos un Apustuļu vēstulēs (īpaši Pāvila), apkopojums par Latvijas lietu un saistību tiesību problēmjaudājumiem, dzeja, Krievijas civiltiesību (Krievijas civilistikas klasika) apkopojums, izdošanai sakārtota grāmata “Juridiskās metodoloģijas tehnika saistībā ar vispārējo mācību par metodoloģiju”.

“Juridiskās metodoloģijas tehnika saistībā ar vispārējo mācību par metodoloģiju”

Profesora darbam “Juridiskās metodoloģijas tehnika saistībā ar vispārējo mācību par metodoloģiju” ir īpaša nozīme. Tas tiek uzrakstīts pagājuša gadsimta četrdesmito gadu sākumā Rīgā (darba priekšvārdā autors raksta: “Rīgā 1944. gada 2. aprīlī”), bet dienas gaismu tas ierauga tikai 2000. gadā. Darba pamatā ir tiesību zinātņu metodoloģijas praktiskais kurss, kas docēts Latvijas Universitātē 20 gadu garumā. Tas tolaik bija liels retums Rietumeiropas universitātēs. Jāatzīmē, ka autora grāmatas valoda (stilistika un ortogrāfija) ir visai smagnēja. Kā šā izdevuma priekšvārdā uzsver profesora meita Natālija Sinaiska, grāmatai ir ievērojama nozīme Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes vēsturē un būtu svarīgi pētījumu izmantot, attīstīt un turpināt.³

Grāmatā profesors uzsver, ka parādījis juridiskās metodes, to izmantošanas noteikumus pienācīga pētījuma veikšanai un veiksmīga rezultāta sasniegšanai. Šie

¹ Синайский В. *Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии*. Рига: Н. В. Синайская, РГСО, при содействии Рижской Гребенщиковской старообрядческой общины, 2000, с. 261.

² Plašāk sk.: *Latvijas Universitāte 1919–1929*. Rīga, 1939, 539.–542. lpp.; *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939. 2. sēj.* Rīga, 1939, 534.–538. lpp.; Birziņa L. *Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki*. Rīga, 1999, 96.–112. lpp.

³ Синайский В. *Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии*. Рига: Н. В. Синайская, РГСО, при содействии Рижской Гребенщиковской старообрядческой общины, 2000, с. 3.

noteikumi vienlaikus ir tehnika un māksla.⁴ Tie palīdz tiesībniekam pareizi analizēt, sintezēt un formulēt tiesības.

Nepieciešams izšķirt tīrās loģiskās metodes, kuras nedaudz atšķirīgi tiek izmantotas tiesību zinātnēs, piemēram, parastā tiesībzinātniskā (kā jēdzienu klasifikācija) un specifiski juridiskās (pamata un papildu) metodes. Metodoloģija ir arī mācība par jaunu metožu izstrādi un esošo uzlabošanu.

Indukcija vairāk izpaužas miera laikā, dedukcija – dinamiskākā laikā.⁵

Autors kritizē tiesībpiemērošanu kā loģiku (*Begriffsjurisprudenz*), iesaka studēt vācu autora Vilhelma Zauera (*Wilhelm Sauer*) darbus juridiskajā metodē, arī Frīdriha Vilhelma Jozefa Šellinga (*Friedrich Wilhelm Joseph Schelling*), Džeimsa Freizera (*James Frazer*) darbus vispārējā metodē.⁶ Evolūcijas un periodizācijas metodes aprakstā izmanto Džambatista Viko (*Giambattista Vico*) aplūveida attīstības teoriju, analizē Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*), Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) un minētā V. Zauera tiesību būtību atklājošas tiesībfilozofiskās idejas kopsakarā.⁷

Taču autoru nodarbina ne tikai praktiskas vadlīnijas, bet arī juridisko zinātņu metodes (darba otrajā nodaļā). Tiek analizētas vēsturiski juridiskās metodes salīdzinošā un rekonstrukcijas aspektā, aplūktas dogmatiskās tiesībjaurades un tiesībizpratnes metodes (tiesu, zinātniskās, pedagoģiskās), analizētas dogmatiskās tiesību pētījuma metodes (problemātikas, dogmatiskās evolūcijas, salīdzinošā, novērtējuma u. c.). Specifiskās metodes, pēc autora domām, ir relatīvā, rekonstruējošā, antroporfā metode, juridiskās folkloras izstrāde, paražu tiesību izpēte, darbs ar paražu tiesību avotiem, tiesību socioloģiskās metodes, tiesībstatistikās metodes. Pie citām metodēm autors pieskaita filozofiski tiesisko, teokrātiski izzinošo metodi, dabisko tiesību vispārējās metodes, jaunās formācijas saprāta apstrādātās dabisko tiesību metodes, tiesībfilozofisko kā kultūrvērtības metodi, tiesībfilozofisko pretrunu metodi.

Darba trešajā nodaļā aplūkoti problēmjaucājumi, kur īsti meklējams pētījuma zinātniskās ticamības un vispārējais metodoloģiskais kritērijs pareiza pētījuma rezultāta sasniegšanai, šīs problēmas risinājumam izvēloties totālo metodi *pars pro toto* (daļa veseluma vietā).

Šajā darba daļā aplūkota arī metodes juridiskā gnozeoloģija, zinātne par metodi, gnozeoloģijas problēmloka tehniskie aspekti. Aplūkota pētījumā izvirzītā jautājuma atrisināšana, pareizi, pārliecināti un pierādīti izmantojot likumsakarības, kā arī mērķtiecības, kombinācijas un metodoloģiskā nozīmīguma un pareizuma aspektu tehniskās metodes.

Ceturtnā darba daļa veltīta paša pētnieka zinātnisko kvalitāšu iekļaušanai juridiskajā metodē, īpaši patstāvīgās domāšanas attīstības jomā, palīdzot zinātniskajai pētniecībai un zinātniskā pētījuma tehniskā procesa izklāstam saistībā ar

⁴ Синайский В. *Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии*. Рига: Н. В. Синайская, РГСО, при содействии Рижской Гребенщниковской старообрядческой общины, 2000, с. 5.

⁵ Turpat, 248. lpp.

⁶ Turpat, 19.–20. lpp.

⁷ Turpat, 61., 157., 169. lpp.

atsevišķiem darba publicēšanas noteikumiem. Darba noslēgumā autors pievēršas pētījumu rakstīšanas stila atsevišķiem jautājumiem.⁸

No juridiskās metodes viedokļa šī darba daļa atšķirībā no iepriekšējām ir sava veida pētījums, kas satur atsevišķas nodaļas, kuras veltītas pētījuma tematikas, problemātikas un sistematizācijas izvēles metodēm. Šajās nodaļās smaguma centrs tiek pārnests:

- a) uz tēmu izstrādes un izvēles metodoloģiju saistībā ar jaunu zināšanu un novirzienu parādīšanos mūsdienās (tematika);
- b) uz problēmu pareizu atlasī, lai noteiktu jaunas problēmas saistībā ar mūsu laikmeta prasībām, būtiskām izmaiņām mūsdienu likumdošanā vispār (problemātika);
- c) uz tiesību sistematizāciju, īpaši kodeksos (kas bija spēkā, ir spēkā un būs spēkā nākotnē) civiltiesību jomā (sistemātika).

Līdz ar to autors izvirza jaunā pētījuma tēmas uzdevumu: “Tematika, problemātika, sistemātika kā vispārējās juridiskās metodes priekšmets un saistībā ar mūsdienu laikmeta prasībām, īpaši civiltiesībās.”⁹

Mūsdienās, kad tiesiskā doma meklē jaunus ceļus dzīves sakārtošanai, kad zinātnē tiek izvirzītas jaunas problēmas, šis pētījums iegūst vispārēju nozīmi. Izdevums ir noderīgs izmantošanai studiju procesā, jo tā pamatā ir aprobēts lekciju kurss. Vēlams tā iztulkošana latviešu valodā. Atkārtotas izdošanas tiesības pieder profesora meitai N. Sinaiskai (tās mantiniekiem) un Latvijas Universitātes Juridiskajai fakultātei.

Profesora V. Sinaiska zinātnisko pētījumu pamatvirzienu īss raksturojums

Profesors V. Sinaiskis ir pievērsies tiesību zinātnei, senās kultūras jautājumiem, seno kalendāru sistēmu izpētei un savas salīdzinošās metodes avotu iztulkošanai un saskaņošanai, kombinējot to ar citām zinātniskās izpētes metodēm. Svarīga joma ir salīdzinošā folkloras (tostarp juridiskās folkloras) izpēte. Folkloru zinātnieks uzskatīja par senās zinātnes atziņu un rakstības krātuvi. Viņa darbi publicēti krievu, latviešu, franču un vācu valodā. Profesora bibliogrāfiju sastādījis viņa asistents, vēlāk profesors Aleksandrs Pavars.

1936. gadā Rīgā tiek svinēta profesora sešdesmitā dzimšanas diena un trīsdesmit zinātniskās darbības gadu jubileja. Viņa audzēkņi izveidoja profesora darbu bibliogrāfiju “Vassilii Sinaiski opera” (*Professoris atque juris doctoris Vasilii Sinaiski Opera*).¹⁰ (Bibliogrāfijā esot bijis ap 500 darbu, lai gan informācija ir pret-runīga. Iespējams, ka tur iekļauti arī nepublicēti raksti un runas. Šī referāta autore ir apzinājusi 128 profesora publicētos pētījumus līdz 1938. gadam.)

⁸ Синайский В. *Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии*. Рига: Н. В. Синайская, РГСО, при содействии Рижской Гребенчиковской старообрядческой общины, 2000, с. 255.

⁹ Turpat, 5. lpp..

¹⁰ Turpat, 263. lpp. Sk. arī: Pavars A. *Professoris atque juris doctoris Vasilii Sinaiski Opera (1907–1938)*. Latvijas Universitātes akadēmiskās sabiedrisko zinātņu biedrības rakstu krājums. Rīga: Valters un Rapa, 1939, II sējums.; sal. Малишев О. Список опубликованных работ профессора Василия Синайского. Збірник наукових праць. VII Міжнародна науково-практична конференція Ефективність норм права. До 140-річчя професора Василя Синайського (1876–1949) 17 листопада 2016 Р. с. 131–139.

Aplūkojot profesora darbos izmantoto pētniecības veidu, aptvertās nozares, pētījumu plašumu un dziļumu pēc tiesību priekšmeta, secināms, ka viņa darbos dominē civiltiesības, to darbība civiltiesiski normatīvajā sabiedrībā, romiešu tiesības, to vēsturiskā izcelšanās no publisko un privāttiesisko pozitīvo normu mijiedarbības, sakrālo tiesību iespaids, tiesību vēsture. Seko zinātnisko jēdzienu izpēte ar juridisko metodi, docējot kursu “Juridisko zinātņu metodoloģija”, tiesību filozofijas jēdzienu izpēte, tiesībpolitika kā nākotnes tiesību zinātnes vīzija. Profesors docējis un pētījis arī tiesību socioloģiju.

Pārstāvēto tiesību zinātņu pamata un vispārīgo tiesību nozaru īpatsvars profesora darbos, spriežot pēc publikāciju skaita viņa zinātniskās darbības periodā Latvijā:

- 1923. gadā** romiešu (kvirītu) tiesības – 1;
- 1924. gadā** romiešu (kvirītu) tiesības – 1;
- 1925. gadā** romiešu (kvirītu) tiesības – 1;
- 1926. gadā** romiešu (kvirītu) tiesības – 1, civiltiesības – 1;
- 1927. gadā** tiesību vēsture/kultūrvēsture – 1, juridiskā metode – 1;
- 1928. gadā** tiesību vēsture/kultūrvēsture – 2, civiltiesības – 2, juridiskā metode – 5, romiešu tiesības – 1;
- 1929. gadā** tiesību vēsture/kultūrvēsture – 1, juridiskā metode – 4, socioloģija – 5;
- 1930. gadā** civiltiesības – 5, tiesībfilozofija – 2, juridiskā metode – 1;
- 1931. gadā** tiesību vēsture/kultūrvēsture – 3, civiltiesības – 3, juridiskā metode – 1;
- 1932. gadā** civiltiesības – 3, tiesību vēsture/kultūrvēsture – 2, juridiskā metode – 1, tiesībpolitika – 1;
- 1933. gadā** civiltiesības – 3, tiesību vēsture/kultūrvēsture – 2, romiešu tiesības – 1, juridiskā metode – 1;
- 1934. gadā** civiltiesības – 4, tiesībfilozofija – 1;
- 1935. gadā** civiltiesības – 7, juridiskā metode – 1;
- 1936. gadā** civiltiesības – 6, tiesību vēsture/kultūrvēsture – 1, romiešu tiesības – 1;
- 1937. gadā** tiesībpolitika – 1, tiesībfilozofija – 1, tiesību vēsture/kultūrvēsture – 1;
- 1938. gadā** civiltiesības – 4, tiesībfilozofija – 2, tiesībpolitika – 2, juridiskā metode – 1, tiesību vēsture/kultūrvēsture – 1;
- 1939. gadā** civiltiesības – 2, tiesību vēsture/kultūrvēsture – 3;
- 1940. gadā** civiltiesības – 1, vēsture/kultūrvēsture – 1.

Tātad šajā laika periodā ir pārstāvētas šādas nozares: civiltiesības – 41, tiesību vēsturē/kultūrvēsturē – 18, juridiskajā metodē – 16, romiešu tiesībās – 7, tiesībfilozofijā – 6, socioloģijā – 5, tiesībpolitikā – 3. Jāņem vērā, ka publikācijās dominē viena, bet vienlaikus ir klātesošas arī citas aplūkotās pamata un vispārīgo tiesību nozaru zinātnes.

Jāpiemin vēl kāds zinātniski praktisks profesora darbības virziens. Tie ir profesora sagatavoti atzinumi. Piemēram, atzinums Nr. 30, kuru rektora un Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes uzdevumā sagatavojis Augusts Lēbers kā Latvijas Universitātes juriskonsults kopā ar profesoriem Vladimīru Bukovski un Vasiliju Sinaiski. Uz tiesību jautājumu, vai mācībspēkam, kurš komandēts papildināt zināšanas zinātniskajā atvaļinājumā, līdzīgi, kā tas ir civildienestā, darba alga nav saglabājama, sniegta atbilde: “[..] Gadījumam nav piemērojams princips,

ka darbinieks, kam zināšanu papildināšanai piešķirts atvaļinājums, algu nesaņem, kā tas ir civildienestā. [...] Universitātes komandēts mācību spēks patur tiesību uz savu algu.”¹¹ Izmantotas sistēmiskās un teleoloģiskās iztulkošanas metodes, kuras V. Sinaiskis savā darbā “Juridiskās metodoloģijas tehnika saistībā ar vispārējo mācību par metodoloģiju” dēvē par sintētisko mērķa metodi.¹² Minēto metožu izmantošana lielā mērā atbilst mūsdienu izpratnei par interpretācijas metožu saturu un to lietošanu tiesību normu iztulkošanā.¹³ Mūsdienu autoru darbos izklāstītās interpretācijas metodes ir gramatiskā, vēsturiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā, Satversmei atbilstošā u. c. Konstitūcijai atbilstošā iztulkošana ir viens no sistēmiskās iztulkošanas paveidiem, jo tās pamatā ir tiesiskās kārtības īpašība būt bez pretrunām un princips, ka neviens likums nevar būt pretrunā nevienai augstākai normai. Satversmes vienotības princips – Satversme kā vienota norma, saskaņota, loģiska sistēma, kas liedz meklēt pretrunas Satversmē (sistēmiski), kā kopējs Rietumeiropas konstitucionālisma elements.

Profesora V. Sinaiska jurista meklētāja gars zinātnē

Dziļā tautas un pasaules kultūras un tiesību izpratne ir uzturējusi profesora V. Sinaiska meklētāja garu zinātnē.

Cienot brīvības garu un cilvēka tiesības, profesors uzskatīja, ka tieši juristu kārtai jābūt sabiedrības priekšgalā ne tikai profesionāli, bet arī kā tikumiskam un kultūras paraugam un, galvenais, – kā valsts stabilitātes garantam.¹⁴

Spēja sintezēt ģermāņu tiesiskās domas pamatidejas ar romāņu tiesību saimes idejām ir padarījusi V. Sinaiska pētījumus ievērojamus. Profesoram bija tuvi franču tiesiskajā domā strāvojošie vispārējie tiesību principi, kas izriet no brīvības, vienlīdzības un brālības. Tie vienlaicīgi ar franču kultūras vieglumu, izsmalcinātību, nepakļaušanos un brīvības lidojumu noteikuši arī pamatpriekšstatus par labo, taisnīgo un skaisto franču tiesību izjūtā.

Apvienojot iepriekš minēto ar romiešu tiesību vēsturiskās attīstības procesa ietekmes pētījumiem saistībā ar tiesību sistēmas pozitīvajām normām, balstoties uz vācu tiesībzinātnes labākajām tradīcijām un metodes mācības sistēmas pamatiem,

¹¹ *No romiešu tiesībām līdz Hāgas konvencijām*. Senatora Augusta Lēbera juridiskie atzinumi (1909–1939). Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2004, 350. lpp. Sk. arī: *Latvijas Universitāte 1919–1929*. Rīga, 1939, 539.–542. lpp.; *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939*. 2. sēj. Rīga, 1939, 534.–538. lpp.; Birziņa L. *Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki*. Rīga, 1999, 96.–112. lpp.

¹² Синайский В. *Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии*. Рига: Н. В. Синайская, РГСО, при содействии Рижской Гребенщиковской старообрядческой общины, 2000, с. 93–94.

¹³ Sal. sk.: Melkšis E. *Tiesību normu iztulkošana*. 2. izd. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000; MacCormic D. N. *Interpreting statutes: a comparative study*. Aldershot [u. a.]: Dartmouth, 1991; Vogenauer S. *Die Auslegung von Gesetzen in England und auf dem Kontinent. Eine vergleichende Untersuchung der Rechtsprechung und ihrer historischen Grundlagen*. 2 Bände, Tübingen 2001; Wank R. *Die Auslegung von Gesetzen*. Köln [u. a.]: Heymanns, 1997; Peczenik A. *On Law and Reason*. Dordrecht: Kluwer, 1989, pp. 379–388; Levits E. Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātijas jēdziens. *Cilvēktiesību Žurnāls*, 1997, Nr. 4; Pleps J. Satversmes vienotības princips. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, 2007, Nr. 4; Pleps J. *Satversmes iztulkošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.

¹⁴ Sinaiskis V. Likumu vienlīdzība un slikts pilsonis. *Jurists*, 1928, Nr. 4, 97.–102. lpp. Sk. arī: Ковальчук С. Профессор Василий Синайский. Рижский период жизни и научно-педагогической деятельности. Збірник наукових праць. VII Міжнародна науково-практична конференція Ефективність норм права. До 140-річчя професора Василя Синайського (1876–1949) 17 листопада 2016 Р. с. 35.

profesors attīstīja zinātņi un pārbaudīja praksē progresīvākās juridisko metožu atziņas.

Profesora vecāku garīgā ietekme, studijas, disciplinēta zinātniskā pētniecība, pedagoģiskā un sabiedriskā darbinieka dzīves gaitas izveidoja ideālu kultūras personību.

Profesoram V. Sinaiskim pieder klasiskā atziņa: “Bez tiesībām nav kultūras, bez kultūras nav īstas dzīves.” Ir svarīgi uzturēt dzīvus profesora ideālus, zinātniski analizējot viņa darbus, īpaši juridiskās metodes mācībā. Saskatot vēsturiskas līdzības, jāpiekrīt antīko kultūru pētniekam Harijam Tumanam, ka “visas kultūras “ar lielo burtu” rada ideālus, bet ideāli rada garīgas vērtības – pamatā vienmēr redzam reliģiju. Sabiedrība konsolidējas ap šo ideālu, sāk piepildīt, realizēt šo ideālu un iegūst visas formas, kuras pēc tam pazīstam un studējam kā šīs civilizācijas ārējās pazīmes. Protams, ka bez kultūras var dzīvot. Kultūra, stingri ņemot, ir tas, kas ir lieks, tas, kas neatbilst ikdienišķām vajadzībām. Bet, ja sāk dzīvot bez tā, tad attiecīgi cilvēks pārvēršas par barbaru”.¹⁵

Kopsavilkums

1. Profesora V. Sinaiska rakstītais vārds ir sava laikmeta visnozīmīgāko tiesību atziņu augstvērtīga sintēze, vēsturiska liecība un pašpienesums. Turot godā latviešu tautas garamantas un tikumu, viņš ļāva zināšanu strāvojumam plūst caur sevi un iedegt tiesību un juridiskās kultūras pasaulē spilgtu gaismu.
2. Profesora autoritāte un kompetence, vēstures un sociālās atmiņas, morāles vērtību, tiesību un folkloras dziļa izpratne, kuru ietekmēja pasaules un Latvijas kultūrlauki, izpaužas ikvienā viņa publikācijā, arī darbā “Juridiskās metodoloģijas tehnika saistībā ar vispārējo mācību par metodoloģiju”. Autors šai darbā augstā zinātniskā līmenī parādījis juridiskās metodes un to izmantošanas noteikumus pienācīga pētījuma veikšanai.
3. Tiesību zinātņu pamata un vispārīgo tiesību nozaru īpatsvars profesora darbos pēc publikāciju skaita profesora zinātniskās darbības periodā Latvijā sarindojas šādi: civiltiesībās – 41, tiesību vēsturē/kultūrvēsturē – 18, juridiskā metodē – 16, romiešu tiesībās – 7, tiesībfilozofijā – 6, socioloģijā – 5, tiesībpolitikā – 3. Jāņem vērā, ka publikācijās dominē viena, bet vienlaikus ir klātesošas arī citas aplūkotās pamata un vispārīgo tiesību nozaru zinātnes. Profesora zinātniskās darbības periodā Latvijā (radoši visauglīgākā) juridiskā metodoloģija ir trešajā vietā viņa zinātniskās intereses lokā.
4. Grāmata “Juridiskās metodoloģijas tehnika saistībā ar vispārējo mācību par metodoloģiju” ir nopietns atgādinājums par Latvijas tiesiskās sistēmas piederību kontinentālās Eiropas tiesību sistēmai un joprojām derīgs mācību līdzeklis juridiskās metodes mācībā un tiesību zinātnes metodoloģijā. Tā ir trimdā aizgājuša diža tiesībnieka sveiciens neatkarīgai, stiprai, demokrātiskai valstij – Latvijai. Īpaši svarīgi būtu šo grāmatu iztulkot latviešu valodā.

¹⁵ Tumans H. Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/saskata-lidzibas-ar-vesturisku-civilizaciju-bojaejas-lai-ku/786680> [aplūkots 2017. gada 20. februārī]. “Nobriedusi vajadzība ne tikai pēc pārmaiņām, bet arī pēc līderiem, personībām,” šādu viedokli LNT raidījumam “900 sekundes” puda antīkās vēstures speciālists, Latvijas Universitātes profesors Harijs Tumans, komentējot to, ka pēdējā laikā nāciju priekšgalā izvirzās cilvēki, kuru autoritāti daudzi apšaubā.

PROFESORS VASILIJS SINAISKIS UN SATVERSMES IZTULKOŠANA

PROFESSOR VASILY SINAISKY AND THE INTEPRETATION OF THE CONSTITUTION

Jānis Pleps, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures katedras docents

Summary

In the current article, the author analyzes the concept of constitutional interpretation developed by professor Vasily Sinaisky (1976–1949). V. Sinaisky provided his understanding of the constitutional interpretation in the article “Necessity and rules for the interpretation of laws (On the case of immunity of MP Goldmanis)”.

V. Sinaisky was very restrictive regarding the constitutional interpretation. He was not a supporter of the dynamical constitutional interpretation. The interpreters could use only the text of the constitutional norms and *ratio legis* of this text for the interpretation of the relevant provisions. This position was based on an understanding of the concept of the Constitution. For V. Sinaisky, the Constitution was a symbolic and even sacral text of national statehood.

Atslēgvārdi: Vasilijis Sinaiskis, Satversme, Satversmes iztulkošana

Keywords: Vasily Sinaisky, Constitution, interpretation of Constitution

Ievads

Profesors Vasilijis Sinaiskis (1876–1949) ir ievērojams Latvijas tiesībzinātnieks, kura atstātais radošais mantojums aptver daudzus un dažādus tiesību un sabiedrības dzīves jautājumus.¹ V. Sinaiska zinātniskais darbs Latvijā lielākoties ir novērtēts civiltiesību jomā, bet viņa ieguldījums tiesību teorijas attīstībā līdz šim palicis novārtā, lai gan arī šajā jomā V. Sinaiskim ir lieli nopelni – viņš Latvijas Universitātē starpkaru periodā lasīja fakultatīvo priekšmetu “Juridiskā metodoloģija”.² Par šiem jautājumiem V. Sinaiskis sagatavoja atsevišķu darbu, kurā apkopojis Latvijas Universitātes lekciju materiālus.³ Arī V. Sinaiska zinātniskajos rakstos tiesību teorijas jautājumiem veltīts pietiekami daudz uzmanības.

Tiesību zinātnieka zinātnisko pētījumu vērtību nosaka ne tik daudz šo pētījumu publicēšanas vietas un iekļaušana dažādās starptautiski citējamās datubāzēs,

¹ Plašāk sk.: Торганс К. Вклад профессора Василия Синайского в формировании правовой системы независимой Латвийской Республики. *Но: Эффективность норм права*. Пархоменко Н. М., Шумил М. М., Изарова И. О. (ред.) Київ: Ніка-Центр, 2016, с. 39–43

² Sinaiska N. [Par Vasiliju Sinaiski]. *Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Pilnīgi atklāti, 1995, 5. lpp.

³ Синайский В. И. *Техника юридической методологии в связи с общим учением о методологии*. Rīga: издание Н. Синайской, 2000.

cik praktiskā izmantošana un ietekme uz Latvijas tiesisko sistēmu. Šo faktoru ir salīdzinoši viegli pārbaudīt, izvērtējot, cik bieži uz zinātnieka darbiem savos nolēmumos atsaucas tiesas. Tādā ziņā V. Sinaiska darbi ir guvuši pienācīgu novērtējumu. Augstākajā tiesā, izlemjot civiltiesību jautājumus, nereti sastopamas atsauces uz V. Sinaiska darbiem, un Augstākās tiesas tiesneši aptaujās atzinuši, ka savā darbā bieži izmanto V. Sinaiska atziņas.⁴ Arī Satversmes tiesa piecos spriedumos ir atsaukusies uz V. Sinaiska darbiem. Sevišķu ievērību ir guvis V. Sinaiska raksts, kas veltīts Latvijas Republikas Satversmes⁵ (turpmāk – Satversme) normu iztulkošanai.⁶ Atsaucoties uz šajā rakstā ietvertu atziņu, ka “katru novirzīšanos pamata likumā no teksta nevar attaisnot ne ar kādu lietderību, [...] pamata likuma burtā ir apslēpti viņa pamati: būt negrozāmam likumam priekš pilsoņiem, būt par to noteicēju, bez kura dzīve nav iedomājama”,⁷ Satversmes tiesa izlēma, ka Satversmes normu teleoloģiska redukcija nav pieļaujama.⁸

Šā raksta mērķis ir analizēt V. Sinaiska skatījumu uz Satversmes iztulkošanu, par pamatu ņemot iepriekš minētajā V. Sinaiska rakstā ietvertās atziņas. Lai sasniegtu šo mērķi, vispirms ir aplūkots konkrētais Satversmes piemērošanas gadījums, par kuru V. Sinaiskis uzskatījis par nepieciešamu izteikties. Savukārt attiecībā uz Satversmes iztulkošanu rakstā aplūkots V. Sinaiska skatījums uz Satversmes būtību, Satversmes iztulkošanas metodoloģiju un Latvijas Senātu kā Satversmes iztulkotāju.

Lietas fakti

Pamatojoties uz Satversmes 30. pantu,⁹ Latvijas Republikas II Saeima 1928. gada 4. maijā izdeva tiesāšanai Saeimas deputātu Jāni Goldmani.¹⁰ Viņš tika apsūdzēts par pilsoņu obligāciju piesavināšanos 8 000 latu vērtībā.¹¹

1928. gada 10. maijā II iecirkņa izmeklēšanas tiesnesis V. Štegers pieprasīja no J. Goldmaņa iemaksāt drošības naudu piesavināto obligāciju vērtības apmērā, lai nodrošinātos, ka J. Goldmanis neizvairās no tiesas. J. Goldmanis nevarēja iemaksāt drošības naudu, un izmeklēšanas tiesnesis pieņēma lēmumu apcietināt J. Goldmani un ievietot Centrālcietumā.¹² Par pieņemto lēmumu izmeklēšanas tiesnesis informēja Saeimu.¹³

⁴ Plašāk sk.: Strada-Rozenberga K. Latvijas tiesībzinātnieku atziņas Latvijas Augstākās tiesas nolēmumos. *Augstākās tiesas biļetens*, 2010, nov., Nr. 1, 60.–62. lpp.

⁵ Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, 1922, 30. jūn., Nr. 141.

⁶ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 65.–72. sl.

⁷ Turpat, 72. sl.

⁸ Par likuma “Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam: Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008–35–01. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 9. apr., Nr. 56. Sprieduma 19.4. punkts.

⁹ Satversmes 30. pants paredzēja: “Par noziedzīgu nodarījumu nevar uzsākt pret Saeimas locekli tiesas vai administratīvu vajāšanu bez Saeimas piekrišanas.”

¹⁰ Latvijas Republikas II Saeimas IX sesijas 3. sēdes 1928. gada 4. maijā stenogramma. *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. IX sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1928, 47. sl.

¹¹ Turpat, 45. 46. sl.

¹² Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 65. sl.

¹³ Latvijas Republikas II Saeimas IX sesijas 5. sēdes 1928. gada 11. maijā stenogramma. *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. IX sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1928, 104. sl.

Izmeklēšanas tiesneša lēmums raisīja šaubas par pareizu Satversmes piemērošanu. Lai gan J. Goldmanis bija izdots tiesas vajāšanai saskaņā ar Satversmes 30. pantu, Saeimas deputāti uzskatīja, ka izmeklēšanas tiesneša lēmums varētu būt pretrunā ar Satversmes 29. pantu,¹⁴ kas prasīja Saeimas piekrišanu gadījumos, kad Saeimas deputāts tiek apcietināts.¹⁵ Lai gūtu skaidrību šajā jautājumā, Saeima uzdeva Publisko tiesību un valsts pārvaldes iekārtas komisijai un Juridiskajai komisijai 10 dienu laikā noskaidrot, vai Saeimas deputātu, kaut arī tas būtu izdots tiesāšanai, atstādinot viņu no Saeimas sēdēm, var apcietināt bez Saeimas piekrišanas.¹⁶

Savukārt tieslietu ministrs Edvins Magnuss 1928. gada 12. maijā vērsās Latvijas Senāta Apvienotajā sapulcē, lai saņemtu atbildi uz jautājumu, vai “tiesu varas orgāni bez Saeimas sevišķas piekrišanas var apcietināt pirms tiesas sprieduma un arī pēc tā ar Saeimas lēmumu tiesāšanai izdotu un no Saeimas sēdēm atstādinātu Saeimas locekli, kā arī izdarīt pie viņa kratīšanas”.¹⁷ Tiesu iekārtas likuma 60. panta 4. punkts deva tiesības tieslietu ministram ierosināt Latvijas Senāta Apvienotajai sapulcei “jautājumus, kurus pārvaldības vai tiesu iestādes izšķir nevienādi vai kuri, likumus piemērojot, rada šaubas”.¹⁸ Lieta Latvijas Senāta Apvienotajā sapulcē tika izskatīta 1928. gada 18. maijā. Latvijas Senāta Apvienotā Sapulce nolēma “paskaidrot, ka priekšā celtais jautājums izšķirams apstiprinoši”.¹⁹

Diskusijā par Satversmes 29. un 30. pantu iesaistījās arī V. Sinaiskis, žurnālā “Jurists” publicējot savu skatījumu uz radušos situāciju.²⁰ Raksta beidzamajā rindkopā V. Sinaiskis ietvēris īsu Latvijas Senāta Apvienotās sapulces sprieduma vērtējumu.²¹ Tomēr kopumā rakstā analizēta J. Goldmaņa lieta, kurā raksta autors veicis patstāvīgu Satversmes 29. un 30. panta interpretāciju, nonākot pie noteiktiem secinājumiem. V. Sinaiskis uzskatīja, ka “izmeklēšanas tiesnesim obligatoriski jāizpilda Satversmes 29. pants, neraugoties uz to, ka viņš jau ir ievērojis 30. pantu”.²² Šajā ziņā V. Sinaiska vērtējums atšķirās no Latvijas Senāta Apvienotās sapulces sniegtās Satversmes 29. un 30. panta interpretācijas.

Saeimas komisijas, kurām Saeima bija uzdevusi sniegt vērtējumu, secināja, ka Latvijas Senāta Apvienotās sapulces spriedums neatbilst Satversmei, un ierosināja

¹⁴ Satversmes 29. pants noteic: “Saeimas locekli nevar apcietināt, izdarīt pie viņa kratīšanas, ne citādi aprobežot viņa personas brīvību, ja tam nepiekrīt Saeima. Saeimas locekli var apcietināt, ja to notver pie paša nozieguma pastrādāšanas. Par katru Saeimas locekļa apcietināšanu divdesmit četru stundu laikā jāpaziņo Saeimas prezidijam, kurš to ceļ priekšā nākošā Saeimas sēdē izlemšanai par Saeimas locekļa paturēšanu apcietinājumā vai par viņa atsvabināšanu. Laikā starp sesijām, līdz sesijas atklāšanai, par Saeimas locekļa paturēšanu apcietinājumā lemj Saeimas prezidijs.”

¹⁵ Uzskatu pretestība par deputātu neaizskaramību. *Brīvā Zeme*, 1928, 12. maijs, Nr. 106.

¹⁶ Latvijas Republikas II Saeimas IX sesijas 5. sēdes 1928. gada 11. maijā stenogramma. *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. IX sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1928, 104. sl.

¹⁷ Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1928. gada 18. maija spriedums Nr. 7. *Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi*. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 177. lpp.

¹⁸ *Tiesu iekārtas likumi*. Rīga: Tieslietu ministrijas Kodifikācijas nodaļa, 1924, 11. lpp.

¹⁹ Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1928. gada 18. maija spriedums Nr. 7. Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 1. sējums. Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 181. lpp. Par Latvijas Senāta Apvienotās sapulces spriedumu plašāk sk.: Pleps J. Parlaments pret tiesu, prezidents pret parlamentu. Deputāta Jāņa Goldmaņa imunitātes lieta. *Jurista Vārds*, 2010, 6. apr., Nr. 14(609), 5.–12. lpp.

²⁰ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 65.–72. sl.

²¹ Turpat, 72. sl.

²² Turpat, 69. sl.

pieņemt Satversmi paskaidrojošu likumu.²³ Šāds likums tika sagatavots kā papildinājums Kriminālprocesa likumos, konkretizējot Saeimas skatījumu uz Satversmes 29. un 30. panta piemērošanu. Pretēji Latvijas Senāta Apvienotajā sapulcē lemtajam likumprojektā tika paredzēts, ka “visos gadījumos, kad uz šo likumu pamata nākas izdarīt pie Saeimas deputāta kratīšanu, viņu apcietināt vai citādi aprobežot viņa personas brīvību, šī rīcība pielaidzama tikai ar Saeimas piekrišanu tās nosacītās katrā atsevišķā gadījumā robežās”.²⁴ Šādu pozīciju savā rakstā bija atbalstījis arī V. Sinaiskis.

Par iesniegto likumprojektu bija gana asas Saeimas debātes, jo vairāki Saeimas deputāti aicināja ievērot Latvijas Senāta Apvienotās sapulces sniegto Satversmes interpretāciju. Par pāriešanu uz likuma lasīšanu pa pantiem nobalsoja 48 deputāti, pret nebalsoja neviens, bet 38 deputāti atturējās.²⁵ Tajā pašā sēdē Saeima arī izskatīja likumprojektu otrajā lasījumā un, tā kā likumprojekts bija atzīts par steidzamu, to arī pieņēma. Par likuma pieņemšanu nobalsoja 47 deputāti, atturējās 40, pret nebalsoja neviens.²⁶

Saeimas pieņemtais Papildinājums Kriminālprocesa likumos tika nosūtīts Valsts prezidentam Gustavam Zemgalam izsludināšanai. Valsts prezidents izmantoja savas Satversmes 71. pantā paredzētās tiesības nosūtīt likumu otrreizējai caurlūkošanai. Valsts prezidents G. Zemgals 1928. gada 13. jūnija veto rakstā norādīja, ka “šis jaunais pants pēc būtības aizskar Satversmi, bet pēdējo šādā ceļā, t. i., ar vienkāršu likumu, nevar grozīt vai papildināt (Satv. 76. p.). Tādēļ šo papildinājumu kriminālprocesa likumos neatrodo par iespējamu publicēt.”²⁷

Latvijas Republikas III Saeimas Publisko tiesību un valsts pārvaldes iekārtas komisija un Juridiskā komisija ierosināja pārvarēt Valsts prezidenta veto.²⁸ Tomēr Saeimas vairākums respektēja G. Zemgalu, jo viņš savu pozīciju šajā jautājumā nebija mainījis.²⁹ Tādēļ Saeima attiecīgo regulējumu ietvēra jaunā Kriminālprocesa likumu grozījumu projektā, kurš tika pieņemts 1929. gada 17. maijā.³⁰ Valsts prezidenta vietā šo likumu izsludināja Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, izpildot Valsts prezidenta vietu, un tas stājās spēkā.³¹

²³ Plašāk sk.: Satversmes grozīšana vai likums Satversmes izskaidrošanai? *Brīvā Zeme*, 1928, 22. maijs, Nr. 113; Saeima var izdot likuma grozījumu, bet ne “paskaidrojumu”. *Brīvā Zeme*, 1928, 23. maijs, Nr. 114; Vai būs jāgroza Satversme? *Latvis*, 1928, 22. maijs, Nr. 1978; Sociāldemokrātu griba lauzt Satversmi. *Latvis*, 1928, 23. maijs, Nr. 1979.

²⁴ Latvijas Republikas II Saeimas IX sesijas 20. sēdes 1928. gada 6. jūnijā stenogramma. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. IX sesija. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1928, 803. sl. Par likumprojekta apspriešanu Saeimā plašāk sk.: Pleps J. Parlaments pret tiesu, prezidents pret parlamentu. Deputāta Jāņa Goldmaņa imunitātes lieta. *Jurista Vārds*, 2010, 6. apr., Nr. 14(609), 12.–15. lpp.

²⁵ Turpat, 803. sl.

²⁶ Turpat, 805. sl.

²⁷ Latvijas Republikas III Saeimas I sesijas 3. sēdes 1928. gada 13. novembrī stenogramma. Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas. I sesija. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1928, 42. sl. Par Valsts prezidenta veto plašāk sk.: Pleps J. Parlaments pret tiesu, prezidents pret parlamentu. Deputāta Jāņa Goldmaņa imunitātes lieta. *Jurista Vārds*, 2010, 6. apr., Nr. 14(609), 15.–18. lpp.

²⁸ Latvijas Republikas III Saeimas II sesijas 16. sēdes 1929. gada 15. martā stenogramma. *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas. II sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1929, 646. sl.

²⁹ Dišlers K. *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A. Gulbis, 1930, 165. lpp.

³⁰ Latvijas Republikas III Saeimas III sesijas 27. sēdes 1929. gada 17. maijā stenogramma. *Latvijas Republikas III Saeimas stenogrammas. III sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1929, 989. sl.

³¹ Papildinājumi Kriminālprocesa likumos. *Valdības Vēstnesis*, 1929, 28. maijs, Nr. 116.

Vasilija Sinaiska pozīcija

1) Satversmes daba

V. Sinaiska priekšstats par Satversmes iztulkošanas metodoloģiju izrietēja no V. Sinaiska priekšstata par Satversmes dabu. Likumu iztulkošanā “mums jāreķinājas arī ar pašu to likumu raksturu, kurus mēs tulkojam. Šinī gadījumā mums iet runa par to likumu iztulkošanu un piemērošanu, kurus sauc par pamata jeb konstitucionālajiem likumiem”.³²

V. Sinaiskim Satversme nebija tikai formālā konstitūcija kā normatīvais tiesību akts ar augstāko juridisko spēku vai materiālā konstitūcija kā faktiski pastāvošā valsts iekārta, kā klasiski tajā laikā uz Satversmi raudzījās viņa laikabiedri.³³ V. Sinaiskis Satversmei piešķīra simbolisku un lielā mērā pat sakrālu nozīmi tiesiskajā iekārtā.

V. Sinaiska skatījumā “konstitūcija ir tas kādreiz atzītais visu pilsoņu līgums, kā savā ziņā pieminekļis, kura tuvumā norimst visas kaislības. Konstitūcija ir tas visiem obligatoriskais miera minimums, bez kura nav iespējama ne tiesiska valsts, nedz kultūras attīstība.”³⁴ No tā savukārt izrietēja, ka “pašā pamata likuma burtā ir apslēpti viņa pamati: būt negrozāmam likumam priekš pilsoņiem, būt par to noteicēju, bez kura dzīve nav iedomājama.”³⁵ V. Sinaiskis uzsvēris, ka “konstitūcijas burts nav parastais burts, bet miera, vienprātības un lēnprātības zīme”.³⁶ Tādā veidā V. Sinaiskis pēc būtības akcentēja konstitūcijas kā politiskās vienotības un minimālās sabiedrības saskaņas nodrošināšanas funkciju.³⁷ Konstitūcijas teksts atspoguļo sabiedrības vienošanos – sabiedrisko līgumu par valsts organizācijas un sabiedrības kopdzīves pamatiem. Satversme “sargā cilvēku un visas tautas kultūras sasniegumus”.³⁸ Līdz ar to Satversmes iztulkošanā aizsargājams “miers un vienprātība, pieņemot valsts pamata likumus”.³⁹

V. Sinaiskis iestājās par uzmanīgu Satversmes iztulkošanu, jo “katrs, kaut arī ne visai neizdevīgs, iztulkojums drupina konstitūciju un līdz ar to arī valsti un viņu apdzīvojošās tautas.”⁴⁰ Pēc V. Sinaiska ieskata, lielākais risks Satversmes iztulkošanā būtu domstarpības par attiecīgā iztulkojuma pareizību – tas vājinātu Satversmes autoritāti un saistošo spēku. Kā viņš rakstīja, “visi pamata likuma tulkojumi, kas novēršas no šo likumu pozitīvi izteiktās gribas, izsauc pilsoņos stipras domstarpības un nepietiekošu pilsoņu cieņu pret konstitūciju”.⁴¹

³² Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 70. sl.

³³ Piemēram, sk.: [Pliekšāns J.] Kas ir satversme. *Rainis J. Kopotie raksti*. 18. sējums. Rīga: Zinātne, 1983, 379.–396. lpp.; Bite E. Latvijas pagaidu konstitūcija. *Jaunā Latvija*, 1920, 3. marts; Dišlers K. Satversmes vara un konstitūcija. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921, Nr. 1/3, 1.–10. lpp.; Čakste J. Par valsts satversmi. *Čakste J. Taisnība uzvarēs vienmēr. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. Otrs, papildināts un pilnveidots izdevums*. Rīga: Jumava, 2009, 166.–168. lpp.

³⁴ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 70. sl.

³⁵ Turpat, 71.–72. sl.

³⁶ Turpat, 72. sl.

³⁷ Sal.: Eglītis V. Ievads konstitūcijas teorijā. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 80. lpp.

³⁸ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 70. sl.

³⁹ Turpat, 71. sl.

⁴⁰ Turpat, 70. sl.

⁴¹ Turpat.

V. Sinaiskis iezīmēja ļoti ierobežotas Satversmes iztulkoāja iespējas ietekmēt un tālākveidot Satversmes iztulkošanu. Pavisam noteikti V. Sinaiskis nebūtu dinamiskas iztulkošanas teorijas atbalstītājs, atbilstoši kurai “Satversme ir jāiztulko dinamiski, ņemot vērā pašreizējās vajadzības.”⁴² Tieši pretēji — V. Sinaiskis uzsvēra: “[Pamata likum] jātulko pēc iespējas tuvāk pašam likuma tekstam, tāpat kā agrāk to darīja ar svētajām grāmatām. Katru novirzīšanos pamata likumā no teksta nevar attaisnot ne ar kādu lietderību.”⁴³ Līdz ar to loģisks bija V. Sinaiska secinājums, ka konkrētajā gadījumā “konstitūcijas labošanu parastā likumu paplašinošā iztulkošanas ceļā Senāts nevar izvest ne pēc likuma teksta, ne pēc likuma gara”.⁴⁴

2) Satversmes iztulkošanas metodoloģija

No V. Sinaiska pieejas Satversmes iztulkošanai izrietēja arī, viņaprāt, pieļaujamā Satversmes iztulkošanas metodoloģija. Nav pieļaujama citāda Satversmes iztulkošana, kamēr vien pastāv “kaut mazākā iespēja izpildīt pamata likuma burtu”.⁴⁵ Radoša Satversmes iztulkošana nav pieļaujama, jo tā pēc būtības ir “konstitūcijas sagrozīšana”.⁴⁶ No tā izriet loģisks secinājums, ka “katru novirzīšanos pamata likumā no teksta nevar attaisnot ne ar kādu lietderību”.⁴⁷ V. Sinaiskis kopumā bija noraidošs pret tiesneša iespējām iztulkošanas ceļā pārgrozīt likuma saturu.⁴⁸

Līdzīgi V. Sinaiskis sniedzis savu skatījumu uz pieļaujamo tiesību avotu izmantošanu Satversmes iztulkošanā.

Satversmes 29. un 30. panta iztulkošanas strīdos tika rosināts izmantot Satversmes sagatavošanas materiālus, kas norādītu uz likumdevēja gribu.⁴⁹ Tomēr V. Sinaiskis bija skeptisks par šo materiālu izmantošanas iespējām, jo “nevar atsaukties uz likumdevēja (konstitūcijas autoru) gribu; tā būtu kļūda vispār likumu iztulkošanā, bet jo sevišķi konstitūciju tulkošanā”.⁵⁰ Šāds secinājums atbilda V. Sinaiska attieksmei pret likumdevēja gribas nozīmi likumu iztulkošanā. Viņš uzskatīja: “Tiklīdz likums ir kļuvis par likumu, tā iztulkotājam jāaizmirst, kādi motīvi bijuši likumdevējam. Viņam savs iztulkojums jādibina vienīgi uz paša likuma saturu – uz tā kategoriskiem noteikumiem.”⁵¹

Tāpat V. Sinaiskis bija skeptisks par citu valstu konstitūciju vai Latvijas Satversmes sapulces laika prakses izmantošanu Satversmes iztulkošanā. “Nevar tādat

⁴² Levits E. Samērīguma princips publiskajās tiesībās – *jus commune europaeum* un Satversmē ietvertais konstitucionāla ranga princips. *Likums un Tiesības*, 2. sējums, 2000, Nr. 9(13), 266. lpp.

⁴³ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 71. sl.

⁴⁴ Turpat, 69. sl.

⁴⁵ Turpat, 71. sl.

⁴⁶ Turpat, 69. sl.

⁴⁷ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 71. sl.

⁴⁸ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 250. lpp.

⁴⁹ Cielēns F. Latvijas Republikas Satversmes noteikumi par deputātu imunitāti. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 1/2, 99.–101. lpp.

⁵⁰ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 69. sl.

⁵¹ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 249. lpp.

atsaukties arī uz mūsu Senāta agrāko praksi [...], ne vispār uz autoritatīviem juristu paskaidrojumiem par kādas citas valsts konstitūciju.”⁵²

Pēc V. Sinaiska ieskata, lai nonāktu pie pareiza likuma iztulkojuma, nepieciešams “uzstādīt zināmu kritēriju likuma iztulkošanai”.⁵³ Satversmes 29. un 30. panta iztulkošanā V. Sinaiskis pēc būtības identificēja attiecīgo normu *ratio legis*. Normas *ratio legis* identificēšanā V. Sinaiskis saskatīja savu ieguldījumu tiesību normu iztulkošanā. Viņš uzskatīja, ka katrai normai ir sava noteikta vieta tiesību sistēmā un šīs vietas noskaidrošana ir tiesību normu iztulkošanas mērķis. Tādā veidā tiesību norma tiek saskaņota ar tiesību sistēmas pamatidejām, noskaidrojot tās garu jeb vispārējo jēgu.⁵⁴ Kā viņš rakstīja, “cik daudz strīdu neizceļas dažreiz ap vienu vai otru likuma pantu vienīgi aiz tā iemesla, ka šī panta iztulkojums sastāda pašmērķi. Bet, attiecināts uz visu tiesību sistēmu, [...] likuma pants tūdaļ iegūst savu pienācīgo un neapstrīdamo nozīmi”.⁵⁵ Arī konkrētajā gadījumā Satversmes normu iztulkošanas ceļā V. Sinaiskis noskaidroja, kādu mērķu sasniegšanai ir noteikts Satversmes 29. un 30. pants, un, vadoties pēc šā kritērija, izdara slēdzieni par abu normu savstarpējām attiecībām.⁵⁶

Līdz ar to V. Sinaiska pieeju Satversmes iztulkošanai varētu raksturot kā ļoti restriktīvu. Pirmkārt, iztulkošanas priekšmets ir pats konstitūcijas teksts un tajā ietvertais *ratio legis*. Otrkārt, V. Sinaiskis noraidīja ierastu tiesību palīgavotu izmantošanu Satversmes iztulkošanā. Treškārt, Satversmes iztulkošana nedrīkst radīt pretrunas vai domstarpības sabiedrībā, kas varētu mazināt Satversmes autoritāti un saistošo spēku.

V. Sinaiska skatījums uz Satversmes iztulkošanu būtiski atšķiras no konstitucionālo tiesību teorijā attīstītās Satversmes iztulkošanas metodoloģijas, kuru plaši izmanto arī Satversmes tiesa. Arī laikabiedru vidū V. Sinaiska pozīcija attiecībā uz Satversmes iztulkošanas metodoloģiju un izmantotajiem avotiem neguva plašu atbalstu.

3) Latvijas Senāta loma Satversmes iztulkošanā

V. Sinaiska rakstā iezīmējas attieksme pret Latvijas Senāta Apvienotās sapulces sniegto Satversmes interpretāciju. Lai gan rakstā V. Sinaiskis aizstāvējis pretēju viedokli un kritizējis Satversmes interpretācijas pamatā esošos argumentus, raksta noslēgumā viņš atzīnis Latvijas Senāta tiesības juridiski saistoši iztulkot Satversmi. Kā rakstījis V. Sinaiskis, “šai tulkošanai no Senāta kā vienīgās augstākās autoritatīvās valsts iestādes, kurai piekritt galīgā likumiztulkošana, galīgi jāizšķir pārrunājamais jautājums konkrētā lietā”.⁵⁷ Šāds V. Sinaiska secinājums atbilda viņa skatījumam uz Latvijas Senāta kā kasācijas instances sniegtiem likuma

⁵² Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 70. sl.

⁵³ Sal.: Turpat, 66. sl.

⁵⁴ Sinaiskis V. Civillikum iztulkošanas problēma. *Jurists*, 1933, sept., Nr. 6(49), 164.–166. sl.

⁵⁵ Turpat, 166. sl.

⁵⁶ Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu tulkošanā (Sakarā ar dep. Goldmaņa neaizskaramību). *Jurists*, 1928, 22. maijs, Nr. 3, 69.–70. sl.

⁵⁷ Turpat, 72. sl.

iztulkojumiem, proti, “pēdējās instances iztulkojums attiecīgajā lietā ir negrozāms; tas pašu tiesību pastāvības nepieciešams nosacījums”.⁵⁸

Šis V. Sinaiska apsvēruma ir būtisks diskusijā par konstitucionālās justīcijas pirmsākumiem Latvijas tiesiskajā sistēmā.⁵⁹ Arī V. Sinaiskis atzinis Latvijas Senāta tiesības iztulkot Satversmi un sniegt Satversmes normu juridiski saistošu iztulkojumu.

Viņa pozīcija ir līdzīga Saeimas deputāta Arveda Berga skatījumam uz Latvijas Senāta sniegto Satversmes iztulkojumu nozīmi: “Kā Senāts iztulkojis, kā jāsaprot mūsu Satversme, tādā garā un tādā saturā tā ir saistoša visām mūsu iestādēm. [...] mūsu Satversme ir tas, kas ir rakstīts plus tas, kā Senāts to iztulkojis.”⁶⁰

Līdz ar to savā rakstā V. Sinaiskis ir atbalstoši izteicies par Latvijas Senāta konstitucionālās justīcijas pilnvarām. Tas sniedz papildu ieskatu starpkaru perioda diskusijās par šiem jautājumiem.

Kopsavilkums

1. V. Sinaiskis Satversmei piešķīris simbolisku un pat sakrālu nozīmi tiesiskajā iekārtā. Tādā veidā viņš akcentējis konstitūcijas kā politiskās vienotības un minimālās sabiedrības saskaņas nodrošināšanas funkciju.
2. V. Sinaiska pieeju Satversmes iztulkošanai varētu raksturot kā ļoti restriktīvu. Iztulkošanas priekšmets ir pats konstitūcijas teksts un tajā ietvertais *ratio legis*. V. Sinaiskis noraidījis ierastu tiesību palīgavotu – sagatavošanas materiālu, citu valstu konstitūciju un iepriekšējā konstitucionālā regulējuma piemērošanas atziņu – izmantošanu Satversmes iztulkošanā.
3. Satversmes normu iztulkošanai nepieciešams identificēt Satversmes normu *ratio legis*. Pēc V. Sinaiska ieskata, ka katrai normai ir sava noteikta vieta tiesību sistēmā, un šīs vietas noskaidrošana ir tiesību normu iztulkošanas mērķis. Tādā veidā tiesību norma tiek saskaņota ar tiesību sistēmas pamatidejām, noskaidrojot tās garu jeb vispārējo jēgu.
4. V. Sinaiskis atzina Latvijas Senāta tiesības iztulkot Satversmi un sniegt Satversmes normu juridiski saistošu iztulkojumu.

⁵⁸ Sinaiskis V. Likumu iztulkošana vispār un civilo sevišķi. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1929, Nr. 7/8, 236. lpp.

⁵⁹ Plašāk sk.: Pleps J. *Satversmes iztulkošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 119.–122. lpp.; Viksna E. Normatīvo tiesību aktu satversmības kontrole Latvijā (1918–1934). *Jurista Vārds*, 2014, 12. aug., Nr. 31(833), 20.–22. lpp.

⁶⁰ Latvijas Republikas II Saeimas IX sesijas 20. sēdes 1928. gada 6. jūnijā stenogramma. *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. IX sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1928, 780.–782., 799. sl.

PAGASTTIESU VĒSTURES IZPĒTE PROFESORA VASILIJA SINAISKA UN VIŅA LAIKABIEDRU DARBOS LATVIJAS REPUBLIKĀ (1918–1940)

STUDY OF THE HISTORY OF PARISH COURTS IN WORKS BY VASILY SINAISKY AND HIS CONTEMPORARIES IN THE REPUBLIC OF LATVIA (1918–1940)

Modrīte Mazure-Vucāne, *Dr. iur. cand., Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Summary

It is impossible to analyse the competences of parish courts without understanding of the specific legal institutes, such as adoption, custody, parental rights, etc. Thus, the author has studied the opinions expressed by the professor Vasilijš Sinaiskis, a classic of civil law, in the 1920s and 1930s. As twenty years is not a long time for existence of a country, no extensive legal literature could be written on the issues of the history of parish courts. Therefore, any analytic publication is of great importance. The author has examined the opinions provided on parish courts by both scientists (A. Švābe, B. Ābers, B. Brežgo) and legal practitioners (K. Vītols, A. Vinčels, Ž. Bundurs, V. Vītiņš, K. Celms, J. Drande etc.) after 1918. The present study is based on unpublished archive materials, i.e. the materials from the work of parish courts.

Atslēgvārdi: adopcija, aizbildnība, pagasttiesa, Vasilijš Sinaiskis

Keywords: adoption, custody, parish court, Vasily Sinaisky

Ievads

Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas norisinājās aktīva pagasttiesu darbība, kas laika gaitā kļuva arvien plašāka. Ar pagasttiesu darbību saistīto kompetenču analīze nav iespējama bez konkrēto tiesību institūtu (piemēram, aizbildnība, adopcija, vecāku vara utt.) izpratnes, tāpēc autore izvirzījusi mērķi izpētīt attiecīgās profesora Vasilija Sinaiska (Василий Иванович Синайский, 1876–1949) doktrinālās atziņas, kā arī iepazīties ar viņa laikabiedru – zinātnieku (A. Švābes, B. Ābera, B. Brežgo) un praktizējošo juristu (K. Vītols, A. Vinčels, Ž. Bundurs, V. Vītiņš, K. Celms, J. Drande u. c.) – sniegtajām ziņām par pagasttiesām, kas izteiktas laikposmā pēc 1918. gada. Pētījumā autore izmantojusi nepublicētus arhīva (pagasttiesu prakses) materiālus. Autore strādā ar vēsturisko, sistēmisko, teleoloģisko un salīdzinošo metodi.

1. V. Sinaiska pētījumi

Prof. V. Sinaiska vārds un pētījumi komentārus neprasa.¹ Viņa doktrinālās atziņas, kas izmantojamas pagasttiesu darbības izpratnei, aplūkosim, salīdzinot ar pagasttiesu praksi. Ierobežotā pētījuma apjoma dēļ analizētas tikai atsevišķas profesora atziņas.

Pētot pagasttiesu materiālus, var secināt, ka ne visas pagasttiesas, saņemot izpildrakstus piedziņas lietās, ir rīkojušās operatīvi. Tāpēc tika rakstītas sūdzības arī Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departamentam.²

1940. gada 28. februārī Anna Šutova vēstulē ministrijai norādīja, ka viņas ār-laulības bērna tēvs Aleksandrs Kornišovs ir precējies un atteicies labprātīgi uzturēt viņu kopīgo bērnu. Ār-laulības bērna māte kā bērna dabiskā aizbildne vērsusies tiesā, kura piespriedusi A. Kornišovam maksāt bērna uzturam 10 latus mēnesī. Saņemto izpildrakstu A. Šutova nosūtījusi Liksnas pagasttiesai piedziņas vērsšanai, bet vairākus mēnešus atbildi no pagasttiesas nav saņēmusi.

A. Šutova raksta, ka ir ļoti trūcīga sieviete. Ar mazu algu viņai jāuztur ne tikai sevi, bet arī bērns un vecā māte. Bērnam bieži pat nav maizes, tāpēc viņa lūdz Pašvaldību departamentu likt Liksnas pagasttiesai izdarīt piedziņu.

No lietas materiāliem redzams, ka pagasttiesa izpētījusi, ka A. Kornišovam nav nekādas kustamas vai nekustamas mantas, pret ko varētu vērst piedziņu. Tomēr šajā lietā ār-laulības bērna tēvs ir apsolījis, ka labprātīgi katru mēnesi maksās 12 latus.³ Pretējā gadījumā bērns paliktu bez uzturlīdzekļiem no tēva. No juridiskā viedokļa situāciju skaidro prof. V. Sinaiskis. Viņš norāda, ka ār-laulības bērna tēvam bērna uzturēšana ir tikai papildu jeb subsidiārs pienākums, bet likums konstatē pilnīgi netaisnīgu tendenci, aprobežojot ār-laulības bērna tēva pienākumus. Nosakot uzturu bērnam no tēva, tiek vērtēti mātes līdzekļi, bet bērna vajadzības uz uzturu nosaka tēva pienākumu atbilstoši viņa mantiskajam stāvoklim kopumā.⁴

Pagasttiesām, pildot savas funkcijas adopcijas lietās, bija jāizprot šis vecāku varas institūta dinamikas aspekts – adopcija. Prof. V. Sinaiskis rakstīja, ka adopcija ir īpašs juridisks akts, ar kuru ār-laulības bērns vai pat svešs cilvēks iegūst laulībā dzimuša bērna juridisko stāvokli adoptētāja ģimenē.⁵ Analizējot Baltijas Vietējo likumu kopojuma (turpmāk – BVLK) III daļas pantus par adopciju, profesors rakstīja, ka adopcija prasa ievērot virkni nosacījumu, jo adopcijas ideja tajā pašā laikā ir mākslīgas dzimšanas ideja. Tāpēc, piemēram, ir skaidrs, ka vienu un to pašu personu vienlaicīgi nevar adoptēt vairākas personas. Lai adopcija būtu spēcīga, bija nepieciešama tās dalībnieku, t. i., gan adoptētāja, gan adoptējamā piekrišana, bet, ja adoptējamais atrodas vecāku varā, tad arī viņa miesīgo vecāku vai vismaz miesīgā tēva piekrišana (BVLK III daļas 183. pants).

Lielvārdes pagasttiesa 1932. gadā, pieņemot lēmumu adopcijas lietā, vadījies no izpratnes, ka adoptējamās meitenes mātes laulība bija šķirta un tiesa bērnu bija

¹ Sk., piem.: Birziņa L. *Profesora Vasilija Sinaiska zinātniskā un pedagoģiskā darbība*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1989; Prof. Dr. iur. Vasilija Sinaiska 60 mūža un 30 akadēmiskā darba gadi. *Jurists*, 1936, Nr. 3/4 (73/74), 1. lpp.; Rozenfelds J. Ievada vietā. *Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 3.–9. lpp.

² Drande, J. Vidzemes pagasttiesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve*. 1938. gada 15. jūlijā, Nr. 8, 179. lpp.

³ LNA LVVA 3723. f., 1. a., 5522. l., 47. lp.

⁴ Синайский, В. И. *Основы Гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право*. Рига: Издание акц. о-ва Вальтерс и Рапа, 1926, с. 337.

⁵ Ibid, c. 328.

atstājusi mātes audzināšanā.⁶ Tāpēc pagasttiesa uzskatīja, ka māte ir tiesīga dot piekrišanu bērna adoptcijai, bet tēva piekrišana, kam vecāka vara nav atņemta, šajā gadījumā nemaz nav vajadzīga. Iespējams, ka, pamatojoties uz bērna labklājības principu, lai bērns ātrāk nonāktu ģimenē, tāda bijusi pagasttiesu prakse. Tomēr doktrīnā izpratne atšķīrās.

Līdz 1938. gada 1. janvārim, kad spēkā stājās 1937. gada Civillikums, BVLK III daļa deva romiešu tiesībām raksturīgo vecāku varas institūta izpratni. Mātes vara, norādīja prof. V. Sinaiskis, ir tikai tagadnes tiesībās reizē ar sievietes personības attīstību ienācis institūts.⁷ Tēva varas ideja kā tēva primārās tiesības ietverta 183. pantā, kurš paredz – ja adoptējamais atrodas vecāku varā, tad adoptcijai nepieciešama viņa īsto vecāku vai vismaz istā tēva piekrišana. Tāpēc, kā uzsvēra prof. V. Sinaiskis, adoptcijai pietiek tikai ar tēva piekrišanu, kaut arī māte būtu dzīva. Analizējot BVLK III daļas izpratni par vecāku varas pāriešanu no viena vecāka uz otru, piemēram, vecākam mirstot vai laulību šķirot, prof. V. Sinaiskis uzsvēra, ka adoptcija bez tēva piekrišanas atņemtu tēvam (vai otram laulātam) viņa tiesības uz bērniem, kas tikai pagaidām atrodas speciālā vecāku varā pie otra laulātā. Aplūkojot vairākus pantus arī no tolaik atzītā bērna labklājības principa pozīcijām un no izpratnes, ka bāriņtiesa ir iestāde, kuras uzdevums ir sargāt bērnu labklājību, prof. V. Sinaiskis sniedza savus komentārus. Viņš uzsvēra, ka BVLK III daļas attiecīgo normu analīze (183., 197., 198., 200. u. c. panti) rāda, ka pat adoptcijas gadījumā mātei nav tiesību vērsties bāriņtiesā ar lūgumu atļaut savu bērnu adoptēt pret tēva gribu. Vienīgā izeja, kā minēja V. Sinaiskis, ir papildināt pantus, kas paredz vecāku varas ierobežošanu un izbeigšanu.⁸

Profesors ir uzsvēris, ka adoptciju, ievērojot virkni nosacījumu, veic apgabaltiesa.⁹ Tādējādi viņš izslēdzis pagasttiesu kā adoptcijas institūciju, lai gan Latvijas Republikā visā 20. gs. starpkaru periodā Vidzemē un Kurzemē (Latgalē pēc 1933. gada) laukos adoptcijas institūcija bija pagasttiesa.¹⁰ Šādā aspektā kļūdainā izpratnē, neminot, ka adoptcijas institūcija ir arī pagasttiesa, sastādīts un 20. gs. 30. gadu sākumā izdots mācību līdzeklis civiltiesībās.¹¹

Juristi stingrākus uzskatus par cilvēka, tai skaitā bez vecāku varas palikuša bērna, tiesību aizsardzību pauda tikai pašās 20. gs. 30. gadu beigās. Tomēr prof. V. Sinaiskis par to rakstīja jau 20. gados. Profesors akcentēja, ka aizbildnības iestādēm ir tiesības rīkoties pret vecākiem, ja viņi kā bērnu dabiskie aizbildņi ļaunprātīgi izmanto savas tiesības.¹² Norādīsim, ka BVLK III daļas 228. pants paredzēja vecāku varas atņemšanu ļaunprātīgas vecāku varas izmantošanas gadījumā, bet atbilstoši laikmeta juridiskās domas attīstībai šis pants tika precizēts

⁶ LNA LVVA 1042. f., 2. apr., 5. l., 1., 2. lp.

⁷ Sinaiskis V. Zem vecāku varas esošu personu adoptcija. *Jurists*, 1934, 1. okt., Nr. 7, 193. sl.

⁸ Turpat, 193.–196. sl. Jaunais 1937. gada Civillikums mainīja izpratni par vecāku piekrišanu adoptcijai. Civillikuma 169. panta trešā daļa paredzēja: “Ja vecāku vara pieder tikai vienam no vecākiem un otrs bez svarīga iemesla liedzas dot atļauju adoptcijai, tad atļauju var dot adoptējamā dzīves bāriņtiesa.” Bāriņtiesa atļauju dot adoptcijai bija tiesīga arī gadījumos, kad vecāku laulība bija šķirta un ar tiesas lēmumu bērna audzināšana bija piešķirta mātei. Tādā gadījumā vecāku vara piederēja mātei (180., 181. pants). Sk.: *Civillikums. 1937. gada izdevums. Trešais iespaidums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.*

⁹ Синайский, В. И. *Основы Гражданского права...*, c. 328.

¹⁰ Laukos lēmumi par adoptcijas atļaušanu (apstiprināšanu) piekrita pagasttiesām, turklāt tāpat kā tiesu spriedumi tie tika pasludināti “Latvijas Suverenās tautas vārdā”. Sk.: *Pagasttiesu darbības instrukcija. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1938, 1., 33. punkts.*

¹¹ *Civiltiesības*. Sastādīts pēc Latvijas Ūniv. jur. fakult. valsts eksāmenu programmas. Rīga: A. Vilka izdevniecība, 1934.

¹² Синайский, В. И. *Основы Гражданского права...*, c. 345.

1933. gadā.¹³ Prof. V. Sinaiskis uzsvēra, ka “vecāku varas pamats ir pašu nepilngadīgo labklājība”.¹⁴ Neraugoties uz grozījumiem normatīvajos aktos un doktrīnu, 1937. gadā Augšpils pagasttiesa, izskatot lietu par vecāku varas atņemšanu A. Smirnovam, nolēma viņu atstāt pagasttiesas novērošanā. Bērni palika sadistiski vardarbīga alkoholiķa varā.¹⁵ Izpratne par pagasttiesu, kuras svarīga kompetence ir lemt par vecāku varas atņemšanu, lai nodrošinātu bērnu tiesību aizsardzību, 30. gadu beigās tikai sāka veidoties. Tad pagasttiesas vairāk sekoja atsevišķu ģimeņu dzīvei un bērnu audzināšanas metodēm.¹⁶

Par aizbildnības izbeigšanas dinamisko momentu prof. V. Sinaiskis uzsvēra, ka attiecībā uz aizbildnības izbeigšanas sekām, kuras nosaka aizbildnības īpašais statuss, lai aizbildnība tiktu izbeigta pilnībā, aizbildnim ir pienākums piestādīt bāriņtiesai pilnu norēķinu par aizbildnībā atrodošos mantu.¹⁷ Turklāt aizbildņu atskaites jāpārbauda ne tikai uz papīra, bet arī dabā. Tikai tad tās sasniegs aizbildņa atskaites mērķi.¹⁸

Pagasttiesu praksē bija gadījumi, kad, uzraugot, kā aizbildņi un aizgādņi pārvalda tiem uzticēto mantu, kā arī pieprasot un pārbaudot aizbildņu norēķinus, lietas tika kārtotas neatbilstīgi Pagasttiesu likuma un instrukciju prasībām.¹⁹ Jāpiebilst – arī neatbilstīgi doktrīnai.

Autore uzsver, ka prof. V. Sinaiska atziņas savu aktualitāti nav zaudējušas un ir izmantojamas mūsdienu bāriņtiesu praksē.

2. V. Sinaiska laikabiedru pētījumi

Līdz Latvijas valstiskuma izveidei pagasttiesas, kas pastāvēja kā zemnieku tiesu iestādes, maz interesēja citu tautību pētniekus. Tāpēc tēmas izpētē nozīmīgas ir gan zinātnieku, gan arī praktizējošo juristu sniegtās atziņas, kas izteiktas laikposmā pēc 1918. gada.

Pagasttiesu vēstures pētniecībā būtiskākais ir profesora Arveda Švābes (1888–1959) ieguldījums. Savā monogrāfijā “Pagasta vēsture”, kas izdota 1926. gadā,²⁰ viņš konstatējis, ka pagasttiesas pirmsākumi rodami jau pirms Livonijas izveidošanas. Prof. A. Švābe secinājis, ka Livonijā novados pastāvējušas divas tiesas: 1) kunga tiesa un 2) pagasta tiesas, kuras nebija institucionāli saistī-

¹³ “Ja vecāki kaut kā citādi nelietīgi izlieto savu vecāku varu, bet it īpaši slikti apietas ar saviem bērniem, tad kā bērni paši, tā viņu tuvākie radinieki, vai pat arī svešas personas, pēc viņu dabūtām ziņām, var griezties pēc aizsardzības attiecīgā aizbildnības iestādē, kurai ir tiesība, raugoties pēc apstākļiem, nolemt vecāku varas izbeigšanu. Aizbildnības iestādes lēmumi par vecāku varas izbeigšanu iesniedzami apgabaltiesas apstiprināšanai.” Sk.: *Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa)*. Tulkojums ar pārgrozījumiem, kas izsludināti līdz 1935. gada 1. janvārim. Sast. A. Būmanis, H. Ēlerss, J. Lauva. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1935.

¹⁴ Sinaiskis V. Mūsu pienākumi un tiesības jaunajā Civillikumā. *Prezidenta Ulmaņa civillikums. Rakstu krājums*. Rīga: Pagalms, 1938, 169. lpp.; *Sējējs*, 1938, 1. janvāris, 35. lpp.

¹⁵ LNA LVVA 2134. f., 1. apr., 3194. l., 1., 2. lp.

¹⁶ Drande, J. Vidzemes pagasttiesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve*, 1938, Nr. 8, 179. lpp.; Norādījumi pagasttiesu darbiniekiem. *Pagasta Dzīve*, 1939, Nr. 7, 156. lpp.; Drande, J. Pagasttiesas valsts svētkos. *Pagasta Dzīve*, 1938, Nr. 16–20, 436. lpp.; Drande, J. Pagasttiesu darbs un sasniegumi. *Pagasta Dzīve*, 1939, Nr. 10, 262. lpp.; Ilgaža, A. Bērnu aizgādības komitejas pagastos. *Pagasta Dzīve*, 1938, Nr. 3, 61.–62. lpp.

¹⁷ Синайский, В. И. *Основы Гражданского права...*, c. 348–349.

¹⁸ Ibid, c. 351.

¹⁹ Vinčels, A. Novērojumi Ventspils un Ludzas apriņķu pagasttiesu darbībā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, Nr. 3. Rīga: Tieslietu ministrija, 891. lpp.

²⁰ Švābe, A. *Pagasta vēsture. Pirmā daļa. Līdz krievu laikiem*. Rīga: J. Rozes apgādībā, 1926.

tas.²¹ Profesors uzskata, ka kunga tiesa darbojās tikai ligumos noteiktās sesijās, bet starpsesiju laikā sanāca pagasta tiesa, kura lietas izskatīja visa pagasta priekšā, ievērojot atklātības principu un saskaņā ar zemnieku tiesību normām. Tiesas un taisnības spriedēji jeb pagasttiesas tiesneši bija zemnieki jeb “zemes vecajie”.²²

Latvijas Universitātē lasītājās lekcijās Latvijas tiesību vēsturē prof. A. Švābe uzmanību veltījis arī pagasttiesu institūta evolūcijai, norādot, ka krievu laikos tās paceltas pozitīvo tiesību līmenī jau saskaņā ar 1804. gada Vidzemes zemnieku likumu.²³ Pagasttiesu evolūcijas izpētē nozīmīgs ir prof. A. Švābes savulaik izdarītais secinājums, ka 1817. gada Kurzemes zemnieku likumos pagasttiesas institūts gandrīz nemainīgā veidā ticis pārņemts no Kurzemes muižu privāto likumu, īpaši no 18. gs. likumu jeb tiesību grāmatām.²⁴

Liels prof. A. Švābes ieguldījums pagasttiesu vēstures izpētē ir viņa paskaidrojumi Drustu pagasta tiesas spriedumiem, kas radušies laikā no 1830. līdz 1835. gadam.²⁵

Docents Benno Zigfrīds Ābers (1909–1999) analizējis un apkopojis interesantus materiālus par Rundāles pagasttiesas pastāvēšanas pirmajiem gadiem,²⁶ bet 1936. gadā izdotajā monogrāfijā “Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē”²⁷ pētījis pagasttiesas institūciju un tās funkcijas, arī atbildību par pagasta publisko un vispārējo pienākumu izpildīšanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē.

20 gadi neatkarīgas valsts pastāvēšanā nav ilgs laiks. Plaša juridiskā literatūra, kas veltīta pagasttiesu vēstures problēmām, šai periodā nevarēja rasties. Tāpēc nozīmīga ir jebkura analītiska publikācija. 19. gs. Vitebskas guberņas Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķu pagasttiesu praksi (1861.–1863. g.) 1928. gada “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī”²⁸ analizējis pirmais profesionālais Latgales vēstures pētnieks Boļeslavs Brežgo (1887–1957). Pētījums ir nozīmīgs, jo par Latgales pagasttiesu darbību avotu trūkuma dēļ saglabājies maz ziņu.²⁹

Pagasttiesu darbības izpratnes apzināšanai izmantojami Jelgavas apgabaltiesas tiesneša K. Vītola komentāri 1934. gada “Pagasttiesu nolikumam”.³⁰ Grāmata (arī tās papildinātais izdevums 1938. gadā) tika atzīta par ļoti noderīgu juristu ikdienas darbā. Tā īpaši noderēja pagasttiesu darbiniekiem, kuriem trūka speciālo juridisko zināšanu. Šādi normatīvo aktu komentāri palīdzēja novērst neskaidrības un lieku sarakstīšanos ar uzraudzības instancēm.³¹ K. Vītols izteiksmīgi raksturojis “Pagasttiesu nolikuma” komentāru rakstīšanas mērķus un uzdevumus: “[.] labus ties-

²¹ Švābe, A. *Pagasta vēsture. Pirmā daļa. Līdz krievu laikiem*. Rīga: J. Rozes apgādībā, 1926, 144.–147. lpp.

²² Turpat, 161. lpp.

²³ Švābe, A. *Latvijas tiesību vēsture. III daļa. Pēc 1932./1933. m. g. II sēm.* Latvijas Universitātē lasītām lekcijām atreferējis stud iur. A. Širons. Rīga: Latvijas Universitātes studentu padomes grāmatnīcas izdevums, 1933, 58. lpp.

²⁴ Švābe, A. *Latvijas tiesību vēsture. III daļa*, 84. lpp.

²⁵ Švābe, A. *Drustu pagasta tiesas spriedumi 1830.–35. g.* Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 1927, 30.–36. lpp.

²⁶ Ābers B. Rundāles pagasta tiesas protokoli. 1819.–28. Grām.: *Tautas vēsturei. Veltījums profesoram Arvedam Švābem*. Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis, 1936.

²⁷ Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*. Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis, 1936.

²⁸ Brežgo, B. Latgales pagasttiesas 1861.–1863. gados. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1928, Nr. 1/2., 17.–22. lpp.

²⁹ Turpat, 18. lpp.

³⁰ Pagasttiesu nolikums. Likuma teksts, saskaņots ar visiem viņā ieviestiem grozījumiem, pievienojot izrakstus no citiem ciešā sakarā ar to stāvošiem likumiem, īsus aprādījumus un Senāta paskaidrojumus. Sakārtojais K. Vītols, Jelgavas apgabaltiesas loceklis. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1934.

³¹ A., Dz. Pagasttiesu likums neoficiālā izdevumā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, 918. lpp.

lietu zinātājus pagasttiesās ilgi vēl neredzēsīm, bet savu tiesiņu izlīdzēt pagasttiesu darbiniekiem ir šā uzdevuma nolūks.³²

1938. gadā Ventspils un Ludzas apriņķu pagasttiesu darbības analīzi “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī” sniedzis Rīgas apgabaltiesas vecākais tiesu amatu kandidāts A. Vinčels, atspoguļojot tādas problēmas kā normatīvo aktu neievērošanu un nepārziņāšanu pagasttiesu darbā 30. gadu beigās.³³ Uz problēmām Latgales pagasttiesu darbā norādījis arī Rēzeknes zemesgrāmatu nodaļu priekšnieka palīgs A. Sarma “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī” 1940. gadā. Daudz ir nenokārtotu mantošanas lietu, lietu kārtošanā pieļautas kļūdas, bet to cēloņi – pagasttiesu darbinieku juridisko zināšanu trūkums.³⁴

Nelielu publikāciju pagasttiesu 50 gadu darbības atcerei veltījis senators P. Leitāns, akcentējot, ka līdz Latvijas brīvvalsts tapšanai latvieši vienmēr bijuši tiesneši savā pagasttiesā un šīs tiesas otrā pakāpē.³⁵

Pagasttiesu darbību saskaņā ar normatīvo regulējumu īsi aprakstījis Ž. Bundurs.³⁶ Rīgas un Liepājas apgabaltiesas tiesnesis un Tiesu departamenta direktors V. Vitiņš mācību līdzekli “Vispārējs tiesību pārskats”³⁷ aplūkojis pagasttiesas kā tiesu sistēmai piederīgas instances. Līdzīgā izpratnē veidots arī miertiesneša T. Strēlerta sastādītais “Tieslietu padomnieks”.³⁸

Analizējot pagasttiesu kā aizbildnības institūciju, tās darbības un funkciju izpratnei salīdzinošā aspektā izmantojams Rietumeiropas valstu un Latvijas bāriņtiesu darbības vērtējums, ko 20. gs. 30. gados veicis Rīgas bāriņtiesas priekšsēdētājs K. Celms.³⁹

20. gs. 20.–30. gados trūka pagasttiesu darbinieku izglītošanai paredzētas literatūras un periodisko izdevumu. Tāpēc svarīga loma bija žurnālam “Pagasta Dzīve”, kurš no 1938. gada 1. aprīļa sāka iznākt divas reizes nedēļā.⁴⁰ Žurnālā publicējās juristi, apgabaltiesu tiesneši, miertiesneši, sniedzot palīdzību juridisku jautājumu izprašanā. Zemesgrāmatu lomu skaidroja *cand. iur.* K. Krievs,⁴¹ par aktu apliecināšanu pagasttiesās izteicās *cand. iur.* J. Drande.⁴² Par to, kā atšķiras dabiskā aizbildnība no parastās, kādas ir pagasttiesas funkcijas, kontrolējot bērna mantas atsavināšanu, rakstīja miertiesnesis H. Švarcbachs.⁴³ Pagasttiesu darbības pētniecību apgrūtina tas, ka valsts mērogā pagasttiesu darbības pārskati nav apkopoti. Tāpēc svarīga ir katra statistiska informācija.⁴⁴

³² Pagasttiesu nolikums, 26. lpp.

³³ Vinčels A. Novērojumi Ventspils un Ludzas apriņķu pagasttiesu darbībā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938. Rīga: Tieslietu ministrija, 891.–895. lpp.

³⁴ Sarma A. Pagasttiesu sekretāri Latgalē. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1940, Nr. 4, 794.–799. lpp.

³⁵ Leitāns P. Pagasttiesu piedesmit gadu darbības apcerei. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939, Nr. 4, 878.–881. lpp.

³⁶ Bundurs Ž. *Padomnieks tieslietās. Krimināltiesības. Civiltiesības. Administratīvās tiesības*. Daugavpils: Pašpalīdzība, 1933.

³⁷ Vitiņš V. *Vispārējs tiesību pārskats. 2. izdevums. Valda Birkava priekšvārds un komentāri*. Rīga: Verdikts, 1993.

³⁸ Strēlerts T. *Tieslietu padomnieks. Otrais un paplašinātais iespiedums*. Rīga: Valtera un Rapas aks. sab. apgāds, 1938.

³⁹ Celms K. Aizbildnības iestāžu organizācija dažās Vakareiropas valstīs. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, Nr. 1, 455.–475. lpp.

⁴⁰ Gulbis V. “Pagasta Dzīve” – pašvaldību darba paudēja. *Pagasta Dzīve*, 1938, 1. apr., Nr. 1, 3. lpp.

⁴¹ Zemesgrāmata. *Pagasta Dzīve*, 1938, 15. jūn., Nr. 6, 137.–138. lpp.

⁴² Drande J. Aktu apliecināšana pagasttiesās. *Pagasta Dzīve*, 1937, 8. janv., Nr. 2, 17.–20. lpp.

⁴³ Švarcbachs H. Dabiskā aizbildnība. *Pagasta Dzīve*, 1939, 15. aug., Nr. 16, 410. lpp.

⁴⁴ Drande J. Vidzemes pagasttiesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve*, 1938, 15. jūl., Nr. 8, 179. lpp.

Kopsavilkums

1. Prof. V. Sinaiskis no juridiskā viedokļa analizējis ārvalsts bērna tēva pienākumu bērna uzturēšanā, devis vecāku varas dinamiskā aspekta – adopcijas – raksturojumu, komentējis aizbildnības dinamiskos momentus.
2. Tā kā pagasttiesu darbiniekiem trūka juridisko zināšanu, pagasttiesu prakse kļūdaini atšķīrusies no doktrīnas, piemēram, adopcijas lietās, lietās par vecāku varas atņemšanu vai aizbildņu norēķinu pieprasīšanu.
3. Norādot, ka adopciju veic apgabaltiesa, prof. V. Sinaiskis izslēdzis pagasttiesu no adopcijas institūciju loka. Tas bija par pamatu tādai pašai neprecizitātei civiltiesību mācību līdzeklī.
4. Tēmas izpētei nozīme ir gan zinātnieku (A. Švābes, B. Ābera, B. Brežgo), gan praktizējošo juristu (K. Vītols, A. Vinčels, Ž. Bundurs, V. Vitiņš, K. Celms, J. Drande u. c.) sniegtās atziņas par pagasttiesām, kas izteiktas laikposmā pēc 1918. gada.

SEKCIJA

“TIESĪBU ZINĀTNES NĀKOTNEI.
JAUNĀKIE PĒTĪJUMI TIESĪBU TEORIJĀ,
VĒSTURĒ UN FILOZOFIJĀ”

BĒRNA TIESĪBAS BŪT INFORMĒTAM PAR ADOPCIJAS FAKTU – BĒRNA TIESĪBU UZ IDENTITĀTI PASTĀVĒŠANAS PRIEKŠNOSACĪJUMS

CHILD'S RIGHT TO BE INFORMED ABOUT FACT OF ADOPTION: PREMISE FOR EXISTENCE OF CHILD'S RIGHT TO IDENTITY

Anastasija Jumakova, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The objective of the article is to clarify the capacity of adoption to ensure children's rights, particularly the right to identity, in Latvia. For this purpose, the article addresses the following questions. Firstly, adoption model in Latvia in the context of possibility for a child to form and be aware of his or her identity, including the notion of preservation and establishment of his or her origins.

Secondly, clarification of situation in Latvia, namely, whether there is a legal collision or another type of problem between rights of children to identity and the secret of adoption, which currently is in force in Latvia.

The article also provides a brief insight into analysis of the Latvian legal regulation concerning adoption. Moreover, the article concentrates on disclosure of identifying information, including the fact of adoption.

The author has employed descriptive and comparative methods, and carried out analysis. The article provides the relevant conclusions regarding the studied issues.

Atslēgvārdi: bērna identitāte, adopcija, bērnu tiesības

Keywords: identity of child, adoption, children's rights

Ievads

Jebkuras personas identitāte sāk veidoties jau agrā bērnībā. Bērns pats izveido un pārveido savu identitāti, patstāvīgi izvēloties starp dažādiem sevis redzējumiem un vērtībām, kamēr tā, cerams, izkristalizēsies brieduma gados. Bērna identitāte ir viņa paša pieredzes produkts, un izprast, kas viņš ir, bērns var tikai ģimenes un sabiedrības kontekstā.¹

Tomēr no bērna neatkarīgi ārējie procesi var ne tikai apdraudēt bērna sākotnējās vai patiesās identitātes pastāvēšanu un harmonisku attīstību, bet arī neatgriezeniski to sagrozīt. Šādu apdraudējumu saraksts ir ievērojams, un tas aptver

¹ Ronen Y. Redefining the Child's Right to Identity. *International Journal of Law and the Family*, Vol. 18, 2004, p. 150–151, 154.

situācijas no bērna iesaistīšanas militāros konfliktos līdz pat mākslīgai ieņemšanai vai atstāšanai glābēsilitē. Šajā sarakstā īpašu vietu ieņem bērna adopcija, kas gan Latvijā, gan citur pasaulē rada virkni juridisku, ētisku, filozofisku u. tml. jautājumu, kuri nereti noved pie diskusijām par adopcijas institūta saturu, būtību un nepieciešamību, jo doma, ka bērna labklājība ir primārais adopcijas nosacījums, ir tikai relatīvi nesens sabiedrības tiesiskās apziņas produkts.²

Nemot vērā minēto, aktuāls ir jautājums, vai Latvijas mūsdienu adopcijas modelis ļauj bērnam īstenot savas tiesības uz identitāti – saglabāt vai noskaidrot savu izcelsmi, zināt un piekļūt jebkādai informācijai, kas bērnam būtu nepieciešama sevis izprašanai, savas identitātes izveidošanai. Apzinoties pieteiktā jautājuma plašo tvērumu, tas tiek reducēts, un attiecīgi raksta mērķis ir noskaidrot, kādi ir priekšnosacījumi, lai adopcijas gadījumā nodrošinātu bērna tiesības uz identitāti.

Mērķa sasniegšanai būtu jāatbild uz šādiem jautājumiem:

- 1) vai Latvijā adoptētajai personai ir tiesiska iespēja noskaidrot savu patieso izcelsmi;
- 2) vai starp bērna tiesībām uz identitāti un adopcijas noslēpumu pastāv tiesību normu kolīzija un kā tā būtu atrisināma, vai arī starp šiem jēdzieniem pastāv cita veida problēma un kā tā būtu novēršama.

Adoptētās personas izcelsmes noskaidrošana. Latvijas tiesiskā realitāte

Analizējot Latvijas adopcijas tiesisko regulējumu bērna tiesību uz identitāti tvērumā, secināms, ka Latvijas Republikas Civillikuma spēkā esošā redakcija zināmā mērā kalpo bērna tiesībām uz identitāti, paredzot, ka, sasniedzot pilngadību, bērnam tiek nodrošināta iespēja apzināties savu būtību, esību, piederību, izcelsmi, dzimšanas, kā arī adopcijas apstākļus utt.³

Nemot vērā minēto, autore apgalvo, ka, pareizi piemērojot tiesību normas, pat pastāvot adopcijas noslēpumam, bērnam jeb, korekti runājot, pilngadīgam adoptētajam ir iespējams noskaidrot gandrīz visu nepieciešamo informāciju viņa sākotnējās identitātes pilnīgai izveidošanai un izpratnei.

Proti, pirmkārt, atbilstoši Civiltāvokļa aktu reģistrācijas likuma 6. panta sestajai daļai pilngadību sasniegušai adoptētai personai ir tiesības iepazīties ar dzimšanas reģistra ierakstu un pieprasīt dzimšanas apliecību, izziņu par dzimšanas reģistrāciju vai dzimšanas reģistra ieraksta kopiju.⁴ Dzimšanas reģistra ieraksti ir pieejami attiecīgajā dzimtsarakstu nodaļā, kas ir norādīta personas dzimšanas apliecībā kā dokumenta izdevēj institūcija, kā arī Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta arhīvā.⁵

² *Child Adoption: Trends and Policies*. United Nations Publications, New York, 2009, p. 21.

³ Sk. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 8. pantu kontekstā ar Civillikuma 171. pantu.

Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 19. jūl., Nr. 199/200.

Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937, 20. febr., Nr. 41; Ziņotājs, 1993, 10. jūn., Nr. 22.

⁴ Civiltāvokļa aktu reģistrācijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 14. dec., Nr. 197.

⁵ Adopcijas noslēpums – bērna un adoptētāju aizsardzībai. Skaidrojums, *Latvijas Vēstnesis*. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/201258-adopcijas-noslepums-berna-un-adoptetaju-aizsardzibai/> [aplūkots 26.04.2017.].

Otrkārt, Fizisko personu datu aizsardzības likuma 15. panta pirmā daļa paredz, ka datu subjektam ir tiesības iegūt visu informāciju, kas par viņu savākta jebkurā personas datu apstrādes sistēmā.⁶

Vienlaikus Ministru kabineta 2006. gada 19. decembra noteikumu Nr. 1037 “Bāriņtiesas darbības noteikumi” 13.1. apakšpunktā teikts, ka ar bāriņtiesas lietvedībā esošās konkrētās lietas materiāliem var iepazīties konkrētā administratīvā procesa dalībnieki.⁷ Savukārt saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 24. panta 3. un 4. punktu, kā arī 27. un 28. pantu administratīvā procesa dalībnieki ir adresāts, t. i., privātpersona, attiecībā uz kuru izdots administratīvais akts vai veikta (tiks veikta) faktiskā rīcība, un trešā persona – privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses attiecīgais administratīvais akts var ierobežot vai kuru var skart tiesas spriedums lietā.⁸ Atbilstoši bāriņtiesas lietvedībā esošajam lietu sarakstam, ko izstrādā saskaņā ar bāriņtiesas lietu paraugsarakstu, kuru savukārt apstiprina Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas priekšnieks,⁹ uz adoptēto personu var tikt attiecinātas šādu kategoriju lietas:

- lieta par aizgādības tiesību pārtraukšanu un atņemšanu un aizgādības tiesību atjaunošanu;
- aizbildnības lieta;
- lieta par bērna ievietošanu audžuģimenē;
- lieta par bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu ievietošanu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā;
- adopcijas lieta.

Līdz ar to adoptētā persona lietā par aizgādības tiesību pārtraukšanu un atņemšanu un aizgādības tiesību atjaunošanu ir trešā persona, savukārt adopcijas lietā, aizbildnības lietā, lietā par bērna ievietošanu audžuģimenē vai lietā par bāreņa un bez vecāku gādības palikušā bērna ievietošanu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā – adresāts.

No minētā secināms, ka adoptētajai personai ir tiesības vērsties attiecīgajā bāriņtiesā, lai iepazītos ar konkrēto lietu materiāliem. Ja attiecīgo lietu materiāli to glabāšanas termiņa notecējuma dēļ ir nodoti Valsts arhīvā, adoptētajai personai ir tiesības ar lūgumu vērsties Valsts arhīvā. Ievērojot to, ka attiecīgajās lietās ir pievienota pēc iespējas vispusīga informācija par lietas faktiskajiem apstākļiem, autores ieskatā šajās lietās esošā informācija ir pietiekama, lai adoptētā persona varētu izveidot pilnīgu priekšstatu par savu vēsturi, izcelsmi un citiem personas identitātes veidošanai būtiskiem apstākļiem.

Apkopojot minēto, rezumējams, ka Latvijas tiesību akti aizsargā un nodrošina bērna tiesības uz identitāti adopcijas gadījumā. Tas, ka Latvijā adoptētajai personai ir tiesības noskaidrot savas izcelšanās apstākļus utt., protams, ir pozitīvi vērtējams, taču, ņemot vērā, ka tikai adoptētājs ir tiesīgs atklāt bērnam informāciju par adopcijas faktu un citiem apstākļiem, rodas loģisks jautājums, kā nodrošināt, lai adoptētajai personai vispār tiktu atklāts adopcijas fakts.

⁶ Fizisko personu datu aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 6. apr., Nr. 123/124.; *Ziņotājs*, 2000, 4. maijs, Nr. 9.

⁷ Bāriņtiesas darbības noteikumi: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 29. dec., Nr. 207.

⁸ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 14. nov., Nr. 164.; *Ziņotājs*, 2001, 13. dec., Nr. 23.

⁹ Sk.: Bāriņtiesas darbības noteikumu 28. punktu, kā arī Labklājības ministrijas mājaslapā pieejamo Bāriņtiesas lietu paraugsarakstu. Pieejams: www.lm.gov.lv/upload/barintiesas/informacija6.doc [aplūkots 26.04.2017.].

Adopcijas un bērna identitātes tiesību normu kolizijas risinājums Latvijā

Diskusija par to, kā atrisināt konfliktu starp adopciju un bērna tiesībām uz identitāti, neizbēgami noved pie jautājuma par adopcijas būtību un mērķi kā tādu. Tomēr, neiedziļinoties šīs provokatoriskās diskusijas specifiskā, jāatzīmē, ka minētā konflikta atslēgvārdi ir “adopcijas noslēpums”. Jāpiebilst, ka tiesību zinātnieki nav vienprātīgi par adopcijas noslēpuma būtību – vieni uzskata, ka adopcijas noslēpums, tostarp arī adoptējamā bērna vārda maiņa, ir atbalstāma un vitāli svarīga,¹⁰ savukārt otri ir kategoriski pret, norādot, ka tam nav jāietekmē bērna un vecāka tiesiskās attiecības (*parentage*).¹¹ Autore nesteigtos apgalvot, ka līdz ar adopcijas noslēpuma izslēgšanu tiktu atrisinātas adoptētā bērna identitātes problēmas, un uzskata, ka minētie jēdzieni varētu eksistēt vienlaicīgi, neizslēdzot viens otru.

Paliek atklāts jautājums, kā praktiski piemērot bērna tiesības uz savas identitātes saglabāšanu, proti, kā iespējams reāli baudīt šīs tiesības, ja personai (bērnam) netiek atklāts adopcijas fakts. Kā var nodrošināt, lai tiktu ievērotas personas tiesības uz identitāti, ja paralēli nepastāv pienākums atklāt adopcijas faktu. Šeit jāņem vērā, ka minētais attiecas tikai uz maziem bērniem vai bērniem, kuri dažādu fizioloģisku un psiholoģisku apstākļu dēļ nespēj atcerēties vai saprast adopcijas faktu.

Latvijā nav veikti pētījumi par gadījumu skaitu, kad bērniem atklāts adopcijas fakts, tāpēc problēmas ilustrēšanai par pamatu tiks ņemti pētījumi, kas veikti citās valstīs. Proti, Lielbritānijā, kur tiesiskajā regulējumā ir iestrādātas personas tiesības saņemt identificējošu informāciju par saviem vecākiem, bērna vecāki tikai 5 % gadījumu informēja bērnu par viņu ģenētisko izcelsmi. Tikpat zemi rādītāji ir arī Itālijā (tuvu 0 %), Spānijā (4 %), kā arī Zviedrijā (11 %), kur attiecīgais regulējums tika iestrādāts jau 1985. gadā. Nedaudz augstāki rādītāji ir Nīderlandes Karalistē un Austrālijā – aptuveni 23 %.¹²

Latvijas adopcijas speciālisti, proti, Labklājības ministrija kā vadošā Latvijas valsts pārvaldes iestāde bērnu un ģimenes tiesību jomā, kā arī bāriņtiesu darbinieki norāda, ka pārrunās ar adoptētājiem gandrīz vienmēr tiek ieteikts pēc iespējas ātrāk informēt par adopcijas faktu, pirms tam pārrunājot veidu un laiku ar psihologu vai sociālo darbinieku, kā arī sagatavojot bērnu.¹³ Uz problēmām ar adopcijas noslēpuma sekām norādīts arī Latvijas oficiālajā ziņojumā Eiropas Komisijai.¹⁴ Taču minētie viedokļi, lai gan paši par sevi ir nozīmīgi, nav saistoši adoptētājiem,

¹⁰ Sk., piemēram, Ramiņa I., Švāgere L. *Par adoptējamā bērna vārdu maiņu*. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ieva-ramina-lele-svagere-par-adoptejama-berna-varda-mainu.d?id=43445839> [aplūkots 23.03.2016.].

¹¹ Sk., piemēram, Norrie K. McK. *Adoption and the Child's Right to Identity*. 4th World Congress on Family Law and Children's Rights. Cape Town, 20–23 March, 2005. Available from: <http://childjustice.org/index.php/en/component/edocman/adoption-and-the-child-s-right-to-identity> [accessed on 30.03.2016.].

¹² Cowden M. “No Harm, No Foul”: A Child's right to know their Genetic Parents. *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 26 (1), 2012, p. 112.

¹³ Adopcijas noslēpums – bērna un adoptētāju aizsardzībai. Skaidrojums, *Latvijas Vēstnesis*. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/201258-adopcijas-noslepums-berna-un-adoptetaju-aizsardzibai/> [aplūkots 26.04.2017.].

¹⁴ Comparative Study Relating to Procedures for Adoption Among the Member States of the European Union, Practical Difficulties Encountered in this Field by European Citizens within the Context of the European Pillar of Justice and Civil Matters and Means of Solving these Problems and of Protecting Children's Rights, No. JLS/2007/C4/017-30-CE-0157325/00-64. European Commission's Directorate General Justice, Freedom and Security, 2007, p. 291. Available from: http://ec.europa.eu/civiljustice/news/docs/study_adoption_legal_analysis_en.pdf [accessed 26.04.2017.].

bet drīzāk kalpo par metodiskiem ieteikumiem vai vadlinijām. Tāpēc ar tiem nepietiek, lai atrisinātu adopcijas un bērna identitātes tiesību konfliktu.

Atbildot uz jautājumu, kā var nodrošināt, lai tiktu ievērotas bērna tiesības uz identitāti, ja paralēli pastāv adopcijas noslēpums un attiecīgi nepastāv pienākums atklāt adopcijas faktu, cits šķietami vieglāks risinājums būtu pilnveidot normatīvi tiesisko regulējumu un atcelt adopcijas noslēpumu, uzliekot par pienākumu atklāt adopcijas faktu, kā tas ir, piemēram, Itālijas tiesiskajā regulējumā.¹⁵ Provizorisku tiesību akta normu varētu papildināt, norādot, ka tas ir darāms pakāpeniski, atbilstoši sagatavojot bērnu, izvēloties piemērotāku veidu un laiku, kā arī ievērojot bērna intereses.

Taču, kā tika atzīts vēl 1996. gadā un uz ko norāda vairāki mūsdienu bērna identitātes tiesību pētnieki, problēma ir tā, ka bērna tiesības uz identitāti un pienākums atklāt adopcijas faktu ir dažādu kategoriju jēdzieni.¹⁶ Proti, personas tiesības uz identitāti ir juridiska vērtība (tiesību norma), bet pienākums atklāt adopcijas faktu – morāles pienākums (morāles norma).¹⁷ Šajā gadījumā tiesību norma drīzāk ir kā prasījuma tiesības, kuras atzīst tiesiskais regulējums, savukārt morāles norma eksistē neatkarīgi no tiesiskā regulējuma. Abas šīs tiesības izriet no morāles pienākuma, taču veids, kā tās ir praktiski izpildāmas, veido būtisku šo tiesību savstarpējo atšķirību.¹⁸ Tiesību normu īstenošanu nodrošina valsts, savukārt morāles normu piemērošanu ar morālu sankciju palīdzību sekmē pati sabiedrība.¹⁹

Autore aizstāv viedokli, ka, iztulkojot Latvijas adopcijas un bērna identitātes tiesību normas, adoptētajai personai tomēr ir juridiski atzīstamas tiesības būt informētai par adopcijas faktu. Šīs tiesības pastāv neatkarīgi no tā, vai un kā adoptētāji ievēro savu morāles pienākumu informēt bērnu par adopcijas faktu. Minētā tēze izriet no šādiem apsvērumiem.

Iepriekš veiktā tiesību normu analīze norāda, ka Latvijā, pirmkārt, ir nodrošinātas personas tiesības uz identitāti, kas tai skaitā ietver tiesības zināt savu izcelsmi un izcelšanās apstākļus. Tāpat ir nodrošinātas adoptētās personas tiesības iegūt informāciju par saviem bioloģiskajiem vecākiem, kā arī citu informāciju par adopcijas apstākļiem. Tātad tiesībām zināt un tiesībām noskaidrot ir juridisks statuss, tās ir juridiski atzītas. Būtiski, ka atšķirībā no mākslīgi ieņemtajiem vai glābējsilītē atstātajiem bērniem vai citiem bērniem, kuru bioloģiskie vecāki un sociālie vecāki nav vienas un tās pašas personas, adoptētā bērna tiesības zināt savu bioloģisko vecāku identitāti veido divas sastāvdaļas, divas juridiski atzītas tiesības, t. i., tiesības zināt savas izcelšanās apstākļus un tiesības saņemt informāciju par saviem bioloģiskajiem vecākiem.²⁰

¹⁵ Itālijas likuma Nr. 184/1983 par bērna tiesībām uz ģimeni 28. panta pirmajā daļā noteikts, ka adoptētāji brīvprātīgi un pēc saviem ieskatiem vislabākā veidā informē nepilngadīgo adoptēto bērnu par viņa situāciju. Sk.: Legge 4 maggio 1983, N. 184 – Diritto del minore ad una famiglia. *Gazzetta Ufficiale*, No. 133, 1983. 17 maggio.

¹⁶ Freeman M. The New Birth Right? Identity and the Child of the Reproduction Revolution. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 4, 1996, p. 273–297.

¹⁷ Frith L. Donor Conception and Mandatory Paternity Testing: The Right to Know and the Right to be Told. *The American Journal of Bioethics*, Vol. 13 (5), 2013, p. 51.

¹⁸ Feinberg J. The Nature and Value of Rights. Book: *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty: Essays in Social Philosophy*. Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 148.

¹⁹ Osipova S. *Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2010, 72.–73. lpp.

²⁰ Frith L. Beneath the rhetoric: The role of rights in the practice of non-anonymous gamete donation. *Bioethics*, Vol. 15, No. 5/6, 2001, p. 479.

No minētā secināms, ka līdztekus metodiskajiem ieteikumiem un tā saucamajai labajai praksei adopcijas lietās tiesības zināt savu izcelsmi un tiesības to noskaidrot veido trešās patstāvīgās tiesības – tiesības būt informētam par adopcijas faktu. Šīs tiesības atšķirībā no adoptētāju pienākuma atklāt adopcijas faktu nav uzskatāmas tikai par morāles normu, bet gan par tiesību normu, par kuras nodrošināšanu ir atbildīga valsts. Autore uzskata, ka tiesības būt informētam par adopcijas faktu nav nepieciešams pozitivizēt, jo tās jau ir izsecināmas, iztulkojot tiesību normas, turklāt to ierakstīšana normatīvajā aktā neuzlabos to īstenošanu.

Minētais attiecīgi rada loģisku jautājumu, kā nodrošināt, lai tiktu ievērotas tiesības būt informētam par adopcijas faktu. Tas ir komplikēts jautājums, jo ir skatāms kontekstā un sistēmiski ar Latvijas likuma noteikumu, ka ziņas par adopciju nav izpaužamas līdz bērna pilngadībai. Tātad tiesībām būt informētam par adopcijas faktu ir tā saucamais vecuma cenzs, citiem vārdiem, tās piemīt adoptētajai personai, tikai sasniedzot pilngadību.

Kopsavilkums

1. Adopcijas un bērna identitātes tiesību mijiedarbības tiesisko realitāti Latvijā veido divi aspekti, proti, no vienas puses, bērna īstās vai sākotnējās identitātes saglabāšana, no otras puses, pieeja informācijai par savu izcelšanos.
2. Latvijā tiesību normu kolīzija starp bērna tiesībām uz identitāti un adopcijas noslēpumu nepastāv, šie tiesību institūti eksistē harmoniski un līdzdarbojoties. Patiesā problēma slēpjas bērna tiesību uz identitāti un adopcijas fakta atklāšanas mijiedarbībā.
3. Bērna tiesības zināt savu izcelsmi un tiesības to noskaidrot veido trešo patstāvīgo tiesību normu – tiesības būt informētam par adopcijas faktu, kas ir arī bērna tiesību uz identitāti pastāvēšanas priekšnosacījums adopcijas gadījumā, jo šo tiesību reāla baudīšana nav iespējama bez adopcijas fakta atklāšanas, kas gan būtu veicams bērnam saudzējošākā formā.
4. Lai nodrošinātu, ka tiek ievērotas bērna tiesības būt informētam par adopcijas faktu, nepieciešama sistēmiska un kompleksa pieeja, primāru uzmanību veltot preventīvajiem pasākumiem, kas, pirmkārt, varētu izpausties bāriņtiesu aktīvākā iesaistīšanā nepiemērotu potenciālo adoptētāju atsijāšanā un adoptētāju informēšanā par adopcijas fakta atklāšanas nepieciešamību. Otrkārt, īpaša nozīme būtu potenciālo adoptētāju apmācības programmas izstrādei un īstenošanai. Treškārt, zināma pozitīva ietekme varētu būt arī intensīvākai tiesnešu iesaistei attiecīgajā²¹ apmācības programmā.

²¹ Noteikumi par kārtību, kādā apgūst speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā, šo zināšanu saturu un apjomu: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2014, 9. apr., Nr. 71.

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES TIESAS JUDIKATŪRA ATTIECĪBĀ UZ FIZISKAS PERSONAS PIENĀKUMIEM

OBLIGATIONS OF NATURAL PERSON WITHIN CASE- LAW OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF LATVIA

Ilze Ziemane, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The author aims to review the case-law of Constitutional Court of the Republic of Latvia regarding obligations of natural person as well as its place in the legal system, analyzing the judgments of Constitutional Court. The author concludes that Constitutional Court develops the content of the obligations within the Constitution of the Republic of Latvia.

Atslēgvārdi: Latvijas Republikas Satversme, pienākumi, Satversmes tiesa, judikatūra, tiesību sistēma

Keywords: The Constitution of the Republic of Latvia, duties, Constitutional Court, case-law, legal system

Ievads

Stājoties spēkā likumam “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē”,¹ kas izteica Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) ievadu jaunā redakcijā, Satversmē pirmo reizi² *expressis verbis* tika iekļauti personas pienākumi.³ Tomēr fiziskas personas pienākumi neizriet tikai no minētās ievaddaļas, bet arī no citām Satversmes tiesību normām. Par Latvijas Republikas pamatlikuma – Satversmes – uzdevumu var pieņemt ne tikai tā mērķi noteikt valsts konstitucionālo iekārtu, bet arī personas darbību noteicošu regulējumu.⁴ Tauta tiek definēta kā vēsturiski izveidojusies cilvēku kopība, kurai parasti raksturīga kopīga valoda, kultūra, domāšanas veids, arī teritorija,⁵ līdz ar to katrs cilvēks kā fiziska persona veido tautu kopumā. Demokrātijas pastāvēšana nevar tikt skatīta atrauti no tautas

¹ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2014, 7. jūl., Nr. 131.

² Satversmes 105. panta otrais teikums nosaka liegumu izmantot īpašumu pretēji sabiedrības interesēm.

³ Satversmes ievaddaļas piektās rindkopas trešais teikums nosaka, ka “Ikviens rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu.”

⁴ Sīkāk sk.: Greene A. S. *What is Constitutional Obligation?* Forgham Law School. p. 1246. Pieejams: http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1511&context=faculty_scholarship [aplūkots 2017. gada 26. aprīlī].

⁵ Latvijas Zinātņu akadēmijas skaidrojošā vārdnīca. LZA Terminoloģijas komisija. Portāls: www.termini.lza.lv.

apziņas. Proti, tautai ir jāapzinās savas tiesības un pienākumi, jo demokrātija ir saistīta ar pilsoņu sabiedrisko aktivitāti un apzinīgumu. Tautai ir jāizprot savu visaugstāko politisko tiesību un brīvību saturs, lai tās varētu pastāvēt ilglaicīgi.⁶ Pretēji Satversmei citu Baltijas valstu pamatlikumos ir noteikti fiziskas personas pienākumi, piemēram, pienākums ievērot likumu,⁷ pienākums vecākiem rūpēties un audzināt bērnu,⁸ pienākums klausīt pavēlēm un aizstāvēt valsts neatkarību,⁹ bērnu pienākums cienīt savus vecākus un rūpēties par tiem vecumā¹⁰ u. c., tādējādi atzīstot šādu pienākumu konstitucionālo spēku. Arī Latvijas Republikas Satversmes tiesa (turpmāk – Satversmes tiesa) spriedumā lietā Nr. 2015-01-01¹¹ ir atzinusi, ka pienākumu ievērošana un izpilde veicina demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzību un ir nepieciešama sabiedrības labklājības celšanai, līdz ar to aktualizējot pienākumu nesaraucamo saistību ar valsts kā vērtības tās plašākā nozīmē pastāvēšanas pamatiem.

Raksta mērķis ir aplūkot Satversmes tiesas spriedumos ietverto Satversmes interpretāciju un tiesību jaunradi attiecībā uz fiziskas personas pienākumiem, analizēt Satversmes tiesas spriedumos attīstītos pienākumus un Satversmes tiesas pieeju pienākumu konstatēšanai. Vienlaikus raksta mērķis ir pamatot, ka pretēji likumdevēja izvēlei Satversmes 8. nodaļā “Cilvēka pamattiesības” *expressis verbis* neiekļaut pienākumus noteicošas tiesību normas, Satversmes tiesa veic tiesību tālākveidošanu, ietverot Satversmes normu saturā arī pienākumus. Raksta uzdevums ir noskaidrot fiziskas personas pienākumu izpratni Satversmes tiesas judikatūrā, Satversmes tiesas spriedumos ietvertās atziņas attiecībā uz fiziskas personas pienākumiem un to vietu tiesību sistēmā. Autore raksta tapšanā izmantojusi vēsturisko metodi, aplūkojot tiesisko regulējumu un pienākumu (tiesību normu) izpratnes attīstību un iespējamu iekļaušanu Satversmē, un sistēmisko metodi, vērtējot Satversmes normas un analizējot Satversmes tiesas judikatūrā iekļautās atziņas attiecībā uz fiziskas personas pienākumiem tiesību sistēmas savstarpējā kontekstā.

⁶ Ķēniņš A. Sabiedrisko zināšanu nepieciešamība. *Tautas apziņā valsts spēks*. Rīga: Centrālā izglītības savienība, 1927, 3.–4. lpp. Citēts pēc: Vucāne M. Latvijas Nacionāli kulturālais raksturs kā valsts konstitucionālās identitātes elements. Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade. Latvijas Universitātes 71. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 311. lpp.

⁷ Igaunijas Republikas Konstitūcijas 19. §, kas nosaka, ka ikvienam ir jārespektē citu tiesības un brīvības, kā arī jāievēro likums. Pieejams: <https://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/print.html> [aplūkots 2017. gada 26. aprīlī]. Līdzīgs pienākums ir noteikts Lietuvas Republikas Konstitūcijas 28. pantā. Pieejams: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> [aplūkots 2017. gada 26. aprīlī].

⁸ Igaunijas Republikas Konstitūcijas 27. §. Arī Lietuvas Republikas Konstitūcijas 38. pants nosaka, ka vecākiem ir pienākums audzināt bērnus kā godīgus cilvēkus un uzticīgus pilsoņus un atbalstīt tos līdz pilngadības sasniegšanai.

⁹ Igaunijas Republikas Konstitūcijas 54. §. Arī Lietuvas Republikas Konstitūcijas 139. pants nosaka, ka valsts aizsardzība no citas valsts iebrukuma ir katra pilsoņa pienākums.

¹⁰ Lietuvas Republikas Konstitūcijas 38. pants.

¹¹ Par Latvijas valsts karoga likuma 7. panta pirmās un otrās daļas un Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.43 panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 100. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija spriedums lietā Nr. 2015-01-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 6. jūl., Nr. 129.

1. Fiziskas personas pienākumu izpratne Satversmes tiesas judikatūrā un to vieta tiesību sistēmā

Tikai pāris gadus pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas Satversmes sapulce bija iecerējusi pieņemt Satversmes otro daļu, kurā tika plānots izklāstīt pilsoņa pamattiesības un pienākumus.¹² Tātad ideja par pamatlikumā iekļaujamiem pienākumiem pastāvēja jau 20. gadsimta divdesmitajos gados. Savukārt pēc neatkarības un demokrātijas atjaunošanas Satversmes tiesa 1997. gada 11. jūlijā izteica ierosinājumu likumprojektā “Satversmes otrā daļa – par cilvēktiesībām”¹³ iekļaut normas, kas noteiktu arī pienākumus,¹⁴ bet šis ierosinājums neguva atbalstu.¹⁵ Lai arī nevienā no minētajiem gadījumiem likumdevējs neiekļāva Satversmē pienākumus noteicošas tiesību normas, tieši Satversmes tiesa savā judikatūrā ir attīstījusi konceptu par Satversmes normās ietvertiem personas pienākumiem un to saturu.

Satversmes tiesas judikatūra ir vispāršaistoša spēka tiesību avots,¹⁶ turklāt visaptverošs spēks piemīt gan Satversmes tiesas atrastajām tiesnešu tiesību normām, gan tiesību normu interpretācijas rezultātam. Satversmes tiesa nosaka, kāds ir attiecīgo Satversmes normu tvērums un saturs, proti, tiesību normas interpretācijas rezultāts ir vispāršaistošs attiecīgās normas satura atklājējs.¹⁷ Spriedums un tajā sniegtā attiecīgās tiesību normas interpretācija ir obligāta arī visām valsts un pašvaldību institūcijām un amatpersonām, tai skaitā tiesām. Latvijā Satversmes tiesas judikatūra ir obligāta visām tiesu instancēm.¹⁸ Piemēram, lai arī tiesa tieši nepiemēro Satversmes normas, tai ir saistoša Satversmes tiesas judikatūra, kas var ietekmēt tiesu praksi,¹⁹ tai skaitā jautājumos attiecībā uz fiziskas personas pienākumu izpratni un vietu tiesību sistēmā. Pastāv viedoklis, ka tieši Satversmes tiesas judikatūra, nevis likumdevējs *de facto* noteic Latvijas tiesību sistēmas un pat visas tiesiskās sistēmas saturu,²⁰ tādējādi pamatoti izvirzot jautājumu, vai daļa no šo tiesu nolēmumu atziņām tomēr nav palīgavots ar iespējami augstāku realizācijas

¹² Kusiņš G. Pētījums par Satversmes otrās daļas nepieciešamību. Nav publicēts. Saeimas arhīva materiāli. Pilsoņa pienākumi tika noteikti tikai 1991. gada 10. decembra Augstākās padomes pieņemtajā Latvijas Republikas konstitucionālajā likumā “Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”, kuram gan, ievērojot kvalificētā vairākuma atbalsta trūkumu, nebija konstitucionālā ranga.

¹³ Satversmes tiesas ierosinājums Satversmes otrās daļas projekta – par cilvēktiesībām – izstrādes komisijas priekšsēdētājam I. Bišeram. 1997. gada 11. jūlijā Nr. 2/121. Nav publicēts. Saeimas arhīva materiāli.

¹⁴ Satversmes tiesas ierosinājums bija papildināt daļu ar pantiem, kas noteiktu pilsoņa un personas pamatpienākumus. Konkrēti panti un to redakcijas netika ierosinātas. Šobrīd cilvēktiesības regulē Satversmes 8. nodaļa (Cilvēka pamattiesības).

¹⁵ Likumdošanas process plašākā nozīmē noris ne tikai Saeimā, bet jau likumprojekta izstrādes stadijā. Sīkāk sk.: Mita D. Likumdošanas procesa kvalitāte tiesneša skatījumā. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, 2017, Nr. 14., 30. lpp.

¹⁶ Minētais izriet no Satversmes 85. panta, Satversmes tiesas likuma 29. panta 2.¹ daļas, 32. panta otrās un trešās daļas, Administratīvā procesa likuma 17. panta piektās daļas, Kriminālprocesa likuma 2. panta otrās daļas.

¹⁷ Miķelsone G. *Judikatūras nozīme Latvijas kā demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā. Promocijas darbs*. 138. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31320/29851323Mikelsone_Gundega_gs06015.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 2017. gada 20. martā].

¹⁸ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 87. lpp. Sk. arī: Pleps J. Administratīvā tiesas procesa avoti. *Likums un Tiesības*, 2005, sept., 7. sēj., Nr. 9 (73), 283. lpp.

¹⁹ Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 14. jūn., Nr. 103. Satversmes tiesas likuma 17. panta pirmās daļas 9. punkts nosaka, ka tiesības iesniegt Satversmes tiesā pieteikumu par lietas ierosināšanu tiesai ir arī tiesām, izskatot civillietu, krimināllietu vai administratīvo lietu.

²⁰ Miķelsone G. *Judikatūras nozīme Latvijas kā demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā. Promocijas darbs*. 144. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31320/29851323Mikelsone_Gundega_gs06015.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 2017. gada 20. martā].

pakāpi.²¹ Līdz ar to būtiska ir Satversmes tiesas judikatūra, veidojot fiziskas personas pienākumu izpratni Satversmes ietvaros un visā tiesību sistēmā kopumā.

Pirmo reizi jautājums par fiziskas personas pienākumiem Satversmes tiesas praksē ir aplūkots 2001. gada 13. marta lietā Nr. 2000-08-0109²² tikai nepilnus trīs gadus pēc Satversmes 8. nodaļas "Cilvēka pamattiesības" iekļaušanas Satversmē. Minētajā lietā Satversmes tiesa aplūkoja valsts sociālās apdrošināšanas regulēšanas un kontroles sistēmu kontekstā ar to, ka sociālā apdrošināšana kalpo sociālā taisnīguma un sociālās drošības īstenošanai un cilvēka cienīgai esamībai un ka ikvienai personai jānodrošina Satversmes 109. pantā nostiprinātās tiesības uz sociālo nodrošinājumu. Būtisks ir Satversmes tiesas secinājums, ka tiesības uz izmaksām no sociālās apdrošināšanas līdzekļiem ir cieši saistītas ar pienākumu izdarīt attiecīgas iemaksas speciālajā budžetā, ko persona veic ar darba devēja starpniecību. Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas ir viens no nodokļu veidiem, proti, ar likumu noteikts obligāts maksājums pamatbudžeta vai speciālā budžeta ieņēmumu nodrošināšanai.²³ Līdz ar to vēl pirms Satversmes tiesas sprieduma,²⁴ kurā Satversmes tiesa noteica, ka Latvija ir sociāli atbildīga valsts, tika atzīts, ka Satversmes 109. pantā ietvertās tiesības uz sociālo nodrošinājumu ir jāvērtē kontekstā ar pienākumu veikt iemaksas budžetā. Tādējādi Satversmes tiesa tiesību sistēmā kā loģiskā veselumā ir attīstījusi izpratni un pamatojumu par pienākumu veikt iemaksas budžetā. Vienlaikus minētais apstiprina mūsdienās atzīto, ka sociāli atbildīgas valsts princips iekļauj arī cilvēka saistību ar sabiedrību, kas savukārt ietver arī cilvēka pienākumus pret citiem cilvēkiem,²⁵ proti, – pienākumu veikt iemaksas (maksāt nodokļus).

Citā lietā Satversmes tiesa, atsaucoties uz autoritatīviem tiesību zinātniekiem, ir atzinusi, ka īpašums rada, pirmkārt, pienākumu un tikai tad tiesības, jo "sociālā funkcija uzliek katram īpašniekam par pienākumu rēķināties ar citu interesēm, [...] īpašums rada, pirmkārt, pienākumu un tad tikai tiesības [...]. Satversmes 105. pantā šo ideju izteic otrais teikums – īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm."²⁶ Vienlaikus Satversmes tiesa, atsaucoties uz Satversmes 83. pantā nostiprināto tiesu varas neatkarības principu, ir secinājusi, ka minētā panta saturā un

²¹ Apse D. Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā. *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas*. Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds 2011, 202. lpp.

²² Par likuma "Par valsts sociālo apdrošināšanu" pārejas noteikumu 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam, 1966. gada 16. decembra Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 9. pantam un 11. panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 14. marts, Nr. 41.

²³ Par nodokļiem un nodevām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995, 18. febr., Nr. 26. 1. panta 1. punkts un 8. panta 9. punkts.

²⁴ Par likuma "Grozījumi Valsts sociālo pabalstu likumā" 1. panta daļas, ar kuru Valsts sociālo pabalstu likumā ieviests jauns 7. panta pirmās daļas 3. punkts, un 2. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 2. novembra spriedums lietā Nr. 2006-07-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 7. nov., Nr. 177.

²⁵ Kovaļevska A. Sociāli atbildīgas valsts princips. *Jurista Vārds*, 2008, 26. aug., Nr. 32.

²⁶ Par Limbažu pilsētas domes 2006. gada 25. janvāra saistošo noteikumu Nr. 4 "Limbažu pilsētas teritorijas plānojuma grafiskā daļa un teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi" plānojuma, ar kuru zemesgabals Cēsu ielā 24 iekļauts Limbažu pilsētas teritorijas izmantošanas un nekustamo īpašumu lietošanas mērķu grupas dabas pamatnes teritorijas vai brīvās izbūves teritorijas mežaparku un parku teritorijā, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 26. aprīļa spriedums lietā Nr. 2006-38-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 28. apr., Nr. 177. Secinājumu daļas 10. punkts.

principā ir ietverts pienākums neiejaukties spriedumu taisīšanā.²⁷ Līdz ar to Satversmes tiesas judikatūrā pienākumi ir saistīti gan ar Satversmes tiesību normām, gan to principiem un tiesību sistēmu kopumā.

Satversmes tiesas judikatūrā atzīto pienākumu saturs un to izmantošanas mērķis tiek vērtēts dažādos kontekstos. Pienākumi tiek konkrētizēti, nosakot pienākumu izpildi kā priekšnosacījumu, lai izmantotu Satversmē noteiktās tiesības leģitīmā mērķa noteikšanā (sabiedrības labklājības aizsardzība, sabiedrības intereses, nepieciešamība demokrātiskā valstī), lai pamatotu atšķirīgu attieksmi, analizējot valsts un personas pienākumu līdzsvarošanu, kā arī analizējot, vai leģitīmo mērķi iespējams sasniegt saudzējošākiem līdzekļiem, u. c. gadījumos. Līdz ar to Satversmes tiesa kopš pirmā sprieduma, kurā tika aplūkota pienākuma saistība ar Satversmē nostiprinātajām tiesībām, ir attīstījusi pienākumu izpratni gan argumentu, gan pierādījumu ietvaros, ar kuriem pamatoti Satversmes tiesas secinājumi un lēmumi. Lai arī lielākoties Satversmes tiesa pienākumus saista ar Satversmes normām un/vai tiesību sistēmu kopumā, tā nav attīstījusi konceptuālu pienākumu izpratni vai veidojusi teoriju par to, kas ir pienākums Satversmes tiesas skatījumā.

2. Satversmes tiesas judikatūra attiecībā uz fiziskas personas pienākumiem

Lai uzskatāmāk parādītu Satversmes judikatūru attiecībā uz fiziskas personas pienākumiem, rakstā tiks aplūkoti Satversmes tiesas nolēmumi sistēmiskā un hronoloģiskā kārtībā. Ievērojot ierobežoto raksta apjomu, autore aplūkos tikai būtiskākos Satversmes tiesas spriedumus.

a) Pienākumi, kas izriet no Satversmes ievada

Spriedumā lietā Nr. 2015-01-01 (tā saucamajā karoga lietā), vērtējot Latvijas valsts karoga likumā ietvertā pienākuma kā ierobežojuma leģitīmo mērķi Satversmes 116. panta kontekstā, Satversmes tiesa izdarīja secinājumus, analizējot arī Satversmes ievadu un tajā ietvertās vērtības, kas ir iekļaujamas valsts identitātes jēdzienā un nodrošina sabiedrības pastāvēšanu laikā jeb sabiedrības ilgtspēju.²⁸ Būtisks ir Satversmes tiesas secinājums, ka pienākums novietot pie fiziskām personām piederošām dzīvojamām ēkām Latvijas valsts karogu stiprina valsts drošību, veicina demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzību un ir nepieciešams sabiedrībai tās labklājības celšanai. Tās ir Satversmes ievada daļā noteiktās sabiedrības un valsts vērtības, kas cilvēkam kā indivīdam un sabiedrības loceklim ir nepieciešamas ilgtermiņā.²⁹ Līdz ar to pienākumu nozīmi apliecina tas, ka minētā sprieduma ietvaros pienākumu mērķis un to izpilde ir saistīta ar vērtību ievērošanu un nodrošināšanu valstī.

²⁷ Par likuma "Par tiesu varu" 49. panta otrās daļas atbilstību Satversmes 1. un 83. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2002-06-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 5. febr., Nr. 19.

²⁸ Osipova S. Tautas gars, pamatnorma un konstitucionālā identitāte. *Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade*. Latvijas Universitātes 71. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 306. lpp.

²⁹ Sīkāk sk.: *Habermas J. Between Facts and Norms*. Great Britain: Blackwell Publishing Ltd., 2011, p. 255.

- b) Pienākumi, kas ietverti Satversmes 1. nodaļas (Vispārējie noteikumi) tiesību normās

Nenoliedzami, ka viens no būtiskākajiem Satversmes tiesas spriedumiem ir spriedums lietā Nr. 2007-10-0102.³⁰ Minētajā spriedumā Satversmes tiesa, analizējot Satversmes 2. panta saturu un veicot tiesību tālākveidošanu, ir atzinusi, ka Satversmes 2. pantā noteiktās suverēna tiesības ietver arī pienākumus. No Satversmes tiesas secinājumiem izriet, ka Satversmes 2. pants uzliek ikvienam (t. i. fiziskai personai) par pienākumu:

- 1) neatzīt par spēkā esošiem tādus konstitucionālās iekārtas grozījumus, kas notikuši, neievērojot Satversmē noteikto kārtību;
- 2) pretoties tiem, kas mēģina antikonstitucionālā ceļā ar spēku graut valsts konstitucionālo kārtību, teritoriālo vienotību vai neatkarību;
- 3) atjaunot Latvijas valsti tādā veidā, kādu pieprasa Latvijas valsts konstitucionāli tiesiskais pamats.

Tiesību zinātnē pastāv viedoklis, ka tieši Satversmes pamatnormas (1., 2., 3., 4., 6. un 77. pants), tai skaitā Satversmes 2. pants, satur Latvijas valsti un tās valsts iekārtu konstituējošas un identificējošas fundamentālas normas.³¹ Līdz ar to, ņemot vērā, ka Satversmes 2. pants nosaka fundamentālu valsts pamatu, būtisks ir Satversmes tiesas secinājums, ka minētais pants ietver arī pienākumus. Proti, valsts pamata pastāvēšanas nodrošināšana ir saistāma ar fiziskajai personai saistošiem pienākumiem.

- c) Pienākumi, kas ietverti Satversmes 8. nodaļas (Cilvēka pamattiesības) tiesību normās

Spriedumā lietā Nr. 2003-23-01 Satversmes tiesa atzina, ka “Satversmes 105. pants paredz ikviena tiesības uz īpašumu, bet neatklāj jēdzienu “īpašums” saturu. Taču īpašums, no vienas puses, ietver tiesības, bet, no otras puses, uzliek arī pienākumus”.³² Savukārt jau minētajā spriedumā lietā Nr. 2006-38-03 Satversmes tiesa nostiprināja atziņu, ka īpašums uzliek pienākumu. To apstiprina arī Satversmes 105. pants, proti, īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Līdz ar to Satversmes 105. pants pirmām kārtām ietver pienākumu izmantot īpašumu saskaņā ar sabiedrības interesēm, tādējādi sašaurinot šķietami absolūtās īpašuma tiesības.

³⁰ Par likuma “Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu “ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nomainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 30. nov., Nr. 193.

³¹ Sk.: Valsts prezidenta konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. 2012, 17. sept., 124. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [aplūkots 2017. gada 20. aprīlī].

³² Par likuma “Par pašvaldībām” 43. panta pirmās daļas 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91., 106. un 107. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004. gada 21. maija spriedums lietā Nr. 2003-23-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 25. maijs, Nr. 82.

Interesanta ir Satversmes tiesas prakse t. s. nepilsoņu jautājumos. Tā, piemēram, jau spriedumā lietā Nr. 2004-15-0106³³ Satversmes tiesa, interpretējot Satversmes 98. pantu, atzina, ka nepilsoņu tiesiskā saikne ar Latviju tiek zināmā mērā atzīta un uz tās pamata ir radušies savstarpēji pienākumi un tiesības. Minēto Satversmes tiesa ir atkārtoti atzinusi spriedumā lietā Nr. 2010-20-0106³⁴ un pamatojusi atšķirības pilsoņu un nepilsoņu vecuma pensiju aprēķinā, ievērojot valsts kontinuitātes kontekstu. Proti, "Satversmes tiesa atzīst nepilsoņu tiesisko saikni ar Latviju, uz kuras pamata ir radušās savstarpējas tiesības un pienākumi". Līdz ar to, lai arī Satversmes tiesa neatklāj šo pienākumu saturu, Satversmes tiesas judikatūrā ir atzīts, ka no Satversmes 98. panta satura izriet nepilsoņu tiesiskā saikne ar Latviju, kas rada arī pienākumus.

Savukārt spriedumā lietā Nr. 2003-05-01³⁵ Satversmes tiesa, piekrītot mediju eksperta Ā. Kleckina viedoklim, ka tiesības uz vārda un preses brīvību ir atvasinātas no sabiedrības tiesībām saņemt informāciju un nav uzskatāmas par kādām īpašām žurnālistam dotām tiesībām, secināja, ka saskaņā ar Satversmes 100. pantu preses pienākums ir sniegt tikai patiesu informāciju un vārda brīvība šajā aspektā ietver arī pienākumus un atbildību. Līdz ar to tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, kā arī paust savus uzskatus nav aplūkojamas atrauti no atbildības un pienākumiem, proti, sniegt tikai patiesu informāciju.³⁶ Tas ir būtisks secinājums arī šā brīža politiskajā situācijā, kad kļuvis aktuāls gan jautājums par žurnālistu sniegto nekorekto informāciju par Latviju, kas ir aizgūta vai kaimiņvalstu viedokļu ietekmēta, gan par t. s. mākslīgajām ziņām.

Attiecībā uz bērnu un vecāku savstarpējo tiesību un pienākumu nodrošināšanu aplūkojama ir Satversmes tiesas judikatūra, interpretējot Satversmes 110. pantu. Pastāv pamatots uzskats, ka nacionālajā līmenī (tostarp konstitucionālajā līmenī) bērnu tiesības joprojām atrodas attīstības stadijā un joprojām tiek meklēti risinājumi pieaugušo autonomijas no valsts puses un bērnu tiesību

³³ Par likuma "Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības" 1. panta trešās daļas 5. punkta, 2. panta otrās daļas 2. punkta, 7. panta pirmās daļas 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 98. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Ceturtais protokola 2. un 3. pantam, Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 12. pantam un 1961. gada 30. augusta Konvencijas par apatridu skaita samazināšanu 8. panta 1. punktam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 7. marta spriedums lietā Nr. 2003-05-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 9. marts, Nr. 40.

³⁴ Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 1. punkta (daļā par Latvijas nepilsoņu darba un tam pielīdzināto periodu pielīdzināšanu apdrošināšanas stāžam) atbilstību Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam kopsakarā ar Pirmā protokola 1. pantu un Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. 2010-20-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 22. febr., Nr. 29.

³⁵ Par Krimināllikuma 271. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 100. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. 2003-05-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 30. okt., Nr. 152.

³⁶ Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir secinājusi, ka masu mediji (žurnālisti) demokrātiskā sabiedrībā nodrošina būtisku funkciju un to pienākums ir sniegt informāciju, ievērojot zināmu atbildību. Sk.: Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 21980/93 *Bladed Tromso v. Norway*, para. 59. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58369&filename=001-58369.pdf> [aplūkots 2017. gada 26. aprīlī]; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 39954/08 *Axel Springer AG v. Germany*, para. 79. Pieejams: <http://194.242.234.211/documents/10160/2055471/EHCR+-+CASE+OF+AXEL+SPRINGER+AG+v.+GERMANY.pdf> [aplūkots 2017. gada 26. aprīlī]; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 46712/06 *Ziembinski v. Poland*, para. 47. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22001-164453%5D%5D%7D> [aplūkots 2017. gada 26. aprīlī].

līdzsvarošanai.³⁷ Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2004-18-0106³⁸ ir atzinusi, ka Satversmē noteiktās pamattiesības veido savstarpēji līdzsvarotu sistēmu un tās nav aplūkojamas atrauti cita no citas. “Satversmes 110. pants, paredzot, ka valsts aizsargā vecāku un bērnu tiesības, citastarp noteic gan vecāku dabiskās tiesības rūpēties par saviem bērniem, gan arī pienākumus, kas saistīti ar bērnu kopšanu un audzināšanu. [...] Vecāki, pildot savu pašsāpātamo pienākumu pret saviem bērniem, ir atbildīgi par tādu svarīgu bērnu dzīves posmu kā vidējās izglītības iegūšana.”³⁹ Līdz ar to Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Satversmes 110. pants nosaka ne tikai vecāku tiesības attiecībā uz bērnu, bet arī vecāku pienākumu rūpēties par to, tādējādi savstarpēji līdzsvarojošot valsts pamatlikumā noteiktās bērnu un vecāku tiesības un pienākumus.

Savukārt attiecībā uz Satversmes tiesas judikatūru, analizējot Satversmes 101. panta saturu, Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2005-24-01⁴⁰ ir secinājusi, ka “viens no pamatelementiem, kas raksturo indivīda attiecības ar valsti valsts dienestā, un it īpaši pārvaldes attiecībās, ir politiskā lojalitāte. Nepieciešams paļauties uz to, ka valsts pārvaldē strādājošie būs lojāli pret valsti un savus amata pienākumus veiks valsts un sabiedrības interesēs. Politiskā lojalitāte saprotama nevis kā attiecīgās valdības politisko mērķu atbalstīšana, bet kā uzticība valstij, kuras labā strādā pie valsts dienesta piederīgās personas”. Tādējādi Satversmes 101. panta saturā ietvertais pamatelements – politiskā lojalitāte, kas ir arī uzticība valstij, saistībām un pienākumiem,⁴¹ ir saistīts ar Satversmes 101. pantā noteikto tiesību realizāciju piedalīties valsts un pašvaldību darbībā un pildīt valsts dienestu.

Nemot vērā, ka Latvijas kā valsts identitāte ir latviešu valoda,⁴² analizējot Satversmes 101. pantā ietverto jēdzienu “likumā paredzētajā veidā”, Satversmes

³⁷ Dupate K., Reine I. 110. Valsts aizsargā un atbalsta laulību — savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Valsts īpaši palīdz bērniem invalīdiem, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža vadībā. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 575. lpp.

³⁸ Par Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. punkta 3. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 114. pantam, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 1. protokola 2. pantam un tās 14. pantam (saistībā ar 1. protokola 2. pantu), Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 26. un 27. pantam, Starptautiskās konvencijas par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu 5. pantam, Konvencijas par bērna tiesībām 2. un 30. pantam, kā arī Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 18. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 13. maija spriedums lietā Nr. 2004-18-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 17. maijs, Nr. 77.

³⁹ Atkārtoti uz minēto spriedumu Satversmes tiesa ir atsaukusies arī spriedumā lietā Nr. 2006-07-01, analizējot Satversmes 110. panta saturu un valsts atbildības robežas, atzīstot, ka “Satversmes 110. pants neprasa, lai valsts tikai un vienīgi ar pabalstu izmaksu pilnībā nodrošinātu katra bērna materiālo labklājību pirmajā dzīves gadā. Tas visupirms ir vecāku pienākums”. Par likuma “Grozījumi Valsts sociālo pabalstu likumā” 1. panta daļas, ar kuru Valsts sociālo pabalstu likumā ieviests jauns 7. panta pirmās daļas 3. punkts, un 2. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 2. novembra spriedums lietā Nr. 2006-07-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 7. nov., Nr. 177.

⁴⁰ Par Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likuma 5. panta trešās daļas 8. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 11. aprīļa spriedums lietā Nr. 2005-24-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 18. apr., Nr. 61.

⁴¹ Lojalitāte – uzticība saistībām un pienākumiem (*loyalty - faithfulness to commitments or obligations*). Interneta vietne www.dictionary.com/browse/loyalty [aplūkots 2017. gada 15. martā].

⁴² Satversmes ievada daļas piektā rindkopa nosaka, ka Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido arī latviešu valoda.

tiesa spriedumā lietā Nr. 2012-24-03⁴³ ir atzinusi, ka pienākums prast un lietot valsts valodu amata pienākumu veikšanai nepieciešamajā apjomā ir viens no tiem nosacījumiem, kas ikvienam pilsonim jāņem vērā, piedaloties valsts un pašvaldību darbībā. Līdz ar to latviešu valoda ir daļēji aizsargāta arī Satversmes 101. pantā, jo, realizējot Satversmes 101. pantā noteiktās tiesības, ikvienam pilsonim ir pienākums prast un lietot valsts valodu – vienu no Latvijas kā nacionālas valsts vērtībām, valsts un valstsnācijas nacionāli kulturālā identitātes sastāvdaļām.⁴⁴

d) Pienākumi, kas ietverti Satversmes 5. nodaļas (Likumdošana) tiesību normās

10 gadus pēc Satversmes tiesas sprieduma, nosakot, ka tiesības uz izmaksām no sociālās apdrošināšanas līdzekļiem ir cieši saistītas ar pienākumu izdarīt attiecīgas iemaksas speciālajā budžetā, Satversmes tiesa atzina,⁴⁵ ka pienākums maksāt likumdevēja noteiktos nodokļus netieši izriet no Satversmes 73. panta. Līdz ar to Satversmes tiesa atzina pienākumu maksāt nodokļus kā ikvienas personas konstitucionālo pienākumu. Minētais pienākums Satversmes tiesas praksē precīzāk atklājas spriedumā lietā Nr. 2011-03-01,⁴⁶ kurā Satversmes tiesa, analizējot to, vai personai ir tiesības prasīt, lai darba devējs veic sociālās apdrošināšanas iemaksas, atzina, ka personas konstitucionālais pienākums maksāt likumā noteiktos nodokļus izriet gan no Satversmes 66. panta, gan netieši arī no Satversmes 73. panta. Līdz ar to ikvienai fiziskai personai ir konstitucionālais pienākums maksāt nodokļus.

Kopsavilkums

1. Lai arī pretēji Satversmes tiesas ierosinājumam Satversmē netika iekļautas normas, kas noteiktu fiziskas personas pienākumus, Satversmes tiesas judikatūrā ir attīstīts pienākumu saturs Satversmes tiesību normu ietvaros.

⁴³ Par Ministru kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumu Nr. 733 "Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību profesionālo un amata pienākumu veikšanai, pastāvīgās uzturēšanās atļaujas saņemšanai un Eiropas Kopienas pastāvīgā iedzīvotāja statusa iegūšanai un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi" 1. pielikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 101. pantam, kā arī Valsts valodas likuma 6. panta pirmajai daļai un Ministru kabineta iekārtas likuma 31. pantam: Satversmes tiesas 2013. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. 2012-24-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2013, 11. nov., Nr. 220.

⁴⁴ Konstitucionālo tiesību komisija ir sniegusi viedokli, ka valsts un valstsnācijas nacionāli kulturālā identitāte nozīmē, ka attiecīgās nācijas valoda un kultūra ir valsts (kā institūciju kopuma) un visas attiecīgās sabiedrības kopēja valoda un kultūra (plašā nozīmē, kas aptver jo sevišķi pamatvērtības). Tie ir galvenie elementi, kas raksturo valstsnācijas tiesisko statusu savā nacionālajā valstī. Valsts prezidenta konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. 2012, 17. sept., 57. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [aplūkots 2017. gada 20. februārī].

⁴⁵ Par 2009. gada 1. decembra likuma "Grozījumi likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli"" 6. panta (daļā par likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 9. panta pirmās daļas 3. punkta izslēgšanu) un likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 8. panta trešās daļas 13. punkta un 16.1 panta devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Satversmes tiesas 2010. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2010-25-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 8. dec., Nr. 194.

⁴⁶ Par Valsts fondēto pensiju likuma 4. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam: Satversmes tiesas 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. 2011-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 27. janv., Nr. 16.

2. Satversmes tiesa tās judikatūras ietvaros nav atsaukusies vai veidojusi teoriju par to, kas ir pienākums Satversmes tiesas skatījumā. Lai arī lielākoties Satversmes tiesa pienākumus saista ar Satversmes normām un/vai tiesību sistēmu kopumā, tā nav attīstījusi konceptuālu un vienotu skatījumu uz pienākumu izpratni.
3. Pienākumi izriet no Satversmes tiesību normām, kā arī tajās ietvertajām vērtībām un principiem.
4. Satversmes tiesas judikatūra var ietekmēt tiesu praksi attiecībā uz fiziskas personas pienākumu saturu un to vietu tiesību sistēmā.
5. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka atsevišķu Satversmē noteikto fiziskas personas tiesību realizācija ir saistīta ar attiecīgu pienākumu izpildi.
6. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka personai ir pienākums neiejaukties spriedumu taisīšanā (Satversmes 83. pants), neatzīt par spēkā esošiem tādus konstitucionālās iekārtas grozījumus, kas neievēro Satversmē noteikto kārtību, pienākums pretoties tiem, kas mēģina antikonstitucionālā ceļā ar spēku graut valsts konstitucionālo kārtību, teritoriālo vienotību vai neatkarību, pienākums atjaunot Latvijas valsti tādā veidā, kādu pieprasa Latvijas valsts konstitucionāli tiesiskais pamats (Satversmes 2. pants), pienākums kopt, audzināt un rūpēties par bērnu (Satversmes 110. pants), pienākums maksāt nodokļus (Satversmes 66. un 73. pants).
7. Satversmes tiesa, interpretācijas un tālākveidošanas ceļā atzīstot pienākumus Satversmes tiesību normu ietvaros, ir pienākumu doktrīnas veidotāja par pienākumu izpratni un to vietu Satversmē.

SEKCIJA

**“STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU UN
EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU AKTUĀLĀS
PROBLĒMAS”**

ATSEVIŠĶAS PIEZĪMES PAR KOLĪZIJU NORMU NEUTRALITĀTES PROBLĒMJAUTĀJUMIEM

CERTAIN REMARKS ON NEUTRALITY OF CONFLICT OF LAWS

Aleksandrs Fillers, LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants,
Antverpenes Universitātes pētnieks

Anotācija

19. gadsimta vidū Frīdrihs Karls fon Savinjī radīja visaptverošu mācību par kolīziju normām, kas izmainīja šīs disciplīnas pamatprincipus. Viņa mērķis bija panākt vienkāršu kolīziju normu izveidi. Lai to sasniegtu, viņš attīstīja ideju, ka kolīziju normām ir jābūt neitrālām, proti, tām jābūt brīvām no jebkādiem tiesībpolitiskiem mērķiem, kas saistīti ar materiālām vai procesuālām tiesībām. Šā raksta mērķis ir parādīt, ka kolīziju normu neitralitātei nav pastāvīgas vērtības. Tai drīzāk varētu būt utilitāra nozīme – neitrālas kolīziju normas varētu būt pieņemamas lielākam valstu skaitam, jo tās nedod priekšroku nevienai tiesiskai sistēmai. Tomēr arī šo funkciju kolīziju normu neitralitāte ne vienmēr spēj izpildīt, jo faktiskais konteksts būtiski ietekmē pat tādas normas, kas ir šķietami neitrālas.

Atslēgvārdi: kolīziju normu neitralitāte, kolīziju normu teorija, kolīziju normu vēsture

Keywords: neutrality of conflict of laws, theory of conflict of laws, history of conflict of laws

1. Introduction

In 1849, Friedrich Carl von Savigny published the 8th volume of his treatise on modern Roman Law.¹ The book was a pivotal point for the development of conflict of laws theory. The book had an enormous impact on various aspects of conflict of laws rules. Its main contribution was the idea that the conflict of laws method began with an analysis of facts and not the interpretation of potentially applicable substantive rules emanating from different jurisdictions.² This methodology remains dominant in conflict of laws theory and practice.

Savigny's doctrine also included other elements. One of them is the so-called "neutrality" of conflict of laws rules. It follows from Savigny's description of

¹ Von Savigny F. C. System des heutigen Römischen Rechts, Band 8. Berlin: Veit, 1849. Hereinafter, all references are made to the English translation of the work: Von Savigny F. C. A Treatise on the Conflict of Laws. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880.

² Von Savigny F. C. A Treatise on the Conflict of Laws. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880, p. 70. See also, Von Hein J. Something Old and Something Borrowed, but Nothing New? Rome II and the European Choice-of-Law Evolution. Tulane Law Review, 2007-2008, Vol. 82, pp. 1663, 1168–1169.

conflict of laws rules that they should be neutral, that is, they should not be affected by policies of substantive or procedural law.³

This paper focuses on the concept of neutrality as it was developed by Savigny. Due to its limited size, the paper contains only some remarks on the concept of neutrality, having an overall objective of showing that the concept was not an indispensable element of his system of conflict of laws, but rather was necessary in order to persuade adjudicators to adopt the system, without being based on its internal logic. In the last section of the paper, the author makes a short comparison between Savignian conflict of laws rules and rules adopted within the European Union (hereinafter – “EU”), showing their compatibility with the basic premise of Savignian system, without adhering to the concept of neutrality.

2. Conflict of laws before Savigny

Savigny’s influence on conflict of laws is sometimes compared to that of the Copernican revolution in natural sciences.⁴ Indeed, Savigny’s contribution to conflict of laws “laid the foundations for a conflicts paradigm that has survived in most legal systems of the world today [...]”⁵

But were there no conflict of laws rules before Savigny? A conflict of laws system in Europe was developed by Medieval scholars after they discovered the lost manuscript of Justinian’s *Corpus Iuris Civilis* and attempted to answer the question how to resolve conflicts between contradictory rules adopted by local rulers of Italian cities. The paradox was that the famous *Corpus* lacked any real guidance on the matter.⁶ However, through the centuries, based on dubious excerpts from the *Corpus*, these scholars were able to create what seemed to be a comprehensive system of conflict of laws.⁷ The system focused on the interpretation of the territorial scope of potentially applicable rules, in order to determine which rule claimed application to a given case.⁸

The system functioned with a greater or lesser success, when European peoples considered themselves to be bound by “common” Roman law. As the Medieval society was transforming into sovereign states, subordination of national legal orders to the ethereal system of Roman law became less satisfactory.⁹ In particular, scholars began to express doubts as to whether a judge, having allegiance to the particular sovereign, could apply foreign law.¹⁰ These thoughts were strong during the first half of the 19th century, when Savigny entered the scene.

³ Von Savigny F. C. A Treatise on the Conflict of Laws. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880, p. 70; Kuiper J.-J. EU Law and Private International Law. Leiden: Martinus Nijhoff, 2012, p. 38.

⁴ Juenger F. K. General Course on Private International law. Recueil des cours, 1985, Vol. 193, pp. 119, 161–162.

⁵ De Boer Th. M. Prospects for European Conflicts Law in the Twenty-First Century. In: Borchers P. J., Zekoll J. (eds). International Conflict of Laws for the Third Millennium. New York: Transnational Publishers, 2001, pp. 193, 198.

⁶ Symeonides S. C. Choice of Law. Oxford: Oxford University Press, 2016, pp. 47–48.

⁷ Juenger F. K. General Course on Private International law. Recueil des cours, 1985, Vol. 193, pp. 119, 140 *et seq.*

⁸ *Ibid.*, pp. 141–142. See also Von Hein J. Something Old and Something Borrowed, but Nothing New? Rome II and the European Choice-of-Law Evolution. Tulane Law Review, 2007-2008, Vol. 82, pp. 1663, 1168.

⁹ Juenger F. K. General Course on Private International law. Recueil des cours, 1985, Vol. 193, pp. 119, 147–148.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 158–159.

3. Basic premises of Savigny's system

The Savignian system was based on the idea that varying conflict of laws rules are an unnecessary evil that has to be removed.¹¹ We can explain the basic foundation of his system in at least two different ways. A more utilitarian approach claims that Savigny's true intention was to lower litigation costs caused by uncertainty over applicable law.¹² From an idealistic position, it could be argued that as a "scientist" Savigny saw that multiplicity of solutions was not satisfactory in principle. If courts applied different laws to the same or similar legal relations, then all except one were applying the wrong law. Whatever was his motivation, Savigny offered a system that could circumvent the problem of having different laws applied to similar types of legal relations.

His system had one paramount objective – creation of uniform conflict of laws rules. To achieve this goal, he proposed uniform conflict of laws to be shared by all states that were united by Christian morality.¹³ Hence, we may characterise his approach as universalistic¹⁴ and, as a consequence, overly idealistic. Due to its universal reach, the system did not address the problem of *renvoi*, as this problem could arise only from tension among different conflict of laws systems.

In order to fulfil his ambition of creating a universal system of conflict of laws rules, Savigny developed a number of additional principles. Firstly, the principle of equivalence between *lex fori* and foreign law. Such a principle seemed to be a necessary element of his system as the main danger for his approach came from a claim that national courts had no legitimate grounds for application of foreign law.¹⁵ If courts were to regard their own law as being in a privileged position *vis-à-vis* foreign laws, the uniformity of solutions would not have been achieved as each court would attempt to apply exclusively its own law. Secondly, the principle of neutrality of conflict of laws rules. Savigny considered that conflict of laws rules had to be neutral *vis-à-vis* any interests derived from substantive or procedural law of states. In other words, the objective of conflict of laws rules was conflict of laws justice, while interests derived from substantive or procedural law or any other policies were separated from the conflict of laws system.

The idea of neutrality can be seen as a logical extension of the Savignian approach that "starts from a legal relationship or legal fact, rather than from a particular national statute with its legislative intentions."¹⁶ However, from a utilitarian point of view, the neutrality may be seen as an element of the system that made conflict of laws "convincing to all states, and therefore used by the

¹¹ Juenger F. K. General Course on Private International law. Recueil des cours, 1985, Vol. 193, pp. 119, 159–163.

¹² Cf., Von Hein J. Something Old and Something Borrowed, but Nothing New? Rome II and the European Choice-of-Law Evolution. Tulane Law Review, 2007–2008, Vol. 82, pp. 1663, 1169.

¹³ Von Savigny F. C. A Treatise on the Conflict of Laws. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880, p. 70.

¹⁴ Mills A. The Private History of International Law. International and Comparative Law Quarterly, 2006, Vol. 55, pp. 1, 35

¹⁵ Cf., Weller M. Mutual Trust: In Search of the Future of European Union Private International Law. Journal of Private International Law, 2015, Vol. 11, pp. 64, 72.

¹⁶ Kruger T. The Quest for Legal Certainty in International Civil Cases. Leiden/Boston: Brill Nijhoff, 2016, p. 323.

courts of all states.”¹⁷ In other words, it was this characteristic of the system that should have made it more attractive to adjudicators in different states.

4. The long and winding road towards neutrality of conflict of laws

The idea of neutrality of conflict of laws rules brought with it a number of difficulties. Intended neutrality is not the same as neutrality in effect. This can be illustrated by the following example. It is arguable, whether nationality or domicile serves as a better “neutral” connecting factor for issues of personal status. However, the result of this choice is not neutral in its effects. For example, a state with a large influx of immigrants was hardly better off using nationality as a connecting factor, because it would diminish predictability of substantive outcomes.¹⁸ Moreover, national courts would often be obliged to apply foreign law and that would negatively affect the speed and costs of litigation. Hence, it is not only the rule (or its objective) that determines whether it is neutral: the factual context is often equally important. Consequently, while Savigny wanted to develop conflict of laws rules suitable “for inclusion in an international choice-of-law convention acceptable to all nations”,¹⁹ his intended neutrality of conflict of laws rules was not a sufficient tool to achieve that.

Savigny himself was not able to follow the idea of neutrality thoroughly. He used the seat (*Sitz*) of the legal relation as a metaphor for the location of the connecting factor.²⁰ This unfortunate metaphor was later used to criticize his approach as obviously legal relations such as obligations have no physical location.²¹ The criticism was not entirely justified, as the notion of the seat is only a metaphor, while, in principle, Savigny attempted to determine connecting factors, using the will of persons involved in the legal relation.²² In other words, the intention of the person or persons involved in the legal relation determined to which law they were willing to submit their legal relation. Of course, Savigny was proposing a universal and abstract system. Therefore, he did not pay attention to the true intention of the “real life” persons; instead, he developed a legal fiction, determining for every legal relation what was the hypothetical intention of the persons involved. This meant adherence to a one-size-fits-all approach – for each legal relation there was a fictional intention, resulting in a connecting factor that determined the applicable law,²³ even if all other circumstances were indicating that the legal relation was closely connected to another law.

¹⁷ Weller M. Mutual Trust: In Search of the Future of European Union Private International Law. *Journal of Private International Law*, 2015, Vol. 11, pp. 64, 72.

¹⁸ If nationality is used as a connecting factor for capacity (an element of personal status), then third persons, not knowing nationality of their counterparties, may be unable to predict whether the latter have legal capacity to enter into a contract. Even if nationality is known, it would still require members of the society to inquire into the content of foreign law, increasing transaction costs.

¹⁹ Juenger F. K. *General Course on Private International Law*. Recueil des cours, 1985, Vol. 193, pp. 119, 163.

²⁰ Von Savigny F. C. *A Treatise on the Conflict of Laws*. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880, p. 133.

²¹ Gutzwiller M. Le développement historique du droit international privé. Recueil des cours, 1929, Vol. 29, pp. 287, 359.

²² Von Savigny F. C. *A Treatise on the Conflict of Laws*. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880, p. 134.

²³ Cf. Lagarde P. Le principe de proximité dans le droit international privé contemporain; cours général de droit international privé. Recueil des cours, 1986, Vol. 196, pp. 9, 29–30.

However, even in his own system this method did not always work. For example, the formal validity of legal acts was subjected to an alternative connecting factor – the law otherwise applicable to a legal relation arising from the said act or the place where the act was made.²⁴ Alternative conflict of laws rules are in principle construed to attain an objective of substantive law, in this case, to ensure as far as possible to ensure formal validity of legal acts.²⁵ Hence, such rules are not neutral.

However, it must be said, that Savigny referred to the universal acceptance of this alternative conflict of laws rule in order to justify its presence in his system.²⁶ Indeed, if a rule not adhering to the principle of neutrality was universally accepted, then its introduction into the system would not have rendered it less acceptable to adjudicators in different states. Conversely, possibly the rejection of such a rule would have minimized attractiveness of the entire system. At the same time, technically, an alternative rule that allows the claimant to choose the law preserving the validity of the contract was not compatible with the underlying idea of the system – application of the same law for all similar legal relations by every court.

Moreover, sometimes stubborn use of allegedly neutral connecting factors led to disastrous effects. For example, Savigny believed that contractual obligations were focused upon the act of the debtor. The place where the act was performed was the place most closely related to the obligation, i.e., parties were willing to subject their relations to the law of that place.²⁷ However, in many contracts there are two parties, each performing an essential obligation for the given type of contracts. For example, in a sales contract the seller must deliver goods, while the buyer must pay for them. If those obligations were to be performed in different states, two laws would apply to the contract. This, of course, means that the contract would cease to exist as a reciprocal concept. While we could theorize whether reasonable parties would intend to have the law of the place of performance to govern their obligations, they hardly ever would want to have rights and obligations of the seller and the buyer being governed by two different laws.

Savigny, in fact, knew about the problem of having two laws governing the same contract. His answer, however, was entirely based on substantive law considerations, somewhat breaking his own tradition of reasoning, which was based on the neutrality of conflict of laws. His argument was that the traditional form of ancient Roman contract – stipulation – consisted of two independent promises, perceived as two separate contracts.²⁸ Certainly, this argument failed to take into account that the proposed connecting factor could function only provided substantive laws were to share the Roman view on stipulation. When substantive laws did not share the view, application of such a conflict of laws rule was leading to problematic results.

In this respect, it is interesting to note that Article 19(2) of the Latvian Civil Law follows the rule proposed by Savigny, stating that “it shall be presumed that the contracting parties have made their obligation, in accordance with its

²⁴ Von Savigny F. C. A Treatise on the Conflict of Laws. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880, pp. 318–325

²⁵ Von Savigny F. C. A Treatise on the Conflict of Laws. Edinburgh: T. & T. Clark, 1880, pp. 318–319.

²⁶ *Ibid.*, p. 319.

²⁷ *Ibid.*, p. 195.

²⁸ *Ibid.*

substance and consequences, subject to the laws of the state where the obligation is to be performed.” However, already before World War II, the Latvian Supreme Court ruled that this provision was not to be applied literally. Instead, the court stated that in contracts with reciprocal obligations between parties, it was the law of the place where the non-monetary obligation was to be performed that applied to the contract.²⁹ This retreat from the literal understanding of the provision was justified by considerations of practical inconveniences of having two laws governing different parts of the same contract, showing that pursuit of neutrality may lead to impractical results.

5. From Savigny to EU conflict of laws

EU conflict of laws are both Savignian and anti-Savignian. At their core they are Savignian, because they aspire to achieve uniformity of solutions. In fact, the EU legislator seems to be particularly devoted to the idea of uniformity of conflict of laws in Europe.³⁰ However, the problem with uniformity is that it does not determine specific content of conflict of laws rules.³¹ Thus, for example, if states were to agree that all sale contracts are to be governed by the law of the state A, this would ensure full uniformity,³² but likewise would a conflict of laws rule referring to the habitual residence of the seller.

Following this dichotomy between the formal objective of uniformity and more specific policies behind individual conflict of laws rules, the EU legislator, of course, does not attempt to attain a true neutrality of conflict of laws rules. Instead, EU conflict of laws rules are coloured by different material and procedural objectives. To mention just a few: the Succession Regulation attempts to achieve the parallelism between rules on jurisdiction and those on conflict of laws, based on the idea that such a solution will amount to procedural economy.³³ Article 4(1) of the Rome II Regulation, using *lex loci damni* as the connecting factor, “approaches the [tort] problem from the perspective of the ‘victim’ and favors the philosophy that tort law, in particular, should take as its primary objective the distribution of loss among members of society, rather than the regulation of conduct.”³⁴ Similarly, EU conflict of laws are well known for their special conflict of laws rules protecting weaker parties.³⁵

When a person decides to reach a certain location, it is often the result and not the road that matters. The same idea underlies EU conflict of laws. When

²⁹ Konradi F, Valters A. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem, 13. sēj. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1936/1937, 365.lpp.

³⁰ Von Hein J. Something Old and Something Borrowed, but Nothing New? Rome II and the European Choice-of-Law Evolution. *Tulane Law Review*, 2007–2008, Vol. 82, pp. 1663, 1703.

³¹ Maury J. Règles générales de conflits de lois. *Recueil des cours*, 1935, Vol. 57, pp. 329, 424.

³² Cf., Currie B. The Verdict of Quiescent Years: Mr. Hill and the Conflict of Laws. *University of Chicago Law Review*, 1961, Vol. 28, pp. 258, 279. Pursuant to Currie, predictability of conflict of laws rules, *per se*, does not fill them with any real content. The same reasoning applies to uniformity of conflict of laws rules.

³³ Calvo Caravaca Al-L., Davi A., Mansel H.-P. (eds.). *The EU Succession Regulation: A Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, p. 35.

³⁴ Dickinson A. *The Rome II Regulation: The Law Applicable to Non-Contractual Obligations*. Oxford: Oxford University Press, 2010, para. 1.05. However, Article 7 of the Rome II Regulation is not a Savignian rule because it allows one party to choose applicable law to environmental damage.

³⁵ Lein E. *The New Rome I / Rome II / Brussels I Synergy*. *Yearbook of Private International Law*, 2008, Vol. 10, pp. 177, 179, 186 *et seq.*

the EU legislator attempted to pursue uniformity of conflictual solutions, the consideration that mattered the most was to achieve or at least to approach the objective. Savigny's neutrality was necessary for him, as he lacked any legislative power to impose his system upon states. However, within the EU, the legislative procedure allows Member States to agree on formally binding conflict of laws rules. Here it is not the neutrality that is necessary, but rather a political compromise. As it appears, this compromise does not automatically prefer neutral conflict of laws rules, instead, the EU legislator has been able to introduce certain important substantive and procedural policies into its conflict of laws rules.

6. Conclusion

Neutral conflict of laws rules, proposed by Savigny, were not arbitrary. Rather in his system, conflict of laws rules were not affected by policies external to that system. Since Savigny did not argue for unification of procedural or substantive law, to be universal, his system had to shield itself from these variables. The principal measure used was the intention of the person to submit him-/herself to one or another substantive law. The idea, of course, was based on a fiction as connecting factors were static; they did not depend on any true intention of persons involved, but on an *a priori* idea as to what law persons would submit themselves to.

However, the idea of neutrality is neither sufficient, nor necessary to achieve uniformity. Rules thought to be neutral may turn out to favour one jurisdiction over another, due to the factual context, making such a neutral system less attractive. Moreover, rules may pursue substantive and procedural policies, but remain uniform as is shown by the example of EU conflict of laws.

MUSULMAŅU LAULĪBA EIROPAS SAVIENĪBĀ: IZAICINĀJUMS IKVIENAS DALĪBVALSTS NACIONĀLAJAM UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESISKAJAM REGULĒJUMAM

MUSLIM MARRIAGE IN THE EUROPEAN UNION: A CHALLENGE TO THE NATIONAL LAW OF EVERY MEMBER STATE AND TO THE EUROPEAN UNION LAW

Līga Stikāne, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The constantly increasing number of Muslim marriages in the European Union (EU) leads to various problematic issues, which usually occur when EU lawyers address cross-border Muslim marriages. A Muslim marriage is sanctioned by the Qur'an and one of its essential components is the agreement of the groom to pay the dower (*mahr*) to the bride, while the most common type of Muslim divorce is the repudiation by the husband (*talaq*). Although EU law determines jurisdiction and the law applicable to cross-border Muslim divorces, other Muslim marriage issues are regulated by the private international laws of the EU member states. One of the main problems in this regard is that the application of national laws often leads to misunderstandings by the domestic courts as to the vital concept of *mahr*.

Atslēgvārdi: musulmaņu laulība, musulmaņu laulības šķiršana, *mahr* institūts, Eiropas Savienības tiesības, starptautiskās privāttiesības

Keywords: Muslim marriage, Muslim divorce, institution of *mahr*, European Union law, private international law

Ievads

Dažādu faktoru dēļ musulmaņu skaits Eiropā arvien palielinās. 1990. gadā musulmaņi veidoja 4 % no kopējā Eiropas iedzīvotāju skaita, bet 2010. gadā – 6 %. Sagaidāms, ka 2030. gadā musulmaņi veidos 8 % no kopējā Eiropas iedzīvotāju skaita. Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) 2010. gadā dzīvoja aptuveni 19 miljoni musulmaņu.¹ Jāuzsver, ka šie ir jaunākie pieejamie uzticamie dati, taču, tā kā kopš

¹ 2010. gadā vislielākās musulmaņu kopienas bija šādās ES dalībvalstīs: Vācijā (4,8 miljoni jeb 5,8 % no valsts kopējā iedzīvotāju skaita), Francijā (4,7 miljoni jeb 7,5 % no valsts kopējā iedzīvotāju skaita) un Apvienotajā Karalistē (3 miljoni jeb 4,8 % no valsts kopējā iedzīvotāju skaita). Hackett C. 5 *Facts about the Muslim Population in Europe*. Pieejams: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/19/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/> [aplūkots 2017. gada 15. martā]. Jāatzīmē, ka nav pieejami precīzi dati par musulmaņu skaitu Latvijā, taču neoficiālas aplēses liecina, ka 2015. gadā Latvijā dzīvoja aptuveni 10 000 musulmaņu. Amerikas Savienoto Valstu Valsts departamenta Demokrātijas, cilvēktiesību

2010. gada ir pagājuši septiņi gadi, turklāt pēdējos gados ES ir skārusi milzīga musulmaņu imigrācija, ir skaidrs, ka pašreizējais musulmaņu skaits ES ir ievērojami lielāks.

Tā kā musulmaņu skaits ES nepārtraukti palielinās, attiecīgi palielinās arī musulmaņu laulību skaits un no šīm laulībām izrietošie problēmjautājumi kļūst aizvien aktuālāki. Problēmas rodas tad, kad ES dalībvalstu juristiem nākas saskarties ar musulmaņu laulību. Tas visbiežāk notiek pārrobežu laulības gadījumā.² Musulmaņu laulība kļūst par pārrobežu laulību tad, ja tai piemīt ārvalsts elements, piemēram, ja vismaz viens no laulātajiem ir kādas ES dalībvalsts pilsonis vai ja vismaz vienam no laulātajiem ir domicils vai pastāvīgā dzīvesvieta kādā no ES dalībvalstīm un ja kādā ES dalībvalstī tiek lūgta islāma tiesību lokam piederīgā valstī noslēgtās musulmaņu laulības atzīšana vai ja kādas ES dalībvalsts tiesā tiek iesniegts prasības pieteikums par šādas musulmaņu laulības šķiršanu.

Līdz ar to autore šajā rakstā vispirms noskaidros musulmaņu laulības noslēgšanas un šķiršanas tiesisko regulējumu islāmā. Jāpiebilst, ka lielākajā daļā musulmaņu valstu laulāto manta paliek šķirta,³ līdz ar to autore uzskata, ka šo jautājumu rakstā padziļināti analizēt nav nepieciešams. Pēc tam autore pievērsīsies ES un atsevišķu tās dalībvalstu starptautisko privāttiesību normām, piemērojot tās pārrobežu musulmaņu laulībai, tādējādi atklājot konkrētus juridiskus problēmjautājumus un norādot uz to iespējamajiem risinājumiem.

1. Musulmaņu laulības noslēgšanas tiesiskais regulējums islāmā

Atšķirībā no ES dalībvalstīm, kurās laulības noslēgšanu regulē šo valstu nacionālie normatīvie akti, musulmaņu laulības sankcionē Korāns.⁴ Neskatoties uz minēto, musulmaņu laulība ir civiltiesisks līgums (*aqd* – arābu val.).⁵ Atšķirībā no

un nodarbinātības birojs. 2015. gada Starptautiskais ziņojums par reliģijas brīvību pasaulē. Latvija. Kopsavilkums. Pieejams: https://lv.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/58/2016/09/2015_LATVIA_IRFR_LV.pdf [aplūkots 2017. gada 15. martā].

² Vienlaikus jāatzīmē, ka musulmaņu laulība var tikt noslēgta arī kādā no ES dalībvalstīm starp diviem musulmaņiem, no kuriem abi ir ES pilsoņi un pastāvīgi dzīvo ES dalībvalstī. Piemēram, Zviedrijas tiesas saskaras ar problēmjautājumiem, kas izriet ne tikai no pārrobežu musulmaņu laulībām, bet arī no musulmaņu laulībām, kas noslēgtas Zviedrijā starp diviem Zviedrijas pilsoņiem, kuri pastāvīgi dzīvo Zviedrijā. Sayed M. The Muslim Dower (*Mahr*) in Europe – With Special Reference to Sweden. In: Boele-Woelki K., Sverdrup T. (eds.) *European Challenges in Contemporary Family Law*. Antwerp: Intersentia, 2008, p. 188–189.

³ Siraj Sait M. Marital Property in Muslim Communities: Islamic Law, Custom and Reforms. In: *Vereniging tot bestudering van het Recht van de Islam en het Midden-Oosten. Recht van de Islam. 27. Teksten van het op 28 september 2012 te Leiden gehouden 30ste RIMO-symposium gewijd aan. Islam, Recht en Geld: vermogensrechtelijke kwesties van moslims in Nederland. Onder redactie van Pauline Kruiniger*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2013, p. 14.

⁴ Jindani M. The Concept of *Mahr* (Dower) in Islamic Law: The Need of Statutory Recognition by English Law. In: Cotran E., Lau M. (gen.eds.), Kattan V. (assistant ed.) *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law. Volume 11. 2004–2005*. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, p. 221.

⁵ Ali K. Marriage in Classical Islamic Jurisprudence: a Survey of Doctrines. In: Quraishi A., Vogel F. E. (eds.) *The Islamic Marriage Contract. Case Studies in Islamic Family Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2008, p. 11.

kristiešu laulības noslēgšanas musulmaņu laulības noslēgšana nekad neizpaužas kā reliģiska ceremonija.⁶ Spēkā esošas musulmaņu laulības būtiskās sastāvdaļas ir:

- 1) rīcībspēja (*ahliyya* – arābu val.);
- 2) oferte (*ijab* – arābu val.);
- 3) akcepts (*qabul* – arābu val.);
- 4) piekrišana pasniegt kāzu dāvanu naudas izteiksmē (*mahr* – arābu val.);
- 5) vismaz divi šā liguma liecinieki (*shahid* – arābu val.).⁷

Jāpiebilst, ka Korāns atļauj poliginiju,⁸ proti, vienam vīrietim vienlaikus drīkst būt līdz četrām sievām, taču vīrietim ir pienākums pret viņām visām izturēties vienlīdzīgi. Ja viņš uzskata, ka to nespēs, tad vīrietis drīkst noslēgt laulību tikai ar vienu sievieti (Korāns 4:3⁹).¹⁰ Jāatzīmē, ka vairākās musulmaņu valstīs poliginija ir aizliegta, piemēram, Turcijā un Tunisijā,¹¹ bet citās – ierobežota, piemēram, Ēģiptē, Sīrijā, Irākā, Pakistānā.¹² Atsevišķās musulmaņu valstīs ligava laulības līgumā drīkst iekļaut noteikumus, kas aizliedz poliginiju.¹³

2. Ieskats laulības šķiršanas institūta regulējumā islāmā

Jāpaskaidro, ka islāmā ir paredzēta triju veidu laulības šķiršana:

- 1) vīra veikta repudiācija jeb viļņpuseļa atsacīšanās no sievas (*talaq* – arābu val.);
- 2) laulības šķiršana kompensācijas dēļ, kurai saskaņā ar juristu vairākuma viedokli ir nepieciešama gan vīra, gan sievas piekrišana (*khul* – arābu val.);
- 3) laulības šķiršana tiesā uz kāda tiesiska pamata, piemēram, pamešana, kaitējuma nodarīšana (*faskh, firaq, tatliq* – arābu val.). Starp islāma tiesību skolām (hanafītu skola, mālikītu skola, šafiītu skola, hanbalītu skola)¹⁴

⁶ Jindani M. The Concept of *Mahr* (Dower) in Islamic Law: The Need of Statutory Recognition by English Law. In: Cotran E., Lau M. (gen. eds.), Kattan V. (assistant ed.) *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law. Volume 11. 2004–2005*. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, p. 221.

⁷ Ibid.

⁸ Lai gan parasti musulmaņu laulības tiek dēvētas par poligāmām laulībām, precīzāk būtu tās dēvēt par poliginām laulībām, jo poligāmija ir plašāks termins un nozīmē laulību, kuru viena dzimuma indivīds ir noslēdzis ar vairākiem pretēja dzimuma indivīdiem. Tai ir divi veidi – poliandrija, proti, laulības veids, kurā vienai sievietei vienlaikus ir vairāki vīri (daudzvīriība), un poliginija, proti, laulības veids, kurā vienam vīrietim vienlaikus ir vairākas sievas (daudzsieviība). Svešvārdu vārdnīca. Vairāk nekā 15 000 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku vārdkopu. Jura Baldunčika redakcijā. Rīga: Jumava, 1999, 605., 606.–607. lpp. Jāuzsver, ka Korānā ir atļauta tikai poliginija. Rizvi S. M. *The Concept of Polygamy and the Prophets Marriages*. Pieejams: <https://www.al-islam.org/articles/concept-polygamy-and-prophets-marriages-sayyid-muhammad-rizvi> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

⁹ The Noble Qur'an. 4. An-Nisa (The Women). Pieejams: <https://quran.com/4> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

¹⁰ Rizvi S. M. *The Concept of Polygamy and the Prophets Marriages*. Pieejams: <https://www.al-islam.org/articles/concept-polygamy-and-prophets-marriages-sayyid-muhammad-rizvi> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

¹¹ Rahman S. *Polygamy Is Not a Muslim Problem*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/world/belief/2008/nov/21/islam-polygamy-do-not-want> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

¹² Keet M. *Women's Rights in Islamic Marriage*. Pieejams: http://www.meteck.org/islam_marriage.html [aplūkots 2017. gada 15. martā].

¹³ Sikāk sk.: Abdullah R. *Inserting Stipulation Pertaining to Polygamy in a Marriage Contract in Muslim Countries*. Al-Jāmi'ah. 2008, Vol. 46, No. 1, p. 153–169. Pieejams: <http://aljamiah.or.id/index.php/AJIS/article/viewFile/82/105> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

¹⁴ Hatšteins M. *Pasaules reliģijas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008, 103. lpp.

ievērojami atšķiras viedoklis par to, cik lielā mērā sieva ir tiesīga ierosināt laulības šķiršanu tiesā, balstoties uz kādu no tiesiskajiem pamatiem.¹⁵

Visizplatītākais laulības šķiršanas veids islāmā ir *talaq*. Tas ir performatīvs izteikums – pareizo vārdu paziņošana pareizajā formā, kas var radīt pārmaiņas citu personu statusā. *Talaq* var būt divu veidu: atsaucams un neatsaucams. Ja repudiācija ir atsaucama, vīrs ir tiesīgs vienpusēji izlemt atjaunot laulāto attiecības gaidīšanas perioda (*idda* – arābu val.) laikā, kas seko visām laulībām, kurās ir noticis dzimumakts. Vīrs ir tiesīgs sievu paņemt atpakaļ bez viņas piekrišanas, un viņam nav vēlreiz sievai jāpasniedz kāzu dāvana naudas izteiksmē (turpmāk – *mahr*), jo sākotnējais laulības līgums joprojām ir spēkā.¹⁶

Ja gaidīšanas laiks ir notecējis vai arī tas nav bijis vajadzīgs, jo laulības laikā nav noticis dzimumakts, repudiācija ir neatsaucama. Tādā gadījumā vīram nav tiesību vienpusēji sievu paņemt atpakaļ. Lai pāris atkal varētu būt kopā, viņiem ir jānoslēdz jauna laulība un vīram jāpasniedz sievai jauns *mahr*. Ja vīrs jau divreiz ir vienpusēji atsacījies no sievas, taču abas reizes tomēr ir paņēmis viņu atpakaļ gaidīšanas perioda laikā, tad trešā repudiācija ir absolūta, kas nozīmē to, ka laulātajiem rodas pilnīgs aizliegums noslēgt jaunu laulību savā starpā. Pāris ir tiesīgs noslēgt jaunu laulību savā starpā tikai pēc tam, kad bijusi sieva ir apprecējusies ar citu vīrieti, viņiem ir bijis dzimumakts, bet pēc tam laulība ir šķirta vai izbeigusies ar jaunā vīra nāvi.¹⁷

3. ES regulējums un musulmaņu laulība

Visās ES dalībvalstīs, izņemot Dāniju, ir tieši piemērojama Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību (tā dēvētā Briseles IIbis regula).¹⁸ 16 ES dalībvalstīs, proti, Austrijā, Beļģijā, Bulgārijā, Francijā, Grieķijā, Itālijā, Latvijā, Lietuvā, Luksemburgā, Maltā, Portugālē, Rumānijā, Slovēnijā, Spānijā, Ungārijā un Vācijā¹⁹ ir tieši piemērojama arī Padomes regula (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai (tā dēvētā Roma III regula).²⁰

¹⁵ Ali K. Marriage in Classical Islamic Jurisprudence: a Survey of Doctrines. In: Quraishi A., Vogel F.E. (eds.) *The Islamic Marriage Contract. Case Studies in Islamic Family Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2008, p. 23.

¹⁶ Ibid, p. 24.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2003, 23. dec., Nr. L 338. Jānorāda, ka turpmāk šajā rakstā, analizējot Briseles IIbis regulu, ar terminu “dalībvalsts” ir domātas visas ES dalībvalstis, izņemot Dāniju, savukārt ar terminu “tiesa” atbilstoši Briseles IIbis regulas 2. panta 1. punktā norādītajai termina “tiesa” definīcijai domātas visas tās iestādes dalībvalstīs, kurām ir jurisdikcija lietās, uz kurām attiecas Briseles IIbis regulas darbības joma.

¹⁹ Laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai piemērojamie tiesību akti. Pieejams: https://e-justice.europa.eu/content_law_applicable_to_divorce_and_legal_separation-356-lv.do?init=true [aplūkots 2017. gada 15. martā].

²⁰ Padomes regula (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2010, 29. dec., Nr. L 343/10.

Briseles IIbis regulas 3. panta 1. punktā ir paredzēti septiņi alternatīvi pārrobežu laulības šķiršanas lietu piekritības pamati,²¹ kuros kā piesaiste ir izmantota pārrobežu laulāto kopīgā pastāvīgā dzīvesvieta, viņu pēdējā kopīgā pastāvīgā dzīvesvieta, viena vai otra pārrobežu laulātā pastāvīgā dzīvesvieta, kā arī pārrobežu laulāto kopīgā valstspiederība (Apvienotās Karalistes un Īrijas gadījumā – pārrobežu laulāto kopīgais domicils).²² Jāpiebilst gan, ka Briseles IIbis regulas 7. panta 1. punkts nosaka – ja dalībvalsts tiesām nav piekritības saskaņā ar šīs regulas 3., 4. un 5. panta noteikumiem, piekritību katrā dalībvalstī nosaka tās nacionālie tiesību akti.²³ Secināms, ka pārrobežu musulmaņu laulības šķiršanas gadījumā tajās ES dalībvalstīs, kurās Briseles IIbis regula ir tieši piemērojama, šīs lietas piekritība visbiežāk tiks noteikta saskaņā ar minētajām Briseles IIbis regulas normām. Līdz ar to šajā stadijā parasti nekādiem problēmjaudājumiem ES dalībvalstīs nevajadzētu rasties.

Problēmjaudājumi var rasties nākamajā stadijā, proti, piekritīgajai ES dalībvalsts tiesai nosakot pārrobežu musulmaņu laulības šķiršanai piemērojamo likumu. Kā jau minēts, 16 ES dalībvalstīs piemērojamo likumu šādās lietās nosaka saskaņā ar Roma III regulu. Tā kā jau Roma III regulas izstrādes laikā tika paredzēti iespējami problēmjaudājumi saistībā ar to, ka saskaņā ar šīs regulas 5. vai 8. panta noteikumiem ES dalībvalsts tiesai var nākties konkrētajai pārrobežu musulmaņu laulības šķiršanai piemērot kādas musulmaņu valsts likumu, tad Roma III regulas 12. pantā tika paredzēts, ka tā likuma noteikuma, kas ir piemērojams saskaņā ar Roma III regulu, piemērošanu var atteikt, ja šāda piemērošana ir acīmredzami nesaderīga ar tiesas valsts publisko kārtību. Turklāt papildus šai klasiskajai publiskās kārtības atrunai Roma III regulas 10. pantā ir ietverta arī pozitīvā publiskās kārtības atruna, kas nosaka, ka, ja saskaņā ar 5. vai 8. pantu piemērojamie tiesību akti neparedz laulības šķiršanu vai, pamatojoties uz dzimumu, nepiešķir vienam laulātajam vienlīdzīgu pieeju laulības šķiršanai, piemēro tiesas valsts likumu (*lex fori*).²⁴

²¹ Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas 2009. gada 16. jūlija spriedums lietā: C-168/08 Hadadi, ECR, p. I-6871.

²² Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2003, 23. dec., Nr. L 338. Jāatzīmē, ka EST spriedumā lietā *Lopez v. Lopez Lizazo* ir atzinusi, ka Briseles IIbis regula ir piemērojama arī tādā gadījumā, ja tikai viena no pārrobežu laulības pusēm ir saistīta ar kādu no ES dalībvalstīm, norādot, ka, ja pārrobežu laulības šķiršanas procesā atbildētajam nav pastāvīgās dzīvesvietas nevienā no dalībvalstīm un viņš nav arī nevienas dalībvalsts pilsonis, dalībvalsts tiesa nevar pamatot savu jurisdikciju ar nacionālajām tiesībām, ja jurisdikcija saskaņā ar Briseles IIbis regulas 3. pantu ir citas ES dalībvalsts tiesai. Eiropas Savienības (bij. Kopien) tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā: C-68/07 *Lopez v. Lopez Lizazo*, ECR, p. I-10403. No šā sprieduma izriet, ka Briseles IIbis regula attiecas arī uz trešo valstu pilsoņiem, kuriem ir pietiekami cieša saikne ar kādu dalībvalsti. Tātad tajā noteiktie piekritības pamati ir piemērojami *erga omnes*. Persano F. No Briseles IIbis regulas līdz priekšlikumam Padomes regulai, ar ko groza regulu (EK) Nr. 2201/2003 attiecībā uz jurisdikciju laulības lietās un ievieš noteikumus par šajās lietās piemērojamajām tiesībām. *Latvijas Republikas Tieslietu ministrija. Jurisdikcija un nolēmumu atzišana un izpilde pārrobežu ģimenes lietās*. Rēzekne: Latgales druka, 2010, 10. lpp.

²³ Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2003, 23. dec., Nr. L 338.

²⁴ Padomes regula (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru isteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2010, 29. dec., Nr. L 343/10.

Raksta autore uzskata, ka Roma III regulas 10. pantā, cita starpā, ir domāts laulības šķiršanas regulējums islāma tiesībās, kurās arī mūsdienās lielākajā daļā gadījumu tikai vīram ir tiesības ierosināt laulības šķiršanas procesu, līdz ar to vīrieša un sievietes tiesības aizvien ir nevienlīdzīgas. Secināms, ka tajās ES dalībvalstīs, kurās Roma III regula ir tieši piemērojama, tostarp Latvijā, pārrobežu musulmaņu laulības šķiršanai netiks piemērotas islāma tiesību normas, jo vīriešiem un sievietēm tajās nav piešķirtas vienlīdzīgas tiesības uz laulības šķiršanu. Rezumējot secināms, ka pārrobežu musulmaņu laulības šķiršanas lietās lielākajā daļā ES dalībvalstu piemērojamā Briseles IIbis regula un Roma III regula ir veiksmīgi izvairījušās no problēmjautājumiem, kas izriet no musulmaņu laulības.

4. ES dalībvalstu nacionālie tiesiskie regulējumi un musulmaņu laulība

Tomēr jautājumos, kurus neregulē abas minētās ES regulas un kuros ir jāpiemēro ES dalībvalstu nacionālās starptautisko privāttiesību normas, situācija ir citāda. Viens no problēmjautājumiem, kas rodas, šīs normas piemērojot musulmaņu laulībai, ir saistīts ar islāma tiesību lokam piederīgā valstī noslēgtas musulmaņu laulības atzīšanu ES dalībvalstīs. Piemēram, Latvijas valstspiederīgā trešajā valstī noslēgtas musulmaņu laulības atzīšanu Latvijā regulē Civillikuma (turpmāk – CL) 11. panta otrā daļa, kas nosaka – ja Latvijas pilsonis noslēdz laulību ārzemēs, tad attiecībā uz Latvijas pilsoni ir piemērojami Latvijas likuma noteikumi par personas tiesībām doties laulībā, bet laulības noslēgšanas formai šādā gadījumā ir piemērojams tās valsts likums, kurā laulība tiek noslēgta.²⁵

Savukārt Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likuma 19. panta ceturtdā daļa nosaka, ka, ja Latvijas pilsonis vai nepilsonis noslēdz laulību ārvalstī, ievērojot attiecīgās ārvalsts likumu prasības, tad šī pārrobežu laulība Latvijā ir spēkā tikai tad, ja ir ievēroti CL 32., 35., 37. un 38. panta noteikumi.²⁶ No šīs tiesību normas izriet, ka abiem laulātajiem pat tad, ja viens no viņiem ir ārvalstnieks, pārrobežu laulības noslēgšanas materiālajiem priekšnosacījumiem ir piemērojams CL. Līdz ar to viennozīmīgi ir skaidrs, ka Latvijā netiks atzīta Latvijas pilsoņa vai nepilsoņa musulmaņu valstī noslēgta poligina laulība, jo tādējādi tiktu pārkāpts CL 38. pants, kas aizliedz jaunas laulības noslēgšanu personai, kurā jau atrodas laulībā.²⁷ Tomēr, palielinoties musulmaņu imigrantu skaitam Latvijā, rodas jautājums, vai Latvijā tiktu atzīta tāda poligina laulība, ko kādā musulmaņu valstī savā starpā būtu noslēguši šīs valsts pilsoņi, kuriem būtu piešķirta pastāvīgā uzturēšanās atļauja Latvijā. Autore uzskata, ka šāda laulība, visticamāk, Latvijā netiku atzīta, pamatojoties uz CL 24. pantā nostiprināto publiskās kārtības atrunu.²⁸

Jāatzīmē, ka Francijā un Vācijā tiek atzīta poligāma laulība, kas noslēgta valstī, kurā šādas laulības noslēgšana ir atļauta un kuras pilsonība ir laulātajiem, jo šāda laulība netiek uzskatīta par pretēju šo valstu publiskajai kārtībai.²⁹ Francijas Kasācijas tiesa (*Cour de Cassation*) vairākkārt ir atzinusi, ka poligāmija šādos apstākļos nav *prima facie* Francijas publiskās kārtības (*ordre public à effet*

²⁵ Civillikums: LR likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937, 20. febr., Nr. 41.

²⁶ Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 14. dec., Nr. 197 (4800).

²⁷ Civillikums: LR likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937, 20. febr., Nr. 41.

²⁸ Turpat.

²⁹ Fournier P. *Muslim Marriage in Western Courts. Lost in Transplantation*. Farnham: Ashgate, 2010, p. 53, 60.

atténué – franču val.) pārkāpums.³⁰ Praksē, piemēram, Vācijā poligāmas laulības atzīšana nozīmē to, ka musulmaņu sieviete, kura ir poligāma sieva, iegūst tiesības uz dažādu veidu sociālo nodrošinājumu.³¹ Tā kā gan Latvijas, gan Francijas, gan Vācijas nacionālās tiesību sistēmas pieder pie viena tiesību loka, proti, pie kontinentālās Eiropas tiesību loka, tad publiskās kārtības institūta saturs šajās valstīs ir ļoti līdzīgs, kas liek aizdomāties par to, ka, iespējams, arī Latvijai tomēr vajadzētu atzīt poliginu laulību, kas ir noslēgta tādā musulmaņu valstī, kurā šādas laulības noslēgšana ir atļauta, taču ar nosacījumu, ka visi laulātie ir šīs valsts pilsoņi.

Cits problēmjautājums saistīts ar šajā rakstā jau minētā *mahr* institūta atzīšanu ES dalībvalstīs. Lai gan Latvijā pagaidām *mahr* jautājums nav aktuāls, šī problēma jau kādu laiku pastāv, piemēram, Vācijā, Zviedrijā un Apvienotajā Karalistē, jo, tā kā šo valstu nacionālajos normatīvajos aktos *mahr* institūts nav regulēts, to tiesām nav skaidra ne šā institūta būtība, ne arī tam piemērojama likums. Saskaņā ar Vācijas kolīziju normām laulības lietās ir piemērojams katra laulātā pilsonības valsts likums (*lex sanguinis*),³² kas bieži nozīmē to, ka Vācijas tiesām ir jāpiemēro vācu tiesnešiem nepazīstamās islāma tiesību normas, tostarp attiecībā uz *mahr*, kas ir novedis pie tiesu spriedumiem, kuros *mahr* tiek uzskatīts vai nu par laulāto mantisko attiecību jautājumu, kas nodrošina sievas finansiālo drošību laulības šķiršanas gadījumā, vai arī par uzturlīdzekļiem, kuri vīram ir jāmaksā sievai pēc laulības šķiršanas,³³ lai gan tāda nav šā institūta būtība. Patiesībā *mahr* institūts ir patstāvīgs, no vīra un sievas noslēgtā laulības līguma izrietošs saistību tiesību jautājums.³⁴ Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka šim problēmjautājumam ir divi iespējamie risinājumi, proti, vai nu *mahr* institūts būtu jāparedz Vācijas nacionālajos normatīvajos aktos, vai arī būtu jāmaina Vācijas tiesu prakse.³⁵

Ļoti līdzīga ir arī Zviedrijas tiesu prakse attiecībā uz *mahr* institūtu, proti, *mahr* tiek uzskatīts vai nu par uzturlīdzekļiem (lieta RH 1993:116),³⁶ vai arī par jautājumu, kas ir saistīts ar laulāto mantiskajām attiecībām (lieta RH 2005:66).³⁷ Ar *mahr* institūtu saskaras arī Apvienotās Karalistes tiesas, kuras gan to pareizi uzskata par līgumisku pienākumu, kas izriet no musulmaņu laulības līguma. Pirmo reizi pie šāda atzinuma Apvienotās Karalistes tiesa nonāca lietā *Shahnaz*

³⁰ Fournier P. *Muslim Marriage in Western Courts. Lost in Transplantation*. Farnham: Ashgate, 2010, p. 53.

³¹ *Ibid.*, p. 60.

³² Jones-Pauly C. *Marriage Contracts of Muslims in the Diaspora: Problems in the Recognition of Mahr Contracts in German Law*. In: Quraishi A., Vogel F.E. (eds.) *The Islamic Marriage Contract. Case Studies in Islamic Family Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2008, p. 299.

³³ *Ibid.*, p. 304–306.

³⁴ *Ibid.*, p. 308, 309. Sk. arī: Siraj Sait M. *Marital Property in Muslim Communities: Islamic Law, Custom and Reforms*. In: *Vereniging tot bestudering van het Recht van de Islam en het Midden-Oosten. Recht van de Islam. 27. Teksten van het op 28 september 2012 te Leiden gehouden 30ste RIMO-symposium gewijd aan. Islam, Recht en Geld: vermogensrechtelijke kwesties van moslims in Nederland. Onder redactie van Pauline Kruiniger*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 2013, p. 16–17. Sk. arī: Freeland R., Lau M. *The Shari'a and English Law: Identity and Justice for British Muslims*. In: Quraishi A., Vogel F. E. (eds.) *The Islamic Marriage Contract. Case Studies in Islamic Family Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2008, p. 334. Sk. arī: Sayed M. *The Muslim Dower (Mahr) in Europe – With Special Reference to Sweden*. In: Boele-Woelki K., Sverdrup T. (eds.) *European Challenges in Contemporary Family Law*. Antwerp: Intersentia, 2008, p. 206, 207.

³⁵ Jones-Pauly C. *Marriage Contracts of Muslims in the Diaspora: Problems in the Recognition of Mahr Contracts in German Law*. In: Quraishi A., Vogel F. E. (eds.) *The Islamic Marriage Contract. Case Studies in Islamic Family Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2008, p. 324–325.

³⁶ Sayed M. *The Muslim Dower (Mahr) in Europe – With Special Reference to Sweden*. In: Boele-Woelki K., Sverdrup T. (eds.) *European Challenges in Contemporary Family Law*. Antwerp: Intersentia, 2008, p. 201.

³⁷ *Ibid.*, p. 204.

v. *Rizwan*³⁸ un vēlreiz to apstiprināja lietā *Qureshi v. Qureshi*.³⁹ Jāatzīmē gan, ka, neskatoties uz juridiski korekto tiesu praksi, ir izteikts priekšlikums *mahr* institūtu nostiprināt arī Apvienotās Karalistes normatīvajos aktos.⁴⁰

Vēl viens problēmjautājums ir saistīts ar musulmaņu laulības šķiršanas atzīšanu ES dalībvalstīs. Lai gan ar Briseles IIbis regulas palīdzību attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanas nolēmumu atzīšanu ir panākta unifikācija ES līmenī, tomēr ES dalībvalstu nacionālie normatīvie akti joprojām ir piemērojami gadījumā, ja ir iesniegts pieteikums par trešajā valstī pieņemta nolēmuma atzīšanu un izpildi dalībvalstī (Briseles IIbis regulas 21. panta 1. punkts).⁴¹ Tādējādi trešajā valstī, proti, valstī, kurā nav piemērojama Briseles IIbis regula un ar kuru Latvijai nav noslēgts līgums par tiesisko palīdzību, pasludināta pārrobežu laulības šķiršanas nolēmuma atzīšanu Latvijā regulē Civilprocesa likuma (turpmāk – CPL) 637. panta pirmā un otrā daļa.⁴² Jāpiebilst, ka vienlaikus arī CL 12. panta otrā daļa regulē trešajā valstī pasludināta pārrobežu laulības šķiršanas nolēmuma atzīšanu Latvijā.⁴³

Autore uzskata, ka, ņemot vērā specifisko (atsaucams un neatsaucams *talaq*) un abiem laulātajiem nevienlīdzīgo laulības šķiršanas regulējumu islāma tiesībās, musulmaņu laulības šķiršana, visticamāk, Latvijā netiktu atzīta, to pamatojot ar publiskās kārtības atrunu (CL 12. panta otrā daļa, CPL 637. panta otrās daļas 6. punkts). Jāatzīmē, ka arī Francijā un Vācijā netiek atzīta laulības šķiršana *talaq* formā, jo tā ir pretēja šo valstu publiskajai kārtībai un it īpaši tādēļ, ka tā pārkāpj dzimumu vienlīdzības principu.⁴⁴ Piemēram, Vācijas pilsētas Frankfurtes Pirmās instances tiesa (*AGFrankfurt/Main*) ir atzinusi, ka *talaq* ir vīrieša prerogātīva, tādēļ pārkāpj Vācijas Konstitūcijā nostiprināto dzimumu vienlīdzības principu.⁴⁵ Šādā situācijā vienīgais risinājums būtu attiecīgo musulmaņu laulību izšķirt vēlreiz, taču šoreiz tajā ES dalībvalstī, kurā vēlas, lai konkrētā laulības šķiršana būtu spēkā, un atbilstoši šīs valsts tiesiskajam regulējumam attiecībā uz laulības šķiršanu.

Kopsavilkums

1. Autore secina, ka musulmaņu laulība ir uzskatāma par noslēgtu bridī, kad ir noslēgts laulības līgums, kas satur visas būtiskās sastāvdaļas, no kurām viena ir līgavaīņa piekrišana līgavai pasniegt *mahr* jeb kāzu dāvanu naudas izteiksmē.
2. Izpētot laulības šķiršanas institūta regulējumu islāmā, jāsecina, ka, pirmkārt, visizplatītākais laulības šķiršanas veids islāmā ir *talaq*, kas izpaužas kā vīra vienpersonisks performatīvs izteikums, un, otrkārt, islāmā vīrieša un sievietes

³⁸ Freeland R., Lau M. The Shari'a and English Law: Identity and Justice for British Muslims. In: Quraishi A., Vogel F. E. (eds.) *The Islamic Marriage Contract. Case Studies in Islamic Family Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2008, p. 334.

³⁹ Ibid, p. 335.

⁴⁰ Jindani M. The Concept of *Mahr* (Dower) in Islamic Law: The Need of Statutory Recognition by English Law. In: Cotran E., Lau M. (gen. eds.), Kattan V. (assistant ed.) *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*. Volume 11. 2004–2005. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, p. 226–227.

⁴¹ Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2003, 23. dec., Nr. L 338.

⁴² Grozījumi Civilprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 23. apr., Nr. 64. Grozījumi Civilprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 27. sept., Nr. 154.

⁴³ Civillikums: LR likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937, 20. febr., Nr. 41.

⁴⁴ Fournier P. *Muslim Marriage in Western Courts. Lost in Transplantation*. Farnham: Ashgate, 2010, p. 54, 60.

⁴⁵ Ibid, p. 60.

tiesības arī mūsdienās ir nevienlīdzīgas, jo lielākajā daļā gadījumu tikai vīrietis drīkst ierosināt laulības šķiršanu, proti, tikai vīrietis ir tiesīgs veikt *talaq*.

3. Secināms, ka pārrobežu musulmaņu laulības šķiršanas lietās lielākajā daļā ES dalībvalstu piemērojamā Briseles IIbis regula un Roma III regula ir izvairījušās no problēmjaudājumiem, kas izriet no musulmaņu laulības ES.
4. Viens no problēmjaudājumiem, kas rodas, ES dalībvalstu nacionālos normatīvos aktus piemērojot musulmaņu laulībai, ir saistīts ar islāma tiesību lokam piederīgā valstī noslēgtas musulmaņu laulības atzīšanu ES dalībvalstīs. Autore secina, ka Latvijā netiks atzīta Latvijas pilsoņa vai nepilsoņa musulmaņu valstī noslēgta poligina laulība. Vienlaikus autore uzskata, ka ir vērts aizdomāties par to, ka, iespējams, Latvijai līdzīgi Francijai un Vācijai vajadzētu atzīt poligīnu laulību, kas ir noslēgta tādā musulmaņu valstī, kurā šādas laulības noslēgšana ir atļauta, ar nosacījumu, ka visi laulātie ir šīs valsts pilsoņi.
5. Cits problēmjaudājums ir saistīts ar *mahr* institūtu ES dalībvalstīs. Šis jautājums jau kādu laiku ir aktuāls, piemēram, Vācijā, Zviedrijā un Apvienotajā Karalistē, kuru nacionālajās tiesību normās tas nav paredzēts, līdz ar to tiesām nav skaidra ne šā institūta būtība, ne arī tam piemērojamais likums. Tas ir novedis pie juridiski nekorektiem tiesu nolēmumiem. Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka šim problēmjaudājumam ir divi iespējamie risinājumi, proti, vai nu *mahr* institūta paredzēšana ES dalībvalstu nacionālajos normatīvajos aktos, vai arī tiesu prakses maiņa.
6. Vēl viens problēmjaudājums ir saistīts ar musulmaņu laulības šķiršanas atzīšanu ES dalībvalstīs. Autore uzskata, ka, ņemot vērā ļoti specifisko un abiem laulātajiem nevienlīdzīgo laulības šķiršanas regulējumu islāma tiesībās, musulmaņu laulības šķiršana, visticamāk, Latvijā līdzīgi kā Francijā un Vācijā netiktu atzīta, to pamatojot ar publiskās kārtības atrunu (CL 12. panta otrā daļa, CPL 637. panta otrās daļas 6. punkts). Līdz ar to, ja vismaz viens no laulātajiem vēlētos, lai konkrētā musulmaņu laulība tiktu uzskatīta par šķirtu arī Latvijā, šīs laulības šķiršanas process Latvijā būtu jārealizē no jauna.

IESPĒJAS IETEKMĒT LIELBRITĀNIJAS IZSTĀŠANOS NO EIROPAS SAVIENĪBAS TIESVEDĪBAS CEĻĀ

PROSPECTS OF INFLUENCING WITHDRAWAL OF GREAT BRITAIN FROM THE EUROPEAN UNION BY LEGAL ACTION

Arnis Buka, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents

Summary

The paper focuses on the process of the withdrawal of the United Kingdom from the European Union by analyzing various possible judicial challenges that the withdrawal process has already provoked and might provoke in the future. Taking the Article 50 of the Treaty on the European Union as the starting point, the current experience of the United Kingdom is considered. Additionally, a particular emphasis is placed upon the possible influence that the Court of Justice of the European Union might have on the withdrawal process.

Atslēgvārdi: ES tiesības, izstāšanās no Eiropas Savienības, *Miller* lieta, Eiropas Savienības Tiesa, prejudiciālie nolēmumi

Keywords: EU law, withdrawal from the EU, Brexit, *Miller* case, the Court of Justice of the EU, preliminary rulings

2016. gada jūnijā Lielbritānijā notika referendums par izstāšanos no Eiropas Savienības (turpmāk – ES). Šis ir pirmais gadījums, kad kāda no dalībvalstīm izteikusi vēlēšanos pamest ES. Ņemot vērā notikumu straujo attīstību un masu mediju lielo interesi, ir salīdzinoši daudz publikāciju par dažādiem ar Lielbritānijas izstāšanos saistītiem jautājumiem. Taču apkopojošas juridiskas analīzes, kas savienotu dažādus Lielbritānijas iekšējos tiesību jautājumus vienotā perspektīvā ar ES tiesību jautājumiem, ir ļoti maz. Vēl mazāk ir mēģinājumu apkopot vienotā rakstā tiesvedības procesus, kas jau ir uzsākti un kas vēl nākotnē varētu tikt uzsākti saistībā ar Lielbritānijas izstāšanos. Tādēļ šā raksta mērķis ir pievērsties minētajiem jautājumiem, cenšoties apkopot šobrīd pieejamo informāciju par jau esošajām tiesvedībām un analizēt turpmāko situācijas attīstību šajā jomā.

Raksts ir sadalīts trijās daļās, par atskaites punktu izvēloties vispārīgu Lielbritānijas izstāšanās procesa un tā tiesiskā regulējuma ieskicējumu. Raksta otrā daļa veltīta līdzšinējiem un potenciālajiem pieteikumiem Lielbritānijas un Īrijas tiesās. Raksta trešā daļa aplūko hipotētisko ES Tiesas iesaisti Lielbritānijas izstāšanās procesa aspektu tiesiskuma izvērtēšanā.

1. Valsts izstāšanās process no ES: Lielbritānijas *status quo*

Debates par Lielbritānijas dalību ES saasinājās globālās finanšu krīzes un Eiropas migrantu krīzes iespaidā. 2013. gadā premjerministrs Deivids Kamerons apsolīja, ka tad, ja viņa partija uzvarēs 2015. gada parlamenta vēlēšanās, Lielbritānijas valdība pārrunās lems par izdevīgākiem nosacījumiem dalībai ES un vēlāk tiks organizēts referendums par piederību ES.¹

Referendums notika 2016. gada 23. jūnijā, un tajā vairākums nobalsoja par izstāšanos no ES, radot bezprecedenta situāciju ne tikai ES kontekstā, bet arī Lielbritānijas konstitucionālo tiesību kontekstā.² Taču Lielbritānijas referenduma iznākums vēl nenozīmē, ka valsts dalība ES tiks tūlīt pārtraukta. Līdz ar Lisabonas līguma spēkā stāšanos 2009. gadā izstāšanās process ir atrunāts Līguma par Eiropas Savienību (turpmāk – LES) 50. pantā,³ kas noteic, ka izstāties var ikviena dalībvalsts. Attiecīgā dalībvalsts par savu nolūku izstāties vispirms paziņo Eiropadomei, kas Lielbritānijas gadījumā raksta tapšanas laikā vēl nebija noticis. Pēc tam ES ar dalībvalsti, kas grib izstāties no savienības, mēģina noslēgt līgumu par izstāšanās noteikumiem. Ja šādu līgumu noslēgt neizdodas, tad divus gadus pēc paziņojuma Eiropadomei par vēlmi izstāties dalība ES automātiski tiek pārtraukta. Vienlaikus ir atrunāta arī iespēja šo divu gadu termiņu pagarināt.⁴

Izstāšanās iespējas ietveršana Lisabonas līgumā var radīt maldīgu priekšstatu, ka dalībvalstu izstāšanās patiešām ir tikusi uzskatīta par ticamu scenāriju, taču attiecīgās normas sagatavotāji ir atzinuši, ka tā nav. Viens no šīs normas izveidotājiem pat tēlaini ir salīdzinājis LES 50. panta izstāšanās klauzulu ar ugunsdzēsamo aparātu, kura izmantošana nekad netiek pieļauta kā reāla opcija.⁵ Tāpēc šā brīža situācija ar Lielbritāniju ir pamatoti uzskatāma par neparedzētu un bezprecedenta gadījumu līdzšinējā ES vēsturē, kas pārbaudīs praksē LES 50. panta regulējuma darboties spēju un jau šobrīd raisa diskusijas par nepieciešamību papildināt pantu.⁶ Taču no tiesību zinātnes skatpunkta viens no interesantākajiem aspektiem Lielbritānijas izstāšanās kontekstā šķiet iespējas iesaistīt tiesu institūcijas izstāšanās procesa dažādu aspektu tiesiskuma izvērtēšanā.

2. Tiesvedības procesi Lielbritānijas un Īrijas tiesās

Raksta tapšanas brīdī autoram ir zināmas trīs tieslietas, kurās pieteikumi ir iesniegti tiešā saistībā ar Lielbritānijas izstāšanos no ES. Tās arī turpmākajā raksta daļā tiks secīgi aplūkotas.

¹ Intervija ar Deividu Kameronu. Pieejams: <http://www.rte.ie/news/2013/0123/364037-david-cameron-eu/> [aplūkots 23.03.2017.].

² Gordon M. Brexit: a challenge for the UK constitution, of the UK constitution? *European Constitutional Law Review*. Vol. 12(3), 2016, p. 409.

³ Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 326/13, 2012, 26. okt.

⁴ Sk. sīkāk, piemēram, *Eiropas Savienības tiesības. I daļa. Institucionālās tiesības*. Autoru kolektīvs K. Šēves, A. Bukas, K. Gailiša, Ģ. Strazdiņa zin. red. Rīga: TNA, 2014, 132.–134. lpp.

⁵ Sk., piemēram, interviju ar Džuljano Amato, bijušo Itālijas premjerministru un vienu no izstāšanās klauzulas sagatavotājiem: Brexit: Article 50 was never actually meant to be used, says its author. Pieejams: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-eu-referendum-britain-theresa-may-article-50-not-supposed-meant-to-be-used-trigger-giuliano-a7156656.html> [aplūkots 23.03.2017.].

⁶ Kostakopoulou D. Brexit, voice and loyalty: reflections on Article 50 TEU. *European Law Review*. Vol. 41(4), 2016, p. 489.

2.1. Parlamenta apstiprinājums izstāšanās paziņojumam

Pirmā no Lielbritānijas tieslietām saistībā ar Lielbritānijas izstāšanos no ES bija tā sauktā *Miller* lieta, kas tika izskatīta divās instancēs ar galīgo spriedumu 2017. gada 24. janvārī. No Lielbritānijas tiesību zinātnieku skatpunkta tā tika nodēvēta par vienu no svarīgākajām šā gadsimta tieslietām konstitucionālo tiesību jomā, kas precīzē kompetenču sadalījumu starp likumdevēja varu, izpildvaru un tiesu varu.⁷

Pieteicēji – vairāki Lielbritānijas pilsoņi – uzskatīja, ka dažādus nosacījumus dalībai ES Lielbritānijas iekšējās tiesībās regulēja atsevišķi parlamenta pieņemti likumi. Tādējādi arī atteikšanās no dalības ES nav iespējama bez iepriekšējas parlamenta piekrišanas. Savukārt valdības argumenti pamatā balstījās uz to, ka parlamenta iesaistīšanās apdraud efektīvu referenduma rezultāta realizāciju un attiecīgi tā ir tikai valdības kompetence, kurai parlamenta akcepts nav nepieciešams. Abas tiesu instances pieteikumu apmierināja, tādējādi padarot parlamenta akceptu par obligātu, lai iesniegtu paziņojumu par izstāšanos no ES.⁸

Interesanta nianse šā sprieduma kontekstā bija Ziemeļīrijas, Skotijas un Velsas valdību pārstāvju viedokļu iesniegšana lietā, kuri uzskatīja, ka būtu jāsaņem ne tikai visas Lielbritānijas, bet arī reģionālo parlamentu piekrišana LES 50. panta procedūras uzsākšanai. Šo argumentu gan abās tiesu instancēs noraidīja.

Spriedums lietā tika plaši atspoguļots dažādos masu medijos. Tiesnešu personības aizskarošā kritika un tās apmēri, īpaši pēc pirmās instances tiesas sprieduma, radīja pamatu atsevišķām diskusijām par tiesu varas neatkarību un žurnālistu izteiksmes brīvības robežām. Kaut arī sprieduma juridiskā argumentācija šķiet precīza un pamatota un attiecas tikai uz šauriem procesuāla rakstura jautājumiem izstāšanās kontekstā, Lielbritānijas masu mediji to pasniedza kā tiesnešu mēģinājumu atcelt Lielbritānijas referenduma rezultātus. Tiesneši tika nodēvēti par tautas ienaidniekiem, publicējot to fotogrāfijas un dažādas tiesnešu personīgās dzīves nianse, tādējādi mēģinot apšaubīt pieņemto lēmumu objektivitāti.⁹

2.2. Atsevišķs parlamenta apstiprinājums izstāšanās paziņojumam no Eiropas Ekonomikas zonas

Hronoloģiski otrā tieslieta ir saistīta ar Lielbritānijas dalību Eiropas Ekonomikas zonā (turpmāk – EEZ). Par strīdus objektu tika izvēlēts Eiropas Ekonomikas zonas līgums, kas atļauj Norvēģijai, Lihtenšteinai un Islandei piedalīties ES vienotā iekšējā tirgus darbībā, arī neklūstot par oficiālu ES dalībvalsti. Šīs trīs valstis attiecinā uz sevi lielāko daļu no vienoto ES tirgu regulējošajiem ES atvasinātajiem tiesību aktiem, izņemot zivsaimniecības un lauksaimniecības jomu. Vēl vairāk – minētās trīs valstis var arī ietekmēt šo atvasināto aktu tekstu, izsakot savus priekšlikumus attiecībā uz atvasinātajiem tiesību aktiem vēl to izstrādes stadijā.¹⁰

⁷ Conion M. Brexit, article 50 and the separation of powers. *Tax Journal*. No. 1340, 2017, p. 6.

⁸ Spriedumu pilno tekstu sk., piemēram, R. (on the application of Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union. *Common Market Law Review*, Vol. 1, 2017, p. 34.

⁹ Clement-Davies C. The Judges versus the People? Brexit, Populism and the Rule of Law. *International Energy Law Review*. Vol. 7, p. 279–281.

¹⁰ Sk. sīkāk, piemēram, *Eiropas Savienības tiesības. I daļa. Institucionālās tiesības*. Autoru kolektīvs K. Šēves, A. Bukas, K. Gailiņa, Ģ. Strazdiņa zin. red. Rīga: TNA, 2014, 54. lpp.

Pieteikuma iesniedzēji kā izejas punktu izmantoja iepriekš aplūkotās *Miller* lietas pamatkonceptu par Lielbritānijas parlamenta iesaistes obligātumu izstāšanās paziņojuma iesniegšanā, attīstot to tālāk un norādot uz EEZ līguma 127. pantu. Šis pants paredz, ka par izstāšanos no EEZ līguma dalībvalstij ir pienākums paziņot pārējām valstīm vismaz 12 mēnešus iepriekš.¹¹ Tādējādi tika argumentēts, ka izstāšanās no ES Lielbritānijai vienlaikus nozīmē arī izstāšanos no EEZ un arī par šo izstāšanos ir nepieciešams parlamenta lēmums.¹² Taču Lielbritānijas pirmās instances tiesa atteicās pieņemt pieteikumu izskatīšanai, norādot, ka šobrīd vēl izstāšanās no EEZ līguma ir tīri hipotētiska un nav pamata tiesas sprieduma veidā nodrošināt parlamenta līdzdalību tajā.¹³

2.3. Iespējas atsaukt izstāšanās paziņojumu

Trešajā no tieslietām saistībā ar Lielbritānijas izstāšanos no ES raksta tapšanas brīdī vēl neviens nolēmums nav ticis publiskots, taču pieteikums ir iesniegts 2017. gada janvāra beigās. Pieteikuma iesniedzējs uzskata, ka ir jābūt iespējai, lai Lielbritānijas parlaments varētu apturēt Lielbritānijas izstāšanos no ES, ja tā notiek ar sliktiem nosacījumiem, vai, vēl vairāk, atsaukt izstāšanās pieteikumu pavisam (diskutabli – ar vai bez pārējo ES dalībvalstu piekrišanas), ja šā brīža Lielbritānijas valdība nav spējusi panākt vienošanos.¹⁴

Interesanta nianse šā pieteikuma kontekstā ir tā, ka pieteikums ir iesniegts nevis kādā no Lielbritānijas tiesu instancēm, bet gan Dublinā, Īrijā. Lai pamatotu Īrijas tiesu jurisdikciju, pieteikums ietver arī argumentu, ka Īrija, kas ir norādīta kā atbildētāja, kopā ar citām ES dalībvalstīm, atsakoties risināt sarunas ar Lielbritāniju par tās izstāšanos pirms izstāšanās paziņojuma iesniegšanas un kopš referenduma izslēdzot Lielbritāniju no Eiropadomes sanāksmēm, ir pārkāpusi ES tiesības.¹⁵

2.4. Citas iespējamās tiesvedības Lielbritānijas un citu dalībvalstu tiesās

Jau šobrīd var droši paredzēt, ka ar minētajām trim tieslietām dalībvalstu tiesu iesaistīšanās Lielbritānijas izstāšanās procesā nebeigsies. Piemēram, iepriekš aplūkotās pirmās tieslietas pieteikuma iesniedzēja *Gene Miller* vairākos masu medijos jau ir apstiprinājusi gatavību vēlreiz vērsties tiesā ar jaunu prasību. Šī prasība tiktu celta tai gadījumā, ja izstāšanās process neparedzētu iespēju parlamentam iesaistīties ne tikai jautājumā par pašu izstāšanās pieteikumu, bet arī izstāšanās procesa beigu daļā par galīgajiem izstāšanās noteikumiem.¹⁶

¹¹ Līgums par Eiropas Ekonomikas zonu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 1/3, 1994, 3. janv.

¹² Bowcott O., Roberts D. Further Brexit court cases to be launched in Dublin and London. *The Guardian*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/politics/2017/jan/12/further-brexit-court-cases-to-be-launched-in-dublin-and-london> [aplūkots 23.03.2017.].

¹³ Bowcott O. *Fresh Brexit legal challenge blocked by high court*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/politics/2017/feb/03/fresh-brexit-legal-challenge-blocked-high-court-article-127> [aplūkots 23.03.2017.].

¹⁴ Parker G. Euroscptics fear legal and parliamentary challenges to Brexit. *Financial Times*. Pieejams: <https://www.ft.com/content/cfde7e5c-0330-11e7-aa5b-6bb07f5c8e12> [aplūkots 23.03.2017.].

¹⁵ Barret G. Tackling Brexit in the Irish courts is a long shot. But sometimes long shots work. *The Guardian*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jan/26/tackling-brexit-irish-court-long-shot-article-50> [aplūkots 23.03.2017.].

¹⁶ Tapsfield J. Now Gina Miller threatens ANOTHER legal challenge unless the PM guarantees a 'meaningful' vote on the final Brexit deal. Pieejams: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-4275724/Gina-Miller-threatens-legal-challenge-Brexit.html> [aplūkots 23.03.2017.].

Taču no Lielbritānijas tiesību skatpunkta izstāšanās procesa strīdi vēl ir tikai sākums, kam sekos diskusijas par daudz fundamentālākiem Lielbritānijas tiesību sistēmas tālākas pastāvēšanas jautājumiem. Iespējams, mazliet pārspilēti, bet ļoti trāpīgi to raksturo apgalvojums, ka Lielbritānijas izstāšanās no ES ir ne tikai izaicinājums Lielbritānijas konstitūcijas piemērošanai, bet arī izaicinājums Lielbritānijas nerakstītās konstitūcijas pastāvēšanai kā tādai.¹⁷

3. Iespējamā ES Tiesas iesaistīšanās

Apsverot dažādu tiesvedības procesu ietekmi uz Lielbritānijas izstāšanās procesu no ES, dalībvalstu tiesas ir tikai viena monētas puse, jo nevar izslēgt arī ES Tiesas iesaistīšanos. Lai gan šobrīd vēl ES Tiesā nav nevienas tieslietas, tomēr nākotnē ES Tiesas interpretācija par dažādām valsts izstāšanās procesa niansēm šķiet visai ticama.

Visticamākais scenārijs noteikti ir Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) 267. pantā paredzētā prejudiciālo nolēmumu procedūras izmantošana.¹⁸ Prejudiciālo nolēmumu procedūra ietver sadarbību starp dalībvalstu tiesām, no vienas puses, un ES Tiesu, no otras puses. Dalībvalsts tiesai, ja tai rodas jautājums par ES tiesību piemērošanu, ir iespējas apturēt lietas izskatīšanu nacionālā līmenī un lūgt ES Tiesu sniegt attiecīgās ES tiesību normas skaidrojumu.

Vispirms dalībvalstu tiesas varētu lūgt interpretāciju par izstāšanās paziņojuma iesniegšanas procesu. Tiesa gan, pirmajā šajā rakstā minētajā lietā abas puses Lielbritānijas tiesās aprobežojās ar Lielbritānijas tiesību jautājumiem, savos argumentos neizmantojot pašu LES 50. panta procedūru. Taču tas neizslēdz iespēju, ka kādā jaunā prasībā par viena vai otra izstāšanās procesa aspekta tiesiskumu tik un tā tiks lūgts ES Tiesas prejudiciālais nolēmums.

Ļoti iespējama būtu vērsšanās pēc prejudiciālā nolēmuma saistībā ar trešo iepriekš minēto tieslietu, kur pieteikums ir iesniegts par izstāšanās paziņojuma atsaukšanas iespējām Īrijas tiesās. Uz to norāda arī pats pieteikuma iesniedzējs, neslēpjot, ka viņš ir vērsies Īrijas tiesā tieši tādēļ, ka Īrijas tiesas līdz šim ir bijušas daudz aktīvākas par Lielbritānijas tiesām prejudiciālo nolēmumu lūgšanā. Tomēr pieteikumā minētā argumentācija par to, kāpēc lieta ir piekritīga Īrijas tiesām, šķiet apšaubāma, tādēļ iespējamā Īrijas tiesu vērsšanās pie ES Tiesas šajā lietā šķiet maz ticama. Un, pat ja Īrijas tiesas nepieņem šādu pieteikumu izskatīšanai, tas neliegs līdzīgu pieteikumu iesniegt Lielbritānijas tiesās, kuru kompetence izskatīt jautājumu par Lielbritānijas parlamenta iesaisti izstāšanās paziņojuma atsaukšanā būtu daudz pamatotāka. Šādā lietā Lielbritānijas tiesu vērsšanās pie ES Tiesas pēc prejudiciālā nolēmuma būtu samērā ticama.

Taču prejudiciālie nolēmumi nav vienīgais iespējamais veids, kā lieta par Lielbritānijas izstāšanās procesu varētu nonākt ES Tiesā. Piemēram, LESD 218. pants paredz, ka “jebkura dalībvalsts, Eiropas Parlaments, Padome vai Komisija var saņemt Tiesas atzinumu par to, vai paredzētais [starptautiskais] nolīgums ir saderīgs ar Līgumu noteikumiem. Ja Tiesas lēmums ir nelabvēlīgs,

¹⁷ Gordon M. Brexit: a challenge for the UK constitution, of the UK constitution? *European Constitutional Law Review*. Vol. 12(3), 2016, p. 435.

¹⁸ Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 326/47, 2012, 26. okt.

paredzētais nolīgums nevar stāties spēkā, kamēr tas nav grozīts vai kamēr Līgumi nav pārskatīti”. Tā kā Lielbritānijas izstāšanās no ES visticamāk notiks atsevišķa līguma formā, no minētā panta izriet ES Tiesas kompetence sniegt atzinumu par šādu līgumu.

Kā vēl viens alternatīvs ceļš Lielbritānijas izstāšanās izvērtējumam ES Tiesā ir LESD 258., 259. un 260. pantā minētā pārkāpumu procedūra. Atbilstoši šiem pantiem gan ES Komisija, gan jebkura dalībvalsts var uzsākt procesu pret citu dalībvalsti, ja pēdējā pārkāpj ES tiesības. Pārkāpumu procedūra gan ir maz ticama tiešā saistībā ar LES 50. pantu un pašu izstāšanās procesu. Tomēr vienlaikus bez izstāšanās procesuālās puses joprojām aktuāli ir jautājumi par Lielbritānijas pienākumiem pret ES, un Komisijas vai citas dalībvalsts celta prasība par šiem jautājumiem šķiet iespējama.

Visbeidzot teorētiski izmantojama varētu būt arī LESD 273. pantā paredzētā atruna par valstu domstarpību risināšanu ES Tiesā, ja “šis jautājums tiek iesniegts Tiesai saskaņā ar pušu īpašu vienošanos”. Tādējādi valstis varētu vienoties, ka gan saistībā ar Lielbritānijas izstāšanās līgumu, gan saistībā ar jebkuru citu no izstāšanās izrietošu jautājumu ES Tiesai tiek piešķirtas kompetences izšķirt strīdus. Tomēr šāds scenārijs ir maz ticams, jo viens no izstāšanās kampaņas pamatargumentiem ir bijusi vēlme atbrīvoties no ES Tiesas jurisdikcijas.

Nobeidzot pārdomas par iespējamo ES Tiesas iesaistīšanos saistībā ar Lielbritānijas izstāšanos no ES, interesanta šķiet intervija ar ES Tiesas priekšsēdētāju Koenu Linartsu (*Koen Lenaerts*). Tajā viņš gan atturējās no detalizētākas problēmas juridiskās analīzes, taču vienlaikus sniedza vispārīgu novērtējumu iespējām, vai ES Tiesa varētu izskatīt ar šo jautājumu saistītas lietas. Un šī novērtējuma esence bija, ka “pat jurists ar visdziļāko iztēli” nevar paredzēt, kādā tieši veidā ar Lielbritānijas izstāšanos saistītie jautājumi nonāks ES Tiesā, tomēr vienlaikus “visticamākais, vienā vai otrā veidā, tie sasniegs ES Tiesas reģistrus”.¹⁹

Kopsavilkums

Iespējas tiesas ceļā tiešā veidā pārtraukt Lielbritānijas izstāšanās procesu no ES šķiet faktiski nereālas, jo nedz pašas Lielbritānijas tiesām, nedz ES Tiesai nav kompetences atcelt Lielbritānijas referendumu rezultātus.

Vienlaikus dažāda rakstura tiesvedības saistībā ar Lielbritānijas izstāšanos no ES gan Lielbritānijas tiesās, gan citu dalībvalstu tiesās ir neizbēgamas, ko apliecina jau līdzšinējā tiesu prakse, kas ir izveidojusies, neraugoties uz to, ka no ES tiesību skatpunkta Lielbritānijas izstāšanās pat nav formāli sākusies.

Tāpat ticama ir ES Tiesas iesaistīšanās ar Lielbritānijas izstāšanos saistīto jautājumu interpretācijā. Visdrīzāk, ka kāda no dalībvalstu tiesām, kas saskarsies ar izstāšanās procesa tiesiskuma apstrīdēšanu, nolems vērsties pie ES Tiesas pēc prejudiciālā nolēmuma par LES 50. panta skaidrojumu. Taču arī bez prejudiciālo nolēmumu procedūras ES tiesības paredz ES Tiesai visai plašu kompetenču loku, kas padara iespējamu ES Tiesas iesaistīšanos Lielbritānijas izstāšanās procesā arī pēc kādas citas dalībvalsts vai ES institūcijas iniciatīvas.

¹⁹ Macdonald A., Fioretti J. EU court might make changes to any Brexit deal, chief justice says. Pieejams: <http://uk.reuters.com/article/uk-britain-eu-ecj-idUKKBN15G4G4> [aplūkots 23.03.2017.].

VISPĀRĪGĀS DATU AIZSARDZĪBAS REGULAS IZAICINĀJUMI

CHALLENGES OF GENERAL DATA PROTECTION REGULATION

Elīna Muciņa, *Mg. iur.*

Summary

This article is dedicated to the analysis of the documents pertaining to the reform of data protection rules initiated by the European Commission in 2012. It focuses on analysing the General Data Protection Regulation as the direct outcome of the reform, examining whether the regulation satisfies the objectives of the reform. Providing examples, the author demonstrates that there are several issues in the regulation that require attention in order to make this regulation truly effective.

Atslēgvārdi: dati, personas datu aizsardzība, privātums, cilvēktiesības

Keywords: data, personal data, privacy, human rights

Kopš 1995. gada fizisko personu datu aizsardzību ES regulē Eiropas Parlamenta un Padomes 1995. gada 24. oktobra Direktīva 95/46/EK par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti (turpmāk – direktīva 95/46/EK). Attīstoties tehnoloģijām un globalizācijai,¹ kā arī ņemot vērā tādas pastāvošā regulējuma nepilnības kā lielais administratīvais slogs un personas datu aizsardzības prasību atšķirības starp ES dalībvalstīm,² Eiropas Komisija (turpmāk – EK) uzsāka personas datu aizsardzības noteikumu reformu (turpmāk – personas datu aizsardzības reforma).

2012. gadā EK nāca klajā ar jauna personas datu aizsardzības regulējuma priekšlikumu – šoreiz regulas, nevis direktīvas veidā.³ Saskaņā ar regulas priekšlikumu personas datu aizsardzības reformas mērķi ir šādi:

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula): Eiropas Parlamenta un Padomes Regula. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2016, 4. maijs, 59. sējums.

² Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region “Safeguarding Privacy in a Connected World A European Data Protection Framework for the 21st Century”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0009:FIN:EN:PDF> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

³ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012PC0011&from=EN> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

- palielināt pamattiesību uz datu aizsardzību efektivitāti un ļaut fiziskām personām kontrolēt savus datus, jo īpaši, ņemot vērā tehnoloģiju attīstību un pieaugošo globalizāciju;
- uzlabot datu aizsardzību iekšējā tirgū, samazinot sadrumstalotību, stiprinot konsekveni un vienkāršojot regulējumu, tādējādi likvidējot nevajadzīgas izmaksas un samazinot administratīvo slogu;
- izveidot vispusīgu datu aizsardzības regulējumu, kas aptver visas jomas.⁴

Iepazīstoties ar EK sniegtajiem skaidrojumiem par nepieciešamību grozīt personas datu aizsardzības regulējumu, var secināt, ka personas datu aizsardzības reformas mērķis bija radīt starp dalībvalstīm saskaņotu, tehnoloģiskajam progresam atbilstošu, mūsdienīgu un efektīvu regulējumu.⁵

Laī pabeigtu personas datu aizsardzības reformu un noskaidrotu ES pilsoņu viedokli par personas datu aizsardzības jautājumiem, Tiesiskuma un patērētāju ģenerāldirektorāts 2015. gadā rīkoja Eiropabarometra aptauju, aptaujājot 28 ES dalībvalstu pilsoņus par dažādiem ar personas datu aizsardzību saistītiem aspektiem.⁶

2016. gada 14. aprīlī tika pieņemta Vispārīgā datu aizsardzības regula⁷ (turpmāk – Regula), kura saskaņā ar Regulas 99. pantu ir jāpiemēro no 2018. gada 25. maija. Ievērojot minēto, ir vērts apskatīt, vai ar Regulas piemērošanu tiks sasniegti EK izvirzītie personas datu aizsardzības reformas mērķi.

Viens no personas datu aizsardzības reformas mērķiem bija personas datu aizsardzības prasību sadrumstalotības mazināšana un konsekvences stiprināšana ES dalībvalstīs.

Regula ir tieši piemērojama, līdz ar to varētu apgalvot, ka ES dalībvalstīs patstāvēs vienots tiesiskais regulējums personas datu aizsardzības jomā. Vienlaikus no Regulas satura izriet, ka vienots tiesiskais regulējums tomēr netiks pilnībā nodrošināts, jo Regula paredz, ka dalībvalstis savos nacionālajos tiesību aktos var ietvert citus noteikumus vairākās jomās, piemēram, nodarbinātības jomā⁸, attiecībā uz zinātnisko vai vēstures pētniecību⁹ un datiem par veselību,¹⁰ kā arī lai garantētu valsts un sabiedrisko drošību.¹¹ Līdz ar to, neskatoties uz Regulas tiešo piemērojamību, netiks novērsta dalībvalstu regulējumu savstarpēja atšķirība,

⁴ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012PC0011&from=EN> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region “Safeguarding Privacy in a Connected World A European Data Protection Framework for the 21st Century”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0009:FIN:EN:PDF> [aplūkots 2017. gada 16. martā], Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012PC0011&from=EN> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

⁶ Special Eurobarometer 431. Data protection. Summary. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_431_en.pdf [aplūkots 2017. gada 16. martā].

⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula): Eiropas Parlamenta un Padomes Regula. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2016, 4. maijs, 59. sējums.

⁸ Regulas 88. pants.

⁹ Regulas 89. pants.

¹⁰ Regulas 9. pants.

¹¹ Regulas 23. pants.

turklāt Regulas piemērotāji pat varētu nezināt, kuras jomas katra no pārējām dalībvalstīm ir izlēmusi noregulēt individuāli, jo ne visos gadījumos dalībvalstij par to ir jāinformē EK.¹²

Bez iepriekš norādītā ir jāņem vērā arī praktiska rakstura sekas, kas radīsies, uzsākot Regulas piemērošanu. Regula ar tās 94. pantu no 2018. gada 25. maija (proti, no Regulas piemērošanas dienas) atceļ direktīvu 95/46/EK. Tādējādi šajā datumā dalībvalstīm ir jāpārtrauc piemērot ar nacionālajiem tiesību aktiem pārņemtās direktīvas prasības un jāuzsāk piemērot Regula. Regulas preambulas 9. punktā norādīts, ka direktīvas 95/46/EK mērķi un principi joprojām ir spēkā, ko apliecina arī Regulas saturs. Taču, uzsākot piemērot Regulu, jāreķinās, ka katrai dalībvalstij ir izveidojusies sava prakse direktīvas 95/46/EK normu piemērošanā. Autore praktiskā pieredze liecina, ka dalībvalstu izpratne par direktīvas 95/46/EK noteikumiem ir atšķirīga, tāpat valstu nacionālais regulējums savstarpēji atšķiras, ko spilgti ilustrē EK komunikācijā minētais piemērs: vienā dalībvalstī personu fotogrāfiju izmantošana tiešsaistes kartes vajadzībām, personām nezinot par šādu fotogrāfiju uzņemšanu, tiek uzskatīta par prettiesisku, kamēr citās dalībvalstīs šādas darbības tiesību pārkāpumu neveido.¹³ Ņemot vērā ES dalībvalstu atšķirīgo izpratni par personas datu aizsardzības noteikumiem, kā arī pastāvošās atšķirības regulējumā un dalībvalstu dabisko vēlēšanos saglabāt līdzšinējo praksi, ES būs jāpieliek ievērojamas pūles, lai pēc Regulas piemērošanas uzsākšanas dalībvalstis to piemērotu vienveidīgi.

Ievērojot iepriekš minēto, secināms, ka Regula novērsīs lielu daļu dalībvalstīs pastāvošo atšķirību personas datu aizsardzības jomā, taču regulējums nebūs pilnībā vienots, jo dalībvalstīm ir dotas tiesības paredzēt papildu regulējumu nacionālajos tiesību aktos. Regulas piemērošanā jāreķinās arī ar dalībvalstu līdzšinējo atšķirīgo pieredzi un izpratni personas datu aizsardzības noteikumu piemērošanā.

Attiecībā uz atbilstību tehnoloģiskajai attīstībai no Regulas satura izriet, ka Regulas izstrādātāji ir ņēmuši vērā šā brīža tehnoloģiskās attīstības līmeni un ir iestrādājuši Regulā vairākus tieši ar tehnoloģijām saistītus noteikumus. Piemēram, ņemot vērā Regulas priekšlikumā izvirzīto mērķi ļaut fiziskām personām kontrolēt savus datus, Regulā detalizētāk noregulēti datu subjekta piekrišanas noteikumi,¹⁴ paredzētas tiesības uz datu pārnesamību,¹⁵ lai datu subjekts varētu ērti pārvietot savu informāciju no viena pakalpojumu sniedzēja pie cita. Tāpat Regula paredz integrētu datu aizsardzību,¹⁶ lai personas datu aizsardzības prasības tiktu ieviestas jau tehnoloģiju izstrādes stadijā. Regulā ir ietverti jēdzieni, kas saistāmi ar salīdzinoši jaunām tehnoloģijām, tādi kā atrašanās vietas dati, tiešsaistes identifikatori, biometriskie dati un profilēšana.¹⁷ Līdz ar to, iepazīstoties ar Regulas saturu, var teikt, ka tajā pastiprināta uzmanība veltīta ar tehnoloģiju izmantošanu saistītiem personas datu aizsardzības jautājumiem.

¹² Sk. Regulas 23. pantu un IX nodaļu.

¹³ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region "Safeguarding Privacy in a Connected World A European Data Protection Framework for the 21st Century". Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0009:FIN:EN:PDF> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

¹⁴ Regulas 7. pants.

¹⁵ Regulas 20. pants.

¹⁶ Regulas 25. pants.

¹⁷ Regulas 4. pants.

Taču tas vien, ka regulējums ir izveidots, ņemot vērā tehnoloģiju attīstības līmeni, pats par sevi nenodrošina tā efektivitāti. Piemēram, Regulas 8. pants paredz, ja attiecībā uz informācijas sabiedrības pakalpojumu tiešu sniegšanu bērnam ir jāsniedz piekrišana, bērna personas datu apstrāde ir likumīga, ja bērns ir vismaz 16 gadus vecs.¹⁸ Ja bērns ir jaunāks par 16 gadiem, šāda apstrāde ir likumīga tikai tad un tādā apmērā, ja piekrišanu ir devusi vai apstiprinājusi persona, kurai ir vecāku atbildība par bērnu. Pārzinim ir jāpieliek saprātīgas pūles, lai šādos gadījumos pārbaudītu, vai piekrišanu ir devusi vai apstiprinājusi persona, kurai ir vecāku atbildība par bērnu, ņemot vērā pieejamās tehnoloģijas. Lai arī tiesību normas mērķis ir skaidrs – nodrošināt, lai piekrišanu dod vecāki, kas spēj adekvāti novērtēt ar personas datu apstrādi saistītus riskus, Regula nedod tālākas norādes, kā šāda piekrišana sniedzama un pārbaudāma. Piemēram, vai pietiek ar apstiprinājuma atzīmi interneta vidē, vai arī ir nepieciešama nopietnāka personas autorizācija. Nedodot šādas norādes, pastāv risks, ka pakalpojumu sniedzēji šo prasību izpildīs formāli – paredzot attiecīgu lauciņu atzīmēšanai, ka persona ir sasniegusi 16 gadu vecumu, bet to faktiski var izdarīt arī pats bērns, vecākiem par to nezinot.

Kā otru piemēru var minēt Eurobarometra aptaujā secināto, ka tikai daļa cilvēku lasa privātuma paziņojumus – saskaņā ar aptauju tikai 18 % ES pilsoņu pilnībā izlasa privātuma paziņojumus, aptuveni puse (49 %) tos lasa daļēji, bet vairāk kā trešdaļa (31 %) nelasa vispār.¹⁹ Biežāk minētie iemesli, kādēļ šī informācija netiek izlasīta, ir saistīti ar privātuma paziņojumu formu – paziņojumi esot pārāk gari (67 %), nesaprotami vai sarežģīti (38 %).²⁰ Neskatoties uz to, ka aptaujā skaidri iezīmējas personu ierobežotās spējas izlasīt garus un sarežģītus privātuma paziņojumus, Regula ievērojami palielina informācijas apjomu, kas jāsniedz datu subjektam sakarā ar viņa personas datu apstrādi. Proti, līdz ar Regulas piemērošanas uzsākšanu pārzinim būs jāsniedz personai krietni vairāk informācijas par veicamo datu apstrādi, tostarp par apstrādes juridisko pamatu, pārziņa vai trešās personas legītimajām interesēm, personas datu saņēmējiem vai saņēmēju kategorijām,²¹ tādējādi grūti lasāmos paziņojumus padarot vēl garākus un sarežģītākus.

Lai mazinātu šo risku, Regula paredz pienākumu sniegt minēto informāciju kodolīgā, pārredzamā, saprotamā un viegli pieejamā veidā, izmantojot skaidru un vienkāršu valodu²² un pieļauj lietot standartizētas ikonas.²³ Tas gan ir diskutabli, cik lielā mērā šīs prasības var tikt ievērotas, pārzinim nenonākot pretrunā ar Regulas noteikumiem par sniedzamās informācijas apjomu un saturu.

Regulas izstrādātāji jautājumā par personas informēšanu nav rēķinājušies ar faktu, ka personas reti izlasa privātuma paziņojumus un visbiežāk piekrišanu sniedz automātiski, nevērtējot, kādas būs sekas. Tāpat nav ņemts vērā, ka liela daļa šīs informācijas ir jāapskata viedierīču ekrānos, kas apgrūtina garu tekstu izlasīšanu. Tātad Regula paredz papildu prasības, lai personas varētu pilnvērtīgāk īstenot kontroli pār saviem datiem, taču neatrisina pastāvošos praktiskos datu subjekta informēšanas trūkumus.

¹⁸ Atbilstoši Regulas 8. pantam dalībvalstis minētajiem nolūkiem ar likumu var paredzēt jaunāku vecumu, bet ne jaunāku par 13 gadiem.

¹⁹ Special Eurobarometer 431. Data protection. Summary. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_431_en.pdf [aplūkots 2017. gada 16. martā].

²⁰ Ibid.

²¹ Regulas 13. pants.

²² Regulas 12. pants.

²³ Turpat.

Ievērojot minēto, jāatzīst, ka EK ir spērusi lielu soli, lai salāgotu juridiskās prasības ar tehnoloģisko attīstību, un tās mērķis nepārprotami ir veicināt datu subjektu tiesību aizsardzību. Tomēr, ņemot vērā datu subjektu ieradumus un atsevišķu tiesību normu vispārīgo formulējumu, Regulas sniegtā aizsardzība varētu nebūt efektīvi realizējama.

Trešais iemesls personas datu aizsardzības reformai bija nepieciešamība pēc mūsdienīga, efektīva regulējuma. Lai arī nevar noliegt, ka Regula ietver uz tehnoloģijām orientētus risinājumus, kā arī ievieš tādus jaunus instrumentus kā sertifikācijas iespēja, iespēja veidot rīcības kodeksus, izmantot datu aizsardzības zīmogus un marķējumus,²⁴ pastāv šaubas, vai jaunais regulējums būs pietiekami efektīvs. Par to liecina gan iepriekš uzskaitītie trūkumi, gan citas būtiskas iezīmes.

Kritiski vērtējams EK solījums par administratīvā sloga mazināšanu. EK gan apgalvo, ka administratīvais slogs samazināsies, jo tiek atcelts paziņošanas pienākums un tiek ieviests "vienas pieturas aģentūras" princips.²⁵ Vienlaikus no Regulas izriet, ka pārziņiem izvirzīto administratīvo prasību skaits ir pieaudzis: Regula prasa vest apstrādes darbību reģistru un ieviest datu aizsardzības politikas, ziņot par personas datu aizsardzības pārkāpumiem un dokumentēt tos, riskantām personas datu apstrādēm sagatavot ietekmes novērtējumu, kā arī noteiktos gadījumos pirms apstrādes apsprieties ar uzraudzības iestādi, paredzot salīdzinoši garu termiņu (līdz 14 nedēļām), kad iestādei ir jāsniedz atbilde.²⁶ Atsevišķos gadījumos pārziņiem ir noteikts papildu pienākums iecelt datu aizsardzības speciālistu.²⁷ Šādas prasības liecina par Regulas izstrādātāju vēlmi nodrošināt personas datu apstrādes atbilstību tiesību aktiem, taču tas tiek īstenots, palielinot pārziņa pienākumus, kas neatbilst mērķim samazināt administratīvo slogu. Turklāt, tā kā lielākā daļa no jaunajām prasībām ir saistīta ar dokumentācijas izstrādi, pastāv risks, ka pārziņi dokumentus izstrādās formāli, neiedziļinoties personas datu apstrādes jautājumos.

Lai arī jaunpieņemtajā Regulā pastāv nepilnības, jauns tiesību akts personas datu aizsardzības jomā bija ļoti nepieciešams galvenokārt dalībvalstu atšķirīgo datu aizsardzības prasību un tehnoloģiskā progresa dēļ. To, cik veiksmīgs būs jaunais regulējums, rādīs laiks. Taču jau šobrīd gan personas datu aizsardzības iestādēm, gan personas datu aizsardzības tiesību piemērotājiem ir vērts domāt par pasākumiem Regulas efektivitātes palielināšanai, jo īpaši Regulas prasību skaidrošanai pārziņiem, apstrādātājiem un sabiedrības informēšanai par datu subjektu tiesībām.

²⁴ Regulas 40., 42. pants.

²⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region "Safeguarding Privacy in a Connected World A European Data Protection Framework for the 21st Century". Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0009:FIN:EN:PDF> [aplūkots 2017. gada 16. martā].

²⁶ Regulas IV nodaļa.

²⁷ Regulas 37. pants.

Kopsavilkums

1. Eiropas Komisijas iniciētā personas datu aizsardzības noteikumu reforma ir noslēgusies ar vairāku tiesību aktu, tostarp Vispārīgās datu aizsardzības regulas, pieņemšanu. Vispārīgā datu aizsardzības regula ir jāpieņem no 2018. gada 25. maija.
2. Ar Vispārīgo datu aizsardzības regulu no 2018. gada 25. maija tiek atcelta direktīva 95/46/EK, taču regula turpinās direktīvā 95/46/EK pausto mērķu un principu īstenošanu.
3. Personas datu aizsardzības noteikumu reformas mērķi bija radīt starp dalībvalstīm saskaņotu, tehnoloģiskajam progresam atbilstošu, mūsdienīgu un efektīvu regulējumu. Vispārīgās datu aizsardzības regulas pieņemšana ir pozitīvi vērtējama, taču pastāv bažas par tās spēju pienācīgi sasniegt reformas mērķus.
4. Lai Vispārīgā datu aizsardzības regula spētu efektīvi nodrošināt cilvēktiesību aizsardzību, liela nozīme ir sabiedrības informēšanai par šīs regulas noteikumiem, jo īpaši pārzīņu un apstrādātāju informēšanai par regulas prasībām un sabiedrības informēšanai par datu subjektu tiesībām.

VAI ANO KONVENCIJA PAR STARPTAUTISKAJĒM PREČU PIRKUMA PĀRDEVUMA LĪGUMIEM SATUR APSTĀKĻU IZMAIŅU PRINCIPU

WHETHER UN CONVENTION ON INTERNATIONAL SALE OF GOODS CONTAINS A PRINCIPLE OF FUNDAMENTAL CHANGE OF CIRCUMSTANCES

Krista Bērziņa, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante, zvērināta advokāta palidze

Summary

Within the scope of this article, the author explores, whether UN Convention on international sale of goods contains a principle of fundamental change of circumstances. UN Convention is a part of the Latvian legal system; hence it is extremely important to understand, whether it contains a principle of change of circumstances in order to establish, if this principle exists in Latvian legal system. There are a lot of different and conflicting opinions, as well as case law regarding this issue. Therefore, in this article the author will examine the case law, as well as authoritative authors' opinions in order to answer this question.

Atslēgvārdi: apstākļu izmaiņu princips, *rebus sic stantibus*, *hardship*, līguma grozīšana, līguma izbeigšana

Keywords: change of circumstances, *rebus sic stantibus*, *hardship*, modification of the contract, termination of contract

Apstākļu izmaiņu doktrīna balstās uz *rebus sic stantibus* principa.¹ No latīņu valodas vārds *rebus* nozīmē 'lietas', *sic* nozīmē 'tā', bet *stantibus* – 'nemainīgs, patstāvīgs'.² Tātad princips *rebus sic stantibus* burtiski nozīmē, ka lietām ir jāpaliek nemainīgām.³ Iemesls apstākļu izmaiņu radītam izņēmumam ir līguma izpildes grūtības (no angļu val. *hardship*), t. i., situācija, kurā līguma izpilde kļūst pārmērīgi grūta vienai no pusēm iepriekš neparedzētu apstākļu dēļ, kas radušies

¹ Liu C. *Remedies for Non-performance: Perspectives from CISG, UNIDROIT Principles & PECL. Part V. Excuses.* September 2003. Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/chengwei-79.html#19-2> [aplūkots 2014. gada 10. aprīlī].

² *Rebus sic stantibus.* Pieejams: <http://dictionary.reference.com/browse/rebus+sic+stantibus> [aplūkots 2014. gada 10. aprīlī].

³ Frederick R. F. *Hardship and Changed Circumstances as Grounds for Adjustment or Non-Performance of Contracts. Practical Considerations in International Infrastructure Investment and Finance. American bar association. Section of International law.* New York: Spring meeting April 2006, p. 3. Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/fucci.html> [aplūkots 2014. gada 12. aprīlī].

pēc līguma noslēgšanas. Tas bieži tiek dēvēts par sadursmi starp principiem (*pacta sunt servanda* un *rebus sic stantibus*) vai vērtībām (noteiktība un taisnīgums).⁴

Lai gan ir bijuši divi mēģinājumi šo principu ieviest arī Latvijas Civillikumā, tomēr abos gadījumos šie mēģinājumi bijuši neveiksmīgi. Līdz ar to šobrīd Civillikumā nav regulējuma par apstākļu izmaiņām, tomēr Latvijas tiesību sistēmā vismaz daļēji apstākļu izmaiņu princips ir ieviests, jo tas pastāv Komerclikuma 478. pantā attiecībā uz franšīzes līgumu.

ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma pārdevuma līgumiem (turpmāk – Konvencija) ir plaši izplatīta. Tai 1997. gadā pievienojās arī Latvija,⁵ tādējādi jau kopš 1997. gada šī Konvencija ir daļa no Latvijas tiesību sistēmas. Ņemot vērā to, ka Konvencijas noteikumi ir kļuvuši par Latvijas tiesību sistēmas daļu, tie ir tieši piemērojami. Konvencija būs piemērojama likums starptautiskajā preču pirkšanā un pārdošanā starp dažādu Konvencijas dalībvalstu personām arī tad, ja tās par Konvencijas piemērošanu nebūs vienojušas.⁶ No iepriekš minētā var secināt, ka ir būtiski noskaidrot, vai Konvencija ietver sevī apstākļu izmaiņu regulējumu, kas nozīmētu, ka Latvijas tiesību sistēmā faktiski šāds tiesību institūts jau pastāv.

Konvencija aptver vairākus izņēmumus, kad ir iespējama atkāpšanās no līguma,⁷ tomēr aktuāls paliek jautājums, vai CISG regulē līguma izbeigšanu vai grozīšanu gadījumos, kad ir būtiski mainījušies apstākļi? Neviēnā no Konvencijas pantiem *expressis verbis* nav noteiktas šādas tiesības – izbeigt vai grozīt līgumu, ja ir radušās izpildes grūtības apstākļu izmaiņu dēļ.

Lai gan Konvencija tieši neparedz apstākļu izmaiņu regulējumu jeb *hardship*, jāņem vērā, ka Konvencijas 7. panta otrā daļa regulē jautājumus, kas nav aptverti tieši Konvencijā, taču var tikt izsecināti, balstoties uz Konvencijas principiem, respektīvi, šis pants norāda, ka šādos gadījumos ir jāvadās pēc vispārējiem principiem, uz kuriem Konvencija balstīta, vai, ja šādu principu nav, pēc tiesībām, kuras tiek piemērotas saskaņā ar starptautisko privāttiesību normām.

Kā vieni no šādiem atzītiem principiem, ar kuriem tiek aizpildīti Konvencijas nenoregulētie jautājumi, uzskatāmi UNIDROIT Starptautisko komerclīgumu principi (turpmāk – UNIDROIT principi). UNIDROIT principu preambulā tieši norādīts, ka tos var izmantot, lai interpretētu citus starptautisko tiesību instrumentus.⁸ UNIDROIT principu 6.2.1.–6.2.3. pantā ir regulētas izpildes grūtības jeb tā sauktais *hardship*. Šis termins ir izvēlēts, jo tas tiek plaši lietots starptautiskajā tirdzniecībā, kā arī līgumos tiek iekļautas tā saucamās grūtību klauzulas (*hardship clause*).⁹ UNIDROIT principu 6.2.2. pants paredz, ka ir iestājušās izpildes grūtības, ja noti-

⁴ Uribe M. R. *The effect of a change of circumstances on the binding force of contracts. Comparative perspectives*, CRC prepared by C. J. Wiarda Institute for Legal Research, Utrecht University, Janskerkhof 3, 3512 BK Utrecht, the Netherlands, 2011, p. 5. Pieejams: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/204792> [aplūkots 2017. gada 13. februārī].

⁵ ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem. Konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 3. jūl., Nr. 170 (885).

⁶ Raudzeps R. *Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem piemērošanas aktualitātes*. Pieejams: <http://www.sorainen.com/UserFiles/File/Publications/article.Convention-on-the-International-Sale-of-Goods-is-reserved-to-application-of-topical.2011-09-16.lat.ifinanses.raivor.pdf> [aplūkots 2017. gada 20. februārī].

⁷ Piemēram, Konvencijas 49. pants paredz, ka ir pieļaujama atkāpšanās no līguma būtiska līguma pārkāpuma dēļ vai arī gadījumā, ja pārdevējs nepiegādā preces papildu termiņā.

⁸ *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010*. Published by International Institute for Unification of Private Law (UNIDROIT), Rome, 2010, p. 1. Pieejams: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [aplūkots 2017. gada 15. februārī].

⁹ Turpat.

kumu izmaiņas maina pušu līgumisko pienākumu līdzsvaru līgumsaistībās, vai nu tāpēc, ka izpildes vērtība ir palielinājusies, vai gluži pretēji – samazinājusies vērtība, ko puse saņem. Tālāk pantā uzskaitīti nosacījumi, kādiem iestājoties var konstatēt, ka grūtības ir atzīstamas par tādām, lai būtu iespējams grozīt līgumu atbilstoši šīm izmaiņām vai izbeigt līgumu.

Autore uzskata, ka viens no iespējamiem iemesliem, kāpēc UNIDROIT principi satur izpildes grūtības jeb *hardship* regulējumu, bet Konvencija šādu regulējumu nesatur, varētu būt tas, ka UNIDROIT principiem nav konvencijas spēka, respektīvi, tie nav saistoši, taču puses var vienoties par to piemērošanu, līdz ar to valstīm ir vieglāk vienoties un piekāpties noteiktu institūtu ieviešanai. Cita situācija ir tad, ja valstis pievienojās konvencijām, kas dalībvalstīm ir saistošas. Šajos gadījumos ir grūti atrast kompromisu, jo katrā dalībvalstī ir savas nacionālās īpatnības un regulējums.

Turpmāk analizētajā juridiskajā literatūrā ir izvirzīts jautājums par iespēju apstākļu izmaiņu gadījumā piemērot Konvencijas 79. pantu. Lai gan nav šaubu, ka Konvencijas 79. pants ir piemērojams *force majeure* situācijās, tomēr nozīmīgs ir jautājums par iespējām to attiecināt arī uz izpildes grūtībām. Jāņem vērā, ka Konvencijas 79. pantā nostiprināta atbrīvošana no atbildības, ja tā ir tādu šķēršļu radīta, kuru puse nespēj kontrolēt, un no puses saprātīgi nevarēja gaidīt šī šķēršļa ņemšanu vērā, līgumu slēdzot, izvairīšanos no šī šķēršļa vai tā seku pārvarēšanu.¹⁰ Konvencijas 79. pants ir radīts tieši šai konvencijai, un, lai gan atsevišķas pazīmes sakrīt ar citiem tiesību aktiem, tomēr tās nav identiskas ne ar vienu no unifikācijas dokumentos regulētajām *force majeure* situācijām. Konvencija runā par šķēršļiem, nevis par tradicionālo nepārvaramo varu.

Juridiskajā literatūrā paustās domas dalās, un tiesu prakse ir pārāk šaura, lai sniegtu precīzu atbildi.¹¹ Juridiskajā doktrīnā pastāv uzskats, ka puse nevar atsaukties uz citiem iemesliem kā tikai uz Konvencijas 79. pantu, kurš izslēdzot izpildes grūtības kā iemeslu, lai atkāptos no līguma, ja tiek piemērota Konvencija. Tomēr ir noteikts, ka Konvencijas 79. pants tikai regulē izpildes neiespējamību, un lielākā daļa akademiķu atbalsta viedokli, ka apstākļi, kas pilnībā neizslēdz izpildi, bet padara to par ievērojami apgrūtinošu (piemēram, ekonomiskā neiespējamība izpildīt līgumu u. c.), nevar tikt uzskatīti par šķērslī doktrīnā *rebus sic stantibus*.¹² Savukārt prof. O. Lando uzskata, ka Konvencijas 79. pants ir piemērojams gan situācijās, kad pastāv pilnīga izpildes neiespējamība, gan situācijās, kurās izpilde ir kļuvusi ļoti apgrūtinoša, tāpēc būtu nesaprātīgi prasīt saistības izpildījumu.¹³ Autore nepiekrīt šim uzskatam, ņemot vērā, ka Konvencijas 79. pants ir specifisks un radīts tieši šai Konvencijai, tāpēc to nevarētu tulkot paplašināti, iekļaujot tajā arī apstākļu izmaiņu principu jeb *hardship*, jo tādējādi tiktu pārkāptas Konvencijas interpretācijas robežas.

¹⁰ ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 3. jūl., Nr. 170 (885).

¹¹ Uribe M. R. *Change of circumstances in international instruments of contract law*. The approach of the CISG, PICC, PECL and DCFR p. 239. Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/uribe.pdf> [aplūkots 2017. gada 13. februārī].

¹² Flambouras D. *Cooperative Remarks on CISG Article 79 & PECL Art. 6:111, 8:108, 2002*. Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/peclcomp79.html> [aplūkots 2017. gada 18. februārī].

¹³ Uribe M. R. *Change of circumstances in international instruments of contract law*. The approach of the CISG, PICC, PECL and DCFR p. 241. Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/uribe.pdf> [aplūkots 2017. gada 13. februārī].

Ne tikai doktrīnā ir plašas diskusijas par jautājumu, vai Konvencija regulē būtisku apstākļu izmaiņu principu, tas tiek aplūkots arī tiesu praksē. Kā viena no slavenākajām lietām šajā sakarā ir Beļģijas 2009. gada 19. jūnija Augstākās tiesas lieta *Scafom International BV v. Lorraine Tubes S. A. S.*¹⁴ Minētā lieta ir nozīmīga vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, šajā lietā ir ietverta UNIDROIT principu atzišana. Otrkārt, lietā tiek norādīta iespēja risināt Konvencijā neregulētus jautājumus ar UNIDROIT principu palīdzību. Visbeidzot, viena no svarīgākajām tiesas atziņām ir tāda, ka Konvencijas 79. pantā ir robi, kurus var aizpildīt ar UNIDROIT principu 6.2.1–6.2.3. pantu. Šis spriedums radīja asu akademiķu pretreakciju, piemēram, prof. Flehtners (*Flechtner*) kritizēja šo spriedumu, sakot, ka tas “izkropļo Konvencijas jēgu, pārkāpj interpretācijas robežas un apdraud Konvencijas politisko leģitimitāti”.¹⁵ Viņš apgalvoja, ka, vēsturiski skatoties, Konvencijas pieņemšanas laikā *hardship* princips bija stingri noliegts, tāpat kā jebkurš cits noteikums, kas atļautu tiesai vai šķīrētīesām pielāgot vai mainīt līguma noteikumus. Flehtners apgalvoja, ka šajā gadījumā neesot nekādu Konvencijas robu, tāpat Konvencija neaptver arī nekādu sarunu risināšanas pienākumu. Pretēju uzskatu puda prof. Šlehtriems (*Schlechtriem*), kurš apgalvoja, ka “laikā, kad Konvencija tika pieņemta, tika uzskatīts, ka 79. pants aptvēra arī *hardship* regulējumu”.¹⁶

Šī lieta ir slavēta kā pirmā, kurā tiesa atzina par pamatotu attaisnojumu, ka cenas sadārdzināšanās radījušas pārmērīgas grūtības (*hardship*) līguma izpildē, jo vispārīgi (juridiskajā doktrīnā un tiesu praksē) ir nostiprinājies uzskats, ka cenu

¹⁴ Beļģijas Kasācijas tiesas 2009. gada 19. jūnija spriedums lietā *Scafom International BV v. Lorraine Tubes S. A. S.* (lietā Nr. C. 07.0289. N). Pieejams: <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/090619b1.html> [aplūkots 2014. gada 23. aprīlī].

Konkrētajā lietā bija strīds par vairākiem līgumiem, ar kuriem tika pārdotas tērauda caurules sastatņu ražošanai, kas tika noslēgti starp *Scafom International BV* (Nīderlandes kompānija – pircējs) un *Exma* (Francijas kompāniju), priekštecis atbildētajam *Lorraine Tubes S. A. S.* (pārdevējs). Līgumi saturēja gan vienošanos par cenu, gan vienošanos par laiku un vietu, bet nesaturēja norādes par apstākļiem, kas būtiski mainījušies, un to ietekmi uz līguma saistošo spēku. Pēc līguma noslēgšanas pārdevējs brīdināja pircēju, ka ir ticis spiests pārrēķināt noligto pirkuma cenu, ņemot vērā neparedzamo 70 % cenu kāpumu tēraudam. Pircējs nepiekrita cenu izmaiņām un vērsās pret pārdevēju Beļģijas pirmajā instances tiesā. Pirmās instances tiesas secināja, ka šādā gadījumā nevar atsaukties uz *hardship* piemērošanu, jo šādu nosacījumu neaptver ne CISG 79. pants, ne arī citi CISG panti. Apelācijas instances tiesa lēma pretēji pirmās instances tiesai, secinot, ka fakts, ka ir tieši regulēta *force majeure* klauzula, nenozīmē, ka ir izlēgta iespēja pusēm atsaukties uz *hardship*, kad ir būtiski mainījušies apstākļi, piemēram, būtiski mainoties ekonomiskajai situācijai. Turpmāk tiesa skaidrojusi, ka cenas sadārdzināšanās faktors, kas balstīts uz *hardship*, nav pretrunā ar CISG regulējumu un principiem, tomēr, tā kā šādas situācijas būtiski atšķiras no *force majeure* situācijām, strīds būtu jāizšķir, pamatojoties uz to likumu, kuru norāda starptautisko privāttiesību regulējošās normas, šajā gadījumā Francijas likums. Tiesa skaidroja, ka saskaņā ar Francijas likumiem, līgumi ir jāpilda labā ticībā. Francijas Civillikuma 1134. pants noteica pienākumu risināt sarunas par līguma noteikumiem, ja notiek neparedzētas, būtiskas ekonomisko apstākļu izmaiņas, kas otrai pusei pienākumu izpildīt līgumu padara par netaisnīgu. Līdz ar to tiesa lēma, ka tas, ka pircējs nevēlējās vest parrunas par līguma noteikumiem, ir izraisījis labas ticības pārkāpumu un radījis zaudējumus pārdevējam. Pircējs pilsūdēja spriedumu kasācijas instancē, bet kasācijas instances tiesa noraidīja šo sūdzību un apstiprināja apelācijas instances tiesas secināto, tikai uz citiem pamatiem. Kasācijas instances tiesa skaidro, ka būtiskas apstākļu izmaiņas, kas izjauc līguma vienlīdzības principu, var lidzināties šķērslim, kas raksturots CISG 79. pantā. Šo robu nepieciešams aizpildīt ar vispārējiem tirdzniecības principiem, un vieni no šādiem principiem ir UNIDROIT principi. Tiesa uzskatīja, ka šajā gadījumā šie principi ir jāizmanto un pusei, kura cieš no mainītajiem apstākļiem, kas iznīcinājis līguma vienlīdzību, ir tiesības prasīt sarunu risināšanu par līguma noteikumiem.

¹⁵ Flechtner H. M. *The exemptions provisions of the sales convention, including comments on “hardship” doctrine and the 19 June 2009 decision of the Belgian Cassation Court.* Annals FLB-Belgrade Law Review, 2011, p. 84.

¹⁶ Schlechtriem P. Transcript of a Workshop on the Sales Convention: leading CISG scholars discuss contract formation, validity, excuse for hardship, avoidance, nachfrist, contract interpretation, parole evidence, analogical application, and much more. *Journal of Law and Commerce*, Vol. 18, 1998–1999, p. 236.

svārstības līguma pusēm starptautiskajā tirdzniecībā ir paredzamas. Tiesa nosprida, ka Konvencijas 79. pants regulē *hardship*, bet Konvencija neregulē konkrētus noteikumus, ar kādiem var atsaukties uz *hardship*, līdz ar to ir piemērojama Konvencijas 7. panta otrā daļa, jo vispārējie principi, kas minēti Konvencijas 7. pantā, ir ne tikai tie, ko satur Konvencija (iekšējie principi), bet arī starptautisko komercietišu principi (ārējie principi). Un, ievērojot iepriekš minēto, tiesa nolēma, ka šajā konkrētajā gadījumā ir piemērojami UNIDROIT principi.¹⁷

Autore uzskata, ka tiesa šajā spriedumā nav pievērsusi pietiekamu uzmanību Konvencijas 79. panta un UNIDROIT principu 6.2.1.–6.2.3. panta regulējumu atšķirībām. Pēc autores domām, ir jānošķir Konvencijas 79. pants, kas, lai gan ir atšķirīgs no nepārvaramas varas situācijām, tomēr tai seku ziņā pielīdzināms, jo atbrīvo puses no atbildības par zaudējumu atlīdzināšanu, no *hardship*, kas regulēts UNIDROIT principos, kuri pusi neatbrīvo no atbildības, bet piešķir tai tiesības lūgt pielāgot līgumsaistības, ņemot vērā mainījušos apstākļus, vai paredzēt tiesības pusei atkāpties no līguma, ja līguma grozīšana nav iespējama vai ir pārāk apgrūtināša. Jāpiekrīt asoc. prof. J. Kārklīnam, kas savā promocijas darbā raksta, ka “neiespējamība izpildīt līgumu būtiski mainījušos apstākļu dēļ nav vienādojama ar saistības izpildes neiespējamību (nepārvarams šķērslis). Atšķirība starp abām neiespējamībām ir tā, ka nepārvarama šķēršļa gadījumā saistību nav iespējams izpildīt vispār, kamēr otrajā gadījumā saistības izpilde ir iespējama, taču tā ir pārlietu apgrūtināša un netaisnīga”.¹⁸ Robežu starp situāciju, kad saistību izpilde nav iespējama objektīva šķēršļa dēļ (nepārvarams šķērslis) un kad tā ir neiespējama, jo tas prasītu pārlietu lielus resursus no debitora, var noteikt tikai tiesa.¹⁹

Līdzīgas atziņas ir izteiktas arī judikatūrā, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments savā 2011. gada 26. janvāra spriedumā pauž atziņu, ka “svarīgi ir nošķirt nepārvaramas varas gadījumu no līguma izpildes grūtībām, kad kāds notikums būtiski maina līguma līdzsvaru, taču nepadara tā izpildi neiespējamu. Piemēram, vienas puses izpildes izmaksas ir pieaugušas vai arī izpildījuma, ko saņem puse, vērtība ir samazinājusies”.²⁰ Lai gan šajā spriedumā tiesa analizē tieši Latvijas tiesību sistēmā esošo nepārvaramas varas regulējumu, bet Konvencija satur speciāli veidotu 79. panta formulējumu, tomēr princips, ka nepārvarama vara un Konvencijas 79. pants atbrīvo tikai no zaudējuma atlīdzības pienākuma, nevis paredz līguma grozīšanas vai izbeigšanas tiesības, saglabājas.

Tas, ka Konvencijas 79. pants nav tulkojams paplašināti, iekļaujot tajā arī regulējumu par *hardship*, atspoguļots arī atsevišķos tiesas spriedumos. Tā 1989. gada ICC (*International Chamber of Commerce*) lietā Nr. 6281²¹ tiesa norādījusi, ka, ja

¹⁷ Beļģijas Kasācijas tiesas 2009. gada 19. jūnija spriedums lietā: *Scafom International BV v. Lorraine Tubes S. A. S.* lietā Nr. C. 07.0289. N. Pieejams: <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/090619b1.html> [aplūkots 2017. gada 23. februārī].

¹⁸ Kārklīnš J. *Latvijas līgumtiesību modernizācijas galvenie virzieni. Promocijas darbs*, 149. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/290/Karklins_J_Latvijas_ligumtiesibu_modernizacija_2006.pdf;jsessionid=869629497B6A9AE9091789921A8153BB?sequence=1 [aplūkots 2017. gada 23. februārī].

¹⁹ Lando O., Beale H. *Principles of European Contract Law. Parts I and II combined and revised*. The Hague, London, Boston: Kluwer law International, 2000, p. 324.

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 26. janvāra spriedums lietā nr. SKC-11/2011. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament1/2011/skc-0011.pdf> [aplūkots 2017. gada 24. februārī].

²¹ ICC Arbitration Case No. 6281 of 26 August 1989 (Steel bars case). Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cases/896281i1.html> [aplūkots 2017. gada 24. februārī].

šādas tiesības neizriet no līguma, tad puses uz to nevar atsaukties. Lietas apstākļi īsumā bija šādi: Ēģiptes un Dienvidslāvijas pilsoņi noslēdza FOB pirkuma līgumu. Saskaņā ar līgumu pircējs paziņoja, ka vēlas iegādāties noteiktu daudzumu tērauda atbilstoši līguma noteikumiem. Šajā spriedumā šķīrējtiesa uzsvēra, ka pārdevējs varētu tikt atbrīvots no pienākuma piegādāt preces par līgumā noteikto cenu tikai tad, ja līgums saturētu cenu izmaiņas klauzulu vai līguma iziršanas klauzulu, kas netika pielīgta minētajā gadījumā, un šajā gadījumā tirgus cenas paaugstināšanās nebija ne būtiska, ne arī neparedzama.²² Tātad secināms, ka šķīrējtiesa saskatīja nepieciešamību pēc cenu klauzulas ietveršanas līgumā un nesaskatīja iespēju piemērot *hardship*, jo puses savos līgumos nebija iekļāvušas atrunu par cenu izmaiņām.

Kādā citā spriedumā lietā *Nuova Fucinati S. p. A v. Fondmetal International A. B.*, kurā Itālijas pilsonis (pārdevējs) nepiegādāja preces Zviedrijas pilsonim (pircējam), atsaucoties uz to, ka cena precei pēc līguma noslēgšanas, bet pirms preces piegādes ir paaugstinājusies par 30 %. Tiesa atzina, ka pat tad, ja tiktu piemērota Konvencija, pārdevējs nevarētu atsaukties uz *hardship* kā pamatu, lai atkāptos no līguma, jo Konvencija nesatur šādu regulējumu ne 79. pantā, ne citos tās pantos.²³

Kā jau minēts, doktrīnā tiek plaši analizēts tas, vai Konvencija aptver vai neaptver *hardship* jeb būtisku apstākļu izmaiņu principu.²⁴ Daži ierosina (sekojot anglosakšu tiesību sistēmai, kur *hardship* nekad netiek atzīts, ja tas skaidri neizriet no līguma noteikumiem) izmantot tā saukto Konvencijas 79. panta "melnās vēstules" formulu, lai noregulētu jautājumu saistībā ar *hardship*, respektīvi, vienīgais attaisnojums, ko aptver Konvencija, ja parādnieks ir nonācis ekonomiskās grūtībās, būtu grūti pierādāmais atbildības izņēmums, ko aptver Konvencijas 79. pants.²⁵ Savukārt citi apraksta *hardship* kā jautājumu, kurš tiek regulēts, bet nav nostiprināts Konvencijā un kuru noteikti var izsecināt no Konvencijas vispārējiem principiem, tai skaitā arī no nerakstītajiem principiem, kuri varētu pastāvēt arī Konvencijas 79. pantā.²⁶ Savukārt vēl citi uzskata, ka Konvencija un citi (starptautiski un nacionāli) tiesību akti varētu darboties līdztekus tā, lai atbrīvojums no atbildības, kas regulēts Konvencijas 79. pantā, atkarībā no konkrētajiem gadījumiem varētu tikt papildināts ar *hardship* regulējumu nacionālajās tiesībās. Attaisnojums šai pieejai balstās uz faktu, ka zaudējumi, kas rodas no *force majeure* un *hardship*, ir būtiski atšķirīgi, kā arī tas, ka *force majeure* un *hardship* regulējumam ir pilnīgi atšķirīgas funkcijas.²⁷

²² ICC Arbitration Case No. 6281 of 26 August 1989 (Steel bars case). Pieejams: <http://www.cisg.law.pace.edu/cases/896281i1.html> [aplūkots 2017. gada 24. februārī].

²³ Italy Tribunale Civile District Court Monza 14 January 1993 judgment (Nuova Fucinati v. Fondmetall International), Case No. R. G. 4267/88. Pieejams: <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/930114i3.html> [aplūkots 2017. gada 24. februārī].

²⁴ Lookofsky J. *Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)*. Wolters Kluwer, Law & Business, 2012, p. 193.

²⁵ Flechtner H. M. The Exemption Provisions of the Sales Convention, including comments on hardship doctrine and the 19. Jun. 2009 Decision of the Belgian Cassation Court, *Belgrad Law Review*, No. 3, 2011, p. 84–101. Pieejams: <http://cisgw3.law.pace.edu/cisg/biblio/flechtner10.html> [aplūkots 2017. gada 25. februārī].

²⁶ CISG Advisory Council opinion No. 7. Exemption of liability for damages under Art.79 of the CISG, *Comments*, 2007, p. 35–40. Pieejams: www.cisgac.com/default.php?ipkCat=128&ifkCat=148&sid=169 [aplūkots 2017. gada 25. februārī].

²⁷ Lookofsky J. *Impediments and hardship in International sales*. *International Review of law&economics* 25, 2005, p. 434. Pieejams: www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/lookofsky17.html [aplūkots 2014. gada 23. aprīlī]; Lookofsky J. *Walking the Tightrope between CISG Article 7 and Domestic Law*. *J. L. & Com*, 25, 2006, p. 87–105. Pieejams: www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/lookofsky16.html [aplūkots 2017. gada 25. februārī].

Konvencijas komentāros pausts viedoklis, ka ekonomiskā neiespējamība izpildīt līgumu jeb ekonomisko apstākļu izmaiņas, kas radītu pārdevējam nesamērīgus izdevumus, lai saražotu preci, attiecībā pret pirkuma cenu, var tikt attaisnotas ar Konvencijas 79. panta piemērošanu. Tas pats attiecas uz gadījumiem, kad naudas vienība, kurā cena izteikta, ir pakļauta straujai devalvācijai. Tomēr šādos gadījumos atbildības atbrīvojums saskaņā ar Konvencijas 79. pantu būtu izmantojams tikai situācijās, kurās ir pārsniegtas galējās robežas, un tās katrā konkrētā lietā jāizvērtē atsevišķi. Tomēr norādīts, ka cenu izmaiņas, kas pārsniedz 100 %, vēl nerada pamatu, lai atbrīvotos no atbildības. Spekulatīvos darījumos pusei būtu jāpieņem pat trīskārša tirgus cena. Šādas cenu izmaiņas ir uzskatāmas par paredzamām.²⁸

Tāpat komentāros pausts viedoklis, ka citi šķēršļi, kad izpilde kļuvusi pārmērīgi apgrūtināta (t. i., subjektīvā neiespējamība), nerada tiesības prasīt zaudējuma atlīdzību konkrētai izpildei. Attiecībā uz *hardship* iesaka izmantot UNIDROIT principu 6.2.3. panta pirmo daļu, tādējādi dodot pusei tiesības prasīt sarunas par līguma nosacījumu grozījumiem atbilstoši apstākļu izmaiņām. Tomēr šādas tiesības komentāros tiek kritizētas, jo tās rada praktiskas grūtības piespiest otru pusi uz konstruktīvām un uz vienotu sadarbību vērstām sarunām, tāpat tiek uzsvērts, ka ir grūti iedomāties situāciju, kur tas būtu nepieciešams.²⁹

Kā raksta prof. A. Veneciāna (A. Veneziano), vienīgais pamats piemērot UNIDROIT principu *hardship* regulējumam, ir atrodams Konvencijas 7. panta otrajā daļā, kura noteic, ka "jautājumi, kas attiecas uz ar šo Konvenciju regulējamajiem jautājumiem, kuri nav tieši noteikti tajā, ir jāatrisina atbilstoši vispārējiem principiem, uz kuriem tā balstīta, vai šādu principu neesamības gadījumā atbilstoši tiesībām, kuras tiek piemērotas saskaņā ar starptautisko privāto tiesību normām". Pirmkārt, *hardship* ir jāuzskata par jautājumu, kas tiek regulēts, bet netiek tieši izteikts Konvencijā, otrkārt, vispārējam principam Konvencijā jābūt nostiprinātam. Varētu rasties jautājums, vai UNIDROIT principu 6.2.3. pants, kas regulē *hardship* piemērošanu, var tikt piemērots, ar to saprotot "vispārēju principu, kas ir pamatā Konvencijai". Ir jāsaprot, ka šo principu ietekme svārstās no tiesībām pusei pieprasīt sarunas, lai panāktu savstarpēju vienošanos, līdz iespējai vērsties tiesā, ja sarunās neizdodas panākt kompromisu. Tādā gadījumā tiesai tiek dota rīcības brīvība, lemjot par zaudējumiem, tai skaitā arī par līguma izbeigšanu konkrētā datumā un līguma pielāgošanu jaunajiem apstākļiem, ja tas ir saprātīgi. Tāpat tiesa var noteikt arī pusēm atsākt sarunas vai apstiprināt līguma noteikumus, kādi tie ir.³⁰

Lai gan pastāv dažādi viedokļi gan judikatūrā, gan doktrīnā par to, vai Konvencija satur šādu iespēju, autore sliecas piekrist tam, ka Konvencijas 79. pants nebūtu tulkojams paplašināti, iekļaujot tajā arī būtisku apstākļu izmaiņas (*hardship*) gadījumus. Iepriekš minētais ir pamatojams ar to, ka Konvencijas 79. pants specifiski regulē gadījumus, kad objektīvu apstākļu dēļ nav iespējams pārvarēt radušās grūtības, līdz ar to saistību izpilde ir pilnīgi neiespējama, savukārt būtiski mainījušos apstākļu dēļ saistību izpilde joprojām ir iespējama, tikai pārmērīgi apgrūtināša, kas rada netaisnīgu situāciju, līdz ar to puse var atkāpties no līguma izpildes. Tāpat to var izsecināt arī no UNCITRAL 2012. gada tiesu prakses izvilcuma, kurā par

²⁸ Schlechtriem P., Schwenzer I. *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG) Third Edition*. Edited by Ingeborg Schwenzer. Oxford University press, 2010, p. 1076.

²⁹ Ibid. p. 1085.

³⁰ Veneziano A. *Unidroit Principles and CISG: Change of circumstances and Duty to Renegotiate according to the Belgian Supreme Court*. *Unif. L. Rev.*, Vol. 15, No. 1, 2010., p. 144–145.

Konvencijas 79. pantu minēts, ka uz to bieži atsaucas puses starptautiskajās tiesvedībās, lai gan tā piemērojamība ir ļoti ierobežota.³¹

Tomēr autore uzskata, ka vispārīgi no Konvencijas varētu izsecināt apstākļu izmaiņu regulējumu. Autore pievienojas tiem viedokļiem juridiskajā doktrīnā, kas uzskata, ka apstākļu izmaiņu klauzulas esamību Konvencijā var izsecināt no tās 7. panta otrās daļas, aizpildot Konvencijā tieši noregulētos jautājumus ar vispārējiem principiem un starptautiskajām privāttiesību normām, respektīvi, lai gan *hardship* nav tieši noregulēts Konvencijā, atbilstoši Konvencijas 7. panta otrajai daļai puse varētu atsaukties uz *hardship* piemērošanu, aizpildot to ar UNIDROIT principiem. Tādējādi tiktu piemēroti Konvencijas ārējie principi, kas ir starptautiskajās tiesībās nostiprinājušies un ir piemērojami gadījumos, kas tiek regulēti ar Konvenciju. Piemēram, prof. Brunners (*Brunner*) uzskata, ka Konvencija izvairās atsaukties uz abstraktām juridiskajām doktrīnām vai uzskatiem, kas ir īpaši un kurus katrā tiesību sistēmā uzskata citādi. Tā vietā Konvencija apraksta noteiktus apstākļus un tad izstrādā konkrētu noteikumu.³² Tāpēc *hardship* jeb grūtību klauzula ir jārada no Konvencijas principiem.

Kopsavilkums

1. Lai gan Konvencija tieši neregulē *hardship* jeb izpildes grūtības, tomēr šāds regulējums pastāv UNIDROIT principos. Viens no iemesliem, kāpēc vienā tiesību avotā ir šāds regulējums, bet otrā nav, varētu būt tāds, ka pēc dalībvalsts pievienošanās Konvencijai tā kļūst par dalībvalsts tiesību sistēmas daļu, līdz ar to dalībvalstīm ir daudz grūtāk rast kompromisu par atsevišķu tiesību institūtu ieviešanu. Savukārt UNIDROIT principi nav juridiski saistošs tiesību avots, līdz ar to dalībvalstīm ir daudz vieglāk panākt vienošanos par konkrētu tiesību institūtu ieviešanu.
2. Konvencijas 79. pantā regulētie šķēršļi un UNIDROIT principu 6.2.1.–6.2.3. pantā regulētā *hardship* sekas ir atšķirīgas, respektīvi, Konvencijas 79. panta gadījumos puse tiek atbrīvota no atbildības, turpretim *hardship* gadījumā pusei ir tikai tiesības prasīt līguma pielāgošanu jaunajiem apstākļiem vai arī atkāpšanos no līguma, ja nav iespējama līguma grozīšana, tāpat Konvencijas 79. panta gadījumos izpilde ir kļuvusi neiespējama, savukārt *hardship* gadījumos izpilde ir iespējama, taču apstākļu maiņas dēļ kļuvusi pārmērīgi apgrūtināta. Ievērojot minēto, šie abi institūti ir nošķirami un Konvencijas 79. pantu nevar aizpildīt ar UNIDROIT principu regulējumu par *hardship*.
3. Atbilstoši Konvencijas 7. panta otrajai daļai, aizpildot Konvencijā tieši noregulētos jautājumus, ir iespējams piemērot UNIDROIT principos regulēto *hardship*, ņemot par pamatu principus, uz ko Konvencija ir balstīta. Viens no Konvencijas pamatprincipiem ir labas ticības princips, līdz ar to, piemērojot Konvenciju, varētu atsaukties arī uz UNIDROIT principu regulējumu par *hardship*, jo tas atbilst Konvencijas mērķim. Tādējādi var secināt, ka Konvencija satur apstākļu izmaiņas principu un, ņemot vērā to, ka tā ir daļa no Latvijas tiesību sistēmas, arī Latvijas tiesību sistēmā faktiski pastāv apstākļu izmaiņu princips.

³¹ UNCITRAL Digest of Case Law on the CISG, 2012, p. 389. Pieejams: <http://www.uncitral.org/pdf/english/clout/CISG-digest-2012-e.pdf> [aplūkots 2017. gada 27. februārī].

³² Brunner C. *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles. Exemption for non-performance in International Arbitration*. Great Britain: Kluwer Law International, 2009, p. 17.

SEKCIJA

“STARPTAUTISKO PUBLISKO TIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS”

TIESĪBU TIKT AIZMIRSTAM ATTĪSTĪBA EIROPAS SAVIENĪBĀ UN CITĀS VALSTĪS

DEVELOPMENT OF RIGHT TO BE FORGOTTEN IN THE EUROPEAN UNION AND OTHER COUNTRIES

Lolita Bērziņa, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The right to be forgotten was established by the Court of Justice of the European Union in May 2014 by the *Google Spain* judgment. Simply speaking, this right allows Europeans a legal authority to erase certain content from the internet. The aim of the current article is to identify the main elements of the right to be forgotten and to outline various perspectives on the application of this right.

Amongst other conclusions, the article finds that the right to be forgotten in internet search engines in European understanding does not involve the erasure of personal data, but rather delisting of that data from search results.

States within European Union and outside it have various attitudes towards this right. Furthermore, even if these states do recognize this right, its implementation might be encumbered by jurisdictional issues, as is the case in Latvia.

Atslēgvārdi: Tiesības tikt aizmirstam, interneta meklētājprogrammas, Eiropas Savienība

Keywords: right to be forgotten, internet search engines, European Union

Ievads

Mūsdienās lielākā daļa sabiedrības savu dzīvi vairs nevar iedomāties bez datora un interneta, kā arī interneta meklētājprogrammām, kas kā bibliotekārs bibliotēkā norāda, kur atrodama mums nepieciešamā informācija. Lielais interneta informācijas apjoms neizbēgami rada jautājumu – vai šai informācijai būtu jābūt pieejamai mūžīgi, vai arī daļai no tās pēc kāda laika jātiek aizmirstai?¹ Eiropas Savienības tiesa (turpmāk – EST) atbildi uz šo jautājumu (vismaz saistībā ar informāciju, kas atrodama ar interneta meklētājprogrammu palīdzību) sniedza 2014. gada 13. maijā EST spriedumā *Google Spain*. Proti, tā norādīja, ka interneta meklētājprogrammu pakalpojumu sniedzējiem ir pienākums nodrošināt ikviena tiesības tikt aizmirstam, ja kādu iemeslu dēļ interneta meklētājprogramma vairs nav tiesīga apstrādāt šīs personas datus.²

¹ Wagner M., Li-Reilly Y. The Right to be Forgotten. *The Advocate*, 2014. 6 November, Vol. 72, p. 823.

² Eiropas Savienības tiesas 2014. gada 13. maija spriedums lietā *C-131/12 Google Spain un Google*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=152065&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=263649> [aplūkots 2017. gada 1. martā]

Raksta mērķis ir identificēt tiesību tikt aizmirstam galvenos elementus un iezīmēt atšķirīgās pieejas šo tiesību piemērošanā. Tiesības tikt aizmirstam uz interneta meklētājprogrammām attiecinātas salīdzinoši nesen, taču guvušas plašu rezonansi tiesību pētnieku un sabiedrības vidū. Tomēr, lai arī šo tiesību nosaukums ir vienkāršs un skaidrs, ne visiem acumirkli ir skaidrs, ko tās īsti nozīmē. Tādēļ raksta pirmajā daļā aplūkota šo tiesību tehniskā puse, bet otrajā – analizēta dažādu valstu pieredze to piemērošanā. Ņemot vērā ierobežoto raksta apjomu, piemēru klāsts aprobežojas ar trim valstīm, kurās tiek īstenota dažāda pieeja, piemērojot tiesības tikt aizmirstam. Tā ir Latvija, jo raksta auditorijai tā ir vispazīstamākā Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalsts, kā arī Amerikas Savienotās Valstis (turpmāk – ASV) un Krievija kā divas lielvalstis ar visai atšķirīgu pieeju daudzos jautājumos.

1. Tiesību tikt aizmirstam tehniskā puse

Tiesības tikt aizmirstam (*right to be forgotten*) ir termins, kuru izmanto, lai apzīmētu indivīda tiesības kontrolēt un nodrošināt savu personas datu dzēšanu, kas atrodas trešās personas rokās, parasti tāpēc, ka šie dati ir novecojuši vai vairs nav nepieciešami tā mērķa sasniegšanai, kura dēļ tie tika nodoti trešajai personai, tādējādi pārkāpjot indivīda tiesības uz privātumu.³ Attiecīgi tiesības tikt aizmirstam interneta kontekstā ir saistītas ar datu subjekta vēlmi, lai kādi konkrēti viņa dati vairs netiktu apstrādāti un attēloti datu apstrādātāja un citās interneta mājaslapās. Šādā izpratnē šis termins lietots arī rakstā.

Lai apzīmētu tiesību tikt aizmirstam saturu, bieži izmanto arī tādu terminu kā tiesības uz dzēšanu (*right to erasure*).⁴ Datu aizsardzības regula šai sakarā skaidrību nevieš, jo tās 17. panta nosaukumā ietvertas gan tiesības tikt aizmirstam, gan tiesības uz dzēšanu, lietojot tās kā sinonīmus.⁵ Tomēr attiecībā uz tiesībām tikt aizmirstam interneta meklētājprogrammās jāatzīmē, ka šajā gadījumā personas dati no programmas dzēsti netiek.

Ar interneta meklētājprogrammu visbiežāk tiek saprasts pakalpojums, ar kura palīdzību tā lietotāji var meklēt un piedāvātajos meklēšanas rezultātos atrast nepieciešamo informāciju.⁶ Lai apkopotu informāciju, kas pieejama internetā, un darītu to pieejamu lietotājiem, interneta meklētājprogrammas izmanto “rāpuļus” jeb “zirnekļus”, kas pārvietojas no vienas interneta saites uz citu, apkopojot atrastās lapas un izveidojot meklētājprogrammas indeksu – datubāzi, ar kuras starpniecību meklētājprogrammas lietotājam tiek piedāvāta viņa meklētā informācija.⁷ Tādējādi savā vienkāršākajā formā interneta meklētājprogramma tikai norāda, kur

³ Haynes S. A. Google Search Results: Buried if not Forgotten. *The North Carolina Journal of Law & Technology*, 2014. 12 March, Vol. 15, p. 465.

⁴ Tamò A., Damian G. Oblivion, Erasure and Forgetting in the Digital Age. *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*. Pieejams: <http://www.jipitec.eu/issues/jipitec-5-2-2014/3997> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

⁵ Xanthoulis N. Don't be blinded by the light: the 'right to be forgotten' clarified. *NEWEUROPE*, 2012. 30 April. Pieejams: <http://www.neurope.eu/article/dont-be-blinded-light-right-be-forgotten-clarified> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

⁶ Article 29 Data Protection Working Party Opinion 1/2008 of 4 April 2008 on data protection issues related to search engines. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/wpdocs/2008/wp148_en.pdf [aplūkots 2017. gada 1. martā].

⁷ Hoboken J. van *Search Engine Freedom: On the implications of the right to freedom of expression for the legal governance of Web search engines*. Amsterdam: Institute for Information Law, 2011, p. 38.

atrodams saturs, ko internetā ir padarījusi pieejamu kāda trešā persona, un sniedz hipersaiti uz vietni, kas ietver meklētos vārdus.⁸

Skaidrības labad būtu jānorāda, ka tiesību tikt aizmirstam gadījumā informācija pilnībā dzēsta netiek. Vienīgi hipersaite, kas satur personas datus, interneta meklētājprogrammas indeksā vairs netiek savienota ar attiecīgās personas vārdu. Tādējādi konkrētā mājaslapa vairs netiek attēlota meklēšanas rezultātos, kas veikta, izmantojot personas vārdu.⁹ Angļu valodā šis tiesības tiek dēvētas par *right to delist*.¹⁰

Lai arī šis nosšķirums var likties mazsvarīgs, autore vēlas norādīt, ka praksē tas, vai informācija patiešām tiek dzēsta no interneta meklētājprogrammas vai tikai netiek savienota ar konkrētu meklējumu, var radīt milzīgu atšķirību.

2. Tiesību tikt aizmirstam piemērošana

2.1. Latvija

Diemžēl par tiesību tikt aizmirstam piemērošanu Latvijā pagaidām var izteikt tikai minējumus. Līdz 2017. gada marta vidum *Google* pakalpojumu sniedzējs no Latvijas lietotājiem bija saņēmis vairāk nekā 2000 datu dzēšanas pieprasījumu,¹¹ kas norāda uz Latvijas lietotāju interesi par tiesībām tikt aizmirstam. 2015. gadā autore sazinājās ar Datu valsts inspekciju, lai noskaidrotu, vai kāds no neapmierinātajiem lietotājiem ir tajā vērsies. Datu valsts inspekcija 2015. gada 19. marta vēstulē autorei apliecināja, ka ir saņemts viens elektronisks iesniegums, kurā persona lūgusi dzēst viņas datus no *Google* meklēšanas rezultātiem, bet, tā kā *Google* nav reģistrētas filiāles Latvijā, Datu valsts inspekcija nav tiesīga pieprasīt minētās personas datu dzēšanu.¹² Interesanti, kā 2016. gada maijā Datu valsts inspekcijas direktore intervijā Latvijas Vēstneša portālam “Par likumu un valsti” uz jautājumu, vai iespējams interneta meklētājprogrammām lūgt datu dzēšanu, atbildēja, ka šādi gadījumi Datu valsts inspekcijas vēsturē nav bijuši,¹³ kaut arī, kā norādīts iepriekš, vismaz viens šāds pieteikums ir bijis. Autore cer, ka šāda nesakrītība ir nejauši radusies kļūda, nevis vēlme izvairīties no jautājuma.

Jurisdikcijas jautājums saistībā ar interneta meklētājprogrammām ir plaši diskutēts. Tas saistīts ar faktu, ka *Google* uzskata, ka vienīgais uzņēmums, kas

⁸ Ģenerālvokāta Jēskinena (Jääskinen) 2013. gada 25. jūnija secinājumi Eiropas Savienības tiesas lietā C-131/12 *Google Spain* un *Google*, para. 33. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=138782&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=380411> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

⁹ Sk. piem., Access Now Position Paper: Understanding the “Right To Be Forgotten” Globally. Access Now, September 2016. Pieejams: <https://www.accessnow.org/cms/assets/uploads/2016/09/Access-Not-paper-the-Right-to-be-forgotten.pdf> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

¹⁰ Sk. piem., Ausloos J., Kuczerawy a. *From Notice-and-Takedown to Notice-and-Delist: Implementing the Google Spain Ruling*. *Colorado Technology Law Journal*, 2016, Vol. 14 (2), p. 224.

¹¹ Dati saskaņā ar Eiropas Savienības iedzīvotāju pieprasījumiem par meklēšanas rezultātu noņemšanu, pamatojoties uz konfidencialitāti. *Google Pārredzamības atskaite*. Pieejams: <http://www.Google.com/transparencypreport/removals/europeprivacy/> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

¹² Valsts datu inspekcijas 2015. gada 19. marta vēstule. Lolitas Bērziņas personiskā arhīva materiāli.

¹³ Helmane I. Topošajās datu aizsardzības prasībās tiesības tikt “aizmirstam” un atļauja bērniem reģistrēties sociālajos tīklos. LV portālam: Daiga Avdejanova, Datu valsts inspekcijas direktore. *Par likumu un Valsti*, 2016. 12. maijs. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/viedokli/278988-toposajas-datu-aizsardzibas-prasibas-tiesibas-tikt-aizmirstam-un-atlauja-berniem-registreties-socialajos-tiklos/> [aplūkots 2017. gada 1. martā]

sniedz interneta meklētājprogrammas pakalpojumus, ir *Google Inc.*, kas reģistrēts Kalifornijā.¹⁴ Līdz ar to Datu valsts inspekcijas arguments, ka tai nav jurisdikcijas, lai uzliktu par pienākumu šim uzņēmumam kādu aizmirst, varētu šķist pamatots.

Ierobežotā raksta apjoma dēļ jautājums par jurisdikcijas noteikšanu netiks skatīts. Autore vien vēlas norādīt, ka citās valstīs, piemēram, Francijā,¹⁵ Spānijā,¹⁶ Nīderlandē¹⁷ un Kanādā,¹⁸ tiesām ir izdevies argumentēt, kādēļ tās drikstētu lemt par pienākuma uzlikšanu *Google Inc.* Katrā no šīm valstīm gan ir bijusi *Google* filiāle, taču, iespējams, ka šo valstu tiesu argumentus varētu izmantot arī Datu valsts inspekcija, nodrošinot personu tiesības tikt aizmirstam arī *Google.lv*.

Kaut arī Datu valsts inspekcijas viedokļa dēļ Latvijas tiesām, visticamāk, vismaz tuvākajā laikā nenāksies risināt lietas saistībā ar tiesībām tikt aizmirstam, pastarpināti šīs tiesības tomēr var ietekmēt tiesu procesu iznākumus arī Latvijā. Tā Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments 2017. gada 22. februāra spriedumā lietā SKA-276/2017 vairākkārt atsaucies uz *EST Google Spain* spriedumu.¹⁹ Konkrētajā gadījumā gan *Google* nebija lietas dalībnieks, tomēr spriedumā tika aplūkots jautājums par pieteicējas nevēlēšanos, lai *Google* meklētājprogrammā tiktu atspoguļota konkrēta informācija. Tiesa šajā gadījumā norādīja, ka informācijas neatspoguļošana meklēšanas rezultātos varētu radīt mazāku un samērīgāku izteiksmes brīvības ierobežojumu nekā šādas informācijas dzēšana no avota mājaslapas.²⁰

Positīvi vērtējams fakts, ka tiesa iepriekš minētajā spriedumā atsaukusies uz virkni EST un Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem saistībā ar konkrēto jautājumu. Tāpat tā ieteikusi zemākas instances tiesai izvērtēt, vai nebūtu piemērojamas citas metodes, lai konkrēto informāciju izslēgtu no meklēšanas rezultātiem (piemēram, izslēgšanas protokols *robot.txt* vai tādi kodi kā *noindex* vai *noarchive*). Spriedumā nav minētas pieteicējas tiesības pašai vērsties pie interneta meklētājprogrammas pakalpojuma sniedzēja. Iespējams, ka tā ir tikai sakritība, iespējams, ka tiesai ir bijuši savi apsvērumi šajā sakarā, bet varbūt tiesa ir ņēmusi vērā Datu valsts inspekcijas viedokli, ka Latvijai nav jurisdikcijas pār *Google*.

¹⁴ Eiropas Savienības tiesas 2014. gada 13. maija spriedums lietā: C-131/12 *Google Spain un Google*, para. 46. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=152065&pageIndex=0&doClang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=263649> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

¹⁵ Francijas pirmās instances Parīzes tiesas 2013. gada 6. novembra spriedums lietā: RG 11/07970 *Max Mosley c. Google Inc et Google France*. Pieejams: [http://droitdu.net/2013/11/tgi-paris-17e-ch-6-novembre-2013-rg-1107970-max-mosley-c-\"Google\"-france-et-\"Google\"-inc/](http://droitdu.net/2013/11/tgi-paris-17e-ch-6-novembre-2013-rg-1107970-max-mosley-c-\) [aplūkots 2017. gada 1. martā].

¹⁶ Spānijas Nacionālās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 29. decembra spriedums lietā: 725/2010 *Google Spain, S.L. v. Agencia Protección de Datos*. Pieejams: <http://www.poderjudicial.es/stfls/SALA%20DE%20PRENSA/NOTAS%20DE%20PRENSA/AN%20S1%2029-12-2014.pdf> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

¹⁷ Nīderlandes Karalistes Amsterdamas rajona tiesas 2014. gada 18. septembra lēmums lietā C / 13/569654 / KG ZA 14-960. Pieejams: <http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBAMS:2014:6118> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

¹⁸ Kanādas Britu Kolumbijas Augstākās tiesas 2014. gada 13. jūnija spriedums lietā *Equustek Solutions Inc. v. Jack BCSC* 1063. Pieejams: <http://www.canlii.org/en/bc/bcsc/doc/2014/2014bcsc1063/2014bcsc1063.html> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017. gada 22. februāra spriedums lietā SKA-276/2017.

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017. gada 22. februāra spriedums lietā SKA-276/2017, para 9.

2.2. Amerikas Savienotās Valstis

Kamēr ir skaidrs, ka interneta meklētājprogrammām ES dalībvalstīs ar *Google Spain* spriedumu ir uzlikts pienākums ievērot indivīdu tiesības tikt aizmirstam, liela daļa valstu ārpus ES šādas tiesības privātpersonām tuvākajā laikā neplāno piešķirt.

ASV tiesībām tikt aizmirstam veltīta asa kritika, norādot, ka šīs tiesības nevar tikt uzskatītas par saderīgām ar izteiksmes brīvību.²¹ Tas skaidrojams ar to, ka ASV nepastāv vienots personas datu aizsardzības regulējums – tas ir noteikts tikai atsevišķās sfērās.²² Savukārt izteiksmes brīvība ir nostiprināta konstitucionālā līmenī Konstitūcijas Pirmajā labojumā.²³ Līdz ar to ASV izteiksmes brīvība bauda lielāku aizsardzību nekā personas tiesības uz datu aizsardzību.

Tomēr iepriekš minētais nenozīmē, ka amerikāņi vispār nevēlas aizsargāt savus datus. Kādā aptaujā pat norādīts, ka vairāk nekā puse no viņiem uzskata, ka tiesības tikt aizmirstam vismaz kaut kādā formā ir nepieciešamas arī ASV.²⁴ Tiek pausts viedoklis, ka arī ASV ir pienācis laiks tiesībām uz privātās dzīves aizsardzību piešķirt tāda paša līmeņa aizsardzību, kāda tiek atvēlēta, piemēram, intelektuālajam īpašumam.²⁵

Acīmredzot šāda sabiedrības spiediena rezultātā Kalifornijā ir pieņemts pirmais likums, kas kaut daļēji vērsts uz tiesībām tikt aizmirstam.²⁶ Saskaņā ar šo tiesību aktu nepilngadīgie, kas vēlas no interneta izņemt attēlus, kurus paši tur ievietojuši, var pieprasīt mājaslapas vai sociālā tīkla uzturētājam dzēst konkrēto attēlu. Kamēr daļa akademiķu šādu iniciatīvu uzskata par apsveicamu,²⁷ citi norāda, ka likums ir neefektīvs, jo tas ļauj dzēst tikai pašu nepilngadīgo, nevis citu personu publicētos attēlus, kas vairumā sociālo tīklu ir iespējams jau šobrīd.²⁸

Amerikāņu interesi par tiesībām tikt aizmirstam demonstrē arī ASV tiesu prakse. Tā, piemēram, kāds advokāts Teksasā vērsās tiesā ar prasību dzēst visus iespējamus ierakstus par viņam izvirzītajām apsūdzībām krāpniecībā, kas tikušas atsauktas, cita starpā arī no *Google* meklētājprogrammas. Jāatzīmē gan, ka konkrētajā spriedumā ASV tiesa vispār neanalizēja interneta meklētājprogrammas darbības un to, vai ASV pastāv tiesības tikt aizmirstam (tika konstatēts *Google* tiesību uz

²¹ Brook. J. Narrowing the Right to be forgotten: Why the European Union needs to amend the proposed Data Protection Regulation. *Brooklyn Journal of International Law*, 2014. 20 January, Vol. 39, p. 493.

²² Lah F. Are IP Addresses “Personally Identifiable Information”? *I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society*, 2008. Vol. 4:3, p. 679.

²³ The United States Constitution. Adopted by Constitutional Convention on 17 November 1787, I. Amendment. Pieejams: http://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm [aplūkots 2017. gada 1. martā].

²⁴ Maycotte H.O. America's 'Right to Be Forgotten' Fight Heats Up. *Forbes*, 2014. 30 December. Pieejams: <http://www.forbes.com/sites/homaycotte/2014/09/30/americas-right-to-be-forgotten-fight-heats-up/> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

²⁵ Toobin J. The Solace of Oblivion. *The New Yorker*, 2014. 29 September. Pieejams: <http://www.newyorker.com/magazine/2014/09/29/solace-oblivion> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

²⁶ California Senate Bill No. 568. Adopted by the Senate of the U.S. state of California on 23 September 2013. Pieejams: http://leginfo.ca.gov/faces/billNavClient.xhtml?bill_id=201320140SB568 [aplūkots 2017. gada 1. martā].

²⁷ Lee J. SB 568: Does California's Online Eraser Button Protect the Privacy of Minors? *UC Davis Law Review*, 2015. 3 February, Vol. 48:3, p. 1203.

²⁸ Ferenstein G. On California's Bizarre Internet Eraser Law For Teenagers. *Techcrunch*, 2013. 24 September. Pieejams: <http://techcrunch.com/2013/09/24/on-californias-bizarre-internet-eraser-law-for-teenagers/> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

taisnīgu tiesu pārkāpums).²⁹ Konkrētais Teksasas tiesas spriedums vienīgi norāda, ka arī amerikāņi cenšas panākt savu datu dzēšanu no interneta meklētājprogrammu rezultātiem, taču neparāda ASV tiesu attieksmi pret šīm tiesībām.

Saskaņā ar interneta mediju ziņām 2017. gada sākumā kāda sieviete no Ņujorkas iesniegusi tiesā prasību pret *Google*, *Bing* un *Yahoo*.³⁰ Viņa vēlas, lai šīs meklētājprogrammas viņas vārdu, kas ir ļoti specifisks, vispār izņemtu no sava indeksa. Prasība pamatota ar to, ka viņa kļuvusi par atreibības porno (*revenge porn*) upuri un meklēšanas rezultātos tiek attēlotas arvien jaunas lapas, kurās pieejams viņai nepatīkamais materiāls. Šī prasība gan ir daudz plašāka nekā tiesības tikt aizmirstam, kādas tās noteiktas *Google Spain* spriedumā, tomēr nolēmums šajā lietā varētu demonstrēt ASV tiesu attieksmi arī pret šīm tiesībām.

Nekas gan neliecina, ka līdz šim kāda ASV tiesa būtu nolēmusi, ka personai ir tiesības tikt aizmirstai interneta meklētājprogrammā. Vēl jo vairāk – ASV valda uzskats, ka jebkāda iejaukšanās interneta meklētājprogrammu meklēšanu rezultātos nozīmētu nepieļaujamu iejaukšanos izteiksmes brīvībā.³¹

2.3. Krievija

Krievijā jautājumā par tiesībām tikt aizmirstam valda pilnīgi pretēja nostāja nekā ASV. 2015. gada jūlijā Krievijas prezidents parakstīja grozījumus likumā “Par informāciju, informācijas tehnoloģijām un informācijas aizsardzību”, kas stājās spēkā 2016. gada 1. janvārī.³² Ar šim likuma izmaiņām arī Krievijā tika ieviestas tiesības tikt aizmirstam.

Jāatzīmē, ka šis regulējums daudzējādā ziņā atšķiras no Eiropas izpratnes. Piemēram, likums uzliek par pienākumu interneta meklētājprogrammas pakalpojumu sniedzējam dzēst konkrētu informāciju no meklēšanas rezultātiem vispār³³ pretstatā ES regulējumam, kas liedz vien savienot konkrēto informāciju ar attiecīgās personas vārdu un uzvārdu.³⁴ Tādējādi šīs tiesības precīzāk raksturo jēdziens “tiesības uz dzēšanu” (sk. raksta pirmo daļu).

Tāpat tiesības tikt aizmirstam jeb tiesības uz dzēšanu vairs netiek saistītas tikai ar personas datu aizsardzību. Proti, interneta meklētājprogrammām ir jādzēš arī saites uz informāciju, kas pārkāpj jebkuru Krievijas Federācijas likumu.³⁵ Jau ar

²⁹ ASV Pirmā apgabala Apelācijas tiesas 2014. gada 5. jūnija lēmums lietā: *Google Inc., v. Expunction Order*, 01–13–00228–CV. Pieejams: <http://caselaw.findlaw.com/tx-court-of-appeals/1669112.html> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

³⁰ Sk. piem., Marsh J. *Revenge porn victim to Google: Make me disappear*. *New York Post*, 2017. 3 January. Pieejams: <http://nypost.com/2017/01/03/revenge-porn-victim-wants-her-name-deleted-from-google/> [aplūkots 2017. gada 1. martā]; Talbot M. *The attorney fighting revenge porn*. *The New Yorker*, 2016. 5 December. Pieejams: <http://www.newyorker.com/magazine/2016/12/05/the-attorney-fighting-revenge-porn> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

³¹ Haynes S.A. *Google Search Results: Buried if not Forgotten*. *The North Carolina Journal of Law & Technology*, 2014. 12 March, Vol. 15, p. 465.

³² О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и статьи 29 и 402 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации: Федеральный закон России. *Российская газета*, 2015. 7 июль, N 154.

³³ Turpat.

³⁴ Eiropas Savienības tiesas 2014. gada 13. maija spriedums lietā: *C-131/12 Google Spain un Google*, para 88. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=152065&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=263649> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

³⁵ О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и статьи 29 и 402 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации: Федеральный закон России. *Российская газета*, 2015. 7 июль, N 154.

Google Spain radītās tiesības tikt aizmirstam tika nosodītas par nesamērīgi plašo izteiksmes brīvības ierobežojumu.³⁶ Krievijas izpratne izpelnījusies vismaz tikpat skarbu kritiku, it īpaši kontekstā ar citiem strīdīgiem normatīvajiem aktiem, kurus Krievija pieņēmusi pēdējo gadu laikā.³⁷

Tomēr, pēc autores ieskatiem, Krievijas likumā saskatāmas arī pozitīvas iezīmes. EST tika kritizēta par to, ka *Google Spain* spriedumā netika definēts, uz kādām interneta meklētājprogrammām tas attiecināms.³⁸ Iespējams, ņemot vērā šos aizrādījumus, Krievijas likumā šāda definīcija ir iekļauta.³⁹ Tā gan nav ļoti precīza, drīzāk visaptveroša, tomēr varētu kalpot par palīgīdzekli strīdīgās situācijās.

Kopsavilkums

Neskatoties uz skanīgo un šķietami vienkāršo nosaukumu, tiesības tikt aizmirstam interneta meklētājprogrammās slēpj virkni komplicētu jautājumu. Sākotnēji jāatzīmē, ka otrs šo tiesību nosaukums – tiesības uz dzēšanu, kas izmantots arī ES Datu aizsardzības regulā, ir maldinošs. Vismaz ES izpratnē tiesības tikt aizmirstam interneta meklētājprogrammās nenozīmē personas datu dzēšanu, bet gan to nesavienošanu meklēšanas rezultātos ar konkrētās personas vārdu.

Dažādu valstu pieredze tiesību tikt aizmirstam piemērošanā atklāj vairākas neskaidrības. Tā Latvijas piemērs norāda, ka, kaut arī tiesības tikt aizmirstam būtu vienlīdz piemērojamas visā ES, iestādēm var rasties grūtības panākt šo tiesību praktisku piemērošanu sarežģītās jurisdikcijas dēļ.

Arī ārpus ES tiesības tikt aizmirstam ir raisījušas plašas diskusijas. ASV tiesību zinātnieki norādījuši, ka šīs tiesības būtu pretrunā ar izteiksmes brīvību. Tomēr, aplūkojot aptaujas un tiesu praksi, secināms, ka sabiedrības viedoklis pret tiesībām tikt aizmirstam nav viennozīmīgi negatīvs.

Krievijā jautājumā par tiesībām tikt aizmirstam valda pilnīgi pretēja nostāja nekā ASV. Tur kopš 2016. gada sākuma ir spēkā likums, kas ievieš it kā šīs pašas tiesības. Minētais likums gan tiek kritizēts vēl skarbāk nekā EST *Google Spain* spriedums tā ļoti plašā tvēruma dēļ. Tomēr arī tajā atrodamas vairākas pozitīvas iezīmes, piemēram, interneta meklētājprogrammu definīcija.

Aplūkojot valstu pieredzi kopumā, secināms, ka tiesības tikt aizmirstam interneta meklētājprogrammās ir sabiedrību interesējošs temats, tādēļ tās savu aktualitāti nezaudēs. Lai saprastu to būtību un spētu identificēt ar šīm tiesībām un to piemērošanu saistītos problēmjautājumus, jāanalizē gan šo tiesību tehniskā piemērošana interneta meklētājprogrammās, gan atšķirīgu valstu prakse šajā jautājumā.

³⁶ Sk. piem., Rosen J. Symposium Issue: The Right to Be Forgotten. Stanford Law review, 2012. 13. February. Pieejams: <http://www.stanfordlawreview.org/online/privacy-paradox/right-to-be-forgotten> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

³⁷ Russia: The “Right To Be Forgotten” Bill. Article 19, 2015. August. Pieejams: <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/38099/Full-Analysis---Russia--RTBF-Final-EHH.pdf> [aplūkots 2017. gada 1. martā]; Sk. piem., Access Now Position Paper: Understanding the “Right To Be Forgotten” Globally. Access Now, September 2016. Pieejams: <https://www.accessnow.org/cms/assets/uploads/2016/09/Access-Not-paper-the-Right-to-be-forgotten.pdf> [aplūkots 2017. gada 1. martā].

³⁸ Kerr J. What is a Search Engine? The Simple Question the Court of Justice of the European Union Forgot to Ask and What It Means for the Future of the Right to be Forgotten. *Chicago Journal of International Law*, 2016, Vol. 17 (1), p. 219.

³⁹ О внесении изменений в Федеральный закон «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и статьи 29 и 402 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации: Федеральный закон России. *Российская газета*, 2015. 7 июль, N 154, статья 2.

SEKCIJA

“KRIMINĀLTIESĪBU UN KRIMINĀLPROCESA AKTUĀLĀS PROBLĒMAS”

DARBĪBA UN BEZDARBĪBA KRIMINĀLLIKUMA 9. PANTA OTRĀS DAĻAS IZPRATNĒ

ACT OR FAILURE TO ACT IN ACCORDANCE WITH SECTION 9 OF THE CRIMINAL LAW

Uldis Krastiņš, Dr. habil. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The article provides an analysis of the legal sense of person's act or failure to act as his or her actual action in criminal offence and its connection to the direct intent. An action by its character may be intentional or negligent, but in both cases it testifies to direct intent in criminal offence. Unlawfulness is not the feature of the objective elements of criminal offence. The form of guilt in the criminal offence is determined by mental state of the person in relation to the act or failure to act.

Atslēgvārdi: noziedzīga nodarījuma sastāvs, tīša darbība, neuzmanīga darbība, bezdarbība, prettiesiskums, neuzmanība, tiešs un netiešs nodoms

Keywords: constituent elements of a criminal offence, intentional action, unintentional action, negligent, unlawfulness, direct and indirect intent

Darbība vai bezdarbība ir ikviena noziedzīga nodarījuma pamatelements, un tā kļūst par noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmi, ja ir prettiesiska. Kriminālā kārtā sodāma darbība vai bezdarbība Krimināllikuma (turpmāk arī – KL)¹ sevišķās daļas panta vai tā daļas (punkta) dispozīcijā tiek aprakstīta vispilnīgāk salīdzinājumā ar citām noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm, jo tieši cilvēka darbība vai bezdarbība kā viņa apzinātas rīcības izpaušme reālajā pasaulē rada ar likumu aizsargāto interešu apdraudējumu.

Darbības un bezdarbības krimināltiesiskais jēdziens krimināltiesību teorijā ir pietiekami labi izstrādāts un atrodams ikvienā mācību grāmatā vai Krimināllikuma komentāru izdevumā, tāpēc varētu likties – kāda jēga ir atkal atgriezties pie šī jautājuma.²

Var piekrist, ka skaidrība par darbības un bezdarbības tiesisko jēgu pastāvēja un netika aktualizēta līdz brīdim, kad spēkā stājās 2012. gada 13. decembra grozījumi Krimināllikuma 9. pantā,³ kura otrajā daļā noteikts: “Noziedzīgs nodarījums

¹ Krimināllikums. Likums “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. Rīga: Firma AFS, 2017.

² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. 3. papild. izd.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 119. un 121. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 60. lpp.

³ Grozījumi Krimināllikumā: 2012. gada 13. decembra likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 27.12.2012., Nr. 202.

atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi [..].”

Glūži negaidīti tieši sakarā ar KL 9. panta otrās daļas jauno redakciju, kura ieviesa skaidrību par vainas formu formāla sastāva noziedzīgos nodarījumus, radās spriedelējumi par darbības saturisko jēgu, par bezdarbības izpratni krimināltiesībās, par to, ka darbību un bezdarbību var izdarīt arī aiz neuzmanības (vainas formas izpratnē) vai ar netiešu nodomu, ka noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju skaitā iekļaujams arī prettiesiskums – tiesību normas (noteikumu) pārkāpums. Pastiprinājās tendence salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos prioritāri izvīzīt kaitīgās sekas, kas iestājušās aiz neuzmanības, salīdzinājumā ar tīšu darbību vai bezdarbību, kas tās izraisījusi.

Iepriekš minēto jautājumu kontekstā arī rodas nepieciešamība aplūkot darbības un bezdarbības jēdziena saturu krimināltiesībās un ar to saistītos problēmjautājumus.

Ne ikkatra darbība ir sodāma kriminālā kārtā. Darbībai ir jābūt prettiesiskai (nelikumīgai). Darbība pārtop par prettiesisku, ja par tās izdarīšanu Krimināllikumā paredzēta atbildība ar soda piedraudējumu.

Par darbību krimināltiesiskā skatījumā uzskatāma fiziskas personas apzināta, aktīva, kaitīga un prettiesiska uzvedība, ar ko tiek realizēta viņas brīva griba ārējā pasaulē. Tikai tādas rīcības rezultātā tiek izdarīts Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētais ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums – noziedzīgs nodarījums.

Ar bezdarbību krimināltiesībās saprotam fiziskas personas apzinātu viņas gribai atbilstošu pasīvu, kaitīgu un prettiesisku uzvedību, kas izpaudusies noteiktu tiesisku pienākumu neveikšanā, par kuriem viņa zinājusi un kuri bijuši reāli veicami, bet viņa tos nav pildījusi, kā rezultātā izdarīts Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētais ar likumu aizsargātu interešu apdraudējums – noziedzīgs nodarījums.

Tātad gan darbības, gan bezdarbības krimināltiesiskajā jēdzienā iekļauta vainas intelektuālo pusi raksturojošā personas psihiskās darbības izpausme, ko apzīmē ar cilvēka psihes darbību – apzināšanos. Arī Krimināllikuma sevišķās daļas normās formulētajos noziedzīga nodarījuma sastāvos samērā bieži nodarījuma objektīvās puses pazīmes tiek saistītas ar personas psihisko attieksmi pret tām, norādot uz to apzināšanos.

Teiktais nozīmē to, ka ikkatrā noziedzīgā nodarījumā cilvēka ārējā pasaulē realizētā darbība vai pieļautā bezdarbība visciešākā mērā ir saistīta ar viņa psihes darbību. Taču Krimināllikumā varam atrast vienīgi šīs saiknes atsevišķu līmeņu apzīmējumus – zināšanu, apzināšanos, pieļaušanu un paredzēšanu. Tāpēc fiziskas personas apzināšanās līmeņa satura skaidrojuma pienākums uzlikts krimināltiesību teorijai, izmantojot psiholoģijas zinātnes pētījumus un atziņas par cilvēka psihes darbības procesiem kopā ar noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas faktiskās rīcības izpausmes apstākļiem ārējā pasaulē.

Apziņa ir cilvēka smadzeņu spēja atspoguļot īstenību, kas pastāv ārējā pasaulē. Griba ir viņa psiholoģiskais kritērijs, kas raksturo apzinātu spēju reaģēt uz ārējās pasaules parādībām un procesiem, spriešanas patstāvīgumu un rīcības kontroli. Tie ir savstarpēji saistīti cilvēka smadzeņu (psihiskās) darbības procesi, kuri liecina par to, ka darbība vai bezdarbība, kas tiek realizēta ārējā pasaulē, vienmēr ir apzināta rīcība.

Cilvēka neapzināta (fiziskā un psihiskā nozīmē) darbība vai bezdarbība nav sodāma, ja cilvēks nav bijis spējīgs apzināties savas rīcības raksturu un tās kaitīgumu vai to vadīt atbilstoši savai gribai psihiskās nepilnvērtības dēļ (nepieskaitāmība),

ārējās iedarbības (vardarbība, cita nepārvarama vara) vai citu objektīvu apstākļu dēļ (konvulsīvas kustības, miegs, bezsamaņa, smagi slimīgs stāvoklis u. tml.).

Tomēr pilnīgi izslēgt iespēju mēģināt Krimināllikuma vispārīgajā daļā izskaidrot apzināšanās kā subjekta psihiskās darbības jēgu nevajadzētu. Piemēram, Austrijas Kriminālkodeksa 5. paragrāfa trešajā daļā teikts, ka noziedznieks rikojas apzināti, ja viņš nevis vienkārši paredz nodarījuma faktiskās puses realizēšanas vai rezultāta iestāšanās iespēju, bet arī uzskata kā pašu par sevi saprotamu tā realizēšanu vai iestāšanos.⁴

Tomēr jāatzīmē, ka diezin vai izdosies normatīvi formulēt pietiekami aptverošu noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas psihiskās darbības līmeni attiecībā pret visiem ārējās pasaules apstākļiem, jo noziedzīga nodarījuma dažādu faktisko apstākļu apzināšanās līmenis cilvēka psihē var ievērojami atšķirties. Jau tagad aktualizējušies vairāki tiesiski jautājumi par apzināšanās līmeņu – zināšanas, apzināšanās, pieļaušanas – satura izpratni saistībā ar personas izdarīto noziedzīgu nodarījumu.

Apzināšanās teorētisko nostādņu ietvaros atgriezīsimies pie sākotnējā jautājuma. Darbība vai bezdarbība kā cilvēka apzināta gribas izpausme ārējā pasaulē tiek realizēta ar tiešu nodomu, kas fiksēts KL 9. panta otrajā daļā: “Noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi [...]”

Ar tiešu nodomu veikta darbība ir personas apzināta aktīva viņas gribas izpausme gadījumos, kad tā vēlas to veikt reālajā dzīvē, jo citādi (bez gribas izpausmes) darbību izdarīt nav iespējams.

Savas rīcības pieļaušana tieša nodoma izpratnē atbilstoši KL 9. panta otrās daļas jēgai ir personas apzināta bezdarbība (pasīva darbība).

Atzīmēšu, ka uz aktīvas darbības un bezdarbības (pasīvas darbības) satura tuvumu juridiskā nozīmē norādīts Austrijas Kriminālkodeksa 2. paragrāfā – bezdarbība, kura nav novērsusi noziedzīgo rezultātu, tiek pielīdzināta sastāvam, kas izdarīts ar darbību.⁵

Krievijas profesors A. I. Bojko kādā savā darbā izteicis domu, ka bezdarbība juridiskā nozīmē nav pasīva nekā nedarišana, bet gan konkrētas juridiski pieprasītas darbības neveikšana.⁶

Attiecībā uz personas pieļauto bezdarbību KL 9. panta otrajā daļā nepārprotami pateikts, ka netiešs nodoms Latvijas krimināltiesībās tiek saistīts tikai ar prettiesiskās darbības vai bezdarbības izraisītajām kaitīgajām sekām, ja tās paredzētas konkrēta noziedzīga nodarījuma pazīmju skaitā. Tas nozīmē, ka apzīmējums “pieļāvusi” KL 9. panta otrās daļas kontekstā ir attiecināms uz bezdarbību kā noteikta pienākuma neveikšanu, kas tiek realizēta ar tiešu nodomu, tāpēc bezdarbības pieļāvumam nav nekāda sakara ar netiešu nodomu.

Juridiskās terminoloģijas skaidrības labad atzīmēšu, ka vainas formas intelektuālās puses (personas psihiskās darbības) apzīmēšanai juridiskajā (tiesiskajā) aprītē atsevišķos gadījumos, piemēram, tiesu nolēmumos, parādījušies tādi vainas intelektuālās puses apzīmējumi kā “nevarēja neapzināties” vai “vajadzēja

⁴ Krastiņš U., Liholaja V. *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 241. lpp.

⁵ Krastiņš U., Liholaja V. *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 240. lpp.

⁶ Бойко А. И. *Преступное бездействие*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 116–117.

apzināties". Uzreiz jāsaprot, ka tāda veida personas psihiskās darbības apzīmējumi nav paredzēti KL 9. un 10. pantā doto vainas formu atsevišķu veidu izklāstā un tie netiek izmantoti Krimināllikuma sevišķās daļas normu dispozīcijās.

Manuprāt, tādi vainas intelektuālās puses apzīmējumi kā "nevarēja neapzināties" vai "vajadzēja apzināties" nav juridiski korekti. Pirmkārt, tie pēc būtības neko jaunu nepasaka salīdzinājumā ar Krimināllikuma nostādnēm vainas intelektuālās puses izpratnē (zināšana, apzināšanās, pieļaušana, paredzēšana) un, otrkārt, var radīt neizpratni par tieša nodoma tvērumu.

Vainas intelektuālās puses apzīmējums "nevarēja neapzināties" latviešu valodā ir nolieguma noliegums (negācija) un kā tāds faktiski nozīmē apstiprinājumu, ka persona ir apzinājusies attiecīgā apstākļa pastāvēšanu (esību).

Jēdziens "vajadzēja apzināties" saistībā ar kāda fakta vai apstākļa pastāvēšanu nav nekas cits kā tā apzināšanās vai vismaz tā pieļāvums (arī apzināšanās izpausme), kas raksturo tieša nodoma intelektuālo pusi, virzot personas gribu uz darbības izdarīšanu vai tās neizdarīšanu, ja pienākums bijis to veikt.

Par kāda apstākļa esamību tāpat kā par kāda apstākļa apzināšanos kā personas psihisko darbību vienmēr jāizlemj, balstoties uz personas faktiskās darbības vai bezdarbības konkrēto izpausmi un ar to saistītajiem apstākļiem reālajā pasaulē, kas izslēdz subjektīvus pieņēmumus par to, ka persona tos apzinās vai tai vajadzēja tos apzināties. Šā nosacījuma neievērošana abos gadījumos var novest pie tā saucamās objektīvās pieskaitāmības jeb noziedzīga nodarījuma bez vainas.

Jēdziens "vajadzēja" KL 10. panta trešajā daļā tiek izmantots, lai apzīmētu vienu no vainas formas – neuzmanības – veidiem, t. i., noziedzīgas nevērības intelektuālo pusi.

Neuzmanības intelektuālās puses apzīmējuma "vajadzēja paredzēt" sasaiste ar noziedzīgiem nodarījumiem, kas tiek izdarīti tikai ar nodomu (piemēram, KL 195. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums – noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana), var vedināt uz domu, ka šo noziedzīgo nodarījumu iespējams izdarīt arī aiz neuzmanības.

Kas attiecas uz KL 195. pantu, tad drīzāk būtu jārunā par to, ka šajā noziedzīgajā nodarījumā personas tieša nodoma intelektuālā puse var izpausties arī apzināta pieļāvuma līmenī attiecībā uz apstākli, ka viņa legalizē citas personas noziedzīgi iegūtus līdzekļus, ja iegūto pierādījumu kopums par tādu apzināšanās līmeni var liecināt.

Viens no personas rīcības izpausmes veidiem ārējā pasaulē ir neuzmanīga darbība. Šāds darbības apzīmējums krimināltiesībās semantiski ir neveiksmīgs, jo arī viena no vainas formām tiek dēvēta par neuzmanību.

Iespējams, ka jēdziena "neuzmanība" kā personas darbības izpausmes apzīmējuma attiecināšana uz neuzmanību kā vainas formu noziedzīgā nodarījumā izskaidrojama ar šā vārda divējādo izpratni latviešu valodā.

Neuzmanīgs – tas ir īpašības vārds, neuzmanīgi – apstākļa vārds. Ja cilvēks ir neuzmanīgs, tas nozīmē, ka viņam ir kāda īpašība, kas izpaužas viņa rīcībā, piemēram, neuzmanīgi kustēties, neuzmanīgi klausīties, būt nevērīgam, izklaidīgam u. tml., bet, neuzmanīgi rīkojoties, viņš parāda, kā izpaudusies viņa rīcība.⁷

Neuzmanīga darbība nozīmē to, ka persona noteiktos apstākļos apzināti nav bijusi pietiekami piesardzīga, rūpīga, kad to īpaši nosaka likums vai cita obligāti izpildāma prasība.

⁷ Vairāk: Krastiņš U. Kāda ir vārda "neuzmanība" jēga krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, 03.02.2015., Nr. 6.

Tātad iepriekš minētajos gadījumos neuzmanība apzīmē cilvēka darbības vai bezdarbības objektīvu izpausmes veidu. Tā nav personas psihiskā attieksme pret savu rīcību, kas izpaužas neuzmanības formā (aiz neuzmanības).

Darbības vai bezdarbības izpausmes veidi ārējā pasaulē Krimināllikuma sevišķās daļas normās tiek apzīmēti ar dažādiem vārdiem un nereti semantiski neatšķiras no vainas formu atsevišķu veidu nosaukumiem, piemēram, nolaidīgi (KL 138. panta pirmajā daļā, 319. panta pirmajā daļā), neapzinīgi (KL 189. un 197. pantā), nevērīgi (KL 108., 186. un 189. pantā), ļaunprātīgi (KL 145. panta trešajā daļā, 164. panta otrajā daļā, 318. pantā), patvaļīgi (KL 109., 110. un 182. pantā), acīmredzami (KL 231. panta pirmajā daļā, 317. pantā) u. c.

Visās iepriekš minētajās Krimināllikuma sevišķās daļas normās (pantos vai to daļās) runa nav par personas psihisko attieksmi pret viņas izdarīto darbību vai pieļauto bezdarbību, bet gan par darbības vai bezdarbības realizācijas dažādiem faktiskās izpausmes veidiem ārējā pasaulē, tie attiecas uz konkrēta noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēm, kas raksturo personas uzvedību noziedzīgā nodarījumā.

Iepriekš teiktā apstiprinājumam der pieminēt Vācijas krimināltiesībās uzsvērti, ka neuzmanība nav tikai vainas forma (*Schuldform*), kas izpaužas kā personas psihiskā attieksme pret darbību vai bezdarbību un kaitīgajām sekām, bet ir īpašs krimināli sodāms uzvedības tips (*Verhaltensform*).⁸

Vienotai un nepārprotamai jēdziena “neuzmanība” izpratnei latviešu valodā kā personas darbības satura izpausmei (ne kā vainas formas apzīmējumam) krimināltiesībās varētu izmantot tādus jēdzienus kā tīša darbība un netīša darbība, ar pēdējo saprotot neuzmanīgas darbības faktisko un juridisko jēgu.

Tīša darbība ir personas apzināta gribas izpausme, kas konkrētos apstākļos viņas apziņā mērķtiecīgi tiek virzīta uz to, lai kaut ko sasniegtu, panāktu, iegūtu kādu labumu, tas ir, persona, cenšoties ar savu rīcību sasniegt noteiktu rezultātu, prettiesiski iedarbojas uz ārējās pasaules parādībām un procesiem, kā rezultātā apdraud ar Krimināllikumu aizsargātas intereses un tādā veidā izdara noziedzīgu nodarījumu.

Netīša darbība (netīšām) var izpausties visdažādākajos veidos, piemēram, ja persona rīkojusies nolaidīgi, neapdomīgi, nevērīgi, izklaidīgi, nepiesardzīgi, nepieņācīgi, vieglprātīgi, pavirši, nejauši u. tml., bet viņas rīcībā nav mērķtiecīguma, jo noteicošais moments notikušajā ir kādu nelabvēlīgu fizisku, psihisku, varbūt pat negaidītu apstākļu sagādīšanās, kas ietekmējuši personas rīcību, bet viņa, virzot savu gribu konkrētajos apstākļos, savā rīcībā tomēr nav bijusi pietiekami apdomīga un piesardzīga, tāpēc tāda rīcība ir novedusi viņu pie noziedzīga nodarījuma izdarīšanas.

Gan tīša, gan netīša darbība ir personas apzināta gribas izpausme ārējā pasaulē un liecina par tiešu nodomu noziedzīgā nodarījumā.

Netīša darbība nav bezdarbības izpausme, kad personai jārikojas atbilstoši noteiktajām faktiskās uzvedības prasībām, bet viņa apzināti to nedara. Netīšas darbības pamatā ir faktiskajai situācijai neatbilstoša personas psihiskā darbība, kas konkrētā negaidītā situācijā kavē atbilstoši virzīt savu gribu, lai novērstu kaitīgo rezultātu, kas tomēr iestājies, kaut gan iespēja to nepieļaut ir pastāvējusi.

⁸ No: Жалинский А. Э. *Современное немецкое уголовное право*. Москва: Проспект, 2006, с. 241–242.

Netiša darbība, kas izraisījusi kaitīgas sekas aiz neuzmanības (salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos), var būt pamats, lai likumdevējs tādu noziedzīgu nodarījumu atzītu par izdarītu aiz neuzmanības (vainas forma).

Piemēram, KL 108. panta pirmajā daļā paredzēta atbildība par meža nogabala iznīcināšanu vai bojāšanu aiz neuzmanības (pareizāk būtu teikt – neuzmanības dēļ vai netīši), nevērīgi rīkojoties ar uguni vai citādā veidā, ja ar to radīts būtisks kaitējums, bet šā panta otrajā daļā – izraisījusi cilvēka nāvi vai citas smagas sekas.

Nevērīga rīkošanās ar uguni vai citādā bīstamā veidā meža nogabalā ir neuzmanīga (netīša) rīcība, pārkāpjot ugunsdrošības vai citus piesardzības noteikumus, atrodoties mežā (KL 108. panta noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses pazīmes).

Līdzīgas konstrukcijas norma ir paredzēta arī KL 186. panta pirmajā daļā – svešas mantas iznīcināšana vai bojāšana aiz neuzmanības, nevērīgi rīkojoties ar uguni vai citādā vispārbīstamā veidā.

Arī KL 186. panta gadījumā personas darbība ir neuzmanīga (netīša), bet pret kaitīgajām sekām – būtisku kaitējumu vai smagajām sekām (šā panta otrā un trešā daļa) – viņas subjektīvā attieksme izpaužas neuzmanības formā, visbiežāk noziedzīgas nevērības veidā. Kopumā šāds noziedzīgs nodarījums tiek atzīts par izdarītu aiz neuzmanības (vainas forma), jo tas īpaši paredzēts Krimināllikuma sevišķajā daļā.

Vācijas Federatīvās Republikas Kriminālkodeksā šāds risinājums fiksēts 15. paragrāfā,⁹ kurā teikts, ka sodāma tikai tīša darbība, ja likums tieši neparedz sodu par neuzmanīgu darbību (vācu valodā neuzmanīga darbība – *fahrleessige Handlung*, bet neuzmanība kā vainas forma – *Fahrleessigkeit*).

Tādos gadījumos, kad neuzmanīga (netīša) darbība izraisījusi kaitīgas sekas aiz neuzmanības, bet Krimināllikuma sevišķajā daļā tāds noziedzīgs nodarījums nav atzīts par izdarītu aiz neuzmanības (vainas forma), netīša darbības izpausme nodarījumā būtu uzskatāma par konkrētā noziedzīgā nodarījuma raksturojošu apstākli (KL 46. panta otrā daļa) un to varētu ņemt vērā, nosakot sodu par šo nodarījumu, ievērojot citus soda noteikšanas vispārējos principus (KL 46. pants).

Latvijas juristu vidū arvien vēl ir izplatīta atziņa, ka cilvēku uzvedību regulējošos noteikumus var pārkāpt arī aiz neuzmanības. Tādas izpratnes pamatā varētu būt vairāku Krimināllikuma sevišķās daļas normu nosaukumi un dispozīcijas izklāsts, piemēram, KL 260. panta pirmā daļa izteikta šādi: “Par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu [...]”.

Darbība vai bezdarbība ir katra noziedzīga nodarījuma objektīvās puses obligāta pazīme. Vairāk nekā skaidrs, ka KL 260. pantā ir paredzēta atbildība par darbību vai bezdarbību, ar kuru tiek pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi. Ceļu satiksmes noteikumi paredzēti, lai ceļu satiksmē garantētu transportlīdzekļu kustības un citu satiksmes dalībnieku drošību.

Prettiesiskums Latvijas krimināltiesībās netiek iekļauts noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju skaitā. Noteikumi paši par sevi nav ne noziedzīga nodarījuma objekts (satiksmes drošība), ne arī priekšmets, pret kuru vērsta darbība vai bezdarbība. Noteikumi ir vienīgi darbības vai bezdarbības tiesiskais regulējums (normu kopums), kas darbību vai bezdarbību pārvērš par prettiesisku, ja tie netiek ievēroti, un par to ir paredzēta kriminālatbildība. Ja runājam par personas subjektīvo attieksmi pret tiesību normu noziedzīgā nodarījumā, tad, piemēram, ceļu satiksmes

⁹ Krastiņš U., Liholaja V. *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 438. lpp.

noteikumu nezināšana ceļu satiksmes dalībnieku neatbrīvo no kriminālatbildības, neatkarīgi no tā, vai darbība bijusi tīša vai neuzmanīga (netīša).

Par prettiesiskuma norobežošanu no noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēm savā 1902. gadā izdotajā grāmatā¹⁰ izteicies Krievijas izcilais krimināltiesību teorētiķis N. S. Tagancevs (Таганцев) (1843–1923) – ja ar noziedzīga nodarījuma sekām saprot pašas tiesību normas apdraudējumu kopā ar aizsargājamo interesi, tad tādas ideālas sekas piemīt ikvienam noziedzīgam nodarījumam un šī pazīme zaudē jebkādu jēgu.

Tāpat skaidri pateikts, ka noziedzīga nodarījuma apdraudējuma objekts ir aizsargājamā interese, bet ne tiesību norma. Veids, kādā ar attiecīgo darbību vai bezdarbību prettiesiski apdraud ar likumu aizsargājamo interesi, tiek izteikts konkrētā noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses pazīmju izklāstā, tas ir, Krimināllikuma sevišķās daļas panta vai tā daļas (punkta) dispozīcijā (normā).

Vēl agrāk vācu filozofs G. V. F. Hēgelis (Hegel) (1770–1831) ir teicis, ka nekāds noziegums nav spējis iznīcināt tiesības, bet tas spēj likt šķēršļus tiesību visvarai, un tieši tāpēc noziegumam pretstatā ir sods, kas šajā gadījumā uzstājas kā noliegums – noziegums noliedz tiesības, sods noliedz noziegumu.¹¹

Rezumējot varam teikt, ka runāt par neuzmanību kā personas vainas formu attiecībā pret darbības vai bezdarbības tiesisko regulējumu (noteikumiem) nav ne faktiskā, ne juridiskā pamata. Cilvēka uzvedību regulējošie noteikumi nekādā mērā necieš no tā, ka kāds tos neievēro. Tie ir konstanta parādība, ja tie pieņemti likumā noteiktā kārtībā, un tos atcelt vai grozīt var tikai likumā noteiktajā kārtībā.

Ņemot vērā iepriekš teikto, var izdarīt vēl vienu secinājumu. Tā kā saskaņā ar KL 9. panta otro daļu katra personas veiktā prettiesiskā darbība vai pieļautā bezdarbība ir viņas apzināta brīvas gribas noteikta un vadīta (tiešs nodoms) un tā vienmēr ir noteicošā (primārā) attiecībā pret sekojošajām kaitīgajām sekām aiz neuzmanības (tās ir pakārtotas, bet ne otrādi), tas apliecina nostādni, ka tādā gadījumā noziedzīgais nodarījums tiek izdarīts ar nodomu (tīši), ja Krimināllikumus kādu īpašu apstākļu dēļ neparedz citādi.¹²

Nostājoties pretējās teorētiskās pozīcijās jautājumā par vainu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos, varam nonākt pie aplamiem vainas formas risinājumiem daudzos noziedzīgos nodarījumos. Piemēram, KL 318. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izpaužas dienesta stāvokļa ļaunprātīgā izmantošanā, ja šīs darbības izraisījušas smagas sekas (cilvēka vai pat vairāku cilvēku nāve, smagi miesas bojājumi vai citas smagas sekas), kas iestājušās aiz neuzmanības, kopumā varētu atzīt par izdarītu aiz neuzmanības, kaut arī amatpersona dienesta stāvokli izmantojusi ļaunprātīgi, kas nešaubīgi liecina par tīšu vainu nodarījumā.

Atgādināšu, ka Krimināllikuma sevišķajā daļā ir liels skaits salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu, kuros paredzētas smagas sekas aiz neuzmanības (vainas forma), tajā skaitā cilvēka nāve, kas iestājusies tīšas darbības vai bezdarbības rezultātā, un daudz ir tādu nodarījuma sastāvu, kuros iekļautas kaitīgās sekas – būtisks kaitējums, kas tāpat var iestāties arī aiz neuzmanības.

Tā kā Krimināllikuma vispārīgajā daļā vēl arvien nav noteikta vainas forma salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos, tāds likuma trūkums paver iespēju

¹⁰ Таганцев Н. С. *Русское уголовное право. Часть общая. Т. 1.* Тула: Автограф, 2001, с. 511.

¹¹ Гегель Г. В. Ф. *Философия права.* Москва: Наука, 1990, с.145.

¹² Vairāk: Krastiņš U. Vēl un vēlreiz par vainu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos. *Jurista Vārds*, 04.11.2014., Nr. 43; Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 168.–184. lpp.

patvaļīgi manipulēt ar vainas formas noteikšanu dažos nodarījumos, kā tas ir noticis ar KL 260. un 262. pantā paredzētajiem nodarījumiem. Kaut arī nevienā no šiem pantiem nav norādes uz tajos paredzēto noziedzīgo nodarījumu vainas formu un arī pēc sastāvu konstrukcijas tie ne ar ko neatšķiras (abos gadījumos pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi un iestājušās līdzīgas kaitīgās sekas aiz neuzmanības), vainas forma tiek vērtēta atšķirīgi, līdz ar to dažāda ir šo noziedzīgo nodarījumu kvalifikācija.

Krimināllikuma 260. panta trešajā daļā paredzēta atbildība par ceļu satiksmes noteikumu vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ja tā rezultātā cietušajam nodarīti miesas bojājumi vai iestājusies nāve un ja tas izdarīts alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē.¹³

Likumdevējs no KL 260. panta izslēdza tā trešo daļu un jaunā redakcijā izteica KL 262. pantu – Transportlīdzekļa vadīšana alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko un citu apreibinošu vielu ietekmē –, nosakot atbildību šā panta atsevišķās daļās atkarībā no kaitīgo seku smaguma.¹⁴

Nav iebildumu, ka KL 262. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums tiek atzīts par izdarītu ar nodomu. Taču problēma paliek iepriekšējā, jo pārējie KL 260. pantā paredzētie tur palikušie noziedzīgie nodarījumi vēl arvien tiek uzskatīti par izdarītiem aiz neuzmanības (vainas forma), lai arī cik rupjā veidā būtu izpaudusies transportlīdzekļa vadītāja darbība vai bezdarbība, ar kuru pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi.¹⁵

KL 262. panta izveidošana, kaut arī pozitīvi vērtējama, nav sistēmisks normatīvs, jo tas nerisina vainas formu par pārējiem KL 260. pantā paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, nepamato arī atšķirīgu vainas formu KL 262. pantā salīdzinājumā ar KL 260. pantu, kā arī tāpat kā iepriekš neatrisina problēmu kopumā par vainas formu lielā skaitā citu Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētu salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu.

Kopsavilkums

1. Darbība vai bezdarbība ir ikviena noziedzīga nodarījuma pamatelements, un tā kļūst par noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmi, ja tā ir prettiesiska.
2. Par darbību krimināltiesiskā skatījumā uzskatāma fiziskas personas apzināta, aktīva, kaitīga un prettiesiska uzvedība, ar ko tiek realizēta viņas brīva griba ārējā pasaulē. Tikai tādas rīcības rezultātā tiek izdarīts Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētais ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums – noziedzīgs nodarījums.
3. Ar bezdarbību krimināltiesībā saprot fiziskas personas apzinātu, viņas gribai atbilstošu, pasīvu, kaitīgu un prettiesisku uzvedību, kas izpaudusies noteiktu tiesisku pienākumu neveikšanā, kas viņai bijuši zināmi, pastāvot reālai iespējai

¹³ Krimināllikums. Likums "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību". Rīga: Firma AFS, 2015.

¹⁴ Grozījumi Krimināllikumā: 2015. gada 29. oktobra likums (spēkā no 03.12.2015.) LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 19.11.2015., Nr. 227.

¹⁵ Judins A. Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību: likuma piemērošanas aktualitātes. *Jurista Vārds*, 20.12.2016., Nr. 51.

tos veikt, kā rezultātā izdarīts Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētais ar likumu aizsargātu interešu apdraudējums – noziedzīgs nodarījums.

4. Cilvēka apziņa un griba ir savstarpēji saistīti cilvēka smadzeņu (psihiskās) darbības procesi un liecina par to, ka darbība vai bezdarbība, kas realizējas ārējā pasaulē, vienmēr ir apzināta rīcība.
5. Noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi (darbība) vai pieļāvusi (bezdarbība). Bezdarbības pieļaušana nav netieša nodoma izpausme.
6. Tīša darbība ir personas apzināta gribas izpausme, kas konkrētos apstākļos viņas apziņā mērķtiecīgi tiek virzīta uz to, lai kaut ko sasniegtu, panāktu, iegūtu kādu labumu, tas ir, persona, cenšoties ar savu rīcību sasniegt noteiktu rezultātu, prettiesiski iedarbojas uz ārējās pasaules parādībām un procesiem, apdraud ar likumu aizsargātas intereses un tādā veidā izdara noziedzīgu nodarījumu.
7. Netīša darbība var izpausties visdažādākajos veidos, piemēram, ja persona rīkojusies nolaidīgi, neapdomīgi, nevērīgi, izklaidīgi, nepiesardzīgi, nepienācīgi, vieglprātīgi, pavirši, nejauši u. tml., bet viņas rīcībā nav mērķtiecīguma, jo noteicošais moments notikušajā ir kādu nelabvēlīgu fizisku, psihisku, varbūt pat negaidītu apstākļu sagādīšanās, kas ietekmējuši personas rīcību, bet viņa, virzot savu gribu konkrētajos apstākļos, savā rīcībā tomēr nav bijusi pietiekami apdomīga un piesardzīga, tāpēc tāda rīcība ir novedusi viņu pie noziedzīga nodarījuma izdarišanas.
8. Normatīvie noteikumi, kas reglamentē personas uzvedību noteiktos apstākļos, paši par sevi nav ne noziedzīga nodarījuma objekts (cilvēka dzīvība, veselība, mantiskās intereses, satiksmes drošība u. c.), ne arī priekšmets, pret ko vērsta darbība vai bezdarbība. Noteikumi ir tikai darbības vai bezdarbības tiesiskais regulējums (normu kopums), kas darbību vai bezdarbību pārvērš par prettiesisku, ja tie netiek ievēroti, un par to ir paredzēta kriminālatbildība (prettiesiskums).
9. Krimināllikuma 260. panta trešās daļas izslēgšana no šā panta un uz tā bāzes no jauna veidotais KL 262. pants neatrisina vainas jautājumu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos.

VĒRTĒJUMA JĒDZIENI “SMAGAS SEKAS”, “LIELS APMĒRS” UN “IEVĒROJAMS APMĒRS” KĀ NODARĪJUMA SEKAS

EVALUATION CONCEPTS “SERIOUS CONSEQUENCES”, “LARGE AND SUBSTANTIAL SCALE” AS THE CONSEQUENCES OF THE OFFENCE

Diāna Hamkova, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The article deals with the problem of understanding the term “serious consequences” in cases when less serious body injuries to several persons are caused, as well as use of criteria *substantial scale* and *large scale* in the Criminal Law and “Special Law”. The particular focus of the research is the question whether in all the cases when legislator indicates committing criminal offence in a substantial or large scale, it is the base for speaking about criminal offence with material constituent elements.

Atslēgvārdi: smagas sekas, ievērojams apmērs, liels apmērs

Keywords: serious consequences, substantial scale, large scale

Raksta mērķis ir pievērsties jēdziena “smagas sekas” izpratnei, kad ar nodarījumu tiek izraisīti mazāk smagi miesas bojājumi vairākām personām, kā arī atsevišķiem problēmjasūtājumiem saistībā ar tādu jēdzienu kā “ievērojams” un “liels apmērs” izmantošanu Krimināllikumā¹ (turpmāk arī – KL) un likumā “Par krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”² (turpmāk arī – Īpašais likums). Pievērsoties Krimināllikumā plaši izmantotajiem jēdzieniem “ievērojams apmērs”, “liels apmērs” un “smagas sekas”, kā arī ņemot vērā likumdevēja norādes likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 20., 23.¹ un 24. pantā, šie jēdzieni pieskaitāmi vērtējuma jēdzienu klāstam. Vērtējot ar noziedzīgu nodarījumu radīto kaitējumu plašākā nozīmē, katrs nodarījums izraisa kaut kādas izmaiņas apkārtējā pasaulē jeb kaitīgas sekas, kas izpaužas noteiktu, ar Krimināllikumu aizsargātu interešu apdraudējumā. Krimināllikuma sevišķās daļas normās kaitīgās sekas kā noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīme tiek paredzētas tikai materiāla sastāva noziedzīgos nodarījumos.³ Kā pamatoti akcentē U. Krastiņš, kaitīgās sekas Krimināllikuma sevišķās daļas

¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

² Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 4. nov., Nr. 331/332.

³ Krastiņš U. *Noziedzīga nodarījuma sastāvs un kvalifikācija. Teorētiskie aspekti*. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2014, 92. lpp.

pantu dispozīcijās tiek norādītas tādos gadījumos, kad prettiesiskā darbība vai bezdarbība ar likumu aizsargātām interesēm rada materiālu, fizisku vai citādu taustāmu vai jūtamu kaitējumu, ko var izteikt salīdzināmās vienībās.⁴

Smagas sekas

Smagas sekas ir vērtējuma jēdziens, kura saturu likumdevējs ir konkretizējis, tajā pašā laikā atstājot to atvērtu un dodot iespēju tiesību normas piemērotājam piepildīt to ar saturu katrā konkrētā gadījumā. Īpašā likuma 24. panta pirmajā daļā noteikts, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izraisījis smagas sekas, iestājas, ja noziedzīga nodarījuma rezultātā izraisīta cilvēka nāve, nodarīti smagi miesas bojājumi vai psihiskas dabas traucējumi vismaz vienai personai, mazāk smagi miesas bojājumi vairākām personām, mantisks zaudējums lielā apmērā vai radīts citāds smags kaitējums ar likumu aizsargātām interesēm. Kā redzams no smagu seku normatīvā skaidrojuma, likumdevējs tās primāri saista ar konkretizētu fizisku kaitējumu, kā arī ar cita rakstura fizisku kaitējumu, kas var tikt vērtēts kā citāds smags kaitējums, piemēram, personas pašnāvība, smagi psiholoģiski pārdzīvojumi. Smagu seku saturs vistiešākajā veidā ir saistīts ar konkrētu noziedzīgu nodarījumu kategoriju,⁵ kā rezultātā to var raksturot ne tikai kā fiziska rakstura kaitējumu. Krimināllikumā smagas sekas kā materiāla sastāva noziedzīga nodarījuma pazīme galvenokārt paredzēta tādu noziedzīgu nodarījumu sastāvos, kuros personas veselība vai dzīvība ir noziedzīga nodarījuma papildu objekts. Tajā pašā laikā Krimināllikuma sevišķajā daļā ir normas, kurās smagu seku pazīme ietverta arī tādu noziedzīgu nodarījumu sastāvos, kas nav saistīti ar fiziska kaitējuma nodarīšanu. Piemēram, KL 241. panta trešā daļa (Patvaļīga piekļūšana automatizētai datu apstrādes sistēmai), KL 243. panta piektā daļa (Automatizētās datu apstrādes sistēmas darbības traucēšana un nelikumīga rīcība ar šajā sistēmā iekļauto informāciju), KL 244. panta otrā daļa (Nelikumīgas darbības ar automatizētās datu apstrādes sistēmas resursu ietekmēšanas ierīcēm). Raksta turpinājumā autore pakavēsies pie tādas smagu seku pazīmes izpratnes kā mazāk smagi miesas bojājumi, kas nodarīti vairākām personām. Likumdevējs, formulējot smagu seku izpratni Īpašā likuma 24. panta pirmajā daļā, ir ietvēris vairākas alternatīvas pazīmes, no kurām katra pati par sevi ir pietiekama, lai atzītu, ka ar nodarījumu ir radītas smagas sekas. Tātad kaitīguma ziņā tie ir salīdzināmi lielumi. Normatīvi noteiktas fiziska rakstura alternatīvas pazīmei “mazāk smagu miesas bojājumu nodarīšana vairākām personām” ir personas nāve un smags miesas bojājums vai psihiskas dabas traucējums vismaz vienai personai. No Īpašā likuma 24. panta satura izriet, ka vienas personas nāve vai smags miesas bojājums, vai psihiskas dabas traucējums vismaz vienai personai, vai mazāk smagi miesas bojājumi vairākām personām ir sekas, kas sava kaitīguma ziņā ir salīdzināmas. Jānorāda, ka likumdevējs smagas sekas galvenokārt ietvēris īpaši kvalificētu noziedzīgu nodarījumu sastāvu konstrukcijā. Lai izprastu vārdkopas “mazāk smagu miesas bojājumu nodarīšana vairākām personām” saturu, jānoskaidro, vai tie ir jebkādi miesas bojājumi, kas izraisīti ar noziedzīgu nodarījumu, vai arī tie ir noteiktas smaguma

⁴ Krastiņš U. *Noziedzīga nodarījuma sastāvs un kvalifikācija. Teorētiskie aspekti*. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2014, 92. lpp.

⁵ Plašāk sk. Hamkova D., Liholaja V. Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. *Jurista Vārds*, 2012, 10. janv., Nr. 2, 11. lpp.

pakāpes miesas bojājumi. Saskaņā ar Īpašā likuma 3. pielikumu “Kritēriji miesas bojājumu smaguma pakāpes noteikšanai, veicot medicīnisko ekspertīzi” pēc smaguma pakāpes miesas bojājumi tiek iedalīti smagos miesas bojājumos, vidēja smaguma un vieglos miesas bojājumos, un par šādas smaguma pakāpes miesas bojājumu tišu nodarīšanu atbildība ir paredzēta attiecīgi Krimināllikuma 125., 126. un 130. pantā, savukārt par smaga vai vidēja smaguma miesas bojājuma nodarīšanu aiz neuzmanības atbildība ir noteikta KL 131. pantā. Smaga miesas bojājuma izsmēlošs skaidrojums dots KL 125. panta pirmajā daļā. Tas ir miesas bojājums, kas bīstams dzīvībai vai bijis par iemeslu redzes, dzirdes vai kāda cita orgāna vai orgānu funkciju zaudēšanai, psihiskam vai citādam veselības traucējumam, ja tas saistīts ar vispārējo darbspēju paliekošu zaudējumu ne mazāk kā vienas trešdaļas apmērā vai izraisījis grūtniecības pārtraukšanu, vai izpaudies nelabojamā sejas izķēmojumā. Ar vidēja smaguma miesas bojājumu saprot tādu miesas bojājumu, kas nav bīstams dzīvībai un nav izraisījis šā likuma 125. pantā paredzētās sekas, bet izraisījis ilgstošu veselības traucējumu vai vispārējo darbspēju ievērojamu paliekošu zaudēšanu mazāk nekā vienas trešdaļas apmērā (KL 126. panta pirmā daļa). KL 130. pantā paredzētie vieglie miesas bojājumi ir jānošķir no maznozīmīgiem miesas bojājumiem, atbildība par kuru nodarīšanu paredzēta Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa⁶ 167.² pantā. Viegli miesas bojājumi ir miesas bojājumi, kas izraisījuši īslaicīgu veselības traucējumu no 7 līdz 21 dienai vai vispārējo darbspēju nenozīmīgu paliekošu zaudējumu līdz 5 procentiem (ieskaitot), savukārt ar maznozīmīgiem miesas bojājumiem jāsaprot miesas bojājumi, kas izraisījuši veselības traucējumu līdz 7 dienām.

Jautājums par miesas bojājuma izpratni kā kvalificēta noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmi ir ticis aktualizēts, piemērojot KL 231. panta otro daļu, kurā likumdevējs ir noteicis kriminālatbildību par huligānismu, kas saistīts ar miesas bojājumu nodarīšanu. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts attiecībā uz šīs normas piemērošanu akcentējis, ka viena no huligānismu kvalificējošām pazīmēm ir jebkāda tiesu medicīnas eksperta konstatēta miesas bojājuma nodarīšana cietušajai personai, ne tikai tāda viegla miesas bojājuma nodarīšana, kas izraisījusi īslaicīgu veselības traucējumu no 7 līdz 21 dienai vai vispārējo darbspēju nenozīmīgu paliekošu zaudējumu līdz 5 % (ieskaitot).⁷ Tādējādi, pamatojoties uz judikatūrā pausto atziņu, secināms, ka tādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu konstatācijai, kuru konstrukcijā ietverta norāde uz miesas bojājuma izraisīšanu, pietiek ar jebkāda miesas bojājuma nodarīšanu neatkarīgi no tā smaguma pakāpes un kriminālsodāmības pašas par sevi.

Atgriežoties pie jautājuma par smagām sekām un to izpausmes, ja ir nodarīti mazāk smagi miesas bojājumi vairākām personām, autores ieskatā situācija atšķiras no iepriekš aplūkotās. Pirmkārt, kaitīguma ziņā šīm sekām jābūt salīdzināmām ar citām Īpašā likuma 24. panta pirmajā daļā ietvertajām pazīmēm. Ja divām personām ir izraisīti maznozīmīgi miesas bojājumi vai arī vienai personai ir izraisīts, piemēram, viegls miesas bojājums, bet otrai – maznozīmīgs miesas bojājums, domājams, ka racionālāk un taisnīgāk šādu kaitējumu būtu vērtēt kā tādu, kas nav izraisījis smagas sekas, jo tas nav salīdzināms ar kaitējumu, kad vismaz vienai personai nodarīti smagi miesas bojājumi. Tāpat jāņem vērā, ka

⁶ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. *Ziņotājs*, 1984, 20. dec., Nr. 51.

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 29. maija lēmums lietā Nr. SKK-253/2013.

saskaņā ar Īpašā likuma 24. panta formulējumu pamats konstatēt smagas sekas būs arī tajos gadījumos, kad smagi miesas bojājumi izraisīti vairākām personām. Tiesību normā ir ietverta norāde uz minimālo kvantitāti – vismaz vienai personai izraisīts smags miesas bojājums. Savukārt tas nozīmē, ka tāds var tikt izraisīts arī vairākām personām. Otrkārt, likumdevējs, konstruējot aplūkojamo pazīmi, ir izmantojis formulējumu “mazāk smagi miesas bojājumi”, nevis “miesas bojājumi”, “jebkādi miesas bojājumi” u. tml. Tas nozīmē, ka smaguma pakāpes ziņā vairākām personām nodarītie miesas bojājumi ir mazāk smagi, salīdzinot tos ar smaga miesas bojājuma nodarīšanu, par ko atbildība paredzēta KL 125. pantā (tišs smags miesas bojājums) vai KL 131. pantā (smags miesas bojājums aiz neuzmanības). Pēc smaguma pakāpes miesas bojājumi Krimināllikumā tiek iedalīti smagos, vidēja smaguma un vieglos miesas bojājumos. Tādējādi maznozīmīgi miesas bojājumi, vismaz gramatiski tulkojot tiesību normu, nav pietiekami, lai veidotos smagu seku pazīme.

Minētais jautājums tika aktualizēts tiesu prakses apkopojumā “Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 317. panta otrās daļas, 318. panta otrās daļas un 319. panta otrās daļas”,⁸ no kura izriet, ka policijas kārtībnieks R. V. un jaunākais inspektors I. S. apsūdzēti un ar Liepājas tiesas 2008. gada 21. maija spriedumu krimināllietā Nr. 11260057607 atzīti par vainīgiem dienesta pilnvaru pārkāpšanā, kas saistīta ar vardarbību. Proti, diviem cietušajiem tika nodarīti miesas bojājumi – A. P. viegli miesas bojājumi ar īslaicīgu veselības traucējumu un S. D. viegli miesas bojājumi, kas neizraisīja īslaicīgu veselības traucējumu. Tiesu prakses apkopojuma autori attiecībā uz šo piemēru norāda, ka radītais kaitējums vērtējams kā smagas sekas, un tas, ka tāda kvalificējoša pazīme apsūdzētajiem netika inkriminēta, tiek vērtēta kritiski. Šajā sakarībā jānorāda uz vienu niansi, proti, 2010. gada 21. oktobrī tika izdarīti grozījumi likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”⁹ un 3. pielikuma “Kritēriji miesas bojājumu smaguma pakāpes noteikšanai, veicot medicīnisko ekspertīzi” 23. punkts izteikts jaunā redakcijā, par viegļiem miesas bojājumiem atzīstot tikai tādus miesas bojājumus, kas izraisījuši īslaicīgu veselības traucējumu no 7 līdz 21 dienai vai vispārējo darbību nenozīmīgu paliekošu zaudējumu līdz 5 procentiem. Līdz šo grozījumu izdarīšanai par viegļiem miesas bojājumiem uzskatīja arī tādus miesas bojājumus, kas nav izraisījuši veselības traucējumu vai vispārējo darbību zaudējumu, bet radījuši tikai īslaicīgas, maznozīmīgas sekas. Tādējādi 2008. gadā, ievērojot tā brīža normatīvo regulējumu, piemērā aprakstīto kaitējumu divām personām bija pamats atzīt par smagām sekām.

Ievērojams un liels apmērs

Likumdevējs Krimināllikumā noziedzīga nodarījuma nošķiršanai no mazāk kaitīgiem nodarījumiem izmanto tādus kvantitatīvus apzīmējumus kā “ievērojams apmērs” un “liels apmērs”. Šādi kritēriji tiek izmantoti arī kriminālatbildības

⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta tiesu prakses apkopojums “Tiesu prakse par krimināllietās pēc Krimināllikuma 317. panta otrās daļas, 318. panta otrās daļas un 319. panta otrās daļas”, 2014. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojuumi/> [aplūkots 2017. gada 24. janvāris]

⁹ Grozījumi likumā “Par krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 10. nov., Nr. 178.

diferencēšanai, likumdevējam veidojot noziedzīga nodarījuma kvalificētu vai īpaši kvalificētu noziedzīga nodarījuma sastāvu. Tiesību literatūrā norādīts, ka samērā bieži noziedzīga nodarījuma kaitīgās sekas tiek novērtētas kā liela apmēra, neliela apmēra u. c.¹⁰ Ievērojams apmērs ir jauns kritērijs, kas Krimināllikuma sevišķās daļas normās, kā arī Īpašajā likumā tika ieviests ar 2015. gada 29. oktobra likumu “Grozījumi Krimināllikumā”¹¹ un “Grozījumi likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību””¹² Raksta turpinājumā autore pievērsīsies kritēriju “ievērojams apmērs” un “liels apmērs” izmantošanai Krimināllikumā un Īpašajā likumā. Rodas jautājums, vai visos gadījumos, kad likumdevējs tiesību normas formulējumā norāda uz nodarījuma izdarīšanu ievērojamā vai lielā apmērā, ir pamats runāt par materiāla sastāva noziedzīgu nodarījumu. Likumdevējs ar ievērojamu¹³ un lielu apmēru¹⁴ bieži vien raksturo noziedzīga nodarījuma priekšmetu, precīzāk, tā kvantitatīvo pusi, izsakot to naudas izteiksmē (izņēmums ir alkoholiskie dzērieni un narkotiskās vai psihotropās vielas).¹⁵ Kā tiesību literatūrā pamatoti tiek norādīts, virknē gadījumu noziedzīga nodarījuma priekšmeta kvantitatīvais saturs pilnībā sakrīt ar nodarījuma radīto seku kvantitatīvo saturu.¹⁶ Šāds secinājums skaidrojams ar noziedzīga nodarījuma sastāva konstrukciju, kurā noziedzīga nodarījuma priekšmeta apmērs veido ar šo pašu nodarījumu radītos zaudējumus. Piemēram, nolaupītās mantas vērtība mantas īpašniekam rada tiešus zaudējumus. Ja izvairīšanās no nodokļu nomaksas notikusi lielos apmēros, tas, pirmkārt, ir nosacījums personas saukšanai pie kriminālatbildības, otrkārt, vienlaikus tas ir nodarījuma radītais zaudējuma apmērs.¹⁷ Ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas tiek radīts kaitējums valsts tautsaimniecības interesēm nodokļu iekasēšanas jomā un tieši – zaudētās iespējas veidā. Konkrētajā gadījumā noziedzīga nodarījuma priekšmeta apmērs un radīto zaudējumu apmērs sakrīt, jo, neveicot

¹⁰ Liholaja V. *Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse*. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2003, 33.–34. lpp., sk. arī Krastiņš U. *Noziedzīga nodarījuma sastāvs un kvalifikācija. Teorētiskie aspekti*. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2014, 94.–96. lpp.

¹¹ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 19. nov., Nr. 227.

¹² Grozījumi likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 19. nov., Nr. 227.

¹³ Īpašā likuma 23.¹ pantā noteikts, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgu nodarījumu, kas izdarīts ievērojamā apmērā, iestājas, ja noziedzīga nodarījuma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par 10 tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu.

¹⁴ Īpašā likuma 20. pantā noteikts, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziegumu, kas izdarīts lielā apmērā, iestājas, ja nozieguma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par 50 tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu.

¹⁵ Saskaņā ar Īpašā likuma 20.¹ pantu noziedzīgs nodarījums ar spirtu vai citiem alkoholiskiem dzērieniem ir izdarīts lielā apmērā, ja alkoholiskā dzēriena daudzums sasniedz 20 litrus absolūtā spirta; savukārt lieli apmēri attiecībā uz narkotiskām un psihotropām vielām ir noteikti likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 2. pielikumā “Kritēriji nelikumīgā aprītē esošu narkotisko un psihotropo vielu un zāļu, kā arī vielu, kas var tikt izmantotas narkotisko un psihotropo vielu nelikumīgai izgatavošanai (prekursori), iedalījumu apmēriem”.

¹⁶ Амиянц А. Размер как последствия в преступлениях в сфере экономики. Pieejams: <http://cyberleninka.ru/article/n/razmer-kak-posledstvie-v-prestupleniyah-v-sfere-ekonomiki> [aplūkots 2017. gada 25. janvārī].

¹⁷ Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности (Экономические преступления). Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002, с. 269.

Šāds skaidrojums būtībā izriet arī no Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojuma “Tiesu prakse lietās par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un izvairīšanos no nodokļa maksāšanas”. Sk. Tiesu prakse lietās par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un izvairīšanos no nodokļa maksāšanas: Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojums, 2013, kopsavilkuma 5, 6. pkt., 89.–90. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakses-apkopojuumi/kriminaltiesibas [aplūkots 2017. gada 20. janvārī].

maksājumus valsts budžetā lielā apmērā (noziedzīga nodarījuma priekšmets), vienlaicīgi tiek radīts tāda paša apmēra kaitējums valsts budžetam nesāņemto maksājumu veidā (nodarījuma sekas).

Plašākas diskusijas par to, vai darbības ar noziedzīga nodarījuma priekšmetu ir saistāmas ar noteiktām sekām, tika izvērstas Krievijas tiesībspeciālistu vidū. Tā, M. Firsovs norāda, ka Krievijas Federācijas kriminālkodeksa 146. panta otrajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums (Autortiesību vai blakustiesību izmantošana lielā apmērā) pēc savas konstrukcijas ir formāla sastāva nodarījums, jo tā pabeigšanas moments nav atkarīgs no seku iestāšanās, svarīgs ir pats vainīgās personas darbības izdarīšanas fakts lielā apmērā.¹⁸ Ir arī pretējs viedoklis, atzīstot, ka autortiesību objektu izmantošana lielā apmērā ir pazīme, kas raksturo sekas, ko izraisījis konkrētais nodarījums – zaudējumus neiegūtā labuma veidā.¹⁹ K. Kuzņecovs šajā sakarībā norāda, ka apmērs nav naudas vienībās izteikts ekvivalents neiegūtās iespējas veidā, bet gan formāls kritērijs nodarījuma kaitīguma apzīmēšanai.²⁰

Autores ieskatā darbība (bezdarbība) ar noziedzīga nodarījuma priekšmetu lielā vai ievērojamā apmērā ne vienmēr saistās ar noteiktu, izmērāmu kaitīgo seku radīšanu. Tā, piemēram, KL 190.¹ panta otrajā daļā noteikta atbildība par panta pirmās daļas dispozīcijā uzskaitīto preču un vielu, kuru aprīte ir aizliegta vai speciāli reglamentēta, pārvietošanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai, ja tā izdarīta lielā apmērā; KL 253. panta otrajā daļā un 253.¹ panta trešajā daļā atbildība pastiprināta, ja darbības ar narkotiskajām un psihotropajām vielām izdarītas lielā apmērā. Minētajos noziedzīga nodarījuma sastāvos priekšmeta kvantitāte ir saistāma ar noziedzīga nodarījuma paaugstinātu kaitīgumu, nevis ar kādām noteiktām sekām.

Attiecībā uz kontrabandas sastāvu, judikatūrā pausta atziņa, ka “kontrabandas preces vērtība pati par sevi neveido zaudējumu valsts vai Eiropas Savienības budžetam. Mantisks zaudējums valstij rodas tad, kad konstatēta ar likumu noteikta maksājama summa, kura noziedzīga nodarījuma dēļ nav ieskaitīta valsts ienākumos”.²¹ Autores ieskatā no šāda skaidrojuma izriet, ka pati darbība (bezdarbība) ar noziedzīga nodarījuma priekšmetu ievērojamā vai lielā apmērā automātiski nerada noteikta apmēra sekas.

Aplūkojamā jautājuma ietvaros jānorāda, ka Krimināllikumā ir arī tiesību normas, kurās likumdevējs kriminālatbildības iestāšanos saista ar diviem alternatīviem nosacījumiem – ar nodarījumu radīts būtisks kaitējums vai noziedzīgs nodarījums izdarīts ievērojamā apmērā. Šāda tiesību normas konstrukcija vērojama KL 206. panta pirmajā daļā, likumdevējam nosakot atbildību par preču zīmes, preču vai pakalpojumu citādas atšķirības zīmes vai dizainparauga nelikumīgu izmantošanu, zīmes viltošanu vai viltotas zīmes apzinātu izmantošanu vai

¹⁸ Фирсов М. Отдельные проблемы определения размера нарушения авторских и смежных прав. Pieejams: <http://www.procuror.spb.ru/k1113.html> [aplūkots 2017. gada 27. janvārī].

¹⁹ Лепина Т. Г. Противодействие нарушениям авторских и смежных прав (уголовно-правовой аспект) : автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 2010. С. 10, 18. Citēts pēc: Фирсов М. Отдельные проблемы определения размера нарушения авторских и смежных прав. Pieejams: <http://www.procuror.spb.ru/k1113.html> [aplūkots 2017. gada 27. janvārī].

²⁰ Кузнецов К. В. Уголовно-правовая характеристика посягательств, нарушающих авторские, смежные, изобретательские и патентные права: дис. канд. юрид. наук. М., 2007. С. 134. Citēts pēc: Фирсов М. Отдельные проблемы определения размера нарушения авторских и смежных прав. Pieejams: <http://www.procuror.spb.ru/k1113.html> [aplūkots 2017. gada 27. janvārī].

²¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2016. gada 21. jūnija lēmums lietā SKK-99/2016, krimināllieta Nr. 15890011613

izplatīšanu, ja tā izdarīta ievērojamā apmērā vai ja ar to radīts būtisks kaitējums ar likumu aizsargātām personas interesēm. Viens no būtiska kaitējuma veidošanās variantiem saskaņā ar *Īpašā likuma 23.* panta pirmās daļas otrajā punktā reglamentēto²² ir nodarījuma rezultātā radītās sekas, kas izpaužas kā mantisks zaudējums, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijis mazāks par 10 tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu. Savukārt *Īpašā likuma 23.¹* pantā skaidrots, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izdarīts ievērojamā apmērā, iestājas, ja noziedzīga nodarījuma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par 10 tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu. No KL 206. panta uzbūves, kā arī no *Īpašā likuma 23.* un *23.¹* pantā ietvertā regulējuma izriet, ka vienā gadījumā mantisks zaudējums, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijis mazāks par 10 tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu, kā būtiska kaitējuma izpausmes variants raksturo ar noziedzīgu nodarījumu radītās sekas, savukārt otrajā gadījumā ievērojams apmērs raksturo noziedzīga nodarījuma priekšmeta vērtību.

Aplūkojot Krimināllikuma sevišķajā daļā ietvertās tiesību normas, redzams, ka liels apmērs raksturo ne tikai noziedzīga nodarījuma priekšmetu, bet arī noziedzīga nodarījuma izdarīšanas līdzekli (piemēram, kukuļošanas sastāvos), informāciju par darījumu šādā apmērā (KL 219. pants), darījuma apmēru (piemēram, KL 288.², 288.³, 288.⁴ pants). Tā KL 219. panta otrajā daļā paredzēta atbildība par nepatiesu ziņu norādīšanu mantiska rakstura deklarācijā par mantu vai citiem ienākumiem lielā apmērā. Savukārt par likumā noteiktās deklarējamās mantas vai citu ienākumu izcelsmes avota nenorādīšanu vai par nepatiesu ziņu sniegšanu par deklarējamās mantas vai citu ienākumu izcelsmes avotu, ja šādas ziņas likumā noteiktajā kārtībā pieprasījusi attiecīgi pilnvarota valsts institūcija un ja nepatiesas ziņas norādītas par mantu vai citiem ienākumiem lielā apmērā, atbildība ir noteikta KL 219. panta trešajā daļā. Šajā gadījumā noziedzīgais nodarījums ir ar formālu sastāvu – nodarījums ir pabeigts ar panta dispozīcijā norādītās darbības (bezdarbības) izdarīšanas (pieļaušanas) brīdi. Panta otrajā un trešajā daļā ietvertais noteikums – nepatiesas ziņas norādītas par mantu vai citiem ienākumiem lielā apmērā – vērtējams kā nosacījums personas saukšanai pie kriminālatbildības, nevis saistāms ar konkrētu seku iestāšanos.²³

Raksta noslēgumā autore vēlas pakavēties pie vēl viena būtiska jautājuma. Likumdevējs *Īpašā likuma 20.* pantā noteicis, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziegumu, kas izdarīts lielā apmērā, iestājas, ja nozieguma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par 50 tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu. Priekšmetu vērtība nosakāma atbilstoši tirgus cenām vai tām pielīdzinātām cenām nodarījuma izdarīšanas laikā. Savukārt šā paša likuma *23.¹* pantā reglamentēts, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izdarīts ievērojamā apmērā, iestājas, ja noziedzīga nodarījuma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par 10 tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu. Priekšmeta vērtība nosakāma atbilstoši tirgus

²² Grozījumi likumā "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 19. nov., Nr. 227.

²³ Hamkovas D. komentārs KL 219. pantam. Sk. Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. *Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 218. lpp.

cenām vai tām pielīdzinātām cenām nodarījuma izdarīšanas laikā. Kā redzams, likumdevējs Īpašā likuma 20. un 23.¹ pantā, sniedzot liela apmēra un ievērojama apmēra skaidrojumu, šos vērtējuma jēdzienus saista tikai ar noziedzīga nodarījuma priekšmetu, kas rosina jautājumu, vai minētajās tiesību normās ietvertā noziedzīga nodarījuma priekšmeta vērtības aprēķināšana attiecināma arī uz tiem gadījumiem, kuros noziedzīga nodarījuma priekšmets kā noziedzīga nodarījuma sastāva elements nefigurē, bet tā vietā ir kāds cits raksturlielums, kas ļauj atzīt, ka noziedzīgs nodarījums ir izdarīts lielā vai ievērojamā apmērā.

Kopsavilkums

1. Mazāk smagu miesas bojājumu nodarīšana vairākām personām kā viena no smagu seku pazīmēm konstatējama gadījumos, kad vairākām personām ir nodarīti noteiktas smaguma pakāpes miesas bojājumi – viegli miesas bojājumi vai vidēja smaguma miesas bojājumi.
2. No Krimināllikuma normu konstrukcijas izriet, ka tajās ietvertie apzīmējumi – “ievērojams apmērs” un “liels apmērs” – ne visos gadījumos saistāmi ar konkrētu seku iestāšanos, dažkārt tie vērtējami kā nosacījums personas saukšanai pie kriminālatbildības. Likumdevējs ievērojamu un lielu apmēru izmanto gan kā ekvivalentu ar noziedzīgu nodarījumu radīto seku apzīmēšanai, gan nodarījuma kaitīguma apzīmēšanai.
3. No Īpašā likuma izriet, ka noziedzīga nodarījuma apmēra noteikšana, proti, tas, vai noziedzīgs nodarījums izdarīts lielā vai ievērojamā apmērā, atkarīga no noziedzīga nodarījuma priekšmeta vērtības, kas izsakāma naudas izteiksmē (izņēmums ir narkotiskās un psihotropās vielas, alkoholiskie dzērieni). Noziedzīga nodarījuma priekšmeta vērtības noteikšanas mehānisms ir normatīvi regulēts Īpašā likuma 20. un 23.¹ pantā, tomēr atklāts paliek jautājums, vai šis mehānisms attiecināms uz gadījumiem, kad aprēķināma nevis noziedzīga nodarījuma priekšmeta vērtība, bet kāds cits noziedzīga nodarījuma raksturlielums.

DALĪBAS UN LĪDZDALĪBAS KVALIFIKĀCIJAS PROBLĒMAS

PARTICIPATION AND JOINT PARTICIPATION QUALIFICATION PROBLEMS

Valentija Liholaja, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article deals with particular problems resulting from qualification of participation and joint participation in committing an offence, as they are addressed in legal practice. Firstly, it features separating a group of persons pursuant to prior agreement and an organised group as the forms of participation and as the qualifying features. These are analyzed, considering legal regulations, conclusions of criminal law and court practice; incorrect qualification is shown in cases of the offences committed in a group of persons, and theoretical and practical conclusions are given. Secondly, the question about the qualification nuances in separate cases of investigation provided for in Sections of the Special part of the Criminal Law, is reviewed in the article; these nuances were not clearly described neither in criminal law theory nor in court practice until now, and therefore the representatives of criminal law theory and those who apply law in practice are prompted to discuss the problems indicated in the article.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, dalība, līdzdalība, organizēta grupa, uzkūdišana

Keywords: criminal law, participation, joint participation, organized group

Ievads

Krimināllikumā¹ (turpmāk arī – KL) strikti nodalīta vairāku personu piedalīšanās noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, 18. pantā nosakot, ka tā ir dalība vai līdzdalība. Likumdevējs KL 19. un 20. pantā skaidri definējis dalības un līdzdalības jēdzienus, to kopīgās un atšķirīgās pazīmes ir nostiprinātas Latvijas krimināltiesību teorijas atziņās, galvenokārt profesora Ulda Krastiņa publikācijās,² kā arī judikatūrā. Piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 20. aprīļa lēmumā skaidrots, ka dalība no līdzdalības atšķiras ar to, ka dalības gadījumā divas vai vairāk personas tieši izdara noziedzīgu nodarījumu, savukārt līdzdalības gadījumā noziedzīgu nodarījumu izdara

¹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

² Sk., piemēram, Krastiņš U. *Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 237.–287. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 219.–253. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 98.–111. lpp.; Krastiņš U. *Grupveida nodarījumi: teorija un prakse. Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 135.–153. lpp.

izdarītājs, līdzdalībnieki kopā ar izdarītāju piedalās noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, bet nav bijuši tā tiešie izdarītāji.³

Lai arī šo krimināltiesību institūtu izpratne un piemērošana praksē kopumā atbilst krimināltiesiskajam regulējumam un teorijas un judikatūras atziņām, tiesu prakses apkopojumu gaitē veikto nolēmumu analīze ļauj identificēt arī kļūdainus kvalifikācijas risinājumus grupveida noziegumu gadījumos.⁴ Atsevišķi dalības un līdzdalības jautājumi turpmāk tiks aplūkoti plašāk, balstoties uz konkrētiem prakses piemēriem.

1. Personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās un organizēta grupa kā dalības formas, to kvalificējošas pazīmes

Krimināltiesību teorijā ir definētas pazīmes, kādas piemīt personu grupai pēc iepriekšējas vienošanās, un, kā norāda U. Krastiņš, šī dalības forma ir konstatējama gadījumos, kad “vismaz divas personas par kopīgi izdarāmo noziegumu ir vienojušās pirms prettiesisko darbību, kas jau tieši vērstas uz noziedzīgā nodarījuma realizēšanu, izdarīšanas”.⁵ Iepriekšējās vienošanās laikā iespējama arī lomu sadale kopīgi uzsāktā nodarījuma realizācijai. Šīs personas “ar kopīgām darbībām tieši realizē tišu (ar nodomu) noziedzīgu nodarījumu, atrodoties noziedzīga nodarījuma izdarīšanas vietā un tajā pašā laikā, apzinoties, ka nodarījums tiek izdarīts kopā ar vēl vismaz vienu personu, kā arī pastāv nepieciešamā cēloņsakarība starp vairāku personu kopīgajām darbībām un iestājušos kaitīgu rezultātu”.⁶

Savukārt organizētas grupas kā dalības formas pazīmes ir noteiktas KL 21. panta pirmajā daļā, tā sākotnējā 1998. gada 17. jūnija redakcijā norādot, ka organizēta grupa ir vairāk nekā divu personu izveidota stabila apvienība, kura radīta nolūkā izdarīt noziedzīgus nodarījumus vai smagu vai sevišķi smagu noziegumu un kuras dalībnieki saskaņā ar iepriekšēju vienošanos sadalījuši pienākumus. Ar 2002. gada 25. aprīļa likumu⁷ no KL 21. panta pirmās daļas izslēgta norāde uz apvienības stabilitāti, savukārt ar 2012. gada 13. decembra likumu⁸ citādi izteikts organizētas grupas radīšanas nolūks. Tādējādi no KL 21. panta pirmās daļas aktuālās redakcijas izriet, ka organizēta grupa ir vairāk nekā divu personu izveidota apvienība, kura radīta nolūkā kopīgi izdarīt vienu vai vairākus noziegumus un kuras dalībnieki saskaņā ar iepriekšēju vienošanos sadalījuši pienākumus.

Salīdzinot šo abu dalības formu pazīmes, krimināltiesību teorijā tiek atzīmēts, ka organizētas grupas sastāvs atšķiras kvantitatīvi, jo to veido vismaz trīs personas, kā arī obligāta organizētas grupas pazīme ir pienākumu sadalīšana saskaņā ar iepriekšēju vienošanos. No tā savukārt izriet, ka visiem organizētas grupas dalībniekiem, atšķirībā no grupas dalībniekiem pēc iepriekšējas vienošanās, nav noziedzīgās darbības jārealizē tieši nodarījuma izdarīšanas vietā un vienā laikā, kā arī tieši nav jārealizē plānotā nozieguma sastāva objektīvās pazīmes, jo katrs grupas

³ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 20. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-01-108/07.

⁴ Sk. arī Liholaja V. Vairāku personu piedalīšanās noziedzīga nodarījuma izdarīšanā kvalifikācijas problēmjautājumi. *Administratīvā un kriminālā justīcija*, 2014, Nr. 1, 49.–62. lpp.

⁵ Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 100. lpp.

⁶ Turpat, 101. lpp.

⁷ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 9. maijs, Nr. 69.

⁸ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 27. dec., Nr. 202.

dalībnieks pilda tam uzliktos pienākumus un neatkarīgi no tam piešķirtās lomas ir nozieguma līdzizdarītājs.⁹

Jautājums par grupveida noziegumu kvalifikāciju vairākkārt risināts arī judikatūrā, taču, pirms pāriet pie apskata praktiskās puses, nepieciešams pakavēties pie nozieguma izdarīšanas organizētā grupā kā kvalificējošas pazīmes formulējuma Krimināllikuma sevišķās daļas normās, no kā ir atkarīga arī noziedzīgā nodarījuma kvalifikācija.

Formulējot attiecīgajos Krimināllikuma pantos šo kvalificējošo pazīmi, tiek norādīts vai nu uz tajā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, piemēram, slepkavību, nelikumīgu brīvības atņemšanu, personas nolaupīšanu, ja tas izdarīts organizētā grupā, vai arī uz tādām pašām darbībām vai attiecīgajā panta daļā paredzētajām darbībām, ja tās izdarījusi organizēta grupa. Tā savulaik veidojās situācija, ka šī kvalificējošā pazīme varēja tikt inkriminēta arī tad, kad atbildība par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu bija paredzēta ar nosacījumu, ka tas izdarīts atkārtoti gada laikā, kā tas bija, piemēram, KL 98. pantā, kura pirmajā daļā noteikta atbildība par radioaktīvo un ķīmisko vielu aprites drošības noteikumu pārkāpšanu, ja tā izdarīta atkārtoti gada laikā, savukārt panta trešajā daļā – par šā panta pirmajā daļā norādīto noteikumu pārkāpšanu, ja to izdarījusi organizēta grupa.

Pēc tam, kad ar 2010. gada 21. oktobra likumu¹⁰ KL 98. panta pirmā daļa tika izslēgta, atbilstoši šā panta otrajā daļā noteiktajam atbildība par radioaktīvo un ķīmisko vielu aprites drošības noteikumu pārkāpšanu tika saistīta ar būtisku kaitējumu videi, cilvēku veselībai, mantiskajām vai saimnieciskajām interesēm, bet, ja ar to nav radīts būtisks kaitējums norādītajām interesēm, iestājas administratīvā atbildība saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa¹¹ 84.¹ vai 88. pantu. Tā kā ar šiem grozījumiem KL 98. panta trešajā daļā tika noteikta atbildība par šā panta otrajā daļā minēto noteikumu pārkāpšanu, normas komentārā pamatoti norādīts – lai noziegumu kvalificētu kā izdarītu organizētā grupā, jākonstatē šā panta otrajā daļā norādītās darbības vai bezdarbība, ar ko pārkāpti radioaktīvo vai ķīmisko vielu aprites drošības noteikumi, bet būtiskais kaitējums ar šo kvalificējošo pazīmi netiek saistīts.¹²

Varētu pieļaut, ka šāda situācija izveidojās ne visai veiksmīgā organizētas grupas izveidošanas nolūka formulējuma dēļ KL 21. pantā, kā arī tāpēc, ka Krimināllikumā kopumā nebija strikti noteiktas tās pamatsastāva pazīmes, kādas jākonstatē, lai veidotos kvalificēts sastāvs. Tas tika precizēts ar 2012. gada 13. decembra likumu,¹³ kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī, kad virknē Krimināllikuma pantu tika norādīts vai nu uz to, ka kvalificēta sastāva veidošanai jākonstatē tikai nodarījums (darbība vai bezdarbība), vai arī jākonstatē noziedzīgs nodarījums, kas prezumē arī kaitīgās sekas, ja tādas pamatsastāvā paredzētas.

Taču šādas izmaiņas neskāra krimināltiesību normas, kurās kā kvalificējoša pazīme norādīta nozieguma izdarīšana organizētā grupā. Piemēram, lai arī no KL

⁹ Plašāk par to sk. Krastiņš U. *Mantisko nodarījumu teorētiski praktiski kvalifikācijas jautājumi. Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 317.–321. lpp.

¹⁰ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 10. nov., Nr. 178.

¹¹ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1984, 20. dec., Nr. 51.

¹² Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 112. lpp.

¹³ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 27. dec., Nr. 202.

218. panta tika izslēgta pirmā daļa, kurā bija paredzēta atbildība par izvairīšanos no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas vai par ienākumu, peļņas vai citu ar nodokli apliekamo objektu slēpšanu vai samazināšanu, ja šīs darbības izdarītas atkārtoti gada laikā, un par kriminālsodāmu tika atzīts tikai tāds noziegums, ar kuru nodarīti zaudējumi valstij vai pašvaldībai lielā apmērā (panta otrā daļa), panta trešā daļa tika atstāta bez grozījumiem, nosakot atbildību par panta otrajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās izdarījusi organizēta grupa. Tādējādi arī šajā gadījumā kvalificējošā pazīme – organizēta grupa – attiecināta uz administratīvā kārtā sodāmu pārkāpumu, jo saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 159. pantu persona sodāma par izvairīšanos no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, kā arī par ienākumu, peļņas vai citu ar nodokli apliekamo objektu slēpšanu (samazināšanu). Jāpiezīmē, ka tādā pašā redakcijā kvalificēti sastāvi tika formulēti arī pēc 2013. gada 1. aprīļa.

Arī KL 190. panta sākotnējā redakcijā atbildība par kontrabandu bija paredzēta ar nosacījumu, ja tā izdarīta lielā apmērā, panta trešajā daļā pastiprinot atbildību par kontrabandu, kas izdarīta organizētā grupā. Ar 2005. gada 28. aprīļa likumu¹⁴ KL 190. pantā tika grozīts kriminālatbildības nosacījums, lielu apmēru aizstājot ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu atkārtoti gada laikā, ko ar 2012. gada 13. decembra likumu aizstāja ar būtisku kaitējumu, bet ar 2015. gada 29. oktobra likumu¹⁵ – ar nosacījumu, ka kontrabanda izdarīta ievērojamā apmērā. Visās septiņās panta redakcijās bija un ir norāde uz kontrabandu, ja to izdarījusi organizēta grupa.

Kontrabandas definīcija, kas dota KL 190. panta pirmajā daļā, ir analogiska kontrabandas definīcijai, ko satur Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.¹² pants. Norāde KL 190. panta pirmās daļas aktuālajā redakcijā uz ievērojamu apmēru kā kriminālatbildības nosacījumu ir kritērijs administratīvā un krimināltiesiskā kārtā sodāmas kontrabandas norobežošanai, un, inkriminējot kontrabandu organizētā grupā, ja netiek konstatēta tās izdarīšana ievērojamā apmērā, persona faktiski tiek saukta pie kriminālatbildības par administratīvā pārkāpuma izdarīšanu.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departaments 2015. gada 26. novembra lēmumā norādījis, ka jautājums par nodarījuma kvalificēšanu saskaņā ar Krimināllikuma sevišķās daļas pantos norādīto kvalificējošo pazīmi – organizētu grupu – aplūkojams kopsakarā ar Krimināllikuma 21. pantu, kurā sniegtas organizētas grupas pazīmes un norādīti gadījumi, kādos personai iestājas atbildība par nozieguma izdarīšanu organizētā grupā.¹⁶ Ievērojot no organizētas grupas definīcijas izrietošo tās radīšanas mērķi – nolūku izdarīt vienu vai vairākus noziegumus, izstrādāts likumprojekts, kas paredz virknē Krimināllikuma normu kvalificējošo pazīmi – organizēta grupa – paredzēt ne tikai tad, ja tiek izdarītas panta pamatsastāvā paredzētās darbības, bet arī tad, ja ir iestājušās attiecīgā panta pamatsastāvā paredzētās kaitīgās sekas, tas ir, sniedzot atsauci nevis uz attiecīgās panta daļas darbībām, bet uz visu noziedzīga nodarījuma sastāvu.¹⁷ Šāda nepieciešamība faktiski jau izrietēja no 2012. gada 13. decembra grozījumiem Krimināllikumā.

¹⁴ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 18. maijs, Nr. 78.

¹⁵ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 19. nov., Nr. 227.

¹⁶ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2015. gada 26. novembra lēmums lietā Nr. SKK-32/2015.

¹⁷ TMAnot-190916-KL; Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija).

Pārejot pie kvalificētu sastāvu veidošanas prakses, vispirms aplūkosim piemēru.

Personas K., Š. un Z. apsūdzētas laupīšanā un neatļautu darbību izdarīšanā ar maksāšanas līdzekļiem organizētā grupā.¹⁸ Pirmās instances tiesa, izslēdzot šo kvalificējošo pazīmi, atsaucās uz judikatūrā skaidroto, ka organizēta grupa ir īpašs noziedzīgs grupējums, jo atbilstoši lomu sadalījumam iepriekšējās vienošanās laikā starp grupas dalībniekiem var pastāvēt zināma pakļautība un nozieguma sekmīga paveikšana ir atkarīga no katra grupas dalībnieka uzdevuma izpildes.¹⁹ Tiesa norādīja, ka no lietā esošajiem pierādījumiem neizriet, ka noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā dalību ņēmušās trīs personas būtu sadalījušas pienākumus, jo par to neliecina apsūdzēto rīcība noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī. Turklāt, kā izriet no krimināltiesību teorijas, ir nepieciešams, lai šie pienākumi tiek veikti kopīgo darbību ķēdē, taču konkrētajā gadījumā apsūdzēto darbības bija vairāk haotiskas nekā organizētas. Tiesa pamatoti atzina, ka apsūdzēto izveidotā grupa pilnībā atbilst Krimināllikuma 19. pantā ietvertajam jēdzienam par dalību, jo konstatējams gan tas, ka visi trīs apsūdzētie vienojušies par kopīgi izdarāmo laupīšanu vēl pirms prettiesisko darbību veikšanas, kas pašas par sevi jau bija vērstas uz nodoma realizēšanu, vienojās par to mutiski un noziegumu izdarīja ar savstarpēji saskaņotām darbībām. To par pareizu atzina arī apelācijas instances tiesa,²⁰ piekřrtot nozieguma kvalifikācijai saskaņā ar KL 176. panta otro daļu – laupīšana, kas izdarīta personu grupā pēc iepriekšējās vienošanās. Savukārt maksāšanas līdzekļa nolau-pīšana un izmantošana personu grupā tika atzīta par apsūdzēto atbildību pastipri-nošu apstākli, jo tāda kvalificējošā pazīme KL 193. panta otrajā daļā nav paredzēta.

Citā kriminālprocesā kasācijas instances tiesa, skaidrojot, ka KL 193. pantā nav noziedzīga nodarījuma kvalificējošas pazīmes – personu grupa – norādīja, ka apelācijas instances tiesai tādēļ jāizvērtē, vai noziedzīgs nodarījums nav izdarīts līdzdalībā, prezumējot noziedzīga nodarījuma atbalstīšanu, jo, izdarot noziedzīgu nodarījumu līdzdalībā, bez tiešā izdarītāja piedalās arī citas personas, kuras neņem tiešu dalību noziedzīga rezultāta sasniegšanā, bet kurām ir noteikti citi uzdevumi, lai kopīgi panāktu iecerētā mērķa sasniegšanu, tas ir, ar kopīgām darbībām tiek realizēts noziedzīga nodarījuma sastāvs.²¹

Ja iepriekš analizētajā gadījumā kļūdaini inkriminēta nozieguma izdarīšana organizētā grupā, tad var minēt arī tādus prakses piemērus, kad šī kvalificējošā pazīme nav identificēta un nodarījums kvalificēts kā izdarīts personu grupā pēc iepriekšējās vienošanās. Šāda situācija īpaši raksturīga cilvēku tirdzniecībā, personas nosūtīšanā seksuālai izmantošanai un sutenerisma gadījumos, ko kārtējo reizi apstiprināja 2014. gadā veiktais tiesu prakses apkopojums.

Piemēram, ar tiesas spriedumu konstatēts, ka A. un viņa faktiskā sieva J. vienojās ar Vācijā dzīvojošu pirmstiesas kriminālprocesā precīzi nenoskaidrotu personu vārdā Laura par kopīgām noziedzīgām darbībām – iedzīvošanās nolūkā sievietes ar viņu piekrišanu nosūtīt uz Vācijas seksuālo pakalpojumu sniegšanai ar sadomazohistiskām novirzēm Laurai piederošos dzīvokļos un studijās. Saskaņā ar iepriekšējo vienošanos A. un J. pienākumos ietilpa sieviešu savervēšana Latvijā,

¹⁸ Aizkraukles rajona tiesas 2015. gada 20. janvāra spriedums lietā Nr. K07-0044-15/5, krimināllieta Nr. 11370010514.

¹⁹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 23. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-0440-13.

²⁰ Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2015. gada 2. novembra spriedums krimināllieta Nr. 11370010514.

²¹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 13. septembra lēmums lietā Nr. SKK-83/2012.

viņu iepazīstināšana ar darba raksturu, seksuālo pakalpojumu sniegšanas veidiem, darba apstākļiem un nosacījumiem, samaksas kārtību un apmēru, kā arī savervēto sieviešu nogādāšana uz Vāciju, tai skaitā aviobiļešu rezervēšana no Rīgas uz Berlīni. Savukārt Lauras pienākumos ietilpa savervēto sieviešu sagaidīšana Vācijā, viņu iekārtošana darbā par prostitutām, reklāma un klientu piegāde, naudas iekasēšana par sieviešu sniegtajiem seksuālajiem pakalpojumiem, kā arī kontroles un uzraudzības funkcijas pār savervēto sieviešu darba pienākumu izpildi. Tādā veidā tika savervētas divas sievietes, viena no viņām arī aizbrauca uz Vāciju un strādāja Laurai piederošajā salonā – studijā ar sadomazohistiskajām novirzēm, 50–60 % no nopelnītās naudas atdodot salona īpašniecei Laurai.²²

A. un J. atziti par vainīgiem KL 165.¹ panta otrajā daļā paredzētajā personas nosūtīšanā ar tās piekrišanu seksuālai izmantošanai, kas izdarīta personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās. Jautājums par nozieguma izdarīšanu organizētā grupā nav apspriests, lai arī konstatēta gan triju personu apvienošanās nolūkā izdarīt noziegumus, gan pienākumu sadale iepriekšējas vienošanās laikā, gan šo pienākumu veikšana kopīgo noziedzīgo darbību laikā. Šāds kvalifikācijas risinājums ir pretrunā ar krimināltiesību teorijā un judikatūrā nostiprinātajām atziņām, ka nav obligāti jākonstatē, ka vismaz trīs personas savstarpējā sarunā sadalījušas pienākumus un visas piedalās katra nozieguma izdarīšanā, bet ir jākonstatē, ka grupa sastāv vismaz no trim personām un katrs grupas dalībnieks apzinās, ka bez viņa ir arī citas personas, kuras, veicot viņām piešķirtos pienākumus, sekmē kopīgu nozieguma izdarīšanu, kā arī jānoskaidro, ka grupas dalībnieki ir informēti par nozieguma izdarīšanas veidu, katrs apzinās, ka veic savus pienākumus kopīgo darbību ķēdē, lai noziegums tiktu izdarīts. Par vienošanos kopīgi izdarīt noziegumu un pienākumu sadales faktu var liecināt ne tikai mutiska vienošanās, bet arī personu konkrēta saskaņota rīcība.²³

Tā kā noziedzīga nodarījuma izdarīšanā gan personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, gan arī organizētā grupā ir pazīmes, kas veido kvalificētu sastāvu, tās ir inkriminējamas tikai tad, ja ir norādītas Krimināllikuma sevišķās daļas pantu attiecīgajās daļās. Attiecībā uz organizētu grupu KL 21. panta otrajā daļā par to pat ir ietverta speciāla norāde. Taču praksē sastopami gadījumi, kad noziedzīga nodarījuma izdarīšana grupā tiek inkriminēta arī tādos noziedzīgos nodarījumos, kuros nav norādes uz vairāku personu piedalīšanos. Tas īpaši attiecināms uz svešas mantas iznīcināšanu un bojāšanu, jo tiesu prakses analīzes gaitā konstatēta virkne gadījumu, kad mantas iznīcināšanā un/vai bojāšanā piedalījušas vairākas personas, un tas galvenokārt raksturīgs personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās izdarītai mantas nolaupīšanai, kas saistīta ar iekļūšanu dzīvoklī, citā telpā vai kas izdarīta no glabātavas vai transportlīdzekļa.²⁴ Ilustrācijai viens piemērs.

Personas K., B., M., U. un A. apsūdzētas svešas kustamas mantas (naudas) slepenā nolaupīšanā organizētā grupā, kas izdarīta, iekļūstot telpā un no glabātavas,

²² Rīgas rajona tiesas 2011. gada 11. maija spriedums krimināllietā Nr. 11815005110.

²³ Krastiņš U. *Mantisko nodarījumu teorētiski praktiski kvalifikācijas jautājumi. Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 318.–321. lpp.; Liholaja V. *Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Likums, teorija, prakse. Otrais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 107. lpp.; Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2006. gada 12. janvāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0020/06; 2007. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. SKK-0333/07; 2012. gada 18. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-533/2012.

²⁴ Sk. Tiesu praksi krimināllietās par mantas iznīcināšanu un bojāšanu, 2014. Pieejams: www.at.gov.lv/judikatura/tiesu-pkakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/.

kā arī svešas mantas (bankomāta) tīšā bojāšanā organizētā grupā, nodarot zaudējumu lielā apmērā. Pirmās instances tiesa par vainīgiem KL 185. panta otrajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā atzina K. un B., savukārt M., U. un A. atzina par nevainīgiem un attaisnoja, nekonstatējot viņu darbībās noziedzīga nodarījuma sastāvu. Argumentējot šādu lēmumu, tiesa pamatoti norādīja, ka “Krimināllikuma 185. panta dispozīcijā nav minēta tāda kvalificējoša pazīme kā noziedzīga nodarījuma izdarīšana personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās vai noziedzīga nodarījuma izdarīšana organizētā grupā. Līdz ar to, lai izvirzītu apsūdzību par svešas mantas tīšu bojāšanu, apsūdzībā ir konkrēti jānorāda, ar kādām darbībām katrs apsūdzētais ir izdarījis šo noziedzīgo nodarījumu. Apsūdzībā nav minēts un tiesas izmeklēšanā nav iegūti pierādījumi, kas apstiprinātu, ka M., U. un A. būtu izdarījuši kādas konkrētas darbības, kuru rezultātā tikusi sabojāta [...] manta”.²⁵

Par pirmās instances tiesas spriedumu daļā par M., U. un A. attaisnošanu tika iesniegts apelācijas protests, ko apelācijas instances tiesa atzina par pamatotu un apmierināja, atzīstot šos apsūdzētos par vainīgiem bankomāta tīšā bojāšanā, kas izdarīta organizētā grupā, par pamatojumu norādot, ka visu organizētās grupas dalībnieku darbības bija virzītas uz naudas zādzību no bankomāta, tātad viņi apzinājās, ka zādzība tiks izdarīta, sabojājot bankomātu. Tas tiesas ieskatā norāda uz to, ka neatkarīgi no katra apsūdzētā lomas kopīgi izdarītajā nodarījumā visi organizētās grupas dalībnieki saucami pie kriminālatbildības arī par mantas tīšu bojāšanu, lai arī KL 185. pantā nav kvalificējošas pazīmes – organizēta grupa. Atzīstot M., U. un A. par vainīgiem svešas mantas tīšā bojāšanā organizētā grupā, viņu nodarījums tika kvalificēts saskaņā ar KL 185. panta otro daļu, “papildinot šo kvalifikāciju ar KL 21. pantu, jo Krimināllikuma 185. pantā nav kvalificējošas pazīmes – organizēta grupa”.²⁶

Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ar 2013. gada 29. oktobra lēmumu apelācijas instances tiesas spriedumu šajā daļā atcēla un kriminālprocesu izbeidza noziedzīga nodarījuma sastāva neesamības dēļ. No kasācijas instances tiesas lēmuma, pirmkārt, izriet, ka atbilstoši KL 21. pantā noteiktajam atbildība par organizētā grupā izdarītu noziegumu iestājas tikai Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētajos gadījumos, un, otrkārt, tā kā KL 185. panta otrajā daļā nav paredzēta tāda pazīme kā mantas tīša iznīcināšana vai bojāšana personu grupā vai organizētā grupā, katram apsūdzētajam jāatbild par tām darbībām, kuras viņš ir izdarījis.²⁷

2. Uzkūdišana kā līdzdalības veids un kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums

KL 20. panta trešajā daļā likumdevējs visai lakoniski norāda, ka par uzkūditāju kā līdzdalībnieku uzskatāma persona, kas pamudinājusi citu personu izdarīt noziedzīgu nodarījumu. Kā norāda U. Krastiņš, uzkūditāja loma izpaužas tādējādi, ka “viņam rodas doma par nodarījuma izdarīšanu, bet noziedzīgā nodarījuma realizēšanai viņš izvēlas citu personu, un ar tās palīdzību tiek izdarīts noziedzīgs

²⁵ Madonas rajona tiesas 2012. gada 22. jūnija spriedums krimināllietās Nr. 11300058511, Nr. 11370076211.

²⁶ Vidzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2013. gada 18. aprīļa spriedums lietā Nr. KA05-0005/13-8.

²⁷ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 28. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-0440-13. Lidzīga norāde rodama arī Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 19. septembra lēmumā lietā Nr. SKK-505/2008.

nodarījums”.²⁸ Līdzīga tēze rodama arī judikatūrā, ka uzskūditāja kā noziedzīga nodarījuma līdzdalībnieka nodoms ir vērstš uz noziedzīga rezultāta sasniegšanu ar citas personas palīdzību, savukārt noziedzīga nodoma izdarītāja nodoms ir vērstš tieši uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Līdz ar to nepieciešams, lai nodoms izdarīt noziedzīgu nodarījumu būtu gan uzskūditājam, gan izdarītājam.²⁹ Atbildība par rīcību, kas vērstā uz citas personas gribas ietekmēšanu, lai tā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, tiek risināta līdzdalības institūta ietvaros, un persona, kura realizē uzskūdišanu, saucama pie atbildības saskaņā ar KL 20. panta trešo daļu un attiecīgo Krimināllikuma sevišķās daļas pantu.

Tāču Krimināllikuma sevišķajā daļā ir virkne tādu normu, kurās noteikta atbildība par citas personas gribas ietekmēšanu (iesaistīšanu, pamudināšanu, aicinājumu u. tml.) uz noteiktu rīcību. Viens no tādiem sastāviem ir arī kukuļa piedāvāšana, par kuru judikatūrā ir skaidrots, ka tā vērtējama kā atsevišķš uzskūdišanas gadījums, ko likumdevējs īpaši paredzējis KL 323. panta pirmajā daļā, līdz ar to atzīstot pat patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu. Aicinājuma pieņemš kukuli sastāvs ir formāls, tas ir pabeigts ar darbības – aicinājuma pieņemš kukuli – izteikšanas brīdi.³⁰ Tādējādi judikatūrā nostiprināts U. Krastiņa vēl 2003. gadā no teorētiskajām un praktiskajām nostādņēm izdarītais secinājums, ka “iesaistīšana, pamudināšana, aicinājumi, piespiešana, iejaukšanās ir atsevišķi uzskūdišanas gadījumi, kas īpaši paredzēti Krimināllikuma sevišķās daļas normās un līdz ar to atzīti kā patstāvīgi noziedzīgi nodarījumi”.³¹

Ar šo Augstākās tiesas skaidrojumu apstiprināta arī krimināltiesību teorijā valdošā atziņa, ka šādi speciālie uzskūdišanas gadījumi kā formāla sastāva noziedzīgi nodarījumi atzīstami par pabeigtiem ar uzskūdošās darbības izdarīšanas brīdi neatkarīgi no tā, vai uzskūditāis ir vai nav izdarījis noziedzīgu nodarījumu. Tai pašā laikā ir arī atsevišķi neizdiskutēti šo speciālo noziedzīgo nodarījumu kvalifikācijas jautājumi, kas tiks aplūkoti, balstoties uz KL 172. panta piemērošanas praksi, kurš paredz atbildību par nepilngadīgā iesaistīšanu noziedzīgā nodarījumā.

Vispirms analizēsīm situāciju, kad noziedzīga nodarījuma izdarīšanā iesaistīta persona, kura nav sasniegusi kriminālatbildības vecumu, tas ir, mazgadīga persona. Atbilstoši KL 17. pantā noteiktajam, persona, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanai izmantojusi citu personu, kura saskaņā ar Krimināllikuma nosacījumiem nav saucama pie kriminālatbildības, ir atzīstama par noziedzīga nodarījuma izdarītāju. Tāču te, autoresprāt, būtisks ir Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmuma Nr. 3 “Likuma piemērošana krimināllietās par svešas mantas nolaupīšanu” 8.8. punktā ietvertais skaidrojums par nepieciešamību konstatēt, vai vainīgais, kurš atzīstams par noziedzīga nodarījuma tiešo izdarītāju neatkarīgi no tā, vai viņš pats tajā ir piedalījies, ir apzinājies, ka šī persona mazgadības dēļ nav varējusi saprast savu darbību noziedzīgo raksturu.³² Šajā gadījumā vainīgā persona

²⁸ Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 107. lpp.

²⁹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 16. novembra lēmums lietā Nr. SKK-680/2006.

³⁰ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2016. gada 31. marta lēmums lietā Nr. SKK-25/2016.

³¹ Krastiņš U. *Krimināltiesību teorijas un prakses problēmas. Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 36. lpp.

³² Likuma piemērošana krimināllietās par svešas mantas nolaupīšanu: Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmums Nr. 3. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 77. lpp.

saucama pie atbildības par konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanu un par nepilngadīgā iesaistīšanu noziedzīgā nodarījumā.

Domājams, ka citāds nodarījuma juridiskais izvērtējums būs tad, ja mazgadīgā persona, kura iesaistīta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, lai arī nav sasniegusi kriminālatbildības vecumu, saprot un apzinās savu darbību noziedzīgo raksturu un kopā ar iesaistītāju izdara noziedzīgu nodarījumu.

Tā ar Kuldīgas rajona tiesas spriedumu konstatēts, ka persona E., īstenojot iepriekš panākto vienošanos ar savu deviņus gadus veco dēlu, pret kuru kriminālprocess izbeigts, nolēma izdarīt zeltlietu zādzību no lombarda telpās novietotās stikla vitrīnas. Šajā nolūkā E. starp stikla vitrīnas spraugām iebāza metāla stiepli āķa formā, ar kuras palīdzību mēģināja no vitrīnā novietotā paliktņa novilkt zelta ķēdīti un zelta aproci, taču no paliktņa viņam izdevās novilkt tikai aproci. Tad pēc E. norādījuma zādzībā iesaistījās viņa mazgadīgais dēls, kurš ar minētās stieples palīdzību no stikla vitrīnas nolaupīja zelta aproci un atdeva to E. Pēc tam E. izvilkta no vitrīnas arī zelta ķēdīti, kas pēc izvilkšanas nokrita zemē, bet zēns to pacēla un atdeva E.³³

E. nodarījums kvalificēts saskaņā ar KL 175. panta trešo daļu kā zādzība, kas saistīta ar iekļūšanu glabātavā, un kā nepilngadīgā iesaistīšana noziedzīgā nodarījumā saskaņā ar KL 172. pantu, kas atbilst faktiskajiem lietas apstākļiem. Taču, neskatoties uz spriedumā konstatēto, ka zādzība izdarīta, rikojoties saskaņoti un personu grupā, iepriekš par to vienojoties, nozieguma izdarīšana personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās E. nav inkriminēta, bet tas saskaņā ar KL 48. panta pirmās daļas 2. punktu atzīts par E. atbildību pastiprinošu apstākli. Šāda nodarījuma kvalifikācija ir pretrunā ar jau minētā Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmuma Nr. 3 8.8. punktā ietverto skaidrojumu, ka noziedzīgi nodarījumi, kas izpaužas kā mantas nolaupīšana, jāatzīst par izdarītiem grupas sastāvā arī gadījumos, kad tiesai nodod tikai vienu no grupas dalībniekiem, bet pārējie pie kriminālatbildības saskaņā ar likumu nav saukti. Tā kā nodarījuma izdarīšana personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās ir zādzību kvalificējošā pazīme atbilstoši KL 48. panta ceturtajā daļā noteiktajam, šāds apstāklis nav atzīstams par atbildību pastiprinošu.

Sarežģītāks ir jautājums par noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju, ja noziegumā iesaistīta nepilngadīgā persona, kas jau ir sasniegusi kriminālatbildības vecumu, bet noziedzīgu nodarījumu izdarījusi bez tās personas piedalīšanās, kura veikusi iesaistīšanu. Minēšu šādu piemēru no tiesu prakses.

Ar Ludzas rajona tiesas spriedumu konstatēts, ka 14 gadus vecais B. ciemošanās laikā pie paziņas O. izteica vēlēšanos iegādāties no viņa mobilo telefonu *Samsung*, taču O. atbildēja, ka atdos B. šo mobilo telefonu, ja viņš nozags K. piederošo motorzāģi. Šim nolūkam O. izstājija B., ka motorzāģis atrodas K. piederošajā šķūnī, un iedeva B. šķūņa atslēgu, paskaidrojot, ka esot strādājis pie K., tāpēc pie viņa palikusi šī šķūņa atslēga. B. piekrita O. piedāvājumam, paņēma atslēgu un tās pašas dienas vakarā ieradās pie K. piederošā šķūņa, taču, pamanot K. mājā gaismu, nobijās un nolēma motorzāģi nozagt citreiz. Nākamajā dienā ap pusnakti B. atkal ieradās pie K. piederošā šķūņa, ar O. doto atslēgu atslēdza šķūņa durvis, iekļuva šķūnī, no kurienes paņēma K. piederošo motorzāģi, ko kopā ar atslēgu uzreiz aiznesa O., kurš par izdarīto zādzību atdeva B. mobilo telefonu. O. nodarījums kvalificēts saskaņā ar KL 20. panta trešo daļu un 175. panta trešo daļu, kā arī

³³ Kuldīgas rajona tiesas 2014. gada 8. decembra spriedums krimināllietā Nr. 11250026914.

KL 172. pantu, savukārt B. atzīts par vainīgu nozieguma izdarīšanā, kas paredzēts KL 175. panta trešajā daļā.³⁴

Pamatojoties uz krimināltiesību vispārējās un speciālās normas konkurences noteikumiem, U. Krastiņš šajā situācijā piedāvā divus kvalifikācijas risinājumus, kas atkarīgi no iesaistīšanas noziedzīgā nodarījumā un nepilngadīgā izdarītā noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpes. Proti, ja iesaistītais izdarījis noziedzīgu nodarījumu, kas ir vieglāks par KL 172. pantā paredzēto, tās personas nodarījums, kas iesaistījusi nepilngadīgo šajā noziedzīgajā nodarījumā, kvalificējams tikai saskaņā ar KL 172. pantu. Savukārt, ja iesaistītais nepilngadīgais izdarījis noziedzīgu nodarījumu, kas ir smagāks par KL 172. pantā paredzēto, vainīgajam jāinkriminē smagākais pants.³⁵ Te gan jāpiezīmē, ka Krievijas Federācijas juridiskajā literatūrā var atrast viedokli, ka starp normu par uzskūdišanu kā vispārēju jēdzienu (vispārējā norma) un normu par uzskūdišanu, proti, nepilngadīgā iesaistīšanu noziedzīgā nodarījumā (speciālā norma) priekšroka visos gadījumos dodama speciālajai normai.³⁶ Savukārt Krievijas Federācijas Augstākās tiesas plēnuma 2000. gada 14. februāra lēmuma Nr. 7 “Par tiesu praksi lietās par nepilngadīgo noziegumiem” (ar izmaiņām, kas izdarītas ar 2007. gada 6. februāra lēmumu Nr. 7) 9. punktā skaidrots, ka tad, ja nepilngadīgais uzskūdīts uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, pilngadīgās personas darbības kvalificējamas saskaņā ar pantu, kas paredz atbildību par iesaistīšanu noziedzīgā nodarījumā (Krievijas Federācijas kriminālkodeksa 150. pants)³⁷, ja ir konstatētas šā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmes, kā arī saskaņā ar likuma normu, kas paredz atbildību par līdzdalību (uzskūdišanas formā) konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanai.³⁸

Iepazīstoties ar U. Krastiņa rosinājuma argumentāciju, sākotnēji tiešām rodas iespaids, ka, apsūdzot personu gan nepilngadīgā iesaistīšanā noziedzīgā nodarījumā, gan līdzdalībā (uzskūdišanas formā) konkrēta nozieguma izdarīšanā, persona par vienām un tām pašām darbībām pie kriminālatbildības tiek saukta divreiz.³⁹ Taču, iedziļinoties problēmas būtībā, jāpiekrīt profesora atziņai, ka viņa “izteiktās domas ir diskutablas un nedz Latvijas krimināltiesību teorijā, nedz publicētajā tiesu praksē nav atrodamas šīs problēmas risinājumi”.⁴⁰ Tāpēc atļaušos izteikt arī savas pārdomas šajā jautājumā, neizslēdzot, ka tās tāpat var atzīt par diskutablām, taču, iespējams, disputu rosinošām.

Pirmkārt, krimināltiesību teorijā viennozīmīgi atzīts, ka vispārējās un speciālās normas konkurences gadījumā, kas ir viens no konkurences veidiem, priekšroka ir dodama speciālajai normai, kas tagad nostiprināts arī legāli, KL 26. panta piektajā daļā nosakot, ka, ja viens noziedzīgs nodarījums atbilst Krimināllikuma sevišķajā

³⁴ Ludzas rajona tiesas 2015. gada 11. februāra spriedums krimināllietā Nr. 11290047613.

³⁵ Krastiņš U. Krimināltiesību teorijas un prakses problēmas. *Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 38–40. lpp.

³⁶ Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений. Москва: ИНФРА-М, 2002, с.95–100.

³⁷ Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: ЭКСМО, 2011.

³⁸ О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних; постановление пленума Верховного суда Российской Федерации от 14 февраля 2000 года №7. Сборник постановлений пленумов Верховного суда РФ (РСФСР) и Верховного суда СССР по уголовным делам. Москва: Проспект, 2010, с. 367.

³⁹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 368. lpp.

⁴⁰ Krastiņš U. Krimināltiesību teorijas un prakses problēmas. *Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 38. lpp.

daļā paredzētajai vispārējai un speciālai normai, tad kriminālatbildība iestājas tikai saskaņā ar speciālo normu. Savukārt iepriekš analizētais priekšlikums pieļauj atkāpi no šā noteikuma.

Otrkārt, domājams, ka analizējamā gadījumā patiešām ir pamats atzīt, ka likumdevējs ir formulējis virkni sastāvu, kuros ietvēris īpašas Krimināllikuma vispārīgās daļas līdzdalības institūta izpausmes, ko varētu uzskatīt par speciālām normām attiecībā pret uzskūdišanu kā līdzdalības gadījumu, taču par normu konkurenci varētu runāt tikai tad, ja tāda veidotos starp KL 172. un, piemēram, 175. pantā ietvertajiem noziegumu sastāviem. Taču šīs normas ir ievietotas dažādās Krimināllikuma nodaļās un apdraud atšķirīgas intereses. Iesaistot nepilngadīgo noziedzīgā nodarījumā, tiek apdraudēta viņa morālā formēšanās, tiek radīta tieksme, vēlēšanās, apņēmība pārkāpt likumu un izdarīt noziedzīgu nodarījumu, savukārt, uzskūdot uz svešas mantas nolaupišanu, tiek radīts mantisko interešu apdraudējums. Nepilngadīgā iesaistīšana noziedzīgā nodarījumā, citējot profesoru Paulu Mincu, "ievērojot no tās draudošās nopietnās briesmas, kvalificēta kodeksa sevišķajā daļā *sui generis* veidā kā sodāma pierunāšana,"⁴¹ un tā būtu inkriminējama ikvienā gadījumā neatkarīgi no tā, vai un kādu noziedzīgu nodarījumu iesaistītais nepilngadīgais izdarījis. Savukārt atbilstoši KL 20. panta piektajā daļā noteiktajam līdzdalībnieks noziedzīgos nodarījumos saucams pie atbildības saskaņā ar to pašu Krimināllikuma pantu, kas paredz izdarītāja atbildību.

Kopsavilkums

1. Savstarpēji nošķirot personu grupu pēc iepriekšējas vienošanās un organizētu grupu kā dalības formas, jāņem vērā, ka organizētas grupas sastāvs atšķiras kvantitatīvi, jo to veido vismaz trīs personas, kā arī obligāta organizētas grupas pazīme ir pienākumu sadalīšana saskaņā ar iepriekšēju vienošanos. Katrs organizētas grupas dalībnieks neatkarīgi no tam piešķirtās lomas ir nozieguma līdzizdarītājs.
2. Jautājums par nodarījuma kvalificēšanu saskaņā ar Krimināllikuma sevišķās daļas pantos norādīto kvalificējošo pazīmi – organizēta grupa – aplūkojams kopsakarā ar KL 21. pantu, kurā sniegtas organizētas grupas pazīmes un norādīti gadījumi, kādos personai iestājas atbildība par nozieguma izdarīšanu organizētā grupā.
3. Tā kā noziedzīga nodarījuma izdarīšana gan personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, gan organizētā grupā ir pazīmes, kas veido kvalificētu sastāvu, tās ir inkriminējamas tikai tad, ja ir norādītas Krimināllikuma sevišķās daļas pantu attiecīgajās daļās. Ja šādas kvalificējošas pazīmes krimināltiesību normā nav paredzētas, katram apsūdzētajam jāatbild par tām darbībām, kuras viņš ir izdarījis.
4. Atbildība par rīcību, kas vērsta uz citas personas gribas ietekmēšanu, lai tā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, tiek risināta līdzdalības institūta ietvaros, un persona, kura realizē uzskūdišanu, saucama pie atbildības saskaņā ar to pašu Krimināllikuma pantu, kas paredz izdarītāja atbildību, ar atsauci uz KL 20. panta trešo daļu. Taču Krimināllikuma sevišķajā daļā atsevišķi uzskūdišanas

⁴¹ Mincs P. *Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U.Krastiņa komentāriem*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 170. lpp.

gadījumi tiek atzīti par patstāvīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, un viens no tādiem sastāviem ir nepilngadīgā iesaistīšana noziedzīgā nodarījumā, atbildība par ko ir paredzēta KL 172. pantā. Līdz ar to diskutabls ir jautājums, vai, kvalificējot iesaistītāja nodarījumu gan saskaņā ar KL 172. pantu, gan KL 20. panta trešo daļu un attiecīgo Krimināllikuma sevišķās daļas pantu, kurā paredzēta atbildība par iesaistītā nepilngadīgā izdarīto noziedzīgo nodarījumu, persona netiek saukta pie atbildības divreiz par tām pašām darbībām.

5. Autoresprāt, analizējamajā situācijā nav pamata runāt par normu konkurenci tās krimināltiesiskajā izpratnē, jo ar šiem nodarījumiem tiek apdraudētas dažādas ar likumu aizsargātās intereses. Iesaistot nepilngadīgo noziedzīgā nodarījumā, tiek apdraudēta nepilngadīgā morālā formēšanās, radot tieksmi, vēlēšanos, apņēmību pārkāpt likumu un izdarīt noziedzīgu nodarījumu, savukārt, uzskūdot, piemēram, uz svešas mantas nolaupīšanu, tiek apdraudētas cietušā mantiskās intereses. Tā kā likumdevējs nepilngadīgā iesaistīšanu noziedzīgā nodarījumā ir atzinis par īpaši sodāmu, tā būtu inkriminējama ikvienā gadījumā neatkarīgi no tā, vai un kādu noziedzīgu nodarījumu iesaistītais nepilngadīgais ir izdarījis.

JĒDZIENA “SAGATAVOŠANĀS NOZIEGUMAM” IZPRATNES PROBLEMĀTISKIE ASPEKTI

PROBLEMATIC ASPECTS REGARDING UNDERSTANDING OF PREPARATION FOR A CRIME

Evija Vīnkalna, Mg. sc. soc.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

Preparation for a crime is one of the types of uncompleted criminal offences and it is defined in Paragraph 3, Section 15 of the Criminal Law as the locating of, or adaptation of, means or instrumentalities, or the intentional creation of circumstances conducive for the commission of an intentional offence, if, in addition, it has not been continued for reasons independent of the will of the guilty party.

Understanding of preparation for crime is not equipollent; it is linked with understanding of concepts of preparation, locating, adapting, creation, their meaning. The article addresses the theoretical aspects of preparation for crime, its evaluation in praxis and foreign regulation.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, nepabeigts noziegums, sagatavošanās noziegumam, noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija

Keywords: Criminal Law, uncompleted criminal offence, preparation for a crime, qualification of criminal offence

Raksta mērķis ir aplūkot jēdziena “sagatavošanās noziegumam” izpratnes problemātiskos aspektus. Sagatavošanās noziegumam Latvijas krimināltiesībās nav salīdzinoši plaši analizēta, tomēr teorijā un judikatūrā par to paustas arī atšķirīgas atziņas. Kaitīgums piemīt gan pabeigtam, gan nepabeigtam nodarījumam, un neatkarīgi no tā, vai noziedzīgais nodarījums ir pabeigts, bijusi tikai sagatavošanās vai nozieguma mēģinājums, vainīgā persona ir izdarījusi kriminālsodāmu noziedzīgu nodarījumu.¹

Krimināllikuma² 15. panta trešajā daļā noteikts, ka par sagatavošanos noziegumam atzīstama līdzekļu vai rīku sameklēšana vai pielāgošana vai citāda tīša labvēlīgu apstākļu radīšana tīša nozieguma izdarīšanai, ja turklāt tas nav turpināts

¹ Krastiņš U. Krimināltiesību teorijas nostādnes ideju līmenī. Grām: *Latvijas Universitātes 5. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 428.–441. lpp.

² Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ. Kriminālbildība iestājas tikai par sagatavošanos smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem.

Būtiska nozīme krimināltiesību normu piemērošanā ir tajā lietotajiem terminiem, un likuma vārdiskā teksta jēga nosaka pieļaujamās interpretācijas robežas, kurās katrs jēdziens iztulkojams atbilstoši tiesību normas jēgai un mērķim.³ Ievērojot Latvijas Republikas Satversmes⁴ 91. pantā noteikto, visi ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā, kas uzliek par pienākumu ne tikai tiesām, bet ikvienam procesa virzītājam konkrētajā kriminālprocesa stadijā vienādi tulkot likuma normas, veidojot vienveidīgu praksi, garantējot pareizu noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju, tādējādi taisnīgi noregulējot krimināltiesiskās attiecības, nosakot taisnīgu sodu un īstenojot vienu no krimināltiesību pamatprincipiem – taisnīguma principu.⁵

Sagatavošanos noziegumam var definēt kā patstāvīgu noziegumu, kam piemīt kaitīgums, tāpēc nozīmīgs ir jautājums par tā robežām. Pēc noziedzīga nodarījuma pazīmju kopuma sagatavošanos noziegumam iespējams nošķirt no nozieguma mēģinājuma, kā arī no pabeigta noziedzīga nodarījuma (atbilst visām noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm). Norobežojot abus nepabeigta nozieguma veidus – sagatavošanos noziegumam no nozieguma mēģinājuma –, pamatoti atzīts, ka sagatavošanās noziegumam rada vienīgi labvēlīgus apstākļus nozieguma izdarīšanai, bet mēģinājums jau ir tieši vērsts uz noziedzīga rezultāta sasniegšanu, tikai to vēl nav izdevies sasniegt.⁶ Ņemot vērā iepriekš minēto, sagatavošanās noziegumam (atsevišķos gadījumos tiek atzīta arī bezdarbība) nedrīkst būt tieši vērsta uz nozieguma izdarīšanu, t. i., nedrīkst būt sasniegta nozieguma mēģinājuma⁷ robeža, jo sagatavojošās darbības vēl nav vērstas pret aizsargājamo interesi vai tajā ietilpstošo nodarījuma priekšmetu.⁸

Būtisks un vienlaikus neviennozīmīgi vērtēts ir jautājums, kad rodas pamats uzskatīt kādu darbību par sagatavošanos noziegumam. Šīs darbības objektīvās pazīmes izpaužas kā nozieguma izdarīšanas līdzekļu un rīku sameklēšana, nodarījuma izdarīšanas līdzekļu un rīku pielāgošana vai citādu labvēlīgu apstākļu radīšana nozieguma izdarīšanai. Krimināltiesību doktrīnā skaidrots, ka ar nozieguma izdarīšanas līdzekļu vai rīku sameklēšanu jāsaprot to iegūšana jebkādā veidā, tostarp arī nelikumīgā ceļā – tos var iegūt nopērkot, iemainot, aizņemoties, nozogot, iegūstot krāpšanas ceļā u. tml. Savukārt nozieguma izdarīšanas līdzekļu un rīku pielāgošana ir priekšmetu fizisko īpašību izmaiņšana, lai tos varētu labāk izmantot nozieguma izdarīšanai, vai to izgatavošana tajā pašā nolūkā. Ar citādu labvēlīgu apstākļu radīšanu tiek saprastas visdažādākās darbības, kuras atvieglo nozieguma izdarīšanu – nozieguma vietas, izdevīgāka laika vai iespējamo šķēršļu izpētīšana, nozieguma plāna izstrādāšana, līdzdalībnieku savervēšana, šķēršļu novēršana, noziedzīgi iegūtā noslēpšanas vietas sameklēšana u. tml. Kā zināms, sagatavošanās subjektīvā puse izpaužas tieša nodoma veidā, jo vainīgais, sagatavojoties nozieguma izdarīšanai, apzinās, ka ar savām darbībām rada labvēlīgus apstākļus

³ Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Jurista Vārds*, 2010, 19. okt., Nr. 42, 10. lpp.

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2017. gada 5. martā].

⁵ Liholaja V. Vienveidīgas krimināltiesību normu izpratnes nodrošināšanas iespējas un tiesu loma tajā. Konference "Augstākās tiesas judikatūra un tās loma tiesiskās domas attīstībā Latvijā". 15.10.2010. Pieejams: at.gov.lv/docs/conferences/liholaja [aplūkots 2017. gada 6. martā].

⁶ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 194. lpp.

⁷ Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Jurista Vārds*, 2010, 19. okt., Nr. 42, 11. lpp.

⁸ Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 89. lpp.

iecerētā nozieguma realizēšanai un vēlas to, kā arī vēlas izdarīt to noziegumu, kuram viņš gatavojas.⁹

Jēdziena “sagatavošanās noziegumam” izpratne saistāma ar tādu jēdzienu kā “sagatavošanās”, “sameklēšana”, “pielāgošana”, “radišana” izpratni – vai tas nozīmē, ka konkrētās darbības jau ir pabeigtas (piemēram, rīku, līdzekļu sameklēšana veido sagatavošanos noziegumam tikai un vienīgi tad, ja šādas darbības jau ir pabeigtas –ierocis ir iegūts (nopirkts, nozagts), atslēga, ar kuru paredzēts atslēgt durvis, lai izdarītu zādzību, ir pielāgota konkrētajai slēdzenei), vai tomēr par sagatavošanos iespējams atzīt arī tādas darbības, kuras vēl nav līdz galam pabeigtas no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ (ierocis vēl nav reāli iegūts (nopirkts), bet vainīgā persona jau ir satikies ar ieroču pārdevēju norunātajā vietā).

Krimināltiesībās iepriekš minētais jautājums nav viennozīmīgi vērtēts. Tiek pausts uzskats, ka par sagatavošanos noziegumam jāuzskata tikai pabeigtas konkrētas darbības, jo ar apstākļu radišanu nozieguma izdarīšanai jāsaprot rezultāts, bet ne process, kas ir uzsākts, bet nav pabeigts.¹⁰ Pretēju viedokli izvirza Anatolijs Kozlovš, akcentējot, ka neatkarīgi no tā, vai sagatavošanās tikusi pabeigta vai nepabeigta, kvalifikācijā tā tiek atzīta par sagatavošanos noziegumam.¹¹ Ari Māris Leja savā publikācijā, kas veltīta krimināltiesību normu interpretācijas jautājumiem, pauž pamatotu uzskatu, ka kriminālsoda piemērošanas nepieciešamību nevar noliegt tikai tādēļ, ka persona nav pabeigusi sagatavoties noziegumam.¹²

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta¹³ lēmumā¹⁴ motivēti atzīts, ka persona mēģinājusi iegādāties šaujameroci, lai nonāvētu vismaz divas personas (Krimināllikuma 118. panta 2. punkts), un vienlaikus norādīts, ka, tā kā ieroča sameklēšana nebija pabeigta (t. i., persona to neieguva), to nevar atzīt par sagatavošanos noziegumam.¹⁵ Iepriekš minētajā lēmumā pausta

⁹ Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 89.–90. lpp.

¹⁰ Гаухман Л. Д. *Квалификация преступлений: закон, теория, практика. 4-е изд., перераб. и дополн.* Москва: АО “Центр ЮрИнформ”, 2010, с. 177.

¹¹ Козлов А. П. *Учение о стадиях преступления*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002, с. 242.–243.

¹² Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Jurista Vārds*, 2010, 19. okt., Nr. 42, 11. lpp.

¹³ No 2014. gada 1. janvāra – Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departaments.

¹⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2009. gada 24. novembra lēmums lietā SKK-532/2009 Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2009/ [aplūkots 2017. gada 7. martā].

¹⁵ A. M. tika apsūdzēts par sagatavošanos vismaz divu personu tīšai prettiesiskai nonāvēšanai saskaņā ar Krimināllikuma 15. panta trešo daļu un Krimināllikuma 118. panta 2. punktu, kā arī par šaujamerocā iegādāšanās mēģinājumu saskaņā ar Krimināllikuma 15. panta ceturto daļu un 233. panta otro daļu. No A. M. apsūdzības formulējuma, tiesu nolēmumiem, prokurores kasācijas protesta, cietušo kasācijas sūdzības izriet, ka A. M. sagatavošanās noziegumiem bijusi nozieguma līdzekļu vai rīku sameklēšana. Apstrīdēta tiek jēdziena “sameklēšana” izpratne. Apelācijas instances tiesa, atstājot negrozītu pirmās instances tiesas attaisnojošo spriedumu, norādījusi šādu motīvu: “Tā kā apsūdzētais A. M. šaujameroci nav ieguvis, tādējādi nav pabeigta sagatavošanās noziegumam.” Kasācijas instances tiesa uzskatīja, ka ar nozieguma līdzekļu vai rīku sameklēšanu ir jāsaprot to iegūšanu vainīgā lietojumā, valdījumā vai īpašumā, un apelācijas instances tiesas atzinums ir pareizs. Līdz ar to arī apsūdzētā A. M. atzīšana par nevainīgu un attaisnošanu apsūdzībā pēc Krimināllikuma 15. panta trešās daļas un 118. panta 2. punkta noziedzīga nodarījuma sastāva trūkuma dēļ ir tiesiska un pamatota. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments nolēma atcelt Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2009. gada 19. maija lēmumu daļā par apsūdzētā A. M. attaisnošanu apsūdzībā pēc Krimināllikuma 15. panta ceturrtās daļas un 233. panta otrās daļas un lietu šajā daļā nosūtīt jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesai. Pārējā daļā apelācijas instances tiesas lēmumu atstāt negrozītu, bet prokurores kasācijas protestu un cietušo kasācijas sūdzības noraidīt.

atziņa par sagatavošanās un gatavošanās norobežošanu (gatavošanās noziegumam nav pabeigta darbība un par to Krimināllikumā atbildība nav paredzēta).¹⁶

Diskutabls ir jautājums, vai sagatavošanās noziegumam krimināltiesiskā nozīmē ir atzīstama par rezultātu (sagatavošanās noziegumam ir pabeigta) vai arī par procesu (sagatavošanās noziegumam var būt arī nepabeigta). Pēdējais nozīmē, ka sagatavošanās noziegumam, no vienas puses, var būt tādas darbības, kas pārsniedz nodoma atklāšanu, bet, no otras puses, nedrīkst būt tieši vērstas uz nozieguma izdarīšanu (t. i., nedrīkst būt sasniegts mēģinājums).¹⁷

Jāatzīmē, ka Latvijas kriminālkodeksa¹⁸ 15. panta pirmajā daļā par gatavošanos noziegumam atzīta līdzekļu vai rīku sameklēšana vai pielāgošana vai citāda labvēlīga apstākļu radīšana nozieguma izdarīšanai. Secināms, ka gan gatavošanās,¹⁹ gan sagatavošanās objektīvās pazīmes neatšķiras, jo, lai gan Krimināllikuma 15. panta trešajā daļā sagatavošanās jēdzienā ietverts izvērstāks skaidrojums, Latvijas Kriminālkodeksa 15. panta pirmajā daļā ar gatavošanos arī tiek saprasta līdzekļu vai rīku sameklēšana vai pielāgošana vai citādu tīšu labvēlīgu apstākļu radīšana nozieguma izdarīšanai.

Pauls Mincis norādījis, ka sagatavošanās var izpausties, piemēram, kā noziedzīga nodarījuma tiešai izdarīšanai vajadzīgo līdzekļu iegūšana, izlūkošana, sevis nostādīšana izdevīgā stāvoklī (ierašanās nodomātājā vietā vai upura sagaidīšana no paslēptuves), taču šāds uzskaitījums nav izsmelošs,²⁰ turklāt sagatavošanās robežas noteikt ir iespējams, novelkot robežu starp sagatavošanos noziegumam un nozieguma mēģinājumu. P. Mincis uzsvēris, ka objektīvās teorijas iziet no pareizas pozīcijas, ka krimināltiesībās soda noziedzīgo impulsu tikai par tik, cik tas izvērties darbībā.²¹ Norobežojot mēģinājumu no sagatavošanās, par pamatu tiek ņemta atšķirība starp cēloni un nosacījumu (piemēram, dūriens ar dunci un dunča iegādāšanās).²² Krimināltiesībās atzīts, ka par sagatavošanos noziegumam uzskatāma apzināta darbība, kas rada vēlamos priekšnoteikumus nozieguma izdarīšanai.²³ Juridiskajā literatūrā tiek lietots arī termins “nosacījums, priekšnoteikums, veicinošie apstākļi, kas palīdz cēlonim attīstīties laikā un telpā, sekmējot cēloņa attīstību kādā noteiktā virzienā, atkarībā no veicinošo apstākļu nozīmes un iedarbības spēka”.²⁴

¹⁶ Jau pirmās instances tiesa atzinusi apsūdzētā A. M. darbības gatavošanos noziegumam, par ko Krimināllikumā atbildība nav paredzēta.

¹⁷ Sk.: Maurach R., Gössel K. H., Zipf H. *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Teilband 2*. Karlsruhe: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1978, S. 7, cit. pēc Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Jurista Vārds*, 2010, 19. okt., Nr. 42, 11. lpp.

¹⁸ *Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem* (Dr. jur. A. Niedere). Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1997 (ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmumu (Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā: Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums. Pieejams: <http://likumi.lv> [aplūkots 2017. gada 7. martā] Latvijas PSR kriminālkodekss tika uzskatīts par Latvijas kriminālkodeksu).

¹⁹ Sk., piemēram, Blūma M., Bušujevs G., Kudrjavcevs V. u. c. *Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri*. Rīga: Liesma, 1965, 41. lpp., Krastiņš U. *Krimināltiesības. Krimināltiesību izpratne*. Rīga: Valsts administrācijas skola, 1994, 11. lpp.

²⁰ Arī Krimināllikuma 15. panta trešajā daļā nav ietverts izsmelošs visu iespējamo darbību uzskaitījums.

²¹ Mincis P. *Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 143, 144. lpp.

²² Turpat, 144.–145. lpp.

²³ *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*. Отв. ред. В. М. Лебедев. 8-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2008, с. 93.

²⁴ Michael S. Moore. Causation – role of Causation in the Criminal Law. University of San Diego Law School. *Crime and Justice*, Vol. 1.

Būtiska nozīme, lai izlemtu, vai sagatavošanās būtu izprotama tikai kā noteikts rezultāts (pabeigta darbība) vai arī process (nepabeigta darbība), nenoliedzami ir jautājuma izvērtēšanai no valodnieciskā viedokļa. Ja no darbības vārdiem darina lietvārdus – darbību nosaukumus – ar izskaņu -šana, tiek norādīts uz nepabeigtu, ilgstošu, laika ziņā neierobežotu darbību (piemēram, strādāšana).²⁵ Tas nozīmē, ka sagatavošanās, sameklēšana, pielāgošana, radišana norāda uz procesu tā aktīvajā norisē.²⁶ Savukārt process skaidrojams kā norise, attīstības gaita.²⁷ Kā pamatoti norādīts juridiskajā literatūrā, ar terminu “līdzekļu (riku) sameklēšana” tāpat kā ar jēdzienu “sagatavošanās” no valodnieciskā viedokļa būtu jāsaprot arī process – darbības, kas vērstas uz nozieguma rīku (līdzekļu) valdījuma iegūšanu.²⁸ Iepriekš minētais būtu pamats secinājumam, ka kriminālatbildība iestājas arī tajos gadījumos, kad persona nav pabeigusi sagatavoties noziegumam. Izvērtējams joprojām ir jautājums, vai priedēkļa *sa-* lietojums jēdzienos “sagatavošanās”, “sameklēšana”, maina to nozīmi. Jāatzīmē, ka priedēklis *sa-* vārdiem var piešķirt vairākas nozīmes, tajā skaitā norādīt uz darbības ilgstošu raksturu. Tam, kāda nozīme konkrētajā vārdā ir priedēklim *sa-*, ir atkarīgs no vārda nozīmju kopuma, jēgas.²⁹

Vienlaikus atzīstams, ka tad, ja sagatavojanos noziegumam var veidot vairākas darbības (gan rīka sameklēšana, gan citāda labvēlīgu apstākļu radišana), jānorāda tās visas. Zināmos gadījumos tam var būt būtiska nozīme. Ja tomēr ar rīku (līdzekļu) sameklēšanu ir saprotams tikai konkrēts rezultāts, nevis process, būtu nepieciešams vērtēt, vai, piemēram, šaujamo ierociņu meklēšanas process nav tišu labvēlīgu apstākļu radišana nozieguma izdarīšanai. Darbībām, kas kvalificējas kā sagatavošanās noziegumam, jābūt tādām, kas iziet ārpus nodoma atklāšanas vai nozieguma plānošanas savās domās. No otras puses, darbība nedrīkst būt tieši vēsta uz nozieguma izdarīšanu, t. i., nedrīkst būt sasniegts nozieguma mēģinājums.³⁰

Autoresprāt, līdzīgi, kā tas ir ar nozieguma mēģinājumu, runājot par sagatavojanos noziegumam, iespējams izdalīt pabeigtu sagatavojanos, nepabeigtu sagatavojanos (ciktāl sagatavojanos noziegumam pietuvojusies mēģinājuma robežai³¹) un nederīgu sagatavojanos, ko varētu ņemt vērā, nosakot personai sodu (pamatojoties uz Krimināllikuma 53. pantu). Minētos veidus nav nepieciešams noteikt Krimināllikuma 15. pantā, bet gan atzīt krimināltiesību teorijā, kā arī, kā jau minēts, ņemt vērā, nosakot personai sodu.

Ārvalstīs ir iespējams konstatēt trīs pamattendences saistībā ar sagatavojanos noziegumam. Pirmajā grupā ietilpst valstis, kurās par sagatavojanos noziegumam pamatā neiestājas kriminālatbildība, netiek noteikts sods, taču ir izņēmuma gadījumi, kad persona tomēr tiek saukta pie kriminālatbildības, kas nozīmē, ka attiecīgie nodarījumi ir noteikti šo valstu krimināllikumā sevišķajā daļā³² vai darbības

²⁵ Pauliņš O., Rozenbergs J., Vilāns O. *Latviešu valodas mācības pamatkurss*. Rīga: Zvaigzne, 1978, 62. lpp.

²⁶ Skujiņa V. Latviešu valoda lietišķajos rakstos. Rīga: Zvaigzne ABC, 2003, 56.lpp., cit. pēc Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Jurista Vārds*, 2010, 19. okt., Nr. 42, 11. lpp.

²⁷ Tildes latviešu sinonīmu datorvārdnīca; Sinonīmu vārdnīca. Rīga: Avots, 2001, 662. lpp.

²⁸ Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Jurista Vārds*, 2010, 19. okt., Nr. 42, 11. lpp.

²⁹ Sk., piemēram, Deksnis D. *Priedēkļverbi* mūsdienu latviešu valodas tekstos un to grupēšanas iespējas. Rīga, 2014, 20. marts. Pieejams: www.itkc.lv [aplūkots 2017. gada 10. martā].

³⁰ Leja M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Jurista Vārds*, 2010, 19. okt., Nr. 42, 11. lpp.

³¹ Turpat.

³² Додонов В. Н. *Сравнительное уголовное право. Общая часть*. Москва: Издательство “Юрлитинформ”, 2010, с. 176.

ietvertas mēģinājuma skaidrojumā.³³ Tāds regulējums ir Bulgārijas, Bosnijas un Hercegovinas, Ungārijas, Vācijas, Maķedonijas, Polijas, Portugāles, Korejas Republikas, Urugvajas, Somijas, Šveices, Zviedrijas, Japānas krimināllikumos. Atsevišķos krimināllikumos (Portugāles kriminālkodeksa 21. pantā, Maķedonijas kriminālkodeksa 18. panta pirmajā daļā) tieši noteikts, ka persona nav saucama pie kriminālatbildības par sagatavošanos noziegumam, ja vien tas tieši nav paredzēts krimināllikumā. Visbiežāk atbildība par sagatavošanos noziegumam krimināllikumā sevišķajā daļā paredzēta par noziegumiem pret valsts drošību (Austrija, Bulgārija, Bosnijas un Hercegovinas Federācija, Vācija, Polija, Korejas Republika, Japāna), noziegumiem pret sabiedrisko drošību (Bulgārija, Polija, Korejas Republika, Šveice, Japāna), slepkavību (Bulgārija, Korejas Republika, Šveice, Zviedrija, Japāna), nolaupišanu, nelikumīgu brīvības atņemšanu, ķīlnieku sagrābšanu (Norvēģija, Polija, Korejas Republika, Zviedrija), zādzību, laupīšanu (Bulgārija, Korejas Republika, Japāna), naudas un vērtīgu dokumentu viltošanu (Austrija, Bulgārija, Vācija, Peru, Polija, Korejas Republika, Igaunija, Japāna), smagiem starptautiskiem noziegumiem (Polija, Somija, Igaunija).³⁴ Piemēram, Austrijas kriminālkodeksa³⁵ 15. paragrāfa (mēģinājuma sodāmība) otrajā daļā norādīts, ka nozieguma mēģinājums ir tad, ja persona īsteno savu lēmumu vai pamudina citu personu to izdarīt (12. paragrāfs) ar darbību, kura notikusi pirms nozieguma tiešas izdarīšanas. Austrijas kriminālkodeksa 227. paragrāfā paredzēta atbildība par sagatavošanos oficiālu dokumentu vai oficiālu apliecināšanu uzrakstu viltošanai, kas var izpausties kā līdzekļa vai rīka izgatavošana, kas domāta dokumenta viltošanai (Austrijas kriminālkodeksā ir paredzēta atbildība par dokumentu viltošanu (223. paragrāfs)). Savukārt Austrijas kriminālkodeksa 239. paragrāfā noteikta atbildība par sagatavošanos naudas, vērtspapīru vai apmaksas zīmju viltošanai, paredzot, ka sodāma ir tāda līdzekļa vai instrumenta izgatavošana, kurš acīmredzami domāts viltošanai. Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodeksa³⁶ 80. paragrāfā paredzēta atbildība par gatavošanos agresīvam karam (atbildība par agresīva kara gatavošanu, kas rada draudus Vācijai), 83. paragrāfā – atbildība par gatavošanos dzimtenes nodevībai (atbildība par valsts nodevības akcijas gatavošanu). Tā kā minēto kodeksu vispārīgajā daļā paredzēta atbildība par mēģinājumu, prezumējama iespējamība saukt pie kriminālatbildības arī par nepabeigtiem nodarījumiem. Piemēram, Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodeksa 22. paragrāfā noteikta mēģinājuma jēdziena definīcija – sodāma nodarījuma mēģinājumu izdara tas, kurš atbilstoši savam priekšstatam par nodarījumu tieši uzsāk nodarījuma sastāva realizēšanu. Tas nozīmē, ka mēģinājumā jau ir nepieciešama tieša iedarbība uz aizsargājamo objektu.³⁷

³³ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums.* Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 198. lpp.

³⁴ Sk., piemēram, Додонов В. Н. *Сравнительное уголовное право. Общая часть.* Москва: Издательство "Юрлитинформ", 2010, с.176., 177.

³⁵ Austrijas kriminālkodekss. Krastiņš U., Liholaja V. *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006., 239.–336.lpp.; *Criminal Code of the Republic of Austria.* Pieejams: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2017. gada 12. martā].

³⁶ Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. Krastiņš U., Liholaja V. *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 431.–573. lpp.; *Criminal Code of the Federal Republic of Germany.* Pieejams: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2017. gada 12. martā].

³⁷ *Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части. Учебник.* Под редакцией И. Д. Козочкина. 3-е издание, переработанное и дополненное. Москва: Волтерс Клувер, 2010, с. 436.

Atzīmējams, ka angļu-amerikāņu krimināltiesībās, paužot uzskatu, ka sagatavošanās noziegumam nav sodāma,³⁸ tomēr ir paredzēta atbildība par vienošanos (norunu) un uzskūdišanu (musināšanu).

Otrajā grupā ir valstis, kurās līdzīgi kā Latvijā par sagatavošanos noziegumam kriminālatbildība iestājas, ņemot vērā izdarītā nozieguma smagumu. Šāda pieeja raksturīga, piemēram, Krievijas Federācijai, Lietuvai, Vjetnamai, Mongolijai, Nīderlandei.³⁹ Krievijas Federācijas kriminālkodeksa 30. panta otrajā daļā noteikts, ka kriminālatbildība iestājas tikai par sagatavošanos smagam vai sevišķi smagam noziegumam.⁴⁰ Arī Lietuvas Republikas kriminālkodeksa 21. panta pirmajā daļā noteikts, ka kriminālatbildība paredzēta tikai par sagatavošanos smagam vai sevišķi smagam noziegumam.⁴¹

Trešajā grupā iespējams iedalīt valstis (Laosa, Uzbekistāna), kurās par sagatavošanos jebkura smaguma tīšam noziegumam iestājas kriminālatbildība (šāda prakse gan pasaulē nav izplatīta). Tā Laosas krimināllikumā paredzēta atbildība par sagatavošanos jebkura smaguma noziegumam pēc tiesas ieskata.⁴² Arī Uzbekistānas kriminālkodeksa⁴³ 25. panta trešajā daļā paredzēts, ka atbildība par sagatavošanos noziegumam iestājas saskaņā ar to pašu pantu, kas paredz atbildību par pabeigtu noziegumu.

Kopsavilkums

1. Darbībām, kas kvalificējas kā sagatavošanās noziegumam, jābūt tādām, kas iziet ārpus nodoma atklāšanas. Vienlaikus darbība nedrīkst būt tieši vērsta uz nozieguma izdarīšanu, kas jau būtu vērtējams kā nozieguma mēģinājums.
2. Par sagatavošanos noziegumam būtu jāuzskata ne tikai pabeigtas, bet arī nepabeigtas darbības.
3. Līdzīgi kā nozieguma mēģinājumā (pabeigts mēģinājums, nepabeigts mēģinājums, kā arī nederīgs mēģinājums) būtu iespējams izdalīt pabeigtu sagatavošanos, nepabeigtu sagatavošanos un nederīgu sagatavošanos, ko varētu ņemt vērā, nosakot personai sodu (pamatojoties uz Krimināllikuma 53. pantu). Minētos veidus, tāpat kā nozieguma mēģinājumu, nav nepieciešams noteikt Krimināllikuma 15. pantā, bet gan atzīt krimināltiesību teorijā.
4. Ārvalstu regulējumā konstatējamas dažādas pieejas, nosakot, vai notikusi sagatavošanās noziegumam. Visai izplatīta ir tendence, ka par sagatavošanos noziegumam pamatā neiestājas kriminālatbildība, taču ir arī gadījumi, kad persona tiek saukta pie kriminālatbildības, kas nozīmē, ka attiecīgie nodarījumi ir noteikti šo valstu krimināllikumu sevišķajā daļā vai attiecīgās darbības ietvertas mēģinājuma skaidrojumā.

³⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 198. lpp.

³⁹ Sk. Додонов В. Н. *Сравнительное уголовное право. Общая часть*. Москва: Издательство “Юрлитинформ”, 2010, с.177.

⁴⁰ *Уголовный кодекс Российской Федерации*. Pieejams: www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2017. gada 12. martā].

⁴¹ *Criminal Code of Lithuania*. Pieejams: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2017. gada 14. martā].

⁴² Додонов В. Н. *Сравнительное уголовное право. Общая часть*. Москва: Издательство “Юрлитинформ”, 2010, с. 177.

⁴³ *Criminal Code of the Republic of Uzbekistan*. Pieejams: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2017. gada 14. martā].

SODA MĒRĶA – ATJAUNOT TAISNĪGUMU – BŪTĪBA NEPILNGADĪGO NOZIEDZĪBAS KONTEKSTĀ

THE RESTORATIVE GOALS OF CRIMINAL SANCTIONS, IMPOSED TO JUVENILE OFFENDERS

Ilona Kronberga, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorante

Summary

Until April 1, 2013, the Criminal Law Article 35, second paragraph, provided that the goal of the punishment is to punish the guilty person who has committed an offense, as well as to ensure that the convict and other persons comply with the law and refrain from committing criminal offenses. Other countries also accept other criminal penalty goals. While the prevention of the crime recidivism is the main objective of the sentence, only within the criminal law it is impossible to guarantee that a person after serving the sentence does not commit a new criminal offense. This publication analyses the new criminal sentence goal – to restore justice, which was defined in 2013. Particular attention is paid to restorative justice methods in dealing with juvenile offenders.

Atslēgvārdi: sods, piespiedu līdzeklis, taisnīguma atjaunošanas metodes, atjaunojošā justīcija, kriminālsoda mērķis

Keywords: punishment, compulsory measure, restorative justice methods, restorative justice, the objective of punishment

Ievads

Kriminālsoda mērķis – atjaunot taisnīgumu – Krimināllikumā ir ietverts salīdzinoši nesen – 2013. gadā. Kriminālsodu veidi, mērķi, to piemērošanas kārtība un nosacījumi ir faktori, kas noteic, kāda veida kriminālpolitika valstī tiks realizēta. Kriminālsodu politika plašākā nozīmē ir plānota valsts reakcija uz noziedzību, tā nosaka valsts pārvaldes principus un uzdevumus tādā dzīves sfērā, kas saistīta ar pretdarbību noziedzībai, bet šaurākā nozīmē tā ir valsts reakcija uz konkrētiem noziedzīgiem nodarījumiem, par kuriem tiesību normās noteikta atbildība.¹

Ņemot vērā, ka virknē Eiropas valstu² krimināltiesisko regulējumu taisnīguma atjaunošanas mērķis ir definēts tiesību normās, kā arī faktu, ka šis mērķis Latvi-

¹ Kriminālsodu politikas koncepcija. MK rīkojums 09.01.2009, Nr. 6. 4.–5. lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [skatīts 12.02.2017.].

² Autores piezīme: Lietuvas Republikas Krimināllikuma 41. panta otrās daļas 5. punkts noteic, ka soda mērķis ir nodrošināt taisnīgumu; Bulgārijas Krimināllikuma 36. panta otrā daļa noteic, ka sods nedrīkst radīt fiziskas ciešanas vai aizskart cilvēka cieņu. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [skatīts 22.02.2017.].

jas tiesību normu piemērošanas praksē faktiski jau tiek īstenots gan attiecībā uz personām, kas cietušas no noziedzīgiem nodarījumiem,³ gan likuma pārkāpumus izdarījušajām personām, nav pamata šo kriminālsoda mērķi atstāt ārpus tiesiskā ietvara.

Tomēr taisnīguma atjaunošanas princips⁴ nav tikai deklaratīvs apgalvojums. Pēdējos aptuveni trijos gadu desmitos taisnīguma atjaunošanas principa realizācija Eiropas un citās pasaules valstīs norisinās ar pavisam noteiktām, zinātniski izpētītām un definētām metodēm.⁵ Taisnīguma atjaunošanas principa realizācija praksē notiek ar atjaunojošās justīcijas (no angļu val. – *Restorative Justice methods*) metodēm, jo īpaši, modelējot preventīvā darba veidus ar nepilngadīgajām personām visu veidu prevencijas pasākumu ietvaros. Atjaunojošās justīcijas teorijā un praksē pamatā sastopamas trīs atjaunojošās justīcijas metodes – cietušā un likumpārkāpēja mediācija kriminālprocesā, sarunu apļu metode un konferences metode.⁶

Šis publikācijas mērķis ir identificēt, kā taisnīguma atjaunošanas princips kā Krimināllikumā ietverts kriminālsoda mērķis korelē ar praktiskajām iespējām ieviest Latvijā atjaunojošās justīcijas metodes darbā ar nepilngadīgajām personām, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus. Publikācija ir balstīta pētījumā, kas veikts, izmantojot kvalitatīvās analīzes metodes un izziņas metodes (indukciju un dedukciju), lai izdarītu vispārīgus spriedumus un secinājumus uz atsevišķu sistēmas elementu vai procesu pētījuma pamata vai arī no vērtējamā procesa kopumā uz atsevišķiem sistēmveidojošiem elementiem. Publikācijā atspoguļoti ne vien jautājumi, kas cieši saistīti ar kriminālsodu politiku, tās elementiem un krimināltiesību teorētiskiem aspektiem, bet arī praktiski realizējami risinājumi jau tiesību normās ietverto regulējumu ietvarā.

1. Kriminālsoda mērķi valsts realizētās kriminālpolitikas kontekstā

Pieņemot Kriminālsodu politikas koncepciju 2009. gada 9. janvārī, Ministru kabineta rīkojumā⁷ tika noteikti divi uzdevumi, proti, izstrādāt:

- 1) likumprojektu par grozījumiem Krimināllikumā un
- 2) sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu koncepcijas projektu.⁸

³ Sk. arī Likuma “Par valsts kompensāciju cietušajiem” 1. pantu, kas noteic, ka cietušajam ir tiesības saņemt valsts kompensāciju par tiša noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām vai mantisko zaudējumu. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=136683> [skatīts 22.02.2017.].

⁴ No angļu valodas: *Principle of Restorative Justice*.

⁵ Sk. arī: *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*. Pieejams: <http://www.ejjc.org/eumodel> [skatīts 22.02.2017.].

⁶ Sk. arī: *Handbook of Restorative Justice programmes*. Vienna: United Nations, Office on Drugs and Crime, 2006. Pieejams: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf [skatīts 12.01.2017.].

⁷ Kriminālsodu politikas koncepcija. MK rīkojums 09.01.2009, Nr. 6. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [skatīts 12.02.2017.].

⁸ Autore piezīme: 2013. gada 4. jūnijā tika pieņemta Preventīvo piespiedu līdzekļu koncepcija (MK rīkojums Nr. 232, Rīgā 2013. gada 4. jūnijā (prot. Nr. 33 24. §)). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=257276>) un izveidota darba grupa Preventīvo piespiedu līdzekļu likuma projekta izstrādei. Tomēr darba grupā izstrādātais tiesību akta projekts tālāku virzību neguva. Sk. arī: Miezāne E. Par preventīvu piespiedu līdzekļu ieviešanu Latvijas tiesību sistēmā. 2011. gada 20. septembris NR. 38 (685). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/236107-par-preventivu-piespiedu-lidzeklu-ieviesanu-latvijas-tiesibu-sistema/> [skatīts 15.02.2017.].

Grozījumi Krimināllikumā tika izstrādāti un stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī⁹, un jau to tapšanas gaitā radīja vērā ņemamu rezonansi sabiedrībā.¹⁰ Grozījumi noteica virkni izmaiņu ne vien Krimināllikuma tiesību normās un krimināltiesisko institūtu saturā, bet bija saistīti ar nepieciešamību mainīt atsevišķus tiesiskos regulējumus arī Kriminālprocesa likumā.¹¹ Piemēram, Krimināllikumā tika precizēta 7. panta redakcija, noteicot, ka noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas kritērijs ir personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturs un kaitīgums; tika noteikta brīvības atņemšanas soda robeža, kas nošķir kriminālpārkāpumus no noziegumiem. Tādējādi, ja par noziegumu paredzēta brīvības atņemšanu uz laiku, ne ilgāku par pieciem gadiem, tad par šādu noziegumu paredzēts arī cits soda veids. Šāda pieeja ļāva nodrošināt, ka sevišķās daļas pantu sankcijās netiek paredzēti brīvības atņemšanai alternatīvi sodi, ja ir paredzēts ievērojams brīvības atņemšanas laiks. No noziedzīgu nodarījumu daudzējādības institūta tika izslēgts viens no daudzējādības veidiem, proti, noziedzīgu nodarījumu atkārtotība, paredzot Krimināllikuma 24. panta pirmajā daļā noziedzīgu nodarījumu kopības jēdzienu jaunā redakcijā. Tika veiktas izmaiņas Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā, izsakot to jaunā redakcijā un noteicot piecus kriminālsoda mērķus papildus jau spēkā bijušajiem, proti, tika paredzēta arī sabiedrības drošības aizsargāšana,¹² taisnīguma atjaunošana un sodītās personas resocializēšana.¹³ Saprotais, ka ar mērķu noteikšanu vien ir par maz, būtiski ir modelēt metodes izvīrīto mērķu sasniegšanai, kā arī pārliecināties, vai izvīrītie mērķi ir sasniegti, lietojot noteiktas metodes.

⁹ Grozījumi Krimināllikumā. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67AC225793300488419?OpenDocument#a> [skatīts 12.02.2017.].

¹⁰ Sk. arī: Gratkovska I. Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma jaunās redakcijas komentāri. 19. Marts 2013 /NR. 11 (762). <http://www.juristavards.lv/doc/255470-kriminallikuma-un-kriminalprocesa-likuma-jaunas-redakcijas-komentari/> [skatīts 12.02.2017.].

¹¹ Sk. arī: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Grozījumi Kriminālprocesa likumā un Krimināllikuma grozījumu ietekmētās izmaiņas kriminālprocesa praktiskajā norisē. 19. marts 2013 /NR. 11 (762). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/255473-grozijumi-kriminalprocesa-likuma-un-kriminallikuma-groziju-umu-ietekmetas-izmainas-kriminalprocesa-praktiskaja-norise/> [skatīts 12.02.2017.].

¹² Autore piezīme: sabiedriskās drošības mērķis ir, pirmkārt, saistīts ar visiem trijiem preventīvajiem veidiem (primāro, sekundāro un terciāro). Otrkārt, vērtējot šo kriminālsoda mērķi Kriminālpolitikas koncepcijas kontekstā, jāatzīmē, ka preventīviem mērķiem tika sākotnēji paredzēts pavisam noteikts realizācijas veids sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu formā. Koncepcijā tika noteikts, ka sabiedriskās drošības aizsardzības nolūkā, lai mazinātu smagu un sevišķi smagu noziegumu recidīva līmeni, Krimināllikuma Vispārīgā daļa būtu papildināma ar jaunu nodaļu, paredzot tajā sabiedriskās drošības piespiedu līdzekļu piemērošanu personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, bet pēc soda izpildes procesa beigām nav sasniegusi resocializācijas mērķus, kā arī tad, ja personai vairs netiek piemēroti medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi un viņa joprojām var apdraudēt sabiedrības drošību. Kriminālpolitikas koncepcijā tika nosaukti arī konkrēti gadījumi, kuros jaunais instruments būtu piemērojams. Taču minētais risinājums netika ietverts Krimināllikuma tiesību normās. Skatīt arī: Kriminālsodu politikas koncepcija. MK rīkojums 09.01.2009, Nr. 6. 50.–53. lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [skatīts 12.02.2017.].

¹³ Autore piezīme: notiesāto personu resocializācijas mērķis šajā gadījumā sasauca ar tolaik jau iepļānotajām reformām kriminālsodu izpildes tiesību jomā, tai skaitā efektīvas notiesāto personu resocializācijas sistēmas attīstībai. Piemēram, 2011. gadā tika papildināts Latvijas Soda izpildes kodeksa 8. pants, noteicot soda izpildes procesa mērķi saskaņā ar Krimināllikumā noteikto. Pēc laika tika izstrādāti arī 2013. gada 9. aprīļa Ministru kabineta noteikumi Nr. 191 "Notiesātā resocializācijas īstenošanas kārtība".

2. Taisnīguma atjaunošanas princips un taisnīguma atjaunošanas metodes, ja likumpārkāpumu izdarījis nepilngadīgais

Kriminālsodu politikas koncepcijā sniegts visai izsmelošs kriminālsodu politikas principu uzskaitījums, kas korelē ar reģionālos¹⁴ un starptautiskos¹⁵ tiesību aktos un rekomendācijās ietvertajiem kriminālās justīcijas principiem. Vadoties pēc kriminālsodu politikas principiem, tiek atvasināti kriminālsodu mērķi, kas attiecināmi uz būtiskāko Krimināllikuma institūtu – sodu, kas arī ir valsts reakcija uz tiesību normu pārkāpumu. Tomēr sods nav tikai reakcija vien, bet arī metode, ko valsts vārdā piemēro tiesa vai prokurors, lai sasniegtu kriminālsoda mērķus, kas ir cieši saistīti ar valsts kriminālpolitikas mērķiem. Tas nozīmē, ka sods pēc savas būtības ir mērķtiecīgi piemērojams, savstarpēji saistītu pasākumu kopums, lai sasniegtu tos mērķus, kas ir izvirzīti Krimināllikuma 35. pantā un tad pāraug kopējos noziedzības novēršanas mērķos. Krimināllikumā bez sodiem ir arī otrs krimināltiesiskās represijas veids – piespiedu līdzekļi (nepilngadīgajiem piemērojamiem audzinoša rakstura līdzekļi, juridiskajām personām piemērojamiem līdzekļi un medicīniska rakstura līdzekļi). Tādējādi ir iespējams secināt, ka tiesību normās nostiprinātā krimināltiesiskā reakcija uz izdarītu noziedzīgu nodarījumu var būt divējāda, proti, var tikt piemērots sods vai piespiedu līdzeklis.

Nepilngadīgajiem kriminālsodu mērķi un kriminālpolitikas principi nav definēti atsevišķi, kaut gan valsts reakcijai uz nepilngadīgā izdarītu noziedzīgu nodarījumu vajadzētu atšķirties, jo Krimināllikumā atšķiras gan sodu, gan piespiedu līdzekļu veidi. Tāpēc rodas jautājums – kādu mērķu sasniegšanai ir formulētas Krimināllikumā ietvertās represijas nepilngadīgajiem, kas pārkāpuši likumu? Šāda situācija var novest pie tā, ka Krimināllikumā (un citos saistītajos normatīvajos aktos) ietvertā reakcija uz nepilngadīgā izdarītu noziedzīgu nodarījumu var arī nebūt saistīta ar kriminālsoda mērķa sasniegšanu vai iespēju to sasniegt. Īsāk sakot, šodien nav iespējams gūt pārliecību, ka izvēlētās metodes (sodi un piespiedu līdzekļi) ir cieši saistītas ar mērķiem, kuru dēļ šīs metodes tiek piemērotas. Piemēram, nav iespējams pārliecināties, vai ar esošajām metodēm var atjaunot taisnīgumu, ja noziedzīgo nodarījumu ir izdarījis nepilngadīgais.

Kriminālsodu politikas koncepcijā noteikts, ka taisnīguma atjaunošanai jānodrošina:

- a) kriminālsoda atbilstība izdarītajam noziedzīgajam nodarījumam,
- b) ar to radītajam apdraudējumam un
- c) nodarītajam kaitējumam.

Krimināltiesiskās represijas ir taisnīgas, ja ir ņemti vērā un izvērtēti visi apstākļi un fakti, kas attiecas uz konkrēto noziedzīgo nodarījumu un likumpārkāpēju, un tiem ir piešķirta nozīme soda noteikšanā.¹⁶ Ņemot vērā minēto, kriminālsodam kā mērķtiecīgu pasākumu kopumam būtu jānodrošina taisnīguma atjaunošana, ja tas sevī ietver tādus pasākumus, kurus īstenojot taisnīgumu būtu iespējams atjaunot. Radītais apdraudējums un nepieciešamība to novērst ir attiecināmi gan uz sabiedrību, gan cietušo, gan pašu likuma pārkāpēju, bet nodarītā kaitējuma

¹⁴ Sk., piemēram: Eiropas Savienības pamattiesību harta (2016/C 202/02). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:12016P/TXT> [skatīts 22.02.2017.].

¹⁵ Sk., piemēram: Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 23. apr., Nr. 61 (2826). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/74040> [skatīts 22.02.2017.].

¹⁶ Kriminālsodu politikas koncepcija. MK rīkojums 09.01.2009, Nr. 6. 4.–5. lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file51940.doc> [skatīts 12.02.2017.].

atļūdzināšana attiecināma uz sabiedrības tiesiskuma interesēm un ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma novēršanu cietušajam. Nodarījumam atbilstoša soda piemērošana nepilngadīgajam pati par sevi nevar realizēt taisnīguma atjaunošanas principu, ja vienlaikus netiek ņemti vērā iemesli, kuru dēļ noziedzīgais nodarījums ir izdarīts. Šie iemesli var nebūt saistīti ar konkrētajām sodāmajām darbībām, ko veicis nepilngadīgais, bet ar bērna personības izveides aspektiem. Tas nozīmē, ka vispirms būtu jāvērtē nepilngadīgā personības veidošanās un tikai tad tas, ko viņš ir izdarījis. Iemesli, kuru dēļ nepilngadīgās personas izdara noziedzīgus nodarījumus, atšķiras no tiem, kuru dēļ likumu pārkāpj pieaugušie. Nepilngadīgā izdarītais noziedzīgais nodarījums bieži vien norāda uz to, ka šā bērna tiesības jau iepriekš ir bijušas pārkāptas, bērna intereses ir palikušas novārtā, proti, bērns ir vainojams attiecīgā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, savukārt pieaugušie – tādu apstākļu radīšanā, kuros bērns ir pieņēmis sabiedrības gaidām neatbilstošu lēmumu, nodarot kaitējumu.¹⁷ Tādējādi likuma pārkāpums ir noticis tādēļ, ka pats likuma pārkāpējs ir bijis cietušais, kas nav saņēmis pienācīgu atbalstu. Minētais apsvēruma būtiski maina nepieciešamo rīcību, lai atjaunotu taisnīgumu, jo tas jāatjauno ne tikai cietušajam un sabiedrībai, bet arī personai, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, un to ar sodu¹⁸ nevar panākt.

Formulējot adekvātu un pietiekami efektīvu reakciju uz nepilngadīgā izdarītu noziedzīgu nodarījumu, vajadzīgas metodes, kas ļauj realizēt visus kriminālsoda mērķus, nevis tikai daļu no tiem. Kriminālo represiju nevar uzskatīt par veiksmīgi realizētu, ja kāds no tās mērķiem paliek nesasniegts. Par efektīvākajām taisnīguma atjaunošanas metodēm darbā ar nepilngadīgajiem likuma pārkāpējiem runāts nākamajā nodaļā.

3. Atjaunojošās justīcijas metodes taisnīguma atjaunošanai, ja noziedzīgu nodarījumu izdarījis nepilngadīgais

Pēc būtības attieksmi pret bērniem, kas iesaistīti kriminālajā justīcijā,¹⁹ noteic attieksme pret nepilngadīgu personu, kura pārkāpusi likumu. Šie principi ir ietverti starptautiskajos tiesību aktos.²⁰ Turklāt vispārīgajās normās noteikts, ka bērns ir cilvēks ar noteiktu tiesību kopumu, nevis pasīvs aprūpes un labdarības objekts.²¹ Tas nozīmē, ka attieksmes pamatā pret bērnu jebkurās tiesiskās procedūrās ir jābūt sapratnei par to, ka bērnam paredzētais atšķirīgais tiesību kopums ir bērna vecuma un brieduma pakāpes nosacīts, pieņemot, ka pats bērns brieduma un faktiskās

¹⁷ *Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības aspektā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā*. Rīga: Providus, 2010. Pieejams: http://providus.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 [skatīts 22.02.2017.].

¹⁸ Autore piezīme: Krimināllikuma VII nodaļā noteiktie kriminālsodu veidi nepilngadīgajiem nav vērtējami kā atbilstoši taisnīguma atjaunošanai, kā arī citi pasākumi, kas drīzāk mīkstina kriminālsoda tiesiskās sekas likuma pārkāpējam, bet tas nevar būt uzskatāms par risinājumu, lai sasniegtu mērķi un atjaunotu taisnīgumu, apzinoties apstākļus, kuru dēļ bērns ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu.

¹⁹ Autore piezīme: kriminālā justīcija (aglu val. – *Criminal Justice*) – institūciju, tiesību normu un šo normu realizācijas mērķtiecīgi organizēts kopums, lai sasniegtu noziedzības novēršanas mērķus konkrētā valstī.

²⁰ Sk. arī: Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49. Pieejams: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx> [skatīts 25.02.2017.].

²¹ Sk. arī: *The Convention on the Rights of the Child is the most rapidly and widely ratified international human rights treaty in history*. Pieejams: <https://www.unicef.org/crc/> [skatīts 26.02.2017.].

attīstības pakāpes dēļ var rīkoties neatbilstoši savām labākajām interesēm. Proti, izdarot noziedzīgu nodarījumu, bērns ir rīkojies ne vien pretrunā sabiedrības vai cietušo, bet arī savām tiesiskajām interesēm. Šo apsvērumu dēļ, paredzot nepilngadīgajiem kriminālajā justīcijā maigākas sankcijas vai saudzīgākas procedūras, nav iespējams korespondēt ar starptautiskajos dokumentos noteikto. Vienlaikus nav iespējams nodrošināt prasību pēc taisnīguma atjaunošanas. Pamatojoties uz minēto, daudzās valstīs reakcija uz nepilngadīgas personas izdarīto noziedzīgu nodarījumu pēc būtības atšķiras no pieaugušo kriminālajā justīcijā lietotajām metodēm.

Par vienu no alternatīvām sistēmiskām pieejām kriminālajā justīcijā, kas savu iekļaujošo metožu dēļ vairāk noderīgas speciālu valsts reakciju izveidei, ja noziedzīgu nodarījumu izdarījuši nepilngadīgie, ir atjaunojošās justīcijas metodes. Atjaunojošās justīcijas metožu ieviešana Eiropā faktiski notikusi pēdējos 40 gados, katrai valstij saglabājot lielu brīvību šo metožu ieviešanā, tāpēc esošā prakse atšķiras. Lai konstatētu, uz ko tieši pamatojas dažādu Eiropas valstu izvēlētās metodes, kas balstītas uz atjaunojošās justīcijas principiem, tika izstrādāts pētījums par 28 valstu praksi,²² tai skaitā analizējot situāciju Latvijā.²³ Pētījumā konstatēts, ka Latvijas tiesību piemērošanas praksē tiek lietota atjaunojošās justīcijas metožu lielākā daļa: cietušā izlīgums ar likuma pārkāpēju gan kriminālprocesā, gan ārpus tā, atsevišķos gadījumos arī konferences metodes un cietušo atbalsta aplī. Zināmā mērā atsevišķi atjaunojošās justīcijas komponenti tiek izmantoti kriminālsoda – piespiedu darbs – izpildē. Vienlaikus secināts, ka atjaunojošās justīcijas metodes darbā ar nepilngadīgajiem netiek lietotas kā pamata metodes. Proti, sākotnēji nepilngadīgajam tiek piemērots kāds no Krimināllikumā paredzētajiem sodiem vai piespiedu līdzekļiem un tikai tad atjaunojošās justīcijas metodes, ja tādas kriminālsoda izpildes attiecīgā institūcija realizē soda satura ietvaros. Tādējādi likums noteic, ka primāri nepilngadīgajiem ir piemērojama sankcijā paredzētā krimināltiesiskā represija un tikai tad sekundārās prevencijas ietvarā tiek uzsākta taisnīguma principa realizācija krimināltiesībās.

Kopsavilkums

1. Taisnīguma atjaunošanas princips kā Krimināllikumā ietverts kriminālsoda mērķis korelē ar praktiskajām iespējām ieviest Latvijā atjaunojošās justīcijas metodes darbā ar nepilngadīgajām personām, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, tikai tajos gadījumos, ja piemērotās krimināltiesiskās represijas saturs to paredz.
2. Nodarījumam atbilstoša soda piemērošana nepilngadīgajam pati par sevi nenodrošina taisnīguma atjaunošanas principa sasniegšanu, ja vienlaikus netiek ņemti vērā iemesli, kuru dēļ noziedzīgais nodarījums ir izdarīts.
3. Nākotnē Latvijā būtu izvērtējama iespēja piemērot atjaunojošās justīcijas realizācijas metodes tieši, nevis caur noteiktu krimināltiesisku represiju, kā tas ir tagad. Tādējādi palielinātos iespēja, ka taisnīguma atjaunošanas princips attiecībā uz visām iesaistītajām pusēm būtu realizēts ātrāk un kvalitatīvāk.

²² *European research on Restorative Juvenile Justice. Vol. 1. Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States.* Brussels: IJJO, 2015. Pieejams: http://www.ejjc.org/sites/default/files/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf [skatīts 12.03.2017.].

²³ Turpat. Kronberga I., Parosanu A. 101.–107. lpp.

PERSONAS DATU JĒDZIENS UN AIZSARDZĪBAS ASPEKTI

CONCEPT OF PERSONAL DATA AND PROTECTION ASPECTS THEREOF

Džena Andersone, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article is devoted to terminological issues in the personal data protection field. The aim of this article is to analyse the concepts of personal data and secrecy, and find out whether people, who are not experts in the field, understand this terminology, and what is the difference between the social and legal issues. The objective is to establish, what kind of information, deserving to be protected, is considered by the society. Data concepts are being investigated from linguistic, social and legal aspects. The main focus of the article is dedicated to the legal aspect, consequently, the author will compare the contents of personal data concepts in Latvian and foreign regulatory framework, as well as look at the related notions – such as sensitive data and patient medical data.

Atslēgvārdi: personas dati, noslēpums, sensitīvie dati, medicīniskie dati

Keywords: personal data, secrecy, sensitive data, medical data

Ievads

Ikvienu tiesību institūtu mērķis ir kalpot sabiedrības interesēm. Personu datu aizsardzība šajā ziņā nav izņēmums. Šā mērķa sasniegšanai – efektīvai sabiedrības locekļu tiesību aizsardzībai personu datu jomā – ir nepieciešams veicināt individuālu izpratni par konkrēto jautājumu loku. Latvijā ir pieaugusi gan sabiedrības interese, gan informētība par personu datu aizsardzību, taču vienotas izpratnes joprojām nav. Lai to panāktu, vispirms vajadzētu sākt ar “runāšanu vienā valodā” jeb datu aizsardzības terminoloģijas saturu vienādu uztveri. Tāpēc nepieciešams noskaidrot, vai cilvēki, kuri nav jomas speciālisti, saprot šo terminoloģiju un kādas ir atšķirības tās sadzīviskajos un tiesiskajos aspektos.

Sākotnēji Krimināllikuma¹ (turpmāk – KL) 145. pantā bija paredzēta kriminālatbildība par sveša noslēpuma izpaušanu, taču kopš 2009. gada 14. oktobra pants ir izteikts jaunā redakcijā, nosakot kriminālatbildību par nelikumīgām darbībām ar fizisko personu datiem. Normas grozījumu anotācijā norādīts: “Likumprojekta mērķis ir [...] veicināt personu datu aizsardzību un atturēt personas veikt jebkādas nelikumīgas darbības ar fiziskās personas datiem.” Kā liecina statistika, likuma grozījumu rezultātā būtiskas izmaiņas nav notikušas un KL 145. pants praksē tikpat kā netiek piemērots.

¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

Tāpēc šā raksta mērķis ir izanalizēt jēdzienus “svešs noslēpums” un “personas dati”, lai noskaidrotu, kas sabiedrībā tiek uzskatīts par tiesiskas aizsardzības vērtām ziņām, un identificētu iespējamus šķēršļus efektīvai personas datu krimināltiesiskajai aizsardzībai. Darba uzdevumā ietilpst aizsargājamo ziņu un datu jēdziena izpēte no valodnieciskā, sadzīviskā un tiesiskā aspekta. Galvenā uzmanība rakstā veltīta tiesiskajam aspektam, tāpēc tiks salīdzināts personas datu terminu saturs Latvijas un ārvalstu normatīvajā regulējumā, kā arī atsevišķi aplūkoti tādi būtiski jēdzieni kā sensitīvie un pacientu medicīniskie dati.

Personas datu un noslēpuma jēdzienu valodnieciskais aspekts

Jēdziena “dati” un “noslēpums” valodnieciskā satura noskaidrošanai ir izmantoti konversācijas, sinonīmu, svešvārdu un citās vārdnīcās sniegtie vārdu skaidrojumi. Saskaņā ar Latviešu konversācijas vārdnīcu jēdziens “dati” (no latīņu valodas *data, datum*) ir liecības, ziņas, fakti.² Liecība ir kāda fakta, procesa, parādības, ziņu, notikuma vai tml. apliecinājums, esamības apstiprinājums, pierādījums. Savukārt vārdam “ziņas” Sinonīmu vārdnīcā ir atrodami šādi sinonīmi jēdzieni – dati, fakti, norādes, uzziņas, informācija.³ Latviešu valodas vārdnīcā “ziņa” ir tas, ko paziņo, ko uzzina, paziņojums, informācija.⁴ Jēdziens “fakts” nozīmē patiesu, reālu notikumu, reāli eksistējošu lietu, parādību, apstākli, rezultātu, konstatējumu [...].⁵ Atbilstoši Svešvārdu vārdnīcai “dati” ir tekstuāla, skaitliska vai grafiska informācija, kas kaut ko raksturo un noder par pamatu secinājumiem.⁶ Sinonīmu vārdnīcā vārdam “noslēpums” dots sinonīms “mīkla”. Lielāku skaidrību par minēto vārdu sniedz Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca: “kaut kas slepens [...], nesaprotams, mīklains; [...] tas, ko slēpj no citiem, ko citi nezina; tas, ko nedrīkst izpaust [...]”.⁷ Tāds pats skaidrojums vārdam “noslēpums” atrodams arī Latviešu valodas vārdnīcā. Savukārt Konversācijas vārdnīcā nav atrodams atsevišķi vārds “noslēpums”, taču ir sniegts pamatīgs jēdziena “noslēpuma aizskaršana” skaidrojums, atbilstoši kuram ar noslēpumu saprot privātās personas noslēpumu, kas var būt fiksēts uz papīra (vēstulēs, dokumentos u. tml.), kā arī telefonogrammas, sūtījumi, telefona sarunas un telegrammas.⁸ No minētā redzams, ka gan dati, gan noslēpums pēc savas būtības ir ziņas, bet ir viena atšķirība, kas liedz starp tiem likt vienādības zīmi un padarīt tos par sinonīmiem. Šī atšķirība ir slepenībā,⁹ proti, ja dati ir visas ziņas, tad noslēpums vienmēr būs tikai slepenās ziņas, tādas, ko nedrīkst izpaust.

Informātikas vārdnīcā dati definēti kā “formalizētā veidā attēlota tekstuāla, skaitliska, grafiska, video- un audioinformācija, kuru lietotājs vai datu apstrādes

² *Latviešu konversācijas vārdnīca. 3. sēj.* Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve, 1928–1929, 4712. sleja.

³ *Sinonīmu vārdnīca.* Autoru kolektīvs. Rīga: Avots, 2002, 466. lpp.

⁴ *Latviešu valodas vārdnīca.* Autoru kolektīvs. Rīga: Avots, 2006, 1200. lpp.

⁵ Justs F. *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: Avots, 2008, 249. lpp.

⁶ *Svešvārdu vārdnīca.* Autoru kolektīvs. Rīga: Avots, 2008, 154. lpp.

⁷ Justs F. *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: Avots, 2008, 660. lpp.

⁸ *Latviešu konversācijas vārdnīca. 15. sēj.* Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve, 1928–1929, 29330. sleja.

⁹ Slepens – neizpaužams; tāds, kas zināms vienam vai dažiem un tiek slēpts no citiem; tāds, kas notiek vai eksistē, citiem nezinot, apslēpti [...]. Avots: Justs F. *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: Avots, 2008, 873. lpp.

ierīces var interpretēt, apstrādāt vai pārsūtīt”.¹⁰ Arī Militāro jēdzienu skaidrojošajā vārdnīcā dati ir “[..] ziņas, kas kaut ko raksturo, noder par pamatu secinājumiem; [..] ko var ērti pārsūtīt, interpretēt, apstrādāt [..]”.¹¹ Ziņas un dati ir informācijas elementi, ko “vāc, apstrādā, glabā, tirazē un nodod cits citam”.¹² Tātad datiem jau sākotnēji ir informējošs raksturs, tie tiek interpretēti kā ziņas, ar kurām var veikt dažādas manipulācijas – apstrādi, pārsūtīšanu utt. Noslēpums šādas apstrādes iespējas neparedz, jo tas pats par sevi ir slepens un neizpaužams un savu nozīmi saglabā līdz brīdim, kamēr nav ticis pakļauts jebkādi apstrādei. Pretējā gadījumā zustu noslēpuma būtība, tas kļūtu par ziņām, kas jau ir atklātas citām personām, t. sk. tām, kuru informēšana par konkrēto faktu kopumu nav bijusi paredzēta.

Personas datu un sveša noslēpuma sadzīviskā izpratne

Atbilstoši Fizisko personu datu aizsardzības likuma¹³ (turpmāk – Datu aizsardzības likums) 2. panta 3. punktam par fiziskās personas datiem tiek atzīta jebkāda informācija par personu. Datu valsts inspekcijas 2008. gadā izdotajā rekomendācijā “Personas datu definīcija” norādīts, ka datu definīcija ietver jebkāda veida apgalvojumus par personu – gan objektīvas, gan subjektīvas ziņas, viedokļus, vērtējumus, kā arī nepatiesu, nepierādītu, nepareizu un jebkāda satura informāciju.¹⁴ Neskatoties uz šo skaidrojumu, sabiedrības izpratni par datu aizsardzības nepieciešamību apgrūtina pieeja, atbilstoši kurai aizsargājama var būt “jebkāda informācija”. Šādu skaidrojumu sabiedrībai ir grūti pieņemt, jo cilvēkiem ir atšķirīgi uzskati par to, kas ir personas dati, kas ir svešs noslēpums un kādas ziņas par personu ir vai nav aizsardzības vērtas. Atšķirīgā izpratne ir viens no iespējamiem iemesliem, kas praksē neļauj īstenot personu datu aizsardzību. Lai pārbaudītu šo hipotēzi un noskaidrotu, kā reālajā dzīvē tiek saprasti jēdzieni “personas dati” un “svešs noslēpums”, autore aptaujāja personas, kurām nav speciālu zināšanu šajā jomā, lūdzot īsi raksturot galvenās atšķirības starp personas datiem un personas noslēpumu.

Atbildes sniedza pavisam kopā 230 respondentu, no kuriem 20 pusaudži vecumā no 14 līdz 17 gadiem un 210 personas vecumā no 18 līdz 61 gadam. Raksta ierobežotā apjoma dēļ aplūkotas tiek tikai pilngadīgo personu atbildes, kas nosacīti iedalāmas trīs grupās:

- 1) nav viedokļa, nezina, nevar sniegt atbildi;
- 2) atbildes, kurās norādīts, ka starp abiem jēdzieniem tikpat kā nav atšķirības;
- 3) atbildes, kuru autori saredz atšķirību un spēj to definēt.

Analizējot trešās grupas atbildes, konstatējams, ka starp jēdzieniem “dati” un “noslēpums” aptaujātie nelielā vienlīdzības zīmī. Parasti tiek uzskatīts, ka personas dati ir informācija, kas ir izlasāma (t. sk. pasē, medicīniskos dokumentos), juridisks termins, viss identificēšanai, pamatinformācija par cilvēku, cipari, vārdi, dati ir definēti, konkrēti, visiem vienādi, oficiāli, formāli, tehniski, nemainīgi, objektīvi,

¹⁰ *Angļu–latviešu–krievu informātikas vārdnīca*. Autoru kolektīvs. Rīga: Avots, 2001, 977. sleja.

¹¹ Justs F. *Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Avots, 2008, 174. lpp.

¹² Turpat, 338. lpp.

¹³ Fizisko personu datu aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 6. apr., Nr. 123/124 (2034/2035).

¹⁴ *Personas datu definīcija. Datu valsts inspekcijas rekomendācija*. Datu valsts inspekcija, Rīga, 2008. Pieejams: http://www.dvi.gov.lv/wp-content/uploads/jaunumi/publikācijas/Personas_datu_definicija_rekomendacija.pdf [aplūkots 2017. gada 5. janvārī].

bez emocionālas vērtības, tie veido statistiku, ļauj atšķirt personu no citām personām utt.

Savukārt noslēpums ir personisks, neoficiāls, saistīts ar privāto dzīvi, tas ir dziļāks nekā dati, nerakstīts, katram atšķirīgs, subjektīvs, nenoteikts, emocionāls, intīms, abstrakts, filozofisks, netverams, balstīts uz sajūtām, rīcību, pārdzīvojumiem, saistīts ar konfidencialitāti, noslēpums rodas pats (atšķirībā no datiem), tas var būt kāds pagātnes fakts, notikums, atmiņas, detalizēta informācija par cilvēku, personiskas pārdomas, uzskati, domas, noslēpumu var izmantot, lai manipulētu ar otru un aizskartu tā godu un cieņu, neizpaužami dati, kaut kas slēpjams, tas, ko mutiski nesaka, informācija, kam neviens nevar piekļūt, personas datu viena daļa utt.

Aptaujāto personu ieskatā noslēpumam ir raksturīgs gribas elements, kamēr dati paliek statistiski, nemainīgi un no cilvēka gribas neatkarīgi. Tātad noslēpums ir individuāls un atšķirīgs. Noslēpumu cilvēks rada pats, pasludinot sev kādu nozīmīgu notikumu vai faktu par neizpaužamu. Noslēpums vairāk tiek saistīts ar privāto dzīvi, kamēr dati tiek uzskatīti par oficiāla rakstura ziņām. Tiek atzīts, ka datu veidi ir nemaināmi – katrai personai ir tautība, vārds, uzvārds, adrese, fotoattēls utt. Ar jēdzienu “dati” pārsvarā tiek saprasta visa ar personas identificēšanu saistītā informācija, kas ir skaidra, konkrēta, noteikta, juridiska, objektīva un nekādā veidā nesaistās ar cilvēka subjektīviem, iekšējiem, personiskiem pārdzīvojumiem vai notikumiem. Datiem sabiedrības izpratnē nav emocionālas nokrāsas, un aptaujāto kopējo viedokli šajā sakarā spilgti raksturo viena no atbildēm: “Dati ir birokrātijai, noslēpumi – sirdij.” Savukārt visu to informāciju un ziņas, kuras ir rūpīgi glabājamās, neizpaužamas, aizsargājamās, dziļi intīmas, personiskas, privātas un konfidenciālas, cilvēki biežāk apzīmē ar jēdzienu “noslēpums”. Salīdzinot jēdzienu “dati” un “noslēpums” saturu valodnieciskajā un sadzīvīskajā aspektā, var secināt, ka dati tiek saprasti un uztverti kā reāls objekts, priekšmets, apstrādājama lieta, savukārt noslēpums ir vairāk abstrakta parādība, kas iziet ārpus fizisku objektu pasaules, tas ir neredzams morālas kategorijas elements, drīzāk apjaušams un izjūtams nekā tverams un aptaustāms. Kamēr kaut kam piemīt noslēpuma statuss, cilvēki to apzinās, saprot robežšķirtni, kas atdala slepenas, aizklātas ziņas no vispārpieejamas informācijas. Pats noslēpuma statuss pieprasa pienācīgu attieksmi. Saprotot tā nozīmi, sabiedrība attiecīgi pret to izturas, apzinās robežas pārkāpšanas sekas. Taču attiecībā uz datiem situācija ir atšķirīga, proti, cilvēki, pirmkārt, uztver tos kā informāciju, ziņas, faktus. Otrkārt, sabiedrība pat neapzinās vai neuztver nopietni darbības, kas tiek veiktas ar datiem. Piemēram, fotoattēlu pārsūtīšana tiek uztverta pašsaprotami, pat neaizdomājoties, ka ar šādu darbību var aizskart personas privāto dzīvi. Aptaujā noskaidrotais liecina, ka sabiedrībā trūkst izpratnes par personas datu jēdziena saturu. Tas apgrūtina datu aizsardzību, jo ir sarežģīti aizsargāt objektu, kura robežas ir neskaidras un subjektam neizprotamas.

Datu jēdziena tiesiskā izpratne ārvalstu normatīvajā regulējumā

Iepazīstoties ar ārvalstīs¹⁵ spēkā esošo tiesisko regulējumu datu aizsardzības jomā, autore ir konstatējusi, ka daļā no izpētītajiem valstu¹⁶ likumiem personas datu definīcijas ir ļoti līdzīgas vai pat vienādas ar Latvijā noteikto, taču ir valstis,

¹⁵ Raksta tapšanas laikā autore ir izpētījusi personas datu aizsardzības regulējumu 89 valstīs.

¹⁶ Piemēram, Argentīna, Kanāda, Krievija, Dānija, Vācija, Meksika, Nīderlande, Norvēģija, Zviedrija, Šveice u. c.

kuras minētos jēdzienus skaidro atšķirīgi. Interesi galvenokārt saista normatīvie akti, kuri konkretizē šo abstrakto “jebkādu informāciju”, sniedzot skaidrākas norādes par jēdziena saturu. Ievērojot raksta apjoma ierobežojumu, neliels ieskats tiks sniegts tikai tajās datu definīcijās, kuru detalizācijas pakāpe vai saturs būtiski atšķiras no Latvijas normatīvā regulējuma.

Dažās valstīs, piemēram, Luksemburgā,¹⁷ Spānijā,¹⁸ Taizemē¹⁹, personas datu definīcijā tiek akcentēts, ka dati ir informācija neatkarīgi no tās fiksēšanas veida – ar burtiem, cipariem, grafiski, ar attēlu, skaņu u. c., Austrālijā²⁰ par datiem atzīst ziņas gan rakstītā, gan nerakstītā veidā.

Beļģijā,²¹ Francijā,²² Lietuvā²³ un Ungārijā²⁴ datus definē kā norādi uz personas identifikācijas numuru un vienu vai vairākiem konkrētiem personas fiziskās, fizioloģiskās, garīgās, ekonomiskās, kultūras vai sociālās identitātes faktoriem. Somijā²⁵ un Taivānā²⁶ personas datu definīcijā iekļauta ne tikai informācija par konkrēto personu, bet arī par tās ģimenes locekļiem. Islandē²⁷ un Taizemē personas dati ir informācija gan par dzīvu, gan mirušu cilvēku, līdzīgi arī Jaunzēlandē – informācija par personas nāvi.²⁸ Izraēlā²⁹ personas datu definīcijā iekļautas ziņas arī par personas profesionālo kvalifikāciju. Filipīnās³⁰ likumdevēja pieeja bijusi atšķirīga, proti, likumā personas dati definēti īsi – “visu veidu personiska informācija”, bet papildus norādīta tā informācija, kura nav uzskatāma par personas datiem, piemēram, ziņas par nodarbinātību valsts pārvaldē, civildienestu, amatu, darbavietas adresi un tālruna numuru, atalgojumu utt.

¹⁷ DLA Piper's Data Protection Laws of the World 2013. Pieejams: <http://www.edrm.net/resources/data-privacy-protection/data-protection-laws/luxembourg#Law> [aplūkots 2016. gada 21. novembrī].

¹⁸ The Spanish Data Protection Act 15/1999. Pieejams: <http://www.iclg.co.uk/practice-areas/data-protection/data-protection-2016/spain> [aplūkots 2016. gada 27. novembrī].

¹⁹ DLA Piper's Data Protection Laws of the World, March 2013. Thailand. Contribution Details. Pieejams: <http://www.edrm.net/resources/data-privacy-protection/data-protection-laws/thailand> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

²⁰ Privacy Act 1988. No. 119, 1988 as amended. Pieejams: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2014C00076> [aplūkots 2016. gada 8. novembrī].

²¹ 08/12/1992 | Act of 8 December 1992 on the protection of privacy in relation to the processing of personal data. *Belgian Official Journal*, 18 March, 1993. Consolidated version 08/07/2013 Unofficial English Translation July 2013. Pieejams: <https://www.icann.org/en/system/files/files/belgian-privacy-act-08jul13-en.pdf> [aplūkots 2016. gada 8. novembrī].

²² Act N°78-17 of 6 January 1978 on Information Technology, Data Files and Civil Liberties. Pieejams: <https://www.cnil.fr/sites/default/files/typo/document/Act78-17VA.pdf> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

²³ The Law of the Republic of Lithuania on Legal Protection of Personal Data, para 2 (1). Pieejams: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=202094 [aplūkots 2016. gada 13. janvārī].

²⁴ Act No. CXII of 2011 on Informational Self Determination and Freedom of Information. Pieejams: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139257.322945 [aplūkots 2016. gada 21. novembrī].

²⁵ Personal Data Act 523/1999 (Act) (Henkilötietolaki). Pieejams: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaanokset/1999/en19990523.pdf> [aplūkots 2016. gada 21. novembrī].

²⁶ Personal Information Protection Act. Pieejams: <http://law.moj.gov.tw/Eng/LawClass/LawAll.aspx?PCode=10050021> [aplūkots 2016. gada 27. novembrī].

²⁷ Act on the Protection of Privacy as regards the Processing of Personal Data, No. 77/2000. Pieejams: <http://www.personuvernd.is/information-in-english/greinar/nr/438> [aplūkots 2016. gada 21. novembrī].

²⁸ Privacy Akt, 1993. Pieejams: <http://www.legislation.govt.nz/act/public/1993/0028/latest/DLM296645.html> [aplūkots 2016. gada 24. novembrī].

²⁹ Data Protection Laws of the World, DLA Piper, p. 213. Pieejams: <https://www.dlapiperdataprotection.com/system/modules/za.co.heliosdesign.dla.lotw/functions/export.pdf?country=all> [aplūkots 2016. gada 21. novembrī].

³⁰ Data Privacy Act No. 10173 of 2012. Pieejams: <http://www.gov.ph/images/uploads/20160825-IRR-RA-10173-data-privacy.pdf> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

Personas datu definīcijas satura aprises ir konkretizētas ne vien iepriekš minēto valstu normatīvajos regulējumos, bet arī Eiropas Parlamenta un Padomes Regulā (ES) 2016/679,³¹ kas Eiropas Savienības dalībvalstīs būs piemērojama no 2018. gada 25. maija. Regula sniedz precīzāku personas datu definīciju, izskaidrojot identificēšanas un identifikatoru jēdzienus, kā arī atsevišķus līdz šim nedefinētu datu veidus, proti, ģenētiskos, personas veselības un biometriskos datus. Regula ievieš jaunu jēdzienu “īpašu kategoriju personas dati” (līdz šim – sensitīvie dati), kuru apstrāde ir aizliegta, pieļaujot atsevišķus izņēmumus.

Sensitīvo datu jēdziens

Līdz Regulas pieņemšanai ar sensitīviem personas datiem tika saprasti tie dati, kas norāda personas rasi, etnisko izcelsmi, reliģisko, filozofisko un politisko pārliecību, dalību arodbiedrībās, kā arī sniedz informāciju par personas veselību vai seksuālo dzīvi (Datu aizsardzības likuma 2. panta 8. punkts). Regula izpratni par sensitīvajiem datiem paplašina, iekļaujot ne tikai ģenētiskos un biometriskos datus, bet arī ieviešot jaunu terminu “personiskie aspekti”. Tiešā tekstā šie aspekti nav iekļauti sensitīvo datu kategorijā, taču no Regulas Preambulas 75. punkta³² un 91. punkta³³ izriet, ka “personiskie aspekti” pēc sava nozīmīguma ir līdzvērtīgi īpašu kategoriju (sensitīviem) personas datiem, bērnu personas datiem, biometriskiem, ģenētiskiem datiem un tādiem datiem, kas attiecas uz sodāmību un pārkāpumiem.

Atbilstoši Regulas 4. panta 4. punktam profilēšana ir “jebkura veida automatizēta personas datu apstrāde, kas izpaužas kā personas datu izmantošana nolūkā izvērtēt konkrētus ar fizisku personu saistītus personiskus aspektus, jo īpaši analizēt vai prognozēt aspektus saistībā ar minētās fiziskās personas sniegumu darbā, ekonomisko situāciju, veselību, personīgām vēlmēm, interesēm, uzticamību, uzvedību, atrašanās vietu vai pārvietošanos”. No minētās definīcijas redzams, ka šo personisko aspektu saturs Regulā ir pietiekami skaidri noteikts un konkretizēts (sniegums darbā, ekonomiskā situācija, veselība, uzvedība,³⁴ atrašanās vieta, pārvietošanās). Taču personisko aspektu sastāvā ietilpst arī abstraktas un no malas

³¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> [aplūkots 2016. gada 3. novembrī].

³² “Risku fizisku personu tiesībām un brīvībām [...] var radīt personas datu apstrāde, kas var izraisīt fizisku, materiālu vai nemateriālu kaitējumu, jo īpaši, [...] ja tiek apstrādāti personas dati, kas atklāj rases vai etnisko piederību, politiskos uzskatus, reliģisko vai filozofisko pārliecību, piederību arodbiedrībai, un ja tiek apstrādāti ģenētiskie dati, veselības dati vai dati par dzimumdzīvi, vai sodāmību un pārkāpumiem vai ar tiem saistītiem drošības pasākumiem; ja tiek izvērtēti personiskie aspekti, [...], lai izveidotu vai izmantotu personiskos profilus; ja tiek apstrādāti neaizsargātu fizisku personu, īpaši bērnu, personas dati; vai ja apstrāde ietver lielu personas datu daudzumu un ietekmē lielu skaitu datu subjektu.”

³³ “Novērtējums par ietekmi uz datu aizsardzību būtu jāveic arī tad, ja personas dati tiek apstrādāti, lai pieņemtu lēmumus attiecībā uz konkrētām fiziskām personām pēc jebkādas ar fiziskām personām saistītu personisku aspektu sistemātiskas un plašas novērtēšanas, kuras pamatā ir minēto datu profilēšana, vai pēc īpašu kategoriju personas datu apstrādes, biometrisko datu apstrādes vai tādu datu apstrādes, kas attiecas uz sodāmību un pārkāpumiem, vai ar tiem saistītiem drošības pasākumiem.”

³⁴ Šeit jāsaprot arī personas uzvedība internetā un komunikēšanas ieradumi. Personas profilēšanas ietvaros var tikt veikta personas uzvedības novērošana, lai analizētu personas vēlmes, intereses, uzvedību, attieksmi gan reālajā, gan virtuālajā pasaulē.

grūti novērtējamas kategorijas, kas saglabā vietu interpretācijai, piemēram, personīgās vēlmes, intereses, uzticamība.

Secināms, ka šāda rakstura personiskie aspekti ietilpst personiska noslēpuma jēdzieniskajā saturā. Ņemot vērā, ka personiskie aspekti Regulas izpratnē ir tikpat nozīmīgi kā sensitīvie personas dati, secināms, ka personiskie noslēpumi iekļaujas personas datu aizsardzības (t. sk. krimināltiesiskās) tvērumā.

Autore ir iepazinusies ar ārvalstu normatīvajos aktos iekļautajām sensitīvo datu definīcijām un sniegs īsu pārskatu par saturiski atšķirīgākajiem skaidrojumiem salīdzinājumā ar Latvijas Datu aizsardzības likumā noteikto.

Austrālijā,³⁵ Igaunijā,³⁶ Indijā³⁷ un Islandē³⁸ papildus citiem datu veidiem (kas uzskaitīti arī Latvijas Datu aizsardzības likumā) kā sensitīva ir noteikta individa ģenētiskā informācija, biometriskie dati (pirkstu, plaukstu nospiedums, acs varavīksnenes attēls u. tml.), Bulgārijā³⁹ – ziņas par cilvēka genomu. Slovēnijā⁴⁰ īpaši tiek izcelta informācija par personas garīgo veselību, savukārt Islandē – ziņas par personas atkarībām – alkohola, medikamentu, narkotisko vielu lietošanu. ASV⁴¹ par sensitīvu uzskata personiska rakstura informāciju, kas iegūta tiešsaistes režīmā no 13 gadu vecumu nesasnējušiem bērniem, kā arī identitātes zādzības vai krāpšanas nolūkos izmantojamās ziņas. Čīlē⁴² sensitīvi ir dati par personas fiziskajām vai morālajām īpašībām, privātās un intīmās dzīves faktiem, apstākļiem, paradumiem utt., savukārt ASV, Izraēlā⁴³ un Peru⁴⁴ – ziņas par personas ekonomisko stāvokli un ienākumiem. Līdzīgi ir arī Indijā (paroles, finansiāla rakstura maksāšanas instrumentu informācija) un Somijā⁴⁵ (informācija par sociālās palīdzības, pabalstu saņemšanu). Filipīnās⁴⁶ sensitīva ir informācija par valsts iestāžu izsniegtām licencēm vai to anulēšanu, apturēšanu, atteikumu tās izsniegt, nodokļu deklarācijām, bet Hondurasā⁴⁷ – arī elektroniskā pasta adrese, ģimenes mantojuma lietas,

³⁵ Privacy Act No. 119, 1988. Pieejams: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00979> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

³⁶ Personal Data Protection Act, para 4 (1). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512112013011/consolide> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

³⁷ Information Technology Act, 2000 (21 of 2000). Pieejams: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/in/in098en.pdf> [aplūkots 2016. gada 24. novembrī].

³⁸ Act on the Protection of Privacy as regards the Processing of Personal Data, No. 77/2000. Pieejams: <http://www.personuvernd.is/information-in-english/greinar/nr/438> [aplūkots 2016. gada 21. novembrī].

³⁹ Law for Protection of Personal Data. Pieejams: <https://www.cpdp.bg/en/?p=element&aid=373> [aplūkots 2016. gada 8. novembrī].

⁴⁰ Act No. 428/2002 Coll. on Protection of Personal Data, as amended by the Act No. 602/2003 Coll., Act No. 576/2004 Coll. and the Act No. 90/2005 Coll. Pieejams: <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxwsw.htm> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

⁴¹ Data Protection Laws of the World, DLA Piper, p. 492. Pieejams: <https://www.dlapiperdataprotection.com/system/modules/za.co.heliosdesign.dla.lotw/functions/export.pdf?country=all> [aplūkots 2016. gada 21. novembrī].

⁴² Law for the Protection of Private Life, Law No.19, 628 (1999). Pieejams: <http://www.edrm.net/resources/data-privacy-protection/bakerhostetler-data-privacy-laws/chile> [aplūkots 2016. gada 8. novembrī].

⁴³ Protection of Privacy Law, 5741-1981 – unofficial translation. Pieejams: <http://www.justice.gov.il/En/Units/ILITA/Documents/ProtectionofPrivacyLaw57411981unofficialtranslatio.pdf> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

⁴⁴ Ley de Protección de Datos Personales N° 29733. Pieejams: <http://www.educacionenred.pe/noticia/?portada=8167> [aplūkots 2016. gada 28. novembrī].

⁴⁵ Personal Data Act 523/1999 (Henkilötietolaki). Pieejams: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990523.pdf> [aplūkots 2016. gada 24. novembrī].

⁴⁶ Data Privacy Act No. 10173 of 2012. Pieejams: <http://www.gov.ph/2012/08/15/republic-act-no-10173/> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

⁴⁷ Law for Transparency and for Access to Public Information No. 170 – 2006. Pieejams: http://www.bch.hn/download/ley_transparencia.pdf [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

jebkāda informācija saistībā ar cilvēka godu, personisku vai ģimenes privātumu, cilvēka attēls.

Virknē valstu⁴⁸ par sensitīviem personas datiem atzīst ziņas par sodāmību, apsūdzētās vai notiesātās personas statusu krimināllietās, sankcijām, kā arī informāciju par personas administratīvajiem sodiem.⁴⁹ Salīdzinoši retāk par sensitīvu informāciju atzīst ziņas par cietušās personas statusu krimināllietās (tikai Igaunijā un Japānā).⁵⁰ Minētais apstāklis ir padziļināti analizējams noziegumos cietušo personu aizsardzības kontekstā, jo bez papildu izpētes nav iespējams noteikt, vai cietušās personas datu aizsardzība ir pietiekama un adekvāta situācijā, kad cietušās personas dati valstī nav definēti kā sensitīvi. Taču, ievērojot šī raksta apjoma ierobežojumu, norādītais jautājums tālāk analizēts netiks.

Pacientu medicīniskie dati

Latvijā Pacientu ombuds atzīst, ka pacientiem arvien biežāk rodas bažas par savu medicīnisko dokumentu drošību un aizsardzību – 53 % aptaujāto uztrauc datu konfidencialitāte ārstniecības iestādēs. Turklāt 20 % aptaujāto norādījuši, ka ir nācies veikt atkārtotus izmeklējumus vai analīzes, jo medicīniskā dokumentācija nav bijusi pieejama vai ir nozaudēta.⁵¹ Atbilstoši Datu valsts inspekcijas sniegtajai informācijai⁵² pie administratīvās atbildības par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa⁵³ 204.⁷ pantā⁵⁴ paredzēto pārkāpumu 2015. gadā tika sauktas 30 personas, bet 2016. gadā – 48 personas.

Datu valsts inspekcija neveic pārkāpumu uzskaiti atsevišķi pa datu veidiem (piemēram, medicīniskie dati, bankas dati, fotoattēli vai tml.), tāpēc situācijas ilustrācijai autore sniegs dažus piemērus no ārvalstu prakses saistībā ar pretlikumīgām darbībām ar medicīniskiem datiem.

Saskaņā ar Apvienotās Karalistes Datu aizsardzības likuma 55. pantu pie kriminālatbildības saukti dažādu medicīnas iestāžu darbinieki par nesankcionētu piekļuvi savu esošo vai bijušo ģimenes locekļu, paziņu vai kolēģu medicīniskajiem datiem – hospitāļa administratīvā darbiniece *B. Wooltorton* (naudas sods 650 £),⁵⁵ garīgās veselības aprūpes pakalpojumu sniedzēja “Solent NHS Trust” administratīvā darbiniece *K. Evans* (naudas sods 400 £),⁵⁶ medicīnas centra direktore

⁴⁸ Piemēram, Austrālija, Beļģija, Čehija, Dienvidkoreja, Grieķija, Horvātija, Igaunija, Islande, Īrija, Kipra, Lielbritānija, Lietuva, Nīderlande, Polija, Rumānija, Slovākija, Somija, Šveice, Turcija, Ungārija.

⁴⁹ Piemēram, Beļģija, Polija, Rumānija, Slovākija, Šveice.

⁵⁰ Data Protection Laws of the World, DLA Piper, p. 130, 229. Pieejams: <https://www.dlapiperdataprotection.com/system/modules/za.co.heliosdesign.dla.lotw/functions/export.pdf?country=all> [aplūkots 2016. gada 30. novembrī].

⁵¹ Ziņojums par pacientu tiesību piemērošanu un veselības aprūpes pieejamību Latvijā, 2014. Pieejams: <http://www.pacientuombuds.lv/lat/aktualitates/?doc=418> [aplūkots 2017. gada 15. janvārī].

⁵² Datu valsts inspekcijas 2016. gada 20. decembra un 2017. gada 6. janvāra elektroniskās vēstules b/n, autoru personīgā arhīva materiāli.

⁵³ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LR likums. *Ziņotājs*, 1984, 20. dec., Nr. 51.

⁵⁴ Nelikumīgas darbības ar fiziskās personas datiem.

⁵⁵ Beverley Wooltorton, 25.10.2016. Pieejams: <https://ico.org.uk/action-weve-taken/enforcement/beverley-wooltorton/> [aplūkots 2017. gada 6. janvārī].

⁵⁶ UK: Former Solent NHS Trust employee prosecuted for Section 55 offense, 31.10.2016. Pieejams: <https://www.databreaches.net/uk-former-solent-nhs-trust-employee-prosecuted-for-section-55-offense/> [aplūkots 2017. gada 6. janvārī].

Z. Driaunevicius-Cookson (naudas sods 300 £),⁵⁷ farmaceite H. Dhanju (naudas sods 1000 £)⁵⁸ u. c.

Atsevišķos gadījumos vainīgās personas ne tikai nelikumīgi piekļuvas pacientu datiem, bet iegūto informāciju izmantojušas, lai aizskartu vai vajātu cietušo personu. Piemēram, doktorāta administratore M. Phillips sodīta ar naudas sodu 750 £ apmērā par piekļuvi sava bijušā laulātā jaunās dzīvesbiedres medicīniskajiem datiem. Vainīgā persona sūtīja cietušajai sensitīvu informāciju saturošas īsziņas ar mērķi nodarīt kaitējumu un ciešanas.⁵⁹ Līdzīgā lietā kādas veselības aizsardzības iestādes darbiniece J. Kechil saukta pie kriminālatbildības un sodīta ar 500 £ naudas sodu par piekļuvi sava bijušā laulātā piecu ģimenes locekļu datiem, lai uzzinātu to tālruņa numurus. Bijušie svaiņi bija mainījuši savus kontakttālruņus, jo J. Kechil jau iepriekš bija atkārtoti traucējusi minēto ģimeni ar nevēlamiem zvaniem.⁶⁰

996 £ naudas sods piemērots ārsta prakses administratīvajam darbiniekam S. Tennison, kurš saukts pie kriminālatbildības par piekļuvi ap 2000 pacientu (pārsvārā 20–30 gadus vecu sieviešu) datiem. 14 mēnešu periodā, kurā veikta datu nelikumīga ieguve, darba vajadzībām pieeja datiem bijusi nepieciešama vien trijos gadījumos.⁶¹

Uzskaitītie noziedzīgie nodarījumi veikti dažādos nolūkos – lai atriebtos, kaitētu, uzzinātu kontaktinformāciju, lai uzmācīgi sazinātos vai arī vienkārši apmierinātu savu ziņkāri. Atsevišķos gadījumos nelikumīga piekļuve personu datiem īstenota regulāri, atkārtoti, ilgstošā laika periodā. Fakts, ka nelikumīgās darbības izdarītas ar īpaši sensitīvu medicīnisku informāciju, pastiprina personu atbildību. Kā liecina vairāku lietu apstākļi, tad vainīgās personas bijušas apmācītas datu aizsardzības jautājumos un tādējādi ir apzinājušās, ka, pārkāpjot pacientu datu konfidencialitāti, izdara noziegumu. Vērtējot nodarījuma smagumu, būtiski ir identificēt gan tās sekas, kas personas datu pārkāpumu rezultātā iestājas pašam datu subjektam, gan tās, ar kurām var saskarties konkrētais vainīgās personas darba devējs – medicīniskā iestāde, kurā notikusi piekļuve sensitīvajiem datiem. Ārstniecības iestāde nes morālu atbildību pacientu priekšā, un tāpēc tās darbinieku noziedzīgā rīcība nopietni apdraud iestādes reputāciju un klientu piesaistes perspektīvas, kas savukārt var novest pie ievērojamiem materiāliem zaudējumiem. Minētie apsvērumi prasa no medicīnas iestādēm sevišķi rūpīgu datu aizsardzības un personālvadības politikas īstenošanu, kas balstīta uz maksimāli augstiem konfidencialitātes un drošības standartiem. Ņemot vērā ārvalstu pieredzi saistībā ar pacientu medicīnisko datu ļaunprātīgu izmantošanu, autore atzīst par nepieciešamu veikt situācijas padziļinātu izpēti Latvijas ārstniecības iestādēs, pētījumu turpinot atsevišķa darba ietvaros.

⁵⁷ Zita Driaunevicius-Cookson, 10.12.2015. Pieejams: <https://ico.org.uk/action-weve-taken/enforcement/zita-driaunevicius-cookson/> [aplūkots 2016. gada 15. decembrī].

⁵⁸ Pharmacist caught spying on friends' med records fined £1,000. 14.11.2014. Pieejams: http://www.the-register.co.uk/2014/11/14/pharmacist_medical_records_snoop_fined/ [aplūkots 2017. gada 10. janvārī].

⁵⁹ GP receptionist accessed love rival's medical notes, 13.03.2013. Pieejams: <http://www.bbc.com/news/uk-england-hampshire-21761804> [aplūkots 2017. gada 10. janvārī].

⁶⁰ Liverpool hospital health worker read in-laws' files, 12.01.2012. Pieejams: <http://www.bbc.com/news/uk-england-merseyside-16533431> [aplūkots 2017. gada 10. janvārī].

⁶¹ GP surgery manager pleads guilty to illegally accessing patient data, 3.12.2013. Pieejams: <http://www-computerworlduk.com/security/gp-surgery-manager-pleads-guilty-illegally-accessing-patient-data-3491979/> [aplūkots 2017. gada 10. janvārī].

Kopsavilkums

1. Jēdzienu “personas dati” un “svešs noslēpums” saturs izpratne sadzīviskā un tiesiskajā aspektā ir būtiski atšķirīga. Izpratnes trūkums ir viens no iespējamajiem iemesliem, kas liedz efektīvi realizēt personu privātumā ietilpstošo datu aizsardzību.
2. Ne visus personas datus sabiedrība atzīst par aizsardzības vērtām ziņām. Lieklāku nozīmi indivīdi piešķir personas noslēpumam, bet personas datus uztver kā oficiālas un vairāk publiskas ziņas, kuru aizsardzība ir mazāk atkarīga no personas gribas.
3. Līdz ar Regulas spēkā stāšanos ir būtiski paplašināts sensitīvo datu jēdziena saturs, iekļaujot tajā personiskos aspektus, kas atkarībā no to abstrakcijas pakāpes sabiedrībā tiek uztverti kā svešas personas noslēpumi. Personas noslēpums ir aizsargājams atbilstoši fizisko personu datu aizsardzības tiesiskajam regulējumam.

APDRAUDĒTĀS SOCIĀLĀS GRUPAS LIETĀS PAR SOCIĀLĀ NAIDA UN NESATICĪBAS IZRAISĪŠANU

ENDANGERED SOCIAL GROUPS IN CASES OF CAUSING SOCIAL HATE AND DISCORD

Ēriks Treļs, *Dr. iur.*

Valsts policijas koledžas lektors,
Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes vecākais pasniedzējs

Summary

On 25 September 2014, in Latvia, amendments were made to the Criminal Law, which improved the regulatory framework in relation to the so-called “hate crimes”, with liability for social hatred and enmity. The article aims to initiate a debate on potential problems related to the application of the Section 150 of the Criminal Law. The author offers his vision of the new regulatory framework application problems.

Atslēgvārdi: naida noziegumi, sociālā naida un nesaticības izraisīšana, Krimināllikuma 150. pants

Keywords: hate crime, causing social hate and discord, the Criminal Law Article 150

Ievads

2016. gada 13. decembrī ikgadējā Tiesībsarga konferencē tika prezentēts pētījums “Naida runas un naida noziegumu atpazīšanas un izmeklēšanas prakses problēmaspekti Latvijas Republikā”.¹ Konferencēs laikā vairāki Tiesībsarga biroja pieaicinātie pētnieki norādīja, ka jautājums par naida runas un naida noziegumu atpazīšanu un izmeklēšanu ir aktuāls gan Latvijā, gan citās Eiropas Savienības valstīs. Pētījumā tika secināts, ka “nepastāv vienota izpratne saistībā ar Krimināllikuma 150. pantā aizsargājamo personu loku. Minētais var radīt problemātiku saistībā ar noziedzīgā nodarījuma atpazīšanu, identificēšanu, kvalificēšanu un iztiesāšanu. Noziedzīgā nodarījuma vienotas izpratnes trūkums un aizsargājamo grupu atpazīšanas problemātika var novest līdz cilvēktiesību pārkāpumam saistībā ar nepilnīgu naida runas, naida noziegumu un naida motīva identifikāciju un izmeklēšanu”.²

Raksta mērķis ir noskaidrot sociālās grupas, pret kurām biežāk tiek vērstas ar sociālo naidu vai nesaticību saistītas darbības, un konstatēt Krimināllikuma 150. panta piemērošanas problēmas, kā arī piedāvāt šo problēmu iespējamu

¹ *Naida runas un naida noziegumu atpazīšanas un izmeklēšanas prakses problēmaspekti Latvijas Republikā. Tiesībsarga biroja pētījums.* Rīga: Tiesībsarga birojs, 2016. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/Petijumi/Naida_noziegumu_un_naida_runas_izmeklesana_LV_2016.pdf [aplūkots 2017. gada 15. janvārī].

² Turpat, 67. lpp.

risinājumu. Darbā izmantotas vispārīgās pētniecības metodes, piemēram, salīdzināšana un apkopojums, cēloņsakarību atklāšana, analīze un sintēze, kā arī tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā.

Sociālā naida un nesaticības izraisīšanas kritēriji

Ar 2014. gada 25. septembra grozījumiem Krimināllikuma (turpmāk – KL) 150. pantā noteikts, ka sodāma ir sociālā naida un nesaticības izraisīšana atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citu pazīmju dēļ, ja ar to radīts būtisks kaitējums.³ KL 150. pantā neminēto kritēriju noteikšana ir iespējama ar interpretācijas metodēm, un, nosakot kritērijus, tiek ņemts vērā tas, ka Latvija ir Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalsts, kurai ir saistošas ES tiesības.

Saskaņā ar Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantu cilvēktiesības un brīvības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas, neatkarīgi no dzimuma, rases, ādas krāsas, valodas, reliģijas, politiskajiem vai citiem uzskatiem, nacionālās vai sociālās izcelsmes, saistības ar kādu nacionālo minoritāti, mantiskā stāvokļa, kārtas vai cita stāvokļa.⁴ Tas nozīmē, ka, piemēram, papildus jau KL 78. un 150. pantā noteiktajam par nodarījuma sastāvam atbilstošu var uzskatīt arī naida vai nesaticības izraisīšanu pēc lingvistiskā kritērija.

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 114. pants garantē, ka “personām, kuras pieder pie mazākumtautībām, ir tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību”.⁵ Tomēr, piemērojot KL 150. pantu, jāņem vērā, ka, piemēram, krievvalodīgo sociālo grupu veido ne tikai krievi, bet arī citu mazākumtautību (nacionālo minoritāšu) un arī pamattautības pārstāvji.

Minētais var izraisīt problēmsituācijas, jo KL 150. pantā noteiktais sods par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu atšķiras no KL 78. pantā noteiktā soda par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu. KL 150. pantā ietvertais noziedzīgais nodarījums panta pirmajā daļā klasificējams kā kriminālpārkāpums, otrajā daļā – kā mazāk smags noziegums, bet trešajā daļā – kā smags noziegums.⁶ Savukārt sods par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu ir bargāks, un KL 78. panta pirmajā daļā ietvertais noziedzīgais nodarījums ir klasificēts kā mazāk smags noziegums, otrajā daļā – kā smags noziegums, bet panta trešajā daļā – kā sevišķi smags noziegums.

Tas var radīt situāciju, kad par darbību, kas vērsta uz etniskā naida vai nesaticības izraisīšanu interneta vidē, piemēram, pret krievu tautības pārstāvjiem, bargākais no paredzētajiem sodiem būs brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem, bet par līdzīga rakstura darbību pret krievvalodīgajiem kā pret sociālo grupu – uz laiku līdz trim gadiem. Minēto noziedzīgo nodarījumu raksturs un radītais kaitējums ir līdzīgs, un, pēc autora domām, likumdevējs nav ievērojis konsekvenci, paredzot atšķirīgas soda sankcijas par līdzīgiem noziegumiem.

Tiesībsarga biroja pētniece I. Ambrasa norāda, ka KL 150. pantā “aizsargāto personu grupas, pret kādām visbiežāk ir iespējams konstatēt darbības, kas vērstas uz sociālā naida vai nesaticības izraisīšanu, ir personas, kuras ir homoseksuālas,

³ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2014, 15. okt., Nr. 204.

⁴ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 13. jūn., Nr. 143/144.

⁵ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

⁶ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

transseksuālas, kā arī patvēruma meklētāji, bēgļi, bezpajumtnieki un citas sociāli neaizsargātās grupas”.⁷ Jāpiekrīt I. Ambrasas secinājumam, ka papildus sociāli mazāk aizsargātām grupām ar spēkā esošo normatīvo regulējumu tiek aizsargātas arī citas sociālās grupas.

Dzimumorientācija – viens no sociālā naida un nesaticības izraisīšanas kritērijiem

ES Ministru komitejas rekomendācija CM/Rec(2010)5 dalībvalstīm par pasākumiem cīņā pret diskrimināciju uz dzimumorientācijas vai dzimuma identitātes pamata nosaka, ka “dalībvalstīm ir jānodrošina efektīva, ātra un taisnīga izmeklēšana gadījumos, kad ir pamatotas aizdomas, ka par noziegumu vai citu incidentu atbildīgās personas motīvs ir bijis cietušās personas dzimumorientācija vai dzimuma identitāte, [...] jānodrošina, ka vainīgie tiek reāli saukti pie atbildības un, ja nepieciešams, arī sodīti”.⁸

Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Augstais komisārs cilvēktiesību jautājumos ziņojumā par diskriminācijas likumiem un praksi, kā arī vardarbību pret personām, pamatojoties uz viņu seksuālo orientāciju un dzimumidentitāti, homofobiskus un transfobiskus uzbrukumus atzīst par vienu no vardarbības formām, kas balstītas uz dzimumu. Ziņojumā teikts, ka vardarbība pret lesbiešu, geju, biseksuālu vai transseksuālu [LGBT] grupas pārstāvjiem “mēdz būt īpaši nežēlīga, salīdzinot ar citiem uz aizspriedumiem balstītiem noziegumiem”, un tā “bieži parāda augstu nežēlības un brutalitātes līmeni un ietver sišanu, spīdzināšanu, kastrāciju un seksuālus uzbrukumus”⁹.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka Eiropas Cilvēku tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. pants (vārda brīvība) neaizsargā darbības, kas vērstas pret seksuālajām minoritātēm.¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesa arī uzsvērusi, ka diskriminācija, kuras pamatā ir personas seksuālā orientācija, ir tikpat nopietna kā diskriminācija, kas balstīta uz rasi, izcelšanos vai ādas krāsu.

Definējot aizsargājamās grupas KL 150. panta kontekstā, jāņem vērā starptautiskajos tiesību aktos noteiktie diskriminācijas aizlieguma pamati. Vienā no šādiem tiesību aktiem – ES Padomes Direktīvā 2000/78/EK, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju – sacīts: “Diskriminācija reliģijas vai uzskatu, invaliditātes, vecuma vai seksuālās orientācijas dēļ var apdraudēt EK līguma mērķu sasniegšanu, jo īpaši augsta līmeņa nodarbinātības un sociālās aizsardzības sasniegšanu, dzīves līmeņa un dzīves kvalitātes

⁷ *Naida runas un naida noziegumu atpazīšanas un izmeklēšanas prakses problēmaspekti Latvijas Republikā. Tiesībsarga biroja pētījums.* Rīga: Tiesībsarga birojs, 2016, 67.–68. lpp. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/Petijumi/Naida_noziegumu_un_naida_runas_izmeklesana_LV_2016.pdf [aplūkots 2017. gada 15. janvārī].

⁸ Ministru komitejas rekomendācija CM/Rec(2010)5 dalībvalstīm par pasākumiem cīņā pret diskrimināciju uz dzimumorientācijas vai dzimuma identitātes pamata. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804c24ee> [aplūkots 2017. gada 15. janvārī].

⁹ Discriminatory laws and practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General. Human Rights Council Nineteenth session. Pieejams: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/A.HRC.19.41_English.pdf [aplūkots 2017. gada 15. janvārī].

¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *1813/07 Vejdeland and others v. Sweden*.

paaugstināšanu, ekonomisko un sociālo kohēziju un solidaritāti, un personu brīvu pārvietošanos.”¹¹

Tātad papildus KL 150. pantā minētajām pazīmēm var izdalīt vēl vienu pazīmi – piederību pie seksuālās minoritātes, t. i., lesbiešu, geju, biseksuāļu vai transseksuāļu [LGBT] grupas.

Patvēruma meklētāji – aizsargājama sociālā grupa

Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 14. pants nosaka, ka katram cilvēkam ir tiesības meklēt patvērumu no vajāšanas citās valstīs un izmantot šo patvērumu.¹² Patvēruma likuma izpratnē patvēruma meklētājs ir trešās valsts valstspiederīgais vai bezvalstnieks, kas Patvēruma likumā noteiktajā kārtībā ir izteicis vēlmi iegūt bēgļa vai alternatīvo statusu robežšķērsdošanas vietā pirms ieceļošanas Latvijas Republikā vai jau atrodoties Latvijas Republikas teritorijā, līdz brīdim, kad noslēdzies administratīvais process par viņa iesniegumu par bēgļa vai alternatīvā statusa piešķiršanu.¹³

Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija, atsaucoties uz Konvenciju par bēgļa statusu,¹⁴ skaidro, ka Latvijā bēgļa statusu piešķir personām, kuras pamatoti baidās no vajāšanas rases, reliģijas, tautības, sociālās piederības vai politiskās pārliecības dēļ savas pilsonības valstī (bezvalstnieks – savā iepriekšējā mītnes zemē), ja iepriekš minēto iemeslu dēļ persona nespēj vai nevēlas izmantot attiecīgās valsts tiesisko aizsardzību un persona atrodas ārpus šīs valsts teritorijas.¹⁵ Savukārt alternatīvo statusu piešķir personām, kuras nevar atzīt par bēgļiem atbilstoši Konvencijai par bēgļa statusu, bet tām ir nepieciešama aizsardzība saskaņā ar Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, ES normatīvo regulējumu un dalībvalstu praksi.

Saskaņā ar ANO Augstā komisāra bēgļu jautājumos pausto jānošķir patvēruma meklētāji, bēgļi un personas ar alternatīvo statusu no migrantiem. “Migranti atšķirībā no bēgļiem, izvēlas pārcelties uz jaunu dzīvesvietu nevis tāpēc, ka viņiem tiešā veidā draudētu vajāšana vai nāve, bet gan galvenokārt tāpēc, lai uzlabotu savu dzīves līmeni – atrodot darbu, dažos gadījumos izglītību, atkalapvienojoties ar ģimenēm, vai citu iemeslu dēļ. Atšķirībā no bēgļiem, kuri nevar droši atgriezties mājās, migranti nesaskaras ar šādu šķērslī, lai atgrieztos dzimtenē. Ja viņi atgriežas savās mājās, viņi turpina saņemt savas valdības aizsardzību.”¹⁶

Pēc Iekšlietu ministrijas sniegtās informācijas ES pārvietošanas programmas ietvaros 2017. gada 16. janvārī uz Latviju tika pārvietotas 23 personas, kurām nepieciešama starptautiskā aizsardzība. Šīs programmas ietvaros Latvija ir uzņēmusi 192 personas, no tām bēgļa statuss piešķirts 10 personām un

¹¹ Eiropas Savienības Padomes Direktīva 2000/78/EK, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju. *Oficiālais Vēstnesis*, L 303/16, 02/12/2000. Lpp. 0016–0022.

¹² The Universal Declaration of Human Rights. Pieejams: <http://www.un.org/Overview/rights.html> [aplūkots 2017. gada 15. janvārī].

¹³ Patvēruma likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2016, 5. janv., Nr. 2.

¹⁴ Konvencija par bēgļa statusu: starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 4. jūl., Nr. 171/174.

¹⁵ Patvēruma meklētāju uzņemšana Latvijā: biežāk uzdotie jautājumi un atbildes. Pieejams: http://iem.gov.lv/files/text/Patveruma_mekletaji_jautajumi_atbildes1.pdf [aplūkots 2017. gada 17. janvārī].

¹⁶ ANO Augstā komisāra bēgļu jautājumos Reģionālā pārstāvniecība Ziemeļeiropā. Pieejams: <http://www.unhcr-northern-europe.org/news-detail/unhcr-skatijums-beglis-vai-migrants-kurs-ir-pareizais-vards/> [aplūkots 2017. gada 17. janvārī].

alternatīvais – 82 personām.¹⁷ Tas pierāda, ka jautājums par patvēruma meklētāju uzņemšanu Latvijā joprojām ir aktuāls.

2015. gadā bēgļu krīzes pirmajās dienās daži Latvijas iedzīvotāji, kas politiskās retorikas un pretrunīgo ziņu krustugunis nebija spējuši izprast, kas mūsu valsti sagaida tuvākā nākotnē, savu neizpratni un neapmierinātību izpauda, publicējot naidīgus komentārus internetā. Piemēram, tādi raksti kā “Latviete – musulmane atklāti pastāsta par attieksmi pret islamticīgajiem Latvijā”¹⁸ un “Latviete Līga jeb Fatima: “Novilkta nikābu būtu kā publiski izģērbties”¹⁹ izsauca plašu sabiedrības rezonansi – kopumā komentārus publicēja vairāk nekā 2000 personas. Daļa komentāru – tie, kas tika vērsti uz reliģiskā naida un nesaticības izraisīšanu pret musulmaņiem, – piesaistīja Drošības policijas uzmanību, un vainīgās personas tika sauktas pie atbildības saskaņā ar KL 78. pantu.²⁰ Tomēr tiesu prakse lietās par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu pret patvēruma meklētājiem vēl joprojām nav izveidojusies.

Līdzīgi kā jautājumā par naida kurināšanu pret krieviem un krievvalodīgajiem arī jautājums par patvēruma meklētājiem var radīt situāciju, kad par reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu interneta vidē, piemēram, pret musulmaņu bēgļiem, bargākais no paredzētajiem sodiem būs brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem, bet par līdzīga rakstura darbību pret bēgļiem (nenorādot reliģisko piederību) kā pret sociālo grupu – uz laiku līdz trim gadiem. Tas kārtējo reizi pierāda, ka likumdevējs nav ievērojis konsekvenci, paredzot atšķirīgas soda sankcijas par līdzīgiem noziegumiem.

KL 150. pantā neminēto kritēriju noteikšana ir iespējama ar interpretācijas metodēm, kā arī ņemot vērā starptautisko normatīvo regulējumu, tādējādi papildus šai pantā minētajām pazīmēm var izdalīt arī piederību pie patvēruma meklētāju grupas, piederību pie bēgļu grupas un piederību pie grupas, kuru veido personas ar alternatīvo statusu.

Bezpajumtnieki – viena no sociāli mazāk aizsargātām sociālām grupām

2015. gada 7. maijā par KL 78. panta otrajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu ar piespiedu darbu uz simt stundām tika sodīta persona, kura sociālajā tīklā *Facebook.com* savā profilā bija publicējusi komentārus, kas vērsti uz nacionālā naida un nesaticības izraisīšanu.²¹ Personas publicētajos tekstos bija arī tādi, kas vērsti pret bezpajumtniekiem, kuru komentāru autors dēvēja par “bomžiem”.²² Tomēr komentāra publicēšanas brīdī – 2014. gada 8. augustā – vēl

¹⁷ ES pārvietošanas programmas ietvaros no Grieķijas pārvietotas 23 personas. Pieejams: http://www.iem.gov.lv/lat/aktualitates/informacija_medijiem/?doc=32735 [aplūkots 2017. gada 17. janvārī].

¹⁸ Latviete – musulmane atklāti pastāsta par attieksmi pret islamticīgajiem Latvijā. Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/latviete-musulmane-atklati-pastasta-par-attieksmi-pret-islamticigajiem-latvija/706054> [aplūkots 2017. gada 17. janvārī].

¹⁹ Latviete Līga jeb Fatima: “Novilkta nikābu būtu kā publiski izģērbties”. Pieejams: <http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/204828/latviete-liga-jeb-fatima-novilkta-nikabu-butu-ka-publiski-izgerbties> [aplūkots 2017. gada 17. janvārī].

²⁰ Sk., piemēram, Rīgas rajona tiesas 2016. gada 18. oktobra spriedumu lietā Nr. K33-0525-16/9.

²¹ Valmieras rajona tiesas 2015. gada 7. maija spriedums lietā Nr. K39-0250/15.

²² Vārds “bomzis” nozīmē “klaidonis; bezpajumtnieks”, sk. Bušs O., Ernstsone V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2009, 70.lpp.

nebija stājušies spēkā 2014. gada 25. septembra grozījumi KL,²³ kas paredz atbildību par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu, tāpēc tiesa ir ievērojusi *lex retro non agit* (latīņu val.: likumam nav atpakaļejoša spēka) principu.

Eiropas Parlamenta 2014. gada 16. janvāra rezolūcijā par ES stratēģiju attiecībā uz bezpajumtniekiem tika noteikts, ka bezpajumtniecība ir pretrunā ar cilvēka cieņu un cilvēktiesībām un ka bezpajumtniecības problēma ir kļuvusi par ES nabadzības apkarošanas politikas prioritāti.²⁴ Dokuments nesniedz definīciju jēdzienam “bepajumtnieks”.

Literatūrā atrodam šādus jēdziena skaidrojumus: “Bepajumtnieks – cilvēks, kas sociālo apstākļu dēļ nespēj iegūt pastāvīgu, adekvātu mājokli vai saglabāt patstāvīgu dzīvesvietu. Šādu situāciju rada dažādas sociālās barjeras, finansiālais spiediens, ko cilvēks nespēj pārvarēt. Bepajumtnieks nakšņo uz ielas, apmetas kopmītnēs, naktspatversmēs, neapdzīvotos namos, māju bēniņos, pagrabos, nakšņo draugu dzīvokļos. Bepajumtniekam nepieciešama aprūpe un uzraudzība. Latvijā bepajumtniekus var iedalīt četrās kategorijās: (1) personas, kam bepajumtniecība ir dzīvesveids; (2) personas, kas parādu dēļ ar tiesas lēmumu izkeltas no dzīvokļa, vai cilvēki, kam pajumti izkrāpuši mākleri; (3) personas, kas atbrīvotas no ieslodzījuma; (4) bāreņi, kas pēc internātskolas beigšanas likuma noteiktā kārtībā saņem dzīvojamo platību, bet, ja tiem nav pastāvīga darba, ātri to pazaudē.”²⁵ Bepajumtnieki tiek definēti kā “sociāla grupa, ko veido ļoti daudzas apakšgrupas – pensionāri; pirmspensijas vecuma cilvēki; cilvēki ar invaliditāti; dažādās atkarībās nonākušie; ilgstoši bezdarbnieki; vientuļi cilvēki; cilvēki, kam ir ģimenes, bet pārtrūkuši ar tām kontakti; ģimenes ar bērniem; bāreņi”.²⁶

No minētā izriet, ka bepajumtnieki veido sociālo grupu, kas atšķiras no pārējiem valsts iedzīvotājiem ar mājokļa vai patstāvīgās dzīvesvietas neesību. Piederību pie bepajumtnieku grupas var uzskatīt par vienu no KL 150. pantā neuzskaitītajām pazīmēm.

Kaitīgās sekas – objektīvās puses obligāta pazīme

Latvijas likumdevējs KL sevišķajā daļā kā noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmi bieži ir ietvēris arī kaitīgās sekas, kas “iestājušās darbības vai bezdarbības realizēšanas rezultātā, saistot šo apstākli ar pabeigta noziedzīga nodarījuma jēdzienu (nodarījuma materiālajos sastāvos)”.²⁷ Noziedzīga nodarījuma kaitīgums ir svarīgākā kriminālatbildības pazīme.²⁸ Tā izpaužas kā būtisks apdraudējums valsts, sabiedrības un atsevišķu personu interesēm. Kaitīgums ir jebkura noziedzīga nodarījuma obligāts priekšnosacījums. Turklāt nodarījuma kaitīgums ir reālāk uztverama pazīme, jo balstās uz konkrētām sekām reālajā vidē.²⁹

²³ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2014, 15. okt., Nr. 204.

²⁴ Eiropas Parlamenta 2014. gada 16. janvāra rezolūcija par ES stratēģiju attiecībā uz bepajumtniekiem (2013/2994(RSP)). *Oficiālais Vēstnesis*, C 482, 23/12/2016.

²⁵ *Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca*. L. Šilņevas red. Rīga: SDSPA “Attīstība”, 2000, 36.–37. lpp.

²⁶ Moors M., Kamerovska D. Arī ar “ragaviņām” uz patversmi. Sociālais darbs ar bepajumtniekiem. *Sociālais darbinieks*, 2009, Nr. 1 (30), 10. lpp.

²⁷ Krastiņš U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 51. lpp.

²⁸ Turpat, 7. lpp.

²⁹ Krastiņš U. Krimināltiesību teorijas un prakses problēmas. *Jurista Vārds*, 2003, 30. sept., Nr. 35.

Krimināltiesību teorijā sekas tiek iedalītas materiāla rakstura sekās un nemateriāla rakstura sekās. Ar materiāla rakstura sekām saprot mantisku zaudējumu vai fizisku kaitējumu. Šādas sekas kā noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīme jānoskaidro noziedzīgos nodarījumos ar materiālu sastāvu.³⁰ Taču noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rezultātā var rasties arī nemateriāla rakstura sekas.³¹

Būtiska kaitējuma kritēriji noteikti likuma "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību" 23. panta pirmajā daļā. Likums nosaka, ka atbildība par KL "paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ar kuru radīts būtisks kaitējums, iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā iestājušās kādas no minētajām sekām:

- (1) nodarīts mantisks zaudējums, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijis mazāks par piecu tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsommu, un apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātās intereses;
- (2) nodarīts mantisks zaudējums, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijis mazāks par desmit tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsommu;
- (3) ievērojami apdraudētas citas ar likumu aizsargātās intereses".³²

Vērtējot būtiskā kaitējuma kritērijus, raksta autors atbalsta Latvijas Universitātes profesores V. Liholajas un docentes D. Hamkovas teikto: "Ja būtisku kaitējumu veido citu, ar mantiska zaudējuma nodarīšanu nesaistītu, ar likumu aizsargātu interešu un tiesību apdraudējums, tam ir jābūt ievērojamam, ko izvērtē tiesa atbilstoši konkrētajā gadījumā konstatētajiem apstākļiem".³³

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments norādījis, ka Satversmē garantēto tiesību aizskārums ir atzīstams par personas tiesību un interešu ievērojamu apdraudējumu likuma "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību" 23. panta izpratnē.³⁴

Pēc autora domām, KL 150. pantā ietvertais noziedzīgais nodarījums ne vienmēr ir saistīts ar mantisku zaudējumu vai fizisku kaitējumu. Arī šajā noziedzīgajā nodarījumā būtisku kaitējumu bieži vien veido ar likumu aizsargātu interešu un tiesību apdraudējums.

Sociālā naida un nesaticības izraisīšanas kritēriju noteikšanas robežas

Satversmes 100. pants,³⁵ 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. pants³⁶ un ANO 1966. gada 16. decembra Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 19. pants³⁷ garantē tiesības uz vārda brīvību. Tomēr gadījumos, kad tiek izplatīti uzskati, kas aicina veikt noziedzīgus nodarījumus, t. sk., ja tie ir vērsti uz sociālā naida un

³⁰ Liholaja V. *Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 31. lpp.

³¹ Krastiņš U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 64. lpp.

³² Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 4. nov., Nr. 331/332.

³³ Liholaja V., Hamkova D. Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. *Jurista vārds*, 2012, 10. janv., Nr. 2.

³⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 1. septembra lēmums krimināllietā Nr. SKK-351/2008.

³⁵ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

³⁶ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 13. jūn., Nr. 143/144.

³⁷ Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 23. apr., Nr. 61.

nesaticības izraisīšanu, šādu uzskatu izplatīšana netiek aizsargāta ar minētajos normatīvajos aktos ietvertajām tiesībām uz vārda brīvību.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa pamatoti norāda, ka tiesības uz vārda brīvību nav absolūtas un tās nenozīmē visatļautību.³⁸ Saskaņā ar Satversmi un Latvijai saistošajiem starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem tiesības uz vārda brīvību var ierobežot. Valsts var noteikt vārda brīvības ierobežojumus, ja personas tiesības uz vārda brīvību tieši ietekmē citu personu tiesības vai ja vārda brīvība rada nepārprotamus un tiešus draudus sabiedrībai.³⁹ Turklāt tiesību normai, kas noteic kādu personas pamattiesību ierobežojumu, jābūt skaidrai un precīzai.⁴⁰

Tātad vārda brīvība ir attiecināma ne tikai uz informāciju vai idejām, kas tiek uztvertas labvēlīgi vai neitrāli, bet arī uz tām, kas apvaino, šokē vai uztrauc kādu sabiedrības daļu.⁴¹ Diskutējamās informācijas klāstā ietilpst arī jautājumi par vēsturisko notikumu atšķirīgu interpretāciju, kas varētu aizskart kā vēsturisko notikumu dalībniekus, tā arī viņu radiniekus un citas iesaistītās personas.⁴² Jāatzīmē, ka ārpus vārda brīvības robežām paliek vēsturisko notikumu interpretācija, kas saistīta ar "īstenotā genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru vai kara nozieguma, t. sk. PSRS vai nacistiskās Vācijas īstenotā genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru vai kara nozieguma pret Latvijas Republiku un tās iedzīvotājiem, publisku slavināšanu, noliegšanu, attaisnošanu vai rupju noniecināšanu".⁴³ Pēc raksta autora ieskatiem, tiesību piemērotājiem būtu jārikojas, ievērojot Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas secinājumu, ka ir "jāievēro taisnīgs līdzsvars starp citu cilvēku cieņas vai tiesību aizsardzību un apsūdzēto tiesībām izplatīt informāciju".⁴⁴

Nemot vērā, ka Latvijā nav izveidojusies tiesu prakse lietās, kas uzsāktas saskaņā ar KL 150. pantu, autora ieskatā likuma normas piemērotājam, veidojot kritēriju katalogu, būtu plašāk jāatsaucas arī uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā "Kastels pret Spāniju" ir atzinusi, ka vārda brīvība ietver tiesības kritizēt valdību.⁴⁵ Šis Eiropas Cilvēktiesību tiesas atzinums ļauj normas piemērotājam Latvijā neuzskatīt politikus par apdraudētu sociālo grupu KL 150. panta izpratnē.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka iecietība un visu cilvēku pašcieņas un vienlīdzības ievērošana ir demokrātiskas un plurālistiskas sabiedrības pamats. Ievērojot šo principu, demokrātiskā sabiedrībā ir nepieciešams piemērot sankcijas par jebkādam izteiksmes formām, kas vērstas uz naida un neiecietības izplatīšanu, kurināšanu, stimulēšanu un attaisnošanu.⁴⁶

³⁸ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. 2003-05-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 30. okt., Nr. 152.

³⁹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003. gada 5. jūnija spriedums lietā Nr. 2003-02-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 6. jūn., Nr. 85.

⁴⁰ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 6. februāra spriedums lietā Nr. 2005-17-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 9. febr., Nr. 4.

⁴¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 5493/72 Hendisajds pret Apvienoto Karalisti.

⁴² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 24662/94 Leidjo un Izorni pret Franciju.

⁴³ Krimināllikuma 74.1 pants: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

⁴⁴ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 28. maija spriedums krimināllietā Nr. K04-0082-07.

⁴⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 11798/85 Kastels pret Spāniju.

⁴⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 59405/00 Erbakans pret Turciju.

Kopsavilkums

1. KL 150. pantā neminēto kritēriju noteikšana ir iespējama ar interpretācijas metodēm. Interpretējot KL 150. pantu, jāņem vērā, ka Latvija ir ES dalībvalsts, kurai ir saistošas ES tiesības. Veidojot kritēriju katalogu ar interpretācijas metodēm, jāievēro Latvijai saistošais reģionālais normatīvais regulējums, kas atspoguļo ES valstu kopējo cilvēktiesību izpratni. Neviena ES dalībvalsts nevar atļauties tādas tiesības vai tādu izpratni, kas būtu krasā pretrunā ar šo kopējo tiesisko bāzi. Papildus KL 150. pantā noteiktajiem kritērijiem par nodarījuma sastāvam atbilstošu var uzskatīt arī naida vai nesaticības izraisīšanu saistībā ar:
 - lingvistisko kritēriju;
 - piederību pie seksuālās minoritātes – lesbiešu, geju, biseksuālu vai transseksuālu [LGBT] grupas;
 - piederību pie patvēruma meklētāju grupas;
 - piederību pie bēgļu grupas;
 - piederību pie grupas, kuru veido personas ar alternatīvo statusu;
 - piederību pie bezpajumtnieku grupas un citām sociāli neaizsargātām grupām.
2. KL 150. panta piemērotājam jāpārlicinās, ka konkrētajā situācijā nodarījums ir vērst pret kādu sociālo grupu, nevis pret šīs sociālās grupas pārstāvi, pamatojoties tikai uz personisku nepatiku.
3. Satversmē un Latvijai saistošajos starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos garantēto tiesību aizskārums ir atzīstams par personas tiesību un interešu ievērojamu apdraudējumu likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 23. panta izpratnē.
4. Personas tiesību un pamatbrīvību izmantošanai vai īstenošanai jābalstās uz vienlīdzību. Autora ieskatā būtu lietderīgi veikt grozījumus KL un pielīdzināt sodu par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu sodam, kas paredzētas par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu.
5. Publiskā telpā izplatītie aicinājumi, kas vērsti uz sociālā naida un nesaticības izraisīšanu, iziet ārpus tiesībām uz vārda brīvību, ko nosaka Satversmes 100. pants, Eiropas Cilvēku tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. pants un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 19. pants.

IEROČA JĒDZIENS KRIMINĀLISTISKAJĀ IEROČZINĪBĀ

CONCEPT OF ARMS IN CRIMINALISTIC DOCTRINE ABOUT ARMS

Elita Nīmande, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The article is devoted to the analysis of specific characteristics of the concept of arms (weapons) in criminalistics, as well as to the essence of specific definition of arms (weapons). Criminalistic knowledge about arms – identification, diagnostics and classification of arms (weapons) and traces left by them is a specific knowledge, realized in the form of forensic examination during criminal procedure, and therefore the content and volume of the concept of arms is very important. It is concluded in the article that in order to formulate the criminalistic concept about arms, it is necessary to use the classification in the point of intersection of three bases.

Atslēgvārdi: krimināltiesību piemērošana, noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana, kriminālistiskā ieročzinība, kriminālistiskās ieročzinības izzināšanas objekts

Keywords: application of criminal law, investigation of criminal offences, criminalistic doctrine about arms (weapons), object of criminalistic doctrine about arms (weapons)

Ieroča jēdziens krimināltiesiskajā jomā Latvijas teritorijā tiek izmantots jau no seniem laikiem, un periodiski notikušas arī diskusijas par šā jēdziena saturu. Latviešu valodā izdotajās kriminālistikas mācību grāmatās¹ ieroča definējums vispār nav iekļauts, bet mūsdienās juridiskajā praksē zināmas divas ieroču definīcijas. Ieroču un speciālo līdzekļu aprites likuma 1. pantā ierocis definēts kā “priekšmets vai mehānisms, kas speciāli radīts dzīvu vai nedzīvu mērķu iznīcināšanai vai bojāšanai”,² savukārt LR Augstākās tiesas plēnuma 1997. gada 2. jūnija lēmumā ieroči definēti kā “priekšmeti un ierīces, kuras speciāli radītas uzbrukumam vai aktīvai aizsardzībai un kuru tehniskās īpašības spēj panākt cilvēka dzīvības apdraudējumu, veselībai un dzīvībai bīstamu izmaiņu radīšanu cilvēka organismā vai arī būvju un citu objektu sagraušanu vai iznīcināšanu”. Ja abos minētajos avotos ieroču izpratne ir līdzīga, tad, pētot pieejamos ārvalstu avotus, var secināt, ka pieejas ieroču jēdziena formulēšanai ir atšķirīgas. Piemēram, tiek izmantota vārdkopa “uzbrukuma ieroči” (*offensive weapons*) – jebkurš priekšmets, kas izgatavots

¹ Sk.: Indulēns I. *Kriminālistika. Mācību grāmata*. Rīga: Zvaigzne, 1978.; *Kriminālistika. Kriminālistikas tehnika. Papildinātais un paplašinātais otrais izdevums*. Autoru grupa. Rīga: LPA, 1999.

² Ieroču un speciālo līdzekļu aprites likums: *LR likums*. Pieņemts 2010. gada 28. oktobrī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/221384-ierocu-un-specialo-lidzeklu-aprites-likums> [aplūkots 2017. gada 10. februārī].

vai pielāgots, lai nodarītu personai miesas bojājumus, vai ar šādu nodomu tiek nēsāts līdzī. ³ Vārdkopā “nāvējošs ierocis” (*lethal weapon*) ietverti arī priekšmeti, kas nav paredzēti nonāvēšanai vai miesas bojājumu nodarīšanai, tomēr, tos lietojot nepareizi (angļu – *misused*), šādas sekas iespējamas. ⁴ Savukārt Francijā ieroči definēti kā “jebkurš mehānisms, jebkuri griezoši, asi instrumenti, rīki vai roku dzelži”. ⁵

Noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā nepieciešamas zināšanas dažādās jomās, tās veido pierādījumu bāzi jebkurā krimināllietā. Šīs zināšanas izmanto gan apsūdzība, gan aizstāvība, tāpēc būtu nepieciešama zināšanu vienveidība, to drošticamības un praktiskās vērtības vispārpieņemts, pozitīvs zinātniskais novērtējums.

Raksta mērķis ir, balstoties uz kriminālistiskās ieročzinības mūsdienu atziņām un noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas praksi, noskaidrot ieroča kriminālistiskā jēdziena īpatnības.

Jebkurā zinātniskajā darbībā nepieciešams ne tikai iegūt jaunas drošticamas zināšanas, bet arī apkopot, apzīmēt, sistematizēt un publicēt šīs zināšanas. Šāda prasība izstrādāta vēsturiski, un praksē notiek dažādi zinātniski semināri, kolokviji, konferences, tiek izdoti zinātnisku publikāciju krājumi, monogrāfijas, mācību un metodiskā literatūra. Tikai tā zinātniski pētnieciskās darbības rezultāti kļūst pieejami zinātnieku vidē, tiek nodoti nākamajām pētnieku paaudzēm un var tikt izmantoti akadēmiskajā un profesionālajā izglītībā un praktiskajā darbībā.

Ar likumu aizsargājot personas un sabiedrības svarīgākās tiesību un interešu jomas, krimināltiesību avotos vienmēr bijuši paredzēti ierobežojumi ieroča kā potenciāli bīstama priekšmeta izgatavošanai, iegādei, nēsāšanai un lietošanai. Ieroča un tā atveišķu veidu jēdziens tiek izmantots krimināltiesību normās gan kā nodarījuma priekšmets, gan kā nodarījumu kvalificējoša pazīme, gan arī kā noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses fakultatīva pazīme.

Krimināltiesību piemērošanas jomā zināšanas par ieročiem un to pielietošanas specifiku, ieroču un to pielietošanas pēdu identifikācijas, diagnostikas un klasifikācijas iespējām vienmēr attiecinātas uz speciālo zināšanu jomu un realizētas kriminālistiskās ekspertīzes veidā. ⁶

Kriminālistiskās ekspertīzes rezultātu drošticamībai un to novērtēšanai nepieciešama zinātniski pamatota konkrētā kriminālistiskās ekspertīzes veida metodika, īpaši jau tādēļ, ka ieroču un to pielietošanas pēdu ekspertīze tradicionāli ir viena no obligātajām ekspertīzēm ⁷ to noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesā, kuri izdarīti, izmantojot ieroči.

Ieroču un to pielietošanas pēdu kriminālistiskās ekspertīzes metodikas zinātnisko pamatu veido divas sastāvdaļas: metodoloģiskā daļa, kurā aprakstīta rezultātu iegūšanas procesa zinātniskā puse konkrētā ekspertīzes veida ietvaros, un priekšmetiskā daļa, kurā sniegta konkrētā ekspertīzes veida jēdzienu teorētiskais

³ *Criminal Law Stautes*. Edited by I. H. Dennis. London, Sweet&Maxwell, 4th edition, 1998.

⁴ *Weapons Law*. By J. B. Hill. 2nd edition. London, Sweet&Maxwell, 1995, p. 12

⁵ *Legislation française sur les armes. Chapitre 5. les armes et les explosifs. Section I. les armes et munitions*. p. 395.

⁶ Sīkāk sk., piemēram, Nīmande E., Terehovičs V. *Kriminālistika. Kurša lekciju konspekts*. Rīga: [b. i.], 2009., Terehovič V. H. *Криминалистика. Конспект курса лекций*. Рига: [b. i.], 2008. С. 103–114; Тerehovič В. Н. *Основы криминалистического исследования холодного оружия*. Рига: [b. i.], 2010. С. 103–217.

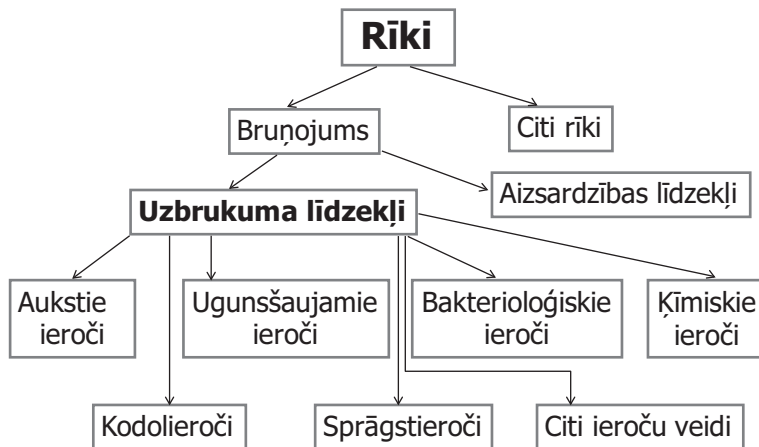
⁷ Sk. arī: Nīmande E. Obligātās ekspertīzes būtība un nozīme kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, 2004, 1. jūn., Nr. 20(325).

pamatojums. Piemēram, auksto ieroču kriminālistiskās ekspertīzes pamatjēdziens ir ieroča jēdziens, un tā būtība atklāta kriminālistiskās ieročzinības ietvaros.⁸

Visā kriminālistikas vēsturiskās attīstības gaitā kriminālisti centušies apkopot un sistematizēt zināšanas par atsevišķiem ieroču veidiem un to pielietošanas pēdām, tomēr vispirms bija nepieciešams mērķtiecīgi apkopot tiesu un ekspertu praksi, kā arī izstrādāt teorētiskos pamatus. Svarīgākais šajā darbā bija kriminālistiski nozīmīgu ieroču veidu loģiskā apjoma noteikšana un šo ieroču veidu un to pielietošanas pēdu kriminālistiskās vērtēšanas kritēriju formulēšana. Realitātē šā procesa attīstības dinamiku noteica ne tikai vēsturiskie, sociālekonomiskie un zinātniski tehniskie apstākļi, kuros strādā dažādu valstu zinātnieki – kriminālisti, bet arī nacionālo krimināltiesību sistēma, kurā paredzēts izmantot iegūtās zināšanas.

Lai pareizi noteiktu ieroča kā kriminālistiskās ieročzinības pamatobjekta specifiku, nepieciešams pievērsties to priekšmetu kriminālistiskajai vērtībai, kuri tiek definēti kā ieroči, un to pielietošanas pēdām. Cilvēces attīstības gaitā ieroči nav radušies kā krimināltiesību vai noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas elements. Būtībā ieroči ir tautas kultūras priekšmeti. Nav nevienas tautas, kuras vēsturē nebūtu radušies nepieciešamība uzbrukt vai aizsargāties no ienaidniekiem, iegūt uzturu u. tml. Lai paaugstinātu minēto darbību efektivitāti, cilvēks izgatavoja vai pielāgoja priekšmetus, kuru lietošana palīdzēja optimāli sasniegt mērķi. Vēsturiski šie priekšmeti ieguva apzīmējumu “ieroči”. Būtībā ieroči ir tāds darba rīku paveids, kuru konstrukcijas īpatnības ļauj tos lietot aizsardzībai vai uzbrukumam. Militāri tehniskajā jomā aizsardzības un uzbrukuma tehniskos līdzekļus sauc par bruņojumu. Tāda ir jēdziena “ierocis” būtība, un ieroču daba ir nesaraujami saistīta ar cilvēces materiālo kultūru.

Ieroču vieta zinātnisko jēdzienu sistēmā

Mūsu priekšstats par jēdziena “ieroči” loģisko apjomu ir tieši atkarīgs no reāli pastāvošu vai vēsturiski pastāvējušu konkrētu ieroču paraugiem. Šo apjomu ieročežo tas enerģijas veids, kas likts pamatā ieroča konstrukcijai, un šī ideja aizgūta

⁸ Sīkāk sk.: Терехович В. Н. *Основы криминалистического исследования холодного оружия*. Рига: [b. i.], 2009.

no jēdziena “ieroči” iedalījuma militāri tehniskajā jomā. Tādējādi par klasifikācijas pamatu izvēlēts enerģijas veids, kāds izmantots konkrētā ieroča kaujas īpašību realizācijai. Militāri tehniskajā jomā ir šādas ieroču grupas: aukstie ieroči (enerģijas veids – cilvēka muskuļu spēks), ugunsšaujamieroči (enerģijas veids – pulvera gāzu degšanas enerģija), sprāgstieroči (enerģijas veids – sprādziena kinētiskā enerģija), atomieroči (enerģijas veids – kodolreakcijas), ķīmiskie ieroči (enerģijas veids – bioloģiskām sistēmām destruktīvas ķīmiskās reakcijas) u. tml.

Jēdzienu “ieroči” izmanto dažādās cilvēka darbības jomās, bet katra no tām šajā jēdzienā ieliek savu jēgu, savu nozīmi, piemēram, etnogrāfam, vēsturniekam, militāristam, tirdzniecības speciālistam u. tml. ieroča jēdziens piepildīts ar atšķirīgu jēgu. Izņēmums šai ziņā nav arī noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas joma.

Ierocis kriminālistiskajā izpratnē ir priekšmets, kura konstrukcijas īpatnības un tehniskais stāvoklis reāli ļauj atvieglot smagu un nāvējošu miesas bojājumu nodarīšanu cilvēkam. Priekšmets, ar kuru nav iespējams nodarīt smagus vai nāvējošus miesas bojājumus, kriminālistikas nozīmē nav ierocis. Šīs prasības attiecībā uz ieroci kriminālistikas praksē noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas jomā radušās vēsturiski kontinentālajā tiesību sistēmā. Tāpēc ieroču definīcija, ko izmanto militāri tehniskajā jomā, nedod pietiekami skaidru un acīmredzamu priekšstatu par tiem priekšmetiem, kas apkopoti kriminālistiskajā jēdzienā “ieroči”.

Arī krimināltiesību piemērošanas jomā kontinentālajā tiesību sistēmā nav iespējams tieši izmantot enciklopēdijās atrodamo vispārpieņemto jēdziena “ierocis” skaidrojumu, to nepieciešams konkretizēt, ieviešot šajā jēdzienā kriminālistiskās vērtības.⁹ Jēdziena “ieroči” kriminālistiskā konkretizācija ļauj izcelt tā būtiskās pazīmes un skaidri noteikt šā jēdziena loģisko apjomu, tādējādi nepastarpināti un skaidri definējot jēdzienu “ieroči”, kāds derīgs izmantošanai kriminālistiskajā praksē.

Ieroču kriminālistiskā jēdziena pareizai formulēšanai teorijā un tiesu praksē nepieciešams vērtību raksturs. Juridiskajā domāšanā patiesība ir otršķirīga attiecībā pret vērtībām. Tāpēc, kvalificējot vardarbīgus noziedzīgus nodarījumus, jāņem vērā, cik ļoti nodarījuma rīka esamība, tā paredzētais lietojums un tehniskais stāvoklis atviegloja vai varēja atvieglot konkrētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu. Tādējādi, ieviešot kriminālistiskajā praksē ieroča jēdzienu, nepieciešams ņemt vērā konkrētā priekšmeta reālo bīstamību smagu vai nāvējošu miesas bojājumu nodarīšanai. Tādu reālu bīstamību raksturo priekšmeta paredzētais lietojums un derīgums attiecīgo funkciju īstenošanai. Tādējādi ieroču kriminālistiskā jēdziena konkretizēšanai nepieciešama papildu klasifikācija,¹⁰ ņemot vērā ieroča derīgumu tā konstrukcijā ielikto kaujas īpašību realizēšanai.

Parasti ekspertiem izpētei tiek iesniegti tādi ieroču paraugi, kuru tehniskie parametri pilnībā atbilst tiem parametriem, kādi sākotnēji paredzēti konkrētajam ieroču veidam. Tomēr, pētot ekspertīžu materiālus un tiesu praksi, secināms, ka vardarbīgas darbības ar ieroci parasti tiek veiktas ar lietošanā jau bijušiem ierociem, kuriem ir dažādi vairāk vai mazāk izteikti defekti.

No kriminālistikas viedokļa ir svarīgi, cik lielā mērā šie konkrētā ieroča defekti ietekmē ieroča (iespējamā ieroča) kaujas īpašības. Ja defekti ir nenozīmīgi, nepazemina ieroča kaujas īpašības un, lai šos defektus novērstu, nav nepieciešami īpaši

⁹ Sk. arī: Терехович В. Н., Ниманде Э. В. Сущность криминалистической классификации. *Криминалист Первопечатный*. Но. 4, 2012, С. 19–29.

¹⁰ Par klasifikāciju sīkāk sk., piemēram, Vedins I. *Loģika*. Rīga: Avots, 2000, 102.–109. lpp.

apstākļi, materiāli vai īpašas iemaņas, konkrētais ierocis atzīstams par derīgu pielietošanai. Ja defekti izslēdz iespēju realizēt sākotnējās ieroča kaujas īpašības, ierocis atzīstams par nederīgu. Tādējādi atkarībā no tehniskā stāvokļa ieroči iedalāmi šādās grupās:

- 1) ieroči, kas derīgi pielietošanai (tehniskā kārtībā/ar defektiem);
- 2) ieroči, kas nav derīgi pielietošanai.

Vēl viena būtiska ieroču kriminālistiskā jēdziena pazīme ir reāla iespēja realizēt tā kaujas īpašības, kādas sākotnēji ielikta konkrētā ieroču parauga konstrukcijā, citiem vārdiem sakot, ieroča tehniskais stāvoklis tā kaujas īpašību realizēšanai.

Kā zināms, krimināltiesību teorijā ir nosacījums par individuālo kriminālatbildību. Arī tiesu praksē līdz šim sastopami tikai gadījumi, kad nodarījuma priekšmets (piemēram, zādzībā, izgatavošanā, nēsāšanā, realizēšanā) vai rīks (pielietojot ieroci) ir individuālais ierocis, tāpēc ir mērķtiecīgi klasificēt ieročus atkarībā no cilvēku skaita, kāds nepieciešams to pielietošanai. Izmantojot šo klasifikācijas pamatu, ieroči iedalāmi divās grupās:

- 1) individuālie ieroči – ieroči, kurus pārnēsā, sagatavo un pielieto viens cilvēks, (piemēram, pistole, kinžals, granāta u. tml.);
- 2) kolektīvie ieroči – ieroči, kuru pārvietošanai, sagatavošanai un pielietošanai nepieciešami divi vai vairāk cilvēku (piemēram, onagrs, arkbālsta, dažādi artilērijas veidi u. tml.).

No prakses viedokļa vēl viena būtiska ieroča kriminālistiskā jēdziena pazīme ir tā pielietošanas individualitāte, kaut teorētiski iespējams, ka kriminālistikas praksē parādīsies arī kolektīvie ieroči, piemēram, masu nekārtību izmeklēšanā.

Ieroču kriminālistiskā jēdziena konkretizāciju uzskatāmi var ilustrēt, ieroču klasifikācijā izmantojot abus iepriekš minētos klasifikācijas veidus:¹¹

- 1) pēc tehniskā stāvokļa – ierocis, kas derīgs pielietošanai, un ierocis, kas nav derīgs pielietošanai;
- 2) pēc cilvēku skaita, kāds nepieciešams ieroča izmantošanai, – individuālais ierocis, kolektīvais ierocis.

Tieši šīs pazīmes, ņemot vērā kriminālistikas praksi, ļauj konkretizēt ieroča kriminālistisko jēdzienu. Tādējādi var secināt, ka ierocis kriminālistiskajā ieročzinībā ir tikai individuālais ierocis (priekšmets, kas paredzēts smagu vai nāvēju šu miesas bojājumu nodarīšanai), kura tehniskais stāvoklis ļauj realizēt tā kaujas īpašības.

Kopsavilkums

1. Noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā nepieciešamas zināšanas dažādās jomās. Tās veido pierādījumu bāzi jebkurā krimināllietā. Šīs zināšanas izmanto gan apsūdzība, gan aizstāvība, tāpēc būtu nepieciešama šo zināšanu vienveidība, to drošticamības un praktiskās vērtības vispārpieņemts, pozitīvs zinātniskais novērtējums.
2. Ieroča un tā atsevišķu veidu jēdziens tiek izmantots krimināltiesību normās gan kā nodarījuma priekšmets, gan kā nodarījumu kvalificējoša pazīme, gan arī kā noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses fakultatīva pazīme. Krimināltiesību piemērošanas jomā zināšanas par ieročiem un to pielietošanas

¹¹ Sīkāk sk.: Vedins I. *Loģika*. Rīga: Avots, 2000, 104.–105. lpp.

specifiku, ieroču un to pielietošanas pēdu identifikācijas, diagnostikas un klasifikācijas iespējām attiecināmas uz speciālo zināšanu jomu un tiek realizētas kriminālistiskās ekspertīzes veidā.

3. Lai pareizi noteiktu ieroča kā kriminālistiskās ieročzinības pamatobjekta specifiku, nepieciešams pievērsties to priekšmetu kriminālistiskajai vērtībai, kuri tiek definēti kā ieroči, un to pielietošanas pēdām.
4. Ierocis kriminālistiskajā izpratnē ir priekšmets, kura konstrukcijas īpatnības un tehniskais stāvoklis reāli atvieglo smagu un nāvējošu miesas bojājumu nodarīšanu. Jēdziena "ieroči" kriminālistiskā konkretizācija ļauj izcelt tā būtiskās pazīmes un skaidri noteikt šā jēdziena loģisko apjomu.
5. Ieviešot kriminālistiskajā praksē ieroča jēdzienu, nepieciešams ņemt vērā konkrētā priekšmeta pielietošanas reālo bīstamību smagu vai nāvējošu miesas bojājumu nodarīšanai. Tādu reālu bīstamību raksturo priekšmeta paredzētais lietojums un derīgums attiecīgo funkciju realizēšanai. Tādējādi ieroču kriminālistiskā jēdziena konkretizēšanai nepieciešama papildu klasifikācija, ņemot vērā ieroča derīgumu tā konstrukcijā ielikto kaujas īpašību realizēšanai.
6. No kriminālistikas viedokļa ir svarīgi, cik lielā mērā šie konkrētā ieroča defekti ietekmē ieroča (iespējamā ieroča) kaujas īpašības. Tādējādi vēl viena būtiska ieroču kriminālistiskā jēdziena pazīme ir reāla iespēja realizēt tā kaujas īpašības, kādas sākotnēji ieliktas konkrētā ieroču parauga konstrukcijā, citiem vārdiem sakot, ieroča tehniskais stāvoklis tā kaujas īpašību realizēšanai.
7. No krimināltiesiskās prakses viedokļa būtiska ieroča kriminālistiskā jēdziena pazīme ir tā pielietošanas individualitāte.
8. Kriminālistiskajā ieročzinībā ieroča jēdzienu var formulēt šādi: ierocis kriminālistiskajā ieročzinībā ir tikai individuālais ierocis (priekšmets, kas paredzēts smagu vai nāvējošu miesas bojājumu nodarīšanai), kura tehniskais stāvoklis ļauj realizēt tā kaujas īpašības.

KRIMINĀLTIESĪBU UN KRIMINĀLPROCESA NORMATĪVĀ REGULĒJUMA SASKAŅOTĪBAS NEPIECIEŠAMĪBA UN AKTUĀLĀ PROBLEMĀTIKA LATVIJĀ

NECESSITY OF CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE REGULATORY FRAMEWORK HARMONISATION AND CURRENT PROBLEMS IN LATVIA

Kristīne Strada-Rozenberga, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article focuses upon an issue that until now has not been frequently researched in Latvia, i. e., upon the need for harmonisation and consistent development of criminal law and criminal procedure law provisions. It examines the issue of the need for such harmonisation, practical and scientific significance thereof, as well as characterises the issues encountered in Latvia with regard to the topic under consideration.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, kriminālprocess, normu saskaņošana

Keywords: criminal law, criminal procedure, harmonisation of provisions

Ievads

Katru juridiskās zinātnes apakšnozari¹ raksturo sava izpētes joma, kuras dažādajiem aspektiem savukārt uzmanību velta apakšnozares disciplīnas. Krimināltiesības (sauktas arī par materiālajām krimināltiesībām) un kriminālprocess (saukts arī par procesuālajām krimināltiesībām) iekļaujas krimināltiesisko zinātņu lokā, kam raksturīga pievēršanās noziedzīgiem nodarījumiem un ar tiem saistītiem juridiskiem institūtiem. Kriminālprocess uztverams kā veids, kādā nonāk līdz krimināltiesībās noteiktam tiesiskam rezultātam. Lai sistēma varētu funkcionēt, tās elementiem jādarbojas saskaņoti. Tas attiecināms arī uz krimināltiesisko sfēru, īpaši uz krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību saskaņotību. Tomēr reālā situācija pierāda, ka tā tas ne vienmēr ir. Raksts veltīts jautājumiem, kāpēc nepieciešama šī saskaņotība, vai un cik saskaņotas šobrīd Latvijā ir krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību normas un kur ir problēmas. Tas ir veids, kā pievērst uzmanību pašreizējai situācijai un rosināt uz diskusiju, ieskicējot problēmaspektus un dažkārt apzināti nesniedzot kādu konkrētu risinājumu, bet mudinot par tiem domāt.

¹ Latvijā apstiprinātu zinātņu un to apakšnozaru katalogu sk. Latvijas Zinātnes padomes Zinātņu nozaru un apakšnozaru saraksta konsolidētajā redakcijā. Pieejams: http://www.lzp.gov.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=140&Itemid=88 [aplūkots 20.02.2017.].

1. Krimināltiesības un tiesiskā noteiktība

Tiesiskās drošības un tiesiskās paļāvības prasības ir vienlīdz nozīmīgas ikvienā tiesību apakšnozarē, ieskaitot krimināltiesību jomu. Materiālo krimināltiesību jomā prasības pēc tiesiskās drošības (arī tiesiskās paļāvības attiecībā uz atsevišķām situācijām, piemēram, sodu piemērošanu, kas saistāma ar īpašumtiesību atņemšanu, u. tml.) primāri ir attiecināmas uz principu *nullum crimen, nulla poena sine lege* – nav noziedzīga nodarījuma, nav soda bez likuma. Tas ietver sevī vairākas tam pakārtotas prasības: *nullum crimen, nulla poene sine lege scripta (lex scripta)* – nav noziedzīga nodarījuma bez rakstītas normas; *nullum crimen, nulla poene sine lege praevia (lex praevia)* – nav noziedzīga nodarījuma, ja norma nav bijusi spēkā nodarījuma laikā (krimināltiesību normu atpakaļejoša spēka neesamības princips); *nullum crimen, nulla poene sine lege stricta (lex stricta)* – nav noziedzīga nodarījuma bez likuma striktas piemērošanas, t. sk. analogijas aizlieguma princips; *nullum crimen, nulla poene sine lege certa (lex certa)* – nav noziedzīga nodarījuma bez precīzas krimināllikuma normas (noteiktības princips). Arī kriminālprocesa normu nepieciešama prasība ir to atbilstība tiesiskai noteiktībai, kas pamatā saistās ar kriminālprocesam raksturīgo iespēju piemērot dažādus personas tiesības ierobežojošus un atņemošus līdzekļus, kā arī nepieciešamību nodrošināt taisnīgu procesa norisi. Likuma atbilstība noteiktām prasībām izvērtējama atbilstoši *ex ante* pieejai no potenciālā pārkāpēja puses.²

Ņemot vērā krimināltiesību un kriminālprocesa nesaraujamo vienotību kā mērķim un līdzeklim, kam uzmanība tiks pievērsta nedaudz vēlāk, ir acīmredzami, ka tikai savstarpēji saskaņotas un nepretrunīgas materiālo un procesuālo tiesību normas var nodrošināt kopējo krimināltiesību atbilstību tiesiskās noteiktības prasībai. Šāds apgalvojums saistāms ar divu veidu atziņām. Pirmkārt, ir jāievēro striktas kompetences robežas starp materiālajām un procesuālajām normām, t. i., tās precīzi jānošķir. Otrkārt, materiālās un procesuālās normas nevar nonākt pretrunā vai nebūt saskaņotas. Materiāltiesisko un procesuāli tiesisko normu nenošķiršana, saskaņotības trūkums, pretrunas u. tml. var radīt neskaidrību par konkrētas situācijas risinājumu, kas savukārt var novest pie pārmētuma, ka neskaidra situācija ir pretrunā ar tiesiski noteiktu situāciju.

2. Krimināltiesības (materiālās krimināltiesības) un kriminālprocess (procesuālās krimināltiesības) – vienojošais un nošķirošais

Jautājumam par materiāltiesisko un procesuāltiesisko normu izpratni un nošķiršanu Latvijas zinātnē nav pievērsta plaša uzmanība, tāpat kā nav izvērstā vērā ņemama diskusija. Pārskatāms jautājuma izklāsts, iezīmējot iespējamās diskusiju aspektus, ietverts *Proficius Aliri* apskatā “Materiālās un procesuālās tiesību normas”.³ Pievienojoties šajā apskatā paustajām idejām par procesuālo un materiālo normu nošķiršanas kritērijiem, pelēkajām zonām, un, galvenais, nošķiršanas nepieciešamību, šim jautājumam vispārīgā līmenī tuvāk nepievērsīšos. Konspektīvi attiecinot paustās idejas uz krimināltiesiskā regulējuma sfēru, atzīmējams, ka

² Sīkāk sk.: Strada-Rozenbrga K. Krimināltiesības: tiesiskā drošība krimināltiesībās un kriminālprocesā. *Vispārējie tiesību principi: tiesiskā drošība un tiesiskā paļāvība. Valsts pārvalde. Bizness. Jurisprudence.* Rakstu krājums. Autoru kolektīvs prof. Ringolda Baloža vadībā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017.

³ *Proficius Aliri*. Materiālās un procesuālās tiesību normas. Pieejams: <https://proficiusaliri.wordpress.com/2014/09/14/materialas-un-procesualas-tiesibu-normas-2/> [aplūkots 20.03.2017.].

materiālās krimināltiesības nosaka (tām būtu jānosaka) sekas/mērķis, t. i., krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums, kamēr procesuālām krimināltiesībām (kriminālprocesam) – veids, kā līdz sekām/mērķim nonāk, t. i., efektīva normu piemērošana bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Pamatatziņa, kāpēc šīs divas jomas būtu saskaņojamas, ir tā, ka tikai saskaņots, savstarpēji nepretrunīgs materiāltiesiskā mērķa un procesuāltiesiskā līdzekļa modelis var nodrošināt tiesiski stabilu, saprotamu kārtību, nodrošinot tiesiskās noteiktības prasību ievērošanu. Savukārt nepieciešamība gan teorētiskā, gan praktiskās piemērošanas limenī abas jomas nošķirt krimināltiesiskajā sfērā īpaši saistāma ar diviem aspektiem, t. i., intertemporālo normas piemērošanu un normas pārkāpšanas sekām.

Raksturojot pirmo aspektu – likuma spēku laikā – pieeja krimināltiesību materiālajām un procesuālajām normām ir būtiski atšķirīga. Tā Krimināllikuma⁴ (turpmāk – KL) 5. pantā “Krimināllikuma spēks laikā” paredzēts:

- “(1) Nodarījuma (darbības vai bezdarbības) noziedzīgumu un sodāmību nosaka likums, kas bijis spēkā šā nodarījuma izdarīšanas laikā.
- (2) Likumam, kas atzīst nodarījumu par nesodāmu, mīkstina sodu vai ir citādi labvēlīgs personai, ja vien attiecīgajā likumā nav noteikts citādi, ir atpakaļejošs spēks, proti, tas attiecas uz nodarījumiem, kas izdarīti pirms attiecīgā likuma spēkā stāšanās, kā arī uz personu, kura izcieš sodu vai izcietusi sodu, bet kurai saglabājusies sodāmība.
- (3) Likumam, kas atzīst nodarījumu par sodāmu, pastiprina sodu vai ir citādi nelabvēlīgs personai, atpakaļejoša spēka nav.
- (4) Persona, kas izdarījusi noziegumu pret cilvēci, noziegumu pret mieru, kara noziegumu un piedalījies genocīdā, ir sodāma neatkarīgi no šo noziegumu izdarīšanas laika.”

Savukārt Kriminālprocesa likuma⁵ (turpmāk KPL) 4. pantā “Kriminālprocesa likuma spēks laikā” noteikts:

“Kriminālprocesa kārtību nosaka tā kriminālprocesa tiesību norma, kura ir spēkā procesuālās darbības izdarīšanas brīdī.”

Savukārt attiecībā uz otro aspektu – attiecīgo normu pārkāpšanas sekām – norādāms, ka tiesiski daudz būtiskāka vērība un smagākas sekas tiek attiecinātas uz materiāltiesisko, nevis procesuālo normu pārkāpumiem. Uzskatāmi to raksturo, piemēram, KPL 573. panta pirmajā daļā norādītais, ka iemesli tiesas nolēmuma izskatīšanai kasācijas kārtībā ir Krimināllikuma (jebkurš iestarpinājums – autores) pārkāpums un Kriminālprocesa likuma **būtisks** (izcēlums – autores) pārkāpums.

Redzam, ka abi gadījumi raksturo būtiski atšķirīgu pieeju. Tas nozīmē, ka normas atzīšanai par procesuālu vai materiāltiesisku ir nozīme, kas atsevišķos gadījumos var būt izšķiroša kādas tiesiskas situācijas risinājumam. Formālais iedalījums (t. i., nomas iekļaušana KL vai KPL) nevar būt vienīgais parametrs, pēc kā nosakāma kādas tiesību normas juridiskā piederība materiālai vai procesuālai normai. Šeit būtu jāvadās pēc normas būtības, pēc tajā regulēto procesu, attiecību, institūtu satura utt. Vienkāršoti sakot, ja norma reglamentē procedūru, kā noņemt līdz rezultātam, tā būtu skatāma kā procesuāla, bet, ja pašu rezultātu, – kā

⁴ Krimināllikums: 17.06.1998. likums/LV 199/200 (1260/1261), 08.07.1998. Stājies spēkā 01.04.1999. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/88966-kriminallikums> [aplūkots 20.02.2017.]. Konsolidēta redakcija pieejama: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> [aplūkots 20.02.2017.].

⁵ Kriminālprocesa likums. 21.04.2005. likums/ LV, 74 (3232), 11.05.2005. Stājies spēkā 01.10.2005. Pieejams <https://www.vestnesis.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> [aplūkots 20.02.2017.]. Konsolidēta redakcija pieejama <http://likumi.lv/doc.php?id=107820> [aplūkots 20.02.2017.].

materiāltiesiska. Šāds uzskats atbalstīts arī judikatūrā (kur gan procesuālo un materiāltiesisko normu nošķiršanas jautājumi skatīti visai maz), piemēram, lietā SKK 269/2007 ticis lemts, ka “Kriminālprocesa likuma 26. nodaļas normas faktiski satur arī materiālo tiesību normas”.⁶

3. Materiālo un procesuālo krimināltiesību nošķiršanas aktuālie jautājumi

Šābrīža tiesiskās situācijas analīze krimināltiesību jomā Latvijā ļauj izvirzīt vismaz divus aktuālus materiālo un procesuālo krimināltiesību nošķiršanas jautājumus, t. i., KPL ietverto mantisko jautājumu un KPL 7. panta otrajā daļā ietverto institūta tiesisko dabu.

Mantiskajiem jautājumiem, īpaši noziedzīgi iegūtai mantai, uzmanība tikusi pievērsta vairākkārt,⁷ tāpēc tuvāk pie tā šajā rakstā nekavēšos. Vien jāpiebilst, ka šobrīd Saeimā jau otrajā lasījumā atbalstīti vērienīgi grozījumi KPL un KL, ar kuriem daudzu pēc būtības materiāltiesisku institūtu reglamentācija tiks pārnesta no KPL uz KL.⁸ Tomēr likumprojektu tekstu analīze joprojām liek atzīt, ka tās problēmas (piemēram, KL un KPL nesaskaņotība), kas tikušas akcentētas jau iepriekš,⁹ joprojām nav pilnībā novērstas.

Šajā rakstā nedaudz vairāk pievērsīšos KPL 7. panta otrajā daļā ietvertā institūta analīzei. KPL 7. panta otrajā daļā šobrīd paredzēts: “Par Krimināllikuma 130. panta otrajā daļā, 131., 132., 136., 157., 168., 169. un 180. pantā, 185. panta pirmajā daļā, 197. pantā, 200. panta pirmajā daļā un 260. panta pirmajā daļā paredzēto nodarījumu kriminālprocesu uzsāk, ja saņemts tās personas pieteikums, kurai nodarīts kaitējums. Kriminālprocesu var uzsākt arī tad, ja nav saņemts pieteikums no personas, kurai nodarīts kaitējums, ja šī persona sakarā ar fiziskiem vai psihiskiem trūkumiem pati nespēj īstenot savas tiesības.”

Tādējādi nodarījumā cietušās personas griba ir izšķiroša kriminālprocesa uzsākšanā par šādiem noziedzīgiem nodarījumiem:

KL 130. pants. Tišs viegls miesas bojājums bez kvalificējošiem apstākļiem

KL 131. pants. Miesas bojājums aiz neuzmanības

KL 132. pants. Draudi izdarīt slepkavību un nodarīt smagu miesas bojājumu

⁶ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 20. aprīļa lēmums lietā SKK 269/2007. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/klasifikators-pec-likuma-normam-ar-tezem/kriminalprocesa-likums/#26> [aplūkots 20.03.2017.].

⁷ Sk., piemēram, Strada-Rozenberga K., Meikališa Ā. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. *Kriminālprocess. Raksti 2010–2015*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 402.–591. lpp.; Strada-Rozenberga K. Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesā. *Kriminālprocess. Raksti 2010–2015*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 591.–602. lpp.; Strada-Rozenberga K. Rīcība ar noziedzīga nodarījuma rīkiem, priekšmetiem un citiem ar noziedzīgu nodarījumu saistītiem objektiem kriminālprocesā. *Aktuālās tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 405.–411. lpp.

⁸ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: Likumprojekts Nr. 630/Lp 12. Informācija pieejama: [http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/webAll?SearchView&Query=\(\[Title\]=*kriminālprocesa*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/webAll?SearchView&Query=([Title]=*kriminālprocesa*)&SearchMax=0&SearchOrder=4) [aplūkots 20.03.2017.]; Grozījumi Krimināllikumā: Likumprojekts Nr. 629/Lp 12. Informācija pieejama: [http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/webAll?SearchView&Query=\(\[Title\]=*krimināllikumā*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/webAll?SearchView&Query=([Title]=*krimināllikumā*)&SearchMax=0&SearchOrder=4) [aplūkots 20.03.2017.].

⁹ Sikāk sk.: Strada-Rozenberga K. Mantisko jautājumu pierādīšana un tās aktualitātes kriminālprocesā. *Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 353.–364. lpp.; Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija – ES minimālie standarti un Latvijas kriminālprocess. *Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 6. starptautiskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 195.–205. lpp.

- KL 136. pants. Piespiešana izdarīt abortu
 KL 157. pants. Neslavas celšana
 KL 168. pants. Nolēmumu par aizgādības, aprūpes un saskarsmes tiesībām ar bērnu nepildīšana
 KL 169. pants. Adopcijas noslēpuma izpaušana
 KL 180. pants. Zādzība, krāpšana, piesavināšanās nelielā apmērā
 KL 185. pants. Mantas tiša iznīcināšana un bojāšana bez kvalificējošiem apstākļiem
 KL 197. pants. Nolaidība
 KL 200. pants. Neizpaužamu ziņu, kas nav valsts noslēpums, izpaušana, komercnoslēpumu saturošu ziņu neatļauta iegūšana un izpaušana un finanšu tirgus iekšējās informācijas nelikumīga izpaušana bez kvalificējošiem apstākļiem
 KL 260. pants. Ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana bez kvalificējošiem apstākļiem

Laika gaitā šī norma vairākkārt mainīta, ko raksturo tabulā ietvertais apskats:

	Publiskās apsūdzības process, kad kriminālprocess tiek uzsākts tikai tad, ja saņemts pieteikums no personām, kam nodarīts kaitējums (KL panti)	Privātās apsūdzības process
KPL sākotnējā redakcijā, kāda stājās spēkā 2005. gada 1. oktobrī	90. p., 130. p. (ar vardarbību ģimenē saistītos gadījumos), 131. p., 132. p., 136. p., 145. p., 159. p. 1. d., 160. p. 1. d., 168. p., 169. p., 180. p., 197. p., 200. p. 1. d., 260. p. 1. d.	130. p. (ar vardarbību ģimenē nesaistītos gadījumos), 156. p., 157. p., 158. p.
Ar 21.10.2010. ¹⁰ likuma izmaiņām, kas stājās spēkā 01.01.2011.	90. p., 130. p., 131. p., 132. p., 136. p., 145. p. , +157. p. (iepriekš privātās apsūdzības gadījums), 159. p. 1. d., 160. p. 1. d., 168. p., 169. p., 180. p., +185. p. 1. d., 197. p., 200. p. 1. d., 260. p. 1. d. + Kriminālprocesu var uzsākt arī tad, ja nav saņemts pieteikums no personas, kurai nodarīts kaitējums, ja šī persona sakarā ar fiziskiem vai psihiskiem trūkumiem pati nespēj īstenot savas tiesības	Privātā apsūdzība no KPL tiek izslēgta, KL 156. un 158. pants no KL jau iepriekš izslēgts
Ar 14.03.2013. likuma ¹¹ izmaiņām, kas stājās spēkā 01.04.2013.	90. p. , 130. p., 131. p., 132. p., 136. p., 157. p., 159. p. 1. d., 160. p. 1. d., 168. p., 169. p., 180. p., 185. p. 1. d., 197. p., 200. p. 1. d., 260. p. 1. d. Kriminālprocesu var uzsākt arī tad, ja nav saņemts pieteikums no personas, kurai nodarīts kaitējums, ja šī persona sakarā ar fiziskiem vai psihiskiem trūkumiem pati nespēj īstenot savas tiesības	
Ar 18.02.2016. likuma ¹² izmaiņām, kas stājās spēkā 23.03.2016.	130. p. 2. d. (130. p. 3. d.), 131. p., 132. p., 136. p., 157. p., 159. p. 1. d. , 160. p. 1. d. , 168. p., 169. p., 180. p., 185. p. 1. d., 197. p., 200. p. 1. d., 260. p. 1. d.	

¹⁰ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 21.10.2010 likums/ 178 (4370), 10.11.2010. Stājās spēkā 01.01.2011. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/220967-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 20.03.2017.].

¹¹ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 14.03.2013. likums/ LV 61 (4867), 27.03.2013. Stājās spēkā 01.04.2013. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2013/61.6> [aplūkots 20.03.2017.].

¹² Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 18.02.2016. likums/ LV 48 (5620), 09.03.2016. Stājās spēkā 23.03.2016. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2016/48.2v> [aplūkots 20.03.2017.].

Kā redzam, noziedzīgu nodarījumu klāsts, par kuriem process uzsākams tikai tad, ja to vēlas persona, kurai nodarīts kaitējums, laika gaitā ticis gan paplašināts, gan sašaurināts. Piemēram, ar 2010. gada 21. oktobra likumu¹³ attiecīgo noziedzīgo nodarījumu klāsts tika papildināts ar KL 185. panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgā nodarījuma sastāvu, t. i., tišu īpašuma bojāšanu bez kvalificējošām pazīmēm. Savukārt ar 2013. gada 14. marta likumu¹⁴ no attiecīgo noziedzīgo nodarījumu kategorijas tika izslēgts KL 90. pants (Kavēšana realizēt vēlēšanu tiesības), ar 2016. gada 18. februāra likumu¹⁵ izslēgta KL 159. panta (Izvarošana) pirmā daļa un KL 160. panta (Seksuāla vardarbība) pirmā daļa.

Jāpiemin, ka KPL 7. p. 2. d. ir nozīmīga ne tikai kriminālprocesa uzsākšanā. Cietušā uzskats šajā normā norādīto noziedzīgo nodarījumu gadījumos ir izšķirošs arī procesa gaitā, jo saskaņā ar KPL 377. panta 9. punktu, ja tiek panākts izlīgums (kopš 23.03.2016. papildus arī pilnīgi novērsts vai atlidzināts ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu radītais kaitējums), tas ir kriminālprocesu nepieļaujošs apstāklis, un process obligāti jāizbeidz.

Neskatoties uz piederību pie kriminālprocesa pamatprincipiem, jautājums par KPL 7. panta otrajā daļā ietvertās normas tiesisko dabu, proti, piederību materiāltiesiska vai procesuāli tiesiska rakstura normai, ir līdz šim praktiski neaktualizēts. Uzmanība veltīta institūta analīzei pēc būtības, proti, vai vispār ir pamatoti šādu institūtu veidot, vai pamatoti šeit iekļauti vieni vai otri KL panti utt., taču materiāltiesiskais vai procesuāltiesiskais aspekts ir palicis bez pietiekamas ievēribas.¹⁶ Tomēr tas ir pietiekami svarīgs, īpaši šajā rakstā norādīto materiālo un procesuālo tiesību nošķiršanas aspektu dēļ. Teikto ilustrēsim ar piemēru, pieņemot, ka KPL 7. p. 2. d. ir tipiska procesuāla norma, kuras darbība laikā nav saistīta ar noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas, bet gan piemērošanas brīdi.

¹³ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 21.10.2010. likums/ 178 (4370), 10.11.2010. Stājās spēkā 01.01.2011. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/220967-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 20.03.2017.].

¹⁴ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 14.03.2013. likums/ LV 61 (4867), 27.03.2013. Stājās spēkā 01.04.2013. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2013/61.6> [aplūkots 20.03.2017.].

¹⁵ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 18.02.2016. likums/ LV 48 (5620), 09.03.2016. Stājās spēkā 23.03.2016. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2016/48.2v> [aplūkots 20.03.2017.].

¹⁶ Sīkāk sk.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti 2005–2010*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 43.–67. lpp.; Strada-Rozenberga K. Personas, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, loma kriminālprocesa uzsākšanā. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti 2005–2010*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 637.–660. lpp.; Strada-Rozenberga K. Cietušais un tā tiesības kriminālprocesā. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti 2005–2010*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 352.–370. lpp.; Strada-Rozenberga K. Publisko un privāto interešu kolīzija kriminālprocesā. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti 2010–2015*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 185.–191. lpp.

Notikums – izvarošana bez kvalificējošiem apstākļiem (KL 159. panta 1. daļa), izdarīta 2016. gada 1. martā. Cietuši 1) procesa uzsākšanu nevēlas; 2) sākotnēji vēlas, bet pēc pāris dienām izlīgst un lūdz procesu izbeigt	KPL 7. p. 2. d. redakcija līdz 2016. gada 22. martam paredz, ka obligāti nepieciešams cietušā pieteikums, lai šādu procesu uzsāktu	KPL 7. p. 2 d. redakcija ar 2016. gada 23. martu paredz, ka šādu procesu uzsāk bez cietušā pieteikuma
1. situācija Par izvarošanas faktu 2. janvārī policiju informējuši cietušās paziņas	1. Pieņemts lēmums par atteikšanos uzsākt procesu (cita varianta nav), jo pieteikuma neesamība saskaņā ar KPL 377. p. 8. pkt. ir apstākļi, kas nepieļauj kriminālprocesa veikšanu. 2. Process tiek uzsākts, bet pēc izlīguma obligāti izbeigts, jo izlīgums šajā gadījumā saskaņā ar KPL 377. p. 9. pkt. ir apstākļi, kas nepieļauj kriminālprocesa veikšanu	
2. situācija Par izvarošanas faktu 24. martā policiju informējuši cietušās paziņas		1. Process tiek uzsākts (cita varianta nav), jo neierobežoti jāpiemēro KPL 7. p. 1. d., ka kriminālprocess ir jāuzsāk ikvienā gadījumā, KPL 7. p. 2. d. neattiecas. 2. Procesu izbeigt uz izlīguma pamata nedrīkst, jo tas vairs nav kriminālprocesa nepieļaujošs apstākļi saskaņā ar KPL 377. p. 9. pkt., kā arī tas nevar būt pamats personas atbrīvošanai no kriminālatbildības saskaņā ar KPL 379. p. 1. d. 2. pkt., jo izdarīts sevišķi smags noziegums

Redzam, cik atšķirīgs ir situācijas risinājums, ko pēc būtības nenoteica nedz izdarītā nozīmīgums, nedz cietušā viedoklis, bet paziņu ieskats par attiecīgo situāciju. Rodas jautājums, ko īsti KPL 7. panta otrā daļa nosaka, – procedūru vai iznākumu? Atbilde nemaz nav tik vienkārša, jo analizējamās nostājas iekļaušanu likumā vienlīdz var noteikt kā samērīguma, tā lietderības apsvērumi. Savukārt samērīgums (vai izdarītais kaitējums ir tik būtisks, lai pret to vērstos visas sabiedrības vārdā) vairāk raksturīgs materiālajām tiesībām, kamēr lietderīgums (vai nepieciešams ieguldīt resursus tajā, ko pat cietušais nevēlas) – procesuālajām tiesībām. Neuzdrīkstoties šāda salīdzinoša maza izmēra pētījumā sniegt striktu atbildi uz tik nozīmīgu jautājumu, atļausos vien atstāt šo jautājumu atklātu. Diskusijas

izvēšanai gan pieminams, ka judikatūras datubāzē atrodams viens uz apskatāmo jautājumu attiecināms nolēmums, proti, 2006. gada 22. marta lēmums lietā SKK-01-0193/06,¹⁷ kurā noteikts, ka uz KPL 377. panta 8. punkta pamata nevar izbeigt tādu procesu, kurš uzsākts pirms 2005. gada 1. oktobra (kad stājās spēkā KPL), par KL 260. panta 1. daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu. Šajā nolēmumā tiesa atzinusi, ka galvenā uzmanība pievēršama tai KPL normas redakcijai, kas attiecībā uz t. s. privāti publiskajām lietām (kriminālprocesi, kuri uzsākami tikai tad, ja pieteikumu iesniedz cietusi persona) bijusi spēkā kriminālprocesa uzsākšanas brīdī. Precizitātes labad gan jāmin, ka šajā lietā ir nedaudz atšķirīgi lietas faktiskie apstākļi, proti, gan noziedzīgs nodarījums tika izdarīts, gan kriminālprocess uzsākts, gan arī pirmās instances tiesas spriedums pieņemts tad, kad kriminālprocesa uzsākšanai par attiecīgās kategorijas noziedzīgo nodarījumu nevajadzēja cietušā pieteikumu. Attiecīgā KPL norma spēkā stājās jau pēc lietas izskatīšanas pirmajā instancē. Atļaušos gan izteikt arī kādu argumentu par labu tam, ka izšķirošajam būtu jābūt noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdim un tajā laikā spēkā esošajai attiecīgajai normai. Pamatā tie saistāmi ar šobrīd spēkā esošo normu skatījumu sistēmiski. Pirmkārt, cietušās personas pieteikuma neesamība šobrīd noteiktu noziedzīgu nodarījumu gadījumā ir ne tikai procesa uzsākšanu nepieļaujošs apstāklis, bet arī obligāts iemesls procesa izbeigšanai, ja tas tiek konstatēts jau uzsāktā kriminālprocesā. Turklāt saskaņā ar KPL 380. pantu kriminālprocesa izbeigšana sakarā ar pieteikuma neesamību ir personu rehabilitējoša. Otrkārt, norādītajos gadījumos izlīgums ir obligāts pamats (tiesa gan, neregistrējot) kriminālprocesa izbeigšanai pret personu. Tādējādi redzams, ka šādas Latvijā spēkā esošas krimināltiesiskās jomas normas rada būtiskas tiesisko statusu ietekmējošas sekas personai, līdz ar to šāda veida normām nevarētu piedēvēt tikai procesuālu nozīmi.

Katrā gadījumā pirms jautājums ticis rūpīgi izdiskutēts tiesību zinātnē un guvis stabilu risinājumu tiesu praksē, nepieciešams izdarīt nelielus grozījumus KPL 7. panta otrajā daļā – proti, ietvert precīzu pārejas perioda rīcības modeli likuma pārejas noteikumos (kas līdz šim nav ticis darīts),¹⁸ lai neļautu rasties iepriekš ieskicētajām neskaidrajām situācijām.

¹⁷ Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2006. gada 22. marta lēmums lietā SKK-01-0193/06. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/> [aplūkots 20.03.2017.].

¹⁸ sk. Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 21.10.2010. likums/ 178 (4370), 10.11.2010. Stājās spēkā 01.01.2011. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/220967-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 20.03.2017.]; Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 14.03.2013. likums/ LV 61 (4867), 27.03.2013. Stājās spēkā 01.04.2013. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2013/61.6> [aplūkots 20.03.2017.]; Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 18.02.2016. likums/ LV 48 (5620), 09.03.2016. Stājās spēkā 23.03.2016. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2016/48.2v> [aplūkots 20.03.2017.].

4. Materiālo un procesuālo krimināltiesību saistības un saskaņošanas nepieciešamības aktuālie jautājumi

Kā jau iepriekš norādīts, nozīmīga ir materiālo un procesuālo normu nošķiršana. Taču, kad esam piešķīruši katrai normai atbilstošu juridisko dabu, nepieciešams arī saskaņošanas darbs, lai šīs normas varētu piemērot vienoti, vienveidīgi un skaidri. Tāpat kā nošķiršanā, arī materiālo un procesuālo normu saskaņošanā šobrīd ir saskatāmas vairākas problēmsituācijas, no kurām dažas vēlētos īpaši izcelt:

- izlīgums un tā sekas;
- krimināltiesību institūti bez atspoguļojuma kriminālprocesā;
- krimināltiesību institūti ar atšķirīgu redzējumu kriminālprocesā;
- noziedzīgu nodarījumu pret jurisdikciju dispozīcijas un kriminālprocess;
- krimināltiesību ietekme uz kriminālprocesa praktisko realizāciju.

Izlīgums KL minēts kā gadījums, kad personu var atbrīvot no kriminālatbildības. Tā vispārīgā tiesiskā reglamentācija ietverta KL 58. panta otrajā daļā: "Personu, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, izņemot noziedzīgus nodarījumus, kuru rezultātā iestājusies cilvēka nāve, var atbrīvot no kriminālatbildības, ja ir izlīgums ar cietušo vai viņa pārstāvi un persona pēdējā gada laikā nav tikusi atbrīvota no kriminālatbildības par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, noslēdzot izlīgumu, un pilnīgi novērsusi ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu vai atlīdzinājusi nodarīto zaudējumu."

Savukārt KPL ietvertais izlīgums ir ar divējādu raksturu – apstākli, kas nepieļauj kriminālprocesu (KPL 377. p. 9. pkt.), un apstākli personas atbrīvošanai no kriminālatbildības (KPL 379. p. 1. d. 2. pkt.).

KPL 377. panta 9. punktā noteikts, ka kriminālprocesu nedrīkst uzsākt, bet uzsākts process ir jāizbeidz, ja "noticis cietušā un aizdomās turētā vai apsūdzētā izlīgums tādā kriminālprocesā, kuru var uzsākt tikai uz cietušās personas pieteikuma pamata, un pilnīgi novērsts vai atlīdzināts ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu radītais kaitējums".

KPL 379. panta pirmās daļas 2. punktā sacīts, ka izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu, prokurors vai tiesa var izbeigt kriminālprocesu, ja "persona, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, ir izlīgusi ar cietušo vai viņa pārstāvi KL noteiktos gadījumos".

Redzam, ka KPL 379. panta pirmās daļas 2. punktā paredzētais izlīgums sakrīt ar KL 58. pantā noteikto, taču KPL 377. panta 9. punktā norādītais – ne. Nesakrītības vērojamas gan tajā, ka KL dod iespēju (nevis obligāti paredz) personu atbrīvot no atbildības uz izlīguma pamata, kamēr KPL 377. panta 9. punkts to paredz obligāti, gan tajā, ka nesakrīt piemērošanas priekšnoteikumi. Rodas jautājums – vai KPL 377. panta 9. punktā minētais izlīgums ir vai nav tas pats KL paredzētais izlīgums. Ja atzīstam, ka nav, tad varam atgriezties pie jautājuma, vai tā (kaut arī iekļauta KPL) ir vai nav procesuāla norma, un neatkārtot jau iepriekšējā raksta sadaļā pausto. Ja atzīstam, ka KPL nevar būt paredzēts tāds izlīgums, kāda nav KL, tad jāsecina, ka izlīguma tiesisko reglamentāciju nepieciešams saskaņot.

KPL 377. panta 9. punktā iekļautā izlīguma atbilstība KL 58. pantā norādītajam izlīgumam jau ir tikusi vērtēta. Piemēram, profesore V. Liholaja norāda, ka ar KL 58. pantu sakritīgs ir vien KPL 379. panta 1. un 2. punktā paredzētais izlīgums, bet 377. panta 9. punktā paredzētā izlīguma gadījumā "atbrīvošana no

kriminālbildības nav piemērojama¹⁹. Iespējams, profesores viedokli ietekmējis apstāklis, ka tā izteikšanas laikā bija spēkā KPL 380. panta redakcija, saskaņā ar kuru kriminālprocesa izbeigšana uz KPL 377. panta 9. punkta pamata tika atzīta par personu rehabilitējošu (tātad saistāma ar secinājumu, ka persona nav izdarījusi noziedzīgu nodarījumu). Jāpiekrīt, ka nevar atbrīvot no kriminālbildības to, kas neko nav izdarījis. Tai pašā laikā varētu attīstīt ideju tālāk – ja nekas nav izdarīts, par to arī nevar izlīgt. Šo absurdo situāciju likumdevējs laboja ar 12.03.2009. likumu,²⁰ izdarot grozījumos KPL 380. pantā un paredzot, ka personu nereabilitējoša ir arī kriminālprocesa izbeigšana uz KPL 377. panta 9. punkta pamata.

Domājams, ka KPL paredzētais izlīgums būtu skatāms kopsakarā ar KL paredzēto izlīgumu un abos likumos iekļautās pozīcijas saskaņojamas. Iespējas, par kuru izšķirties tiesībspolitikas veidotājiem, ir vairākas – neparedzēt izlīgumu kā apstākli, kas nepieļauj kriminālprocesu (svītrot KPL 377. p. 9. pkt.), tādējādi atstājot to tikai kā apstākli personas atbrīvošanai no kriminālbildības (KL 58. p., KPL 379. p. 1. d. 2. pkt.);²¹ veikt grozījumus KL un paredzēt gadījumus, kad izlīgums ir obligāts pamats kriminālprocesa izbeigšanai, līdzīgi kā tas jau šobrīd izdarīts attiecībā uz KL 6. nodaļas “Atbrīvošana no kriminālbildības un soda” 57. pantā iekļauto atbrīvošanas no kriminālbildības obligāto gadījumu – kriminālbildības noilgumu. Katrā ziņā izlīguma tiesiskajām sekām jābūt noteiktām KL un vērtētām atbilstoši materiāltiesiskās normas tiesiskai būtībai.

Nākamā problēmsituācija, kas attiecināma uz materiālo un procesuālo krimināltiesību saskaņošanu, saskatāma situācijā ar **krimināltiesību institūtiem bez atspoguļojuma kriminālprocesā**. Šeit kā piemēru var minēt institūtu, par kuru jau aizsākām runāt, t. i., personas atbrīvošanu no kriminālbildības (KL 58. p.).

KL 58. panta ceturtajā daļā noteikts: “Personu no kriminālbildības var atbrīvot arī šā likuma sevišķajā daļā īpaši paredzētajos gadījumos.” Bet savstarpēji nesaskaņots ir pats KL, jo tā sevišķajā daļā paredzētajos gadījumos ir noteikti gan gadījumi, kad personu var atbrīvot no kriminālbildības, gan gadījumi, kad persona tiek atbrīvota vai to atbrīvo no kriminālbildības.

KL sevišķās daļas panti, kuros paredzēts, ka **personu var atbrīvot** no kriminālbildības:

- 199.¹ pants. Labumu devēja atbrīvošana no kriminālbildības
- 288.⁵ pants. Politisko organizāciju (partiju) vai politisko organizāciju (partiju) apvienību nelikumīgi finansējušas personas atbrīvošana no kriminālbildības
- 324. pants. Kukuļdevēja un kukuļošanas starpnieka atbrīvošana no kriminālbildības
- 326.⁴ pants. Labumu devēja atbrīvošana no kriminālbildības

¹⁹ Liholaja V. Izlīgums un taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums. *Jurista Vārds*, 2009, Nr. 27 (570). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/194386-izligums-un-taisnigs-kriminaltiesisko-attiecibunoregulejums/> [aplūkots 20.03.2017.].

²⁰ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: 12.03.2009. likums/ LV 51 (4037), 01.04.2009. Stājās spēkā 01.07.2009. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/190010-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 20.03.2017.].

²¹ Šāds priekšlikums jau ticis izteikts iepriekš – sk., piemēram, Strada-Rozenberga K. Cietuša un tā tiesības kriminālprocesā. Meikalīša Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 352.–370. lpp.

KL sevišķās daļas panti, kuros paredzēts, ka **persona tiek atbrīvota vai personu atbrīvo** no kriminālatbildības:

- 221.⁴ pants. Personas atbrīvošana no kriminālatbildības par nelikumīgu alkoholoisko dzērienu glabāšanu un pārvietošanu
- 235. pants. Personas atbrīvošana no kriminālatbildības par šaujamo ieroci, šaujamo ieroci būtisko sastāvdaļu, šaujamo ieroci municijas, lielas enerģijas pneimatiskā ieroci, sprāgstvielas vai spridzināšanas ietaises izgatavošanu, iegādāšanos, nēsāšanu un glabāšanu un par gāzes pistoles (revolvera) un tās municijas izgatavošanu
- 254. pants. Personas atbrīvošana no kriminālatbildības par narkotisko un psihotropo vielu iegādāšanos, glabāšanu, pārvadāšanu un pārsūtīšanu

Tātad vispirms pašā KL jāaskaņojas, kad atbrīvošana no kriminālatbildības ir iespējama, bet kad – obligāta. Atzīmējams, ka šis apstāklis ir ar praktisku nozīmi arī kriminālprocesā, jo, ja atbrīvošana no kriminālatbildības ir iespējama, bet nav obligāta, tad nolēmumā ir ietverama motivācija, kāpēc tā piemērota vai netiek piemērota. Tomēr vēl būtiskāk ir aktualizēt problēmu, ka KL 58. panta ceturtās daļas gadījums KPL vispār nav norādīts. KL 58. panta komentāros šā panta piemērošana saistīta ar KPL 379. pantu.²² Lai arī tas būtu loģiski un atbalstāmi, tomēr šā brīža KPL 379. panta redakcijā, kurā izsmeltoši norādīti gadījumi, kādos persona atbrīvojama no kriminālatbildības, KL 58. panta ceturtās daļas gadījums nav minēts. Tādēļ šādam viedoklim nevar piekrist, jo tas rada vairākas problēmas KL 58. panta ceturtās daļas piemērošanā:

- 1) kāda procesuālā kārtība piemērojama (proti, vai izmeklētājam nepieciešama prokurora piekrišana, lai pieņemtu nolēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu);
- 2) vai šāda atbrīvošana no kriminālatbildības uzskatāma par personu rehabilitējošu vai nereabilitējošu (tā kā KPL norāžu par to nav, savukārt KPL 380. pantā personu nereabilitējoši nolēmumi saistīti tikai ar KPL normām, situācija ir neskaidra);
- 3) vai šādai atbrīvošanai no kriminālatbildības ir jāsaņem personas piekrišana, kas ir obligāta saskaņā ar KPL 379. panta piekto daļu.

Uzskatāmi redzams, ka neskaidrā situācija ir novēršama un nodrošināma tiesiskā noteiktība.

Problemātiska materiālo un procesuālo tiesību saskaņošanas tēmā ir arī situācija ar **krimināltiesību institūtiem ar atšķirīgu redzējumu kriminālprocesā**, kas galvenokārt saistāma ar terminoloģiskām neprecizitātēm un nepilnībām, bet ne tikai.

Piemēram, jautājumā par personas vainīguma konstatāciju KL 1. panta otrajā un trešajā daļā ir noteikts: “Atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā un uzlikt kriminālsodu var ar tiesas spriedumu un saskaņā ar likumu. Likumā noteiktajos gadījumos personu atzīst par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā un sodu nosaka arī prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu.” Tai pašā laikā šāds apgalvojums sakrīt ar KPL tikai tad, ja personas atzīšanu par vainīgu un sodīšanu skata kopā un nedalāmi. Tiešām sodīt personu, kura atzīta par vainīgu, var tikai tiesa vai prokurors ar prokurora priekšrakstu par sodu. Taču atzīt personu par vainīgu, to nesodot vai pieņemot citu nereabilitējošu nolēmumu, var gan prokurors,

²² Liholaja V. Krimināllikuma 58. panta komentārs. Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 246.–251. lpp.

gan izmeklētājs. Šāda pozīcija pilnībā sakrīt ar KPL 19. panta pirmajā daļā noteikto: “Neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta šajā likumā noteiktajā kārtībā.”

Interesanta situācija izveidojusies ar piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas tiesisko reglamentāciju juridiskām personām, kur sadursmes uzskatāmi var ilustrēt divos aspektos. Pirmais atkal saistāms ar darbības obligātumu vai iespējamību. KL 12. pantā paredzēts, ka juridiskajai personai var piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, savukārt KPL 439. pantā procesa uzsākšana pret juridisko personu jau paredzēta kā obligāta. Otrkārt, šobrīd neskaidrs ir jautājums, vai nepieciešams konstatēt fiziskas personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu, lai juridiskai personai piemērotu piespiedu ietekmēšanas līdzekļus. Proti, KL 70.¹ pantā noteikts, ka juridiskai personai var piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekli, ja nodarījumu juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona. Savukārt KPL paredzēts, ka procesa virzītājs procesu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskajai personai ar lēmumu var izdalīt atsevišķā lietvedībā arī tad, ja konstatēti apstākļi, kas liedz noskaidrot konkrētu fizisko personu. Tā kā šim jautājumam padziļināti esmu pievērsusies citās publikācijās, pie tā šoreiz tuvāk nekavēšos.²³

Terminoloģiskas nesaskaņas raksturojot, vēl var pieminēt, piemēram, šādu situāciju. KL 6. panta otrajā daļā paredzēts: “Par noziedzīgu nav atzīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kam ir šajā likumā paredzēta nodarījuma sastāva pazīmes, bet kas izdarīts apstākļos, kuri izslēdz kriminālatbildību.” Savukārt KPL 377. pantā “noziedzīga nodarījuma neesamība” un “kriminālatbildību izslēdzoša apstākļa esamība” ir skatīti kā divi patstāvīgi kriminālprocesu nepieļaujoši apstākļi.

KPL 377. panta 1. un 10. punktā paredzēts, ka kriminālprocesu nedrīkst uzsākt, bet uzsākts process ir jāizbeidz, ja:

“1) nav noticis noziedzīgs nodarījums; [..]

10) konstatēti Krimināllikumā minētie apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību.”

Materiālo un procesuālo krimināltiesību saskaņotības trūkumam piemērus vēl varētu atrast, taču domājams, ka diskusijas aizsākšanai pietiek jau šiem.

Aizsākto tēmu vēlētos noslēgt vēl ar kādu aspektu, ko nepieciešams saskaņot – **noziedzīgu nodarījumu pret jurisdikciju dispozīcijas un kriminālprocesu.**

Noziedzīgi nodarījumi pret jurisdikciju KL iekļauti 13. nodaļā. Analizējot šajā nodaļā iekļauto pantu dispozīcijas, var rasties virkne jautājumu, kas izriet no to nesaskaņotības ar kriminālprocesuālajām tiesību normām. Apzinoties, ka šim jautājumam var veltīt monogrāfiska apjoma pētījumu, jautājumu formā ieskicēšu vien pāris manā ieskatā spilgtākos aspektus. Piemēram, KL 290. panta dispozīcija “Par personas saukšanu pie kriminālatbildības, zinot, ka tā nav vainīga, ja to izdarījis prokurors”, liek uzdot jautājumu – kurš gan vēl varētu saukt personu pie kriminālatbildības. KL 291. panta dispozīcija “Par apzināti nelikumīga sprieduma vai lēmuma taisīšanu, ja to izdarījis tiesnesis, prokurors vai izmeklētājs” ļauj jautāt, vai šeit paredzēta atbildība par jebkuru lēmumu vai tikai procesa gala

²³ Strada-Rozenberga K. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskajām personām piemērošanas process un tā aktuālās problēmas Latvijas kriminālprocesā. *Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 100.–111. lpp.

nolēmumu un vai jēdziens “tiesnesis” aptver KPL lietotos “tiesa” un “izmeklēšanas tiesnesis”. Savukārt KL 292. panta dispozīcija “Par apzināti nelikumīgu apcietināšanu, ja to izdarījis tiesnesis” liek domāt, vai šā panta subjekts ir arī izmeklēšanas tiesnesis. KL 297. panta dispozīcijā paredzēts saukt pie atbildības “Personu, kura pirmstiesas kriminālprocesā vai tiesā nepatiesi uzdevusies par apsūdzēto, cietušo vai liecinieku”. Rodas jautājums – kāpēc ne par aizdomās turēto vai aizskartās mantas īpašnieku? Savukārt KL 307. pantā iekļautā atbildība “Par krimināllietas materiālu nolaupīšanu, tīšu iznīcināšanu, bojāšanu vai viltošanu” kontekstā ar apstākli, ka jēdziens “krimināllietā” KPL tiek lietots visai ierobežoti, rada pamatu jautājumam, vai atbildība iecerēta par nelikumīgām darbībām ar Krimināllietas vai kriminālprocesa materiāliem. KL 298. pantā noteikta atbildība “Par apzināti nepatiesu ziņojumu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu nolūkā panākt kriminālprocesa uzsākšanu pret noteiktu personu” rada jautājumu, kāpēc atbildība paredzēta tikai tad, ja nolūks bijis procesa uzsākšana pret konkrētu personu, nevis procesa uzsākšana vispār, kas, kā zināms, arī var būt noziedzīgi izdevīga un sabiedriski kaitīga.

Ja šie jautājumi vairāk saistāmi ar terminoloģisku precizēšanu, tad vairākām KL dispozīcijām jau nepieciešama sistēmiska analīze un, iespējams, grozījumi KL un/vai KPL. Ilustrācijai minams viens piemērs. KL 294. pantā paredzētā atbildība par piespiešanu dot liecību nopratināšanā, KL 300. pantā – par apzināti nepatiesu liecību, bet KL 202. pantā – par atteikšanos dot liecību. Saskaņā ar KPL 131. pantu liecība ir aptaujas un pratināšanas laikā sniegtas ziņas par kriminālprocesā pierādāmiem apstākļiem, ar tiem saistītiem faktiem un palīgfactiem, kā arī izmeklēšanas iestādei, prokuratūrai vai tiesai adresēts personas pašas uzrakstīts un parakstīts paskaidrojums par konkrētiem faktiem vai apstākļiem. Šo normu skatījums kopsakarā acīmredzami rada nepieciešamību uzlabot atbildības tiesisko reglamentāciju par nepatiesas informācijas sniegšanu procesa virzītājam, lai skaidri un konkrēti atbildētu uz jautājumiem par to, vai personai ir paredzēta atbildība par apzināti nepatiesas informācijas sniegšanu (un amatpersonai par piespiešanu sniegt nepatiesu informāciju) ne tikai pratināšanas vai aptaujas laikā, bet arī, piemēram, tad, kad notiek liecību pārbaude uz vietas, konfrontēšana vai uzrādīšana atpazīšanai.

Raksta noslēgumā vēlētos kaut nedaudz ilustratīvi pakavēties pie vēl viena aspekta, kas raksturo krimināltiesību un kriminālprocesa normu saskaņotas atbilstības nepieciešamību. Šoreiz tā nav normu nošķiršana vai normu saskaņošana, bet gan izpratne par to, kā materiālās krimināltiesību normas ietekmē kriminālprocesa praktisko realizāciju. Kriminālprocesa praktiskajā realizācijā īpaša nozīme ir tādiem krimināltiesību institūtiem kā noziedzīgu nodarījumu klasifikācijai (KL 7. p.) un vainas formai. Šiem diviem institūtiem daudzkārt ir izšķiroša nozīme, 1) nosakot kāda institūta piemērošanas iespējamību un 2) termiņu aprēķināšanā. Tikai daži piemēri attiecībā uz kriminālprocesa institūtu piemērošanas iespējamību, kas tieši atkarīga no inkriminētā noziedzīgā nodarījuma un/vai vainas formas.

Apcietinājums. Saskaņā ar KPL 273. pantu nepilngadīgajiem, grūtniecēm un sievietēm pēcdzemdību periodā apcietinājumu nepiemēro, ja inkriminēts kriminālpārkāpums. Apcietinājumu nepiemēro arī tad, ja minētās personas tiek turētas aizdomās vai apsūdzētas noziegumā, kas izdarīts aiz neuzmanības, izņemot gadījumu, kad persona, atrodoties apreibinošu vielu ietekmē, veikusi darbības, kuru rezultātā ir iestājusies citas personas nāve. Saskaņā ar KPL 272. panta trešo un

ceturto daļu apcietinājumu var piemērot personai, kura tiek turēta aizdomās vai apsūdzēta par pārbaudes laikā izdarītu tīšu noziegumu. Pamats apcietinājumam var būt tiesas spriedums par smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu, par kuru piespriests brīvības atņemšanas sods. Saskaņā ar KPL 280. pantu pamats atkārtotam ierosinājumam par apcietinājuma piemērošanu ir jauna tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšana.

Drošības nauda. Saskaņā ar KPL257. panta piekto daļu tās ieskaitīšana valsts budžetā iespējama, ja izdarīts tīšs noziedzīgs nodarījums.

Speciālās izmeklēšanas darbības saskaņā ar KPL 210. panta trešo daļu veicamas, tikai izmeklējot noziegumus, bet ne kriminālpārkāpumus.

Vienkāršotās kriminālprocesa formas. Saskaņā ar KPL 415. panta trešo daļu izbeigt kriminālprocesu, nosacīti atbrīvojot personu no kriminālatbildības, var tikai par kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu; saskaņā ar KPL 415.¹ pantu īpašos gadījumos procesa izbeigšanu nosacīti var piemērot arī par smagu noziegumu; saskaņā ar KPL 420. panta pirmo daļu prokurora priekšraksts par sodu piemērojams, ja izdarīts kriminālpārkāpums, mazāk smags un smags noziegums, par kuru brīvības atņemšanas sods nepārsniedz piecus gadus; saskaņā ar KPL 424. pantu kriminālprocess neatliekamības gadījumā nav piemērojams par sevišķi smagiem noziegumiem.

Lietas iztiesāšana bez apsūdzētā piedalīšanās saskaņā ar 464. pantu iespējama tikai tad, ja personai inkriminēta kriminālpārkāpuma vai mazāk smaga nozieguma izdarīšana.

Savukārt no noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas ir atkarīgi kriminālprocesuālie termiņi un tieši KPL 277.–279. pantā paredzētie ar brīvības atņemšanu saistīto drošības līdzekļu termiņi, kā arī KPL 389. pantā noteiktie personas tiesību ierobežošanas termiņi pirmstiesas kriminālprocesā.²⁴

Kopsavilkums

Materiālās krimināltiesības un procesuālās krimināltiesības (kriminālprocess) ir vienotas un savstarpēji saistītas kā iznākums (mērķis) un līdzeklis. To apzinoties, saprotam, ka tikai savstarpēji saskaņotas krimināltiesību un kriminālprocesa normas var nodrošināt efektīvu, paredzamu krimināltiesiskās jomas funkcionēšanu, kas atbilstu tiesiskās noteiktības principa prasībām. Lai to īstenotu nepieciešama:

- 1) skaidra materiālo un procesuālo krimināltiesību normu nošķiršana, kas nodrošina precīzu normas spēka laikā un pārkāpšanas tiesisko seku noteikšanu;
- 2) materiālo un procesuālo krimināltiesību normu savstarpēja saskaņotība, kas izslēgtu vienādu institūtu pretrunīgu skatījumu, tiesiskās reglamentācijas iztrūkumu u. c. negatīvi vērtējamas problēmsituācijas;

²⁴ Tuvāku ilustrācija ar piemēriem KL normu izmaiņu ieteikmei uz kriminālprocesa praktisko realizāciju iekļauta publikācijās, kas tapušas raksturojot vienu no pēdējā laika lielākajām krimināltiesību reformām – sk. Strada-Rozenberga K. Meikališa Ā. Kriminālprocesa likuma grozījumi un Krimināllikuma grozījumu ietekmētās izmaiņas kriminālprocesa praktiskā norisē. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2010–2015. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 61.–94. lpp.

- 3) materiālo un procesuālo tiesību normu saskanīga attīstība, kas izslēgtu situācijas, kad netiek pienācīgi izvērtēts, kā izmaiņas vienas jomas normās ietekmēs otru jomu.

Nozares ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai materiālo krimināltiesību un kriminālprocesa pienācīgai nošķiršanai, savstarpējai saskaņošanai un saskanīgai attīstībai pievēršama lielāka uzmanība un nodrošināma atbildīgāka attieksme gan tiesību normu jaunradē, gan tiesībpiemērošanas praksē, gan tiesībzinātniskajā pētniecībā.

Pētījumu atbalsta Valsts Pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”

VALSTS BUDŽETA LĪDZEKĻU TAUPIŠANA UN KRIMINĀLPROCESA LIKUMA GROZĪJUMI – LIELĀS CERĪBAS UN SKARBĀ REALITĀTE

ECONOMY OF STATE BUDGET FUNDS AND CRIMINAL PROCEDURE LAW AMENDMENTS – GREAT EXPECTATIONS AND HARSH REALITY

Ārija Meikališa, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article provides an overview of amendments to the Criminal Procedure Law that have been justified by an interest in saving the budgetary resources of the State. A particular focus is directed at the most recent amendments to the Criminal Procedure Law that renounce the use of registered mail for forwarding subpoenas during trial proceedings. The introduced amendments are criticised by highlighting their inconsistency with other legal provisions, episodic approach and lack of concern for sustainable functioning of norms.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, pavēstes nogādāšana un izsniegšana, personas pienākums būt sasniedzamam

Keywords: criminal procedure, forwarding and serving of a subpoena, a person's duty to be reachable

Ievads

Kriminālprocesa likums¹ (turpmāk – KPL), kurš ir spēkā nu jau vairāk nekā 16 gadus, ir ticis daudz un apjomīgi grozīts. Šim jautājumam veltītas dažādas publikācijas,² taču uzmanība nav pievērsta tam, cik lielā mērā KPL grozījumus ir ietekmējušas valsts budžeta veidošanas intereses. Šā raksta mērķis ir nedaudz pievērsties šim aspektam, apskatot, cik bieži grozījumi KPL virzīti t. s. valsts budžeta likumprojektu paketē, kā arī cik bieži KPL grozījumi vērtēti kā tādi, kuri ietekmē valsts vai pašvaldību budžetu. Izvirzot jautājumu – vai valsts budžeta veidošanas (ietaupīšanas) intereses var būt vienīgais vai noteicošais vadmotīvs KPL grozījumu veikšanā, lielāka uzmanība pievērsta pēdējiem 30 grozījumiem

¹ Kriminālprocesa likums: LR likums. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> [aplūkots 22.02.2017.]. Konsolidētā redakcijā pieejams: <http://likumi.la.lv/doc.php?id=107820> [aplūkots 22.02.2017.].

² Sk., piemēram, Meikalisa A., 50 Years of Criminal Procedure Legislation in Latvia – Trends, Results, Prospects. *Collection of International legal conference “The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space” research papers*. Rīga, University of Latvia press, 2012, p. 326–338; Meikalisa A., Kriminālprocesa likumam 10: fakti, vērtējumi, prognozes. *Kriminālprocesa likumam 10 – pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 20.–98. lpp.; Meikalisa A., Strada-Rozenberga K. Vai Kriminālprocesa likums jau gatavs. *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, 06.10.2015.

KPL,³ kuri spēkā stājās 2017. gada 1. janvārī un paredzēja atteikšanos no tiesas pavēstu nogādāšanas pa pastu ierakstītās vēstulēs vai ar ziņnesi (kurjeru).

1. KPL grozījumi un to ietekme uz valsts un pašvaldību budžetu, pamatojoties uz likumprojektu sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumiem (anotācijām)

No KPL stāšanās spēkā līdz šim brīdim pieņemti 30 likumi par grozījumu izdarīšanu tajā. Iepazīšanās ar likumprojektu sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumiem (turpmāk – anotācijas) ļauj izdarīt secinājumu, ka t. s. valsts budžeta likumprojektu paketē ietilpināti divi likumprojekti par grozījumu izdarīšanu KPL. Viens no tiem 16.06.2009. likums par grozījumiem KPL⁴, ar kura pieņemšanu no dalības kriminālprocesā pirmās instances tiesā tika izslēgti tiesu piespēdētāji un samazinātas Valsts probācijas dienesta funkcijas kriminālprocesā. Šis likumprojekts iekļauts 2009. gada budžeta likumprojektu paketē. Otrs ir 23.11.2016. gada likums,⁵ ar kuru pārskatīta kārtība, kādā nogādājamas un izsniedzamas pavēstes procesa dalībniekiem, iekļauts 2017. gada budžeta likumprojektu paketē.

Atgriežoties pie KPL grozījumu ietekmes izvērtējuma uz valsts vai pašvaldību budžetu, atzīstams, ka attiecīgo likumprojektu anotācijās vairumā gadījumu šī ietekme atzīta par neesošu. Tā 35 likumprojektos, kas rezultējušies 30 likumos (četros gadījumos vienā likumā apvienoti vairāki likumprojekti) aptuveni 2/3 gadījumu anotācijās⁶ norādīts, ka izstrādātais likumprojekts neietekmēs valsts un pašvaldību budžetu.

Pārējo likumprojektu anotācijās ir iekļautas vairāk vai mazāk izvērstas norādes par iespējamo fiskālo ietekmi. Pārsvārā ietekme bijusi saistīta ar papildu izdevumu rašanos.

Savukārt tikai divos gadījumos KPL grozījumu iespējamā ietekme saskatīta izlietoto līdzekļu ietaupījumā. Šie abi gadījumi saistāmi ar pieminētajiem likumprojektiem, kas iekļauti t. s. valsts budžeta likumprojektu paketē.

Tas, ka absolūtā vairumā gadījumu KPL grozījumi sākotnēji novērtēti kā tādi, kuriem nav ietekmes uz valsts vai pašvaldību budžetu, raisa pārdomas. Vispirms rodas zināmas šaubas, vai tiešām likumprojektu sākotnējā ietekme uz valsts vai pašvaldību budžetu ir izvērtēta pietiekami rūpīgi, pilnīgi un patiesi. Ir aizdomas, ka ne. To nosaka vairāki apstākļi. Pirmkārt, liela daļa grozījumu faktiski tiek izstrādāti laikā, kad likumprojekts jau ir Saeimā, kas nozīmē, ka tie nav bijuši iekļauti sākotnējā likumprojekta tekstā,⁷ attiecīgi arī likumprojektu anotācijās to ietekmes izvērtējums vispār neparādās. Otrkārt, redzams, ka bieži tiek reaģēts tikai uz acīmredzamiem gadījumiem, kad izmaksas palielinās vai samazinās, taču komplicētākos, sistēmiski skatāmos gadījumos izvērtējums nav sniegts.

³ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2016, 10. dec., Nr. 241 (5813). Stājās spēkā 01.01.2017. Pieejams: https://www.vestnesis.Latvijas_Vestnesis/op/2016/241.27 [aplūkots 22.02.2017.].

⁴ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 30. jūn., Nr. 100 (4086). Stājies spēkā 01.07.2009. Pieejams: https://www.vestnesis.Latvijas_Vestnesis/ta/id/194068-grozijumi-kriminal-procesa-likuma [aplūkots 22.02.2017.].

⁵ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2016, 10. dec., Nr. 241 (5813). Stājās spēkā 01.01.2017. Pieejams: https://www.vestnesis.Latvijas_Vestnesis/op/2016/241.27 [aplūkots 22.02.2017.].

⁶ Analīzei izmantota informācija, kas publiski pieejama www.saeima.lv likumprojektu reģistrā [aplūkots 22.02.2017.].

⁷ Sīkāk sk.: Meikališa Ā. Kriminālprocesa likumam 10: fakti, vērtējumi, prognoze. Meikališa Ā. Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti 2010–2015*. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 95.–150. lpp.

Cita veida pārdomas raisa tas, ka gandrīz visos gadījumos, izstrādājot likumprojektus par grozījumiem KPL un vēlāk tos akceptējot Saeimā, atbildīgajām amatpersonām ir bijis skaidrs, ka šo grozījumu veikšana kriminālprocesu izmaksas nesamazinās vai pat palielinās. Rodas retorisks jautājums – cik lielā mērā tas saskan ar tik populāro uzdevumu, ka kriminālprocesiem jākļūst efektīvākiem, tai skaitā lētākiem. Atbilde, maigi sakot, ir nojaušama. No šīs situācijas, kad praktiskā darbība ir neatbilstoša mērķim, ir iespējamās vairākas izejas. Viena – godīgi atzīt, ka kriminālprocesu palētināšana nav iespējama, ka, pieaugot dažādām starptautiskām prasībām, cilvēktiesību garantiju līmenim, pārrobežu noziedzībai u. tml., kriminālprocesu izmaksas kļūs arvien lielākas, un atteikties no līdzekļu taupīšanas. Otra – sākt jautājumu skatīt sistēmiski, gan izstrādājot likuma grozījumus, gan modelējot to tālāko ietekmi. Un tas attiecināms ne tikai uz finansiālās ietekmes izvērtēšanu, bet uz visām iespējamās ietekmes jomām, tai skaitā uz sabiedrību, tautsaimniecības attīstību, administratīvo slogu utt. Varbūt tad būs saprātīgs skaidrojums, kāpēc situācijā, kad pieejami dažādi tehniskie līdzekļi, ieviestas plašas iespējas krimināltiesisko attiecību noregulējumam ārpustiesas kārtībā, kad tiesās vairums lietu tiek skaitītas bez pierādījumu pārbaudes u. tml., joprojām tiek runāts par pārslodzēm, izmaksu pieaugumu utt.

Tam, cik sistēmiski iederīgi un ilgtspējīgi ir pedējie KPL grozījumi, kas pieņemti valsts budžeta taupīšanas nolūkā, arī tiks pievērsta uzmanība raksta gaitā.

2. 23.11.2016. grozījumu Kriminālprocesa likumā vispārīgs apskats

Ņemot vērā, ka attiecīgais likumprojekts par grozījumu veikšanu KPL ticis iekļauts valsts budžeta 2017. gada likumprojektu paketē, tas izskatīts divos lasījumos.

Ar šiem grozījumiem veiktas izmaiņas trijās normās – divās KPL pamatteksta normās, t. i., KPL 330. pantā “Pavēstes nogādāšana”, kas izteikts jaunā redakcijā, un KPL 331. pantā, kur jaunā redakcijā izteikts panta nosaukums “Pavēstes izsniegšanas kārtība pirmstiesas kriminālprocesā”. Šie priekšlikumi pēc būtības bija iekļauti jau sākotnējā likumprojekta tekstā un vēlāk, izskatot tos Saeimā, redakcionāli tikai precizēti.

Savukārt vienas izmaiņas skārušas KPL pārejas noteikumus. Kārtējo reizi tiek pagarināts termiņš kāda institūta iedzīvināšanai – šoreiz par diviem gadiem (no 2017. uz 2019. gadu) tiek pārcelta obligātā prasība par nepilngadīgo pratināšanas gaitas fiksēšanu skaņu un attēlu ierakstā likumā noteiktos gadījumos. Šis priekšlikums likumprojektā iekļauts otrajā lasījumā pēc Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas priekšlikuma. Šīm izmaiņām, kas nemaina jau pastāvošo kriminālprocesuālo kārtību, ierobežotā raksta apjoma dēļ padziļināta uzmanība netiks pievērsta.

Veiktie grozījumi KPL pamattekstā skar tikai vienu jautājumu – pavēstu nogādāšanu un izsniegšanu. Līdz šiem grozījumiem paredzētā pavēstes izsniegšanas kārtība, kas reglamentēta KPL 331. pantā, pēc grozījumu spēkā stāšanās attiecināma tikai uz pirmstiesas procesu, savukārt jaunā redakcijā izteiktais KPL 330. pants būtiski maina pavēstes nogādāšanas kārtību, ja pavēsti nosūta tiesa. Kopš grozījumu veikšanas pavēstes nogādāšanas termiņš “ne vēlāk kā divas dienas pirms tajā norādītā ierašanās laika” attiecināts tikai uz pirmstiesas procesu.

Būtiskākie grozījumi skāruši veidu, kādā tiesa nosūta pavēsti. Ja līdz grozījumu veikšanai uz tiesu bija attiecināmi tie paši nosacījumi, kas uz ikvienu procesa

virzītāju, tad pēc grozījumu izdarīšanas situācija ir kardināli mainījies. Proti, uz tiesu vairs nav attiecināma KPL 331. pantā paredzētā pavēstes izsniegšana pret parakstu, uz to attiecas tieša KPL 330. panta trešajā daļā ietvertā norāde, ka “tiesa pavēsti nosūta vienkāršā pasta sūtījumā vai gadījumos, kad tas iespējams, izsniedz tiesā personiski pret parakstu. Pavēsti var nosūtīt arī uz personas norādīto elektroniskā pasta adresi. Aizstāvim, valsts un pašvaldību iestādēm tiesa pavēsti nosūta elektroniskā pasta sūtījumā.” Tādējādi tiesas, nododot pavēsti personai, ir tiesīgas to darīt uz vietas tiesas zālē vai arī nosūtīt ar vienkāršu vēstuli. Pēdējā gadījumā ar personas parakstu apliecināts pavēstes saņemšanas fakts izpaliek.

Izstrādāto priekšlikumu mērķis bijis tikai viens: “Lai iekonomētu valsts budžeta līdzekļus, kas paredzēti tiesu sistēmas darbībai, un nodrošinātu tiesas darbiniekiem samērīgu un darba pienākumiem atbilstošu atalgojumu.”⁸ Plašas diskusijas izstrādātais priekšlikums nav raisījis. Abos lasījumos likumprojekts pieņemts bez jebkādam debatēm Saeimas plenārsēdēs. Alternatīvus priekšlikumus, aicinot saglabāt iespēju tiesai pavēstes nosūtīt arī ierakstītos pasta sūtījumos, iesniedza vien deputāts G. Kūtris, taču tie bez īpašām debatēm Saeimas sēdē tika noraidīti.⁹

Likumprojekta anotācijā redzami aprēķini, cik prognozējams ir līdzekļu ietaupījums, atsakoties no ierakstītu vēstuļu sūtīšanas. Tas veikts, pamatojoties uz datiem par 2015. gadā nosūtītajiem pasta sūtījumiem krimināllietās, pieņemot, ka to sūtīšanas intensitāte un veids saglabātos nemainīgs arī turpmāk. Apzinoties, ka šāda pieeja ir saprātīga no tāda viedokļa, ka iespējams izmantot konkrēti mērāmus skaitļus, var izteikt viedokli, ka faktiskā finansiālās ietekmes izvērtēšana būtu lietderīgāka, ja to skatītu kompleksi. Proti, tiktu ņemti vērā arī citi faktori, piemēram, kāpēc situācijā, kad praksē jau pirms grozījumu veikšanas tika atzīta iespēja sūtīt pavēstes arī vienkāršā pasta sūtījumā, tomēr tik plaši izmantoti ierakstītie pasta sūtījumi. Vai pietiekami izmantota iespēja pavēstes sūtīt uz elektroniskajām adresēm, kas ir izmaksu ziņā daudz lētāks pasākums (ja tā netiek izmantota, tad kāpēc) utt. Viedokļu noskaidrošana, iespējams, būtu ļāvusi saprast, kāpēc ierakstīts pasta sūtījums ticis atzīts par atbilstošāku (drošāks apliecinājums aicinājuma saņemšanas faktam, citi apsvērumi), un novērtēt šo apstākļu aktualizēšanos pēc grozījumu veikšanas.

Veikto grozījumu sistēmiskais iederīgums uzskatāms par visai apšaubāmu, jo likumdevējs ir izvairījies problēmas risinājumam pieiet kompleksi, meklējot cilvēktiesībām atbilstošu, sistēmiski saskaņotu, ilgtspējīgu tiesisko reglamentāciju valsts iestāžu saziņai ar procesa dalībniekiem visa procesa laikā, kā arī dažādu procesuālo dokumentu nodošanai tiem. Līdz ar to veiktie grozījumi uzskatāmi par epizodiskiem un diez vai spēs nodrošināt situācijas uzlabošanos ilgtermiņā. Šādu atziņu ļauj izteikt jautājumi, kas rodas pēc grozījumu izvērtēšanas un kam uzmanība pievērsta nākamajā raksta daļā.

⁸ Likumprojekta “Grozījumi KPL” (Nr. 674/Lp12) sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.LatvijasVestnesis/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/446C0C2C4C345A32C225804500262F5D?OpenDocument> [aplūkots 22.02.2017.].

⁹ Saeimas deputāta G. Kūtra priekšlikumi likumprojektam “Grozījumi KPL” (Nr. 674/Lp12). Pieejams: <http://titania.saeima.LatvijasVestnesis/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/87FE613223E37662C225805E003D3932?OpenDocument> [aplūkots 22.02.2017.].

3. 23.11.2016. grozījumi Kriminālprocesa likumā: jautājumi, ko tie liek uzdot

Nav noslēpums, ka pavēstes sūtīšana nav lēts pasākums un bieži tā ir neefektīva (ja skatām kaut vai nenotikušo tiesas sēžu procentuālo īpatsvaru pret notikušajām tiesas sēdēm).¹⁰ Tāpēc nav šaubu, ka kaut kas bija jāmaina. Grozījumi ir veikti un ietaupītie līdzekļi, cerams, tiešām tiks novirzīti tiesu sistēmas darbinieku atalgojuma celšanai. Tomēr vai ir rasts saprātīgs, pārdomāts, sistēmisks un ilgtspējīgs risinājums? Atļaušos apšaubīt. Drīzāk šī situācija raisa cinisku salīdzinājumu – iespējams, medicīnas nozarē nodarbināto atalgojuma palielināšanai varētu izvēlēties zāļu vai pārtikas devas samazinājumu pacientiem.

Sūtījumu (ne tikai pavēstu) nodošanas mehānisms bija grozāms. Taču šobrīd tas izdarīts epizodiski, izraujot atsevišķus aspektus no kopējās sistēmas, bez kopaiņas par turpmāko. To apgalvot ļauj grozījumu sakarā radušies jautājumi.

Kāpēc ne pirmstiesā un ko nozīmē – “pavēsti nosūta tiesa”?

Kā jau norādīts, pieņemto grozījumu būtība ir mainīt kārtību tiesas pavēstu nosūtīšanai. Izmaiņas nav skārušas pirmstiesas kriminālprocesu. Rodas pamatots jautājums, kāpēc. Vai pirmstiesā izvēles saglabāšana izmaksā mazāk? Zināma atšķirība varētu būt apstākļi, ka vairumā gadījumu persona pirmo reizi kriminālprocesā tiek iesaistīta pirmstiesas kriminālprocesa laikā, kad tā arī paziņo savu sūtījumu saņemšanas adresi. Tomēr arī pirmstiesā personas var tikt aicinātas vairākkārtēji, ne tikai pirmo reizi uz tiesu. Tādējādi objektīvu pamatojumu atšķirīgai pieejai atrast ir grūti.

Visai interesanta situācija varētu veidoties, mēģinot saprast, ko īsti nozīmē vārdi “tiesa pavēsti nosūta”. Jēdziens “tiesa” KPL nav lietots vienvēidīgi. Ņemot vērā KPL 27. panta otrajā daļā noteikto, kā arī 23. pantā ietverto definējumu, tiesa kā procesa virzītājs (kam piekrit pavēstu nosūtīšana) funkcionē laikā, kad lieta tiek iztiesāta. Tai pašā laikā pavēstes nosūtīšanas nepieciešamība rodas, jau sagatavojot lietu iztiesāšanai, kad procesa virzītājs ir tiesnesis. Ja vēl šajā gadījumā, iespējams, varētu jēdzienā “tiesa” ietulkot arī tiesnesi, tad grūtāk ir situācijās, kur tiesneši darbojas pirmstiesas kriminālprocesa laikā. Kā piemērus šādai situācijai var minēt izmeklēšanas tiesnesi, augstākas instances tiesnesi, izskatot sūdzības par izmeklēšanas tiesneša lēmumiem, un, kas īpaši svarīgi, tiesa KPL 59. nodaļas kārtībā. Šis problēmas radušās sistēmiski nekorektas pieejas dēļ, KPL 330. un 331. panta ietvaros vienlaikus un nenosaukti procedūras reglamentācijā lietojot kriminālprocesa stadijas un amatpersonas kritērijus. Kādam var šķist pārlietu liela uzmanības veltīšana sīkumiem, taču tieši šādi sīkumi grauj kopējo sistēmu.

Kur palicis pavēstes izsniegšanas termiņš?

Pēc grozījumu izdarīšanas noteikums, ka pavēste izsniedzama vismaz divas dienas pirms ierašanās datuma, attiecināts tikai uz pirmstiesas procesu (šoreiz nepievērsīsimies jautājumam par neatliekamajiem gadījumiem, kas uz tiesu tā īsti nemaz neattiecas). Rodas jautājums, kāpēc tā. Vai tad personu uz tiesu var izsaukt nākamajā dienā? Vai tai nav jādod pietiekams laiks organizēt savu dzīvi? Ir saprotams, ka tiesa var ilgt vairākas dienas, taču, lai regulējumam pakļautu šo

¹⁰ Sk.: TIS pārskatus par tiesu darba izpildes salīdzinošajiem rezultātiem. Pieejams: https://tis.ta.gov.lv/viestnesis/tisreal?Form=TIS_STAT_O&topmenuid=0&groupid=apelstat [aplūkots 22.02.2017.].

gadījumus, nav attaisnojami, ka pavēstes izsniegšanas termiņš nav noteikts arī pēc pirmreizēja aicinājuma.

Kāpēc tikai pavēstes?

Veiktie grozījumi skar tikai pavēstes nogādāšanu. Līdz ar to joprojām neskaids paliek jautājums par pārējo procesuālo dokumentu nogādāšanu, izsniegšanu utt. Te gan taisnības labad jāpiebilst, ka šo problēmu neradīja apskatāmie grozījumi. KPL blakus pavēstei paredz virkni citu gadījumu, kad kādi procesuāli dokumenti tiek izsniegti, nosūtīti u. tml. Daudzi no tiem attiecas arī uz tiesas laikā pieņemtiem nolēmumiem, sk., piemēram, KPL 100. p., 101. p., 247. p. 4. d., 254. p. 2. d., 261. p. 2. d., 287. p. 4. d., 321. p., 55. p. Tā kā citu procesuālo dokumentu izsniegšanas kārtība KPL nekad nav tikusi tieši reglamentēta, problēma pastāvēja jau iepriekš. Tomēr, ja veiktie grozījumi būtu plašāki, ar sistēmiskāku skatu, tie varēja šo problēmu novērst. Salīdzināšanai var skatīt, piemēram, Civilprocesa likuma (turpmāk – CPL)¹¹ 56. pantu, kurā detalizēti reglamentēta jebkādu dokumentu, tai skaitā pavēstu, spriedumu, paziņojumu, sūdzību norakstu u. tml. piegādes un izsniegšanas kārtība.

Kāpēc dažādos procesos ir atšķirīgi termiņi?

Šis jautājums gan rodas, aplūkojot ne tik daudz veiktos grozījumus, kā skatot jautājumu plašāk un mēģinot saprast, cik pārskatāma un saprotama tiesiskā procedūra ir personai, uz ko tā attiecināta. KPL 333. pantā šobrīd paredzēts, ka pasta sūtījums uzskatāms par saņemtu septītajā dienā kopš tā nodošanas pastā, savukārt e-pasta sūtītāis – otrajā darba dienā. Savukārt CPL 56.¹ pantā noteikts, ka tiesas dokumenti uzskatāmi par izsniegtiem septītajā dienā pēc nosūtīšanas, ja dokumenti nosūtīti ar pasta sūtījumu, un trešajā dienā pēc nosūtīšanas, ja dokumenti nosūtīti ar elektroniskā pasta sūtījumu. Tāpat CPL iekļauta norāde, ka tiesas dokumenti uzskatāmi par izsniegtiem trešajā dienā pēc nosūtīšanas, paziņojot tiešsaistes sistēmā. Pēdējais gadījums KPL vispār nav atrunāts. Savukārt Administratīvā procesa likumā¹² šā jautājuma reglamentācijā iekļauta atsauce uz Paziņošanas likumu,¹³ kurā noteikts, ka dokuments, kas paziņots kā vienkāršs pasta sūtījums, uzskatāms par paziņotu astotajā dienā no dienas, kad tas iestādē reģistrēts kā nosūtāmais dokuments, savukārt dokuments, kas paziņots kā ierakstīts pasta sūtījums, uzskatāms par paziņotu septītajā dienā pēc tā nodošanas pastā. Bet attiecībā uz dokumentu paziņošanu ar elektroniskā pasta starpniecību paredzēts, ka tas darāms, izmantojot drošu elektronisko parakstu. Droša elektroniskā paraksta var nebūt, ja persona piekritusi dokumentu saņemšanai pa elektronisko pastu. Dokuments, kas sūtīts pa elektronisko pastu, uzskatāms par paziņotu otrajā darba dienā pēc tā nosūtīšanas.

Redzam, ka, būdamas līdzīgas, prasības formulējumos un niansēs tomēr atšķiras. Domājams, ka to varēja novērst ar sistēmisku pieeju, īpaši ņemot vērā to, ka līdz ar grozījumu veikšanu KPL pavēstu nosūtīšanas jautājumā tika grozīti arī citi normatīvie akti.¹⁴

¹¹ Civilprocesa likums: LR likums. Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.Latvijas Vestnesis/doc.php?id=50500> [aplūkots 22.02.2017.].

¹² Administratīvā procesa likums: LR likums. Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.Latvijas Vestnesis/doc.php?id=55567> [aplūkots 22.02.2017.].

¹³ Paziņošanas likums: LR likums. Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.Latvijas Vestnesis/doc.php?id=212499> [aplūkots 22.02.2017.].

¹⁴ Sk., piemēram, Grozījumi Civilprocesa likumā: LR likums. *Latvijas Vestnesis*, 2016, 10. dec., Nr. 241 (5813). Stājās spēkā 01.01.2017. Pieejams: <https://www.vestnesis.Latvijas Vestnesis/op/2016/241.14> [aplūkots 22.02.2017.].

Kāpēc bez “tālākejošas perspektīvas”?

Kā jau vairākkārtēji norādīts, veiktie grozījumi uzskatāmi par epizodiskiem, bez skata nākotnē. Mūsdienu tehnoloģiskajām iespējām attīstoties, nevar ignorēt elektroniskās saziņas arvien pieaugošo lomu (un arī salīdzinoši nelielās izmaksas). Tai pašā laikā grozījumi paredz, ka tiesas pavēstes var nosūtīt “arī uz personas norādīto elektronisko adresi”. Nav skaidrs un objektīvi pamatojams, kāpēc šāda saziņas forma netiek izvēlēta par primāro. Saskaņā ar KPL 60.¹ pantu, 103. panta trešo daļu, 111. panta otro daļu, 111.¹ panta otro daļu u. c. procesa dalībnieku paziņojums par sūtījumu saņemšanas adresi ir vienlīdz attiecināms kā uz pasta adresi, tā uz elektroniskā pasta adresi. Ja persona brīvi ir izvēlējusies saziņai izmantot elektroniskā pasta adresi, nav pamata to nerespektēt. Vēl jo vairāk, tieši šāds modelis būtu veicināms.

Kā ar cilvēktiesību ievērošanu: datu aizsardzība un taisnīgs process?

Personas datu aizsardzības jautājums ir aktuāls, skatot jautājumu plašāk par pavēstēm. Līdz šim procesuālajās tiesībās, jo īpaši kriminālprocesā, tam nav tikusi pievērsta pienācīga uzmanība. Domājams, kas tas ir tikai laika jautājums, kad tieši šis aspekts kļūs īpaši aktuāls. KPL ietvertas vien pāris norādes par nepieciešamību aizsargāt personas datus un dažādu veidu noslēpumus. Piemēram, KPL 12. panta ceturtajā daļā ietverta vispārēja norāde: “Amatpersonai, kura veic kriminālprocesu, ir pienākums aizsargāt personas privātās dzīves noslēpumu un komercnoslēpumu.” Tai pašā laikā ir visai maz konkrētu procesuālu pasākumu tā nodrošināšanai. Šis jautājums ir tieši attiecināms arī uz dažādu procesuālo dokumentu izsniegšanu. Spriedumi, sūdzības utt. nenoliedzami satur personas datus, var saturēt dažādus noslēpumus u. c. Tas ir neizbēgami un nepieciešams tiesvedības interesēm, taču vai tiek nodrošināta attiecīgās informācijas pietiekama aizsardzība un neizpaušana, vai valsts ir nodrošinājusi to, ka cietušās personas dati vai cita personiska rakstura informācija nav pieejama nepiederošām personām (piemēram, attiecīgi dokumenti tiek ievietoti pastkastītē, kura nav aizslēgta u. c.). Šis jautājums ir plašāka pētījuma vērts un iziet ārpus šā raksta tiešā mērķa, tāpēc tuvāk netiks skatīts.

Rakstā tieši apskatāmo KPL grozījumu kontekstā rodas jautājums, vai tie sekmē taisnīga procesa (ši jēdziena plašākā izpratnē) prasības ievērošanu. Var aktualizēt vairākus aspektus.

Pavēstes izsniegšana rada personai pienākumu ierasties norādītajā laikā norādītajā vietā. Persona netiek izsaukta tāpat vien, tā tiek izsaukta vai nu tiesību realizācijai, vai pienākumu izpildei.

Lai persona varētu realizēt savas tiesības, tā pienācīgā veidā jāinformē par to īstenošanas iespēju. Ja pienācīgas informācijas nav, nevar uzskatīt, ka personai ir nodrošināta iespēja īstenot savas tiesības.

Savukārt, ja no personas tiek gaidīta pienākuma izpilde, tad viņa pienācīgi jāinformē, kad un kāds pienākums ir jāpilda. Tikai pienācīgā kārtā saņemta informācija par pienākumu (vai arī izvairīšanās no informācijas saņemšanas, piemēram, atteikšanās pieņemt pavēsti), kam seko apzināta tā nepildīšana, var tikt atzīta par izvairīšanos no pienākuma izpildes. Ja persona nav informēta par pienākumu, tā nevar izvairīties no tā izpildes. Savukārt tikai pienākuma nepildīšana (izvairīšanās no pienākuma pildīšanas) var radīt noteiktas tiesiskās sekas.

Atteikšanās no ierakstītu pasta sūtījumu un ziņnešu (kurjeru) izmantošanas pavēstu nogādāšanā un izsniegšanā tiesas laikā Latvijas apstākļos, skatot to

kontekstā gan ar procesuāliem, gan ārpusprocesuāliem aspektiem, var izraisīt zināmas šaubas par to, vai tiek nodrošināta pienācīga informēšana par pienākuma izpildes nepieciešamību vai tiesību īstenošanas iespēju. Protams, ka KPL pastāv jau pieminētais pienākums paziņot savu sūtījumu adresi, kā arī pienākums saņemt tajā personai adresētos sūtījumus. Tai pašā laikā nevar aizmirst jau pieminēto, ka arī uz tiesu personas var tikt izsauktas, lai pirmo reizi piedalītos procesā. Ja nav apliecinājuma par pasta sūtījuma saņemšanu, iespējams, ka tas nav piegādāts vispār vai nav piegādāts likumā paredzētā laikā. Šai sakarā norādāms, ka Saabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas pārskatos par pasta pakalpojumu lietotāju sūdzībām par 2014. un 2015. gadu¹⁵ ir norādīti gaidījumi, kad iekšzemes pasta sūtījumi netiek piegādāti vispār vai tikuši piegādāti novēloti. Lai arī šo gadījumu nav daudz, tomēr tie tiek konstatēti. Tāpat jāatceras, ka daudzi cilvēki neiesniedz sūdzības par faktiski notikušiem pārkāpumiem. Līdz ar to, lai izpildītu prasību par pienācīgu informēšanu, ir jāparedz un praksē jāīsteno pasākumi, kas maksimāli apstiprinātu atziņu, ka persona izvairās no pienākuma saņemt aicinājumu.

Lai gan personai ir pienākums kriminālprocesā būt sasniedzamai iepriekš paziņotajā adresē, tomēr tas, ka persona neizpilda šo pienākumu, ne vienmēr nozīmē tās apzinātu izvairīšanos no ierašanās pienākuma pildīšanas vai ierašanās tiesību īstenošanas, kas var izsaukt noteiktas tiesiskas sekas. Bet tieši apzinātas izvairīšanās moments var būt izšķirošs, lai piemērotu attiecīgajam gadījumam atbilstošas tiesiskās sekas (piemēram, iztiesātu lietu bez apsūdzētā piedalīšanās vai tā prombūtnē (*in absentia*)).¹⁶

Iepriekš minētais ļauj atzīt – lai arī pavēstes nosūtīšanas forma tiesā ir atvieglojuma, tomēr tas nenozīmē atvieglojumus personas neierašanās tiesisko seku noteikšanā. Lai piemērotu piespiedu līdzekļus (piemēram, piespiedu atvešanu), lietas iztiesāšanu bez apsūdzētā piedalīšanās u. c. arī turpmāk jākonstatē, vai persona apzināti izvairās no pienākuma ierasties. Tam vienkārša pasta sūtījuma izsūtīšana var arī nebūt pietiekama. Tas savukārt nozīmē, ka daļā gadījumu ierakstīts pasta sūtījums faktiski tiks aizvietots ar pārceltu tiesas sēdi. Tas, vai arī šajā gadījumā saglabājas finansiālais ieguvums, paliek atklāts jautājums.

Kopsavilkums

1. No 30 likumiem par grozījumiem KPL divi tikuši virzīti t. s. valsts budžeta likumprojektu paketē.
2. Vairumā likumprojektu atzīts, ka tiem nav nekādas ietekmes uz valsts vai pašvaldību budžetu.
3. Fakts, ka absolūtā vairumā gadījumu KPL grozījumi sākotnēji novērtēti kā tādi, kuriem nav ietekmes uz valsts vai pašvaldību budžetu, rada šaubas par to, vai tiešām likumprojektu sākotnējā ietekme uz valsts vai pašvaldību budžetu ir

¹⁵ Pārskats par pasta pakalpojumu lietotāju sūdzībām par 2014. gadu. Pieejams: <https://www.sprk.gov.Latvijas/Vestnesis/uploads/doc/Parskatsparpastasudzibas.pdf> [aplūkots 22.02.2017.]; Pārskats par pasta pakalpojumu lietotāju sūdzībām par 2015. gadu. Pieejams: <https://www.sprk.gov.Latvijas/Vestnesis/uploads/doc/Pastssdzbasprskats.pdf> [aplūkots 22.02.2017.].

¹⁶ Sīkāk sk.: Tiesu prakses apkopojums "Kriminālietu iztiesāšana bez apsūdzētā piedalīšanās vai apsūdzētā prombūtnē". Pieejams: <http://at.gov.Latvijas/Vestnesis/Latvijas/Vestnesis/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/> [aplūkots 22.02.2017.].

izvērtēta pietiekami rūpīgi, pilnīgi un patiesi. Liela daļa grozījumu faktiski tiek izstrādāti laikā, kad likumprojekts jau ir Saeimā, kas nozīmē, ka tie nav bijuši iekļauti sākotnējā likumprojekta tekstā, attiecīgi arī likumprojektu anotācijās to ietekmes izvērtējums vispār neparādās. Parasti tiek norādīts tikai uz acimredzamiem gadījumiem, kad izmaksas palielinās vai samazinās, taču komplicētākos, sistēmiski skatāmos gadījumos izvērtējums nav sniegts.

4. Gandrīz visos gadījumos, jau izstrādājot likumprojektus par grozījumiem KPL, atbildīgajām amatpersonām, ir bijis skaidrs, ka šie grozījumi kriminālprocesu izmaksas nesamazinās vai arī palielinās. Tas neatbilst tiesībpolitiskajam mērķim, ka kriminālprocesiem jākļūst efektīvākiem, tai skaitā lētākiem. Lai to labotu, piedāvājami divi rīcības varianti. Pirmais – atzīt, ka kriminālprocesu palētināšana nav iespējama, jo, pieaugot dažādām starptautiskām prasībām, cilvēktiesību garantiju līmenim, pārrobežu noziedzībai u. tml., kriminālprocesu izmaksas kļūs arvien lielākas, un atteikties no līdzekļu taupīšanas; otrais – jautājumu skatīt sistēmiski, gan izstrādājot likuma grozījumus, gan modelējot to tālāko ietekmi, tādējādi tiktu nodrošināts ilgtspējīgs, secīgi saskaņots darbības modelis.
5. 23.11.2016. likums par grozījumiem KPL nav uzskatāms par veiksmīgu risinājumu, jo likumdevējs ir izvairījies problēmai pieiet kompleksi, meklējot cilvēktiesībām atbilstošu, sistēmiski saskaņotu, ilgtspējīgu tiesisko reglamentāciju valsts iestāžu saziņai ar procesa dalībniekiem visa procesa laikā, kā arī dažādu procesuālo dokumentu nodošanai tiem. Veiktie grozījumi uzskatāmi par epizodiskiem un prognozējami nevar nodrošināt situācijas uzlabošanos ilgtermiņā.
6. Ir vairāki jautājumi, kas liek apšaubīt pieņemto KPL grozījumu kvalitāti, starp tiem nozīmīgākie – kāpēc jaunā kārtība attiecināta tikai uz tiesu, kāpēc netika izmantota iespēja atrisināt vispārīgus jautājumus par to amatpersonu saziņu ar kriminālprocesa dalībniekiem, kuras veic kriminālprocesu, kāpēc joprojām piekopta dažāda pieeja termiņu noteikšanā identiskās situācijās dažādos procesos un kāpēc grozījumi veikti bez tālākas perspektīvas.
7. Veiktie grozījumi, atsakoties no ierakstītu pasta sūtījumu vai ziņnešu (kurjeru) izmantošanas, elektroniskās saziņas prioritātes nenoteikšana pavēstu izsniegšanā tiesas laikā faktiski ļauj apšaubīt, vai ir izpildīta prasība par pienācīgu informēšanu.
8. Minētie trūkumi var novest pie tā, ka atteikšanās no viena procesuāla institūta (ar parakstu vai citādi apstiprināta pavēstes izsniegšana) rada nepieciešamību pārejai uz citu (piemēram, tiesas sēdes atlikšana), kas savukārt no iecerētajiem ietaupījumiem var pārtapt neplānotos izdevumos.

Pētījumu atbalsta Valsts Pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”

RESORISKĀ PĀRBAUDE UN KRIMINĀLPROCESA UZSĀKŠANAS PAMATS NOZIEDZĪGOS NODARĪJUMOS TAUTSAIMNIECĪBĀ

DEPARTMENTAL INSPECTION AND THE CAUSE FOR STARTING CRIMINAL PROCEEDINGS IN RELATION TO ECONOMIC CRIME

Jānis Maizītis, *Dipl. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras vieslektors

Summary

The author analyses the development of the criminal proceedings' inspection, the specification of departmental inspection in the Criminal Procedure Law and other laws. The author highlights the issues that are not stipulated in regulations regarding departmental inspections. Departmental inspections are analysed as an option for starting criminal proceedings in relation to economic crime. The author offers a solution for addressing the non-stipulated issues in regulation.

Atslēgvārdi: kriminālprocesuālā pārbaude, resoriskā pārbaude, kriminālprocesa uzsākšana, kriminālprocesa uzsākšanas pamats

Keywords: inspection of criminal proceedings, departmental inspection, the launch of criminal proceedings, the cause for beginning criminal proceedings

Rakstā analizēta kriminālprocesuālās pārbaudes attīstība, resoriskās pārbaudes regulējums Kriminālprocesa likumā un speciālajos likumos. Akcentēti normatīvajos aktos noregulētie jautājumi saistībā ar resorisko pārbaudi. Resoriskās pārbaudes iespējas analizētas saistībā ar kriminālprocesi uzsākšanu noziedzīgos nodarījumos tautsaimniecībā. Tiek piedāvāti noregulēto jautājumi risinājumi.

Autors resoriskās pārbaudes problemātikai pievērsies, konstatējot tās ilgstošu nesakārtotību kriminālprocesā. Autors uzskata, ka nepieciešama diskusija par priekšlikumiem resoriskās pārbaudes kā vienas no kriminālprocesuālajām iespējām pēc iespējas efektīvākai sakārtošanai. Svešvārda "resors" nozīme [fr. *ressort* – darbības iecirknis, kompetence] tiek skaidrota kā valsts pārvaldības nozare; iestāde vai iestāžu sistēma, kam padota kāda valsts pārvaldības nozare.¹ Arī resoriskās pārbaudes jēga kriminālprocesa kontekstā ir tāda, ka tā vajadzīga jebkurā valsts pārvaldības nozarē, kurā iespējams izdarīt noziedzīgus nodarījumus.

Resoriskā pārbaude ir jauna ideja, kas realizēta Kriminālprocesa likumā, ja var uzskatīt, ka 2005. gadā pieņemtais Kriminālprocesa likums² 2017. gadā vēl

¹ Baldunčiks L., Pokrotniece K. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 2005, 510. lpp.

² Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005.

joprojām ir jauns. Vispirms tā tika izvirzīta Kriminālprocesa likuma koncepcijā (turpmāk – Koncepcija).³ Resoriskās pārbaudes nepieciešamībai bija šāds pamatojums. Krimināllietas ierosināšanas stadija ir terminēta, un tas pastāvīgi rada problēmas. Attiecībā uz acīmredzamiem nodarījumiem sastopami novilcināšanās gadījumi. Attiecībā uz maskētiem finansiāliem, saimnieciskiem nodarījumiem termiņi tiek regulāri pārkāpti, sevišķi gadījumos, kad nepieciešamas revīzijas, citu kontrolējošo institūciju pārbaudes, informācija no ārzemēm. Ir arī pretēji gadījumi, kad neskaidrās situācijās tiek pieņemts pārsteidzīgs lēmums par krimināllietas ierosināšanu arī vai atteikts to ierosināt. Vienā gadījumā notiek neattaisnota iejaukšanās un rodas neattaisnoti izdevumi. Savukārt pretējā situācija labvēlīga noziedzīgiem elementiem, jo laika trūkuma dēļ viņu nodarījumi paliek neizmeklēti. Lai atrisinātu dažādas problēmas, sākotnēji varētu noderēt tā saucamā resoriskā pārbaude, kura tiktu pielīdzināta pašreiz zināmajai operatīvajai izziņai un aptvertu agrīno izlūkošanu, kas tiek veikta bez sevišķā kārtībā veicamajiem pasākumiem, tas ir, policija, nesaistot savu rīcību ar konkrētu noziegumu, sabiedriskās drošības un kārtības interesēs gan atklāti, gan slepeni vāc un analizē informāciju. No slepenajām metodēm uz šo sfēru attiecas aģentūras darbība, operatīvā maskētā uzziņa, tiešā detektīvdarbība, ārējā novērošana bez iekļūšanas dzīvojamās telpās vai privātos īpašumos. Ja šīs darbības rezultātā tiek iegūta informācija par notikušu noziedzīgu nodarījumu, tiek uzsākts kriminālprocess. Šajā brīdī resoriskā pārbaude pārvēršas procesuālajā. Procesu var uzsākt bez agrīnās izmeklēšanas, ja kompetentas iestādes (policija, prokuratūra, muita) savas profesionālās darbības rezultātā saskaras ar nozieguma pazīmēm vai šādu informāciju saņem iesnieguma formā. Kā redzams no Koncepcijā izvirzītā mērķa, resoriskās pārbaudes ideja tiek saistīta ar iespējamiem maskētiem finansiāliem un saimnieciskiem nodarījumiem.

Jānis Skrastiņš savos rakstos par nepieciešamajām pārmaiņām kriminālprocesā zināmā mērā atbalsta Koncepcijas idejas, taču tās arī papildina. “Pārmaiņu nepieciešamība agrīnajās stadijās ir acīmredzama. Koncepcija to nerisina. Vairākkārt ir izskanējis priekšlikums atteikties no krimināllietas ierosināšanas, uzskatot, ka līdz kriminālvajāšanas stadijai notiek resoriska darbība, kuru regulē katras institūcijas speciālais likums (“Par policiju”, “Prokuratūras likums”, likums “Par Valsts ieņēmumu dienestu” utt.). Šādā veidā tiktu pozitīvi atrisinātas vairākas problēmas:

- krimināllietas ierosināšanas stadijas termiņi neapdraudētu adekvāta risinājuma izvēlēšanos;
- netiktu nodalīta informācija, kas iegūta pirms un pēc krimināllietas ierosināšanas, tāpēc nebūtu nepieciešamības aptaujātās personas traucēt atkārtoti procesuālai noprotināšanai;
- zustu iespējas noziegumu skaita mākslīgai samazināšanai, atsakot ierosināt krimināllietu.”⁴

Diskutējot par resoriskās pārbaudes iespējamiem ieguvumiem, J. Skrastiņš formulē arī iespējamus trūkumus. “Tomēr šiem risinājumiem var atrast arī ļoti nopietnus pretargumentus:

- netiktu nodalīti tādi gadījumi, kuros nav noziedzīgu nodarījumu pazīmju, jo daudzi iesniedzēji administratīvos pārkāpumus vai citus likumpārkāpumus, pat neētisku sadzīvīsku rīcību kļūdaini traktē kā noziedzīgu;

³ Kriminālprocesa likuma projekta koncepcija, 12.06.2001. *Jurista Vārds*, 2011, 26. jūn., Nr. 20.

⁴ Skrastiņš J. Par mūsdienīgu kriminālprocesu Latvijā. *Jurista Vārds*, 2001, 20. marts, Nr. 8.

- vairākās situācijās noziedzīga nodarījuma esamība vai neesamība rada citas tiesiskas sekas (tiesības uz apdrošināšanu, tiesības uz dokumentu atjaunošanu, tiesības piedzīt zaudējumus civilprocesuālā kārtībā utt.);
- zustu atskaites punkts, no kuras rodas tiesības pielietot kriminālprocesuālos līdzekļus, tajā skaitā piespiedu;
- cilvēktiesību un brīvību ierobežošana notiktu, ne tikai izmeklējot pašus bīstamākos likumpārkāpumus – noziedzīgus nodarījumus –, bet arī noskaidrojot administratīvus pārkāpumus, uzturot sabiedrisko kārtību, kā arī profilaksei.⁵

Lai izvērtētu, cik mūsdienīgi bija izvirzītie mērķi, vai tie ir sasniegti un kā tie atbilst šodienas priekšstatiem par resorisko pārbaudi kriminālprocesā, ir vērts nedaudz atgriezties pagātnē. Pirms Kriminālprocesa likuma pieņemšanas sākotnējās kriminālprocesuālās stadijas pašos pamatos balstījās uz Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa⁶ 109. pantā noteikto. Saņemot pieteikumu vai paziņojumu, bija jāizšķiras par trim lēmumiem: par krimināllietas ierosināšanu, atteikšanos ierosināt krimināllietu vai arī pieteikuma vai paziņojuma nodošanu pēc piekritības. Turklāt, lai izšķirtu jautājumu par krimināllietas ierosināšanu, toreiz izziņas iestādei, prokuroram un tiesnesim (tiesai) bija tiesības pieprasīt nepieciešamos materiālus un paskaidrojumus, noteikt revīziju, saņemt revīzijas atzinumu, kā arī pieprasīt un saņemt speciālista konsultāciju. Ja nepieciešams, līdz lēmuma pieņemšanai par kriminālprocesa ierosināšanu izziņas iestāde, prokurors un tiesnesis (tiesa) ar savu lēmumu varēja noteikt ekspertīzi un saņemt eksperta atzinumu, neizdarot citas izmeklēšanas darbības. Bija noteikti arī strikti termiņi pieteikumu un paziņojumu izskatīšanai. Pirmkārt, bija noteikts, ka pieteikumi un paziņojumi jāizskata nekavējoties, bet ne vēlāk kā 10 dienu laikā no to saņemšanas. Ja bija jāsauc eksperta vai revīzijas atzinums, pieteikums vai paziņojums bija jāizskata 30 dienu laikā. Tātad 109. panta kārtībā veiktās pārbaudes būtība bija tāda, ka pirms krimināllietas ierosināšanas (mūsdienu izpratnē – kriminālprocesa uzsākšanas) iespējams izdarīt ekspertīzes un revīzijas, noteikt striktus izskatīšanas termiņus. Savukārt lieciniekus, cietušos un citus procesa dalībniekus nebija iespējams brīdināt par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu. Varēja pieņemt tikai paskaidrojumus, kas nebija saistīti ar atbildību par apzināti nepatiesām liecībām. Pēc krimināllietas ierosināšanas visas personas, kuras bija sniegušas paskaidrojumus pārbaudes gaitā, atkārtoti bija jāaicina uz policiju vai prokuratūru un jāpratina, brīdinot par atbildību saistībā ar apzināti nepatiesām liecībām. Tas radīja papildu slodzi izmeklēšanas iestādēm un neērtības uzaicināmajām personām. Taču pozitīvais bija tas, ka netika ierosinātas krimināllietas, pamatojoties uz pieteikumiem vai paziņojumiem, situācijās, kad, visticamāk, noziedzīgs nodarījums nebija izdarīts vai nodarījumā nebija noziedzīga nodarījuma sastāva. Jau pieminētā Konceptija noteica, ka kriminālprocesuālā sākumstadija ir reformējama tieši attiecībā uz saimnieciskajiem vai finanšu noziedzīgajiem nodarījumiem.

Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL)⁷ Konceptijas izvirzītais mērķis atrisināts diezgan radikāli. KPL 373. pantā tika noteikts – ja ziņas satur informāciju par likuma pārkāpumu, kura atklāšanai nav nepieciešams lietot kriminālprocesa līdzekļus un metodes, tās nosūta resoriskās pārbaudes veikšanai kompetentai

⁵ Skraștiņš J. Par mūsdienīgu kriminālprocesu Latvijā. *Jurista Vārds*, 2001, 20. marts, Nr. 8.

⁶ Latvijas PSR kriminālprocesa kodekss. Rīga: Avots, 1985.

⁷ Kriminālprocesa likums: LR likums. AFS, 2015.

iestādei. Ar resorisko pārbaudi šā likuma izpratnē saprot valsts iestādes un tās amatpersonu veiktu pārbaudi attiecībā uz iespējamu likuma pārkāpumu, izmantojot šīs iestādes darbību regulējošajā likumā noteiktās pilnvaras, kas nav kriminālprocesuālās pilnvaras. Minētā norma nosaka resoriskās pārbaudes iespēju pirms kriminālprocesa uzsākšanas, taču daudzi jautājumi joprojām paliek neskaidri, jo KPL nav ietverts cits papildu regulējums. Tāds gan ir, piemēram, likumā “Par policiju”.⁸ Šā likuma 14.¹ pantā noteikts, ka “policijas resorisko pārbaudi var uzsākt, lai:

- 1) pārbaudītu, kā tiek ievērotas tiesību normas, kuru izpildes kontrole un uzraudzība uzdots policijai;
- 2) likumā noteiktajos gadījumos veiktu personu meklēšanu;
- 3) noskaidrotu tāda cilvēka personību, kurš nespēj sniegt ziņas par sevi, vai identificētu neatpazīta cilvēka liķi”.

Resorisko pārbaudi atbilstoši kompetencei veic policijas darbinieks saskaņā ar likuma “Par policiju” 12. pantā vai citos likumos policijai noteiktajām tiesībām. Uzsvērts, ka resoriskās pārbaudes procesā policijas darbiniekam nav tiesību veikt darbības, kas īstenojamas tikai kriminālprocesa vai administratīvā pārkāpuma lietvedības ietvaros. Noteikts arī, ka resorisko pārbaudi pabeidz mēneša laikā vai ātrāk, ja tiek uzsākts kriminālprocess vai administratīvā pārkāpuma lietvedība. Ja mēneša termiņu nav iespējams ievērot, tad policijas struktūrvienības priekšnieks to var pagarināt uz laiku, ne ilgāku par četriem mēnešiem. Par termiņa pagarināšanu jāpaziņo iesniedzējam. Kā redzams no likuma “Par policiju” regulējuma, tas vērsts uz specifisku policejisku un policejiski meklējošu funkciju izpildi, bet nav saistīts ar pārbaudēm par iespējamiem noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā, kā sākotnēji bija iecerēts. Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likumā⁹ nav noteiktas resoriskās pārbaudes, taču 10. pantā minētās biroja darbinieku tiesības pēc būtības nosaka resoriskās pārbaudes iespējamību Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojā. Nereti izmeklēšanas iestādēm lēmums par kriminālprocesa uzsākšanu vai atteikšanos uzsākt kriminālprocesu ir jāpieņem, pamatojoties uz Valsts kontroles revīziju saistībā ar iespējamiem noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā. Valsts kontroles likuma XI nodaļā ir noteikts, kas ir valsts kontroles revīzija, kādas ir valsts kontroles amatpersonu tiesības pieklūt informācijai un izdarīt revīziju, kā tiek sagatavots revīzijas ziņojums un revīzijas atzinums,¹⁰ taču nav nekādu atsauču vai normu attiecībā uz to, ka pēc būtības valsts kontrolē izdarītā resoriskā pārbaude varētu būt par pamatu kriminālprocesa uzsākšanai par noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā. Kā uzsākta kriminālprocesa ietvaros būtu vērtējami valsts kontroles revīziju materiāli, kā tie ir vērtējami no pierādījumu attiecināmības, pieļaujamības un ticamības viedokļa? Kā vērtējami revīzijas gaitā iesaistīto personu sniegtie paskaidrojumi? Vai visi šie revīziju materiāli vēlreiz jāpārbauda, izdarot izmeklēšanas darbības? Autors uzskata, ka Konceptijā izvirzītais mērķis vismaz attiecībā uz resorisko pārbaudi nav sasniegts. Nav notikusi kriminālprocesa sākumstadijas vienkāršošana, joprojām jāveic dubults darbs, īpaši attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā, nav atrisināts ilgo

⁸ Likums “Par policiju”: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=67957> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

⁹ Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja likums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=61679> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

¹⁰ Valsts kontroles likums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=62538> [aplūkots 2017. gada 15. martā].

termiņu jautājums pirmstiesas izmeklēšanas stadijā. Līdzīgi resorisko pārbaužu reglamentācija nav noregulēta citos speciālajos likumos, kur valsts iestāžu veikto kontroles vai pārbaužu funkciju izpildes rezultātā tiek pieņemti lēmumi par kriminālprocesa uzsākšanu.

Autors uzskata, ka resorisko pārbaudi iespējams izdalīt kā patstāvīgu kriminālprocesuālo stadiju, nosacīti to salīdzinot ar izmeklēšanu, kriminālvajāšanu un lietas iztiesāšanu tiesā:

Resoriskā pārbaude | Izmeklēšana | Kriminālvajāšana | Tiesa

Viena no resoriskās pārbaudes procesuālās nesakārtotības problēmām ir tā, ar kādu procesuālo dokumentu tā tiek uzsākta un pabeigta. Un ko kriminālprocesuālā izpratnē nozīmē jebkāds procesuālais dokuments un resoriskās pārbaudes gaitā iegūtās ziņas, dokumenti un paskaidrojumi.

Resoriskās pārbaudes ideja ir cieši saistīta ar KPL 370. panta otrajā daļā noteikto kriminālprocesa uzsākšanas pamatu – kriminālprocesu var uzsākt arī tad, ja ziņas satur informāciju par iespējamu notikušu noziedzīgu nodarījumu un tās ir iespējams pārbaudīt tikai ar kriminālprocesa līdzekļiem un metodēm. Tas kardinali atšķiras no KPL 370. panta pirmajā daļā noteiktā, ka kriminālprocesu var uzsākt tad, ja pastāv reāla iespēja, ka noticis noziedzīgs nodarījums. Tātad kriminālprocesa uzsākšanai ir divi būtiski atšķirīgi pamati – vispirms pastāv reāla iespēja, ka noticis noziedzīgs nodarījums, un to var noskaidrot, tikai pārbaudot ziņas ar kriminālprocesa līdzekļiem un metodēm. KPL ir būtiski pazemināta kriminālprocesa uzsākšanas latioņa. Ja kriminālprocesa uzsākšanas pamats ir KPL 370. panta otrā daļa, tad uzsākšanas faktu nekādā gadījumā nevar saistīt ar notikušu noziedzīgu nodarījumu, jo tas tikai tiks skaidrots ar kriminālprocesa līdzekļiem un metodēm. Piemēram, ja cilvēks ir izdarījis pašnāvību pakaroties, KPL 370. panta otrajā daļā tas noteikts kā kriminālprocesa uzsākšanas pamats, jo to, vai tiešām ir izdarīta pašnāvība, varēs noskaidrot pēc tiesu medicīnas ekspertīzes, bet ekspertīzi var noteikt procesa virzītājs pēc kriminālprocesa uzsākšanas. Pēc tiesu medicīnas eksperta atzinuma saņemšanas un citu izmeklēšanas darbību veikšanas kriminālprocess visticamāk tiks izbeigts un kriminālprocesa izbeigšana tiks pamatota ar KPL 377. panta pirmo vai otro daļu. Bieži vien tieši ekspertīzes nepieciešamība ir pamats KPL 370. panta otrās daļas piemērošanai, jo tikai pēc minētās izmeklēšanas darbības ir iespējams izdarīt secinājumus par noziedzīga nodarījuma iespējamību. Jāatgādina, ka tieši ekspertīzes noteikšana un eksperta atzinuma saņemšana bija viens no izņēmumiem, kas bija noteikti Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 109. pantā un bija iespējams pirms krimināllietas ierosināšanas. Tas bija viens no iemesliem, kāpēc ierosināto krimināllietu skaits bija mazāks un tuvāks reāli izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem Latvijā gada laikā.

2016. gadā Latvijā tika uzsākti 46 552 kriminālprocesi.¹¹ Kriminālprocesuālā regulējuma izmaiņas tieši kriminālprocesa sākuma stadijā izraisīja būtiskas izmaiņas statistikā, jo arī resoriskās pārbaudes kontekstā svarīgi ir izprast, cik daudz

¹¹ Latvijas Republikas prokuratūra. 2016. gada darba rezultātu pārskats. Pieejams: www.lrp.gov.lv/media/Prokuratūras_darba_rezultāti_2012-2016_1.pdf [aplūkots 2017. gada 15. martā].

kriminālprocesu uzsākšanas pamats ir KPL 370. panta pirmā daļa un cik daudz – KPL 370. panta otrā daļa, lai diskutētu par iespējamām pārmaiņām kriminālprocesa sākotnējās stadijās. Publiski nav pieejama statistika par gada laikā pieņemto kriminālprocesa uzsākšanas lēmumu pamatu. Autors izmantoja iespēju pieprasīt informāciju IeM Informācijas centram (saskaņā ar Ministru kabineta 2013. gada 27. augusta noteikumiem Nr. 656)¹² un saņēma atbildi, ka 2016. gadā:

- 1) pēc KPL 370. panta pirmās daļas bija uzsākti 2539 kriminālprocesi;
- 2) pēc KPL 370. panta otrās daļas bija uzsākti 348 kriminālprocesi.

Krimināllikuma XIX nodaļā (noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā) uzsāktu kriminālprocesu pamats pēc KPL 370. panta pirmās daļas bija 478 kriminālprocesi, bet pēc KPL 370. panta otrās daļas – 110 kriminālprocesi. Minētie skaitļi, visticamāk, liecina par to, ka procesa virzītāji, uzsākot kriminālprocesus, nenorāda uzsākšanas pamatu vai arī nesniedz pilnu statistiku par uzsāktajiem kriminālprocešiem. Pārāk liela ir atšķirība starp uzsāktu kriminālprocesu skaitu Latvijā 2016. gadā un informāciju par uzsākšanas pamatu saskaņā ar KPL 370. pantu. Līdz ar to nav iespējams izdarīt vispārinātus secinājumus, lai gan redzams, ka proporcionāli vairāk tiek uzsākti kriminālprocesi, pamatojoties uz KPL 370. panta pirmo daļu. Autoram nav izdevies noskaidrot statistiku par resoriskajām pārbaudēm – cik resoriskās pārbaudes pabeigtas ar kriminālprocesa uzsākšanu, atteikšanos uzsākt kriminālprocesu, vai arī nekādi kriminālprocesuāli lēmumi nav pieņemti, tās pabeidzot.

Autors uzskata, ka resoriskās pārbaudes jautājums nav līdz galam sakārtots, tās būtība ir tuva KPL 370. panta otrajā daļā noteiktajai iespējai uzsākt kriminālprocesu, lai ar izmeklēšanas metodēm noskaidrotu, vai ir izdarīts noziedzīgs nodarījums. Nav realizēta sākotnējā ideja, ka resorisko pārbaudžu regulējums tiks noteikts speciālajos likumos. Zināmā mērā notikusi atkāpe no Konceptijā iecerētā, ka resorisko pārbaudžu jautājums pamatā būtu attiecināms uz noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā, nav noteikti termiņi, kādos jāuzsāk resoriskā pārbaude, kā tā jāpabeidz, kā kriminālprocesā izmantojami resoriskās pārbaudes materiāli. Joprojām kriminālprocesa ietvaros visi liecinieki un cietušie, lai arī tie ir snieguši paskaidrojumus resoriskās pārbaudes gaitā, ir jānopratina saskaņā ar KPL 151. pantu, brīdinot par atbildību, kas iestāsies par atteikšanos liecināt vai apzināti nepatiesas liecības došanu. Tādējādi saglabājusies absurda situācija, ka kriminālprocesa gaitā liecinošās personas tiek saistītas ar atbildību par apzināti nepatiesas liecības došanu, bet resoriskās pārbaudes gaitā, ko autors uzskata par daļu no kriminālprocesa, šādu saistību nav.

Konstatējot resoriskās pārbaudes nesakārtotību, autors piedāvā risinājumu, kura galvenā vadlīnija ir resoriskās pārbaudes rezultātu atzišana kriminālprocesa citās stadijās, ja tiek uzsākts kriminālprocess.

Kopsavilkums

1. Valstī nepieciešams statistisks pārskats par resorisko pārbaudžu skaitu un pamatu, pēc kāda uzsākti kriminālprocesi.
2. Tā kā nav attaisnojusies ideja par to, ka resoriskās pārbaudes regulējums tiks noteikts speciālajos likumos, tas jāpilnveido Kriminālprocesa likumā.

¹² Publiski nav pieejama.

3. Ja speciālajā likumā noteiktajā kārtībā tiek izdarīta pārbaude atbilstoši iestādes funkcijām, pastāv iespējamība, ka ir noticis noziedzīgs nodarījums, tādēļ uz sākotnējās informācijas vai pieteikuma jāizdara atzīme, ka vienlaicīgi tiek veikta arī resoriskā pārbaude kriminālprocesuālā izpratnē.
4. Ja šādas resoriskās pārbaudes rezultātā ir pamats uzsākt kriminālprocesu, tas norādāms 370. pantā kā papildus nosakāms pamats.
5. Ja konstatēts, ka nav noticis iespējams noziedzīgs nodarījums, tiek pieņemti administratīvi, disciplināri vai citi tiesiski lēmumi, ja tādu pieņemšanai ir pamats.
6. Resoriskās pārbaudes gaitā paskaidrojuma pieņemšana uzskatāma par pratināšanu KPL 151. panta izpratnē. KPL 151. pantu nevar piemērot attiecībā uz personām, kuras acīmredzami varētu iegūt tādas personas statusu, pret kuru uzsākts kriminālprocess, vai aizdomās turētā vai apsūdzētā statusu.
7. Resoriskās pārbaudes gaitā izdarītās revīzijas uzskatāmas par revīzijām kriminālprocesa izpratnē. Ja, uzsākot kriminālprocesu, noskaidrojami papildu jautājumi, tiek norīkotas papildu revīzijas, nepārbaudot konstatētos faktus.
8. Resoriskajām pārbaudēm nosakāmais termiņš pamatā būtu viens mēnesis, izņemot gadījumus, ja nepieciešama revīzija vai audits.

Pētījumu atbalsta Valsts Pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”

TIESĪBAS IEPAZĪTIES AR LIETAS MATERIĀLIEM PROCESĀ PAR NOZIEDŽĪGI IEGŪTU MANTU

RIGHTS TO ACCESS TO THE CASE FILE IN PROCEEDINGS REGARDING CRIMINALLY DERIVED PROPERTY

Armands Smans, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Under the existing legislation, individual's rights to access the case file in proceedings regarding criminally derived property are significantly limited. Namely, case file in proceedings regarding criminally derived property is considered a secret of investigation and only person directing the proceedings, prosecutor and court have the right to access the case file. Other participants of the proceedings have the right to access the case file only with a permission of person directing the proceedings and in amount determined by person directing the proceedings. This article analyses the conformity of such regulation with nationally and internationally guaranteed individual's right to a fair trial. It is concluded that existing legislation should be improved, ensuring its constitutionality.

Atslēgvārdi: mantiskie jautājumi kriminālprocesā, noziedzīgi iegūta manta, process par noziedzīgi iegūtu mantu, lietas materiāli, procesuālā līdztiesība

Keywords: property issues in criminal proceedings, criminally derived property, proceedings regarding criminally derived property, case file, equality of arms

Mūsdienu sabiedrībā prevalējošās materiālās vērtības¹ neapšaubāmi ietekmē noziedzības raksturu. Noziedzīgu nodarījumu galvenais mērķis lielākoties ir materiālo labumu gūšana.² Ievērojot minēto, Kriminālprocesa likuma 1. pantā noteiktā kriminālprocesa mērķa – krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma³ – panākšana vairumā krimināllietu nav iedomājama bez kriminālprocesuālo mantisko jautājumu efektīva risinājuma. Tāpēc svarīgi, lai kriminālprocesuālo mantisko jautājumu risināšanas tiesiskā reglamentācija atbilstu mūsdienu prasībām un sekmētu kriminālprocesa mērķa sasniegšanu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.

¹ Hamkova D. Noziedzīga nodarījuma kvalificēta un salikta sastāva konstrukcijas problēmas. *Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā*. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 157. lpp.

² Kūtris G. Noziedzīgi iegūta manta: tiesiskais regulējums un problemātika. *Jurista Vārds*, 2007, 17. apr., Nr. 16(469). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/155864-noziedzīgi-ieguta-manta-tiesiskais-regulejums-un-problematika/> [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

³ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa izpratne, mērķis un kriminālprocesa tiesību avoti. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 35. lpp.

Viens no kriminālprocesuālajiem mantiskajiem jautājumiem ir rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu.⁴ Minētais jautājums ir saistīts ar kriminālprocesuālajās tiesības vispārējo principu, ka noziedzīgu nodarījumu izdarījis persona nedrīkst baudīt mantiskos labumus, kas gūti noziedzīga nodarījuma rezultātā.⁵ Juridiskajā literatūrā šajā sakarā pamatoti norādīts, ka personai būtu jāatņem tas, ko tā ieguvusi nelikumīgi vai izmantojot nelikumīgi iegūto, tātad netaisnīgi.⁶ Periodikā atrodams viedoklis, ka šādi tiek atņemts ekonomiskais pamats noziedzības attīstībai.⁷ Līdz ar to manta, kas “personas īpašumā vai valdījumā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā”, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 355. panta pirmo daļu ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu.

Pastāv divi rīcības modeļi ar mantu, kas ir atzīta par noziedzīgi iegūtu:

- tā ir atdodama pēc piederības mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam (Kriminālprocesa likuma 357. pants);
- to ar tiesas lēmumu konfiscē, bet iegūtos finanšu līdzekļus ieskaita valsts budžetā (Kriminālprocesa likuma 358. pants).

Tai pašā laikā pastāv vairāki veidi, kādos kriminālprocesā ir iespējams panākt mantisko jautājumu risinājumu daļā par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu:

- mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu un izlemt jautājumu par rīcību ar to procesa noslēgumā ar spēkā stājušos tiesas nolēmumu vai prokurora lēmumu par kriminālprocesa pabeigšanu (Kriminālprocesa likuma 356. panta pirmā daļa);
- mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu pirmstiesas kriminālprocesā ar procesa virzītāja lēmumu, ja pirmstiesas kriminālprocesa laikā pie aizdomās turētā, apsūdzētā vai trešās personas ir atrasta un izņemta manta, attiecībā uz kuru tās īpašnieks vai likumīgais valdītājs iepriekš bija pieteicis mantas zudumu un pēc tās atrašanas, novēršot saprātīgas šaubas, pierādījis savas tiesības (Kriminālprocesa likuma 356. panta otrās daļas 2. punkts);
- mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu un izlemt jautājumu par rīcību ar to pirmstiesas kriminālprocesā ar rajona (pilsētas) tiesas lēmumu Kriminālprocesa likuma 59. nodaļā noteiktajā kārtībā, ja procesa virzītājam ir pietiekami pierādījumi, kas nerada šaubas par mantas noziedzīgo izcelsmi vai mantas saistību ar noziedzīgu nodarījumu (Kriminālprocesa likuma 356. panta otrās daļas 1. punkts).

Šajā rakstā tuvāk analizēts process, kas notiek Kriminālprocesa likuma 59. nodaļā noteiktajā kārtībā, t. i., analizēta procesa par noziedzīgi iegūtu mantu tiesiskās reglamentācijas problemātika jautājumā par personas tiesībām iepazīties ar lietas materiāliem.

⁴ Sk. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Procesuālie termini, dokumenti un mantiskie jautājumi. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 185. lpp.

⁵ Boucht J. Civil Asset Forfeiture and The Presumption of Innocence under Article 6(2) ECHR. *New Journal of European Criminal Law*, Vol. 5, Issue 2, 2014, p. 221.

⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Procesuālie termini, dokumenti un mantiskie jautājumi. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. *Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 183. lpp.

⁷ Kūtris G. Noziedzīgi iegūta manta: tiesiskais regulējums un problemātika. *Jurista Vārds*, 2007, 17. apr., Nr. 16 (469). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/155864-noziedzīgi-ieguta-manta-tiesiskais-regulejums-un-problematika/> [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

No Kriminālprocesa likuma 626. panta izriet divi pamatnosacījumi, lai uzsāktu procesu par noziedzīgi iegūtu mantu:

- 1) pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai, kura izņemta vai kurai uzlikts arests, ir noziedzīga izcelsme vai saistība ar noziedzīgu nodarījumu;
- 2) objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika periodā) nav iespējama vai var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus.

Pēc autora domām, abi minētie nosacījumi ir vienlīdz svarīgi, taču praksē nereti sastopama visai formāla attieksme attiecībā pret otro nosacījumu. Proti, nereti minētā nosacījuma iestāšanās tiek saistīta ar apstākli, ka tuvojas Kriminālprocesa likuma 389. panta pirmajā daļā noteiktie personas tiesību ierobežošanas maksimālie termiņi pirmstiesas kriminālprocesā. Autoraprāt, minētais apstāklis pats par sevi neliecina par objektīviem iemesliem, kuru dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika periodā) nav iespējama vai var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus. Par objektīviem iemesliem var uzskatīt tādus faktorus kā, piemēram, lietas apjoms, juridiskā sarežģītība, procesuālo darbību daudzums un to komplicētība u. tml. Procesa virzītājam, uzsākot procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, šie iemesli būtu jānorāda lēmumā par procesa uzsākšanu, jo tiesai šie faktori būs jāpārbauda un jālemj, vai Kriminālprocesa likuma 626. pantā minētie objektīvi iemesli pastāv⁸ (respektīvi, jālemj, vai process par noziedzīgi iegūtu mantu uzsākts pamatoti).

Procesa virzītājs, pastāvot Kriminālprocesa likuma 626. pantā minētajiem nosacījumiem, pieņem lēmumu uzsākt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu un nodot krimināllietu par noziedzīgi iegūtu mantu izlemšanai tiesai. Ar krimināllietu par noziedzīgi iegūtu mantu jāsaprot no krimināllietas (t. s. pamatlietas) izdalītie materiāli par noziedzīgi iegūtu mantu.

Tiesnesis, saņēmis lēmumu par procesa uzsākšanu:

- 1) nosaka tiesas sēdes laiku un vietu;
- 2) uzaicina uz tiesas sēdi procesa virzītāju un prokuroru, ja lēmumu pieņēmis izmeklētājs, kā arī Kriminālprocesa likuma 628. pantā minētās ar mantu saistītās personas (aizdomās turēto vai apsūdzēto un personu, pie kuras manta tika izņemta vai tai tika uzlikts arests, ja šādas personas attiecīgajā kriminālprocesā ir, vai arī citu personu, kurai ir tiesības uz konkrēto mantu).

Kriminālprocesa likuma 629. panta otrās daļas pirmais teikums nosaka, ka tiesas sēdei jānotiek 10 dienu laikā pēc procesa virzītāja lēmuma saņemšanas tiesā. Savukārt minētā panta piektā daļa nosaka, ka procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietā esošie materiāli ir izmeklēšanas noslēpums un ar tiem drīkst iepazīties procesa virzītājs, prokurors un tiesa, kas izskata šo lietu. Kriminālprocesa likuma 628. pantā minētās ar mantu saistītās personas ar lietā esošajiem materiāliem var iepazīties ar procesa virzītāja atļauju un viņa noteiktajā apjomā.

Tādējādi Kriminālprocesa likuma 629. panta piektajā daļā ietvertais regulējums pieļauj situāciju, ka procesa dalībnieku tiesību apjoms ir ievērojami atšķirīgs, proti,

⁸ Sk. Stukāns J. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā; tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana, 23. lpp. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/files/11_MjAxNS9Qcm9qZ-Wt0dSBzYWRRhXl2tvbmYgSUJlJ1JpZ2ExNzE4MTAyMDEyU3R1a2Fuc19sdi5wZGY/2015/Projektu%20sada%C4%BCa/konf%20III/Riga1718102012Stukans_lv.pdf [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

personai, par kuras mantas izcelsmi vai saistību ar noziedzīgu nodarījumu tiek lemts, varētu pilnībā vai daļēji nebūt pieejami lietā par noziedzīgi iegūtu mantu esošie materiāli. Šāda likumdevēja nostāja ir visai diskutabla, raugoties no nacionālajā un starptautiskajā līmenī atzīto tiesību uz taisnīgu tiesu viedokļa.

Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmo teikumu ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Termins "taisnīga tiesa" ietver sevī vairākus elementus un no tā atvasinātos principus, t. sk. procesuālās līdztiesības principu (*the principle of equality of arms* – angl.).

Tiesību doktrīnā ir atzīts, ka procesuālās līdztiesības princips ir centrālais tiesību uz taisnīgu tiesu elements⁹ un vienlaikus arī tiesiskās vienlīdzības principa īpaša izpausme,¹⁰ kas attiecināma uz visu kategoriju tiesai pakļautajām lietām,¹¹ respektīvi, arī uz procesu par noziedzīgi iegūtu mantu. Šis princips nozīmē, ka gan civilprocesā, gan kriminālprocesā lietas dalībnieku tiesībām ir jābūt taisnīgi līdzsvarotām,¹² proti, ir jānodrošina adekvātas iespējas izmantot procesuālos līdzekļus, lai kāds procesa dalībnieks netiktu nepamatoti nostādīts nelabvēlīgākā stāvoklī par citiem.¹³ No procesuālās līdztiesības principa tādējādi izriet valsts pienākums izveidot tādu lietu izskatīšanas procesuāltiesisko regulējumu, kas to nodrošina. Turklāt šim regulējumam ir jābūt noteiktam skaidri un saprotami.¹⁴

Uzskatāms, ka procesuālā līdztiesība ir nodrošināta tad, ja procesa dalībniekiem ir dotas vienlīdzīgas iespējas izmantot procesā paredzētos procesuālos līdzekļus, piemēram, iepazīties ar lietas materiāliem,¹⁵ izteikties par pārējo procesa dalībnieku sniegtajiem paskaidrojumiem un argumentiem,¹⁶ iesniegt pierādījumus un izteikties par tiem (tostarp pieteikt un nopratināt lieciniekus), pārsūdzēt tiesas nolēmumus u. tml.¹⁷ Tā kā valsts bauda iespējas izmantot ievērojamus procesuālos līdzekļus, kas izriet no tās izmeklēšanas tiesībām, vienlīdzība (līdztiesība)

⁹ Matscher F. *The right to a fair trial in the case law of the organs of the European Convention on Human Rights. The right to a fair trial.* Strasbourg: Council of Europe publishing, p. 12.

¹⁰ Grabenwarter C. *Europäische Menschenrechtskonvention.* München: C. H. Beck, 2005, S. 310.

¹¹ *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības.* Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 135. lpp. ar atsauci: sk., piem., ECT spriedums *Dombo Beheer B. V. v. The Netherlands.* 14448/88, 27.10.1993. para. 33.

¹² Sk. Ovey C., White R. Jacobs and White, *The European Convention on Human Rights. Fourth Edition.* Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 176, kā arī, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietās *Kress v. France*, judgment of 7 June 2001, application no. 39594/98, para. 72; *Ankerl v. Switzerland*, judgment of 23 October 1996, application No. 17748/91, para. 38; *Dombo Beheer B. V. v. the Netherlands*, judgment of 27 October 1993, application No. 14448/88, para. 33 un *Neumeister v. Austria*, judgment of 27 June 1968, application no. 1936/63, para. 22.

¹³ *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības.* Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 135. lpp. ar atsauci: Sk. Satversmes tiesa. 2009-85-01. 30.03.2010. 12. punkts, Reid K. *A practitioner's guide to the European Convention on Human Rights. 3rd ed.* London: Sweet & Maxwell, 2008, p. 67; ANO Cilvēktiesību komiteja. Vispārējais komentārs (General Comment). Nr. 32. 23.08.2007. 13., 14. punkts. Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/comments.htm>.

¹⁴ *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības.* Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 135. lpp. ar atsauci: Reid K. *A practitioner's guide to the European Convention on Human Rights. 3rd ed.* London: Sweet & Maxwell, 2008, p. 67.

¹⁵ Sk.: *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights: Fourth Edition.* Edited by Van Dijk F., Van Hoof F., Van Rijn A., Zwaak L. Oxford: Intersentia, 2006, p. 580.

¹⁶ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā: 8562/79 *Feldbrugge v. The Netherlands*, para. 44.

¹⁷ *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības.* Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 135. lpp.

pieprasa, lai izmeklēšanas rezultāti tiktu darīti zināmi aizstāvībai.¹⁸ No procesuālās līdztiesības principa izriet arī noteikums, ka abām pusēm ir jābūt iespējai veidot argumentus, vadoties pēc viena un tā paša pierādījumu loka.¹⁹

Tādējādi jāatzīst, ka Kriminālprocesa likuma 629. panta piektajā daļā ietvertais regulējums ierobežo procesa dalībnieku tiesības uz taisnīgu tiesu, jo personai, par kuras mantas izcelsmi vai saistību ar noziedzīgu nodarījumu tiek lemts, nav garantētas iespējas izmantot visus procesā paredzētos procesuālos līdzekļus savas pozīcijas aizstāvībai.

Kā atzīts Satversmes tiesas judikatūrā, tiesības uz taisnīgu tiesu var ierobežot, bet ir jāpārbauda, vai ierobežojums ir attaisnojams, proti, vai:

- 1) tas ir noteikts ar likumu;
- 2) tam ir leģitīmais mērķis;
- 3) tas ir samērīgs.²⁰

Turpmāk autors analizēs priekšnoteikumus, kas pieļauj ierobežot tiesības uz taisnīgu tiesu, un paudīs savu viedokli par to, vai ar Kriminālprocesa likuma 629. panta piekto daļu noteiktais personas tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojums ir attaisnojams.

Pārbaudot, vai ierobežojums uz taisnīgu tiesu ir noteikts ar likumu, autors secina, ka minētais ierobežojums ir noteikts ar Kriminālprocesa likuma 629. panta piekto daļu, kas ir pieņemta un izsludināta atbilstošā procesuālā kārtībā. Tādējādi, pēc autora domām, nav pamata uzskatīt, ka ierobežojums nebūtu noteikts ar likumu. Vienlaikus jāatzīst, ka minētajā normā nav paredzēti kritēriji, pēc kuriem procesa virzītājam jāvadās, lemjot par atļaujas izsniegšanu iepazīties ar lietas materiāliem. Tādējādi praksē vienīgais kritērijs ir procesa virzītāja subjektīvais uzskats par šādas atļaujas izsniegšanas iespējamību. Respektīvi, norma paredz būtisku tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu, vienlaikus neparedzot minētā tiesību ierobežojuma pieļaujamības kritērijus. Šāda situācija, pēc autora domām, nav atbalstāma. Salīdzinājumam ir vērts pieminēt, piemēram, Kriminālprocesa likuma 60.² panta trešās daļas 1. punktu, kurā ir noteikts, ka aizturētajam, kā arī aizdomās turētajam vai apsūdzētajam, kuram piemēro ar brīvības atņemšanu saistītu drošības līdzekli, ir tiesības iepazīties ar tiem lietas materiāliem, ar kuriem pamatots ierosinājums piemērot ar brīvības atņemšanu saistītu drošības līdzekli, "ciktāl šāda piekļuve neapdraud citu personu pamattiesības, sabiedrības intereses un netraucē kriminālprocesa mērķa sasniegšanu". Jautājums par Kriminālprocesa likuma 60.² panta trešās daļas 1. punktā minētās atrunas pamatotību, domājams, ir atsevišķas diskusijas vērts, taču jāatzīst, ka no minētās normas (atšķirībā no Kriminālprocesa likuma 629. panta piektās daļas) vismaz ir saprotami tie kritēriji, kurus procesa virzītājam būtu jāņem vērā, lemjot par personas tiesībām iepazīties ar lietas materiāliem.

Attiecībā uz ierobežojuma leģitīmo mērķi konstatējams, ka Kriminālprocesa likuma 629. panta piektā daļa nebija iekļauta likumprojekta Nr. 339/Lp10 "Grozījumi

¹⁸ Summers S. J., Jackson J. D. *The Internationalisation of Criminal Evidence. Beyond the Common Law and Civil Law Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 85.

¹⁹ *Ibid.*, p. 301.

²⁰ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2003. gada 27. jūnija sprieduma lietā Nr. 2003-04-01 secinājumu daļas 1.2. punktu; Satversmes tiesas 2015. gada 16. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2014-13-01 secinājumu daļas 14. punktu.

Kriminālprocesa likumā” sākotnējā redakcijā.²¹ Līdz ar to likumprojekta anotācijā nav pamatota Kriminālprocesa likuma 629. panta piektās daļas nepieciešamība.²² Norma likumprojektā tika iekļauta pēc toreizējā tieslietu ministra Aigara Štokenberga priekšlikuma un tika atbalstīta Saeimas Juridiskās komisijas sēdē.²³ Kopā ar Kriminālprocesa likuma 629. panta piekto daļu likumprojektā tika iekļauti arī citi priekšlikumi, kas attiecas uz procesu par noziedzīgi iegūtu mantu. Piemēram, tika atbalstīts priekšlikums izslēgt no Kriminālprocesa likuma 629. panta trešās daļas noteikumu, ka tiesas sēdē procesā par noziedzīgi iegūtu mantu tiek pārbaudīti iesniegtie pierādījumi, kā arī tika atbalstīts priekšlikums izslēgt no Kriminālprocesa likuma 629. panta ceturtās daļas tajā paredzētās procesā iesaistīto personu tiesības piedalīties pierādījumu pārbaudē.²⁴ Saeimas 2011. gada 8. jūlija sēdē, kurā minētais likumprojekts tika izskatīts trešajā lasījumā, nenotika debates par Tieslietu ministrijas iesniegtajiem priekšlikumiem, un deputāti atbalstīja visus iesniegtos priekšlikumus bez jebkādas apspriedes.²⁵ Līdz ar to nav iespējams noskaidrot likumdevēja gribu, pieņemot Kriminālprocesa likuma 629. panta piekto daļu. Periodikā ir atrodams viedoklis, ka “ierobežojot personas procesuālās tiesības (tajā skaitā uz taisnīgu tiesu) [procesā par noziedzīgi iegūtu mantu – autora piebilde], dominēja vienīgi utilitāras valsts fiskālās intereses”.²⁶ Profesore Kristīne Strada-Rozenberga pamatoti norāda, ka “neskatoties uz vairākkārtējām izmaiņām KPL 59. nodaļā, joprojām aktuāls ir jautājums par iesaistīto personu nepietiekamo procesuālo garantiju sistēmu, jo KPL norādītās šo personu tiesības nevar atzīt par atbilstošām efektīvai tiesību aizsardzībai”.²⁷

Pēc autora domām, ar Kriminālprocesa likuma 629. panta piekto daļu noteiktā ierobežojuma leģitīmais mērķis varētu būt nepieciešamība saglabāt izmeklēšanas noslēpumu un nodrošināt efektīvu kriminālprocesa norisi (citu cilvēku tiesību un sabiedrības drošības aizsardzība). Tai pašā laikā jāatzīst, ka nepieciešamība saglabāt izmeklēšanas noslēpumu un nodrošināt efektīvu kriminālprocesa norisi, iespējams, varētu tikt atzīta par leģitīmo mērķi, lai ierobežotu personas tiesības iepazīties ar visiem lietas materiāliem kriminālprocesa sākumposmā, kad kriminālprocesā tiek aktīvi veiktas izmeklēšanas darbības notikušā faktisko apstākļu noskaidrošanai, pierādījumu par noziedzīga nodarījuma faktu

²¹ Likumprojekta Nr. 339/Lp10 “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” teksts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/40ABD9A960810F9EC22578840048B6CA?OpenDocument#a> [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

²² Likumprojekta Nr. 339/Lp10 “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/40ABD9A960810F9EC22578840048B6CA?OpenDocument#b> [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

²³ Likumprojekta Nr. 339/Lp10 “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” priekšlikumu tabula trešajam lasījumam. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/6E0D6448CE1B28D2C22578C3001E2B2D?OpenDocument> [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

²⁴ Likumprojekta Nr. 339/Lp10 “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” priekšlikumu tabula trešajam lasījumam. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/6E0D6448CE1B28D2C22578C3001E2B2D?OpenDocument> [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

²⁵ Saeimas 2011. gada 8. jūlija sēdes stenogramma. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/0346387F3CE8032EC22578CC002C08B6?OpenDocument>.

²⁶ Rusanovs E. Procesā par noziedzīgi iegūtu mantu regulējums Kriminālprocesa likumā – juridiska neveiksme vai efektīvs fiskāls instruments? *Jurista Vārds*, 2016, 5. janv., Nr. 1 (904). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/267842-procesa-par-noziedzīgi-iegutu-mantu-regulejums-kriminalprocesa-likuma/> [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

²⁷ Strada-Rozenberga K. Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesā. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens*, Nr. 3, 2011, 3. dec., 32. lpp. ar atsauci: Sikāk sk.: Clayton R., Tomlinson H. *Fair Trial Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2006, p. 88–113.

nostiprināšanai un visu vainojamo personu apzināšanai. Taču minētais leģitīmais mērķis nevar tikt automātiski attiecināts uz situāciju, kad kriminālprocesā notiek process par noziedzīgi iegūtu mantu. Kā jau tika norādīts iepriekš, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 626. panta 1. punktu viens no procesa par noziedzīgi iegūtu mantu uzsākšanas nosacījumiem ir fakta konstatēšana, ka lietas materiālos esošo pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai, kura izņemta vai kurai uzlikts arests, ir noziedzīga izcelsme vai saistība ar noziedzīgu nodarījumu. Procesā virzītājam procesā par noziedzīgi iegūtu mantu ir jāiesniedz pierādījumi par noziedzīga nodarījuma esamību,²⁸ kā arī tiesai ir jālemj, vai noticis noziedzīgs nodarījums.²⁹ Respektīvi, process par noziedzīgi iegūtu mantu vairumā gadījumu nenotiek kriminālprocesa sākumposmā, kad lietā vēl nav iegūti pietiekami pierādījumi noziedzīga nodarījuma esamībai un pastāv reāls risks, ka procesā iesaistītās personas var slēpt pierādījumus vai traucēt izmeklēšanai.

Turklāt jānorāda, ka pat kriminālprocesa sākumposmā, kad tiek lemti citi procesuālie jautājumi, piemēram, par drošības līdzekļa – apcietinājums – piemērošanu, un kad patiešām pastāv risks, ka izmeklēšana var tikt traucēta, nepieciešamība nodrošināt tiesības uz taisnīgu tiesu neļauj procesa virzītājam pilnībā ierobežot personai piekļuvi visiem lietas materiāliem. Kā pamatoti atzinusi Satversmes tiesa: “KPL 375. pantā paredzētais izmeklēšanas noslēpums vai citu personu tiesību aizsardzība nevar kalpot par universālu pamatu tam, lai pirmstiesas kriminālprocesā personai, kad tiek izlemts jautājums par tās apcietināšanu, norādot uz minēto interešu esamību, tiktu atteikta piekļuve visiem lietas materiāliem.”³⁰ Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka “tiesa atzīst nepieciešamību efektīvi veikt kriminālizmeklēšanu, kas var nozīmēt to, ka daļa no tās laikā apkopotās informācijas tiek turēta slepenībā, lai novērstu to, ka aizdomās turamie varētu ietekmēt pierādījumus un kavēt tiesvedību. Šo leģitīmo mērķi tomēr nevar veikt uz būtiska aizstāvības tiesību ierobežojuma rēķina. Informācijai, kura ir būtiska apcietināšanas likumības vērtēšanai, ir jābūt atbilstoši pieejamai aizdomās turamā aizstāvim”.³¹

Izvērtējot ar Kriminālprocesa likuma 629. panta piekto daļu noteiktā ierobežojuma samērīgumu, autors secina, ka minētās normas iespējamo leģitīmo mērķi varētu sasniegt ar citiem personas tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošiem līdzekļiem.

Piemēram, normas leģitīmo mērķi varētu sasniegt, paredzot, ka procesa virzītājam ir pienākums brīdināt personas par aizliegumu izpaust pirmstiesas kriminālprocesā iegūtās ziņas. Jānorāda, ka normās par pirmstiesas kriminālprocesa vispārīgajiem noteikumiem jau ir paredzēts šāds procesa virzītāja pienākums – saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 396. panta pirmo daļu pirmstiesas kriminālprocesā iegūtās ziņas līdz tā pabeigšanai izpaužamas tikai ar izmeklētāja vai prokurora atļauju un viņa noteiktajā apjomā. Izmeklētājs vai prokurors rakstveidā brīdina personu par kriminālatbildību par šādu ziņu izpaušanu.

²⁸ Stukāns J. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā; tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana, 22. lpp. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/files/l1_MjAxNS9Qcm9qZWt0dS-BzYWRhXlxL2t2vbmYgSUJlJ1JpZ2ExNzE4MTAyMDEyU3R1a2Fuc19sdi5wZGY/2015/Projektu%20sada%C4%BCa/konf%20III/Riga1718102012Stukans_lv.pdf [aplūkots 2017. gada 28. februārī].

²⁹ Turpat, 23. lpp.

³⁰ Satversmes tiesas 2014. gada 3. aprīļa lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2013-11-01 secinājumu daļas 16.2. punkts.

³¹ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 46413/10 “Miķelsons pret Latviju”, para. 80.

Turklāt jau pašlaik Kriminālprocesa likumā un Krimināllikumā ir paredzēti vairāki mehānismi, kā efektīvi nodrošināt normas iespējamā leģitīmā mērķa sasniegšanu, neierobežojot personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Proti, Kriminālprocesa likuma 67. panta otrajā daļā ir noteikts, ka personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, pret darbība kriminālprocesa mērķa sasniegšanai ir pamats stingrāka drošības līdzekļa vai procesuālo sankciju piemērošanai. Savukārt Krimināllikuma XXIII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret jurisdikciju” ir paredzēta kriminālbildība par tādām darbībām kā iejaukšanās pirmstiesas kriminālprocesā (Krimināllikuma 294.¹ pants), iejaukšanās lietu iztiesāšanā (Krimināllikuma 295. pants), apzināti nepatiesas liecības sniegšana (Krimināllikuma 300. pants), viltotu lietisko vai rakstveida pierādījumu iesniegšana (Krimināllikuma 300.¹ pants), piespiešana dot nepatiesu liecību (Krimināllikuma 301. pants), pirmstiesas kriminālprocesā iegūto ziņu izpaušana (Krimināllikuma 304. pants) u. c. Pēc autora domām, procesuālās sankcijas vai kriminālsoda piedraudējums kriminālprocesa norises traucēšanas gadījumā ir pietiekami efektīvs līdzeklis, kā sasniegt normas leģitīmo mērķi, neierobežojot personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Turklāt jānorāda, ka nav nekāda pamata jau sākotnēji prezumēt, ka visas personas, kas ir iesaistītas procesā par noziedzīgi iegūtu mantu, vēlas un ir potenciāli gatavas izdarīt noziedzīgus nodarījumus pret jurisdikciju, apdraudot kriminālprocesa netraucētu norisi, vai vēlas pret darboties kriminālprocesa interesēm.

Savukārt, ja uzskatītu, ka personas tiesību ierobežojums iepazīties ar vieniem lietas materiāliem tomēr ir nepieciešams normas iespējamā leģitīmā mērķa sasniegšanai, tad, pēc autora domām, to varētu vienlīdz efektīvi sasniegt, paredzot, ka jautājumu par atļauju iepazīties ar lietā esošajiem materiāliem izlemj nevis procesa virzītājs, kurš ir procesuālais oponents un nevar tikt uzskatīts par neitrālu un neieinteresētu personu procesā par noziedzīgi iegūtu mantu, bet gan tiesa, kas izskata attiecīgo lietu, vai izmeklēšanas tiesnesis. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 40. pantu “izmeklēšanas tiesnesis ir tiesnesis, kuram rajona (pilsētas) tiesas priekšsēdētājs uz noteiktu laiku likumā noteiktajos gadījumos un kārtībā uzdevis kontrolēt cilvēktiesību ievērošanu kriminālprocesos”. Tieši izmeklēšanas tiesnesim ir jārod saprātīgs līdzsvars starp cilvēktiesību aizsardzību un nepieciešamību sabiedrības drošības interesēs ierobežot kādas personas tiesības.³² Pašreizējais regulējums, kas paredz, ka jautājums par atļauju iepazīties ar lietā esošajiem materiāliem ir procesa virzītāja kompetencē, pēc autora domām, piešķir procesa virzītājam būtiskas un nepamatotas priekšrocības salīdzinājumā ar personu, par kuras mantas izcelsmi vai saistību ar noziedzīgu nodarījumu tiek lemts. Satversmes tiesa, interpretējot Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmo teikumu, ir norādījusi, ka pušu līdzvērtīgu iespēju princips kriminālprocesā liedz kādai no pusēm piešķirt būtiskas priekšrocības salīdzinājumā ar oponentu.³³ Fakts, ka Kriminālprocesa likuma 629. panta piektā daļa rada situāciju, kad jautājumu par tiesībām iepazīties ar lietas materiāliem izlemj procesuālais oponents, pēc autora domām, liecina par Kriminālprocesa likuma 629. panta piektās daļas neatbilstību procesuālās līdztiesības principam un līdz ar to arī Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam.

³² Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2014. gada 3. aprīļa lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2013-11-01 secinājumu daļas 16.3. punktu.

³³ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 3. aprīļa lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2013-11-01 secinājumu daļas 11. punktu.

Kopsavilkums

Visas sabiedrības interesēs ir objektīvs un taisnīgs process par noziedzīgi iegūtu mantu, kurā tiek ievērots procesuālās līdztiesības princips un sacikstes princips, kā arī visām iesaistītajām personām tiek nodrošinātas iespējas pilnvērtīgi aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses, izmantojot tiesības iepazīties ar procesuālā oponenta iesniegtajiem pierādījumiem un uz tiem pamatotiem argumentiem, kā arī tiesības komentēt un atspēkot tos. Tikai procesā, kurā tiek ievērots pušu līdztiesības princips un sacikstes princips, ir iespējams nonākt līdz taisnīgam un objektīvam nolēmumam, līdz minimumam samazinot nepamatota un netaisnīga nolēmuma risku.

Kriminālprocesa likuma 629. panta piektajā daļā ietvertais regulējums nonāk pretrunā ar nacionālajā un starptautiskajā līmenī paredzētajām personas tiesībām uz taisnīgu tiesu. Līdz ar to regulējums būtu pilnveidojams, nodrošinot tā konstitucionalitāti.³⁴

Proti, Kriminālprocesa likuma 629. panta piektajā daļā būtu vismaz ietverami kritēriji, pēc kuriem jāvadās, lemjot par atļaujas izsniegšanu iepazīties ar lietas materiāliem (nosākot materiālu apjomu), kā arī minētajā normā būtu jāparedz, ka jautājumu izlemj nevis procesa virzītājs, bet tiesa, kas izskata lietu par noziedzīgi iegūtu mantu, vai izmeklēšanas tiesnesis.

Pētījumu atbalsta Valsts Pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”

³⁴ Raksta tapšanas laikā vēl nebija pieņemts Satversmes tiesas nolēmums lietā Nr. 2016-13-01 “Par Kriminālprocesa likuma 629. panta piektās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam” (lietas izskatīšanas datums – 2017. gada 26. aprīlis). Paredzams, ka šajā Satversmes tiesas nolēmumā būs atrodams Satversmes tiesas viedoklis par Kriminālprocesa likuma 629. panta piektajā daļā ietvertā regulējuma konstitucionalitāti.

ELEKTRONISKĀ PIERĀDĪJUMA IEGŪŠANAS KRIMINĀLPROCESUĀLIE ASPEKTI

PROCEDURAL ASPECTS IN COLLECTION OF ELECTRONIC EVIDENCE

Juris Balodis-Bolužs, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article provides an analysis of procedural rules pertaining to collection of electronic evidence in Latvia. Notwithstanding the fact that the Criminal Procedure Law provides for electronic evidence as an independent type of evidence, there are substantial deficiencies in regulation of collection of respective evidence in Latvia. The article elucidates these deficiencies and offers the main directions in amending them.

Atslēgvārdi: elektroniskie pierādījumi, elektronisko pierādījumu iegūšana

Keywords: electronic evidence, collection of electronic evidence

I. Ievads

Pēdējās desmitgadēs pasaule ir piedzīvojusi informācijas revolūciju un tiek atzīts, ka mēs šobrīd dzīvojam informācijas laikmetā.¹ Nemot pārējās šī laikmeta īpatnības, kuru atzīmēšana raksta nolūkiem nav būtiska, īpaši jāizceļ tā nestās dramatiskās izmaiņas informācijas apstrādē. Lai gan informācijas materiālā forma nav pilnībā izzudusi no ikdienas, tiek lēsts, ka vairāk nekā 90 procenti no visas informācijas tiek apstrādāti elektroniskā formā. Un pat tad, kad informācija ir izpildīta materiālā formā, tā ir tikai šīs informācijas elektroniskās formas atvasinājums.²

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma³ 127. panta pirmo daļu pierādījumi kriminālprocesā ir jebkuras likumā paredzētajā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas par faktiem – tātad arī noteikta informācija. Pašsaprotami, ka informācijas laikmets ietekmē un maina arī šo informāciju. Citiem vārdiem izsakoties – arī pierādījumi kļūst elektroniski.

Pierādījumu iegūšana ir viens no būtiskākajiem izmeklēšanas procesa elementiem, jo bez tā īstenošanas nav pierādījumu, bet bez pierādījumiem nav pierādīšanas, un tālāk jau ir neiespējami panākt taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu. Šajā rakstā tiks analizēti elektroniskā pierādījuma iegūšanas procesuālie aspekti Latvijā. Kopš Kriminālprocesa likuma pieņemšanas 2005. gada pavasarī šis jautājums juridiskajā literatūrā ir apskatīts ļoti trūcīgi, tādēļ arī pelna uzmanību, jo īpaši, ievērojot informācijas tehnoloģiju plašo izmantojumu ikdienā.

¹ Bynum T. Philosophy in the Information Age. *Metaphilosophy*, 2010. Vol. 41, p. 420.

² *Electronic Evidence. Third edition.* Mason S., Weir G. R. S., Schafer B. etc. London: LexisNexis' Butterworths, 2012, p. v.

³ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74.

Šā raksta mērķis ir sniegt vispārēju izvērtējumu esošajam elektroniskā pierādījuma iegūšanas kriminālprocesuālajam regulējumam un konstatēt tā galvenās problēmas (ja tādas ir). Autora secinājumi var tik izmantoti, lai aizsāktu plašāku diskusiju par elektroniskā pierādījuma iegūšanas normatīvās reglamentācijas pilnveidošanu Latvijā.

Raksts ir strukturēts piecās daļās. Pirmajā daļā ir pamatota raksta temata izvēle un raksta mērķis, otrajā daļā sniegts elektroniskā pierādījuma skaidrojums, trešajā – aplūkota pierādījumu iegūšanas procesuālā regulējuma nozīme, ceturtajā – analizēts izmeklēšanas darbību procesuālais regulējums elektroniskā pierādījuma iegūšanas perspektīvā. Raksta piektajā daļā ir izdarīti secinājumi par elektroniskā pierādījuma iegūšanas reglamentāciju Latvijā un tās iespējamo pilnveidošanu.

II. Kas ir elektroniskais pierādījums

Elektroniskā pierādījuma juridiskā definīcija Latvijā izriet no Kriminālprocesa likuma 136. panta. Saskaņā ar to elektroniskais pierādījums ir ziņa par faktu elektroniskas informācijas formā, kas apstrādāta, uzglabāta vai pārraidīta ar automatizētas datu apstrādes ierīcēm vai sistēmām. Šajā definīcijā var saskatīt divas būtiskas elektroniskā pierādījuma pazīmes. Pirmā pazīme nosaka, ka elektroniskā pierādījuma informācijai ir jābūt specifiskā – elektroniskā – formā, savukārt otrā pazīme nosaka, ka elektroniskā pierādījuma informācijai jābūt apstrādātai ar automatizētas datu apstrādes ierīci vai sistēmu.

Elektronisks ir datorizēts.⁴ Tādējādi ar informāciju elektroniskā formā būtu jāsaprot informācija datorizētā formā jeb datora apstrādātā formā. Savukārt automatizēta datu apstrādes ierīce ir ierīce, kas datu apstrādi veic galvenokārt automātiski,⁵ t. i., bez cilvēka iejaukšanās vai ar minimālu cilvēka iejaukšanos.⁶ Šāda ierīce ir dators⁷ vārda visplašākajā nozīmē. Automatizēta datu apstrādes sistēma ir savstarpēji savienotu vai saistītu objektu kopums, kas funkcionāli veido vienotu veselumu⁸ un veic automatizētu datu apstrādi. To var saukt arī par datorsistēmu.

No iepriekš minētā izriet, ka elektroniskā pierādījuma definīciju ir iespējams vienkāršot, sakot, ka elektroniskais pierādījums ir pierādījums datorizētas informācijas formā. Saprotams, ka šādas informācijas rašanos un esamību noteiks datora vai datorsistēmas veikta automatizēta datu apstrāde, tādēļ Kriminālprocesa likuma 136. pantā paredzētā otrā elektroniskā pierādījuma pazīme “[informācija] apstrādāta, uzglabāta vai pārraidīta ar automatizētas datu apstrādes ierīcēm vai sistēmām” nav izšķiroša, vismaz tiktāl, lai veidotu izpratni par aplūkojamo juridisko institūtu.

⁴ Elektronisks. Letonika. Terminoloģijas portāls. Pieejams: <http://termini.letonika.lv/Term.aspx?tabindex=1&search=elektronisks&indefinition=False&subject=0&allak=False&language=1062> [skatīts 2017. gada 3. februārī].

⁵ Automatic data processing. Hanifan R. Concise Dictionary of Engineering: A Guide to the Language of Engineering. New York: Springer, 2014, p. 26.

⁶ Automatic data processing. Dong J. *Network Dictionary*. Saratoga: Javin Press, 2007, p. 52.

⁷ Automatic data processing. Longley D. Shain M. *Macmillan Dictionary of Information Technology*. London: MacMillan Press, 1985, p. 23.

⁸ Sistēma. Letonika. Terminoloģijas portāls. Pieejams: <http://termini.letonika.lv/Term.aspx?tabindex=1&search=datorizēts&indefinition=False&subject=0&allak=False&language=0> [skatīts 2017. gada 3. februārī].

Ar informāciju datorizētā formā mūsdienās var sastapties ļoti bieži. Tā ir atrodamā, piemēram, mūsu telefonos, datoros (vārda šaurākajā nozīmē), fotoaparātos, serveros, dažādu veidu datu nesējos, pat pulksteņos, ja tie ir viedpulksteņi, utt. Ja kādā no šiem objektiem ir atrodamā informācija par kriminālprocesā pierādāmiem apstākļiem, tā neatkarīgi no konkrētā objekta formas, ievērojot Kriminālprocesa likuma 136. panta plašo definīciju, pēc procesuālas iegūšanas un nostiprināšanas ir atzīstama par elektronisku pierādījumu.

III. Pierādījumu iegūšanas procesuālā regulējuma nozīme

Latvijā pierādījumu iegūšana kriminālprocesā ir stingri reglamentēta. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 127. panta pirmo daļu pierādījumi kriminālprocesā ir tikai likumā paredzētajā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas par faktiem. Tāpēc informāciju vien, pat ja tā ir ļoti noderīga izmeklēšanai, nevar izmantot kā pierādījumu, kamēr vien tā nav attiecīgi procesuāli iegūta un nostiprināta.⁹ Šāda kārtība ir nepieciešama, lai primāri nodrošinātu pierādījumu kvalitāti jeb, kā raksta profesors A. Liede, lai garantētu pierādījumu pilnvērtību, to ticamību saskaņā ar objektīvo īstenību,¹⁰ kā arī, kā tas uzsvērts ārvalstu literatūrā, lai aizsargātu to personu tiesības un likumīgas intereses, kuras nonāk pierādījumu iegūšanas un pārbaudes darbību sfērā.¹¹ Protams, minēto primāro mērķu sasniegšana sekmē kopējo kriminālprocesa mērķi, t. i., krimināltiesisko attiecību taisnīgu neregulējumu. Tādējādi būtisku mērķu labad pierādījumu iegūšana kriminālprocesā var notikt, stingri sekojot procesuālai kārtībai. Ārpus tās pierādījumu iegūšana un pierādījumi kriminālprocesuālajā izpratnē nav iespējami.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 138. panta pirmo daļu izmeklēšanas darbības ir procesuālas darbības, kas vērstas uz ziņu iegūšanu vai jau iegūto ziņu pārbaudi konkrētajā kriminālprocesā. Tā kā pierādījumi ir ziņas par kriminālprocesā pierādāmajiem faktiem, saprotams, ka izmeklēšanas darbības attiecas uz pierādījumu iegūšanu un pārbaudi. Šāds secinājums atbilst valdošajai kriminālprocesa teorijai, kas izmeklēšanas darbības uzlūko šaurākā izpratnē un tās saista ar kriminālprocesā pierādāmo apstākļu pamatojošas informācijas atklāšanu, pierādījumu nostiprināšanu un pārbaudi.¹²

Aplūkojamā jautājuma sakarā ir svarīgi akcentēt arī Kriminālprocesa likuma 138. panta otro daļu. Saskaņā ar to kriminālprocesa veikšanai pilnvarota amatpersona ir tiesīga izdarīt savu pilnvaru ietvaros tikai Kriminālprocesa likumā paredzētās izmeklēšanas darbības. Tādējādi likumdevējs ir noteicis, ka ne vien pierādījuma iegūšana ir galīgi sasaistīta ar normatīvu kārtību, bet arī pati šī kārtība ir galīga.

No visa iepriekš minētā izriet, ka izmeklēšanas darbības kā kriminālprocesuāls institūts nodrošina imperatīvu pierādījumu iegūšanas tiesisko formalizāciju – slēgtu un galīgu procesuālo kārtību, ārpus kuras pierādījumu iegūšana nav atļauta.

⁹ Strada-Rozenberga K. *Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002, 172. lpp.

¹⁰ Liede A. *Kriminālprocess un tiesu pierādījumi*. Rīga: Zvaigzne, 1971, 222. lpp.

¹¹ *Теория доказательств в советском уголовном процессе. Издание второе, исправленное и дополненное*. Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я. и др. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 369.

¹² Meikališa Ā. *Pirmstiesas izmeklēšana*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2001, 53.–55. lpp.

IV. Izmeklēšanas darbības un elektroniskie pierādījumi

Pierādījuma iegūšanas tiesiskā formalizācija nenoliedzami ir piemērots līdzeklis pierādījumu kvalitātes nodrošināšanai. Ar normatīviem priekšrakstiem var vadīt attiecīgo izziņas procesu un, ievērojot šos priekšrakstus, pamatoti pašauties uz noteiktiem procesa rezultātiem. Taču šo rezultātu vēlamība un vērtīgums kontekstā ar sasniedzamajiem mērķiem ir tiešā veidā atkarīgs no attiecīgo priekšrakstu kvalitātes.

Analizējot Kriminālprocesa likuma izmeklēšanas darbību regulējumu no elektronisko pierādījumu iegūšanas viedokļa, var izdarīt divus secinājumus. Pirmkārt, Kriminālprocesa likums neparedz vispārīgus noteikumus elektroniskā pierādījuma iegūšanai, un, otrkārt, Kriminālprocesa likumā paredzētais regulējums elektroniskā pierādījuma iegūšanai ir fragmentārs un nepilnīgs.

Vispārīgi izmeklēšanas darbību noteikumi ir iekļauti Kriminālprocesa likuma 139. pantā. Taču šajā tiesību normā nav specifisku priekšrakstu attiecībā uz elektronisko pierādījumu – nedz elektroniskā pierādījuma iegūšanu, nedz pārbaudi. Arī citās Kriminālprocesa likuma normās attiecīgo priekšrakstu nav. Kriminālprocesa likuma klusēšana šajā jautājumā būtu vērtējama kā trūkums.

Katrs izziņas objekts prasa ievērot īpašu tā izziņas tehnoloģiju, materiāla izpēti un apstrādes metodiku.¹³ Elektroniskais pierādījums ir īpašs pierādījums, kas vairākos aspektos atšķiras no citiem tradicionālākiem pierādījumiem. Šajā sakarā ārvalstu literatūrā ir norādes uz lielākām manipulēšanas iespējām ar elektronisko pierādījumu, lielākām elektroniskā pierādījuma iznīcināšanas iespējām, lielākām elektroniskā pierādījuma satura slēpšanas iespējām u. c.¹⁴ To, ka elektroniskais pierādījums ir īpašs pierādījums un rīcība ar to prasa īpašu priekšrakstu ievērošanu, apliecina arī tas, ka Starptautiskā standartizācijas organizācija ir izstrādājusi patstāvīgu standartu elektronisko pierādījumu identifikācijai, savākšanai, iegūšanai un saglabāšanai elektroniskā formā.¹⁵

Pēc autora domām, ir ļoti būtiski uzsvērt arī ievērojamo apdraudējumu, ko elektroniskā pierādījuma iegūšana rada personu cilvēktiesībām, jo īpaši tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību (Latvijas Republikas Satversmes¹⁶ 96. pants) un īpašuma tiesībām (Latvijas Republikas Satversmes 105. pants). Gan Latvijā,¹⁷ gan ārvalstīs¹⁸ elektroniskā pierādījuma iegūšana saistās ar elektronisko ierīču nekritisku izņemšanu (t. i., nemeklējot izmeklēšanai konkrēti nepieciešamu informāciju, bet izņemot elektronisko informāciju saturošas ierīces) un šo ierīču ilgstošu aizturēšanu. Tādējādi amatpersonas piekļūst liela apjoma privātai informācijai, kurai pat hipotētiskā līmenī nevar būt saistība ar kriminālprocesā pierādāmiem apstākļiem. Turpretī elektronisko ierīču ilgstoša aizturēšana liedz personai gūt labumu no sava īpašuma, kas nereti rada būtisku aizskārumu šo personu interesēm.

¹³ *Теория доказательств в советском уголовном процессе. Издание второе, исправленное и дополненное.* Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я. и др. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 366.

¹⁴ *Electronic Evidence. Third edition.* Mason S., Weir G. R. S., Schafer B. etc. London: LexisNexis' Butterworths, 2012, p. 23–68.

¹⁵ ISO/IEC 27037:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. Pieejams: http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=44381 [skatīts 2017. gada 22. janvārī].

¹⁶ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

¹⁷ Kratišanas protokols kriminālprocesā Nr. 16870001216 (nepublicēts).

¹⁸ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *ILIYA STEFANOV v. BULGARIA, WIESER AND BICOS BETEILIGUNGEN GmbH v. AUSTRIA, MISAN v. RUSSIA*.

Kriminālprocesuālajā teorijā ir noteikts, ka pierādījumu iegūšanas priekšrakstiem jāreglamentē šādi elementi:

- 1) darbības dalībnieku loks;
- 2) darbības laiks;
- 3) darbības pamats;
- 4) ziņu veids, kuru iegūšanai ir paredzēta attiecīgā darbība;
- 5) paņēmieni un darbības, kas lietojamas pierādījuma iegūšanā;
- 6) paņēmieni un darbību kārtība;
- 7) līdzekļi, kas nodrošina pierādījumu veselumu un ticamību;
- 8) līdzekļi, kas nodrošina pierādījumu iegūšanas un pārbaudes vispusīgumu;
- 9) līdzekļi, kas novērš nepamatotu iejaukšanos personas interesēs, nodrošina drošību, personas cieņas aizsardzību;
- 10) detalizēti pierādījumu nostiprināšanas un pārbaudes priekšraksti.¹⁹

Esošajā elektronisko pierādījumu iegūšanas reglamentācijā nav saskatāmi trūkumi attiecībā uz pirmajiem trim elementiem. Šobrīd Kriminālprocesā paredzēto izmeklēšanas darbību ietvaros ir iespējams iegūt elektronisko pierādījumu, piemēram, pieprasot automatizētās datu apstrādes sistēmā saglabāto datu atklāšanu un izsniegšanu (Kriminālprocesa likuma 192. pants) vai iesniedzot elektronisko pierādījumu pēc procesa virzītāja pieprasījuma (Kriminālprocesa likuma 190. pants) u. tml. Šīm darbībām Kriminālprocesa likums nosaka gan dalībnieku loku, gan izpildes laiku, gan juridisko pamatu.

Diemžēl pārējos elektroniskā pierādījuma iegūšanas reglamentācijas elementos Kriminālprocesa likums ir vai nu nepilnīgs (piemēram, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 186. pantu izņemšana ir vērsta uz priekšmetu vai dokumentu atņemšanu, tādējādi radot neskaidrību par elektroniskā pierādījuma kā patstāvīga pierādījuma izņemšanas iespēju), vai pilnībā klusē (piemēram, Kriminālprocesa likumā nav noregulējuma, kas, ņemot vērā elektroniskā pierādījuma iepriekš minētās īpatnības, paredzētu attiecīgā pierādījuma iegūšanas paņēmienus un darba kārtību). Šo situāciju varētu labot, paredzot vispārīgus noteikumus gadījumiem, kad izmeklēšanas darbībā tiek iegūts elektroniskais pierādījums. No juridiskās tehnikas viedokļa tas varētu būt jauns, patstāvīgs pants, kas seko Kriminālprocesa likuma 139. pantam.

Analizējot Kriminālprocesa likuma izmeklēšanas darbību regulējumu no elektronisko pierādījumu iegūšanas viedokļa, šā raksta autors izdarīja vēl vienu secinājumu, proti, ka Kriminālprocesa likumā paredzētais regulējums elektroniskā pierādījuma iegūšanai ir fragmentārs un nepilnīgs.

Tieša vai netieša atsauce uz elektronisko pierādījumu vai kazuistiska norāde par rīcību ar to ir konstatējama vairākās Kriminālprocesa likuma tiesību normās – Kriminālprocesa likuma 160. panta sestajā daļā, 190. panta pirmajā daļā, 191., 192., 219. un 220. pantā.

Kriminālprocesa likuma 160. panta sestā daļa paredz, ka automatizētās datu apstrādes sistēmas (tās daļas) apskati parasti uz vietas neveic, bet šo sistēmu (tās daļu) izņem, nodrošinot datu veseluma saglabāšanu neizmainītā stāvoklī. Šis regulējums pelna kritiku, jo neatbilst aktuālajai Eiropas Cilvēktiesību tiesas

¹⁹ Теория доказательств в советском уголовном процессе. Издание второе, исправленное и дополненное. Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я. и др. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 367.

judikatūrai, atbilstoši kurai tiesa vēlas ierobežot elektronisko ierīču izņemšanu.²⁰ Tādējādi izmeklēšanas principam vajadzētu būt tieši pretējam esošajai tiesību normas redakcijai.

Kriminālprocesa likuma 190. panta pirmā daļa paredz, ka procesa virzītājs ir tiesīgs rakstveidā pieprasīt no personām kriminālprocesam nozīmīgus dokumentus un ziņas par faktiem, tai skaitā elektroniskas informācijas vai dokumenta formā, kas apstrādātas, uzglabātas vai pārraidītas, izmantojot elektroniskās informācijas sistēmas. Arī šis regulējums pelna kritiku. Nav saprotams, kādēļ tiesību normā ziņas par faktiem elektroniskas informācijas formā tiek nošķirtas no ziņām par faktiem elektroniska dokumenta formā. Vai Kriminālprocesa likums šeit vēlas izšķirt jaunu pierādījuma veidu – elektronisko dokumentu? Un, ja tā, vai šis pierādījums būs klasificējams kā dokuments Kriminālprocesa likuma 135. panta izpratnē vai kā elektroniskais pierādījums Kriminālprocesa likuma 136. panta izpratnē.

Kriminālprocesa likuma 191. un 192. pants regulē elektroniskās informācijas sistēmā esošo datu saglabāšanu, to atklāšanu un izsniegšanu. Šis regulējums ir izstrādāts labāk, acīmredzot primāri domājot par elektronisko pierādījumu, taču arī tajā ir trūkumi. Kriminālprocesa likuma 191. un 192. pants atsaucas uz elektroniskā pierādījuma iegūšanu no elektroniskās informācijas sistēmām. Taču zināms, ka pamatjēdziens šīm sistēmām, vadoties pēc Kriminālprocesa likuma 136., 219. un 220. panta un no materiālajām krimināltiesību normām (Krimināllikuma²¹ 78. panta otrā daļa, 88. panta otrā daļa, 149.¹ panta otrā daļa utt.), ir cits, proti, tās ir automatizētas datu apstrādes sistēmas.

Visbeidzot Kriminālprocesa likuma 219. un 220. pants attiecīgi paredz elektroniskā pierādījuma iegūšanu, veicot automatizētas datu apstrādes sistēmā esošo datu kontroli, kā arī pārraidīto datu kontroli. Šis ir vislabāk elektronisko pierādījumu iegūšanai izstrādātās tiesību normas Kriminālprocesa likumā. Un, ja vien likumdevējs būtu paredzējis vispārīgus noteikumus elektronisko pierādījumu iegūšanai (par ko raksta autors ir izteicies iepriekš), pret Kriminālprocesa likuma 219. un 220. pantu aplūkojamā jautājuma sakarā iebildums celt nevarētu.

Taču lielāka problēma saistībā ar elektroniskā pierādījuma iegūšanu ir nevis Kriminālprocesa likuma regulētajos gadījumos, kas saistās jau ar specifiskiem elektroniskā pierādījuma satura avotiem (automatizētās datu apstrādes sistēmām), bet neregulētajos gadījumos, kad elektroniskā pierādījuma satura avots ir daudz ikdienišķāks un tai pašā laikā arī daudz izplatītāks. Kriminālprocesa likumā nav skaidras norādes par to, kā jārisina elektronisko pierādījumu iegūšana no datoriem, telefoniem, datu nesējiem u. tml. Tādās plaši izplatītās izmeklēšanas darbībās kā izņemšana un kratīšana elektroniskā pierādījuma iegūšana tiešā veidā nav paredzēta vispār. Vai tas nozīmē, ka šajās izmeklēšanas darbībās tā nav atļauta?

Gan Kriminālprocesa likuma 179. pants, kas nosaka kratīšanas tvērumu, gan 186. pants, kas nosaka izņemšanas tvērumu, paredz, ka šo izmeklēšanas darbību objekts var būt dokuments. Ja elektronisko pierādījumu pēc analogijas atzīst par dokumentu, problēmai ir risinājums. Kriminālprocesa likums pieļauj šādas analogijas pastāvēšanu, jo Kriminālprocesa likuma 135. panta otrā daļa paredz, ka dokuments var saturēt ziņas par faktiem ne vien rakstveidā, bet arī citā formā, tātad

²⁰ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *ILIYA STEFANOV v. BULGARIA, WIESER AND BICOS BETEILIGUNGEN GmbH v. AUSTRIA, MISAN v. RUSSIA*.

²¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

arī elektroniski. Šāda analogija kā elektroniskā pierādījuma reglamentācijas veids ir izmantota arī ārvalstīs.²²

Lai gan Kriminālprocesa likums pieļauj elektroniskā pierādījuma un dokumenta analogiju, šobrīd to var uzskatīt tikai kā praktisku problēmas risinājumu, bet ne kā juridiski teorētisku uzstādījumu. To var pamatot ar apsvērumu, ka elektroniskā pierādījuma un dokumenta analogija šobrīd Latvijā nav sistēmiska kaut vai tādēļ, ka Kriminālprocesa likumā pastāv divi savstarpēji konkurējoši, bet ne papildinoši pierādījumu veidi. Nedz Kriminālprocesa likuma 135. pants, nedz 136. pants neparedz kādas īpašas šo pierādījumu nošķiršanas pazīmes, un tas nozīmē, ka vienu un to pašu pierādījumu (ja vien tas ir elektroniskas informācijas formā) vienlaikus var atzīt gan par elektronisku pierādījumu, gan dokumentu. Par šo problēmu jau tūlīt pēc Kriminālprocesa likuma pieņemšanas rakstīja profesore Ā. Meikališa un profesore K. Strada-Rozenberga.²³ Diemžēl 10 gadu laikā risinājums šim jautājumam nav atrasts.

Neskatoties uz minēto, raksta autors uzskata, ka elektroniskā pierādījuma un dokumenta analogija ir iespējama. Ideja par šo analogiju ir ļoti sena, un tā ir nostiprinājusies Latvijas tiesiskajā apziņā,²⁴ tādēļ būtu pamatoti to attīstīt. Taču šī attīstība ir iespējams nākotnes sasniegums, kas tikai apstiprina, ka šobrīd elektroniskā pierādījuma iegūšanas reglamentācija ir ar būtiskiem trūkumiem.

Kopsavilkums

Rakstā veiktā analīze ļauj izdarīt vairākus secinājumus:

1. Kriminālprocesa likumā paredzētā elektroniskā pierādījuma definīcija ir formulēta plaši, un par elektronisku pierādījumu atzīst jebkuru pierādījumu elektroniskas informācijas formā.
2. Elektroniskā pierādījuma iegūšanas kriminālprocesuālajā reglamentācijā Latvijā ir saskatāmi divi būtiski trūkumi:
 - 2.1. tajā iztrūkst vispārīgi noteikumi elektroniskā pierādījuma iegūšanai. Šis trūkums būtu novēršams, paredzot šādus noteikumus;
 - 2.2. Kriminālprocesa likumā paredzētais regulējums elektroniskā pierādījuma iegūšanai ir fragmentārs un nepilnīgs, tādēļ tas ir pilnveidojams.
3. Ir jāveic tiesībspolitiska izšķiršanās par elektroniskā pierādījuma un dokumenta analogijas uzturēšanu vai atteikšanos no tās. Arī pirmajā gadījumā Kriminālprocesa regulējums elektroniskā pierādījuma iegūšanā ir pārskatāms, lai nodrošinātu idejas sistēmismu.

²² *Electronic Evidence. Third edition.* Mason S., Weir G. R. S., Schafer B. etc. London: LexisNexis' Butterworths, 2012, p. 23.

²³ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, 2006, 13. jūn., Nr. 23.

²⁴ Balodis-Bolužs J. Tiesiskās realitātes veidošana ar tiesību imperatīviem: Elektroniskā pierādījuma institūta attīstība kriminālprocesā Latvijā. *Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences "Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi"* raksti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 405.–414. lpp.

SEKCIJA

“VALSTSTIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS”

APSTĀKĻI, KAS ATBRĪVO NO ADMINISTRATĪVĀS ATBILDĪBAS

CIRCUMSTANCES PRECLUDING ADMINISTRATIVE LIABILITY

Edvīns Danovskis, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras docents

Summary

The current article contains an analysis of circumstances excluding administrative liability (necessary self-defence and extreme necessity) and criteria of fault in the Latvian administrative offence law. The application of those legal preconditions of administrative liability in the courts show that the current legal provisions are sufficient and circumstances precluding administrative liability are established rarely.

Atslēgvārdi: galējā nepieciešamība, nepieciešamā aizstāvēšanās, vainojamība

Keywords: necessary self-defence, extreme necessity, fault

Ievads

Šajā rakstā atspoguļotā pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā¹ (turpmāk – Kodekss) un topošajā Administratīvo pārkāpumu procesa likumā² paredzētie gadījumi, kad par prettiesisku rīcību atbildību tomēr nepiemēro, ir pietiekami un palīdz sasniegt taisnīgus risinājumus administratīvo pārkāpumu lietās. Pētījums izstrādāts valsts pētījumu programmas 2014.–2017. gadam “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai” EKOSOC-LV projekta “Ilgspējīga tautsaimniecības transformācijas tiesiskā ietvara efektivitātes paaugstināšanas modeļa izstrāde” ietvaros. Pētījumā galvenokārt izmantoti tiesu nolēmumi, kuru atlases nosacījumi paskaidroti rakstā, kā arī salīdzinošā metode, izmantojot Vācijas, Austrijas un Krievijas likumus, kuri regulē administratīvo atbildību.

1. Apstākļi, kas izslēdz administratīvo atbildību

Kodeksā ir noteikti divi apstākļi, kas izslēdz administratīvo atbildību – galējā nepieciešamība un nepieciešamā aizstāvēšanās. Šie atbildību izslēdzošie apstākļi

¹ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=89648> [skatīts 31.03.2017.].

² Administratīvo pārkāpumu procesa likums. Likumprojekts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimails12.nsf/WEBRespDocumByNum?OpenView&restricttocategory=16/Lp12|2521> [skatīts 31.03.2017.].

Kodeksā iekļauti jau kopš tā pieņemšanas, un pēc būtības to formulējumi kopš Kodeksa pieņemšanas nav grozīti. Šie apstākļu formulējumi bija aizgūti no 1961. gadā pieņemtā Latvijas PSR Kriminālkodeksa,³ kurā arī bija noteikti tikai šie krimināl-atbildību izslēdzošie apstākļi. Kā zināms, tad šobrīd Krimināllikumā ir paredzēti vēl trīs citi krimināl-atbildību izslēdzoši apstākļi – attaisnojams profesionālais risks, aizturēšana, radot personai kaitējumu, un noziedzīgas pavēles un noziedzīga rikojuma izpildīšana. Līdz ar to varētu vaicāt, vai Kodeksā noteikto administratīvo atbildību izslēdzošo apstākļu regulējumu vajadzētu papildināt ar citiem. Tiesu prakses analīze parāda, ka šādas vajadzības nav, un jau esošie atbildību izslēdzošie apstākļi tiesu nolēmumos tiek konstatēti reti.

Tiesu praksē no abiem administratīvo atbildību izslēdzošajiem apstākļiem biežāk pieminētais ir galējā nepieciešamība. Kodeksa 17. pantā galējā nepieciešamība ir formulēta šādi: “Pie administratīvās atbildības nav saucama persona, kaut arī tā izdarījusi šajā kodeksā vai citos normatīvajos aktos, kas nosaka administratīvo atbildību par administratīvajiem pārkāpumiem, paredzētu darbību, ja tā rīkojusies galējās nepieciešamības stāvoklī, tas ir, lai novērstu briesmas, kas draud valsts vai sabiedriskajai kārtībai, īpašumam, pilsoņu tiesībām un brīvībām, noteiktajai pārvaldes kārtībai, ja šīs briesmas konkrētajos apstākļos nav bijis iespējams novērst ar citiem līdzekļiem un ja nodarītais kaitējums ir mazāks nekā novērstais.” Galējā nepieciešamība ir pieminēta 136 tiesu nolēmumos administratīvo pārkāpumu lietās, kas pieņemti līdz 2017. gada 27. februārim,⁴ taču no šiem nolēmumiem tikai 36 nolēmumos pēc būtības ir apsvērts arguments par iespējamu galējo nepieciešamību. Galējo nepieciešamību tiesa ir konstatējusi tikai divos gadījumos.

Lielākā daļa no nolēmumiem, kuros pie administratīvās atbildības saucamā persona centusies apelēt pie galējās nepieciešamības, ir pieņemti lietās par administratīvajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē. Raksturīgi piemēri ir šādi – kā attaisnojums auto novietošanai neatļautā vietā ir norādīta nepieciešamība ar citu auto vest slimu cilvēku uz ārstniecības iestādi.⁵ Attaisnojums braukšanai alkohola reibumā bijis gan nepieciešamība aizturēt zagļus un novērst īpašuma izlaupišanu,⁶ gan bēgt no uzbrucējiem.⁷ Savukārt iemesls krustojuma šķērsošanai pie sarkanās gaismas bijis gan fakts, ka braucējs bailēs par mātes dzīvību un veselību steigšus centies nogādāt viņai medikamentus, kas atradušies viņa auto,⁸ gan arī uz ceļa esošais melnais ledus.⁹ Savdabīgs attaisnojums braukšanai bez transportlīdzekļa vadīšanas tiesībām izvirzīts lietā, kur pie administratīvās atbildības saukts veterinārs, kuram Jelgavas pilsētas pašvaldība deleģējusi klaiņojošo dzīvnieku izķeršanu – viņš braucis bez transportlīdzekļa vadīšanas tiesībām, jo viņam pazīstamais

³ *Latvijas PSR Kriminālkodekss. Latvijas PSR spēkā esošo likumdošanas aktu sistematiskais krājums. XXVII sadaļa. Kriminālā likumdošana.* Rīga: Latvijas PSR Tieslietu ministrija, 1977.

⁴ Meklēšana notika, izmantojot portālu manas.tiesas.lv, administratīvo pārkāpumu lietās pieņemtajos nolēmumos meklējot jēdzienu “galējās nepieciešamības”.

⁵ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2016. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. 132011714. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/265441.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

⁶ Vidzemes apgabaltiesas 2016. gada 15. marta spriedums lietā Nr. 108007415. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/254582.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

⁷ Zemgales apgabaltiesas 2014. gada 25. septembra spriedums lietā Nr. 115015314. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/186833.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

⁸ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2016. gada 21. janvāra spriedums lietā Nr. 130048915. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/252637.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

⁹ Rīgas apgabaltiesas 2015. gada 11. decembra spriedums lietā Nr. 133022315. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/243664.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

“šoferis” nav bijis sazvānāms, bet pārkāpums izdarīts, “lai dotos glābt cietušo kaijaku un pasargātu Jelgavas iedzīvotājus no trokšņa un no neparedzamām, nepatīkamām un traumējošām situācijām”.¹⁰ Vairumā no šīm lietām arguments par galējās nepieciešamības apstākļiem noraidīts tādēļ, ka fakti, kas tos apliecina, nebija pierādīti.

Tikai vienā lietā tiesa ir atzinusi, ka ceļu satiksmes noteikumu pārkāpums – pārbraukšana nepārtrauktajai līnijai – izdarīts apstākļos, kas izslēdz administratīvo atbildību. Pie administratīvās atbildības tika saukts autobusa vadītājs, kurš bija spiests pārbraukt nepārtrauktajai līnijai (iebraukt pretējā braukšanas joslā vietā, kur tas aizliegts) tādēļ, ka autobusam tuvu priekšā braucošais policijas auto strauji sācis bremsēt. Pārbaudot videoierakstu, tiesa atzina, ka autobusa vadītājs “apzinoties pasažieru autobusa masu, kas vairākkārt pārsniedz vieglā automobiļa masu, turklāt ar 44 pasažieriem, nevar nobremzēt tikpat ātri kā vieglais automobilis un tā bremsēšanas ceļš ir daudz garāks”.¹¹

Galējās nepieciešamības esība apsvēta arī divās lietās, kurās amatpersonai piemērots sods par pārkāpumiem publisko iepirkumu procedūras norisē. Vienā lietā pašvaldības amatpersona sodīta par likumam pretēju publisko iepirkumu līguma grozījumu izdarīšanu. Amatpersona cita starpā izvirzīja argumentu, ka būtiskais līguma grozījums – līguma izpildes termiņa pagarinājums – bijis nepieciešams, lai nezaudētu Eiropas Savienības finansējumu. Tiesa šo faktu neuzskatīja par tādu, kas izslēgtu administratīvo atbildību.¹² Otrā lietā tiesai bija jāvērtē pašvaldības iestādes vadītāja atbildība par Publisko iepirkumu likumam neatbilstošas iepirkumu procedūras izvēli. Tiesa spriedumā konstatēja, ka iepirkuma procedūras norise un izvēle esot bijusi citas pašvaldības iestādes kompetence, iestādes vadītājs tikai esot parakstījis līgumu, bet par iepirkuma procedūru neesot bijis atbildīgs. Turklāt līgums par pašvaldības publiskā lietošanā esošo teritoriju sakopšanu esot bijis jānoslēdz steidzami, citādi cietīšot sabiedrības intereses. No apelācijas instances tiesas sprieduma izriet šādi pirmās instances tiesas secinājumi: “Jebkurā gadījumā atbildības pamatam ir jākonstatē kumulatīvs apstākļu kopums – līguma vai vienošanās noslēgšana atbilst personas gribai, kā arī iepirkuma procedūras piemērošanas nepieciešamība un procedūras veida izvēle ir saistāma ar personas gribas momentu un ir tieši atkarīga no personas subjektīvās attieksmes un personiskās izvēles. Pat ja pieļauj, ka atbildības iestāšanās pamata konstatēšanai ir pietiekami ar līguma vai vienošanās parakstīšanu, kā to secinājis Iepirkumu uzraudzības birojs, vienlaicīgi konstatējot Publisko iepirkumu likuma normu pārkāpumu, kurā persona nav vainojama, tad konkrētajā lietā konstatētie apstākļi jebkurā gadījumā norāda uz to, ka /pers. A/, apzinoties, ka ir piemērota nepareiza iepirkuma procedūra, un noslēdzot līgumu, lai novērstu sabiedrības locekļu veselības un drošības apdraudējumu, ir rīkojies galējas nepieciešamības stāvoklī, tādēļ no administratīvās atbildības būtu atbrīvojams jebkurā gadījumā.”¹³ Apelācijas instances tiesa šiem nepareizajiem motīviem pievienojās.

¹⁰ Zemgales apgabaltiesas 2015. gada 5. oktobra spriedums lietā Nr. 115022415. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/233791.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

¹¹ Ventspils tiesas 2015. gada 29. janvāra spriedums lietā Nr. 140025214. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/205170.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

¹² Kurzemes apgabaltiesas 2015. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 120029514. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/209723.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

¹³ Latgales apgabaltiesas 2016. gada 16. jūnija spriedums lietā Nr. 126005616. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/270388.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

Pirmkārt, aplams ir uzskats, ka iestādes vadītājs nav saucams pie administratīvās atbildības, jo iepirkuma procedūras izvēle esot citas pašvaldības iestādes kompetence. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 68. panta pirmā daļa noteic, ka “par pārvaldes lēmuma lietderību un tiesiskumu atbild tā pieņēmējs”. Tas, ka citas struktūrvienības vai amatpersonas kompetencē ir lēmuma iepriekšēja pārbaude (kā šajā gadījumā – domes administrācijas Iepirkumu daļai), iestādes vadītāju no atbildības neatbrīvo. Otrkārt, šajā situācijā acīmredzami nav konstatējams obligāts galējās nepieciešamības priekšnoteikums – “šīs briesmas konkrētajos apstākļos nav bijis iespējams novērst ar citiem līdzekļiem”. Nedz pasūtītājs, nedz amatpersona, kas paraksta iepirkuma līgumu, nav tiesīga atteikties piemērot likumā noteiktās iepirkuma procedūras, atsaucoties uz to, ka “līgums noslēgts pēdējā brīdī”, “līguma nenoslēgšana apdraudētu valsts pārvaldes funkciju izpildi” u. tml. Fakts, ka līgums nav laikus noslēgts, ir saistīts tikai ar pašas valsts pārvaldes iestādes darba organizāciju. Līdz ar to no līguma novēlotas noslēgšanas iestāde būtu varējusi izvairīties.

Nepieciešamā aizstāvēšanās kā administratīvo atbildību izslēdzošs apstāklis tiesu nolēmumos ir sastopama retāk (pieminēta 55 reizes),¹⁴ un pārsvarā tā mēdz būt aktuāla lietās par maznozīmīga miesas bojājumu nodarīšanu. Saeimas otrajā lasījumā pieņemtajā Administratīvo pārkāpumu procesa likumā¹⁵ paredzēti vēl divi administratīvo atbildību izslēdzoši apstākļi: aizturēšana, radot personai kaitējumu, un attaisnojams profesionālais risks. Aizturēšana, radot personai kaitējumu, kā atbildību izslēdzošs apstāklis praksē varētu būt piemērojams vien nelielā skaitā pārkāpumu – visticamāk, tikai lietās par maznozīmīgu miesas bojājumu nodarīšanu. Savukārt profesionālā riska kā atbildību izslēdzoša apstākļa piemērošana ir retums krimināllietās,¹⁶ tādēļ vēl jo vairāk jāšaubās, vai tam varētu būt praktiska nozīme administratīvo pārkāpumu lietās. Arī citu valstu likumos par administratīviem pārkāpumiem apstākļi, kas izslēdz administratīvo atbildību, ir līdzīgi Kodeksā šobrīd noteiktajiem – Vācijas Administratīvo pārkāpumu likuma¹⁷ 15. un 16. pantā ir regulēta nepieciešamā aizstāvēšanās un nepieciešamība, Austrijas Administratīvo pārkāpumu likuma¹⁸ 6. pantā noteikts, ka par pārkāpumu nav paredzēts sods, ja pārkāpums izdarīts ārkārtas apstākļos vai tas ar likumu ir atļauts. Krievijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā¹⁹ atbildību izslēdzošs apstāklis ir tikai galējā nepieciešamība.

2. Apstākļi, kas izslēdz vainojamību

Apstākļi, kas izslēdz administratīvo atbildību ir apsverami tad, ja personas darbība (bezdarbība) atbilst visām administratīvā pārkāpuma sastāva pazīmēm, tostarp vainojamībai. Taču, ja šādu apstākļu nav, tad personai, kas izdarījusi

¹⁴ Meklēšana notika, izmantojot portālu manas.tiesas.lv, administratīvo pārkāpumu lietās pieņemtajos nolēmumos meklējot jēdzienu “nepieciešamā aizstāvēšanās”.

¹⁵ Administratīvo pārkāpumu procesa likums. Likumprojekts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/WEBRespDocumByNum?OpenView&restricttocategory=16/Lp12|2521> [skatīts 31.03.2017.].

¹⁶ Publiski pieejamā tiesu praksē nav atrodams neviens gadījums, kad būtu konstatēts šis atbildību izslēdzošais apstāklis.

¹⁷ Gesetz über Ordnungswidrigkeiten. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/owig_1968/index.html [skatīts 31.03.2017.].

¹⁸ Verwaltungsstrafgesetz. Pieejams: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erw/ERV_1991_52/ERV_1991_52.pdf [skatīts 31.03.2017.].

¹⁹ Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях. Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/ [skatīts 31.03.2017.].

prettiesisku darbību (bezdarbību), vēl paliek iespēja atsaukties uz apstākļiem, kas izslēdz vainojamību. Viens no tādiem apstākļiem ir tā saucamā kļūda (angl. – *Error*, vāc. – *Irrtum*). Piemēram, Vācijas Administratīvo pārkāpumu likuma 11. pantā noteikts, ka pārkāpums, kura izdarīšanas brīdī pārkāpējs nav apzinājies pārkāpumu veidojošu faktu, nav uzskatāms par izdarītu ar nodomu. Tā paša panta otrajā daļā noteikta arī juridiskā kļūda – ja pārkāpējs nav apzinājies savas darbības prettiesiskumu tādēļ, ka nav zinājis tiesību aktu, viņš par pārkāpumu nav vainojams, ja vien viņš no šīs kļūdas nevarēja izvairīties. Latvijas administratīvo pārkāpumu tiesībās juridiskā kļūda attiecībā uz tiesību normu ievērošanu nav iespējama, jo neviens nevar aizbildināties ar tiesību normu nezināšanu.²⁰ Turpretim var pastāvēt kļūda attiecībā uz citu tiesību aktu apzināšanos. Piemēram, persona nav pamanījusi ceļa zīmi tādēļ, ka tā pagriezta otrādi vai ir nogāzta. Formāli šā ceļa zīme šajā vietā ierobežo, piemēram, atļauto braukšanas ātrumu, taču persona šo zīmi objektīvi nevar ieraudzīt un tādēļ nezina, ka attiecīgajā vietā braukšana ir aizliegta. Līdzīgi arī personu nevar sodīt par valsts amatpersonas deklarācijas neiesniegšanu, ja persona, kura uzskatāma par valsts amatpersonu saskaņā ar likuma “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”²¹ 4. panta otro daļu (t. s. atvērtais valsts amatpersonas jēdziens), ir iekļauta valsts amatpersonu sarakstā (deklarāciju ir pienākums iesniegt viena mēneša laikā), taču viņai par šo lēmumu nav paziņots. Šādos un līdzīgos gadījumos fiziskā persona var atsaukties uz to, ka tai nebija iespējams apzināties, ka viņas darbība (bezdarbība) ir prettiesiska. Līdz ar to persona par attiecīgo darbību (bezdarbību) nav vainojama.

Īpaša situācija praksē pastāv attiecībā uz juridisku personu vainojamību. Lai arī šobrīd Kodekss juridisko personu atbildības priekšnoteikumus nenosaka, tiesu praksē jau kopš 2009. gada tiek izmantots šāds vispārējs juridiskas personas vainojamības formulējums: “pirmkārt, vai juridiskajai personai bija iespēja nodrošināt noteikumu ievērošanu, par kuru pārkāpšanu ir paredzēta administratīvā atbildība, un, otrkārt, vai juridiskā persona veica nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu šo noteikumu ievērošanu”.²² No šīs tēzes varētu secināt, ka juridiska persona nav vainojama, ja 1) tai nebija iespēja nodrošināt noteikumu ievērošanu; 2) bija iespēja nodrošināt noteikumu ievērošanu un juridiskā persona veica visus nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu šo noteikumu ievērošanu. Līdzīgi juridiskas personas atbildības priekšnoteikumi atrodami, piemēram, Čehijas Banku likuma²³ 36. i panta trešajā daļā: “Juridiska persona neatbild par administratīvo pārkāpumu, ja tā pierāda, ka ir veikusi katru pasākumu, ko bija iespējams veikt, lai novērstu prettiesisko rīcību.”

Atsauce uz minēto Augstākās tiesas nolēmumu atrodama daudzās lietās, kurās pie administratīvās atbildības saukta juridiska persona, taču tikpat kā nav tādu lietu, kurās būtu konstatēti šie juridiskas personas vainojamību izslēdzošie apstākļi. Kā izņēmumu var minēt lietu, kurā Valsts ieņēmumu dienests uzlicis

²⁰ Sal. ar Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 2. panta otro daļu; sk. arī: Krastiņš U. *Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 190. lpp.

²¹ Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LV likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 9. maijs, Nr. 69 (2644).

²² Augstākās tiesas 2009. gada 5. marta spriedums lietā Nr. SKA-19/2009, 19. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/13098.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

²³ Act of 20 December 1991 on Banks. Pieejams: www.cnb.cz/en/legislation/acts/download/act_on_banks.pdf [skatīts 31.03.2017.].

administratīvo sodu juridiskai personai par muitas režīma piemērošanu kontrafaktām precēm – rotaļlietām. Tiesa atcēla lēmumu par administratīvā soda uzlikšanu, jo konstatēja, ka juridiskajai personai nebija pamata šaubām, ka pasūtītās preces varētu būt kontrafaktas: “Iestādes viedoklis būtu pamatots tikai tādā gadījumā, ja Iestāde būtu pierādījusi, ka komersantam, pasūtot un saņemot preci, vajadzējis pastāvēt šaubām gan par pārdevēju, gan preču autentiskumu. Piemēram, ja sūdzības iesniedzējs kā komersants būtu pasūtījis nekonkrētu preci vai zīmola preces, kuru cena neatbilstu vispārzināmajām, vai prece tiktu pasūtīta, izmantojot iepriekš nezināmus informācijas katalogus. Lietā Iestāde nav konstatējusi, ka sūdzības iesniedzējam bija pamats aizdomām, ka prece, kuru viņš pasūtījis interneta vietnē un iegādājies, varētu būt neatbilstoša katalogos norādītajai un tā varētu būt kontrafakta, vai sūdzības iesniedzējam par pasūtījumu vajadzējis rasties šaubām, tas ir, ka ir pastāvējušas kādas pazīmes par to, kas to apliecinātu.”²⁴

Atsevišķās lietās tiesa juridiskas personas iespēju novērst pārkāpumu apsver diezgan pamatīgi un izvirza augstus rūpības standartus. Piemēram, izskatot lietu, kurā juridiskai personai uzlikts sods par alkoholisko dzērienu pārdošanu nepilngadīgai personai, juridiska persona norādījusi, ka “ir veikusi daudz un dažādas darbības, lai tiktu novērsti riski, lai alkohols netiktu pārdots nepilngadīgām personām – izstrādāta brīdinājuma–atgādinājuma sistēma, pārdevēji katru rītu, uzsākot darbu, parakstās par to, ka ir informēti un iepazinušies ar alkoholisko dzērienu mazumtirdzniecības noteikumiem, pie katras kases novietots uzraksts par to, ka personām no 18 līdz 25 gadiem pašiem ir jāuzrāda dokumenti, iegādājoties alkoholiskos dzērienus”²⁵ Turpretim tiesa norādīja, “ka minēto nevar uzskatīt par apstākli, lai atbrīvotu sūdzības iesniedzēju no administratīvās atbildības, jo pasākumu pietiekamības kritērijs nav strikti nosakāms, jo darbs ar personālu ir dinamisks process. Pārkāpuma nepieļaušana neapšaubāmi ir saistīta arī katra individuāla darbinieka personiskajām īpašībām un tiesiskās apziņas līmeni. Citiem vārdiem, ja kādam atsevišķam darbiniekam (vai pat veselam veikala kolektīvam) noteikumu ievērošanai ir pilnībā pietiekami ar formālu iepazīstināšanu ar tiem, tad citam var būt nepieciešama sistemātiska atgādināšana, uzraudzība utt. [...] Proti, tas vien, ka pārdevēja ir parakstījusies par to, ka ir informēta par alkoholisko dzērienu pārdošanas noteikumiem, nenozīmē, ka sūdzības iesniedzēja ir izdarījusi visu iespējamo, lai nodrošinātu darbiniekus ar alkoholisko dzērienu realizācijas ierobežojumiem. Darba devējam atbilstoši pasākumi bija jāparedz jau personāla atlases un sākotnējās apmācības posmā, ņemot vērā šā aizlieguma īpašo mērķi – aizsargāt sabiedrības veselību. Turklāt dažādu pasākumu efektivitāte ir periodiski jāpārbauda. Ir svarīgi arī veicināt darba devēja interesēs darbojošos personu izpratni par tiesību normās paredzētā aizlieguma mērķi, nevis tikai tā formālo raksturu. Taču ikvienai personai ir jāapzinās un jāizprot, ka sabiedrības veselības intereses ir vitāli svarīgas un tāpēc sevišķi aizsargājamas, un darba devējam ir īpaši jāveicina tā izpratne, ko nav iespējams panākt, tikai formāli izskaidrojot kādus priekšrakstus un atgādinot par tiem. [...] Tiesa uzskata, ka darba devējam jau personāla atlases procesā būtu bijis jāizvērtē gan pārdevējas piemērotība amatam (rūpīgums, uzmanība), gan pienākumu izpildes gaitā savlaicīgi jākonstatē iespējamie riska faktori (disciplinētība,

²⁴ Rīgas rajona tiesas 2016. gada 15. augusta spriedums lietā Nr. 133089415. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/291181.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

²⁵ Rīgas rajona tiesas 2016. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. 133079616. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/290676.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

attieksme pret tiesību normu ievērošanu). Tiesa norāda, ka alkoholisko dzērienu tirdzniecības atļaujas (licences) turētāja ir komercsabiedrība, līdz ar to tai arī jānodrošina, lai tiktu ievērotas Alkoholisko dzērienu aprites likuma prasības. [...] Ņemot vērā iesniedzējas komercdarbības īpatnību, kas ietver arī alkoholisko dzērienu tirdzniecību, sūdzības iesniedzējai bija ar īpašu rūpību jānodrošina alkoholisko dzērienu pārdošanas ierobežojumi. Ņemot vērā minēto, tiesa secina, ka izskatāmajā gadījumā uz pārkāpuma konstatēšanas brīdi sūdzības iesniedzēja nebija veikusi visus iespējamus pasākumus, lai nepieļautu, ka tirdzniecības vietā nepilngadīgām personām tiek pārdoti alkoholiskie dzērieni, savukārt sūdzības iesniedzējas veiktās darbības nav sasniegušas savu mērķi, jo sūdzības iesniedzēja darbiniece ir pieļāvusi pārkāpumu un ir izdarīts administratīvais pārkāpums”.²⁶ Tikpat labi šajā nolēmumā nospriesto varētu reducēt līdz šādai tēzei: juridiska persona atbild par alkoholisko dzērienu tirgošanu nepilngadīgajiem neatkarīgi no tā, vai un kādus pasākumus ir veikusi attiecībā uz saviem darbiniekiem.

Jautājums par to, vai juridiskai personai šajā un līdzīgās lietās vajadzēja apzināties pārkāpumu veidojošos faktus un vai šāds pienākums izriet no pietiekama rūpības standarta attiecīgajā nozarē, droši vien būs aktuāls arī citās lietās nākotnē. Taču šobrīd nav pamata uzskatīt, ka vainojamības kritēriju neesība likumā radītu problēmas praksē. Tādēļ arī topošajā Administratīvo pārkāpumu procesa likumā šobrīd ir pietiekami norādīt vainojamību kā vispārēju atbildības priekšnoteikumu, bet izpratni par to veidot uz līdzšinējās teorijas un prakses bāzes.²⁷

Kopsavilkums

1. Kodeksā ir ietverts pietiekams regulējums apstākļiem, kas izslēdz administratīvo atbildību. Gadījumi, kad personas tiek atbrīvotas no administratīvās atbildības sakarā ar galējās nepieciešamības vai nepieciešamās aizstāvēšanās stāvokli tiesu praksē ir retums.
2. Persona, kas saukta pie administratīvās atbildības, var atsaukties arī uz apstākļiem, kas izslēdz vainojamību, piemēram, objektīvu neiespējamību apzināties darbības (bezdarbības) prettiesiskumu, nepārvaramas varas apstākļus u. tml. Šo vainojamību izslēdzošo apstākļu konkretizācija likumā šobrīd nav nepieciešama, un tie ir tālāk attīstāmi juridiskās zinātnes un tiesu prakses mijiedarbībā.

Pētījumu atbalsta Valsts Pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”

²⁶ Rīgas rajona tiesas 2016. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. 133079616. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/290676.pdf> [skatīts 31.03.2017.].

²⁷ Plašāk sk. Danovskis E. The Concept of Fault in Latvian Administrative Law. *Constitutional Values in Contemporary Legal Space II. Collection of Research Papers in Conjunction with the 6th International Scientific Conference of the Faculty of Law of the University of Latvia*. Rīga: University of Latvia Press, 2017, p. 272–279.

PATĒRĒTĀJU TIESĪBU AIZSARDZĪBAS CENTRA KOMPETENCE PATĒRĒTĀJU AIZSARDZĪBAS TIESĪBU STRĪDU RISINĀŠANĀ

COMPETENCE OF THE CONSUMER RIGHTS PROTECTION CENTRE IN RESOLUTION OF DISPUTES REGARDING CONSUMER PROTECTION RIGHTS

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The present article analyses the competence of the Consumer Rights Protection Centre (a responsible Latvian state institution for protection of consumer rights) concerning resolution of disputes of consumer protection rights. The analysis of this competence is carried out within the framework of EU law and national law of Latvia. At the beginning, the article provides an overview of regulation for resolution of consumer protection rights disputes in Latvia within the framework of the Injunctions Directive (Directive 2009/22/EC) and the Latvian Consumer Rights Protection Act. This discussion demonstrates that the competence of the Consumer Rights Protection Centre in resolution of these disputes depends on the fact whether a particular dispute is qualified either as a dispute concerning collective rights of consumers or a dispute of individual rights of consumers. However, the article reveals that both the Latvian legislator and Latvian courts have failed to consider the concept of collective consumer interests from the point of EU law, treating it purely as a national matter. Furthermore, this article analyses the competence issues of that responsible Latvian state institution in relation to both types of disputes. At the end of the article, the conclusion is provided, summarising the discussion reflected in the article and offering solutions for improvement of Latvian regulation concerning the competence of the Consumer Rights Protection Centre in resolution of disputes regarding consumer protection rights.

Atslēgvārdi: patērētājs, patērētāju aizsardzības tiesības, strīdu risināšana, valsts iestādes kompetence, Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, patērētāju kolektīvās intereses, patērētāju individuālās intereses

Keywords: consumer, consumer protection law, resolution of disputes, competence of a state institution, Consumer Rights Protection Centre, collective interests of consumers, individual interests of consumers

1. Ievads

Tiesisko ietvaru patērētāju aizsardzības tiesību regulējumam Latvijā nosaka divējāda rakstura normas. No vienas puses, šīs normas ir ietvertas Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesībās, kuras paredz patērētāju aizsardzības tiesību

regulējumu no dažādiem aspektiem.¹ No otras puses, minētās normas satur Latvijas nacionālie normatīvie akti. Patērētāju tiesību aizsardzības likums² (turpmāk arī – PTAL) uzskatāms par patērētāju aizsardzības tiesību ietvarlikumu, kuru papildina citi normatīvie akti – gan likumi, gan Ministru kabineta un pašvaldību saistošie noteikumi, kā arī Patērētāju tiesību aizsardzības centra (turpmāk – PTAC) iekšējie normatīvie akti (piemēram, skaidrojumu vai vadlīniju³ formā).

Patērētāju tiesību aizsardzības likums kopsakarā ar citiem normatīvajiem aktiem, ietverot transponētās ES tiesību normas, paredz vairākas patērētāju aizsardzības formas. Viena no tām aptver speciālo strīdu risināšanas mehānismu starp patērētāju, no vienas puses, un ražotāju, pārdevēju vai pakalpojuma sniedzēju, no otras, nodrošinot patērētāju aizsardzību un efektīvu šo strīdu risināšanu.

Patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izskatīšanas nozīmīgums saistās gan ar to lomu, kāda patērētāju aizsardzības tiesību regulējumam piešķirta ES līmenī, uztverot to kā vienu no diviem tā sauktajiem **sektorālajiem noteikumiem**⁴ ES tiesībās (otrs ir vides tiesības),⁵ gan ar to, ka ES tiesībās strīdu izskatīšanai saistībā ar ES normu piemērošanu jābūt balstītai arī uz **efektivitātes principu**. Šī principa būtisko lomu patērētāju aizsardzības tiesību regulējumā *expressis verbis* ir atzinusi Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST)⁶. Tātad strīdu izskatīšanas regulējumam jābūt tādām, lai nodrošinātu efektīvu patērētāju aizsardzību likumā paredzētajās patērētāju aizsardzības formās (piemēram, netaisnīgie vai neskaidrie noteikumi tipveida (standarta) līgumos (PTAL 5. un 6. pants)⁷; lietas vai pakalpojuma neatbilstība līgumam (PTAL 13.–14.¹ pants kopsakarā ar 27.–29. pantu); lietas nepiegāde vai pakalpojuma nesniegšana termiņā (PTAL 30. pants); specifiskie patērētāju aizsardzības tiesību līgumu pārkāpumi (PTAL 8.–12.¹ pants); negodīga komercprakse uz Negodīgas komercprakses aizlieguma likuma⁸ pamata u.c.).

Efektīva strīdu izskatīšana ir saistīta ar taisnīguma nodrošināšanu patērētājam kā ekonomiski vājākajai pusei, kas pamatojas uz EST judikatūru jau kopš *Oceano* lietas,⁹ lai līdzsvarotu pušu vienlīdzību tiesiskajās attiecībās, kurās piedalās patērētājs. Līdz ar to no patērētāju aizsardzības tiesību efektivitātes un taisnīguma nodrošināšanas viedokļa patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izskatīšanas mehānismiem jābūt tādiem, lai patērētājs varētu efektīvi un ātri panākt savu likumīgo prasījumu apmierināšanu un tiesību pārkāpuma novēršanu.

¹ Par patērētāju tiesību aizsardzību ES tiesībās no sistēmiskā un atsevišķu institūtu viedokļa sk., piem., Reich N., Micklitz H.-W., Tonner K. *European Consumer Law*. Cambridge: Intersentia, 2014; Weatherill S. *EU Consumer Law and Policy. Second edition*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2013.

² Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 1. apr., Nr. 104/105.

³ Par valsts iestāžu, tai skaitā PTAC, kompetences jautājumiem vadlīniju izdošanā sk. nesen publicēto rakstu žurnālā *Jurista Vārds* (Pastars E., Novicka S., Priekulis J. Iestāžu vadlīnijas – labā prakse vai likuma atrunas principa pārkāpums. *Jurista Vārds*, 2017, 24. janv., Nr. 4.

⁴ LESD 12. pants.

⁵ LESD 11. pants.

⁶ Sk., piem., EST lieta C-169/14 *Juan Carlos Sánchez Morcillo and María del Carmen Abril García v Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA*, 31. rindkopa.

⁷ Par šo aizsardzības formu sk. plašāk Mantrov V. *Necessity for the Improvement of the Regulation of Standard Terms in Latvia / Tipveida līgumu regulējuma pilnveidošanas nepieciešamība Latvijā*, in *Problem Questions of Effective Application of Law, Collection of Papers Presented at the 72th Conference of the University of Latvia*. Rīga: University of Latvia, 2014, pp. 33–44.

⁸ Negodīgas komercprakses aizlieguma likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 12. dec., Nr. 199.

⁹ EST apvienotās lietas C-240/98 līdz C-244/98 *Océano Grupo Editorial SA pret Roció Murciano Quintero (C-240/98) un Salvat Editores SA pret José M. Sánchez Alcón Prades (C-241/98), José Luis Copano Badillo (C-242/98), Mohammed Berroane (C-243/98) un Emilio Viñas Feliú (C-244/98)*, 25. rindkopa.

Kā redzams no patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izskatīšanas prakses, efektīva strīdu izskatīšana ir iespējama administratīvā procesa ietvaros. Šādā gadījumā var izvairīties no tiem faktoriem, kas negatīvi ietekmē patērētāju tiesību aizsardzības prasības tiesvedībā vispārējās jurisdikcijas tiesās,¹⁰ un ātrāk nekā vispārējās jurisdikcijas tiesā panākt ražotājam, pārdevējam vai pakalpojuma sniedzējam saistošu lēmumu. Kā šajā saistībā norādījis Prof. Džefrijs Vūdofs (*Geoffrey Woodroffe*), “nav pietiekami [patērētājiem] demonstrēt, ka viņiem ir prasības tiesība, piemēram, līguma pārkāpuma vai neuzmanības dēļ. Viņu galvenā problēma ir – kā nodrošināt šo tiesību”.¹¹ Uz to, ka vērsšanās vispārējās jurisdikcijas tiesā nav pieņemams risinājums efektīvai patērētāju tiesību aizsardzībai, norādīts arī Latvijas politikas plānošanas dokumentos, kuros uzsvērts, ka “[s]trīdu risināšanas iespējas tiesā tiek izmantotas reti, jo tas ir salīdzinoši dārgs process”.¹²

Tomēr valsts iestāžu iejaukšanās privāttiesību aizsardzībā nav izplatīta. Ar to izskaidrojams fakts, ka ne visās ES dalībvalstīs atbildīgā valsts iestāde patērētāju tiesību aizsardzības nodrošināšanai var pieņemt pārdevējam, ražotājam vai pakalpojuma sniedzējam saistošu lēmumu.¹³ Piemēram, Lielbritānijā¹⁴ valsts iestāžu saistoša lēmuma pieņemšana iespējama vien netaisnīgu tipveida līgumu noteikumu gadījumos.¹⁵

Raksta mērķis ir aplūkot PTAC kā atbildīgās iestādes (kaut ne vienīgās, kura īsteno patērētāju tiesību aizsardzības uzraudzību un kontroli)¹⁶ kompetenci patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izskatīšanā atkarībā no tā, vai konkrētais strīds skar patērētāju kolektīvās vai individuālās intereses ES tiesību un Patērētāju tiesību aizsardzības likuma ietvarā. Raksta sākumā tiek raksturota PTAC kompetence patērētāju aizsardzības strīdu izskatīšanā. Tālāk aplūkots gan patērētāju kolektīvo un individuālo interešu jēdziens, gan PTAC duālā kompetence šo strīdu risināšanā atkarībā no tā, kurš no šiem strīdiem konkrētajā gadījumā ir ticis konstatēts. Rakstā aplūkota ES un nacionālo tiesību normu mijiedarbība PTAC duālās kompetences kontekstā un problēmjautājumi saistībā ar PTAC kompetenci abu patērētāju aizsardzības tiesību strīdu veidu risināšanā.

2. PTAC kompetences regulējums patērētāju aizsardzības strīdu izskatīšanā

Vispirms būtu jāraksturo PTAC kompetences regulējums patērētāju aizsardzības strīdu risināšanā.

¹⁰ Par šiem faktoriem sk. Spiller P., Tokeley K. 16. Individual consumer redress. In: *Howells G., Ramsay L., Wilhelmsson T., Kraft D. Handbook of Research on International Consumer Law*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA; 2011, pp. 482–514.

¹¹ Woodroffe G., Lowe R. *Woodroffe and Lowe's Consumer Law and Practice*, 7th ed. London: Sweet & Maxwell, 2007, p. 221.

¹² Patērētāju strīdu risināšanas un sūdzību izskatīšanas koncepcija, 4. lpp. Pieejams: www.mk.gov.lv/doc/2005/EMkonc_120511_pat_sudz_Inf.938.doc.

¹³ Civic Consulting of the Consumer Policy Evaluation Consortium. Study on the use of Alternative Dispute Resolution in the European Union. Final Report, 16 October 2009, pp. 392–395. Available at http://ec.europa.eu/consumers/archive/redress_cons/adr_study.pdf.

¹⁴ Par patērētāju aizsardzības tiesību strīdu risināšanu administratīvo tiesību kontekstā Lielbritānijā sk. Woodroffe G., Lowe R. *Woodroffe and Lowe's Consumer Law and Practice*, 7th ed. London: Sweet & Maxwell, 2007, pp. 3–6; 299–320.

¹⁵ *Ibid.*, p. 5.

¹⁶ PTAL 24. panta pirmā daļa.

Patērētāju aizsardzības tiesību strīdu risināšanas ietvaru Latvijā nosaka ES normatīvie akti, no kuriem apskatāmās tēmas ietvaros būtu izdalāma Direktīva 2009/22/EK¹⁷ (iepriekš – Direktīva 98/27/EK¹⁸) (turpmāk – Aizliegumu direktīva), Direktīva par patērētāju strīdu alternatīvu izšķiršanu (turpmāk – Alternatīvo patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izšķiršanas direktīva)¹⁹, kā arī Regula par patērētāju strīdu izšķiršanu tiešsaistē saistībā ar tiešsaistes pirkuma (latviešu valodas terminoloģijā – pārdošanas) vai pakalpojuma līgumiem²⁰. Papildus būtu minamas arī direktīvas, kuras paredz noteiktu patērētāju aizsardzības tiesību formu regulējumu, piemēram, Maldinošās un salīdzinošās reklāmas direktīva,²¹ Netaisnīgu noteikumu direktīva²² vai Negodīgas komercprakses direktīva,²³ uzliekot par pienākumu ES dalībvalstīm paredzēt efektīvus līdzekļus pret patērētāju aizsardzības tiesību pārkāpumiem attiecīgajās jomās.²⁴

Aizliegumu direktīvas normas ir transponētas Patērētāju tiesību aizsardzības likumā, bet Alternatīvo patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izšķiršanas direktīvas normas – Patērētāju ārpustiesas strīdu risinātāju likumā.²⁵ Papildus pieņemti MK noteikumi, paredzot finansējuma regulējumu saistībā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ietverto strīdu izskatīšanas kārtību attiecībā uz Patērētāju strīdu izskatīšanas komisijas²⁶ vai patērētāju tiesību aizsardzības biedrību finansēšanu.²⁷ Ņemot vērā tematu un mērķi, raksts ierobežots ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma regulējumu kopsakarā ar Aizliegumu direktīvas regulējuma ietvaru saistībā ar PTAC kompetenci patērētāju aizsardzības tiesību strīdu risināšanā. Līdz ar to, raksts neaplūkots nedz iepriekš pieminēto direktīvu regulējumu, nedz citu iestāžu vai personu kompetenci patērētāju aizsardzības tiesību strīdu risināšanā.

Tradicionāli Latvijā strīdu risināšanā starp patērētāju un ražotāju, pārdevēju vai pakalpojuma sniedzēju tiek iesaistīts PTAC kā valsts institūcija, kura Latvijā īsteno valsts uzraudzību patērētāju tiesību aizsardzības jomā (papildus citām

¹⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/22/EK par aizliegumiem saistībā ar patērētāju interešu aizsardzību (Kodificēta versija). *Oficiālais Vēstnesis*, 2009, 1. maijs, L 110, 30.–36. lpp.

¹⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 98/27/EK par aizliegumiem saistībā ar patērētāju interešu aizsardzību. *Oficiālais Vēstnesis*, 1998, 11. jūn., L 166, 51./55. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā. 15. nod. 4. sēj., 43.–47. lpp.

¹⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2013/11/ES par patērētāju strīdu alternatīvu izšķiršanu un ar ko groza Regulu (EK) Nr. 2006/2004 un Direktīvu 2009/22/EK (Direktīva par patērētāju SAI). *Oficiālais Vēstnesis*, 2013, 18. jūn., L 165, 63.–79. lpp.

²⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 524/2013 par patērētāju strīdu izšķiršanu tiešsaistē un ar ko groza Regulu (EK) Nr. 2006/2004 un Direktīvu 2009/22/EK (Regula par patērētāju SIT). *Oficiālais Vēstnesis*, 2013, 18. jūn., L 165, 1.–12. lpp.

²¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2006/114/EK par maldinošu un salīdzinošu reklāmu (kodificēta versija). *Oficiālais Vēstnesis*, L 376, 27.12.2006., 21./27.lpp.

²² Padomes Direktīva 93/13/EEK par negodīgiem noteikumiem patērētāju līgumos. *Oficiālais Vēstnesis*, L 95, 21.4.1993., 29.–34. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā, 15. nod. 2. sēj., 288./293. lpp.

²³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/29/EK, kas attiecas uz uzņēmēju negodīgu komercpraksi iekšējā tirgū attiecībā pret patērētājiem un ar ko groza Padomes Direktīvu 84/450/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 97/7/EK, 98/27/EK un 2002/65/EK un Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 2006/2004 (“Negodīgas komercprakses direktīva”). *Oficiālais Vēstnesis*, L 149, 11.6.2005., 22.–39. lpp.

²⁴ Par šo direktīvu piemērošanas jomu patērētāju aizsardzības tiesību strīdu risināšanā sk. Reich N., Micklitz H.-W., Tonner K. *European Consumer Law*. Cambridge: Intersentia, 2014, pp. 381–384.

²⁵ Patērētāju ārpustiesas strīdu risinātāju likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 2. jūl., Nr. 127.

²⁶ Noteikumi par Patērētāju strīdu risināšanas komisijas priekšsēdētāja atlīdzības apmēru un tās izmaksāšanas kārtību: MK noteikumi Nr. 119. *Latvijas Vēstnesis*, 2016, 3. marts, Nr. 44.

²⁷ Finansējuma piešķiršana par līdzdalību patērētāju strīdu risināšanā: MK noteikumi Nr. 204. *Latvijas Vēstnesis*, 2016, 11. apr., Nr. 69.

iestādēm, kuru uzraudzība tiek īstenota atsevišķās jomās²⁸).²⁹ Tādējādi, PTAC bija un joprojām ir viena no valsts iestādēm līdztekus, piemēram, Rūpnieciskā īpašuma apelācijas padomei³⁰ (iepriekš – Latvijas Republikas Patentu valdes Apelācijas padome) vai Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijai,³¹ kura Latvijā izskata t. s. civiltiesiska rakstura strīdus jeb strīdus saistībā ar prasījumiem, kuri izriet no privāttiesībām un kuru izskatīšana ietilpst konkrētās iestādes kompetencē.

No patērētāju tiesību aizsardzības strīdu risināšanas viedokļa PTAC ir vienīgā valsts iestāde Latvijā, kura uzskatāma par kvalificēto (Aizliegumu direktīvas latviešu valodas versijas terminoloģijā – tiesīgo) iestādi Aizliegumu direktīvas 3. panta izpratnē.³² Tā ir vienīgā iestāde, kura Latvijā iesaistīta pārrobežu strīdu risināšanā Aizliegumu direktīvas 4. panta izpratnē un par tādu paziņota Eiropas Komisijai.³³ Līdz ar to PTAC darbojas Aizliegumu direktīvas ietvaros saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma regulējumu patērētāju tiesību aizsardzības strīdu risināšanā.

Atbilstoši sākotnējai likuma redakcijai, kura stājās spēkā 1999. gada 15. aprīlī, PTAC piedalījās jebkuru patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izskatīšanā neatkarīgi no tā, vai kaitējums nodarīts vienam konkrētam patērētājam vai patērētāju grupai, proti, patērētāju kolektīvajām interesēm. Tomēr vairākkārtīgu likuma grozījumu rezultātā saistībā ar patērētāju aizsardzības tiesību strīdu izskatīšanu likuma pašreizējā redakcija (kopš 2017. gada 1. janvāra) paredz duālu PTAC kompetenci atkarībā no tā, vai konkrētais pārkāpums skar patērētāju kolektīvās vai individuālās intereses.

Šāds strīdu iedalījums pamatojas uz Aizliegumu direktīvu (un tās priekštecī – Direktīvu 98/27/EK), kuras regulējumā patērētāju kolektīvo interešu aizsardzība paredzēta noteiktiem patērētāju aizsardzības tiesību pārkāpumiem,³⁴ proti, pēc būtības Aizliegumu direktīva iedala patērētāju aizsardzības tiesību strīdus patērētāju individuālo un kolektīvo interešu strīdos, kaut šīs direktīvas regulējumā šāds iedalījums nav noteikts *expressis verbis*. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma regulējums seko šim patērētāju aizsardzības strīdu iedalījumam, ņemot vērā, ka tieši minētais likums transponē Aizliegumu direktīvas normas, kā redzams gan no pirmo šā likuma grozījumu anotācijas, ar kuru patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdziens ieviests Patērētāju tiesību aizsardzības likumā,³⁵ gan no informatīvās atsauces uz transponētajām ES direktīvām, kura ietverta Patērētāju tiesību aizsardzības likumā.

²⁸ PTAL 24. pants.

²⁹ PTAL 24. panta pirmā daļa, 25. panta trešā daļa.

³⁰ Rūpnieciskā īpašuma institūciju un procedūru likuma B sadaļa (Rūpnieciskā īpašuma institūciju un procedūru likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015, 2. jūl., Nr. 127.

³¹ Likuma "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem" VII nodaļa (Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 7. nov., Nr. 394/395).

³² Sal.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 23.11.2009. spriedums lietā Nr. SKA-459/2009 (A42334505), 12. punkts, 14. punkts.

³³ Aizliegumu direktīvas 4. panta otrā un trešā daļa; Komisijas paziņojums saistībā ar 4. panta 3. punktu Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2009/22/EK par aizliegumiem saistībā ar patērētāju interešu aizsardzību, ar ko kodificē Direktīvu 98/27/EK, attiecībā uz iestādēm, kas ir tiesīgas iesniegt prasību saskaņā ar minētās direktīvas 2. pantu. *Oficiālais Vēstnesis*, 2016, 30. sept., C 361, 1./55. lpp.

³⁴ Aizliegumu direktīvas 1. pants, I pielikums.

³⁵ "Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā" (pieņemti Saeimā 22.11.2001.) anotācija. Pieejama: http://helios-web.saeima.lv/bin/lasa?LP0984_0.

Tā kā PTAC kā kvalificētās iestādes kompetences regulējums pamatojas uz *lex fori* un attiecīgi uz Patērētāju tiesību aizsardzības likumu,³⁶ jāņem vērā, ka pašā likumā PTAC kompetences regulējums ir formulēts sarežģīti un neskaidri, kas arī radījis strīdus tiesu praksē par PTAC kompetenci patērētāju tiesību strīdu risināšanā.³⁷

Turpmāk rakstā tiks aplūkots patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdziens un PTAC kompetence šāda veida strīdu izskatīšanā, bet pēc tam – patērētāju individuālo interešu strīda jēdziens un attiecīgā PTAC kompetence.

Tomēr jāņem vērā, ka Aizliegumu direktīvas kontekstā patērētāju kolektīvo interešu strīds un ES dalībvalstu kvalificēto iestāžu tiesības šā strīda risināšanā nav uzskatāmas par kolektīvo prasību (*class action* – angļu val.), kura pazīstama atsevišķās jurisdikcijās. Tā kā Aizliegumu direktīva neietver individuālo komersantu interešu kumulāciju, uz ko tieši norādīts Aizliegumu direktīvā.³⁸ Patērētāju kolektīvo interešu strīds nav uzskatāms par kolektīvo prasību, kas aptver patērētāju grupu, kurai pārkāpuma rezultātā nodarīts kaitējums, nevis atsevišķus patērētājus, kuru individuālajām interesēm nodarīts kaitējums.³⁹ Turklāt, ja patērētāju kolektīvo interešu strīds pamatojas uz *sui generis* patērētāju aizsardzības tiesību regulējumu, kolektīvā prasība saistāma ar vispārējiem civilprocesa noteikumiem, kā tas ir, piemēram, ASV.⁴⁰ Tomēr, noliedzot kolektīvās prasības nepieciešamību, ES tiesībās pēdējos gados aizvien vairāk uzmanības tiek pievērsts kolektīvai atlīdzībai. Un tas guvis atspoguļojumu vairākos ES institūciju dokumentos, tai skaitā atsevišķajā Eiropas Komisijas rekomendācijā.⁴¹

3. Patērētāju kolektīvo interešu strīds

3.1. Jēdziens

No tā, vai konkrētā gadījumā konstatējams patērētāju kolektīvo interešu strīds, atkarīga PTAC kompetence pieņemt pārdevējam, ražotājam vai pakalpojuma sniedzējam saistošu lēmumu, pamatojoties uz Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25. panta astotās daļas un 8.⁴ daļas regulējumu. Līdz ar to vispirms būtu noskaidrojams patērētāju kolektīvo interešu jēdziena un ar to saistītā patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdziena saturs.

Kā iepriekš minēts, patērētāju aizsardzības tiesību strīdu iedalījums patērētāju kolektīvo interešu strīdos un patērētāju individuālo interešu strīdos pamatojas uz Aizliegumu direktīvas regulējumu. Aizliegumu direktīva aptver kā nacionālos, tā arī pārrobežu strīdus, ja vien konkrētais strīds uzskatāms par patērētāju kolektīvo interešu strīdu.⁴²

³⁶ Sal.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 23.11.2009. spriedums lietā Nr. SKA-459/2009 (A42334505).

³⁷ Sk. šī raksta 3.1. apakšnodaļu.

³⁸ Aizliegumu direktīvas preambulas 3.apsvērums.

³⁹ Twigg-Flesner C. G. Injunctions Directive (98/27), in: Schulte-Nölke H. (ed.) in co-operation with Twigg-Flesner C. and Ebers M. *EC Consumer Law Compendium – Comparative Analysis*, p. 586. Available at http://ec.europa.eu/consumers/archive/cons_int/safe_shop/acquis/comp_analysis_en.pdf.

⁴⁰ Par kolektīvo prasību ASV sk., piem., Marsh G. A. *Consumer Protection Law: In a Nutshell. Third ed.* St. Paul, Minn.: West Group, 1999, pp. 29–35.

⁴¹ Sk. pl. Reich N., Micklitz H.-W., Tonner K. *European Consumer Law*. Cambridge: Intersentia, 2014, pp. 390–392; Wilman F. *Private Enforcement of EU Law Before National Courts: The EU Legislative Framework*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2015, pp. 181–186.

⁴² Reich N., Micklitz H.-W., Tonner K. *European Consumer Law*. Cambridge: Intersentia, 2014, pp. 384–385.

Pašā Aizliegumu direktīvas tekstā patērētāju kolektīvo interešu jēdziens pieminēts saistībā ar šīs direktīvas piemērošanas jomu (Aizliegumu direktīvas 1. panta pirmā daļa), tādējādi šis jēdziens un tā pamatā esošais patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdziens uztverams autonomā (t. i., patstāvīgā) nozīmē. Aizliegumu direktīva neparedz patērētāju kolektīvo interešu jēdziena legāldefinīciju. Taču Aizliegumu direktīvas preambula satur norādi uz šo jēdzienu, kas identiskā formulējumā pārņemts no iepriekš spēkā esošās Direktīvas 98/27/EK: “[k]opējās (kolektīvās – autora piezīme⁴³) intereses nozīmē intereses, kas neietver to individuālo interešu uzkrāšanu [kumulāciju – autora piezīme], kuriem pārkāpums ir radījis kaitējumu.”⁴⁴ Kā redzams no šī trūcīgā patērētāju kolektīvo interešu jēdziena regulējuma pašā direktīvā, Aizliegumu direktīvas būtisks trūkums saistāms ar to, ka patērētāju kolektīvo interešu jēdziens palicis bez izvērsta skaidrojuma.

Tomēr, kā var redzēt no šī preambulas formulējuma un tajā ietvertā patērētāju kolektīvo un individuālo interešu pretnostatījuma, patērētāja kolektīvās intereses aptver vai nu patērētāju intereses kopumā, vai arī atsevišķas patērētāju grupas intereses, bet nevis individuālu vai atsevišķi izdalāmu patērētāju intereses.⁴⁵ Tādējādi (līdzīgi kā atsevišķās ES dalībvalstīs) patērētāju kolektīvās intereses saprotamas abstrakti, vispārēji, tās nav individuāli vērstas uz konkrēta patērētāja noteiktu dzīves gadījumu.⁴⁶ Taču patērētāju kolektīvās un individuālās intereses nevar nošķirt pārlieku formāli, lai neierobežotu patērētāju aizsardzību un tādējādi nenonāktu pretrunā ar Aizliegumu direktīvas būtību.

Jāatzīmē, ka līdz šim EST ir bijusi iespēja tulkot Aizliegumu direktīvas normas tikai vienā lietā, taču šī lieta neattiecas uz patērētāju kolektīvo interešu jēdziena tulkojumu.⁴⁷

Tai pašā laikā patērētāju kolektīvo interešu jēdziens un ar to saistītais patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdziens Latvijā ir ticis pārprasts.

No vienas puses, abus šos jēdzienus pārpratis Latvijas likumdevējs, saistot patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdzienu Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25. panta astotajā daļā ar jēdzienu “patērētāju grupas intereses”, neskatoties uz to, ka patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdziens saprotams autonomā nozīmē, tādēļ vienīgi ES likumdevējs var paredzēt šī jēdziena legāldefinīciju vai EST dot tam skaidrojumu. Šāda secinājuma pareizību apstiprina ES dalībvalstu (piemēram, Lietuvas⁴⁸,

⁴³ Interesanti, ka Aizliegumu direktīvas latviešu valodas versija no juridiskās kvalitātes viedokļa daudz neatšķiras no savas priekšteces Direktīvas 98/27/EK, uz ko iepriekš norādīts Latvijas tiesu praksē (Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 23.11.2009. spriedums lietā Nr. SKA-459/2009 (A42334505)).

⁴⁴ Aizliegumu direktīvas preambulas 3. apsvērumš.

⁴⁵ Wilman F. *Private Enforcement of EU Law Before National Courts: The EU Legislative Framework*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2015, pp. 153.

⁴⁶ Sal.: Reich N., Micklitz H.-W., Tonner K. *European Consumer Law*. Cambridge: Intersentia, 2014, pp. 148–149.

⁴⁷ EST lieta C-119/15 *Biuro podróży “Partner” Sp. z o.o. sp.k. w Dąbrowie Górniczej pret Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów*, ECLI:EU:C:2016:987.

⁴⁸ Article 30 Law on Consumer Protection. Available at the webpage of the Lithuanian parliament at <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e86e8310231911e6acbed8d454428fb7?jfwid=18117lifma>. Jāņem vērā, ka minētais Lietuvas likums izmanto jēdzienu “patērētāju publiskās intereses” jēdziena “patērētāju kolektīvās intereses” vietā.

Igaunijas⁴⁹, Francijas⁵⁰, Itālijas⁵¹, Vācijas⁵²) regulējums, kurš atšķirībā no Latvijas nesatur patērētāju kolektīvo interešu strīda skaidrojumu vai legaldefinīciju. Jāņem vērā, ka atsevišķās ES dalībvalstīs, piemēram, Polijā, definēti ir patērētāju aizsardzības tiesību pārkāpumi, saistībā ar kuriem tiek aizsargātas patērētāju kolektīvās intereses, pēdējo jēdzienu nedefinējot.⁵³ Sprotams, ka šādu pārkāpumu lokam vismaz jāatbilst ar Aizliegumu direktīvas regulējumu aptvertajiem patērētāju aizsardzības tiesību pārkāpumiem.⁵⁴

Latvijas patērētāju aizsardzības tiesību literatūrā Patērētāju tiesību aizsardzības likuma regulējuma atbilstība Aizliegumu direktīvai saistībā ar patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdziena skaidrojumu nav analizēta. Tai pašā laikā analizēti Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25. panta astotajā un 8.⁴ daļā paredzētie priekšnoteikumi strīda kvalifikācijai par patērētāju kolektīvo interešu strīdu, norādot uz to, ka patērētāju grupas intereses, kuras Patērētāju tiesību aizsardzības likums skaidro kā patērētāju kolektīvās intereses, saistītas ar mērķi “mainīt komersantu uzvedību, lai patērētāju tiesības tiktu ievērotas, nodrošināt godīgus konkurences apstākļus”⁵⁵ un iestādes resursu racionālu izmantošanu.⁵⁶ Nevarētu piekrist, ka patērētāju kolektīvo un individuālo interešu strīda nošķiršanas pamatā varētu būt iedalījums būtiskos un nebūtiskos līguma pārkāpumos,⁵⁷ jo šis iedalījums pamatojas uz konkrētā aizskāruma būtiskumu, kas ļauj iestādei neuzsākt administratīvo lietu Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25. panta 8.⁴ daļas kontekstā, nevis to, vai aizskartas patērētāju kolektīvās vai individuālās intereses.

No otras puses, patērētāju kolektīvo interešu jēdzienu un ar to saistīto patērētāju kolektīvo interešu strīda jēdzienu pārprata Latvijas tiesas, jo PTAC kompetenci patērētāju kolektīvo interešu strīda gadījumā tās skaidroja atrauti no Aizliegumu direktīvas, neņemot vērā, ka PTAC kompetence strīdu risināšanā skatāma Aizliegumu direktīvas ietvarā.⁵⁸

Kā redzams no iepriekš minētā, patērētāju kolektīvo interešu strīda konstatēšana pamatojas uz patērētāju kolektīvo interešu ģenerālklauzulas vērtējumu, kas katrā konkrētā gadījumā jāpiepilda ar savu saturu. No Aizliegumu direktīvas regulējuma un patērētāju kolektīvo interešu strīda rakstura viedokļa varētu formulēt gadījumus, kad parasti *a priori* varētu konstatēt patērētāju kolektīvo interešu pārkāpumu, ņemot vērā konkrētā strīda raksturu un attiecīgās patērētāju aizsardzības formas īpatnības. Jāņem vērā, ka pašlaik nav konstatējams neviens EST vai Administratīvo lietu departamenta spriedums, kas *expressis verbis* atzītu kādu patērētāju

⁴⁹ Article 17 (2) (8) Consumer Protection Act. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521012014011/consolide>.

⁵⁰ Articles L421-6 and L421-7 Consumer Code. Available at https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1960/13727/version/3/.../Code_29.pdf.

⁵¹ Articles 139 and 140 Legislative Decree 6 September 2005 no.206, Consumer Code, pursuant to Article 7 of Law no. 229 of 29 July 2003. <https://www.consumatori.it/images/stories/documenti/Codice%20del%20consumo%20english%20version.pdf>.

⁵² Gesetz über Unterlassungsklagen bei Verbraucherrechts- und anderen Verstößen (Unterlassungsklagengesetz – UklG). <http://www.gesetze-im-internet.de/uklag/BJNR317300001.html>.

⁵³ Article 24 (2) Act of 16 February 2007 on Competition and Consumer Protection. Available at <https://uokik.gov.pl/download.php?plik=7638>.

⁵⁴ Aizliegumu Direktīvas I pielikums.

⁵⁵ Vītolīņa B. *Patērētāju tiesību aizsardzības pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2015, 340. lpp.

⁵⁶ Turpat, 343. lpp.

⁵⁷ Turpat, 342.–343. lpp.

⁵⁸ Latvijas tiesu prakse PTAC kompetences jautājumā aplūkota šā raksta 3.3. apakšnodaļā.

tiesību strīdu *a priori* par kolektīvo interešu strīdu, kā tas redzams no EST tiesu prakses datubāzes un Latvijas anonimizēto nolēmumu datubāzes.

3.2. Patērētāju kolektīvo interešu strīda konstatēšanas tipiskie gadījumi

3.2.1. Netaisnīgi tipveida līguma noteikumi

Tādi patērētāju aizsardzības tiesību pārkāpumi kā netaisnīgi tipveida līguma noteikumi parasti radīs patērētāju kolektīvo interešu aizskārums, tāpēc tiks uzskatīti par patērētāju kolektīvo interešu strīdu. Šis apgalvojums saistās ar apsvērumu, ka netaisnīgi tipveida līguma noteikumi paredzēti visai patērētāju grupai, ar ko konkrētais pārdevējs vai pakalpojumu sniedzējs slēdz tipveida līgumu, nevis vienam atsevišķam patērētājam. Tipveida līgumi ir sagatavoti vairākkārtīgai lietošanai noteiktā tiesiskā situācijā un pēc būtības ir domāti, lai aptvertu noteiktu personu (šajā gadījumā – patērētāju) grupu vai patērētājus kopumā, ar kuriem šie tipveida līgumi tiek slēgti.⁵⁹ Turklāt kaitējuma iespēja patērētāju kolektīvajām interesēm izrietēs *ex lege*, jo viens no netaisnīgu tipveida līgumu konstatēšanas kritērijiem saistīts ar to, ka šāds līguma noteikums “rada būtisku neatbilstību līgumā noteiktajās līgumslēdzēju pušu tiesībās un pienākumos **par sliktu patērētājam** (autora izcēlums – V.M.)”.⁶⁰ Līdzīgi varētu teikt par neskaidriem līguma noteikumiem tipveida līgumos ar patērētājiem.

Līdzšinējā praksē Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments tomēr bijis visai negribīgs kolektīvo interešu strīda atzīšanā saistībā ar netaisnīgiem noteikumiem tipveida līgumos, pamatojot to ar apsvērumu, ka nepastāv tiesas kontrole pār PTAC diskreto varu patērētāju kolektīvo interešu strīda vērtējumā (ši diskretā vara analizēta nākamajā apakšnodaļā).⁶¹

3.2.2. Specifiskie patērētāju tiesību līgumi un garantijas

Līdzīgi varētu teikt arī par atteikuma tiesību pārkāpumiem specifiskajos patērētāju tiesību līgumos⁶² vai garantiju sniegšanā vai izpildē,⁶³ jo pārdevēja attieksme pret atteikuma tiesībām vai garantijas noteikumiem parasti nav saistīta ar vienu konkrētu patērētāju, bet gan raksturo komercdarbības praksi kopumā un tātad attiecas uz to patērētāju grupu, kura atrodas līgumiskajās attiecībās ar konkrēto pārdevēju, proti, skar patērētājus kopumā.

3.2.3. Vērtējuma gadījumi

Lietas vai pakalpojuma neatbilstība konkrētā patērētāja izvēlētam subjektīvajam mērķim,⁶⁴ lietas nepiegādāšana vai pakalpojuma nesniegšana norunātajā

⁵⁹ Sal.: PTAL 6. panta piektā daļa.

⁶⁰ PTAL 6. panta trešās daļas pirmais teikums.

⁶¹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 11.07.2014. spriedums lietā Nr. SKA-472-14 (A420299513); Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 06.11.2014. spriedums lietā Nr. SKA-461/2014 (A420763910); Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 24.02.2015. spriedums lietā Nr. SKA-0225-15 (A420443411); Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 06.09.2016. spriedums lietā Nr. SKA-214/2016 (A420550412).

⁶² PTAL 12., 12.¹ un 31. pants.

⁶³ PTAL 16. pants.

⁶⁴ PTAL 14. panta pirmās daļas 3. punkts (attiecībā uz lietas atbilstību līgumam), PTAL 14.¹ panta otrās daļas 1.punkts (attiecībā uz pakalpojuma atbilstību līgumam).

terminā⁶⁵ parasti neskar patērētāju kopumā jeb patērētāju kolektīvās intereses, jo saistās ar konkrētā patērētāja noslēgto līgumu un tā individuālajām īpatnībām.

Sarežģītāk novērtēt patērētāju kolektīvo interešu strīda esamību varētu būt tad, ja no patērētāja nepamatoti tiek pieprasītas lietas atpakaļatdošanas izmaksas distancēs līgumos vai līgumos, kas noslēgti ārpus saimnieciskās vai profesionālās darbības vietas,⁶⁶ ja lieta vai pakalpojums atbilst līguma noteikumiem, bet neatbilst patērētāja subjektīvajam mērķim⁶⁷ vai ja netiek ievēroti patērētāju prasījumi.⁶⁸ Visos šādos gadījumos nepieciešams noskaidrot, vai konkrētā ražotāja, pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja rīcība attiecas uz visiem patērētājiem kopumā vai saistīta ar vienu noteiktu patērētāju vai patērētāju grupu, ar kuru konkrētajam ražotājam, pārdevējam vai pakalpojuma sniedzējam ir līgumiskas attiecības.

Šajā sakarā būtiska ir Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta lieta, kurā tika atzīts, ka nav konstatējams patērētāju kolektīvo interešu strīds lietošanas instrukcijas neesības dēļ.⁶⁹ Šīs lietas pamatā ir šādi faktiskie apstākļi. Patērētājs iegādājās šujmašīnu, kurai nebija pievienota pilnīga lietošanas instrukcija valsts valodā. Pieteicējs pieprasīja lietošanas instrukciju vai cenas samazinājumu. Pārdevējs uzskatīja, ka tas ir nodrošinājis lietošanas instrukciju, jo piedāvājis bezmaksas apmācību valsts valodā. Patērētājs vērsās PTAC, lai uzliktu pārdevējam par pienākumu samazināt pirkuma maksu sakarā ar tulkošanas izdevumiem. PTAC atteicās ierosināt administratīvā pārkāpuma lietu un sniedza negatīvu atbildi.

Lai gan tiesvedība šajā lietā tika izbeigta ar Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedumu, šī lieta demonstrē, ka acīmredzami šajā situācijā nevarētu konstatēt patērētāju kolektīvo interešu aizskārums, bet tikai viena noteikta patērētāja individuālo interešu aizskārums, kurš to saskatīja instrukcijas neesībā un noraidīja pārdevēja piedāvājumu šī aizskārums novēršanā.

Lai kvalificētu kolektīvo interešu pārkāpumu, nepieciešams nošķirt patērētāju grupas interešu strīdu no individuālo interešu strīda. Līdz ar to, ja PTAC nekonstatē kolektīvo interešu strīdu, būtu pamats konstatēt individuālo interešu strīdu, kura gadījumā PTAC nevar pieņemt ražotājam, pārdevējam vai pakalpojuma sniedzējam saistošu lēmumu. Šo strīdu nošķiršanai uzmanība pievērsta arī patērētāju aizsardzības tiesību literatūrā, kurā norādīts, ka, piemēram, tipveida līgumā ietvertais netaisnīgais līgumsods var tikt ietverts citos nākotnē slēdzamos līgumos, kamēr lietošanas instrukcijas neizsniegšana saistībā ar minēto tiesas lietu "nenozīmē, ka šāda rīcība tika vēsta arī pret citiem patērētājiem".⁷⁰ Kā redzams, gan viens, gan otrs pārkāpums var tikpat labi būt saistīts ar patērētāju kolektīvo vai individuālo interešu aizskārums, kura kvalifikācija būs atkarīga no konkrētās lietas faktiskajiem apstākļiem.

⁶⁵ PTAL 30. pants.

⁶⁶ PTAL 12. panta devītā daļa.

⁶⁷ PTAL 14. panta pirmās daļas 1., 2. un 4. punkts (attiecībā uz lietas atbilstību līgumam), PTAL 14.¹ panta otrās daļas 2. un 3. punkts (attiecībā uz pakalpojuma atbilstību līgumam).

⁶⁸ PTAL 28. un 29. pants.

⁶⁹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 01.09.2014. spriedums lietā Nr. SKA-0068-14 (A420735610).

⁷⁰ Vitoļiņa B. *Patērētāju tiesību aizsardzības pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2015, 340.–343. lpp.

3.3. *Kompetence*

Saistībā ar patērētāju kolektīvo interešu strīdu izšķirami divi PTAC kompetences jautājumi:

- 1) PTAC kompetence strīda kvalificēšanā par patērētāju kolektīvo interešu strīdu;
- 2) PTAC kompetences robežas saistībā ar šā strīda kvalifikāciju.

3.3.1. *PTAC kompetence strīda kvalificēšanā par patērētāju kolektīvo interešu strīdu*

Saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25. panta astoto un 8.⁴ daļu PTAC var uzsākt administratīvā pārkāpuma lietu, lai pieņemtu ražotājam, pārdevējam vai pakalpojuma sniedzējam saistošu lēmumu, ja konstatēts patērētāju kolektīvo interešu strīds. Kā redzams no šim likuma normām, PTAC kompetence šajā jautājumā noteikta atbilstoši Aizliegumu direktīvai, proti, PTAC saistošu lēmumu var pieņemt kolektīvo interešu strīda gadījumā, kaut iepriekšējā 25. panta astotās daļas redakcija, kā norādīts literatūrā,⁷¹ paredzēja strīdu izskatīšanu arī individuālos patērētāju strīdos. Šāda PTAC kompetences sašaurināšana, kad PTAC var pieņemt ražotājam, pārdevējam, vai pakalpojumu sniedzējam saistošu lēmumu, vērtējama kā savāda, ņemot vērā, ka Eiropas Savienības tiesībās prevalē ideja par aizvien stingrāku patērētāju aizsardzības tiesību regulējumu.

Patērētāju kolektīvo interešu strīda gadījumā PTAC ir iespēja izvēlēties vienu no minētajās Patērētāju tiesību aizsardzības likuma normās ietvertajiem pasākumiem patērētāju kolektīvo interešu aizsardzībai, kuri transponē Aizliegumu direktīvas 2. panta pirmās daļas normas.

Pirmkārt, PTAC var pieprasīt ražotājam, pārdevējam vai pakalpojuma sniedzējam novērst pārkāpumu (PTAL 25. panta astotās daļas 2. punkts). Otrkārt, PTAC var saukt pie administratīvās atbildības kādu no šīm personām atbilstoši Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 12.^b nodaļai (administratīvie pārkāpumi patērētāju tiesību aizsardzības jomā) un piemērot naudas sodu vai negodīgas komercprakses gadījumā piemērot naudas sodu saskaņā ar Negodīgas komercprakses aizlieguma likumu, ja bijis pamats uzsākt administratīvo lietu saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25. panta 8.⁴ daļu. Treškārt, PTAC var pieprasīt no šīm personām rakstveida apņemšanos patērētāju aizsardzības tiesību pārkāpuma novēršanai.

Jāņem vērā, ka vēl pirms lietas izskatīšanas PTAC var piemērot pagaidu noregulējumu (PTAL 25.¹ pants). Pagaidu noregulējums piemērojams tikai tad, ja konstatēts "būtisks kaitējums konkrētas patērētāju grupas ekonomiskajām interesēm", nevis visos patērētāju kolektīvo interešu strīdu gadījumos. Pagaidu noregulējuma raksturs arī diktē tā pārsūdzēšanas īpatnības, proti, 10 dienu laikā no PTAC lēmuma pieņemšanas par pagaidu noregulējuma noteikšanu, taču sūdzības izskatīšana neaptur šā lēmuma izpildi. Pašas sūdzības izskatīšana notiek tiesā 14 dienu laikā rakstveida procesā.

3.3.2. *PTAC kompetences robežas saistībā ar šī strīda kvalifikāciju*

Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments lietā Nr. SKA-472-14 atziņā, ka vienīgi PTAC kompetencē ir atzīt konkrēto patērētāju aizsardzības tiesību

⁷¹ Wilman F. *Private Enforcement of EU Law Before National Courts: The EU Legislative Framework*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2015, pp. 156; Twigg-Flesner C. G. *Injunctions Directive (98/27)*, in: Schulte-Nölke H. (ed.) in co-operation with Twigg-Flesner C. and Ebers M. *EC Consumer Law Compendium – Comparative Analysis*, p. 587.

strīdu par patērētāju kolektīvo interešu strīdu. Kā šajā spriedumā norādīja Administratīvo lietu departaments, “no tiesību normām neizriet patērētāja subjektīvās tiesības prasīt Centram ierosināt administratīvo lietu par patērētāju kolektīvo interešu aizskārumu”.⁷² Saskaņā ar iepriekš norādīto Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta atziņu patērētāju kolektīvo interešu strīda kvalifikācijas vērtējums, ko ir veikusi PTAC, nav tiesā pārbaudāms. Šo PTAC kompetenci patērētāju aizsardzības strīda kvalifikācijā Administratīvo lietu departaments raksturoja ar jēdzienu “ekskluzīva kompetence” spriedumā lietā Nr. SKA-0068-14, kas pieņemts tajā pašā 2014. gadā un pamatots ar iepriekš minēto Administratīvo lietu departamenta spriedumu lietā Nr. SKA-472-14, proti – “Centra ekskluzīva kompetence ir izlemt, vai ierosināma administratīvā lieta, ja vien tiesību normas tieši nenoteic pretējo.”⁷³

No šāda viedokļa nav vairs praktiskas nozīmes likuma regulējumam, kad PTAC var īstenot savu ekskluzīvo kompetenci, proti, kaitējuma vai zaudējumu esamībai (PTAL 25. panta astotā daļa), būtiska kaitējuma esamībai netaisnīgu līguma noteikumu gadījumos (PTAL 25. panta 8.⁴ daļa) vai uzraudzības pasākumu prioritārajai secībai (PTAL 25. panta 8.⁵ daļa).

Tai pašā laikā šādas Administratīvo lietu departamenta atziņas nozīmē absolūtu PTAC rīcības brīvību kāda strīda kvalifikācijā par patērētāju kolektīvo vai individuālo interešu strīdu, kuru tiesa, kā secināms no minētajām Administratīvo lietu departamenta atziņām, nevar pārskatīt vai atzīt par nepamatotu.

Tomēr jāņem vērā, ka minētās atziņas Administratīvo lietu departaments izdarījis bez Patērētāju tiesību aizsardzības likuma noteikumu tulkošanas atbilstoši Aizliegumu direktīvai, jo nevienā no šiem spriedumiem Administratīvo lietu departaments nav norādījis uz Aizlieguma direktīvas normām un šā likuma tulkošanu atbilstoši šīs direktīvas normām. Šāda rīcība varēja novest pie atsevišķu jautājumu nepareiza vērtējuma, piemēram, tas, vai netaisnīgi tipveida līguma noteikumi aizskar patērētāju kolektīvās intereses Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 25.panta 8.¹ daļas kontekstā. Tai pašā laikā nav pamata uzskatīt, ka šīs Administratīvo lietu departamenta atziņas neatbilst Aizliegumu direktīvas regulējumam, jo PTAC kā kvalificētās iestādes kompetences regulējums ietilpst ES dalībvalstu nacionālajā kompetencē, kā redzams no Aizliegumu direktīvas 2. un 3. panta regulējuma.

Administratīvo lietu departamenta spriedumā lietā Nr. SKA-472-14 izteiktās atziņas uzskatāmas par judikatūru, jo apstiprinātas vēlākajos Administratīvo lietu departamenta nolēmumos, ieskaitot jau pieminēto spriedumu lietā Nr. SKA-0068-14,⁷⁴ bet pats šis spriedums Augstākās tiesas mājaslapā ievietots pie judikatūras.

Jāņem vērā, ka PTAC prakse pamatojuma sniegšanā, atzīstot kādu pārkāpumu par patērētāju kolektīvo interešu strīdu, ir bijusi dažāda, jo ir PTAC lēmumi,

⁷² Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 11.07.2014. spriedums lietā Nr. SKA-472-14 (A420299513), 8. punkts.

⁷³ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 01.09.2014. spriedums lietā Nr. SKA-0068-14 (A420735610), 11. punkts.

⁷⁴ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 06.11.2014. spriedums lietā Nr. SKA-461/2014 (A420763910); Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 24.02.2015. spriedums lietā Nr. SKA-0225-15 (A420443411); Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 06.09.2016. spriedums lietā Nr. SKA-214/2016 (A420550412).

kuros šāds pamatojums ir norādīts,⁷⁵ taču ir arī lēmumi, kuri nesatur šādu pamatojumu.⁷⁶

4. Patērētāju individuālo interešu strīds

4.1. Jēdziens

Kā secināms no iepriekšējā nodaļā veiktās analīzes, par patērētāju individuālo interešu strīdu uzskatāms patērētāju aizsardzības tiesību strīds, kas nav atzīts par patērētāju kolektīvo interešu strīdu. Šā jautājuma vērtējums pamatojas tikai un vienīgi uz PTAC diskreto varu atzīt kādu patērētāju aizsardzības tiesību strīdu par patērētāju kolektīvo interešu strīdu. Vienlaikus neatkarīgi no tā, vai PTAC ir vai nav atzinusi konkrēto strīdu par kolektīvo interešu strīdu, patērētājs var vērsties pie ārpusstiesas strīdu risinātāja vai tiesā savu aizskarto tiesību aizsardzībai.⁷⁷ Izņēmums no šīs situācijas būtu vienīgi tad, ja PTAC ir konstatējusi patērētāju aizsardzības tiesību regulējuma pārkāpumu, kā rezultātā vispārējās jurisdikcijas tiesas nolēmums nevarētu nonākt pretrunā ar šo konstatējumu.

Ņemot vērā, ka Aizliegumu direktīva neattiecas uz patērētāju individuālo interešu strīdiem, Latvijas regulējums saistībā ar PTAC kompetenci šo strīdu risināšanā pārsniedz minētās direktīvas piemērošanas robežas. Šāda situācija nav pretrunā ar Aizliegumu direktīvas normām, jo šī direktīva ir t. s. minimālās harmonizācijas direktīva un dalībvalstis var paredzēt plašāku patērētāju aizsardzību.⁷⁸

4.2. Kompetence

Ja konkrētais strīds kvalificēts kā patērētāju individuālo interešu strīds, PTAC kompetenci nosaka Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 26. pants un 25. panta ceturtais daļas 4., 5. un 6. punkts kopsakarā ar 8.⁴ daļu. Šajās normās ietvertā PTAC kompetence patērētāja individuālo interešu strīda gadījumā nepieļauj PTAC pieņemt saistošu lēmumu pārdevējam, ražotājam vai pakalpojuma sniedzējam, PTAC kompetencei reducējoties uz šādiem patērētāja aizsardzības pasākumiem:

- konsultācijas patērētājiem (PTAL 26. panta piektā daļa);
- palīdzības sniegšana patērētājiem (PTAL 25. panta ceturtais daļas 4. punkts, 26. panta piektā daļa);
- atbildes sniegšana patērētājiem (PTAL 25. panta 8.⁴ daļa).

Kā redzams, neviens trijiem patērētāju aizsardzības tiesību pasākumiem neparedz PTAC iespēju uzsākt administratīvā pārkāpuma lietu vai pieņemt saistošu lēmumu ražotājam, pārdevējam vai pakalpojuma sniedzējam.⁷⁹

Turklāt, lai patērētājs varētu saņemt palīdzību strīda risināšanā, vajadzīgi priekšnoteikumi sūdzības vai iesnieguma izskatīšanai, kuri formulēti Patērētāju

⁷⁵ No pēdējiem šādiem PTAC lēmumiem sk., piem., PTAC 21.02.2017. lēmumu patērētāju kolektīvo interešu pārkāpumalietā Nr.6-pk. Pieejams: http://www.ptac.gov.lv/sites/default/files/izraksts_lemums_2017_6_pk.pdf.

⁷⁶ No pēdējiem šādiem PTAC lēmumiem sk., piem., PTAC 06.03. 2017. lēmumu patērētāju kolektīvo interešu pārkāpuma lietā Nr. 12-pk. Pieejams: http://www.ptac.gov.lv/sites/default/files/lemums_tvshopextra_lv_k-232izraksts.pdf.

⁷⁷ PTAL 26.¹ panta desmitā daļa.

⁷⁸ Aizliegumu direktīvas 7. pants.

⁷⁹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 11.07.2014. spriedums lietā Nr. SKA-472-14 (A420299513), 11. punkts; Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 01.09.2014. spriedums lietā Nr. SKA-0068-14 (A420735610), 13. punkts.

tiesību aizsardzības likuma 26.² panta otrajā daļā. Šie priekšnoteikumi ir uztverami kumulatīvi un ir šādi:

- strīda iepriekšēja risināšana ar pārdevēju vai pakalpojuma sniedzēju;
- gada noilgums;
- pierādījumu esamība par strīdu.

Iztrūkstot kaut vienam priekšnoteikumam, PTAC kompetencē nav sniegt attiecīgam patērētājam palīdzību patērētāju individuālā strīda gadījumā.

5. Kopsavilkums

PTAC kompetence patērētāju aizsardzības tiesību strīdu risināšanas jomā atkarīga no tā, vai konkrētais strīds raksturojams kā patērētāju kolektīvo interešu strīds vai patērētāju individuālo interešu strīds. Šādā aspektā skatāma PTAC duālā kompetence šo strīdu risināšanā. Abu šo strīdu nošķiršana pamatojas uz Aizliegumu direktīvas (direktīvas 2009/22/EK) regulējuma ietvaru un Patērētāju tiesību aizsardzības likumu, kurā transponētas minētās direktīvas normas. Līdz ar to gan Latvijas likumdevējam, gan Latvijas tiesām, gan PTAC būtu jāņem vērā, ka patērētāju kolektīvo interešu jēdziens uztverams kā jēdziens ar autonomu nozīmi ES tiesībās, un patērētāju kolektīvo interešu strīda kvalifikācija nav uztverama vienīgi par nacionālo tiesību jautājumu, bet pamatojas uz Patērētāju tiesību aizsardzības likuma tulkojumu atbilstoši Aizliegumu direktīvas normām. No šā viedokļa Patērētāju tiesību aizsardzības likuma regulējumā (PTAL 25. panta astotā daļa) būtu jāatsakās no jebkāda patērētāju kolektīvā interešu strīda skaidrojuma (legāldefinīcijas), paredzot vienīgi iestādes kompetenci šāda strīda konstatēšanas gadījumā, kā tas ir pārējās ES dalībvalstīs. Jāņem vērā, ka viens no būtiskiem Aizliegumu direktīvas regulējuma trūkumiem saistās ar to, ka tajā nav paredzēta patērētāju kolektīvo interešu strīda legāldefinīcija, turklāt EST līdz šim nav šo jēdzienu arī skaidrojusi minētās direktīvas regulējuma ietvarā.

PTAC izņēmuma kompetencē ietilpst atzīt konkrēto patērētāju aizsardzības tiesību strīdu par patērētāju kolektīvo vai individuālo interešu strīdu, un saskaņā ar pašreizējo Latvijas tiesu praksi tiesas nevar to pārvērtēt. Taču, lai nenokļūtu situācijā, ka iestādes veikto strīda kvalifikāciju nav iespējams tiesas ceļā pārbaudīt, Latvijas likumdevējam būtu ieteicams izvērtēt iespēju piešķirt tiesai kontroli pār PTAC veikto patērētāju aizsardzības tiesību strīdu kvalifikāciju. Tāpat būtu rosināms Latvijas likumdevējam atgriezties pie iepriekšējā Patērētāju tiesību aizsardzības likuma regulējuma patērētāju aizsardzības strīdu risināšanā, kad PTAC kompetence saistoša lēmuma pieņemšanā bija iespējama arī patērētāju individuālo interešu strīdos, lai nodrošinātu efektīvāku patērētāju tiesību aizsardzību. Šāds noteikums arī nenonāktu pretrunā ar Aizliegumu direktīvu, jo tā ir t. s. minimālās harmonizācijas direktīva un neparedz regulējumu patērētāju individuālajos interešu strīdos.

Pētījumu atbalsta Valsts Pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”

CĒĻŅSAKARĪBAS IZPRATNE ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ: ZAUDĒJUMI

UNDERSTANDING OF CAUSAL LINK IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: DAMAGES

Jānis Priekulis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

In this article the author analyses the phenomena of causal link in administrative proceedings. The author concluded that in order to establish a state liable for damages, a direct cause between damages and unlawful conduct of particular authority must be proved. There is no equal sign between a direct cause and direct damages, as both direct and indirect damages could be a direct result of the conduct thereof. Even the most remote damages shall be reimbursed except if they were not foreseeable.

Different causation theories may be used in administrative proceedings, but the most widespread one is a theory of adequate causation that limits reimbursement to damages that were foreseeable at the time of occurrence of damages. If there is more than one legally relevant cause, a victim is usually found co-labile for damages.

Atslēgvārdi: cēloņsakarība, cēlonis, zaudējumi, administratīvais process, neiegūtā peļņa

Keywords: causal link, cause, damages, administrative proceedings, loss of profit

Ievads

Satversmes 92. panta trešais teikums garantē tiesības uz zaudējumu atlīdzinājumu. Lai atlīdzinātu zaudējumus, ir jāpastāv cēloniskam sakaram starp iestādes rīcību un zaudējumiem. Latvijā nav bijuši padziļināti pētījumi par cēlonisko sakaru administratīvajā procesā, un tādēļ rakstā tiks analizēts, kādam ir jābūt cēloniskam sakaram, lai rastos zaudējumu atlīdzināšanas pienākums.

Ar zaudējumiem tiks saprasts gan esošs mantas samazinājums un neiegūtā peļņa, gan arī juridiskās palīdzības izmaksas, kā to paredz Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma (turpmāk – Atlīdzināšanas likums) 7. pants.

1. Cēloņsakarības jēdziena ieviešana Atlīdzināšanas likumā

Cēlonis ir parādība vai parādību kopums, kas noteiktos apstākļos tieši nosaka (izraisa) citu parādību vai parādību kopumu.¹ Tātad ne viss, kas laika ziņā seko, veido cēloņsakarību. Vasara ir pēc rudens, tomēr vasara nav rudens cēlonis.

¹ Vedins I. *Loģika*. Rīga: Avots, 1998, 333. lpp.

Lai gan pirmskara Latvijā pastāvēja administratīvais process, zaudējumi netika atlīdzināti administratīvā procesa ietvaros. Ikvienu rīcība, kas veikta publisko tiesību jomā un kura novirzās no likuma, nebija pierēķināma valstij, bet gan pašai dienesta personai, kurai iestājās personiskā atbildība.² Tāpēc par zaudējumu atlīdzināšanu administratīvā procesā var runāt tikai, sākot ar mūsdienu administratīvo tiesu izveidošanos 2004. gada 1. februārī.

Kopš 2005. gada 1. jūlija Atlīdzināšanas likuma 6. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka tiesības uz zaudējumu atlīdzinājumu rodas, ja starp iestādes prettiesisko rīcību un nodarīto zaudējumu pastāv tieša cēloņsakarība – objektīva saikne starp iestādes rīcību un tās radītajām laika ziņā sekojošām zaudējumu nodarīšanām sekām, proti, minētā rīcība rada un nosaka šo seku iestāšanās reālu iespēju un ir galvenais faktors, kas nenovēršami radījis šīs sekas.³ Savukārt šā panta otrā daļā nosaka, ka cēloņsakarība nepastāv gadījumā, kad tāds pats zaudējums būtu radies, ja iestāde būtu rīkojusies tiesiski. Šis pants vēl nav ticis grozīts.

Iesniedzot Saeimā likumprojektu, cēloņsakarība atsevišķi netika skaidrota. Tika noteikts, ka tiesības uz zaudējuma atlīdzinājumu pastāv, ja zaudējums personai ir radies tieši tādēļ, ka iestādes rīcība ir bijusi prettiesiska un ka atlīdzinājumu nevar prasīt, ja tāds pats zaudējums būtu radies tiesiskas rīcības gadījumā.⁴ Nozīme tika piešķirta arī tam, vai iestāde zaudējumus paredzēja vai tai vajadzēja paredzēt.⁵

Izskatot likumprojektu 2. lasījumā, tika apstiprināts deputāta Valērija Agešina priekšlikums, kurš ar nelieliem labojumiem ir ietverts Atlīdzināšanas likuma 6. panta pirmajā daļā. Neapstiprināja Juridiskā biroja priekšlikumu, kurš paredzēja nedefinēt cēloņsakarību – vienkārši noteikt, ka tiesības uz zaudējumu atlīdzinājumu pastāv, ja konstatējama cēloņsakarība starp zaudējumiem un iestādes rīcību.⁶

Izskatot likumprojektu 3. lasījumā, Atlīdzināšanas likuma 6. pants tika papildināts ar otro daļu, nosakot, ka cēloņsakarība nepastāv, ja tāds pats zaudējums būtu radies tiesiskas rīcības gadījumā, līdzīgi kā tas bija sākotnējā likumprojekta tekstā.⁷ Vārdi “tāds pats” tika ielikti ar mērķi norādīt, ka nepieciešams konstatēt identiskas sekas, lai nekonstatētu cēloņsakarību.⁸

Ulda Krastiņa grāmatā, kura tika izdota piecus gadus pirms Atlīdzināšanas likuma pieņemšanas, ir atrodams identisks cēloņsakarības skaidrojums.⁹ Tas liek domāt, ka Atlīdzināšanas likumā ietvertais cēloņsakarības skaidrojums patiesībā ir nācis no krimināltiesību zinātnes. Lai arī loģiskais secinājums ir tāds pats, proti, jākonstatē atbilstoša saikne starp rīcību un sekām, tomēr tas, kādai šai saiknei ir jābūt, var atšķirties krimināltiesībās un valsts atbildības lietās. Valsts atbildība ir

² Piemēram, sk.: Ozoliņš O. Valsts atbildība par ierēdņiem. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1935, 1. febr., Nr. 2, 283.–295. lpp

³ Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 6. panta pirmā daļa.

⁴ Likumprojekta Nr. 931 “Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu aprēķināšanas un atlīdzināšanas likums” 7. pants. Teksts uz 2004. gada 13. septembri, kad tika iesniegts 8. Saeimā. Pieejams: www.saeima.lv

⁵ Turpat, 6. panta trešā daļa.

⁶ Likumprojekta Nr. 931 “Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu aprēķināšanas un atlīdzināšanas likums” priekšlikumu tabula uz Saeimas 2. lasījumu. Pieejams: www.saeima.lv; Saeimas 2005. gada 17. februāra stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 24. febr., Nr. 32 (3190).

⁷ Likumprojekta Nr. 931 “Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu aprēķināšanas un atlīdzināšanas likums” priekšlikumu tabula uz Saeimas 3. lasījumu. Pieejams: www.saeima.lv; Saeimas 2005. gada 2. jūnija stenogramma. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 9. jūn., Nr. 91 (3249).

⁸ Saeimas Juridiskās komisijas 2005. gada 15. aprīļa sēdes protokols Nr. 286, 3. lpp. Nav publicēts. Pieejams Saeimas arhīvā.

⁹ Krastiņš U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 70. lpp

atbildība bez vainas, tādēļ amatpersonas vaina nav jākonstatē, bet krimināltiesībās vaina ir obligāts elements, lai personu sodītu un lai persona atlīdzinātu nodarītos zaudējumus.

Kritiski ir vērtējama pieeja bez nekādiem padziļinātiem pētījumiem aizņemtās cēloņsakarības skaidrojumu no citas tiesību nozares, no tā būtu jāizvairās.

2. Vai nepieciešams sniegt normatīvu cēloņsakarības skaidrojumu

Atlīdzināšanas likums ir viens no retajiem likumiem, kurā cēloņsakarība ir definēta.¹⁰ Tā nav definēta ne Civillikumā, ne likumā “Par izziņas iestādes, prokuratūras vai tiesas nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu”. Tā nav ierasta parādība arī Eiropas tiesību telpā.¹¹

Eiropas Cilvēktiesību tiesa, nosakot, kādi zaudējumi ir atlīdzināmi, ņem vērā cēloņsakarību, neskatoties uz to, ka tā nav tieši minēta Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 41. pantā.¹² Arī Igaunijas Valsts atbildības likumā (*State Liability Act* – angl.) nav dots cēloņsakarības skaidrojums,¹³ taču tas netraucē tiesību piemērotājam ņemt vērā cēloņsakarību, atlīdzinot zaudējumus.

Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likumprojektā, kuru Saeima 2017. gada 19. janvārī pieņēma 2. lasījumā, cēloņsakarība nav skaidrota.¹⁴ Normatīvais skaidrojums sastindzina cēloņsakarības izpratni, ierobežo pielāgošanos jaunākajām teorijas atziņām, kā arī nereti neļauj ņemt vērā visus būtiskos lietas apstākļus. Eiropas tiesību telpā ir pierasts, ka ir jākonstatē cēlonis starp rīcību un zaudējumiem, atstājot tiesu prakses ziņā cēloņsakarības konstatēšanu konkrētā gadījumā. Atlīdzināšanas likumā nav vajadzīgs atklāt cēloņsakarības skaidrojumu attiecībā uz zaudējumiem.

3. Cēloņsakarības izpratne tiesu spriedumos

Zaudējumus nevar atlīdzināt, ja netiek konstatēts, ka iestādes prettiesiskā rīcība ir zaudējumu cēlonis. “[Š]ādu objektīvu saikni nevar vispārīgi pieņemt, tā ir jākonstatē atbilstoši katra individuālā gadījuma apstākļiem.”¹⁵

Kādā lietā, kurā iestāde prettiesiski nepiešķīra jaunbūvei adresi, persona bija lūgusi tiesai atlīdzināt nekustamā īpašuma nodokli. Tomēr tiesa to neatlīdzināja, jo secināja, ka adreses nepiešķiršana neradīja šāda nodokļa maksāšanas pienākumu. Tas bija acīmredzami, jo nodoklis būtu jāmaksā arī tad, ja iestāde rīkotos tiesiski, nodokļa maksāšanas cēlonis ir īpašumtiesības uz jaunbūvi.¹⁶ Citādi varētu būt, ja likums paredzētu, ka paaugstināts nodoklis ir jāmaksā par jaunbūvi, kurai nav adreses.

¹⁰ Identisks skaidrojums ir arī Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 67. pantā.

¹¹ Bar Von C. Clove E. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Oxford: United Kingdom, 2010, 3567. lpp.

¹² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 24557/94 *Musial v. Poland*, 58. punkts.

¹³ Estonian State Liability Act. Pieejams: www.riigiteataja.ee.

¹⁴ Likumprojekts Nr. 578/Lp12 “Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likums”. Tā pieņemšanas gaitai iespējams sekot līdzī Saeimas mājaslapā: www.saeima.lv.

¹⁵ Augstākās tiesas 2010. gada 16. aprīļa spriedums lietā Nr. SKA-42/2010, 11. punkts.

¹⁶ Augstākās tiesas 2012. gada 26. septembra spriedums lietā Nr. SKA-481/2012, 7. punkts.

Citā lietā Augstākā tiesa ir analizējusi, vai pretendents, kas nepamatoti izslēgts no iepirkuma, pienākas atlīdzība par neiegūto peļņu. Tiesa norādīja, ka ir jāvērtē, vai tiesiskas rīcības gadījumā attiecīgais pretendents būtu uzvarējis, iegūstot tiesības slēgt iepirkuma līgumu. Tā būtībā ir “hipotētiska labvēlīga administratīvā akta izdošanas pamatotības pārbaude, attiecībā uz kuru tiesai ir jāvadās pēc objektīvās izmeklēšanas principa”.¹⁷ Tika nolemts, ka pat tad, ja persona nebūtu izslēgta no iepirkuma, tā nebūtu uzvarējusi. Konkursa nolikums paredzēja izvēlēties pretendentu ar zemāko cenu, bet attiecīgā persona tādu nepiedāvāja.¹⁸

Atklāts paliek jautājums – ja tiesa būtu atzinusi, ka pretendents būtu uzvarējis iepirkumā, kādā apmērā tiktu atlīdzināta neiegūtā peļņa. Igaunijas Augstākā tiesa ir atzinusi, ka zaudējumi netiek atlīdzināti, bet tikai izmaksas, kas radušās, piedaloties iepirkumā.¹⁹ Šis jautājums ir atsevišķa raksta vērts, tāpēc netiks aplūkots.

Augstākā tiesa ir analizējusi, vai ir atlīdzināmi zaudējumi bezdarbnieka pabalsta apmērā, ja pabalstu nevarēja saņemt neizsniegtas algas nodokļu grāmatiņas dēļ.²⁰ Augstākā tiesa noteica, ka cēloņsakarība nav konstatējama. Iemesls – paša cietušā līdzatbildība, jo tika konstatēts, ka persona dzīvo Rīgā un nekas neliedza viņai aiziet pēc algas grāmatiņas, lai saņemtu bezdarbnieka pabalstu. Pati persona ar apzinātām darbībām varēja novērst radušos zaudējumus.²¹ Tātad tika uzskatīts, ka iestāde, lai gan rīkojās prettiesiski, nav galvenais faktors, kas radīja šādus zaudējumus.

Augstākajai tiesai ir nācies izskatīt arī lietu saistībā ar nepaziņošanu par inficēšanos ar C hepatītu. Lai gan šī lieta ir par morālā kaitējuma atlīdzību, tās principi var tikt izmantoti arī zaudējumu gadījumā. Tika atzīts, ka slimnīca un Valsts donoru centrs (turpmāk – donoru centrs) ir atzīstami par līdzatbildīgiem kaitējuma nodarīšanā. Katra no šīm institūcijām darbojās savā jomā – donoru centrs publisko tiesību jomā, bet slimnīca – privāto tiesību jomā, tāpēc lieta tika skatīta vispārējās jurisdikcijas tiesā un administratīvajā tiesā. Abām institūcijām bija pienākums informēt pacientu par inficēšanos ar C hepatītu, bet tas netika darīts, tādēļ abas tika atzītas par līdzatbildīgām.

Tiesu starpā nesakrīta vērtējums par līdzatbildības pakāpi. Vispārējās jurisdikcijas tiesa noteica, ka abu institūciju līdzatbildība ir vērtējama kā 50 : 50 %, ²² bet administratīvā tiesa atzina, ka līdzatbildība ir vērtējama kā 60 : 40 % un lielākā vaina jāuzņemas slimnīcai.²³ Ja administratīvā tiesa būtu vadījusies pēc Atlīdzināšanas likuma 6. panta pirmās daļas, tad tai būtu jāsecina, ka donoru centra rīcība nav galvenais faktors, galvenais zaudējumu radīšanas iemesls ir tieši slimnīcas rīcība. Taču šāds secinājums būtu netaisnīgs, jo arī donoru centram ir jāuzņemas daļa atbildības.

Lietā tika izšķirti divi cēloņi, un tie abi tika atzīti par juridiski svarīgiem, kas radīja aizskārumu. Tika piemērota publisko un privāto tiesību subjekta līdzatbildība. Tas bija pareizi, ņemot vērā, ka nevarēja objektīvi vienu cēloni nošķirt no otra

¹⁷ Augstākās tiesas 2014. gada 22. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-807/2014, 7.–13. punkts.

¹⁸ Administratīvās rajona tiesas 2015. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. A420572412, 21.–23. punkts.

¹⁹ Igaunijas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 22. oktobra spriedums lietā Nr. 3-3-1-66-09, 20. punkts. Pieejams: www.nc.ee.

²⁰ Augstākās tiesas 2011. gada 7. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-366/2011, 7.–13. punkts.

²¹ Turpat, 7.–13. punkts.

²² Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 2013. gada 30. oktobra spriedums lietā Nr. C31324309, motīvu daļa.

²³ Administratīvās apgabaltiesas 2013. gada 20. jūnija spriedums lietā Nr. A42484105, 14. punkts.

un pateikt, ka tieši slimnīcas vai donoru centra rīcības dēļ tika radīts aizskārums.²⁴ Atklāts paliek jautājums, kā tiesu starpā varēja atšķirties procentuālais sadalījums un vai konkrēts procentuālais sadalījums vispār ir pieļaujams.

Cēloņsakarība neiegūtās peļņas gadījumā ir grūti konstatējama. Augstākā tiesa ir atzinusi, ka, lai gūtu peļņu no īpašuma pārdošanas, īpašums ir pārdodams, proti, persona nevar vienlaikus paturēt mantu un gūt peļņu no tās pārdošanas. Situācijā, kad īpašums joprojām atrodas personas īpašumā, tā tirgus vērtību starpības atlīdzināšana var veicināt nepamatotu iedzīvošanos. Turklāt pat tad, ja īpašums tiktu pārdots, tik un tā būtu jāvērtē, cik tāl peļņa netika gūta pārkāpuma dēļ un cik tāl citu iemeslu dēļ (tirgus situācija, īpašuma novērtēšana, citu personu rīcība utt.).²⁵

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Salman pret Turciju* atzina, ka sievai, kuras vīrs mira aizmirstības laikā, ir tiesības prasīt atlīdzināt vīra neiegūto peļņu no darba ienākumiem. Tā rezultātā sieva saņēma atlīdzību aptuveni 40 tūkstošu britu mārciņu apmērā. Tiesa saskatīja cēloņsakarību starp vīra miršanas faktu un ģimenes ienākumu avota zaudēšanu.²⁶ Līdzīgi tika nolemts lietā *Ertak pret Turciju*, kur arī tika atzīta cēloņsakarība starp vīra miršanas faktu un ģimenes ienākumu avota zaudēšanu, tādējādi atlīdzinot neiegūto peļņu. Taču atšķirībā no iepriekšējās lietas šajā lietā tiesa bez papildu paskaidrojumiem samazināja atlīdzināmo peļņas apmēru.²⁷

No vienas puses, cēlonisko sakaru šeit var konstatēt, jo bija ticama pārliecība, ka, vīram esot dzīvam, viņš turpinātu finansiāli atbalstīt ģimeni. Taču tas, cik lielā mērā un cik ilgi vīrs turpinātu atbalstīt ģimeni, ir spekulācijas. Arī doktrinā ir atzīts, ka vispārīgi bija konstatējama cēloņsakarība, tomēr tas, kādā apmērā personai jāatlīdzina zaudējumi, ir diskutabls jautājums.²⁸

4. Kādas cēloņsakarības teorijas var izmantot administratīvajā procesā

Viena no cēloņsakarības teorijām ir *conditio sine qua non* (priekšnosacījums, bez kura nevar) teorija (turpmāk – priekšnosacījuma cēloņsakarības teorija). Civiltiesībās šī teorija tiek kritizēta, jo tā nespēj nošķirt juridiski svarīgus cēloņus no nesvarīgiem un to nevar lietot vairāku juridiski svarīgu cēloņu gadījumā.²⁹ Tāpat šī teorija nespēj nošķirt tiešu cēloni no netieša cēloņa (*contributive cause* – angl.) vai saknes cēloņa (*root cause* – angl.).³⁰ Šī kritika ir loģiska, un minētās teorijas izmantošana ne vienmēr var novest pie taisnīga rezultāta.

²⁴ Salīdzināt ar Eiropas deliktu tiesību principu 3:102. pantu un 3:103. panta pirmo daļu. Tie paredz līdzatbildību vienādās daļās vai dažādās daļās, kādās var konstatēt abu cēloņu vainu. Pieejami: www.civil.udg.edu.

²⁵ Augstākās tiesas 2013. gada 11. novembra spriedums lietā Nr. SKA-0316/2013, 10.–12. punkts; Augstākās tiesas 2012. gada 26. septembra spriedums lietā Nr. SKA-481/2012, 9. punkts.

²⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. 21986/93 *Salman v. Turkey*, 135.–137. punkts.

²⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 9. maija spriedums lietā Nr. 20764/92 *Ertak v. Turkey*, 150. punkts.

²⁸ Ichim O. *Just satisfaction under the European Convention on Human Rights*. United Kingdom: Cambridge University press, 2015, 26. lpp.

²⁹ Bar Von C. Clove E. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Oxford: United Kingdom, 2010, 3570.–3571. lpp.

³⁰ Var izdalīt trīs cēloņu veidus: tiešais, netiešais un saknes. Piemēram, ja cilvēks kasās un asiņo, tad tiešais cēlonis asiņošanai ir kasišanās, netiešais – cilvēkam kož, bet saknes cēlonis – kašķa ērcīte. Respektīvi, tie veido cēloņu virkni.

Taču administratīvajā procesā šo teoriju var izmantot citādi – par atskaites punktu ņemot iestādes rīcību, presumējot, ka tas ir juridiski svarīgs cēlonis. Persona parasti var lūgt zaudējumu atlīdzinājumu tikai tad, ja iestādes rīcība ir prettiesiska, tādēļ ir nepieciešams iztēloties situāciju, kāda tā būtu, ja iestāde rīkotos tiesiski. Pirmkārt, vai iestādes prettiesiskā rīcība var radīt šādus zaudējumus? Otrkārt, ja var, vai šādi zaudējumi rastos, ja rīcība būtu bijusi tiesiska, proti, vai iestādes prettiesiskā rīcība ir tieši tas priekšnosacījums, bez kura nebūtu radušies šādi zaudējumi.

Šo teoriju varēja izmantot, lai taisnīgi atrisinātu pirmās divas lietas, kad iestāde attiecīgi nepiešķīra jaunbūvei adresi un pretendents tika izslēgts no iepirkuma. Pat tad, ja iestāde būtu piešķīrusi adresi un pretendents nebūtu izslēgts no iepirkuma, nodoklis tāpat būtu jāmaksā, bet pretendents neuzvarētu iepirkumā. Tomēr to nevarēja izmantot ne lietā par algas nodokļa grāmatiņas neizsniegšanu, ne arī lietā, kurā persona netika informēta par inficēšanos ar C hepatītu. Lai gan pirmajā gadījumā tas bija priekšnosacījums, bez kura nerastos zaudējumi (proti, ja iestāde izsniegtu algas nodokļa grāmatiņu, persona varētu saņemt bezdarbnieka pabalstu), lieta netiktu atrisināta taisnīgi, jo netiktu ņemts vērā otrs nozīmīgs juridisks cēlonis – līdzatbildība. Otrajā gadījumā šo teoriju nevarēja lietot tā pašā iemesla dēļ – ja iestāde rīkotos tiesiski, persona tiktu informēta par C hepatītu un nerastos nekāds kaitējums, taču netiktu ņemts vērā otrs cēlonis – tikpat labi arī slimnīca varēja informēt personu par C hepatītu, un arī tādā gadījumā kaitējums nerastos.

Ar priekšnosacījuma cēloņsakarības teoriju var atrisināt vienkāršākās zaudējumu atlīdzināšanas lietas, kad iestādes rīcība ir vienīgais juridiski nozīmīgais zaudējumu rašanās cēlonis. Ja ir vairāk par vienu šādu cēloni, tad šo metodi nevar izmantot (piemēram, ja zaudējumi ir radušies vai palielinājušies cietušā līdzdalības dēļ). Šo teoriju var izmantot, lai noteiktu, vai iestādes prettiesiskā rīcība vispār varēja radīt zaudējumus, noraidot acīmredzami nepamatotas prasības (piemēram, iestāde nepiešķir jaunbūvei adresi, bet persona prasa atlīdzināt izmaksas, kas saistītas ar viņas redzes uzlabošanu un lidmašīnas biļetēm uz Kanāriju salām).

Šī cēloņsakarības teorija ir ierobežoti lietojama arī situācijās, kad iestādei ir rīcības vai novērtējuma brīvība. Nevar atbildēt uz jautājumu, vai bez attiecīgās rīcības nerastos tādi paši zaudējumi, ja iestādei dota brīvība rīkoties dažādi. Taču, ja pastāv stabila tiesību piemērošanas prakse, kura norāda, kā iestādei būtu jārikojas, tad šo metodi varētu izmantot, ciktāl nepastāv citi juridiski nozīmīgi cēloņi.

Eiropas tiesību telpā tiek atzīta arī līdzvērtīgu nosacījumu teorija, atbilstoši kurai ikviens apstāklis, bez kura nebūtu radies attiecīgais zaudējums, tiek uzskatīts par cēloni zaudējumiem to pilnā apmērā.³¹ Šī teorija atzīst citu juridiski svarīgu cēloņu esamību, taču tā nesarindo cēloņus pēc to nozīmības. Līdz ar to šī teorija ne vienmēr noved pie taisnīga lietas atrisinājuma, jo ne visi cēloņi ir līdzvērtīgi, bet taisnīgai lietas atrisināšanai ir nepieciešams izšķirt cēloņus pēc to svarīguma pakāpes.

³¹ Bar Von C. Clove E. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Oxford: United Kingdom, 2010, 3574.–3575. lpp.

Līdztekus abām šīm cēloņsakarības teorijām tiek izmantota arī adekvātās cēloņsakarības teorija (*causa adequata* – no latīņu val.),³² dažas valstis pat lieto tikai šo teoriju, atzīstot, ka priekšnosacījuma cēloņsakarības teorija ir novecojusi.³³

Horvātijā atbilstoši adekvātai cēloņsakarībai iestādes prettiesiskā rīcība tiek uzskatīta par zaudējumu cēloni, ja zaudējumi ir tipiskas sekas, kas rodas attiecīgās rīcības rezultātā.³⁴ Grieķijā atbilstoši adekvātai cēloņsakarībai iestādes rīcība tiek uzskatīta par zaudējumu cēloni, ja parastos un normālos apstākļos rīcība radītu šādus zaudējumus.³⁵ Norvēģijā adekvātās cēloņsakarības būtisks elements ir zaudējumu paredzamība, uzdodot jautājumu, vai būtu saprātīgi likt atbildēt par visām radītajām sekām. Tomēr lielākoties tiek atzīts princips “ņem cietušo tādu, kādu viņu atradi”, ierobežojot iespēju atsaukties uz radīto zaudējumu neadekvātumu.³⁶

Konstantīns Čakste ir atzinis, ka saskaņā ar adekvātās cēloņsakarības teoriju ir jāatbild tikai par tiem zaudējumiem, kuri parasti iestājas attiecīgās rīcības dēļ.³⁷ Šis cēloņsakarības teorijas skaidrojums ir atšķirīgs, taču tās ideja ir līdzīga – cēlonis kalpo ne tikai tāpēc, lai konstatētu atbildības iestāšanos, bet arī atlīdzinājuma apmēra noteikšanai. Atlīdzība tiek ierobežota tikai par adekvātām sekām, un šī cēloņsakarības teorija risina arī attālināto zaudējumu rašanos problēmu.

Adekvātā cēloņsakarība atzīst arī līdzatbildību zaudējumu radīšanā vai palielināšanā, turklāt tā ņem vērā cēloņu nozīmīgumu, piemēram, līdzatbildības gadījumā samazinot atlīdzināmo zaudējumu apmēru, ciktāl cietušais ir līdzatbildīgs zaudējumu radīšanā vai palielināšanā. Arī Atlīdzināšanas likuma 10. pants pieļauj, ka cēloņsakarība netiek konstatēta cietušā līdzatbildības dēļ.

Valsts atbildības lietās svarīgākais ir aptvert iespējamus juridiski nozīmīgos cēloņus, kas varētu ietekmēt zaudējumu rašanos vai palielināšanos. Tas ir pirmais solis cēloņsakarības konstatēšanā. Ja pastāv viens juridiski nozīmīgs cēlonis un tā ir iestādes prettiesiskā rīcība, tad ir konstatējama cēloņsakarība. Ja pastāv vismaz divi juridiski nozīmīgi zaudējumu cēloņi, tad jāizvērtē katra cēloņa nozīmība un atbilstoši tai jānosaka katra cēloņa līdzatbildība par zaudējumiem – tāpat tas, cik lielā apmērā valstij būs pienākums atlīdzināt zaudējumus. Abos gadījumos ir jāapsver arī radīto seku adekvātums, galvenokārt, vai zaudējuma rašanās ir bijusi paredzama.

Kādā lietā administratīvā tiesa ir atzinusi, ka Atlīdzināšanas likuma 6. pants nepieļauj netiešo zaudējumu atlīdzināšanu.³⁸ Šāds secinājums izdarīts, jo Atlīdzināšanas likuma 6. panta pirmā daļa satur vārdus “tieša cēloņsakarība”, no kā izsecināms, ka var atlīdzināt tikai tiešos zaudējumus. Taču tas nav pamatoti, jo, lai konstatētu cēloņsakarību, ir nepieciešams konstatēt, ka iestādes prettiesiskā rīcība ir bijusi zaudējumu tiešs cēlonis. Zaudējumu palielinoši cēloņi var būt ne tikai iestādes rīcība, bet arī paša cietušā vai citas privātpersonas rīcība.

³² Piemēram, Horvātijā, sk.: Baginska W. *Damages for Violations of Human Rights*. London: Springer, 2016, 30. lpp.

³³ Piemēram, Grieķija un Portugāle, sk.: Baginska W. *Damages for Violations of Human Rights*. London: Springer, 2016, 157., 317. lpp.

³⁴ Baginska W. *Damages for Violations of Human Rights*. London: Springer, 2016, 30., 17. lpp.

³⁵ Turpat, 157. lpp.

³⁶ Baginska W. *Damages for Violations of Human Rights*. London: Springer, 2016, 276. lpp.

³⁷ Čakste K. *Civiltiesības. Lekcijas. Raksti*. Rīga, 1940, 106. lpp.

³⁸ Administratīvās apgabaltiesas 2009. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. A42585007, 16.3. punkts.

Tiešs cēlonis var radīt, kā tiešus, tā netiešus zaudējumus.³⁹ Netiešie zaudējumi nav tādi, kuri paši par sevi ir neadekvāti. Attālinātiem zaudējumiem nav nozīmes, nozīme ir zaudējumu paredzamībai. Tikai tiešo zaudējumu atlīdzināšana nonāktu pretrunā ar Satversmes 92. panta trešo teikumu.⁴⁰

5. Kā cēloņsakarību ir jāaplūko juridisko palīdzības izdevumu sakarā

Atlīdzināšanas likuma izpratnē juridiskās palīdzības izmaksas tiek uzskatītas par zaudējumiem. Taču tās ir procesuāli tiesiskas izmaksas, kā to norādījis arī Vladimirs Bukovskis.⁴¹ Satversmes tiesa 2014. gadā noteica, ka juridisko palīdzības izmaksu atlīdzināšana ir Satversmes 92. panta pirmā teikuma jautājums.⁴² Tas nozīmē, ka juridiskās palīdzības izdevumu kontekstā nav izmantojamas tās pašas cēloņsakarības teorijas, kuras ir izmantojamas, atlīdzinot “īstos” zaudējumus. Kādreiz likumdevējs to neapzinājās un gribēja vispār izslēgt iespēju, ka administratīvajā procesā var atlīdzināt juridiskās palīdzības izmaksas, jo tās taču rodas arī tiesiskas rīcības gadījumos.⁴³

Eiropas Cilvēktiesību tiesa, atlīdzinot juridiskās palīdzības izmaksas, vērtē, cik tāl tās ir saistītas ar konstatēto pamattiesību pārkāpuma novēršanu un vai tās ir saprātīgas.⁴⁴ Citiem vārdiem sakot, tiek atlīdzinātas izmaksas, kuras bija saprātīgi vajadzīgas.⁴⁵ Administratīvajā procesā izmantojams tāds pats princips, taču šobrīd tam ir maza nozīme, jo ir normatīvi noteiktas konkrētas juridisko palīdzības izdevumu izmaksas, kādas valstij ir jāatlīdzina, uzskatot tikai tās par saprātīgi vajadzīgām.

Kopsavilkums

Atlīdzināšanas likumā nav nepieciešams normatīvi skaidrot cēloņsakarību attiecībā uz zaudējumiem. Nav vienas universālas cēloņsakarības teorijas, kuru varētu izmantot administratīvajā procesā. Lai arī piemērotākā ir adekvātā cēloņsakarības teorija, noteiktas lietas var taisnīgi atrisināt ar priekšnosacījuma cēloņsakarības teoriju, izmantojot iestādes prettiesisko rīcību par atskaites punktu un prezumējot to par juridiski nozīmīgu zaudējumu cēloni.

Valsts atbildības lietās svarīgi ir aptvert iespējamus juridiski nozīmīgos cēloņus. Priekšnosacījuma cēloņsakarības teorija parasti tiek izmantota, ja pastāv viens juridiski nozīmīgs zaudējumu cēlonis, kamēr adekvātā cēloņsakarība – ja ir vairāki

³⁹ Sk.: Torgāns K. Vairāki zaudējumi (kaitējumi) izraisoši cēloņi. *Jurista Vārds*, 2007, 10. jūl., Nr. 28(481).

⁴⁰ Administratīvās apgabaltiesas 2014. gada 31. marta spriedums lietā Nr. A420769210, 12.4. punkts.

⁴¹ V. Bukovskis. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga, 1933, 421. lpp.

⁴² Satversmes tiesas 2014. gada 7. februāra spriedums lietā Nr. 2013-04-01, 15.–19.3. punkts.

⁴³ Likumprojekta Nr. 376/Lp9 “Grozījums Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā” anotācija. Pieejama Saeimas arhīvā.

⁴⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. septembra spriedums lietā Nr. 38030/12 *Khan v. Germany*, 47. punkts.

⁴⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. 31107/96 *Iatridis v. Greece* 55. punkts.

šādi cēloņi. Tās abas pieļauj atlīdzināt netiešos zaudējumus, jo tiešs cēlonis var radīt gan tiešus, gan netiešus zaudējumus.

Tiesību piemērotājam pamatā ir jāapsver trīs lietas:

- 1) vai iestādes prettiesiskā rīcība vispār varēja radīt attiecīgo mantas pametumu;
- 2) ja varēja, vai patiešām arī radīja šādu mantas pametumu, vai nepastāvēja arī citi juridiski nozīmīgi zaudējumu cēloņi;
- 3) vai radītās sekas ir adekvātas salīdzinājumā ar iestādes prettiesisko rīcību. Adekvāts nav tas pats, kas samērīgs, jo primāri ir lietojams princips “ņem cietušo tādu, kādu atradi”. Pat visattālākie zaudējumi ir atlīdzināmi, ja tie ir bijuši paredzami.

Ja bijuši vairāki juridiski svarīgi cēloņi, parasti iestājas cietušā līdzatbildība. Taču dažkārt var neatlīdzināt zaudējumus, pat konstatējot, ka iestādes prettiesiskā rīcība ir zaudējumu cēlonis, piemēram, ja cietušais pats varēja izvairīties no zaudējumu rašanās, proti, cietušā rīcība ir galvenais zaudējumu rašanās cēlonis.

Juridiskās palīdzības izdevumi nav zaudējumi. Tās ir procesuāla rakstura izmaksas, kuru atlīdzināšanā ir piemērojams Satversmes 92. panta pirmais teikums.

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
Tālr.: 67034635
apgads@lu.lv
www.lu.lv/apgads